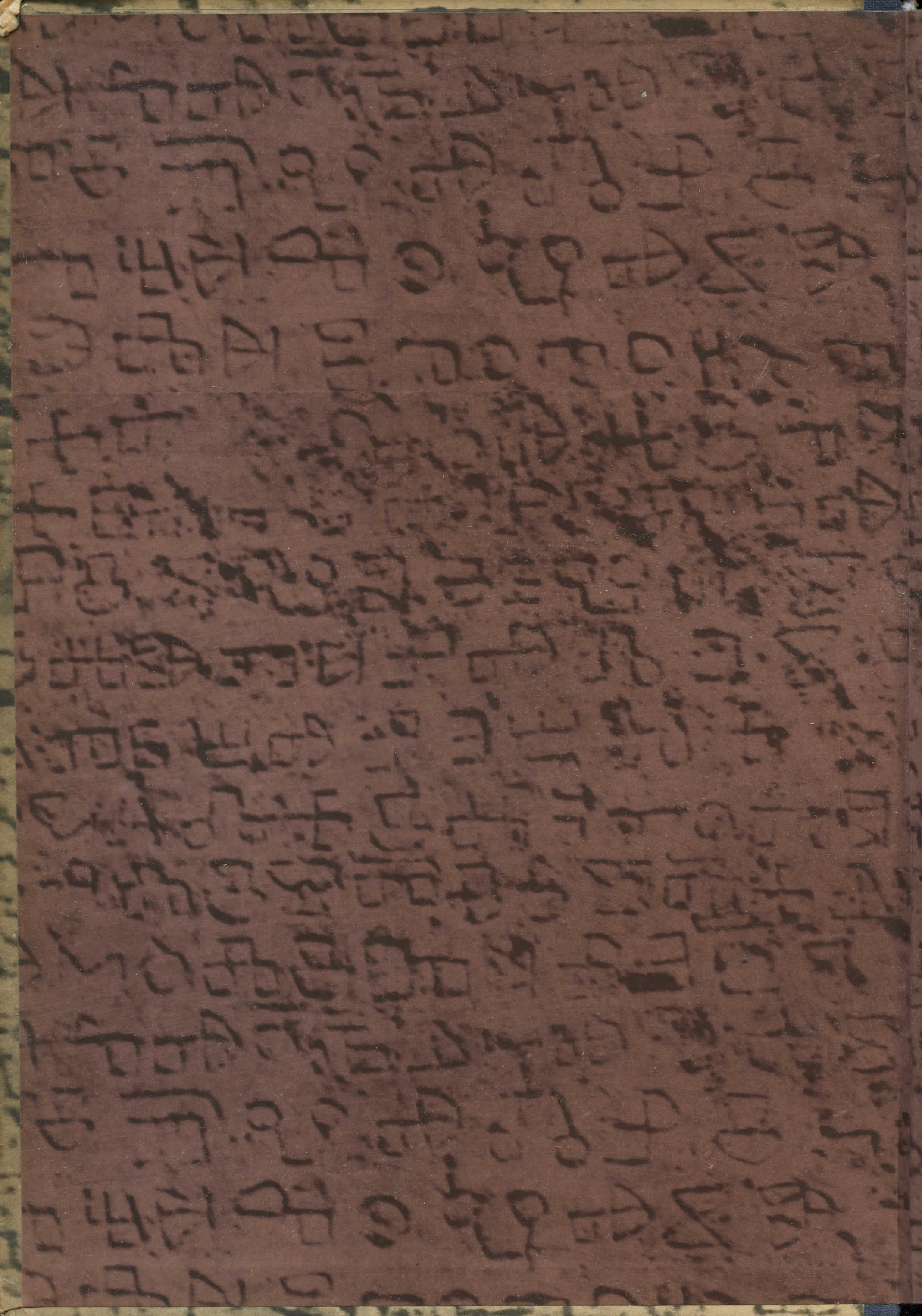
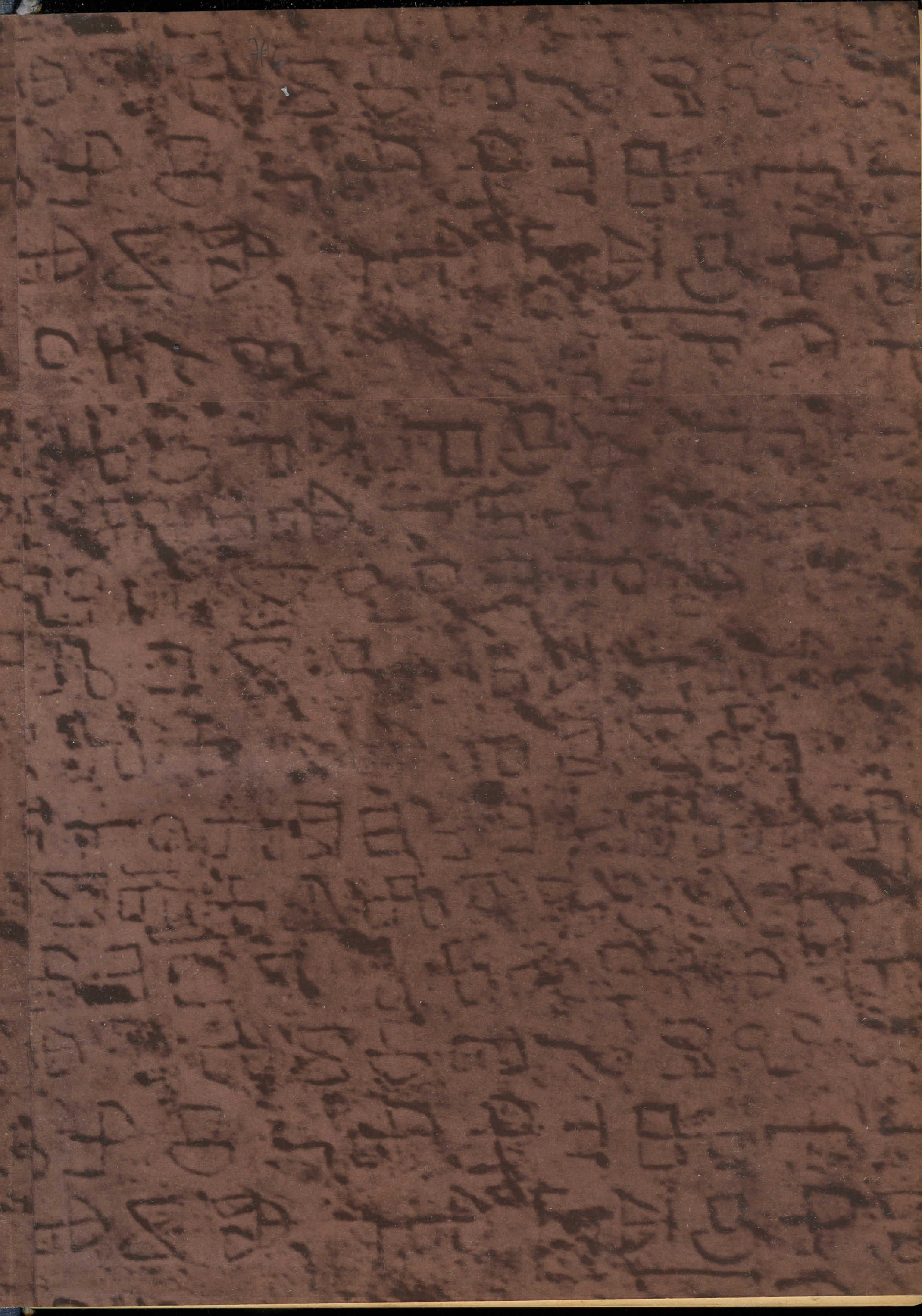
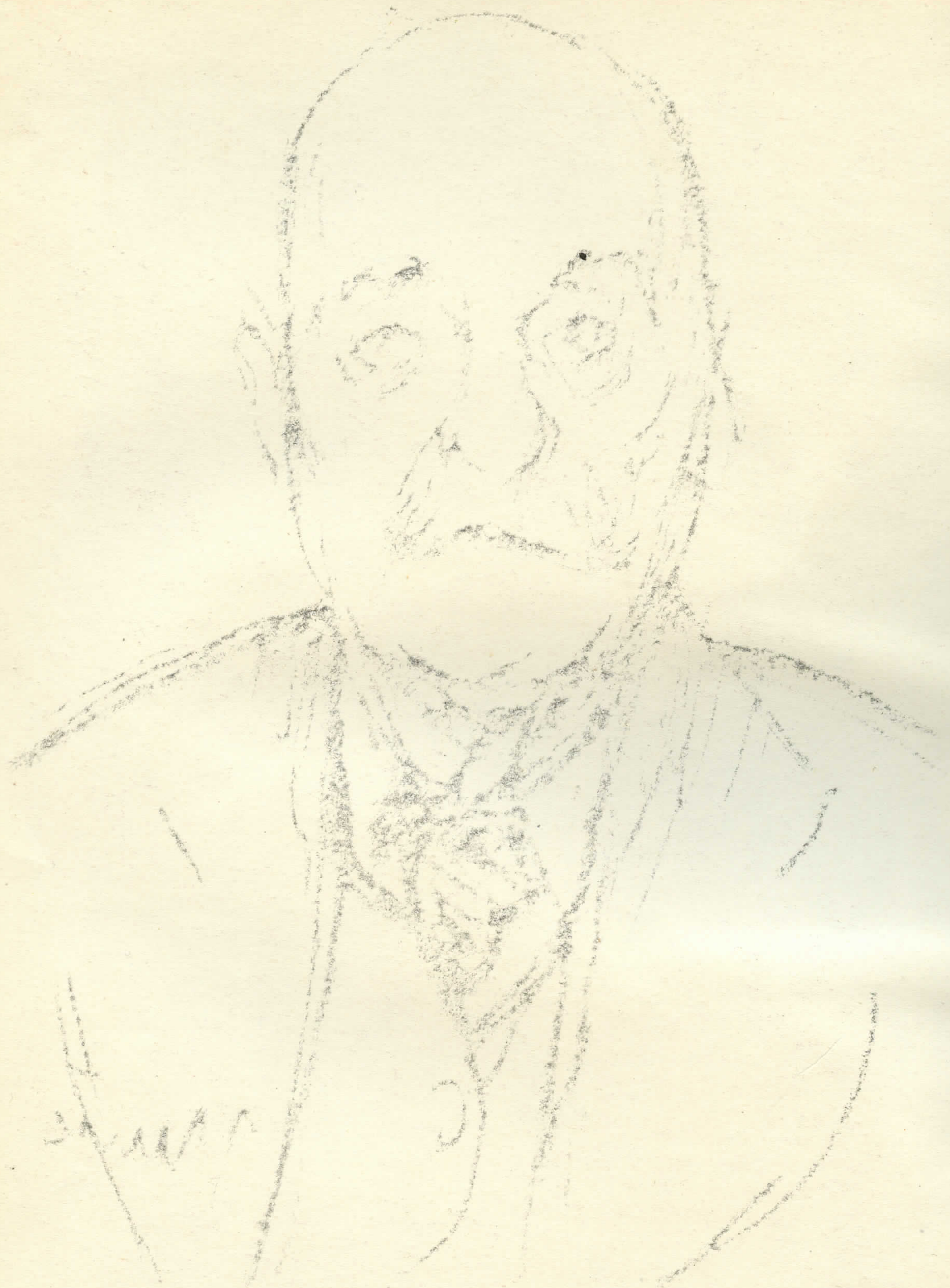
SLAVKO JEŽIĆ

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

SLAVKO JEŽIĆ: HRVATSKA KNJIŽEVNOST

IVAN MEŠTROVIĆ: MARKO MARULIĆ

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

OD POČETKA DO DANAS

1100 – 1941

NAPISAO

SLAVKO JEŽIĆ

ZAGREB
NAKLADA A. VELZEK
1944

Dopuštenje za tisak ove knjige izdalo je Glavno ravnateljstvo za promičbu pod br. 7037-II-1-1943 od 21. kolovoza 1943.

PREDGOVOR

Ovu sam knjigu počeo pisati sa željom, da bih dao cjeloviti i zaokruženi pregled našeg današnjeg znanja o hrvatskoj književnoj prošlosti, u skladu s najnovijim naučnim tekovinama. Uz to sam smatrao, da će tok književnoga razvoja biti razumljiviji, ako se prikaže u okviru poviesti hrvatskoga naroda. Osobito sam nastojao, da se dobije što izpravnija slika obćega književnoga života i razvoja, a u nj da se onda uklope pojedini književnici sa svojim pojedinačnim značajkama. Kod toga su životopisni podatci svedeni na najmanju moguću mjeru, osim tamo, gdje su doneseni novi podatci, koji još nisu poznati izvan stručnih krugova; važnije mi je bilo dati značajne crte književnoga rada piščeva i iztaknuti, čime je on obogatio i unapriedio sveukupno hrvatsko književno stvaranje.

Dakako da se kod pisanja nakupilo više gradiva, nego što se u početku činilo, da će ga biti. Uza sve to, prikaz književne poviesti do kraja 18. stoljeća dosta je zbijen i čini manje od polovice knjige. Istom od 19. stoljeća, kad s hrvatskim preporodom započinje i nova hrvatska književnost, iznesene su i poviestne činjenice i obće životne prilike izcrpljivije, pa što su bliže sadašnjici, to ima više pojedinosti, a i prikazi su pisaca sve obširniji. To je trebalo tim više učiniti, što je u ovoj knjizi prvi puta iznesena sustavno i povezano slika hrvatskoga književnoga života 19. stoljeća, ako ne uzmemo u obzir školske knjige i različite preglede namienjene opet u prvom redu školskim potrebama. Naročito je hrvatska Moderna ovdje prvi puta donesena u zaokruženoj slici, koja unatoč zbitosti donosi ipak i mnogo pojedinosti. A i hrvatski je preporod prvi puta prikazan u kratko, ali podpuno, prema današnjem gledanju na taj osobito važni pokret. Zbog podpunosti prikazan je i naraštaj iza Moderne, kao i najnovija književnost, koja se počela stvarati iza prvoga svjetskoga rata, i kojoj veliki dio predstavnika ne samo da još živi, nego mnogi nisu još ni dobili svoj konačni književni lik, dok su najmlađi tek na početku svoga stvaranja. Razumije se, da je ovaj dio naše književnosti mogao biti donesen tek u pregledu, kod čega su više označene obće duhovne i umjetničke smjernice, koje u suštini odgovaraju razvoju ostalih evropskih književnosti, a pisci su prikazani vrlo u kratko, često puta samo s par redaka, kadkada samo s par rieči, kadkada su im samo spomenuta imena, a kadkada ni to. Ali nikoje ime nije izpušteno namjerice; samo to se češće i u drugim književnostima događa, da ostaje prešućen ili slabije iztaknut gdjekoji pisac, koji je s umjetničkoga gledišta možda vredniji od mnogih spomenutih; ali ovi su bili od odlučnijeg utjecaja na razvoj i na dalji život književnosti. Najbolji je za to primjer Ljudevit Gaj, bez

koga se hrvatski preporod u 19. stoljeću ne da ni zamisliti, a ipak je njegov književni rad malen i malene umjetničke vriednosti. Uostalom, što se tiče suvremene književnosti (tamo neposredno iza Moderne pa do naših dana), moja je namjera, da je podvrgnem izcrpivom i temeljitom proučavanju, te da — bude li moguće i ne učini li to tko drugi — napišem o njoj posebnu knjigu, koja će se moći zadržati na svima pojedinostima, i sve ih obširno, podrobno i nepristrano iznieti.

Kod nacrta ove knjige kao i kod njezina izrađivanja ja sam više puta pošao svojim putem; da li je to bilo sretno, prosudit će stručnjaci i čitatelji. Da sam se za pojedine književne pojave služio posebnim stručnim djelima i razpravama, to se samo sobom razumije. Naročito su pažljivo upotriebljeni, koliko se to dalo, za stariju književnost radovi I. Milčetića i Stj. Ivšića, za srednju M. Rešetara i B. Vodnika, za noviju A. Barca, a za stariju i noviju radovi F. Fanceva, koji često upravo utiru puteve novim shvaćanjima. Ako sam kadšto drukčije mislio negoli koji drugi pisac o nekom predmetu, pokušao sam da to opravdam, ali svakako sam i to drukčije mišljenje redovno spomenuo. Kad se moje mišljenje poklapalo s tuđim već prije izrečenim, ja sam ga onda donio u navodnicima, stavljajući obično u zagradu i ime onoga, čije rieči navodim. Inače je popis stručnih i pomoćnih djela i radova dodan odostraga u knjizi, ali spomenuta su ipak ponajviše samo važnija djela i takva, koja daju mogućnosti za dalja obavještenja o nekom pitanju.

Kako su starija izdanja naših književnih djela danas već velika riedkost, stavljeno je u knjigu obilje slika, koje prikazuju prva ili riedka izdanja naših pisaca, njihov lik, njihova pisma, rukopise i sl., što će — nadam se — povećati zanimanje za ta djela i njihove pisce, a time i ljubav za hrvatsku književnu prošlost. Popis tih slika nalazi se pri kraju knjige. Dodano je i kazalo imena, koje će olakšati upotrebu knjige i omogućiti brzo nalaženje obavještenja o pojedinim ličnostima.

Nastojao sam, da u knjizi iztaknem povezanost književnog rada kako u svim hrvatskim pokrajinama, tako i između pojedinih razdoblja; gledao sam, da iztaknem međusobne utjecaje kao i lične dodire između različitih pisaca. Na taj se način može dobro vidjeti, kako su unatoč vjekovne razcjepkanosti i života u različitim državama i pod različitim vladarima, Hrvati ipak svuda trajno imali osjećaj zajedničke narodne pripadnosti, da su težili za zajedničkim književnim jezikom, za jedinstvenom književnošću, a konačno i za svojom cjelovitom i zajedničkom narodnom državom.

Uzmogne li ova knjiga svojim čitateljima bar donekle prikazati te vjekovne težnje hrvatskoga naroda, koje su u bezbrojnim oblicima i inačicama našle svoga izražaja u njegovoj književnosti, onda golemi trud, koji je uložen u njezino pisanje, nije bio uzalud.

S. J.

I.

SREDNJI VIEK

1. POVIESTNI PROSTOR HRVATSKOGA NARODA

1. Sav politički i kulturni život hrvatskoga naroda vezan je uz imena pet oblasti: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Dubrovnik. Geografska područja, što ih označuju ta imena, mienjala su se u toku poviesti jedno na štetu drugoga, ali ona sva zajedno tvore poviestni prostor hrvatskoga naroda.

Ime *Hrvatska* (u starim hrvatskim spomenicima »Hrvate«) obuhvaćalo je u početku stvaranja hrvatske države zemlju uz Jadransko more, od rječice Raše u Istri pa do ušća Cetine, a u unutrašnjosti do Velike Kapele, Grmeč-planine i rieke Vrbasa, uključivši i stare županije Hlivno i Imotu do blizu Neretve. Već u 11. stoljeću proširio se taj naziv i na kraj između ušća Cetine i Neretve, a neko vrieme je i Bosna, u svojoj jezgri, bila dio Hrvatske. Za Zahumlje (od Neretve do Dubrovnika), pa Travunju (od Dubrovnika do Kotora) i Duklju (od Kotora do Bojane i ušća Drima) ima pop Dukljanin, u 12. stoljeću, ime »Crvena Hrvatska«.

Panonska oblast nazivala se u srednjem vieku *Slavonija* (hrvatski »Slovinje«) i prostirala se između Drave i Grmeč-planine. U gornjoj Slavoniji bile su županije zagrebačka, zagorska, varaždinska, križevačka i virovitička, a u donjoj Slavoniji dubička, sanska, vrbaska i glažka. Geografski pojam Hrvatske počeo je od 16. vieka, nakon turskih osvajanja, padati na račun turske Bosne na iztoku, ali se za uzvrat uzeo širiti na sjever, najprije do Kupe, a u 17. vieku do Drave po Slovinju. Od 13. vieka dospjele su iztočne slavonske županije (požežka, vukovska i sriemska) u tješnju vezu s mačvanskom banovinom, a od g. 1745. upotrebljava se za njih ime »Slavonija«, dok se na županije zagrebačku, križevačku i varaždinsku proširilo ime »Hrvatska«.

Od velike rimske *Dalmacije* ostali su sredovječnoj bizantinskoj Dalmaciji samo gradovi Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, te otoci Krk, Lošinj (Osor) i Rab. Kasnije su ti gradovi i otoci došli pod mletačku vlast (acquisto nuovo), a poslije požarevačkoga mira (1718.), zemlja u unutrašnjosti do Dinare i Prologa (acquisto novissimo). Sa širenjem mletačkog posjeda širilo se i ime Dalmacija. Poslije 1814. Austrija je s Dalmacijom sjedinila teritorije bivše republike dubrovačke i Boke Kotorske, a 1878. i Spič. Tako je izgledala Dalmacija sve do propasti habsburške monarkije.

I pojam *Bosne* mienjao se u toku poviesti. U 10. se stoljeću Bosnom zvalo porječje gornje rieke Bosne (od Travnika do Sarajeva). Ono se s vremenom širi do srednje Drine, gdje se učvršćuje granica prema Raškoj (Srbiji); na jugu pri-

paja župu Neretvu, a u gornjem tieku Vrbasa župu Uskoplje. U 12. stoljeću proširuje se banovina Bosna »Donjim Krajima« (na zapadu do Grmeča, na sjeveru do Kozare), koji su bili stare hrvatske župe, a isto tako dobiva oblasti Usoru i Sol, koje su nekoć bile dio panonske Hrvatske (Slovinja). U 14. vieku dobiva Bosna »Zapadne strane«, tri starohrvatske župe: Glamoč, Livno i Duvno; i Humska je zemlja (Zahumlje), koja se od 1454. naziva Hercegovinom, od polovine 14. stoljeća dio Bosne; Podrinje (Čajniče, Foča, Plevlja) je ušlo u Bosnu za Stjepana Tvrdka (oko 1375.). Kad je vlast kralja Tvrdka priznata 1390. u južnoj Hrvatskoj, dalmatinskim gradovima i nekim otocima, i on se prozvao »kraljem Hrvatske i Dalmacije«, postigla je bosanska država vrhunac svoje moći i svoj najveći prostor. Iza smrti Tvrdkove počela je padati. Pod Turke je pala 1463. — Poslije su Turci pripojili Bosni na sjeverozapadu od Hrvata osvojene krajeve, a u 16. i 17. stoljeću računala se u Bosnu čitava stara hrvatska zemlja, što su je Turci oteli Hrvatima (Čazma, Virovitica, čitava Slavonija, dio Sriema). Kad su Turci iztjerani iz Slavonije, južne Hrvatske i Dalmacije, dobila je Bosna one granice, koje je zadržala za okupacije po Austriji i kasnije.

Nakon razorenja rimskog Epidaurusa (oko 614.), skloniše se preostali žitelji na jedan sjeverozapadni otočić, gdje osnovaše nov grad Ragusium. S druge strane močvare osnovaše Slaveni već u 9. ili 10. stoljeću svoje naselje *Dubrovnik*. Krajem 13. vieka stopiše se oba diela u jedan grad (s dva imena, romanskim i slavenskim). U poviesti se prvi puta javlja Dubrovnik 867. kao bizantinski grad, koga obsjedaju Saraceni iz Italije. Pod bizantinskim vrhovničtvom ostao je Dubrovnik do 1205., kad je njime zavladala Venecija (do 1358.) Skršivši moć Venecije, uzeo je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. Dubrovnik pod svoje okrilje. To je najslavnije doba za Dubrovnik. Tada je proširio svoj teritorij od ušća Neretve (Klek) do ulazka u Boku Kotorsku (Sutorina). Nakon bitke na mohačkom polju (1526.) stavio se Dubrovnik pod protektorat sultanov, plaćajući mu godišnji danak; inače je uživao podpunu slobodu. U 16. vieku vlada u Dubrovniku veliko blagostanje; on postaje centar hrvatskoga kulturnog života (hrvatska Atena). U 18. stoljeću bilo je tursko vrhovničtvo tek nominalno. Dubrovačku je republiku ukinuo Napoleon (1806. odn. 1808.).

2. STVARANJE NEZAVISNE HRVATSKE DRŽAVE U SREDNJEM VIEKU

2. Sredovječna hrvatska država nastala je na zemljištu starog Ilirika (godine 9. po Isusu uređenog kao dvie rimske provincije: Dalmacija i Panonija), gdje su živjela nekadanja ilirska pa keltska plemena, koja su se postepeno romanizirala. Na tu romaniziranu ilirsko-keltsku podlogu došle su, osim najezde hunske, još i tanje narodne naslage gotske i avarske, te jaki narodni sloj slavenski, koji je očito morao biti najbrojniji, kad je pomalo u sebe pretočio sve ostale rase i dao zemlji narodno obilježje slavensko.

Ti su Slaveni živjeli pod gospodstvom Avara, koji su neprestano ratovali s iztočnorimskim carstvom. Nakon neuspjele obsade Bizanta g. 626. otresla se većina Slavena avarskoga gospodstva; samo oni u panonskoj oblasti između Save i Drave priznavali su njihovu vrhovnu vlast, sve dok Karlo Veliki nije oborio avarsku državu (796.) i podvrgao Slavene Francima. Slaveni u oblasti nekadanje starorimske Dalmacije priznavali su bizantinsko vrhovničtvo. Od tih slavenskih plemena i oblasti organizirali su u VII. stoljeću *Hrvati* svoju državu i dali njihovu slavenskom žiteljstvu hrvatsko ime.

Jezgra hrvatske države nastala je na teritoriju negdašnje rimske Dalmacije; nju bizantinski pisci nazivaju Χρωβατία, dok se papa služi za nju i nazivom Dalmacija, a kod Niemaca i u Italiji, osobito kod Mletčana, često se upotrebljava i za samu Hrvatsku naziv Slavonija (Schiavonia). Hrvatska se od prvog pisanog spomenika zove *regnum*, a njome vlada vlastiti knez (*dux*), poslije kralj (*rex*). Noviji historici nazivaju ovu jezgru hrvatske države (po teritoriju) dalmatinskom Hrvatskom, za razliku od panonske oblasti, koju zovu posavskom Hrvatskom. Već na rimskom koncilu g. 680. spominje se među kršćanskim zemljama, koje imaju vlastite biskupe, i slavenska zemlja, koja pripada Hrvatima. A bizantinski car i historik Konstantin Porfirogenet spominje i ugovor Hrvata s papom Agatonom (678—681.), kojim se oni obvezuju, da ne će nikada oružjem navaliti na tuđe zemlje, a njih će, po papinu zagovoru, štiti »Bog Hrvatâ« i sveti Petar. Prvi diplomatički spomenik, u kojem se navodi hrvatsko ime, izprava je kneza Trpimira od 4. ožujka 852., gdje se on naziva »dux Chroatorum iuvatus munere divino«, a država mu »regnum Chroatorum«.

U to doba postoji i posebni bizantinski temat *Dalmacija;* to je bilo ono nekoliko primorskih gradova i otoka, koji su bili direktno podvrgnuti Bizantu, i

kojima je upravljao arhont u ime carstva. Ovamo se sklonio za vrieme barbarskih, a naročito avarskih provala preostatak romaniziranog žiteljstva nekadanje Dalmacije (od Slavena zvani: Romani, Latini), ukoliko se nije povukao u planine i tamo provodio pastirski život (nazvani: Vlasi) te se s vremenom i on poslavenio. Ti su se Romani počeli krstiti već od 3. stoljeća i podpadali su pod nadbiskupiju u Saloni (Solin), koja je oko 614. razorena od Avara i Slavena. Nju je nasliedila splitska biskupija, kojoj je prvi biskup bio Ivan Ravenjanin (oko 780.; neki ga stavljaju već u VII. stoljeće), i koja je bila podređena carigradskom patrijarhu, jer je po odredbi cara Lava III. Izaurijskoga od 732. sav politički teritorij carstva morao podpadati pod patrijarha.

God. 803., nakon rata s Karlom Velikim, odrekao se bizantinski car Nikifor vrhovništva nad Hrvatskom, a zadržao je samo primorske gradove i otoke (bizantinsku Dalmaciju), što je nakon novog ratovanja potvrđeno i mirom u Aachenu g. 812. Tako je i dalmatinska Hrvatska došla pod vrhovništvo franačko, a u sklopu franačke Italije, dok je panonska oblast već bila pod Francima, podvrgnuta politički furlanskom markgrafu, a crkveno akvilejskom patrijarhu. U toku 8. i početkom 9. stoljeća bili su naime već svi Hrvati pokršteni; za dalmatinske Hrvate osnovana je u 9. stoljeću i zasebna hrvatska biskupija u Ninu, negdašnjoj priestolnici hrvatskih vladara, i podvrgnuta izravno papi. Tamo se nalazila i mramorna krstionica iz doba hrvatskoga kneza Višeslava, koju su Mletčani g. 1746. prenieli u Veneciju (smještena do g. 1942. u »Museo Correr«, danas u posjedu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu).

Poviest je zabilježila junački i neuspjeli ustanak Ljudevita Posavskoga († 823.) protiv franačke vlasti, kod čega je dalmatinsko-hrvatski knez Borna, nasljednik Višeslavov, bio na franačkoj strani, imajući u vidu probitke svoje oblasti. A u ratovima s moravskim knezom Svatoplukom stajao je opet panonski knez Braslav (880—900.) vjerno uz Arnulfa. Međutim dolazkom Madžara i njihovim naseljenjem u današnjoj Ugarskoj (896.) nestaje franačke vlasti u panonskoj oblasti, koja se ubrzo sjedinjuje s dalmatinskom Hrvatskom.

3. U dalmatinskoj Hrvatskoj vladao je, unatoč franačkog vrhovništva, spomenuti već knez Trpimir (845—864.), praotac hrvatske narodne dinastije, u punom vladalačkom sjaju. Za njegova vladanja zbila su se dva događaja, koja su bila od presudnog utjecaja na kulturni razvoj Hrvata. Godine 863. došla su iz Carigrada braća Konstantin (Ćiril) i Metodije u sjevernu Panoniju, na poziv moravskoga kneza Rastislava, da propoviedaju rieč Božju slavenskim jezikom. Osim toga, podkraj Trpimirova vladanja došlo je do prvog razkola između iztočne i zapadne crkve (863.). Dalmatinski se Hrvati oslobodiše oko 878. zauviek franačke vlasti, a doskora i ponovnoga prolaznoga vrhovništva bizantinskoga. Tada je Hrvatskom vladao knez Branimir (879—892.), koji definitivno pridruži hrvatski narod rimskomu papi, i papinom pomoću bude, prema Šišiću, oko 880., hrvatsko pita-

nje riešeno tako, da su car i patrijarh zadržali dalmatinske gradove u svojoj vlasti, ali se kneževine Hrvatske odrekoše, i ona tako postade *posve nezavisnom državom,* bez ičijega tuđega vrhovničtva. Konačno, nakon borba s Madžarima, razširio je hrvatski knez Tomislav (910—930.) svoje granice sve do Drave i današnje slavonske ravnice, pa je tako i panonska oblast ušla konačno u sklop hrvatske države. Tomislav, koji je bio saveznik Bizanta u borbi s bugarskim vladarom Simeunom, dobio je od cara upravu dalmatinskih gradova i otoka, kao i naslov prokonzula (— ti su gradovi već od vremena kneza Branimira s privolom carstva plaćali hrvatskom vladaru godišnji danak u ime mira i odštete za uživanje zemljišta izvan gradskih zidova, dakle na hrvatskom teritoriju —), a carigradski se patrijarh odrekao svoje dotadašnje jurisdikcije nad njima. *Tako su dalmatinski gradovi i otoci došli pod upravu hrvatskog vladara, a istodobno su ušli trajno u krilo zapadne crkve.* Tomislav je, po svjedočanstvu svoga suvremenika cara Konstantina Porfirogeneta, imao jaku vojsku: 100.000 pješaka i 60.000 konjanika (po Rambaudu, to predpostavlja pučanstvo do 2,000.000 duša), i moćnu mornaricu: 80 velikih i stotinu manjih brodova (u to je doba bizantinsko carstvo posjedovalo 300 brodova, a Venecija oko 200). On se proglasio svakako do g. 925. hrvatskim kraljem (rex Chroatorum), a taj mu naslov daju i papinske izprave (»Johannes episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Tamislao, regi Chroatorum...«, 925.).

Tako je sredovječna hrvatska država, koja se stvarala od polovine 7. stoljeća, a podkraj 9. stoljeća (880.) postala podpuno nezavisnom kneževinom, postala u prvoj četvrti desetog stoljeća (925.) moćnom i nezavisnom kraljevinom, kojom je vladala narodna dinastija do kraja 11. stoljeća.

3. HRVATSKI NARODNI KRALJEVI I POČETCI PISMENOSTI

4. Početci pismenosti kod Hrvata vezani su uz misionarsku djelatnost braće Konstantina i Metodija, koji su na poziv moravskoga kneza Rastislava g. 863. krenuli iz Carigrada u njegovu kneževinu. Moravska je tada bila slavenska država, koja je sizala do Dunava, a obuhvaćala je i slovačku zemlju. Njoj na jugozapadu, oko Blatnoga jezera, bila je manja slavenska država donjopanonskoga kneza Kocela, ovoj na jugoiztoku Bugarska, a na jugu Hrvatska.

Rastislav, koji je na zapadu graničio s franačkom državom, i čiji su podanici bili pokršteni od Niemaca te su spadali pod njemačke biskupe u Passau-u i Salzburgu, tražio je iz političkih razloga oslona na Carigrad, a ujedno je po svojim poslanicima zamolio bizantinskog cara Mihajla, da mu pošalje misionare, koji dobro znadu slavenski jezik. Car je to rado učinio i poslao mu je braću Konstantina i Metodija, koji su bili iz Soluna, a »Solunjani svi govore čisto slavenski«. Konstantin, koji je bio učen čovjek, sastavio je najprije slavensko pismo, i to, kako se danas u nauci obćenito uzima, *glagoljicu* (prema grčkom minuskulnom, običnom pismu), a zatim je s bratom preveo najpotrebnije tekstove iz evanđelja i liturgije. U Moravi su braća propoviedala kršćansku vjeru, uvela u službu Božju slavenski jezik i dalje prevodila svete knjige. Dakako da je njihov rad naišao na veliki odpor njemačkog svećenstva, ali je papa Hadrijan II. (867—872.) odobrio njihov rad; za boravka u Rimu umrije (869.) Konstantin, koji je već prije stupio u samostan pod imenom Ćiril, a papa ga je bio posvetio i za biskupa. Godine 869. postavio je papa na molbu kneza Kocelja Metodija za panonskoga nadbiskupa i apostolskoga legata za širenje kršćanstva među Slavenima. Metodije je poslije bio od Franaka i zatvoren, pa opet pušten na zahtjev pape Ivana VIII. (872 - 882.), koji je posebnim papinskim pismom *dopustio slavensku liturgiju* (880.), a Metodijev je rad odobrio i bizantski car Vasilije I. (867—886.). Metodije umre g. 885.

Papa Stjepan V. (885—891.) zabranio je slavensku liturgiju, a novi moravski knez Svatopluk (871—894.), protjerao je Metodijeve učenike iz Moravske. Međutim je doskora, za provale Madžara (903—907.), propala i moravska država. Metodijevi su se učenici razišli po susjednim slavenskim zemljama, po Bugarskoj i Hrvatskoj. U Bugarskoj je vladao jaki »car Bugara i Grka« (βασιλεὺς Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων) Simeun (897—927.), koji je u Carigradu stekao grčku naobrazbu i ljubav za knjigu. Za njega je bugarska književnost proživjela zlatni viek, on je

pomagao prevodioce, a i sam se bavio knjigom. Od učenika Metodijevih, koji su došli u Bugarsku, poznati su po imenu: Kliment, Gorazd, Naum, Anđelar i Sava. U to su doba nastale tako zvane *panonske legende,* t. j. legendarnim stilom pisani životopisi Ćirila i Metodija, dva najstarija izvorna slavenska spisa, puna vrlo točnih poviestnih podataka. Mlađi je *Joan egzarh* (zamjenik patrijarha), a iza Simeunove smrti piše *Črnorizac Hrabar* obranu slavenskog pisma *O pismeneh.* Za Simeunova sina Petra piše *pop Kuzma Besjedu* protiv bogumilske sekte. Mnogo pisaca radi bezimeno. Sva je ta književnost pisana za potrebe crkve i od crkvenih ljudi, ali je u nju ušlo iz bizantinske književnosti i mnogo apokrifa, života svetaca te pripoviedaka i kronika.

Jezik solunske braće bio je u to doba lako razumljiv svuda, gdje se govorilo slavenski, pa su i slavensku službu Božju brzo prigrlili Hrvati, Bugari i Srbi, a nešto kasnije i Rusi. Zato su i književnosti tih naroda nadovezale na književni rad Ćirila i Metodija, stvarajući dalje svaka prema svojim potrebama. Dakako da se i jezik u pojedinim zemljama prilagođivao govorenom jeziku naroda. Tako su kod Hrvata nosni samoglasnici ǫ i ę (pǫt, svęt) zamienjeni s *u* i *e* (put, svet). Prema tomu, kojeg jezika osebine pokazuje takav stari tekst, govorimo o hrvatskoj, bugarskoj, srbskoj i ruskoj recenziji (redakciji) staroslavenskoga jezika. Tako nalazimo hrvatsku recenziju u *»bečkim listićima«, Mihanovićevu odlomku* i *Grškovićevu Apostolu* (iz 12. stoljeća). Kod hrvatskih knezova Frankopana čuvao se do 15. vieka kodeks *Glagolita Clozianus* (iz 11. stoljeća). Osim toga se kod Bugara već u desetom stoljeću javlja i novo slavensko pismo, zvano *ćirilica* (prema grčkom uncijalnom, svečanom pismu).

5. Kako se brzo razširilo slavensko bogoslužje po Hrvatskoj, vidi se iz zaključaka crkvenih sabora, što su održani u Splitu g. 925. i 928. Kako je splitska nadbiskupija za kralja Tomislava došla opet pod jurisdikciju papinu, a Split i ostali gradovi bizantinske Dalmacije pod upravu hrvatskoga kralja, htio je i splitski nadbiskup, da mu se i opet prizna primat nad svima biskupima nekadanje rimske Dalmacije, pa i nad ninskom biskupijom, koja se proširila na sav teritorij hrvatskoga kraljevstva, a njen biskup je bio »hrvatski biskup«. Osim toga se u ninskoj biskupiji proširilo slavensko bogoslužje u tolikoj mjeri, da je i protiv njega ustalo latinsko svećenstvo. Splitski se sabor g. 925. opredielio i za primat splitskoga nadbiskupa (Ut episcopus Chroatorum, sicut nos omnes, nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat) i protiv slavenske službe božje (Ut nullum episcopus nostrae prouinciae audeat in quolibet gradu Sclauinica lingua promouere... Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere). No kako se trzavice nisu stišale, sazvan je novi sabor g. 928., koji je ostao kod istih zaključaka, samo što je ninsku biskupiju *ukinuo,* a njen biskup Grgur postao je *skradinskim* biskupom.

Da se slavenski jezik u hrvatskoj crkvi vrlo razširio, vidi se i po zaključku sabora od g. 925., u kom se veli, ako bi *nastala nestašica svećenika latinskih,*

neka se zamoli rimski papa, da bi takvim svećenicima, koji su vješti samo slavenskom jeziku, dozvolio tim jezikom svećeničku službu vršiti. A da je i sa strane hrvatskih velikaša bilo nesklonosti presizanju latinske crkve, pokazuje prietnja sabora: »Ako bi kralj hrvatski i gospoda hrvatska željela, da sve biskupije u obsegu splitske nadbiskupije podrede svomu (hrvatskomu) biskupu, nitko od nas ne će u njihovoj zemlji ni krstiti, ni svećenike rediti, ni crkve posvećivati.« (Quodsi rex et proceres Chroatorum omnes dioceses episcoporum intra limites nostrae metropolitanae suo cupiunt uindicare pontifici: nullus ex nostris per omnem prouinciam eorum neque regenerationes faciat neque ecclesias uel presbyteros consecret).

Kralj je Tomislav očito nastojao, da se bizantinska Dalmacija čim prije i čim tješnje stopi s hrvatskom državom, pa zato i nije podupirao Grgura Ninskoga u težnji, da očuva primat ninske biskupije za hrvatski teritorij; što više dopustio je, da se ta biskupija i ukine, očito u želji, da se ukloni trajni povod kasnijim trvenjima. Uostalom, odnosi hrvatskih vladara s latinskim biskupima bili su već pred čitavo stoljeće vrlo dobri, pa i znameniti knez Trpimir, graditelj benediktinskog samostana u Solinu pod Klisom, naziva g. 852. Petra, »solinskoga« (splitskog) nadbiskupa, svojim dragim kumom (Petrus, Salonitanae ecclesiae achiepiscopus et dilectus compater). Značajno je, da već onda u istoj toj izpravi, nadbiskup Petar naglašava (za onda) *virtualno* pravo primata splitske nadbiskupije nad cielom hrvatskom državom (... ut in fatam matrem ecclesiam, quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum ...).

O Hrvatskoj za vladanja kralja Tomislava sudi francuzki historik Rambaud *(L' Empire grec au dixième siècle)* ovako: »Hrvatska se je znala oduprieti bugarskoj najezdi bolje od Srbije, a onda i osvajanjima bizantinskog carstva. Pa kako je uz to bila bliže moru i kulturnim narodima, *bijaše ona u 10. vieku uistinu voditeljica civilizacije južnih Slavena.* Ona je zapriečila, da se na barbarski način uništi srbski narod, ona je zaklonila srbske prebjege«.

6. I nasljednici kralja Tomislava nastoje, da održe dalmatinske gradove u svojoj vlasti. Da su odnosi između dalmatinskih patricija i hrvatskih vladara bivali sve srdačniji, vidi se i po tomu, što četvrti nasljednik Tomislavov *Mihajlo Krešimir II.* uzima za ženu Jelenu iz roda zadarskih Madijevaca (Madius), koja je prema grobnom nadpisu »bila kraljevstvu majka«, a postala majkom »sirota i zaštitnicom udovica« († 975.).

O sinu te Romanke Jelene, kralju *Stjepanu Držislavu* veli inače Hrvatima neskloni Toma, arhiđakon splitski (13. stolj.): »Od Držislava dalje zvahu se njegovi nasljednici *kraljevi Dalmacije i Hrvatske.* Primahu naime znakove kraljevske vlasti od bizantinskih careva i zvahu se njihovim eparhima (namjestnicima) i patricijima, a imađahu po nasljedstvu svoga roda, otaca i pradjedova, gospodstvo kraljevstva Dalmacije i Hrvatske«. Faktičnu vlast nad dalmatinskim gradovima,

što je bila stalna težnja hrvatskih vladara, dao je Držislavu Bizant, jer ga je ovaj pomagao protiv zajedničkog neprijatelja, bugarskog cara Samuela. Iz Carigrada je dobio i kraljevska insignia.

Za trzavica među sinovima Držislavovima osvojio je, uz privolu cara Vasilija II., mletački dužd Orseolo bizantinsku Dalmaciju (god. 1000.). Sredovječna Venecija, osnovana od žitelja rimske Venecije (zemlje između donjeg Pada, Alpa i Soče), koji su se za invazije barbara sklonuli na otoke i otočiće sučelice italskoj obali, podpala je za gotsko-bizantinskog rata pod iztočno carstvo, ali je dobila pravo da si bira kneza ili dužda (dux). Kad je u 9. stoljeću utemeljen na otočićima Rialto i Olivolo grad Venecija, dobila je ta oblast svoje prirodno središte. Vrhovničtvo Bizanta pomoglo je Veneciji, da je razširila svoje trgovačke veze po cielom Iztoku, prodavajući njegovu dragocjenu robu na evropski Zapad, a uvozeći na Iztok u prvom redu oružje, drvo i robove. Tako je postala bogatom i moćnom državom, pa je morala doći i u sukob s narodom, koji je zagospodario iztočnom obalom Jadranskog mora. Već u 9. stoljeću vodi borbe s gusarskim Neretljanima, protiv kojih je čak i italski kralj Lotar sklopio pakt s Mletčanima (840.). I za hrvatskog kneza Domagoja (864—876.) nasljednika Trpimirova, došlo je s Mletčanima, kao bizantinskim saveznicima, do tako ogorčenih borba, da su ga nazvali »Sclavorum pessimus dux«, pa i sam papa piše Domagoju, »duci glorioso«, neka primiri svoje podanike, jer njihova gusarska nedjela potamnjuju njegovu slavu (874.). Od 887. pa kroz cielo 10. stoljeće vlada mir (osim neuspjele vojne dužda Petra Candiana, g. 948.), ali tada je, g. 1000., kako mletački kroničar Ivan Đakon bilježi, dužd Petar Orseolo »oslobodio svoje od tlačenja Hrvata i prvi zabranio, da im se plaća danak« (Hisdem nampe dux a Croatorum Sclavorum oppressione suos potenter liberavit, quibus etiam solitum censum primus dare interdixit). Sin kralja Držislava i kasniji kralj Krešimir III., koji se kao neprijatelj tadanjega kralja Svetoslava, svoga brata, poklonio duždu Petru Orseolu u Trogiru, dao mu je i svoga sina Stjepana za taoca. Taj se sin, poslije kralj Stjepan I. (1030—1058.), oženio u Veneciji duždevom kćerkom Hicelom. Pošto su opet ohladnjeli odnosi između Venecije i Bizanta (g. 1024. protjerana je iz Venecije porodica Orseolo, koja je bila po ženidbi i s Bizantom u rodbinskim vezama), uspjelo je Stjepanu I. opet predobiti dalmatinske gradove. Za Stjepana I. zbio se i jedan od najvažnijih događaja u crkvenoj poviesti: *konačni prekid između iztočne i zapadne crkve* za pape Leona IX. i patrijarha Mihajla Cerularija (1054.), koji uzajamno izobćiše jedan drugoga iz crkve.

7. Najveći hrvatski kralj bio je *Petar Krešimir IV.* zvan i Veliki (1058 do 1074.), sin Stjepana I., a po majci unuk dužda Petra Orseola. On se ponosno naziva vladarom po milosti Božjoj (divina gratia largiente) i »Cresimir, qui alio nomine vocor Petrus, *Chroatorum rex Dalmatinorumque*« (1067.). On je prvi ostvario težnju hrvatskih vladara i sjedinio carske gradove i otoke s Hrvatskom u

jednu administrativno - političku cjelinu.Darujući samostanu sv. Krševana otok Maun veli: »I pošto je svemogući Bog naše kraljevstvo na kopnu i na moru raz-prostranio... darujemo... naš vlastiti otok, koji su prostire *u našem Dalmatinskom moru,* a zove se Maun (»... quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolungavit regnum... donamus... nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que vocatur Mauni«). Za kralja Petra Krešimira Neretljani su sastavni dio hrvatske države, a i Bosna priznaje njegovu vlast.

Godine 1059. donio je lateranski sinod (inspiriran od Hildebranda, kasnijeg pape Grgura VII.) trinaest različitih kanona za reformu crkve. Nato su se papinski poslanici razišli po Evropi, da održe pokrajinske crkvene sabore, koji će stvoriti zaključke u smislu tih kanona. Tako je i u stolnoj crkvi sv. Dujma u Splitu održan g. 1060. sabor pod predsjedanjem papinskog izaslanika Majnarda, a u nazočnosti svih dalmatinskih biskupa, pa i hrvatskoga. Tu se donose zaključci, da se svećenici ne smiju ženiti, da ne smiju nositi brade ni duge kose i dr., a papa Aleksandar II. 1061. potvrđuje te zaključke i *ponovno zabranjuje slavensku službu Božju* (Sclavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri... prohibemus). O tomu veli spomenuti splitski arhiđakon Toma: »Govorahu naime, da su gotička (t. j. slavenska) pismena pronađena od nekoga heretika Metodija, koji je mnogo lažna protiv katoličke nauke napisao, zbog čega je Božjim sudom, kako kažu, naglom smrću bio kažnjen«!

Uza sve te zabrane, slavenski se jezik održao i dalje u crkvi kod Hrvata, a osobitom ga je ljubavlju prigrlilo niže svećenstvo, tako te je konačno, dva stoljeća nakon splitskoga crkvenog sabora, a na molbu senjskog biskupa Filipa, *papa Inocentije IV. dopustio, da se po starom običaju svagdje, gdje je to do onda bivalo, može upotrebljavati slavenski jezik glagoljskoga pisma* kod svete mise i druge službe Božje (1248.).

8. Poslije Petra Krešimira vlada kralj *Zvonimir,* koji se kršćanskim imenom zove *Dimitar,* a koji je prije bio ban panonske Hrvatske (1076—1089.). Zvonimir je pomazan i okrunjen za kralja g. 1076. onako, kako su se uobće krunili kraljevi u Evropi, a posebice njemačko-rimski carevi. Izaslanici pape Grgura VII. okrunili su ga u bazilici sv. Petra u Solinu i predali mu mač, žezlo i papinsku zastavu, što spominje sam Zvonimir u zavjernici, gdje obećava papi posluh i vjernost; osim toga, njegovat će pravdu, braniti crkve i dr. Poput Zvonimira bio je papin vazal i ugarski kralj Ladislav (1077 - 1095.) i englezki Vilim Osvajač (1066 do 1087.). Zvonimir je uredio svoju državu po zapadnoevropskom uzoru; uza nj je kancelar, »hrvatski biskup« iz Knina; banove i župane zamieniše »comites« i »barones« te velikaši (»primates«). Za papu je vojevao s Normancem Robertom Guiscardom protiv Bizanta i Venecije. Poslije poraza Mletčana kod otoka Krfa ustupio je car Aleksije Komnen za odštetu duždu Vitalu Fallieru hrizovuljom od g. 1085. sva svoja (idealna!) prava na Dalmaciju, a dužd uzeo naslov »dux Dalmatiae«; u

stvarnosti, nekadanji bizantinski temat Dalmacija ostao je čvrsto u rukama hrvatkoga kralja.

Kao gospodar otoka Krka došao je kralj u to doba onamo u pratnji krbavskoga župana Desile i lučkoga župana Prvanega, pa je darovao samostanu sv. Lucije kod Baške, kojemu je tada opat bio Držiha, neko zemljište. Nešto kasnije, g. *1100.*, (zadnja je brojka oštećena), dao je opat Dobrovit o toj darovnici Zvonimirovoj uklesati nadpis, koji je po tom bio postavljen u crkvi sv. Lucije. *Taj kameni nadpis, napisan hrvatskim jezikom i glagoljskim pismenima, najstariji je hrvatski jezični spomenik,* poznat pod imenom *Baščanska ploča.* Čuva se u Hrvatskoj Akademiji u Zagrebu. Tu je prvi puta na hrvatskom jeziku napisano »kral' hr'vat'sk'« i narodno ime vladarovo »Z'v'nimir«. Jezično pokazuje spomenik neke osebine čakavskoga dialekta. Glagoljska slova pokazuju prielaz od oblih oblika u uglate. Baščanska ploča je dragocjen spomenik, koga je prof. Stj. Ivšić nazvao »dragim kamenom« hrvatskoga jezika. Ona je za Hrvate ono, što su strazburžke zakletve iz g. 842. za Niemce i za Francuze.

Za kralja Zvonimira vladalo je Hrvatskom blagostanje. Tradicija je čuvala njegovo ime, a u Hrvatskoj kronici piše o njemu, da su ga svi voljeli. Iza njegove smrti nastao je razdor u zemlji zbog nasljedstva na priestolju. Kratko je vrieme vladao Stjepan II. (1089—1091.), a kad je i on umro, »učestaše nebrojene otimačine, pljačke, ubijstva i sve zlo, jer nije bilo dana, da jedan drugoga nije gonio, napadao i ubijao« (arh. Toma). A osobito se okrenuše »protiv primorskih gradova nanoseći im štete i sramote, jer su im hvatali žene i kćeri, tako da se nitko nije usuđivao izlaziti iz gradova« (Rkpis u Brit. Mus.). Oko Zvonimirove udovice kraljice Jelene Liepe, sestre madžarskoga kralja Ladislava, skupila se ungarofilska stranka, koja je ponudila krunu Ladislavu. Taj je godine 1091. prešao Dravu i što milom što silom stekao sjeverne dielove hrvatske države (»quia Sclavonian iam fere totam acquisivi«). Kako su uto Kumani provalili u Ugarsku, morao se Ladislav vratiti u svoju zemlju. U sjevernoj je Hrvatskoj ostavio po svom odlazku za vladara sinovca Almoša. Provala Kumana usliedila je očito na poticaj Bizanta, koji je doskora uspio da stari temat dalmatinski pridruži opet carstvu; g. 1097. preuzela je dalmatinske gradove (na temelju hrizovulje cara Aleksija od g. 1085.) pod svoje okrilje Venecija i tako ih zaštitila od nemira u hrvatskoj državi. Za Almoševe je vlade osnovana biskupija u Zagrebu (oko 1094.), očito u težnji, da se taj teritorij odciepi od hrvatske biskupije u Kninu. Iza smrti Ladislavove vratio se Almoš u Ugarsku, a novo izabrani hrvatski kralj Petar (1093—1097.) sukobio se kod Gvozda s novim madžarskim kraljem Kolomanom i u bitci poginuo (1097.) Zbog neprilika na drugim stranama odlučio je Koloman, da bi stekao naslov zakonitog vladara, sklopiti ugovor s Hrvatima, odnosno s predstavnicima dvanaest hrvatskih plemena; time im je ugovorom on priznao stara prava, a oni njega priznaše za zakonita kralja, te ga i okruniše u Biogradu na moru (1102.).

4. SREDOVJEČNA HRVATSKA POD STRANIM VLADARIMA

9. Premda je kraljevina Hrvatska ušla u državopravnu vezu s kraljevinom Ugarskom kao ravnopravan faktor, na osnovu personalne unije, i premda su zakoniti predstavnici Hrvatske dobili zajamčena sva svoja stara prava od Kolomana, a na ta su prava kao i na samostalni državopravni položaj kraljevine Hrvatske Hrvati trajno i budno pazili, ipak je ovisilo o njihovoj unutarnjoj snazi, hoće li uspjeti, da svojim pravima pribave i dolično poštovanje. Zato je u buduće razvoj političkog života Hrvatske vezan s poviestnim razvojem onih država, kojima su vladali hrvatski kraljevi tuđe krvi. Ti strani vladari bili su ponajprije iz madžarske kuće Arpadove (1102—1301.), zatim kraljevi iz napuljske kuće Anjou (1301—1409.) i kraljevi iz raznih kuća (1409—1526.), dok konačno, izborom Ferdinanda Habsburgovca u Cetinu, 1. siečnja 1527., ne dođe na hrvatsko priestolje kuća Habsburg, koja je vladala kraljevinom Hrvatskom sve do svršetka svjetskoga rata (1918.).

10. Više je važnijih događaja utjecalo na sudbinu Hrvatske u srednjem vieku. Njezinu je snagu prije svega slabilo *cjepkanje* njezina teritorija u unutarnjoj upravi, a onda i *odkidanje* pojedinih dielova hrvatske države od vanjskih neprijatelja. Već za madžarskoga kralja Bele IV. (hrvatskoga III. 1235 - 1270.) — za koga dolazi do velike provale Tatara u Ugarsku i Hrvatsku, i za koga Zagreb postaje kraljevskim slobodnim gradom (1242.) — uvode se dva bana: *slavonski* za sjever *i hrvatsko-dalmatinski* (ili »primorski«) za jug od Gvozda; slavonski ban (banus totius Sclavoniae) vršio je i upravu čitavoga teritorija, ako nije bilo hercega (dux), koji je inače u Hrvatskoj zastupao kralja, a bio je njegov brat ili sin. Tako su se počela razvijati dva zasebna upravna i politička teritorija, koja se počinju i nazivati kraljevina Hrvatska i Dalmacija s jedne strane, a kraljevina Slavonija s druge strane. Bela je osnovao i *banovinu Mačvu* (sa sjedištem u mjestu istoga imena); njoj su u 14. vieku bile pripojene i sriemska i vukovska županija, te tako bile izuzete izpod vlasti hrvatskoga (»slavonskoga«) bana. Još prije godine 1137. priznala je Bosna vrhovništvo ugarsko-hrvatskoga kralja (rex »Ramae«, 1138.); no Bosna se ipak razvijala kao samostalna oblast, a bosanski ban Stjepan Tvrdko I. prozvao se g. 1377. čak i kraljem. U Bosni se razvila i samostalna bosanska crkva.

Sve do polovine 14. stoljeća smatra se Hrvatska i Dalmacija jedinstvenom državom i naziva se tako u izpravama (*regnum* Croatiae et Dalmatiae) još od g. 1059., pa tako do godine 1359. Istom s godinom 1359. označuje dvorska kancelarija Dalmaciju i Hrvatsku kao dva kraljevstva *(»regna«)*. Godine 1358. sklopio je naime kralj Ludovik I. Anžuvinac, nakon pobjedonosnog ratovanja, s Venecijom mir u Zadru; tim se mirom Venecija odrekla svih dalmatinskih gradova i otoka »od polovice Kvarnera do međaša grada Brača«, dakle i Dubrovnika i Kotora, a dužd se odrekao naslova »Dux Dalmatiae et Croatiae«, kojim se ponosio još od g. 1000. (s izuzetkom god. 1107 - 1115.). Ali u samoj Hrvatskoj i Dalmaciji živi i dalje shvaćanje o jedinstvenoj državi. I sam Ivan *Lucius* (Lucić), osnivač kritične hrvatske poviesti, piše svoje djelo pod naslovom: »*De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*« (Amsterdam 1666.).

11. Osim toga, za madžarskih je kraljeva počela i *feudalizacija* hrvatskoga plemstva. God. 1193. daruje kralj Bela III. (hrv. II.) krčkoga kneza Bartola modruškom županijom kao *nasljednim* dobrom, što je bilo protiv starih običaja i prava hrvatskih; time je udaren osnov kasnijoj moći obitelji Frankopana, koja je 1225. dobila i Vinodol. Isto tako je i Miroslav od plemena Šubića dobio bribirsku županiju, a Stjepan od plemena Babonêg (kasniji knezovi Blagajski) zemljište u današnjoj sjeverozapadnoj Bosni. Dok je u Ugarskoj i slavonskoj Hrvatskoj niže plemstvo osiguralo svoja prava »zlatnom bulom« Andrije II. (hrv. I.), koja je ugarsko-hrvatska »magna carta libertatum« (izdana 1222.), ta zlatna bula nije u Hrvatskoj od Gvozda do Neretve vriedila. Za dinastičkih borba između posljednjih Arpadovaca i Anžuvinaca porasla je znatno moć *bribirskoga kneza Pavla Šubića*. On je od obiju strana bio obasipan povlasticama i darovanjima; tako je dobio svu južnu Hrvatsku u leno i u njoj nasljednu bansku čast. Od godine 1299. postao je i »gospodar Bosne«. Pod njegovu je vlast pripadala sva zemlja od Gvozda do Neretve i od mora do Drine. On je tako reći obnovio doba hrvatskih narodnih vladara, jer je u svojim rukama okupio najveći dio Hrvatske. Umro je 1312., baš u vrieme borba za grad Zadar. Za sina mu Mladena (a za vlade Karla I.) počinje pad moći bribirskih knezova. Međutim, njegovu je političku moć nasliedio vojvoda *Nelipić*, koji vlada velikim dielom Hrvatske podpuno samostalno († 1344.). Istom za moćne vlade Ludovika I. Anžuvinca (1342 - 1382.) bude skršena oligarhija hrvatskih velikaša. Bribirski knezovi dobiju grad Zrin; po njemu se onda prozvaše Zrinski.

12. Za kćeri Ludovikove Marije, udate g. 1385. za Žigmunda Luksemburgovca, došlo je u Hrvatskoj do pokreta braće Pavla, Ivaniša i Ladislava Horvata, koji dovedoše za kralja *Karla Dračkoga* iz Napulja, a kad je ovaj bio iz potaje ubijen (1386.), proglasiše (u zajednici s priorom vranskim Ivanom Paližnom i s bosanskim vladarom Stjepanom Tvrdkom) za kralja malodobnoga sina Karlova *Ladislava*. Uz njega pristade i stranka bivšeg bana i palatina Stjepana Lackovića, koji bude na saboru u Križevcima, unatoč Žigmundova »salvus conductus-a« sa-

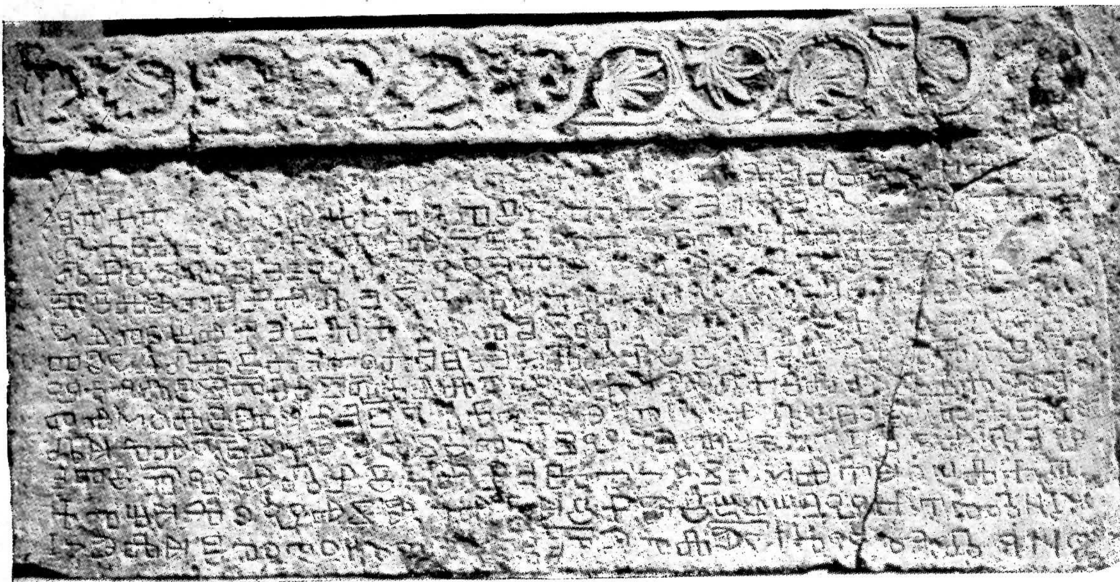
sječen od Žigmundovih pristaša (1397.). Sada se ustanku pridruži i bosanski velikaš *Hrvoje Vukčić Hrvatinić,* gospodar Donjih Kraja, i Ladislav bude 1403. u Zadru okrunjen za ugarsko-hrvatskog kralja. No nije se usudio poći u Ugarsku, jer se bojao sudbine otčeve, već se vratio u Napulj, imenovavši prije vojvodu Hrvoja *hercegom splitskim* i svojim namjestnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Konačno uspije Žigmundu, nakon 25-godišnje borbe, svladati ustanak nesmiljenom okrutnošću (1408.). Nato kralj Ladislav, odustavši od pretenzija na priestolje ugarsko-hrvatsko, proda svoja kraljevska prava na Dalmaciju Veneciji (1409.) za 100.000 dukata. To dakako Žigmund, koji je i Karla Dračkoga i sina mu Ladislava smatrao uzurpatorima, nije uobće smatrao pravovaljanim činom.

13. *Borbe s Venecijom* (neko vrieme i s Bizantom) za dalmatinske gradove i otoke pripadaju svakako među najvažnije događaje hrvatske poviesti u srednjem vieku. Te su se borbe vodile s promjenljivom srećom kroz čitava tri stoljeća (1115 - 1409.) i konačno su se svršile s neslavnom prodajom prava kralja Ladislava godine 1409. To je još izazvalo dva mletačka rata, ali Venecija je dalmatinske gradove i otoke zaposjela, što s dobra što ratujući, do godine 1420. Posljednji svoj otok Krk izgubila je Hrvatska g. 1480., kad ga je knez Ivan Frankopan, koji je bio u velikoj zavadnji s tadanjim kraljem Matijašem Korvinom, predao radije Veneciji, nego da padne u ruke kralju Matijašu.

Kad su došli pod Veneciju, dalmatinski gradovi i otoci bili su već dugo vremena podpuno pohrvaćeni. Hrvati su preuzeli od starog žiteljstva mnoga imena: od »Tragurium« načinili su *Trogir* (talijanski Traù), od »Pharos«, Pharia: *Hvar* (tal. »Lesina«, od hrvatske rieči »Ljesina« — »lies«, što znači »šuma«); od bizantinskog imena »Diadora« nastao je »Zadar« (tal. Zara), od »Coricum« (oppidum): *Krk* (tal. Veglia.). Imena latinskih gradova na -ona pohrvaćena su na -in (Salona: Solin, Aenona: Nin, Albona: Labin itd.). U 11. vieku često odličnici nose čisto hrvatska imena; tako se načelnik (prior) grada Splita zove Črne (Zirno), a utemeljitelj glasovitog samostana sv. Petra Gumajskoga u Selu (danas Jesenicama, Poljica) sin je Latina Gumaya i majke Hrvatice, te se zove Petrus Gumay Črne. U dalmatinskim gradovima dolaze slavenska imena Vitača, Dobronja, Dobre, Dobrica, Črneha, te nadimci Platimisa, Platihljeb i sl.

Kad je papa Aleksandar III. godine 1177. putovao u Mletke, da sklopi mir s carem Fridrikom Barbarossom, putujući uz dalmatinsku obalu svratio se u Zadar. Tu su ga Zadrani odveli u slavlju do katedrale, a svećenici su pjevali hrvatske pjesme (Alexandro III.... Jaderam ingredienti... canticis illyricis a clero salutato...«), i na spomen toga bila je postavljena spomen-ploča u kapelici sv. Anastazije u katedrali, gdje se nalazila do g. 1918. (C. F. Bianchi, Zara cristiana, vol. I. pg. 106.).

U trinaestom je vieku dovršeno i pohrvaćivanje Aspalathosa, kad je stupivši u dodir s hrvatskim knezovima Šubićima i Kačićima i obogativši se trgovi-

1. Baščanska ploča (o. 1100.)

2. Prva strana Vinodolskog zakona (1288.)

3. *Naslovni list hrvatskog glagoljskog misala od g. 1483.*

4. *Jedna stranica iz hrv. glag. misala od g. 1494. (Senj)*

nom s hrvatskim zaleđem, prešao preko tiesnih granica Dioklecijanove palače i stvorio novi Split, koji su naselili Hrvati iz okolice. Zadnji odjek protuhrvatskog raspoloženja nalazi se u strastvenom opisu suvremenih borba kod splitskog arhiđakona Tome (1200 - 1268.).

Jezik, kojim je govorilo žiteljstvo rimske Dalmacije nakon romanizacije, a prije pohrvaćenja, bio je posebni romanski jezik, koji se u znanosti zove *dalmatinski* (M. Bartoli, Das Dalmatische, 2 vol., Wien 1906.). Taj je jezik uzmaknuo s kopna (koje su zaposjeli Slaveni, a u državu organizirali Hrvati) u gradove i na otoke sredovječne bizantinske Dalmacije. Ali, po Bartolijevim riečima, nije ni toliko značaja imao, koliko ga ima na pr. ladinski (retoromanski) u švicarskom Graubündenu (Grigioni), koji se bar u obćinskim, upravnim i crkvenim tekstovima upotrebljava. Od jezika, što ga je nekada govorilo romansko žiteljstvo Dubrovnika, sačuvane su svega četiri rieči (pen, teta, chexa, fachir). Po njegovoj jezičnoj građi stavlja Bartoli taj dalmatinski jezik između rumunjskoga i talijanskoga jezika, što je i razumljivo po geografskom položaju teritorija, gdje se taj jezik govorio.

No već u 13. stoljeću pretežni je dio pučanstva i tih nekoliko dalmatinskih gradova i otoka hrvatski. Hrvatski knezovi su zaštitnici Splita, a i imena predstavnika liepih umjetnosti hrvatska su. Andrija Buvina izvajao je god. 1214. prekrasne drvene vratnice stolne crkve u Splitu, a škola i radionica Radovana u Trogiru radi i na zvoniku Sv. Dujma u Splitu (13. viek).

Tako se dogodilo, da su u času, kad je na početku 15. vieka Venecija za više stoljeća zavladala Dalmacijom, Split kao i svi ostali gradovi Dalmacije bili i po jeziku i po osjećaju hrvatski. Ti dalmatinski gradovi kolievka su novovjeke hrvatske književnosti, a u Splitu se rodio otac hrvatskog pjesničtva Marko Marulić.

Za hrvatsku je državu dalmatinska obala, dakle gradovi i otoci sredovječne Dalmacije, bio preduvjet njezine moći i veličine; »nije puki slučaj, da je Hrvatska bila najveća za Tomislava, Krešimira i Zvonimira, koji su prijateljskom politikom znali zadobiti za sebe te gradove« (L. Katić). Zato je »*gubitak Dalmacije najkritičniji čas sredovječne hrvatske historije poslije godine 1102*. Njime je oduzeta hrvatskom *državnom* organizmu ona osnova, na kojoj je počivala sva njegova važnost i političko-narodna bitnost. Nije ga doduše nestalo poslije toga sudbonosnog časa, ali on od sada dalje samo životari sve to više pod tuđim utjecajem ne živeći više onim životom, koji je snagu i sviest svoju crpao iz vremena prije 1102., a kojega se težište sve to većma pomicalo na sjever; on se prometnuo u sokola polomljenih krila« (F. Šišić).

Razumljivo je, da je Venecija samo onda mogla očuvati svoje prvenstvo u trgovini, kao posrednik između Zapada i Iztoka, a i s time skopčano materialno blagostanje, ako joj je bila osigurana mirna i slobodna plovidba Jadranskim mo-

rem. A to je moglo biti samo onda, ako je iztočna obala Jadrana bila u rukama pouzdana prijatelja ili, još bolje, u njenima vlastitima. Zato su joj sva sredstva bila dobra, da dobije te dalmatinske gradove i otoke u svoje ruke, a kad ih je dobila, nastojala je, da ih i trajno osigura za sebe: da ih predobije, potvrđivala je njihove gradske autonomije, njihove je plemiće imenovala mletačkim građanima, a dakako da je i mletačke porodice naseljivala u te gradove. Sada je započela polaka, ali trajna i sistematska mletačka infiltracija među hrvatsko žiteljstvo, postepeno širenje mletačkog dialekta u saobraćajnom govoru, a književnog talijanskog jezika u pismu.

Ali blizu sto i pedeset godina iza toga, što je Venecija zagospodovala dalmatinskom obalom, piše mletački putopisac Giambattista Giustiniani, koji je posjetio Split godine 1553., ovo: »I costumi spalatini sono tutti all' usanza schiava, la cui lingua materna è cosi dolce e vaga... E ben vero che i cittadini tutti parlano lingua franca, et alcuni vestano all' usanza italiana, ma le donne non favellano se non la loro lingua materna, benchè alcune delle nobili vestano secondo l' usanza italiana«.

14. Podkraj srednjega vieka snašla je Hrvatsku još jedna velika nesreća, a to je *provala Turaka* u zemlju. Njihov prvi upad u hrvatske zemlje (g. 1415.) došao je na poziv hercega Hrvoja Vukčića, koji se osjećao preslab u sukobu s kraljem Žigmundom, ali je uz pomoć tursku ostao nepobieđen sve do svoje smrti (1416.). Žigmund se nije mnogo starao ni za Ugarsku ni za Hrvatsku, gdje je banovao moćni Nikola Frankopan (1426 - 1432.), kojemu je pripadala gotovo čitava Hrvatska, i koji je prvi od krčkih knezova uzeo ime Frankopan. Kralj Vladislav I. Jagelović poginuo je od Turaka u boju kod Varne (1444.). Za njegove vlade i za vlade Ladislava IV. odlikovao se u boju protiv Turaka madžarski velikaš (rumunjskoga poriekla) Janko Hunyady, čiji je sin kralj *Matijaš Korvin* (1458-1490.). U to doba pada Bosna (1463.), otok Krk dolazi pod Veneciju (1480.), a godine 1482. osvajaju Turci i Hercegovinu. Dok je ban Emerik Derenčin (Derencsényi) vodio s knezom Bernardinom Frankopanom ljutu borbu za Senj, provalio je u Hrvatsku, a odavle u Kranjsku i Štajersku bosanski paša Jakub. Sada se složiše ban i Frankopani te s drugim hrvatskim odličnicima dočekaše *na Krbavskom polju* pod gradom Krbavom (danas Udbinom) Turke, kad su se vraćali. Dana 9. rujna 1493. došlo je do užasna boja, u kojem bude hrvatska vojska banovom krivnjom hametom potučena. Do 13.000 junaka palo je na bojnom polju ili je bilo zarobljeno. Ban je Derenčin pao u robstvo i morao je na vlastite oči gledati, kako mu sinu sieku glavu.

Nakon gubitka Dalmacije katastrofa na krbavskom polju drugi je težki udarac, od koga se Hrvatska stoljećima nije mogla oporaviti. Ni taj poraz nije doduše oborio hrvatsko kraljevstvo, ali je Turcima otvorio put u srdce Hrvatske; do godine 1528. sva je južna Hrvatska, osim Klisa, pala pod tursku vlast. Hrvat-

ska je država time, nakon dalmatinskih gradova i otoka, po kojima je postala velika, izgubila i svoju vlastitu maticu, na kojoj je nikla i razcvala se, a na krbavskom je polju izginuo i cviet staroga hrvatskoga plemstva. Ono, što je još preostalo, stalo se seliti prema sjeveru, do rieke Kupe, a sa sobom je pomicalo u Slovinje i hrvatsko ime. Sada se (1525.) sastajemo prvi puta s nazivom: »knezovi i *ostatci* plemića kraljevine naše Hrvatske« (comites et reliquiae nobilium regni nostri Croatiae). Kad je nato godine 1537. pao još i Klis, a i iztočna Slavonija došla je u turske ruke, mogli su razžalošćeni Hrvati svoju domovinu s pravom nazvati: »reliquiae reliquiarum olim regni Croatiae«.

Dojam poraza na Krbavskom polju bio je na suvremenike strahovit. U blizini razbojišta, u Novom, piše u to doba brevijar hrvatski pop glagoljaš Martinac, pa je na svom brevijaru napisao uz ostalo i ove rieči: »Tagda že padoše krêpci vitezi i boriteli slavni v premoženii ih veri radi Hristovi... I t'gda načeše cviliti rodivšie i vdovi mnoge i proči ini. I bisi skrb veliê na vseh živućih v stranah sih, êka že nest bila ot vremene tatarov i gotov i atelê nečistivih. Let gospodnjih 1493«.

5. HRVATSKA PISMENOST U SREDNJEM VIEKU

15. Hrvatska pismenost u srednjem vieku uzko je povezana s pitanjem slavenskog jezika u crkvi. Kad su splitski sabori već za kralja Tomislava (925. i 928.), unatoč svoga vrlo oštrog i odlučno neprijateljskog stava protiv slavenskog bogoslužja, morali predlagati, da se u *nestašici* latinskih svećenika, dopusti misiti i onome svećenstvu, koje je vješto *samo slavenskom jeziku,* onda je izvan svake sumnje, da je među Hrvatima bilo i nestašice latinskih i obilja slavenskih svećenika. Kako znamo, i za kralja Petra Krešimira opet ustaju i crkveni sabor u Splitu (1059.) i papa Aleksandar II. (1061.) protiv slavenske službe Božje, kao i protiv svećenika, koji je vrše. Ali slavenski jezik u crkvi tako se uporno drži, da je konačno, u skladu s odredbama 9. kanona 4. lateranskog koncila od g. 1215., papa Inocentije IV. dopustio njegovu slobodnu upotrebu senjskomu biskupu Filipu za njegovu biskupiju (1248.); isto tako je i po krčkomu biskupu Fruktuosu dopustio i omišaljskim benediktincima, »da mogu kao i dosad obavljati službu Božju slavenskim jezikom i slavenskim pismom«, ali dakako po obredu rimskom (1251.).

»Slavensko pismo« bilo je ono, kojim su pisala sveta braća Ćiril i Metodije, a koje je dobilo slavensko ime »*glagoljica*«. Po tomu pismu zovu se i hrvatski svećenici, koji su slavenski misili, »glagoljašima«. Slova starije glagoljice bila su okruglog tipa, no kod Hrvata su ona s vremenom dobila više uglasti oblik, u skladu s gotičkim pismom onoga vremena, pa se to pismo često naziva i »*hrvatskom glagoljicom*«. Prvi hrvatski spomenik napisan glagoljicom (u prielaznom obliku iz okrugloga na uglasto pismo) jest spomenuti kameni nadpis *baščanske ploče* (1100.) s otoka Krka.

Ali u uvodu svoje »*Hrvatske glagoljske bibliografije*« (Starine XXXIII., 1911.) *Ivan Milčetić* spominje, kako će se u njegovoj »bibliografiji naći nebrojeno dokaza, da su glagoljaši dobro poznavali ćirilicu u cielom području hrvatskog glagolizma, pa i u Istri«. Zato je on u dodatku svoje knjige opisao i »rukopise ćirilske, napisane u krajevima, gdje gospodovaše glagoljsko pismo«. *Hrvatska ćirilica,* koja pokazuje neke svoje osobite grafičke karakteristike, zove se često, po svojoj obćoj upotrebi naročito u Bosni, i imenom »bosančica«. Ćirilicu kao uobičajeno pismo kod Hrvata nalazimo već u zadnjoj četvrti 12. stoljeća na otoku Braču u povaljskom nadpisu (1184.) i povaljskoj izpravi; ćirilski priepis te izprave načinjen je g. 1250. u Splitu, a priepis *latinicom* g. 1345. u Zadru, a od druge polovine XIV. stoljeća i u Šibeniku, Korčuli i Dubrovniku. Hrvatskom je ćirilicom pisana izprava

Kulina bana iz g. 1189., a i Kulinov nadpis (vrlo vjerojatno već iz 1182./3. god.!); njome su pisani dakako i spomenici »bosanske crkve«.

Istoj svojoj knjizi dodao je Milčetić pri kraju i priepis jednog hvalospjeva Blaženoj Djevici Mariji pod imenom »*Šibenska molitva*«; to je, iza *Reda i zakona* za primanje dominikanskih koludrica (1345.), najstariji poznati spomenik hrvatskoga jezika napisan izvorno *latinskim* pismom, prije g. 1387. I tako vidimo, da se već u 14. stoljeću kao pismo za hrvatske tekstove upotrebljava i latinica, kojoj je dosuđeno, da izađe kao pobjedničko pismo hrvatske književnosti. A vidimo ujedno i to, da glagoljicom pisani tekstovi ne obuhvaćaju svu hrvatsku pismenost srednjeg vieka, nego da se hrvatski u srednjem vieku pisalo najprije glagoljicom, pa od druge polovine 12. vieka i ćirilicom, a od sredine 14. vieka i latinicom.

16. Dakako da palmu prvenstva i po starini i po količini proizvodnje nosi *glagoljska pismenost*. O njoj govori Vatroslav Jagić u prvom dielu Vodnikove »Poviesti hrvatske književnosti« (1913.) pod naslovom »Hrvatska glagolska književnost«. Dozvolom pape Inocentija IV. dobilo je »glagoljaštvo ... veliku moralnu podporu i poticaj na književnu radnju, koja je zbilja u tom razdoblju (1248—1483.) proizvela veliku množinu crkvenih knjiga: među njima bijaše prekrasno pisanih egzemplara, uzora kaligrafske vještine, s bogatom ornamentacijom, koja još nije u svom stilnom razvitku dovoljno proučena, ali svakako služi na čast Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri. To su priznali inostrani izpitivači tog predmeta kao Stasov u Petrogradu i Wickhoff u Beču« (V. Jagić).

Obrazovani češki kralj Karlo IV. (1346 - 1378.), za koga je Češka bila najmoćnija država u srednjoj Evropi, upoznao se na svom putu kroz Senj s hrvatskim glagoljaštvom, pa je izhodio od pape Klementa VI. pristanak, da dalmatinski glagoljaši mogu dobiti jedno pristanište i u Češkoj i na jednomu mjestu obavljati službu Božju istim staroslavenskim jezikom s glagoljskim pismom (1346.). Ti su glagoljaši bili smješteni u benediktinskom samostanu Emausy (»na Slovanech«), ali kako im je nažalost nedostajalo više obrazovanje, nije od njihova dolazka bilo većega uspjeha. Česi naučiše glagoljsko pismo, ali ne i crkveni slavenski jezik. Naprotiv, glagoljaši prevedoše nekoliko djela (»Lucidarius«) s češkoga na hrvatski jezik (pomiešan s crkvenim slavenskim).

Od polovice 14. vieka bilo je dosta glagoljaša i u okolici dubrovačkoj; u Stonu na otoku Pelješcu spominje dubrovačko vieće »presbyteros schlavicos« i dr. Ali tu ne uhvati glagoljaštvo dubljega korjena, jer su vlasti podupirale preporod latinskog humanizma. A za praktične potrebe, iz trgovačkih razloga, povjerile su posebnom kancelaru, da sa bosanskim i srbskim zemljama dopisuje narodnim jezikom i ćirilicom. Osim u Dubrovniku, bilo je glagoljice i u splitskim stranama (u Poljicama do 19. stoljeća), a sporadički i u Bosni i u Slovinju.

Pobliža poviest glagolizma pokazala bi, kako je on uživao naročitu naklonost i podporu hrvatskih velikaških obitelji Zrinskih i Frankopana. Spomenuti već rukopis 11. stoljeća »Glagolita Clozianus« bio je do podkraj 15. vieka kućna relikvija krčkih Frankopana. Po svjedočanstvu Slovenca Primoža Trubara uzdržavao je knez Bernardin Frankopan oko g. 1524. na svom dvoru nekoliko svećenika, koji su prevodili na hrvatski bibliju. Glagolskim pismom služio se i sigetski junak Nikola Šubić Zrinski (†1566.). Ali tuđe su vlasti gonile glagolizam gdje god i kako god su mogle. Tako je u Zadru g. 1460. sinod zaključio, da se u gradu smije slavenska služba Božja obavljati samo u dvie crkve i u nekim vanrednim slučajevima uz dopuštenje biskupa. Godine 1481. naložila je mletačka vlada svome provizoru za otok Krk, da protjera odanle neke fratre koji su obavljali službu Božju »more sclavo«. I na Rieci ima glasova protiv slavenske službe Božje iz g. 1444. i 1456.; komornikom nije mogao biti nitko izabran, tko nije znao latinskoga jezika. Benediktinski i franjevački red uživali su autonomiju, ali benediktinci su, pod utjecajem latinske renesanse, prije stali prianjati uz latinski negoli franjevci. Među franjevcima imamo čak i primjer fra Jakova Belića, koji je, iako glagoljaš, bio tako učen, da mu je general čitavog reda podielio pravo, da može gdje mu drago u različitim naukama podučavati klerike-glagoljaše (1490.).

Prema tomu, u 14. i 15. vieku bila je produkcija glagoljskih knjiga ograničena uglavnom na sjevernu Dalmaciju, Hrvatsko Primorje s Likom i Krbavom sve do Kupe, otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab i sve do Zadra, te na Istru. Veliki dio glagoljskih rukopisa sačuvan je samo u fragmentima; ali bilo ih je tako mnogo, da kad bi bile te knjige sačuvane u cjelini, »valjalo bi pohvaliti hrvatske glagoljaše kao uzor marljivosti u prepisivanju glagoljskih knjiga; pače, kad bi jednom došlo do toga, da se u fotografskim snimcima sastave i izdadu najkrasnije pisani, s ornamentima u početnim slovima ukrašeni primjeri ove književne produkcije, divio bi se i domaći i strani bezpristrani sviet jednoj stranici sredovječne hrvatske kulture« (V. Jagić).

17. Bio je do nedavna običaj smatrati, da »hrvatska glagoljska književnost« t. j. književnost pisana glagoljicom, obuhvaća uobće čitavu hrvatsku sredovječnu književnu proizvodnju za crkvene potrebe; ta glagoljska književnost, povezana s radom svete braće Ćirila i Metodija, pisana crkvenoslavenskim jezikom, koji doduše pomalo dobiva značajke hrvatske redakcije (ili recenzije), ali ne *čisto narodnog* jezika, nije, po tom shvaćanju, mogla imati utjecaja na stvaranje hrvatske narodne književnosti, koja se javlja za renesanse. Renesansna hrvatska književnost smatrala se početkom novije (t. zv. »srednje«) hrvatske književnosti ne samo *po duhu*, nego i po *jeziku*. Spominjalo se na primjer, da je Marulić *prvi* pisao hrvatskom prozom i sl. Postojao je također kao težko objašnjiv problem pojav tolikih čakavizama kod starijih dubrovačkih pjesnika u 16. stoljeću. Nakon novijih proučavanja, *Franjo Fancev* (»Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti

14. i 15. vieka i njihov odnos prema crkvenoslavenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve«, Djela Akademije XXXI, 1934., uvod) došao je međutim do zaključka, da se i latinicom pisana hrvatska crkvena i nabožna djela naslanjaju na staru crkvenoslavensku književnost, baš kao i ona glagoljicom pisana, »ili upravo, da je i hrvatska latinička crkvena književnost u svojim drevnim početcima s hrvatskom glagoljskom crkvenom književnosti uobće bila jedno«.

Baš za razvoj hrvatskog književnog jezika bila je ta povezanost od vrlo velike važnosti. Konzervativni glagoljaši nisu unosili u svoje priepise velikih promjena ni u tekstu ni u jeziku. Jamačno da se zadovolji želji pape Inocentija IV., neka bi se pazilo, da se prievodom na slavenski jezik ne bi pomjerio smisao originala, a to je značilo *latinskog teksta* vulgate (koji je za novi zavjet upravo *prievod* iz grčkoga), javljaju se ipak kod glagoljaša pokušaji, da se slavenski prievod (koji je također načinjen prema grčkom originalu) preudesi na kalup latinski; što su rukopisi mlađi, to su ti pokušaji vidljiviji.

Ali u onim hrvatskim krajevima, gdje je slavensko bogoslužje uzmicalo pred latinskim, počeli su se *tekstovi stare crkvenoslavenske pismenosti,* bez kojih nisu redovnici, a ni svjetovno svećenstvo, mogli biti, prepisivati *latinicom; pri tomu je crkveni slavenski jezik* (osnovan na macedonsko-bugarskom jeziku iz solunskoga kraja), od koga se sve više udaljivao govoreni hrvatski jezik, *zamienjen živim govorom* hrvatskih vjernika i redovnika nižega stepena. Taj je proces obavljen najprije u oblasti crkvene pismenosti *čakavske* Dalmacije, pa je tako *čakavsko narječje dobilo prevlast u najstarijem hrvatskom književnom jeziku.* Ti se čakavski tragovi vide još u 16. stoljeću u književnosti inače štokavskog Dubrovnika. Time je ujedno i proces uvođenja narodnoga jezika u književnost obavljen kod Hrvata već u toku 14. stoljeća, dok se taj preobražaj na pr. u Rusiji zbio tek za Petra Velikoga (1689 - 1725.), a kod Bugara i Srba tek u prvoj polovini 19. stoljeća.

18. Za sredovječnu hrvatsku pismenost značajni su *hrvatski pravni spomenici,* koji iako ne znače književnost, opet su od velike kulturnohistorijske vriednosti. Njihovi pisaoci, u većini svećenici, vršili su ovdje obratan posao od latiničkih prepisivača glagoljskih crkvenih tekstova: oni su naime u živi hrvatski jezik unosili crkvenoslavenske jezične elemente. No jezik u svojoj suštini ostaje ipak izrazita hrvatska čakavština.

Na polju poviesti hrvatskoga prava zapremaju prvo mjesto različiti *statuti,* t. j. kodifikacije običajnog prava pojedinih krajeva ili gradova. Najstariji je *statut vinodolski* iz g. 1288., pa *vrbnički* i *krčki* iz g. 1388.; pisani su glagoljicom. *Zakon grada Kastva* od g. 1400. sačuvao se tek u priepisu iz početka 19. stoljeća. Slobodna obćina Poljice kod Splita imala je svoj *statut poljički,* kojemu stariji dio potječe iz g. 1440.; pisan je liepom čakavštinom i hrvatskom ćirilicom (bosančicom). *Statut lige* (autonomnog saveza obćina) *kotara ninskoga,* nastao oko godine 1474., sačuvan je u latiničkom priepisu iz g. 1744., i to po jednoj preradi.

Od privatnopravnih izprava, kojih je pronađeno preko 400, bila bi najstarija *Dobrinjska izprava* s Krka iz g. 1100., ali sačuvana je nažalost tek u priepisu iz g. 1724. Glasoviti *Razvod istarski,* koji je datiran godinom 1325., sačuvan je u priepisu iz godine 1546. U njemu su sadržana razgraničenja između zemlje pazinske obćine, akvilejskog patrijarha i mletačke vlade; to je falsifikat nastao poslije g. 1374. za posebne političke svrhe u habsburžkoj Istri, a s tendencijom protiv Mletaka, ali ipak na temelju mnogih autentičnih dokumenata iz doba pazinsko-mletačkoga kneza Alberta IV. (†1374.).

Po starini i kulturnoj važnosti dragocjeni su spomenici ćirilske pismenosti u Dalmaciji: nadpis *povaljskog praga* (1184.) i *povaljska listina* (1250.), koji potječu iz propalog samostana Sv. Ivana Krstitelja negdašnje benediktinske opatije u Povljima na Braču. Tu se vidi, da je vrata sazidao majstor Radoje Boga radi, a hvali se knez Brečko, što je pomogao sazidati crkvu. Listina sadrži obilje jezičnih, topografskih, pravno-poviestnih, i drugih podataka.

19. Devet desetina svega, što su glagoljaši pisali i prepisivali, često puta s trudom od više godina, služilo je *crkvenim potrebama.* To su bili *misali* i *brevijari.* Između 176 fragmenata, što ih Milčetić u svojoj bibliografiji opisuje, oko šestdeset predstavlja komade iz misala. Oko dvanaest misala sačuvano je što sasvim podpunih što s neznatnim nedostatcima. Među njima je starinom i sadržajem najznatniji *misal krbavskoga kneza Novaka,* viteza na dvoru Ludovika I. Anžuvinca, iz godine 1368., *pisan vlastitom kneževom rukom.* To pokazuje ovaj njegov zapis: »Let gospodnih 1368 ja knez Novak, sin kneza Petra, vitez silnoga i velikoga gospodina Loiša krala ugrskoga, njega polače vitez, v to vreme budući knez na Ugrih šolgovski a v Dalmaciji ninski, napisah te knjige za svoju dušu i onoj crkvi da se dadu, v koj legu vekivečnim ležajem. I pomisli vsaki kristjanin,

da sa svet ništare ni
ere gdo ga veće ljubi,
ta ga brže zgubi.
Nu ošće pomisli vsaki sada,
ča se najde ot nas tada,
gda se duša strahom smete
a dila nam se skriti ne te.

Zato kada nam se dela skriti ne te, tada vsaki pridi z dobrimi deli pred strašnoga i silnoga vekivečnago sudca. A sada prošu vsakoga popa i dijaka, ki budet va te knjige oficijati, moli milostivoga i dragoga i sladkoga gospodina boga i vspomeni moju dušicu v molitvah svojih i moli gospodina boga za nju«. — Navedeni stihovi prvi su zabilježeni stihovi na hrvatskom jeziku. — Prvo štampano izdanje misala od g. 1483. toliko naliči na misal kneza Novaka, kao da je po njemu pripremljeno za štampu.

JEDNA STRANA IZ HRVOJEVA MISALA

Početak XV stoljeća

Vrlo je liepo bio ukrašen *misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića,* splitskoga i bosanskoga vojvode. Napisao ga je glagoljaš čakavac Butko (po Jagićevu mišljenju, iz Omiša), početkom 15. stoljeća. Jagić smatra jezik u Hrvojevu kodeksu narodnijim negoli u drugim misalima.

Brevijara (časoslova) sačuvalo se podpunih 22, a od tih pripada 14. vieku sedam, ostali 15.-omu; fragmenata ima još veći broj nego kod misala. Najstariji je *vrbnički časoslov* iz početka 14. (a možda i podkraj 13.) stoljeća, složen prema latinskom predložku, t. j. prema brevijaru rimske kurije. U *novljanskom časoslovu* (pisanom 1484 - 1495.), napisao je »mnogo grešni martinac pop, plemenom lapčanin« važan poviestni zapis o bitci na Krbavskom polju.

I na području latinske crkve trebali su svećenici evanđelje i poslanice pročitati i objasniti narodu na hrvatskom jeziku. Tako su nastali *evanđelistari* ili *lekcionari,* t. j. zbirke odlomaka (lekcija) evanđelja i apostola, što se čitaju nedjeljama i blagdanima.

Svjetski je glas postigao *reimski evanđelistar,* koji se sastoji od dva diela: prvi je pisan ćirilicom (32 strane), a drugi glagoljicom (64 strane). Ćirilski dio je nemarno napisan priepis u jugozapadnoj Rusiji s predložka bugarskoga (iz 12. stoljeća), a glagoljski dio je napisan u Češkoj g. 1395. od prepisivača Čeha. Taj evanđelistar nije dakle povezan s radom hrvatskih glagoljaša, osim što je pisan glagoljicom *hrvatske grafike.*

Hrvatski lekcionari pisani su *latinicom i narodnim čakavskim jezikom.* Najstariji je fragmenat *korčulanskoga lekcionara* iz 14. vieka; *zadarski lekcionar* je iz početka 15. vieka, a *Ranjinin* iz g. 1508. Godine 1495. izlazi u Mletcima štampom *Lekcionar fratra Bernardina Splićanina.*

Svi hrvatski lekcionari od 14.-17. stoljeća, od već spomenutih pa preko ćirilskih priepisa Bernardina iz 16. stoljeća, protestantskih tekstova, Vramčeve Postile od g. 1586., sve do Bandulavićevih »Pištola i evangelja« od g. 1613. i Krajačevićevih »Evangelioma« od g. 1651. i dr., varijante su jedne *pramatice* iz daleke sredovječne hrvatske književnosti. To isto vriedi i za *oficije* (molitvenike) i za *psaltire,* koji nisu prevođeni direktno iz latinskoga, nego se naslanjaju na crkvenoslavenske tekstove iz glagoljaškog područja. I parafraze pokornih i inih psalama Šime Budinića, dum Mavra Vetranovića, Nikole Dimitrovića, pa čak i Ivana Gundulića rađene su po predložcima iz sredovječne hrvatske književnosti. (F. Fancev).

Iz područja »bosanske crkve«, koju su i zapadna i iztočna crkva smatrale heretičkom, sačuvani su neki rukopisi iz 14. i 15. stoljeća. *Batalovo evanđelje,* što ga ugledni dvorski dostojanstvenik, tepčija Batalo, daje po svome đaku Kromirjaninu prepisati g. 1393., sadržaje fragmenat Ivanova evanđelja, a određeno je za dar »starcu« Radinu. Pomnjivo pisani i slikama urešeni Hvalov rukopis, što ga je g. 1404. »na poštenie slavnomu gospodinu Hrvoju« (Vukčiću), hercegu splitskomu,

prepisao »krstjanin Hval«, te *nikoljski rukopis* (ime po manastiru Nikolji), vrlo vjerojatno od istog prepisivača, sadrže u cjelini evanđelja, a Hvalov rukopis još i psaltir te velik broj apokrifnih sastava (prevedenih »ot gr'č'ska u slovin'ski«). Po vremenu je posljednje, iz četrdesetih godina 15. vieka, *Radosavljevo evanđelje,* što ga je krstjanin Radosav prepisao za krstjanina Gojsaka; sadržaje apokalipsu, početak evanđelja po Ivanu i tekst očenaša s nekim molitvama.

Bosanski rukopisi pokazuju konzervativnu crtu u pismu, jeziku i pravopisu. Pisani su *ćirilskim* pismom, kojega poteze je Jagić smatrao toliko značajnima, da je već po izgledu pisma zaključivao na bosansko (»bogumilsko«, kako on veli) podrietlo odnosnog rukopisa. Svi su ti rukopisi prepisani s predložaka, pisanih glagoljicom osobitog izgleda, svojstvenog samo Bosni. Rukopisi su, s jedne strane, konzervativni i sačuvali su mnoge zastarjele jezične oblike, kojih na pr. nikako nema u rukopisima iztočne crkve, a s druge se strane u njima nalaze tragovi suvremenog živog govora piščeva kraja, čega također nemaju rukopisi iztočne crkve. Premda su *nadpisi* u glagoljici nađeni dosad samo na području starih hrvatskih župa u sjeverozapadnoj Bosni (Donji Kraji), svjedoči *glagoljsko podrietlo svih bosanskih rukopisa* o snažnoj glagoljskoj tradiciji u »crkvi bosanskoj«. (J. Šidak, Crkva bosanska, 1940.).

20. Osim kanonskih tekstova sadržava sredovječna književnost i obilje *apokrifa* i svetačkih *legenda.* Uz to imade i svjetovnih pripoviedaka ili *romana* (»Rumanac trojski«), od kojih su za neke glagoljski tekstovi izgubljeni, ali se nalaze u ćirilskim rukopisima (»Aleksandrida«). K tomu dolaze djela moralno-didaktička, a ima i crkvene i svjetovne *poezije,* pa crkvenih *skazanja.*

Veliki dio te književnosti nije još ni izdan ni proučen. Njenim se proučavanjem bavi *Stjepan Ivšić,* koji mnoga neizdana djela pozna iz rukopisa (S. Ivšić: Sredovječna hrvatska glagoljska književnost. Sveslavenski zbornik. 1930.). Sačuvani su rukopisi ponajviše mlađi priepisi mnogo starijih predložaka. Sva ta djela, po Ivšićevim podatcima, proiztiču iz tri izvora: crkvenoslavenskoga, latinsko-talijanskoga ili češkoga.

Crkvenoslavenskoga su izvora među ostalima: *Protoevanđelje Jakovljevo* (rkp. 14. i 15. vieka); *Legenda o Evstatiju* (rkp. poč. 14. v.); *Legenda o Tekli* (13. v.); *Djela apostola Ivana* (13. v.); fragmenti ovih triju legenda sačuvani su na tri folio-lista triju *različitih* kodeksa, koji su sa svojim bogatim sadržajem propali. Iz 13. stoljeća su i fragmenti legende o *sv. Đurđu* i o *Sebastenskim mučenicima* te tobožnjeg *Govora Ivana Zlatoustoga,* a iz početka 14. vieka fragmenat *Usjekovanja Ivana Krstitelja* i *Uspenje Bogorodičino* (Transitus Mariae). Iz 15. stoljeća: *Otkrivenje Varuhovo, Viđenje sv. Pavla,* različite priče o *Adamu, Avramu, Prekrasnom Josipu, Krsnom drvetu, Isusu, o 12 petaka* i dr.; isto tako *Djela apostola*

Andrije i Mateja među ljudožderima i *Djela apostola Petra i Andrije među barbarima.* I priča o *Premudrom Akiru* nalazi se u hrvatskom glagoljskom rukopisu iz 15. vieka.

Latinskoga je izvora glagoljski fragmenat *Nikodemova evanđelja* (iz početka 14. v.), inače poznat po dosta kasnim ćirilskim priepisima. Prievod latinske legende *Muke sv. Andrije* u hrvatskim glagoljskim brevijarima dospio je u neke ćirilske srbske, pa i maloruske rukopise. Iz hrvatske glagoljske matice, koja je nastala oko *godine 1300.,* prepisana je na bugarski između 1356. i 1362. priča o propasti Troje, koja se pod nadpisom *Rumanac trojski* sačuvala u mlađem glagoljskom rukopisu (iz 15. v.). U jednom zadarskom inventaru iz g. 1389. spominje se i »liber Alexandri parvus *in littera sclaua«,* ali *Aleksandrida* kao i priča o *Tristanu* poznate su nam danas samo iz mlađih ćirilskih rukopisa. Iz latinskoga je jezika prevedena *Poslanica o poštovanju nedjelje* t. zv. flagelantske redakcije (13. v. i kasnije), *Priča o Adamu i Evi* (»Vita Adae«, 15. v.), *Razgovor meštra Polikarpa sa smrću* (»De morte prologus«, 15. v.) i *Viđenje viteza Tundala* (rkp. 15. v.); tomu vitezu za nesviesti duša luta po drugom svietu, a kad se vrati, razdieli on imutak crkvama i siromasima. Takve sredovječne vizije bile su uobičajene u književnosti srednjega vieka; one su očito dale ideju i Danteu za njegovo genijalno umjetničko djelo.

Iz *talijanskoga* jezika je preveden *Cvet svake mudrosti* (tal. Fiore di virtù) u više rukopisa iz početka 15. v., a odavle je dospio i u Dubrovački *Libro od mnozijeh razloga* (ćir., 1520.), popunjen i dobivši popravljeni naslov *Cviet od krjeposti.* Apokrifne priče o Bogorodici, prevedene iz talijanskoga jezika, a pisane glagoljicom i latinicom, čakavski i štokavski, u rukopisima 15. vieka, izašle su i štampom u Senju (1507. ili 1508.) pod naslovom »*Mirakuli preslavne Deve Marije*«. S talijanskog je preveden i *Transit sv. Jerolima,* tiskan glagoljicom u Senju 1508. Mlađega je datuma također *Život sv. Jozafata,* preveden s talijanskoga; to je zapravo kristijanizirana legenda o Budhi.

Pod latinsko-talijanskim utjecajem nastaju već od 14. stoljeća i neke, ponajviše duhovne, *pjesme;* tako rimovana legenda o sv. *Đurđu zmajoubici,* i jedna pjesma, koja počima stihovima »*Svit se konča i slnce jur zahodi* (rkp. oko 1400.). Prema latinskoj »In hoc anni circulo« izpjevana je jedna od naših najstarijih pjesama *U se vrime godišća;* ta se božična pjesma, kao i još neke druge jednog glagoljskog rukopisa iz 15. stoljeća, nalaze potvrđene iz gotovo svih hrvatskih strana *(Bog se rodi v Vitliomi, O Marija Božja mati, Proslavemo otca Boga, Narodil se kralj nebeski).* Uz božične pjesme ima i pogrebnih, što su ih pjevale pobožne bratovštine, a ima i marijanskih pjesama, o muci Isusovoj, pa čak i jedna satirična pjesma o pokvarenosti svieta, a osobito svećenstva.

Nešto u svezi s ovom glagoljaškom poezijom, a nešto nezavisno od nje razvila se *duhovna lirika* u dalmatinskim gradovima. Spomenuta *Šibenska molitva*

(upravo *Gospina pohvala)* neka je vrsta litanija po latinsko-talijanskom uzoru. Ta duhovna lirika je cvala u drugoj polovici 15. stoljeća, a obuhvaćala je i legende u stihovima. Pjesnici tih pjesama očito su oni »začinjavci«, što ih kao svoje preteče i uzore spominje Marko Marulić u predgovoru »Judite«. Ta je duhovna lirika važna i po tom, što je stvorila prvi hrvatski pjesnički jezik, a u njoj se razvio i dvostruko rimovani dvanaesterac, taj hrvatski aleksandrinac, koji se (pored osmerca) nalazi u svoj hrvatskoj poeziji 16. stoljeća od Senja (»Transit sv. Jerolima«) do Dubrovnika.

Iz *češkog* su izvora crpli hrvatski glagoljaši, koji su u 14. vieku došli u emauski samostan u Prag. To su moralno-didaktična djela: *Lucidar,* sredovječna kozmografija; *Pasional,* češka preradba »Zlatne legende«; *Zrcalo čovječanskoga spasenja,* češka preradba djela »Speculum humanae salvationis«; *Raj duše,* djelo Alberta Velikoga »Paradisus animae«; traktat sv. Bonaventure »De perfectione vitae ad sorores« i dr. Ima i nešto prievoda iz *Husa.*

Među moralizatorna djela spadaju i »prigovaranja«, t. j. *prepiranja* (contrasti, débats, Streitgedichte), gdje se sukobljuju i prepiru protivni elementi (zima-ljeto, voda-vino, duša-tielo); takva je »Visio Philiberti«, koja je prevedena pod naslovom *Videnje svetago Brnarda kako vidi karanje duše s telom* (glag. rkp. 15. v. u bodlejanskoj biblioteci u Oxfordu; ćir. priepis u »Libro od mnozijeh razloga«, 1520.). Isto su tako prevedeni »Disticha moralia Catonis« iz latinskog originala, nastalog u prvim stoljećima iza Krista, na hrvatski pod naslovom *Knjige Kata mudroga.*

21. Od *poviestnih* djela znatan je samo t. zv. »Ljetopis popa Dukljanina«, zapravo rodoslov slavenskih vladara, napisan podkraj 12. vieka u Duklji na latinskom jeziku, valjda po slavenskom uzoru. U 14. vieku preveden je na hrvatski prvi dio toga spisa, negdje blizu Splita i Solina, od hrvatskog rodoljuba, koji svuda rieči »Slaven, slavenski« zamjenjuje riečima »Hrvat, hrvatski«. Ta *Hrvatska kronika* ima na kraju dvie glave, kojih nema u popa Dukljanina, a posvećene su sretnom vladanju i nesretnoj propasti kralja Zvonimira. Taj tekst, pisan »hrvatskim pismom« (možda hrvatskom ćirilicom), prepisao je splitski vlastelin Dmine Papalić »rič po rič«, a preveo ga 1510. na latinski Marko Marulić *(Regum Dalmatiae et Croatiae gesta).* Izvornik i Papalićev priepis su izgubljeni, ali je sačuvan latinički priepis omiškoga popa Jerolima Kaletića iz godine 1546. s nešto moderniziranim jezikom. Ta »hrvatska kronika« u stvari je više pjesničko djelo nego li povjestničko. Noviji iztraživači (P. Grgec) pokušali su čak naći u toj pjesničkoj prozi ritam slobodnih stihova.

Ostala poviestna djela pisana su latinski. To je *Historia salonitana* splitskog arhiđakona *Tome* (1200 - 1268.), bolonjskog đaka, nesklona hrvatstvu, ali čije je djelo po svojim podatcima jedan od vrlo važnih izvora za stariju hrvatsku poviest. Istom godine 1531. štampao je modruški biskup, Zadranin *Šimun Kožičić,*

prvo poviestno djelo za Hrvate, *Knjižice od žitija rimskih arhijereov i cesarov;* to su životopisi rimskih papa i careva od najstarijih vremena do cara Karla V. Jezik je u toj knjizi mješavina čakavskog narječja i crkvene slavenštine.

22. *Hrvatska crkvena drama* razvila se kao i talijanska iz dialogiziranih pjesama crkvene lirike (kod Talijana: *laudi, pohvale),* koje su poslije bile dramatizirane. Sadržaj im je uzet ponajprije iz života Isusova, ponajviše Muka i Uzkrsnuće, a zatim i iz života svetaca i mučenika. Gotovo u svima Mukama nalazi se razstanak Isusa s majkom; tomu *Gospinu plaču* je izvor u latinskoj poeziji 12. stoljeća *(Planctus Beatae Virginis,* koji se pripisuje sv. Anselmu).

Ta su »skazanja« ili »prikazanja« kadkada prevođena, a kadkada prerađena prema latinskom i talijanskom uzoru. Početci su im na glagoljaškom području, ali ih ima u svim primorskim krajevima. Tehnika im je dosta primitivna i pokazuje slabu nadarenost njihovih sastavljača, kao i skromne umjetničke zahtjeve gledalaca. Izmjenjuju se recitacije i pjevanja. Prikazivala su se u crkvenim dvorištima ili na javnim trgovima.

Važnost je tih crkvenih drama u tom, što su se razširile cielim primorsko-dalmatinskim kopnom i otocima, te tako svjedoče o neprekinutoj i jedinstvenoj književnoj zajednici od Kvarnera do Budve, a ujedno su nosile sa sobom čakavštinu sa sjevera na jug i time pomogle širenju najstarijeg hrvatskog književnog jezika.

Prikazanja se prema svojim lokalnim sredinama dadu podieliti u tri skupine: sjevernodalmatinsku ili zadarsku s ogrankom u Hrvatskom Primorju, srednjedalmatinsku ili splitsku i bračko-hvarsku, i napokon južnodalmatinsku ili dubrovačku skupinu.

Zadarska skupina je i po vremenu najstarija. U »Tkonskom zborniku« s otoka Pašmana uz ostale glagoljicom pisane sastavke nalaze se i dva prikazanja *Muka Isukrstova* i *Uzkrsnuće,* što ih je iz starijih predložaka prepisao fra Matej Zadranin g. 1492. Iz istog područja je i glagolski zbornik od g. 1556. s prikazanjima *Muka Spasitelja našega i Mišterij vele lip i slavan od Isusa kako je s križa snet, zatim u grob postavljen.* Vrlo staro prikazanje *Od rojenja Gospodinova* sačuvano je tek u priepisima iz 17. stoljeća. — Ovoj skupini pripada i *Muka svete Margarite,* koja je pri kraju datirana s god. 1500. ovako:

Lit tisuća pet sat više
ovu muku svi ki sliše,
Ki ju štiti svak dan bude,
svojoj duši raj dobude.

»Muka svete Margarete« povezana je i s narodnom pjesmom; već početni stihovi prikazanja podsjećaju na narodnu pjesmu:

Trava reste, cvate cvitak,
reste zdravje, dobar žitak;
Pasite se ovce zdrave,
zelene je dosta trave...
Po travici toj zeleni
ja ću brati cvit rumeni
Ter ću sebi venčac viti,
dokle trava vas nasiti...

Osim toga i narodna pjesma »Zadarkinja Mare« (Hrv. nar. pjesme VI., Matica Hrvatska., 1941. str. 6—9.) svojim motivom podsjeća na ovo prikazanje; u jednoj njegovoj drugoj varijanti (šibenskoj) dolazi mučeničino ime redovno u hipokorističkom obliku »Mare«.

Srednjedalmatinska latinička skupina (splitska) zastupana je na kopnu s tri djela: *Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, Govorenje svetog Bernarda od duše ognjene* i *Prikazanje historije sv. Panucija,* koja se često pripisuju Marku Maruliću (v. § 38.). Bračko-hvarski latinički ogranak ostavio je najveći broj crkvenih igrokaza. Tu je *Prikazanje života sv. Lovrinca,* koje su pripisivali Petru Hektoroviću; zatim *Prikazanje navišćenja divice Marije* od Bračanina popa Sabe Mladinića (1561 - 1620.) i *Sud potonji* Jurja Žuvetića, vlastelina bračkog i splitskog. Ostala su prikazanja ove skupine mlađega datuma (Marin Gazarović, 17. stoljeće).

Južnodalmatinsku latiničku skupinu sačinjava šest dubrovačkih i jedno budvansko prikazanje. Od dubrovačkih pripadaju Mavru Vetranoviću tri: *Od Uzkrsnuća Isukrstova, Posvetilište Abramovo* i *Suzana čista.* Budvansko *Od rojenja Gospodinova* našlo se u t. zv. »Budljanskoj pjesmarici«, zborniku pisanom oko g. 1640. Tu su zabilježene (uz ostale crkvene pjesme) i dialožke pjesme »Emauska scena«, »Muka Gospodina našega Jezukrsta« i »Plač Marijin«. Navedeno prikazanje nastalo je prema starijoj korčulansko-hvarskoj matici, a prve dvie spomenute pjesme potječu iz zadarske skupine.

Zadarska skupina pokazuje najstariji razvojni stepen crkvene drame; nema oznake autora, stih je osmerac, dikcija crkvene lirike. Na drugom se stepenu uz pučke elemente nalaze i elementi iz umjetne svjetovne književnosti, u metrici ima čak i dvostruko rimovani dvanaesterac; taj je stepen najjače zastupan u bračko-hvarskoj grupi. Najnoviji razvojni stepen nalazimo u Dubrovniku; tu se uz rimovani dvanaesterac nalaze već i motivi iz pastirske drame; tu crkvena drama prelazi već iz pučke u umjetnu književnost.

Sredinom 16. stoljeća prestaje uglavnom stvaranje crkvene drame, ali ona se i dalje i prepisuje i prikazuje. »Prikazivanje života sv. Lovrinca« davalo se na Hvaru još u 19. stoljeću.

23. Već godine 1483. izašla je prva glagoljicom tiskana knjiga, i to *misal,* jamačno u Mletcima, iako mjesto tiskanja nije nigdje naznačeno. Karakter slova

je vrlo liep, izrađen prema najljepšim rukopisima 14. i 15. stoljeća. Jezik je pravilan crkveni jezik hrvatske redakcije. Izdanje je vrlo slično misalu kneza Novaka od g. 1368. Nažalost, redaktor misala nije nam poznat.

Godine 1494. štampali su u Senju novo izdanje *misala* u manjem formatu i skromnijoj opremi kanonici Blaž Baromić i Silvestar Bedričić te čakan Gašpar Turčić. Isti Blaž Baromić štampao je godinu dana ranije u Mletcima i jedan *brevijar* (1493.). Godine 1496. štampana je »*Spovid općena*«, knjižica prevedena s latinskoga od Jakova Blažiolovića.

U kući Bedričićevoj u Senju štampa se početkom 16. stoljeća više glagoljskih knjiga (»Naručnik plebanušev« i »Mirakuli slavne dive Marie«, 1507.; »Korizmenjak« i »Transit sv. Jerolima«, 1508. i misal 1509.). Četvrti misal po redu štampan je u Mletcima 1528. Nakon toga je biskup modruški Šimun Kožičić, rodom Zadranin, izdao jedan glagoljski misal na Rieci, »v hižah svojega prebivanja«, g. 1531. Kožičić je štampao još neke knjižice; sačuvane su: »Oficij blažene djevice Marije« (1530.) i »Žitije rimskih arhijerejov i cesarov« (1531.). Želio je, da izda djelo »Od hrvacke zemlje i od hvali njeje«, ali ne znamo, da li je to ostvario. Kožičić je umro g. 1536. Iza toga je u cielom 16. stoljeću štampan samo još jedan glagoljski brevijar u Mletcima (1561.).

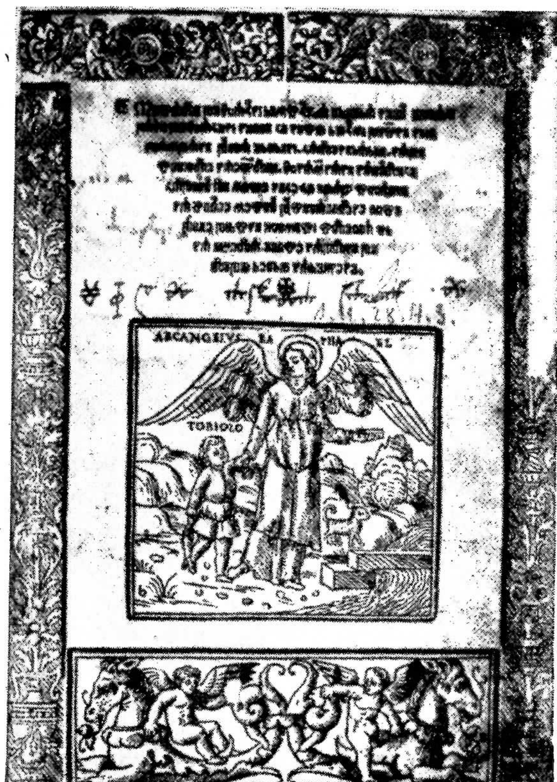
U 17. vieku potaknuo je franjevac Franjo Glavinić, starješina ciele bosansko-hrvatske provincije pitanje ponovnog štampanja glagoljskih crkvenih knjiga, kojih je već ponestalo. U tu su svrhu dobivena i dopremljena na Rieku glagoljska slova zaplienjena od protestanata, ali do štampanja nije došlo, jer je očito Propaganda htjela, da sama nadzire taj rad u Rimu. Tamo je taj posao povjeren franjevcu Rafaelu Levakoviću, koji je g. 1631. izdao *misal,* što je pod utjecajem ruskih unijata pun rusizama. Tih ima još više u *brevijaru,* kod kojega je pomogao maloruski unijatski biskup Matija Terlecki. Novo izdanje brevijara priredio je pola stoljeća kasnije Ivan Pastrić u Rimu (1688.).

Nastojanjem nadbiskupa Vincencija Zmajevića, osnovan je za glagoljaše u Zadru g. 1727. »Seminarium Zmajoillyricum«, no stvarno ga je mogao otvoriti tek njegov nasljednik nadbiskup Matija Karaman g. 1748. Nakon puta u Rusiju i Karaman je bio uvjeren, da je ruska redakcija pravi crkvenoslavenski jezik, pa još više porusi izdanje misala od g. 1745. Ali sve to nije pomoglo, da se glagolizam opet digne na dostojnu visinu. Niti su strane vlasti, austrijske i mletačke, simpatizirale s glagoljaštvom, niti je mogao taj starinski i još k tomu rusificirani crkveni jezik suzbijati konkurenciju živog narodnog hrvatskog jezika, kakav se nalazio u latiničkim izdanjima. Tako su i glagoljaši počeli upotrebljavati, unatoč zabrani, latinskim slovima štampane poslanice i evanđelja, t. zv. *schiavetto* (»šćavet«).

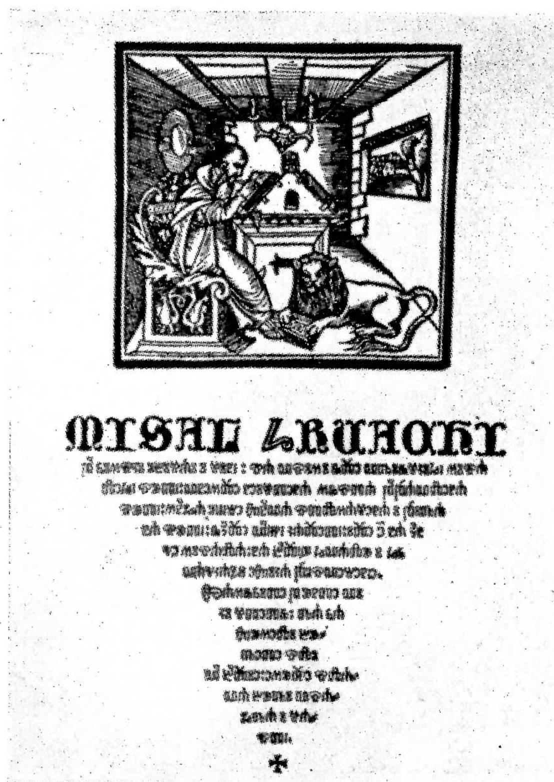
Istom slavenska nauka u 19. stoljeću digla je opet ugled glagoljici. Tako je po nalogu pape Leona XIII. izdala Propaganda u Rimu pod redakcijom Antuna Parčića glagoljski misal (1893.), u kojem se nastojalo, da jezik bude prema rezul-

tatima nauke onakav, kakav je u najstarijim crkvenoslavenskim spomenicima hrvatske redakcije. Dekretom Zbora za obrede u Rimu od 5. kolovoza 1898. određeno je, da se slavenska služba Božja vrši u onim crkvama, gdje je i prije bila u običaju; ta je odredba ponovno potvrđena od pape Leona XIII. g. 1900.

Tako se glagolizam održao kod Hrvata sve do naših dana, s jedne strane upotrebljavan u crkvi, a s druge strane kao predmet naučnog iztraživanja. Danas više nitko ozbiljan ne misli, da on znači bilo što, što bi škodilo interesima crkve ili bi bilo u protuslovlju s izpravnom crkvenom naukom, a za Hrvate je on živa i neprekinuta veza s kulturnom prošlošću i svjedok tisućgodišnje hrvatske pismenosti.

5. *Naslovni list hrv. glag. misala od g. 1528. (Mletci)*

6. *Naslovni list hrv. glag. misala od g. 1531. (Rieka)*

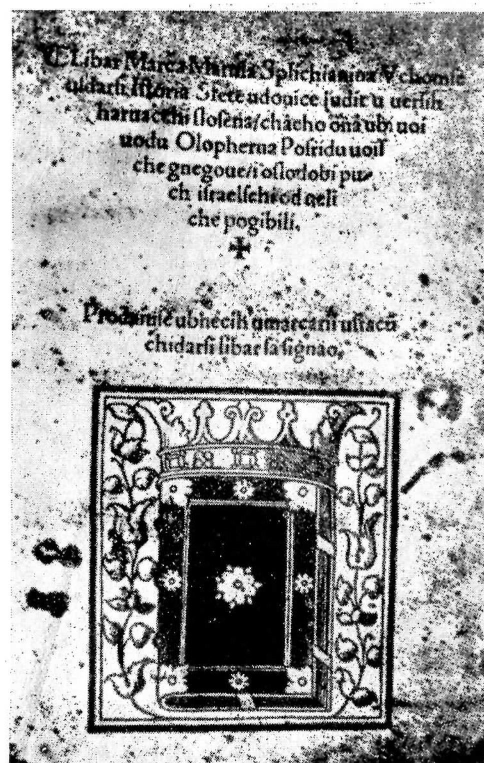
7. *»Stumačenja od svetih«, 2. izd. Bernardinova Lekcionara. Mletci, 1543.*

8. *Drvorez iz »Stumačenja od svetih«. Mletci, 1543.*

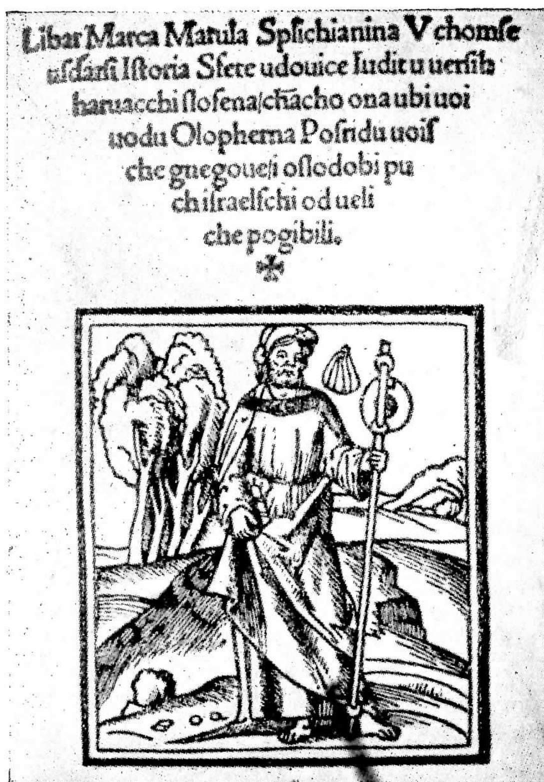
9. *Nadgrobna ploča Marka Marulića u crkvi franjevaca u Splitu*

Libar Marca Marula Splichianina V chomse
uidarsi Istoria Sfete udouice Iudit u uersih
haruacchi slosena/chacho ona ubi uoi
uodu Olopherna Posridu uoiš
che gnegoue/i oslodobi pu
ch israelschi od ueli
che pogibili.

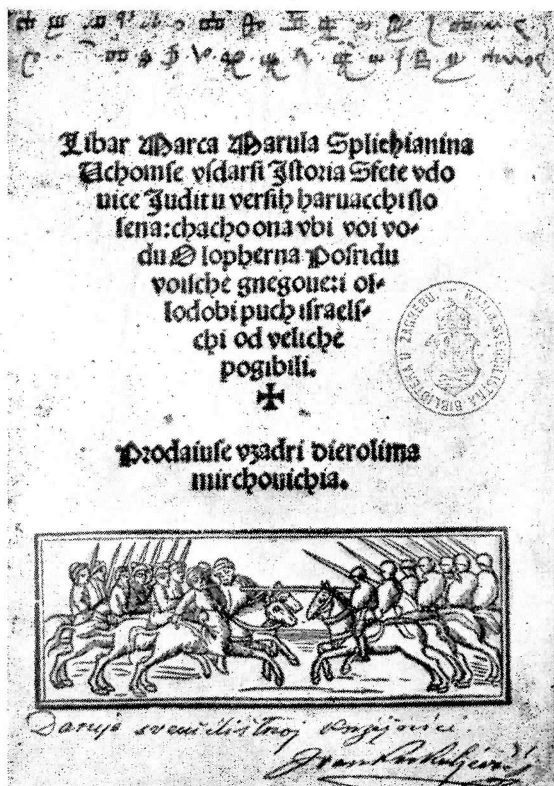
Prodaiuse ubnecih umarcani ustacii
chidarsi libar sa signao.

10. Prvo izdanje Marulićeve »Judite«. Mletci, 1521.

Libar Marca Marula Splichianina V chomse
usdarsi Istoria Sfete udouice Iudit u uersih
haruacchi slosena/chacho ona ubi uoi
uodu Olopherna Posridu uoiš
che gnegoue/i oslodobi pu
chi israelschi od ueli
che pogibili.

11. Drugo izdanje »Judite«. Mletci 1522.

Libar Marca Marula Splichianina
Vchomse vsdarsi Istoria Sfete vdo
uice Iudit u versih haruacchi slo
sena: chacho ona vbi voi vo-
du Olopherna Posridu
voiche gnegoue: i os-
lodobi puch israels-
chi od veliche
pogibili.

Prodaiuse vzadri vierolima
mirchouichia.

12. Treće izdanje »Judite«. Mletci, 1522.

II.

RENESANSA, CRKVENA OBNOVA I PROSVJETITELJSTVO

6. TRI STOLJEĆA RAZKOMADANE HRVATSKE (XVI.-XVIII.)

24. Pošto su u 15. stoljeću pali pod Veneciju primorski gradovi i otoci (t. zv. Dalmacija), nadošla je doskora i opasnost turska, koja je iz godine u godinu postajala sve većom, i koja je uniela užas i u hrvatske zemlje. Ne samo da je bilo težko malenom hrvatskom narodu voditi borbu s moćnim otomanskim carstvom, nego je često i kršćanska Venecija iz političkih razloga podupirala Turke, a i vlastiti ugarsko-hrvatski kraljevi nisu pokazivali pravog razumievanja za tursku opasnost, niti sklonosti, da Hrvatima pomognu.

A borba se vodila fanatičnom žestinom orientalnih pravovjernika protiv kršćanskih nevjernika i nevjerojatnom okrutnošću. Na crkvenim saborima u Rimu i Lateranu dizali su biskupi modruški i splitski uzalud svoj glas, da upozore Zapad na tužno stanje kršćana u Hrvatskoj. Splitski nadbiskup Bernard Zane ovako je, početkom 16. stoljeća, opisao turske zulume: »Dječicu otimlju iz ruku roditelja, žene pred očima muževa skvrnjuju, djevojke grabe iz majčinog zagrljaja, da ih oskvrnu i osramote. Stare roditelje i rodbinu, kao nepotrebne, sieku na očigled njihovih sinova, mladiće namjesto volova u jaram uprežu i njima oru zemlju. Pa što dalje da nastavim? Ja to nisam čuo ni čitao, *već gledao!*... Često, tužna li mene i nevoljna, stojeći pri službi Božjoj bio sam prisiljen svući crkvenu odjeću, latiti se oružja i poletjeti na gradska vrata, da ohrabrim ustravljeni sviet i tješim ožalošćene, da se krepko opru krutom krvopiji.«

Bernardin Frankopan, starac od 82 godine, opisuje 19. studenoga 1522. na njemačkom državnom saboru u Nürnbergu latinskim jezikom tegobe svoga naroda: »Ja dođoh pred vas, svietli knezovi i slavna gospodo, da vam živom riečju naviestim, kolika pogibao prieti od Turčina najprije Hrvatskoj, a zatim preko nje i vašim zemljama u susjedstvu Hrvatske, i da vas osobito na to podsjetim, da je Hrvatska štit i prag kršćanstva... Sa suznim očima vam spominjem, kako je taj divlji naš neprijatelj preko sto naših gradova što porušio, što osvojio, i kako je u našoj zemlji počinio neizrecive okrutnosti, koje sam ja nesretnik na svoje oči gledao...« A njegov sin Krsto tuži se pred papom Hadrijanom VI., kako mu je otac u Nürnbergu dobio samo prazna obećanja, pa veli: »Mi se branimo već sedamdeset godina bez ikakve pomoći od kršćanskih vladara, a to se nije dogodilo nijednome kršćanskom kraljevstvu. Ali dalje ne možemo.«

Kad je konačno i mladi i nesposobni kralj Ludovik II. Jagelović poginuo na Mohačkom polju bježeći izpred Turaka (1526.), izabrala je većina Madžara za kralja Ivana Zapolju i okrunila ga krunom sv. Stjepana, a manjina je pristala uz austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda Habsburžkog. Kod Hrvata je Ferdinand imao više pristaša, jer su se od njega nadali pomoći protiv Turaka, a neki su bili i lični neprijatelji Zapoljini. Nakon oduljih pregovora izabrali su Hrvati u Cetin-gradu 1. siečnja 1527. Ferdinanda Habsburžkog za kralja, i time je došla na hrvatsko priestolje dinastija Habsburg, koja je vladala sve do godine 1918. Jedan dio Hrvata pristao je ipak uz Zapolju, koga su izabrali za kralja 5. siečnja 1527. u biskupskom gradu Dubravi. No kad je iztaknuti Zapoljin pristaša knez Krsto Frankopan poginuo pod Varaždinom, a i Zapolja bio potučen kod Tokaja od Ferdinanda (god. 1527.), okrenula se sreća u prilog Ferdinandu, koji je, nakon dosta borba i naprezanja, konačno ipak priznat od svih Hrvata za zakonita kralja.

Jadi Hrvatske nisu time prestali. Ne samo da je pomoć Ferdinandova u borbi protiv Turaka bila slaba, nego se već za njegova vladanja javljaju pokušaji, da se od personalne unije Češke, Ugarske i Hrvatske s austrijskim nasljednim zemljama stvori realna unija. Stvaraju se u Beču neki savjetodavni uredi (Geheimrath, Hofkanzlei, Hofkammer) od samih Niemaca, koji donose kralju priedloge o vojničkim i financialnim poslovima, što se tiču svih zemalja pod habsburžkim žezlom. *Za Ferdinandove vlade izgubljen je Klis (1537.), s kojim pada čitava južna Hrvatska* (današnja Dalmacija do Cetine) *u turske ruke.*

Za njegova nasljednika Maksimilijana (1564 - 1576.) proslavio se je hrvatski ban Nikola Šubić Zrinski junačkom obranom Sigeta (1566.), — koji je, prema suvremenom svjedočanstvu, bio »propugnaculum Slavoniae« (t. j. Hrvatske; v. § 52.) — i ona je banu ostavila u poviesti ime »hrvatskoga Leonide«. Za Maksimilijanove vlade došlo je i do težke bune seljaka pod vodstvom Matije Gubca (1573.) protiv zuluma vlastele, ali je buna okrutno u krvi ugušena.

U doba kralja Rudolfa (1576 - 1608.) padaju početci Vojne Krajine, t. j. onog hrvatskog teritorija, koji je zbog obrane bio podvrgnut vojničkoj upravi; obćom vojnom obvezom za sve mužkarce od 16. do 60. godina, koji su bili tako reći u trajnom stanju pripravnosti, služila je Krajina i kao neizcrpivo vrelo vojne snage, a ujedno i kao zaštitni bedem za ostale habsburžke zemlje. Godine 1579. podigao je kraljev brat nadvojvoda Karlo grad Karlovac (komu je u temelje zazidano 900 turskih glava), i taj je postao sielom generala za hrvatsku Krajinu, dok je Varaždin bio sielo generala za slavonsku Krajinu. Tako se počeo stvarati teritorij, koji je izuzet izpod banske vlasti; a Hrvatska je i onako zbog osvajanja turskih baš *za Rudolfa imala svoj najmanji teritorijalni obseg* (početkom 17. stoljeća).

Za Rudolfa je konačno sklopljen godine 1606. mir na utoku rieke Žitve, gdje prvi puta kralj ugarsko-hrvatski i turski sultan nastupaju kao ravnopravni

sudionici. Iste je godine sklopljen mir i sa Stjepanom Bocskayem, vođom madžarskih protestantskih buntovnika; tim je mirom zajamčena i protestantima sloboda vjeroizpoviedanja, ali samo u Ugarskoj; hrvatski se sabor odlučno od toga ogradio, te je kralj 1608. i sankcionirao saborski zaključak, da se u Hrvatskoj samo katoličkoj vjeri priznaje sloboda izpoviedanja.

Za kralja Matije II. (1608 - 1619.) došlo je do t. zv. *uskočkog rata,* koji je povela Venecija s Habsburgovcima, uzevši za povod senjske »Uskoke«. Bili su to hrvatski prebjezi iz Bosne, kad je ona pala pod tursku vlast, ali je uz njih bilo i drugih etničkih skupina. Ti su se Uskoci hrabro borili protiv Turaka kod Klisa, a nakon pada Klisa naseliše se u Senju, odakle su i dalje uznemirivali Turke. U tom ih je pomagala i Venecija, dok je bila u ratu s Turcima, ali kad je s njima sklopila mir (1540.), morala je napustiti Uskoke. Kad su Uskoci počeli robiti i mletačke lađe, koje su prevozile tursku robu, došlo je do vrlo ogorčenih borba; te su dovele do ubijstva generala Rabatte, koji je došao da nesmiljenom strogošću učini red u Senju (1601.), i konačno do rata, koji je svršio mirom u Madridu (1619.), nakon kojega su Uskoci bili razseljeni po kraju oko Otočca i po Žumberku, a u Senj je smještena njemačka posada.

Za Ferdinanda II. (1619 - 1637.) sudjelovali su Hrvati u tridesetgodišnjem ratu, pače se podržava verzija, da je u bitci kod Lützena (1632.) švedski kralj Gustav Adolf poginuo baš od njihove ruke. Nakon westfalskoga mira (1648.) počelo se, za kralja Ferdinanda III. (1637 - 1657.), sve odlučnije pomišljati u Beču na to, da se Ugarska i Hrvatska izjednače s austrijskim zemljama, to jest, da se pretvore u samostalne provincije, kako se to već dogodilo s Češkom nakon bjelogorske bitke (1620.).

Ta centralizatorna tendencija još se pojačala za Leopolda I. (1657 - 1705.), koji je ogorčio Hrvate i Madžare time, što je nakon slavne pobjede nad Turcima kod Szent-Gottharda sklopio vrlo neslavan mir u Vašvaru, i to na dvadeset godina, obvezavši se još i na veliku ratnu odštetu (200.000 talira). Time je Hrvatima i Madžarima za dugo nestalo nade, da će se osloboditi Turaka, a osim toga su bili ogorčeni nad zulumima njemačke soldateske, pa je već ranije nezadovoljstvo dovelo do urote madžarskih i hrvatskih velikaša, kojoj je na čelu bio hrvatski ban Nikola i brat mu Petar Zrinski. Uz njih je pristao od Madžara palatin Franjo Wesselényi, nadbiskup ostrogonski Lippay i iudex curiae Franjo Nadasdy, pa i štajerski upravitelj Erazmo Tatenbach, a kasnije od Hrvata i šurjak bana Petra knez Fran Krsto Frankopan. Urotnici su tražili pomoći od francuzkoga kralja Luja XIV., od Venecije, od Poljske, a konačno i od turskog sultana Mehmeda IV. Na kraju su bili od svih ostavljeni na cjedilu, a kad su Petar Zrinski i Frankopan pošli u Beč, da se opravdaju, bačeni su u tamnicu, a konačno i pogubljeni u Wiener Neustadtu (30. travnja 1671.). Njima su kao urotnicima zaplienjena golema njihova imanja, a to je bilo Međimurje, te veliki posjedi i mnogo gradova u

srednjoj i južnoj Hrvatskoj i Primorju, koji su bili direktno podvrgnuti dvorskoj komori u Grazu. Tako je Hrvatska izgubila i zadnji dielak morske obale.

Ta zrinsko-frankopanska urota posljednji je proplamsaj feudalnoga duha kod hrvatskih velikaša. Ali vrieme fronde je minulo, dolazilo je doba vladarskog absolutizma. I madžarska buna, koju je vodio Franjo Rákoczy, muž Jelene Zrinske, Petrove kćeri, preudate poslije za Emerika Thökölya, koji je nastavio bunu, da je dalje vodi još i Jelenin sin Franjo II. Rákoczy, — bila je konačno skršena i svršila je mirom u Szatmaru godine 1711., uz amnestiju buntovnika. To je bila »prva nagodba austrijsko-ugarska« (Macůrek).

Za Leopolda I. došlo je do druge obsade Beča po Turcima (1683.; prva je bila već g. 1529.), no Turci su bili potučeni od vojvode Karla Lotarinžkoga i poljskoga kralja Ivana Sobjeskoga. Nakon pobjede mladog vojskovođe princa Eugena Savojskoga kod Zente na Tisi (1697.) došlo je do mira u Sriemskim Karlovcima (1699.) između Leopolda i saveznice mu Venecije s jedne strane, a Turske s druge strane. Leopold je dobio svu Ugarsku osim Banata, Hrvatsku do Une i južnog Velebita, te Slavoniju, osim jugoiztočnoga Sriema sa Zemunom i Mitrovicom. Venecija je dobila ono, što je u ratu osvojila, t. j. zemlju od Knina, preko Sinja do Vrgorca, jezgru stare Hrvatske, na koju se sada također protegnulo ime Dalmacija (acquisto nuovo).

Kako je bečki dvor pomišljao i na dalja osvajanja zemalja od Turaka, a možda i od Mletčana, povjerio je hrvatskom piscu i povjestničaru *Pavlu Ritteru-Vitezoviću,* neka iztraži stare međe i čitavo bivše područje hrvatskoga kraljevstva, da se utvrdi, što po državnohistorijskom pravu pripada Leopoldu kao hrvatskom kralju, u prvom redu s obzirom na Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju. Rezultat je Vitezovićeva rada djelo »*Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare*« (Zagreb, 1700.). Vitezović u tom djelu poistovjetuje Ilire sa Slavenima, a kako se hrvatski jezik zove i slovinski (= ilirski), to on i stari rimski Ilirik poistovjetuje s Hrvatskom. Razlikuje Bielu i Crvenu Hrvatsku, te pod imenom Biele Hrvatske obuhvaća Primorje (t. j. svu obalu od Raše do Bara), Zagorje (Bosnu i Hercegovinu), Međurječje (između Save i Drave) i Planinsku Hrvatsku (t. j. Korušku, Štajersku i Kranjsku). Za te zemlje predlaže ujedinjenje pod hrvatskim imenom. Pod imenom Crvene Hrvatske razumieva on Srbiju, Bugarsku, Macedoniju i Traciju; u svim tim zemljama govore se narječja *hrvatskoga* jezika.

Dakako da je stvarnost daleko zaostajala za ovim velikohrvatskim programom Vitezovićevim. I ono hrvatsko zemljište, što je bilo natrag osvojeno od Turaka, bilo je strahovito opustošeno i dobrim dielom naseljeno novim žiteljima grčkoiztočne vjere. A i te krajeve nije bečka vlada htjela da sjedini s materom zemljom, nego je Liku i Slavoniju podvrgla dvorskoj komori. Dakako da ni Venecija nije htjela izručiti Leopoldu osvojene krajeve sjeverno od Neretve.

Josipa I. (1705 - 1711.), za koga je još trajala buna u Madžarskoj, nasliedio je brat Karlo III. (1711 - 1740.), koji je bio u taj čas jedini mužki član habsburžke porodice. Zato se stalo pomišljati na pravo nasljedstva i po ženskoj lozi. U tom su smislu prvi Hrvati stvorili zaključak, da će se hrvatsko priestolje »povjeriti onoj i onakvoj ženskoj lozi roda austrijskoga, koja će posjedovati ne samo Austriju, nego i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovati u Austriji«, t. j. koja će biti zakoniti baštinik nasljednih austrijskih zemalja. Taj se zaključak obično zove »hrvatska pragmatička sankcija« (1712.). Hrvati su to učinili zato, da udovolje želji bečkoga dvora, ali su tom prilikom naglasili svoje pravo, da odlučuju o hrvatskom priestolju neodvisno od Madžara. Sliedeće godine stvoren je habsburžki kućni zakon o ženskom pravu nasljedstva (»pragmatička sankcija«), a god. 1722. prihvaćen je analogni zakon na ugarskom saboru u Požunu (sankcioniran kao zak. čl. I. i II. od 1723.) U njemu je Madžarima zajamčena nedjeljivost zemalja krune sv. Stjepana. Međutim već g. 1715. prihvatili su na požunskom saboru ugarski staleži, na zahtjev Hrvata, zakonski članak (CXX: 1715.), po kome *ugarski sabor nije nadležan u pitanjima unutarnjega zakonodavstva kraljevine Hrvatske.*

Prihvat pragmatičke sankcije na požunskom saboru od g. 1722. posljedica je sjajnoga mira s Turcima u Požarevcu (1718.) nakon pobjeda princa Eugena Savojskoga. Tim je mirom Karlo dobio zapadnu Vlašku, Banat, Beograd, veći dio sjeverne Srbije i desnu obalu Save i Une u Bosni sve do podnožja bosanskih planina. Venecija je stekla Imotski i granicu Dalmacije prema Bosni i Hercegovini, kakva je bila sve do svjetskoga rata (acquisto novissimo). Kasnijim mirom u Beogradu (1739.) izgubio je Karlo u Vlaškoj, Srbiji i Bosni sve, što je stekao požarevačkim mirom. *Sava je postala i ostala međom između Turske, t. j. Bosne, i Hrvatske.*

Za Marije Terezije (1740 - 1780.) bude konačno uređena Vojna Krajina (1746.) i podieljena na *regimente* (ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvie banske: petrinjsku i glinsku, križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku), a ove na bataljune, kompanije i obćine. Uprava je bila u vojničkim rukama (pukovnik, major, kapetan, poručnik); vojničke vlasti su vršile i sudačke poslove. Službeni jezik, zakoni i školstvo bili su njemački.

Obnovljene budu županije požežka, virovitička i sriemska (na koje se protegnu ime »Slavonija«) i sjedinjene s Hrvatskom, ali je slavonska Posavina preuređena u Vojnu Krajinu. No i glede Slavonije imali su Hrvati neprilika s Madžarima, koji su na priedlog požežkoga podžupana Špišića zaključili, da tri novouređene slavonske županije šalju po dva zastupnika na ugarski sabor, kako su to činile i ugarske županije (1751.). Teškom su mukom Madžari ipak priznali, da te županije svejedno pripadaju pod bansku upravu i sudbenost. Odtada su slavonske županije slale svoje zastupnike i na ugarski i na hrvatski sabor.

Međutim je bečki dvor oprezno, ali sistematski išao za tim, da od svih svojih zemalja učini *jedinstvenu* državu, a pojedine zemlje da pomalo pretvori u administrativne jedinice bez političke kompetencije. Da što jače protura svoju volju, Beč je već godine 1723. osnovao za Ugarsku *Ugarsko namjestničko vieće* (consilium locumtenentiale), a godine 1767. za Hrvatsku *Kraljevsko vieće* (consilium regium), za političko-ekonomske i vojničke poslove. Hrvatski staleži, koji su željeli, da sve te poslove obavlja hrvatski sabor, gledali su s nepovjerenjem u tu svoju prvu »zemaljsku vladu«, za koju ih je kraljica uvjeravala, da je *ravnopravna* ugarskom namjestničkom vieću i da ne će krnjiti prava hrvatskog sabora. No Madžari su izradili, da je kraljevsko vieće 1779. ukinuto, *ali njegova kompetencija nije bila prenešena na hrvatski sabor,* kako su to zahtievali Hrvati, *nego na ugarsko namjestničko vieće.* I tako je podpuno neustavnim putem *Hrvatska bila prvi puta u poviesti podvrgnuta direktno Ugarskoj i njezinoj vladi.* Tako se dogodilo i to, da su Madžari Rieku, koja je postala »corpus separatum« krune svetog Stjepana, počeli smatrati direktno madžarskim teritorijem, iako je teritorijalno bila povezana s Hrvatskom.

Uz to je Marija Terezija nastojala, da velikaše predobije za svoju politiku obsipavajući ih častima i naslovima; osnovala je kao visoko odlikovanje red sv. Stjepana; mlađu velikašku generaciju odgajala je u dvorskom duhu u »Theresianumu«; uredila je ugarsku tjelesnu gardu od ugarskih i hrvatskih plemića. Od pape je dobila dozvolu, da kao »apostolski kralj« imenuje crkvene odličnike, koji su crkvene funkcije vršili tek nakon potvrde papine, ali svjetovna su dobra uživali odmah nakon imenovanja. Tako je dvor imao bezbroj mogućnosti za korupciju i držao je u rukama sve niti, kojima je privezao odličnike kao kakvim zlatnim okovima; gledajući samo na svoje lične interese izgubili su brzo s vida interese svoga naroda. Tako se počelo ugarsko i hrvatsko više plemstvo germanizirati i prihvatilo je uz tuđi njemački (i francuzki) jezik također tuđe običaje, način života i odievanja. Svi su oni bili najspremnije oružje bečke dvorske politike, a štitili su samo svoje stališke interese; na vanjsku politiku nisu imali nikakva utjecaja.

Kad je tako bilo s vodećim krugovima, lako se dade zamisliti, kako je bilo sa širokim narodnim slojevima. *Seljačtvo* je bilo bez ikakvih političkih prava, a moralo je da snosi sve terete. *Gradovi* (bilo je šest »slobodnih« gradova) su bili dosta napučeni tuđim žiteljstvom i zadahnuti tuđinskim duhom, a i imali su premalo političkog utjecaja. *Niže plemstvo,* koje je politički jedino značilo »narod«, imalo je također minimalan politički utjecaj i bilo je bez ikakva shvaćanja za veća politička pitanja. Sve se njegovo zanimanje usredotočilo u *županijama,* koje su se uglavnom bavile pitanjima lokalnog karaktera, a tek u drugom redu političkim pitanjima. Glavni posao županijskih skupština bila je *restauracija,* t. j. obnova činovničtva, počevši od podžupana pa na niže; župana je imenovao kralj, a kadkada je županska čast bila i nasljedna. Restauracija se obavljala redovno svake treće godine. Oni

plemići, koji su bili u opoziciji, redovno bi se smirili, kad bi dobili kakvu službu. U županijama se plemstvo iživljavalo; one su značile njegovu »konstituciju«; visoka politika, diplomacija, vojska, financije i školstvo malo su ga zanimali.

Josip II. (1780 - 1790.) je želio podići materialno blagostanje naroda, dati prava i slobodu potlačenima i bezpravnima i skršiti privilegije staleža. Istodobno je nastavio centralizatornu i germanizatornu tradiciju svoje dinastije. Ta je kulminirala u podpunom nepoštivanju ustava (t. j. zakonskih članaka, stvorenih po saboru, a sankcioniranih po kralju), u uvođenju njemačkog jezika kao službenoga, te u razdiobi Ugarske i Hrvatske na deset administrativnih oblasti, kojima su na čelu bili kraljevski povjerenici (komesari); ti su dakako primali naredbe iz Beča, i tako se upravljalo prema nalozima vladara, bez ikakva obzira na želje onih, kojima se upravljalo.

Mnogostruke i nagle Josipove reforme izazvale su možda neočekivanu, ali prirodnu reakciju. Zaboravljena i zapretana mržnja na Beč i na njegovu germanizatorsku politiku buknula je iznova svom snagom. Pozlieđeni nacionalni ponos opet se visoko digao i »madžarsko plemstvo je zahvatila neka patriotska vrtoglavica... Ljudi su dali praviti odiela po staromadžarskom običaju, i gospođe su nosile madžarske haljine, krzna i čako; *nitko nije htio govoriti drukčije nego madžarski, a u Hrvatskoj hrvatski«.* (»Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich«). To je početak narodnoga buđenja kod Madžara i kod Hrvata.

I za nasljednika Josipovih, Leopolda II. (1790 - 1792.) i Franje I. (1792 do 1835.), doživjela je Hrvatska težkih dana. Za Napoleonovih ratova došla je desna obala Save do ušća Une kod Jasenovca zajedno s Dalmacijom i slovenskim zemljama u sklop »Ilirskih provincija« (les Provinces Illyriennes), kojima je za glavni grad bila određena Ljubljana. Iako su 1813. te zemlje oslobođene od Francuza, ipak Hrvatskoj nije bio povraćen njezin teritorij, nego je Austrija 1816. osnovala posebnu pokrajinu pod imenom »Kraljevina Ilirija«, od koje je Hrvatska nakon dugih i upornih traženja jedva dobila g. 1822. natrag svoj prekosavski teritorij.

Zbog nove faze u odnošajima madžarsko-hrvatskima, koja je nastupila smrću Josipa II. (1790.), započinje tim datumom novo razdoblje hrvatske poviesti. Ali trebala su proći puna četiri decenija, dok su nove političke prilike tako izkristalizirale situaciju, da se mogla iz nje roditi nova hrvatska književnost, kojoj se početak računa s godinom 1830., kad je izašla Gajeva: »*Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja*«, ili s godinom 1835., kad su počele izlaziti »*Novine Horvatske*« i književni list »*Danica horvatsko-slavonsko-dalmatinska*«.

25. Ona *slobodna Hrvatska,* kojoj je na čelu bio kao zastupnik kraljev i kao predstavnik vrhovne vlasti *ban,* i koju zato za razliku od ostalih hrvatskih zemalja povjestničari i političari 19. stoljeća često nazivaju i *banskom Hrvatskom,* čuvala je hrvatsku državopravnu tradiciju i ime hrvatsko, te se službeno i nazivala »Kraljevinom Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom«.

No dielovi hrvatskog naroda živjeli su još i pod turskom vlašću (*Bosna*) i mletačkom (*Dalmacija*), a kao slobodna republika uspio je da sačuva svoju samostalnost grad *Dubrovnik*.

U svima zemljama, što su ih Turci osvojili, ukinuli su oni staro pravo i stare uredbe. Bivši velikaši postali su baš tako podanici kao i bivši kmetovi. Zato je i plemstvo iz hrvatskih zemalja bježalo pred Turcima u »ostatke ostataka« hrvatskoga kraljevstva ili u habsburžki dio Ugarske. Jedino je *bosansko plemstvo* prielazom na islam uspjelo zadržati svoje posjede, a prema tomu i svoj posebni družtveni položaj.

Tursko se carstvo u početku 17. stoljeća razpadalo na dvadeset i dva beglerbegata (pašaluka ili vilajeta), od kojih su tri pogranična, budimski, temišvarski i bosanski, imala poseban položaj. *Bosanski pašaluk,* osnovan god. 1580., obuhvaćao je sve, što su Turci osvojili od hrvatskog naroda, jedino je Sriem (s glavnim mjestom Ilokom) podpadao pod budimskog pašu. Beglerbeg (ili obično zvan paša), koji ima vlastitu vojsku (njoj je na čelu aga janjičarski), ujedno je i vrhovna glava uprave, koja je na vojničku uređena; do njega su tri glavna službenika: mufti (veliki sudac), reis-effendi (kancelar ili državni tajnik) i tefterdar (glavni blagajnik). Beglerbegat se dielio na sandžakate, kojima je na čelu bio sandžakbeg, imenovan od samoga sultana. Pod bosanskog beglerbega podpadalo je osam sandžakata: Hercegovina, Klis, Lika, Bihać, Cernik, Požega, Zvornik i prava Bosna (sa Sarajevom, Banjalukom, Travnikom, Jajcem i Višegradom). Sudbenost je bila u rukama kadije, protiv koga nema priziva, jer sudi na osnovi korana. Svaki musliman može steći državno zemljište kao leno, koje do 18. stoljeća nije bilo nasljedno. Posjednici zemljišta ili vlastela zovu se spahije. Spahije jednog sandžakata kupe se u vojne odrede, zvane alaje, kojima je na čelu alajbeg (kao pukovnik).

Kršćane su Turci smatrali nevjernicima (»kauri, đauri«, od arap. ćafir = heretik) i nazivali ih rajom (»raja« = stado). Oni nisu razlikovali žiteljstvo po krvi, jeziku ili po narodnosti, nego samo po vjeri, pa zato su se i Hrvati muslimani smatrali Turcima, premda ponajviše turski nisu ni znali, i biesno su progonili kršćane, a Turcima su ih nazivali i istokrvna kršćanska braća, koja su s njima isti jezik govorila. Prave pak Osmanlije nazivali su bosanski muslimani »Turkušama«. Kršćani su imali samo dužnosti, a prava nikakvih. Morali su nositi lošija odiela od muslimana, nisu smjeli konja jahati, već samo mule i magarce, i zabranjeno im je bilo nošenje oružja. Crkve nisu smjeli podizati, a niti stare popravljati, pa su se zato sastajali po privatnim kućama ili po grobljima. Pastvu su vršili kod katolika franjevci, koje su zvali »ujaci«, a kod pravoslavnih kaluđeri. Kršćani su živjeli u zadrugama, jer se porez plaćao po ognjištu, a osim toga bili su više na okupu, ako se trebalo braniti. U tim zadrugama pjevale su se za dugih zimskih večeri pjesme o narodnim junacima, i tako se držala budnom narodna sviest i podržavala nada

u oslobođenje. Sela su sebi birala starješinu ili kneza, koji je selo zastupao prema turskim vlastima, i sudio seljacima; u njegovo se suđenje nisu Turci miešali.

Kršćani su morali spahiji plaćati *desetinu* od plodina, a sultanu *harač* u gotovu. Harač i nije bio po zakonu velik, ali se utjeravao na grozan način i uz najveće okrutnosti, jer se davao u zakup; kod toga su se haračlije vraćale po obavljenu poslu kući često kao bogati ljudi. Osim toga je težak teret bio danak u djeci; u razmacima od nekoliko godina razaslao bi sultan haračlije, koji su oduzimali kršćanskim roditeljima najrazvijeniju i najzdraviju djecu, pa ih odvodili u Carigrad, gdje bi mladiće poturčili i onda odgojili bilo za vojnike bilo za druge službenike; a djevojke bi vodili u hareme.

Mnogi kršćani nisu mogli da podnose i da gledaju sve te zulume turske, pa bi se odmetali u *hajduke* i onda se osvećivali Turcima. Sjeverna Dalmacija, Lika i Slavonija bile su pune hajduka, pred kojima su Turci živjeli u velikom strahu.

26. Kao što se ime Bosne širilo na račun Hrvatske teritorijalnim osvajanjem Turaka, tako se i ime Dalmacije širilo na nekadanji teritorij hrvatski, kako se proširivala vlast mletačke republike. Na osvitu procvata hrvatske knjige krajem 15 i početkom 16. vieka sastojala se mletačka Dalmacija (poslije gubitka makarske krajine 1499.) od uzkoga, izkidanoga traka zemljišta od Nina do Omiša. I taj se mletački posjed na dalmatinskom kopnu sve više suživao turskim osvajanjima; tako se smanjivao i broj žitelja. Po izvještaju Antonija Giustinianija od g. 1575. bilo je u Dalmaciji tek nešto više od 60.000 stanovnika, a od toga »da fatti« (t. j. muškaraca sposobnih za oružje) oko 13.000. Od gradova je Zadar imao 7-8.000 stanovnika, Nin jedva par stotina, Split je (po Giov. Giustinianiju) imao 1553. svega 2490 duša, a od otoka Hvar 7.100, Vis 1.200, Brač 2.700, a Korčula 2.500. Ostalo je odpadalo na predgrađa i sela.

Premda su neke domaće vlasteoske porodice gledale priekim okom dolazak mletačke vlasti (splitski nadbiskup Domnius de Judicibus odrekao se nadbiskupije i proživio zadnje dane daleko od zavičaja, kod ugarsko-hrvatskoga kralja Žigmunda), ipak su se nove generacije, što su se rađale i odgajale za vlade mletačke, prilagođivale gospodovanju Sinjorije. Humanista Juraj Šižgorić bio je veliki poklonik krilatoga Lava, a i Zoranić, čije je djelo sve prožeto žarkim hrvatskim patriotizmom, nije se ustručavao pokaditi Veneciji: »... i tuj blizu Zadru gradu susedu ja rojen i uzgojen u umiljenoj srići jesam pod kreljuti slafnoga zlatoga i pravednoga lava«. Kod nekih pisaca ima i uvijenih glasova protiv republike sv. Marka (Šibenčanin Dinko Zavorović, Zadranin Juraj Baraković, Splićanin Jerolim Kavanjin), ali ponajviše vrlo opreznih. Kad se Filip Grabovac nešto preoštro oborio na prilike u Dalmaciji (»sad si puna svake rđe, a još posli bit će grđe«), bio je sapet u okove, bačen u tamnicu Sotto i Piombi, a poslije zatvoren u samostan S. Spirito in Isola, gdje je umr'o (1750.).

Na čelu uprave u Dalmaciji bio je *providur* (proveditore generale), koji se svake treće godine mienjao. Za tu se službu natjecalo mletačko plemstvo, jer je bila častna i unosna. Zemlja je bila razdieljena na okružja (distretto), a okružju na čelu je od providura imenovani *knez* (conte). Knezu uz bok bila su dva činovnika, *kancelar* (cancelliere) za sudbene poslove i *camerlingo* za financialne. Inače je bilo mletačko činovničtvo malobrojno i tako slabo plaćeno, da je bilo prisiljeno od sabranoga poreza i javnih daća uzimati sebi. Poreze su plaćali jedino seljaci, jer su plemići i građani bili oprošteni ne samo od svakoga poreza, nego i od svih daća. Gradske obćine imale su svaka svoj *statut*. Poveljom od godine 1107. potvrdio je kralj Koloman pravo, što ga je grad Trogir imao i za hrvatskih narodnih vladara, »da će potvrditi biskupa ili kneza, koga kler i puk izabere«. Svaki grad (civitas) imao je naime svoga *biskupa* i *načelnika* (»kneza«: »comes«, za hrvatskih narodnih vladara »prior«) te svoj *statut;* svoje knezove birali su gradovi rado u susjednoj Italiji, još mnogo prije dolazka mletačke vlasti, jer su ih smatrali najnepristranijim upraviteljima, a možda i boljim pravnicima. Protiv toga su ustajali hrvatski velikaši, osobito knezovi Bribirski, koji su sami često bili gradski knezovi; u tom ih su ih slučaju zamjenjivali u vršenju službe *rektori* (ili potestati ili kapetani). Gradsku upravu podieliše plemići i građani. Seljaci su se sastajali u bratovštinama, gdje su razpravljali o svojim potrebama. Selu na čelu bio je glavar zvan harambaša. Svako je okružje imalo svoga pukovnika, a uza nj su bili kao niži častnici serdari i harambaše. Vojnici dalmatinski zvali su se u Veneciji *Schiavoni.*

Narod, koji je mnogo patio od vlastele, bio je odaniji republici negoli vlastela, koja su nezadovoljno gledala, kako im Sinjorija pomalo steže vlast i samovolju; to se vidi iz izvještaja mletačkih pouzdanika (gospoda ...« sono per natura maledici, superbi e sospettosi, ma i populi sono alla serenità vostra devotissimi«, Mon. spect. hist. XI., 3.). Ali podkraj 16. stoljeća, kad je narod osjetio, da mu republika ne može zaštititi najprimitivnije sigurnosti života i imovine, i njegove simpatije slabe («... anche qui il populo non è più come prima, ma li mali lo hanno ridotto bestia rabbiosa«, 1574.). Zavladao je i veliki glad; Mletčani su nastojali, da svečanim dieljenjem živeža djeluju povoljno na puk.

Inače je zastupnik mletačke vlasti trebao da bude okružen čim većim službenim nimbusom i da se drži daleko od intimnijeg dodira s domaćim građanstvom. Kancelar, što ga je knez doveo sa sobom, morao je također biti »civis venetus originarius«, a ni suci ni vikari nisu smjeli biti iz mjesta, gdje su vršili funkcije.

Dakako da su i biskupi biti tuđinci. Zlo je bilo i to, što večinom nisu ni boravili u svojoj rezidenciji, nego su radije ostajali u Veneciji ili u Rimu; bilo je i častnih, ali riedkih iznimaka, kao Bernard Zane (1503 - 1514.). Prvi domaći sin, Rabljanin Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup od 1602. do 1615., pristao je

uz protestantizam. Zlo je bilo, što ti duhovni nadpastiri nisu znali jezika svoga stada. Šibenski biskup Caligari odrekao se (oko 1715.) s toga razloga biskupske časti (»... come l' attual vescovo di Sibenico in Dalmazia, Venetiano, conoscendo... esser sempre stato inutile e infruttuoso a quella chiesa per mancargli il linguaggio nationale...«; Theiner, Vetera mon. Slav. mer. II., 247.). Trogirski biskup Stjepan Cupilli (1699 - 1708.) došao je s četrdeset godina iz Italije ovamo za biskupa, ali se iztiče, da je revno učio i brzo naučio hrvatski (Farlati, Illyricum sacrum, IV, 440.). Splitski nadbiskup Stjepan Cosmi (1678 - 1707.) poticao je Dellabellu, da napiše hrvatsku gramatiku i rječnik; poslije se za taj posao mnogo zauzimao spomenuti Cupilli. I sam Dellabella iztiče u predgovoru svog rječnika (Dizionario italiano-latino-illirico, Venezia 1728.), kako će on koristiti i prelatima dalmatinskima: »Dovrebbe quest' opera esser gradita ancora da Prelati che reggono le chiese di Dalmazia. Oh, quanto giova al bene della gregge intendere la voce del proprio pastore!« To je trebalo naročito za koludrice, kćeri odličnih vlasteoskih porodica, koje uobće nisu znale drugog jezika osim hrvatskoga. (»Moniales saepe visitent episcopi... sermonibus etiam, simodo illyricam linguam sciant, consolentur«). Kad je 1602. ušla u samostan sv. Spasa u Šibeniku Klementina, kći šibenskoga kneza i kapetana Ludovika Baffa, bilo je neprilika, jer nijedna opatica, pa ni glavarica, nisu znale talijanski, i zato nije kod njezinih razgovora u parlatoriju nijedna koludrica prisustvovala, premda je to bio propis (»Sor Clemenza quandoche parla, niuna assiste, perche niuna vecchia intende italian«; Kolendić, Građa za pov. knj. VII., 9-10.).

Broj svećenika je u Dalmaciji bio vrlo velik; tako je g. 1567. Split imao svega 583 mužkarca sposobna za oružje i 2324 »vecchi et donne et persone inutili«, a zabilježeno je, da je imao »quinquaginta partim canonici, partim clerici«. Mnoge nam biskupske odredbe govore o tome, kako je trebalo obuzdavati kadkada preslobodni život svećenika: nošenje oružja u gradu, nošenje brade i brkova, kockanje, noćne skitnje i pjevanja s lutnjom, a i druge još gore stvari.

Velika su nevolja bile i u mletačkoj Dalmaciji vječiti ratovi s Turcima; počevši od 16. vieka vodili su Mletčani s Turcima ove ratove: 1499 - 1503., 1537 do 1540., 1568 - 1571. (Ciparski rat), 1645 - 1669. (Kandijski rat), 1685 - 1699. (Morejski rat) i 1715 - 1718. No borbe u stvari nisu prestajale ni onda, kad je formalno vladao mir između otomanskoga carstva carstva i mletačke republike. Tako na pr. za splitskoga nadbiskupa Bernarda Zane zapravo i nije bilo rata s Turcima, pa ipak je često morao prekinuti službu Božju, opasati mač i juriti na bedeme grada, da se bori s neprijateljem (v. § 24.).

U prvo doba nitko nije ni pomišljao, da bi Turci mogli biti pobieđeni ili čak i iztjerani iz Evrope; sva je želja ljudima bila, da se barem zaustavi ta poplava turska:

Tako je sila njih jure objačala,
da moći ni u svih, ka bi jim pram stala.

(Marulić, *Molitva suprotiva Turkom).*

Tek u drugoj polovici šestnaestoga vieka javlja se nešto više nade. Iza smrti Sulejmana II. (1520 - 1566.) pod Sigetom počeo je polako bliedjeti sjaj polumjeseca. Sada se stalo nastojati, ne bi li se za oslobođenje Balkana zainteresirali i slavenski narodi sjeverne Evrope. Pod auspicijima pape Grgura XIII., Siksta V. pa Klementa VIII. vodi Splićanin Aleksandar Komulović akciju u Rusiji i Poljskoj, ali ta nije dovela do uspjeha. Uza sve to živjela je kod nas i dalje misao, da su upravo sjeverni Slaveni zvani, da skrše moć tursku. Ta je uloga u Gundulićevu *Osmanu* predviđena za poljskog kraljevića Vladislava, da kasnije opet Rusija postane simbol borbe protiv polumjeseca.

Uza sve te trajne borbe i prolievanje krvi razvijao se živ saobraćaj hrvatskoga naroda, što je živio pod Mletčanima, i onoga, što je bio pod Turčinom; a taj je saobraćaj kadkad bio i sasvim srdačan. Sklapala su se i pobratimstva; a kod vitežkih utakmica na poljanama izpred utvrda često su sudjelovali i turski podanici. U takvim su se zgodama Turci znali liepo i vitežki ponieti. Bilo je i ljubavi između Turaka i kršćanskih djevojaka, i te su se često svršavale tragički; takav je predmet obrađen u Botićevoj *Biednoj Mari,* a osniva se na zbiljskom događaju iz godine 1573., priobćenom od tadanjeg kneza splitskog (Solitro, Doc. storici, 160.).

Znalo se dogoditi, da je i gdjekojemu kršćaninu dojadilo biti vječno na oprezu i opasnosti od turskih navala, pa bi prebjegao u sultanovu zemlju, gdje mu je bio mirniji i sigurniji život, i prešao bi na Muhamedovu vjeru. Osim toga, u aristokratskom sistemu, koji je vladao u Dalmaciji, nije mogao čovjek iz puka da se pridigne; kod Turaka mogao je svaki musliman, ako je bio sposoban i ako je imao sreće, postići i najveće časti u državi. Tako je Šibenčanin bio bosanski sandžak Murat, a njegov brat Juraj, kanonik, doznavao bi od brata različite viesti (tako o spremanju Turaka pred mohačku bitku, 1526.), koje bi onda uz nagradu dostavljao u Mletke. I romantična historija Splićanina *Petra Bačića* (opjevana također od Luke Botića), koji je radi spora s vlasteoskom obitelju Albertijevom prebjegao k Turcima, pa se opet vratio u zavičaj, i njegova ljubav spram Jelene Albertijeve, pripovieda se u suvremenom dnevniku (iz g. 1571.). Zanimljivo je, da su ti poturice uživali ugleda u svom zavičaju, pa da ih čak i Kavanjin spominje uz druge narodne uglednike kao diku našu.

Narodna je *sviest hrvatska* bila kod književnika u mletačkoj Dalmaciji vrlo živa. Marulićeva je *Judita* bila »u versih hrvacki složena«, a pjesnik ju je »stumačio našim jezikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«. Zadranin *Zoranić* poklanja svoje *Planine* Hrvatima i svome uči-

telju, ninskomu kanoniku Mateju de Matheis, koji je »dobar bašćinac i Hrvatin poštovan«, a vila mu se »po običaju hrvackom gizdavo dali počteno narešena« potužila, što hrvatske zemlje »prez hvale i časti krozi nepomnju vašu zagluhle stoje«. I dalje je cielo djelo prepleteno nacionalnim i patriotskim motivima. I Zadranin se *Baraković* tuži, što se njegovi sugrađani otuđuju »svojem« jeziku, dok su njegovi znanci u Šibeniku bolji Hrvati: Frane Strižoević je »s krvi hrvatske, od ke se rađa ban«, a »Bošnjanin pop Ivan« (Ivan Tomko Mrnavić) dika je Hrvata i hrvatske knjige. I Kavanjin znade, da je hrvatska država po smrti kralja Zvonimira, »jadovito koga smlati silna naglost od Hrvati«, radi domaće nesloge došla pod tuđinca Vladislava, brata kraljičina; a napokon »Bnečani se uvedoše, *naše* i kraljsko posedoše«.

Uz to su mlađi dalmatinski književnici poznavali djela svojih starijih preteča iz Dalmacije i iz Dubrovnika; tako je pjesan Marula pastira u *Planinama* parafraza Marulićeve *Molitve suprotiva Turkom;* isto tako postoji veza između *Sna* Džore Držića i Lucićeve *Robinje;* Benetević aludira na Marina Držića, Kavanjin spominje Lucića, Hektorovića i Barakovića, pa Gundulića i Palmotića i dr. Konačno je Dalmacija u 18. vieku dala dva znatna hrvatska književnika: Filipa Grabovca (1697 - 1749.) i Andriju Kačića Miošića (1704 - 1760.), koji je od svih hrvatskih književnika stekao najveću popularnost u najširim slojevima svoga naroda.

Godine 1797., 12. svibnja, oborena je mletačka republika od Francuza, a narodom se u Dalmaciji pronio glas, da su njome zavladali »jakovljevci i ćifuti ili žudije«, pa je došlo do nemira i nereda svake ruke. Sada se među obrazovanim plemstvom i svećenstvom, a onda i kod ostaloga puka javi sviest o historijskoj zajednici Dalmacije s Hrvatskom. Na čelu pokreta za sjedinjenje s Hrvatskom bili su Splićani conte Draganić-Vrančić i nadbiskup Cipicco, makarski biskup Blašković, zatim franjevac Andrija Dorotić i pravoslavni generalni vikar Gerasim Zelić. Već nakon dva mjeseca pošla je svečana deputacija Dalmatinaca u Beč, da zamoli cara Franju I. kao ugarsko-hrvatskog kralja, da primi Dalmaciju natrag pod svoju vlast. U Senju je krajiški pukovnik Kazimir odvrati od puta u Beč, jer da će do koji dan doći carska vojska i vratiti red i mir, a on da će odpremiti adresu deputacije hrvatskom banu grofu Ivanu Erdödyu u Zagreb. Na pukovnikove ruke položila je deputacija i prisegu vjernosti kralju Franji. General Mato Rukavina prispije 5. srpnja u Zadar, izda proglas na narod, skine mletački barjak i razapne carski; na daljem prolazu Dalmacijom dočekao je i njega i pukovnika Kazimira urnebesnim klicanjem i zanosom sav narod. Međutim sjedinjenje s Hrvatskom nije odgovaralo centralističkim planovima Austrije, pa je ministar vanjskih poslova Thugut postavio u Dalmaciji carskim komesarom grofa Raimunda Thurna s uputom, da »nezgodnoj želji Dalmatinaca« za sjedinjenjem s Hrvatskom stane na put. Mirom u Campoformiju (1797.) predana je Dalmacija podpuno u carsku vlast, pod kojom je ostala do kraja 1805., kada je došla pod vlast Francuza, a mirom u Schönbrunnu

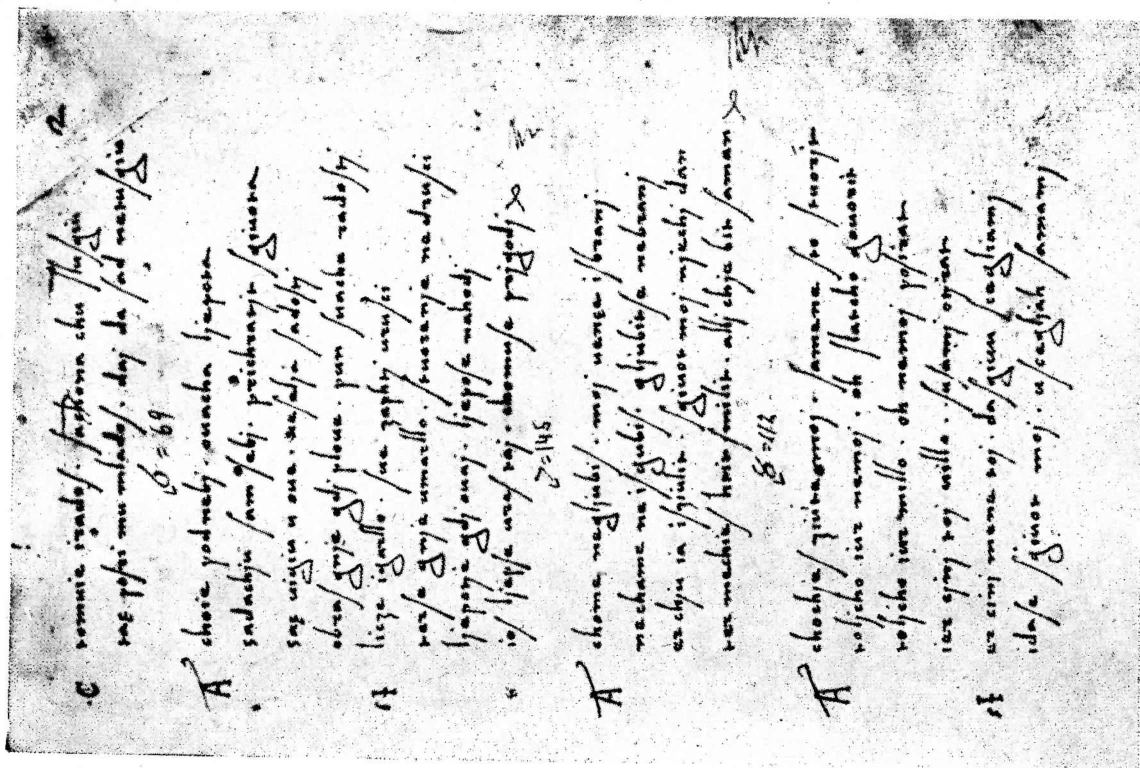
(14. listopada 1809.) uključena je u »Ilirske provincije«, da konačno bude 1813. zaposjednuta od carskog generala baruna Franje Tomašića i podređena izravno Beču. (Tomo *Matić,* Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba. Rad 231. i 233.).

27. Od svih područja hrvatskog životnog prostora jedini je *Dubrovnik* uspio da se očuva od sukoba s Turcima time, što je plaćanjem godišnjega danka sultanu priznao njegovo vrhovničtvo te se tako formalno stavio pod njegovu zaštitu, ali je u svemu svomu javnomu i privatnomu životu ostao podpuno slobodan i nezavisan.

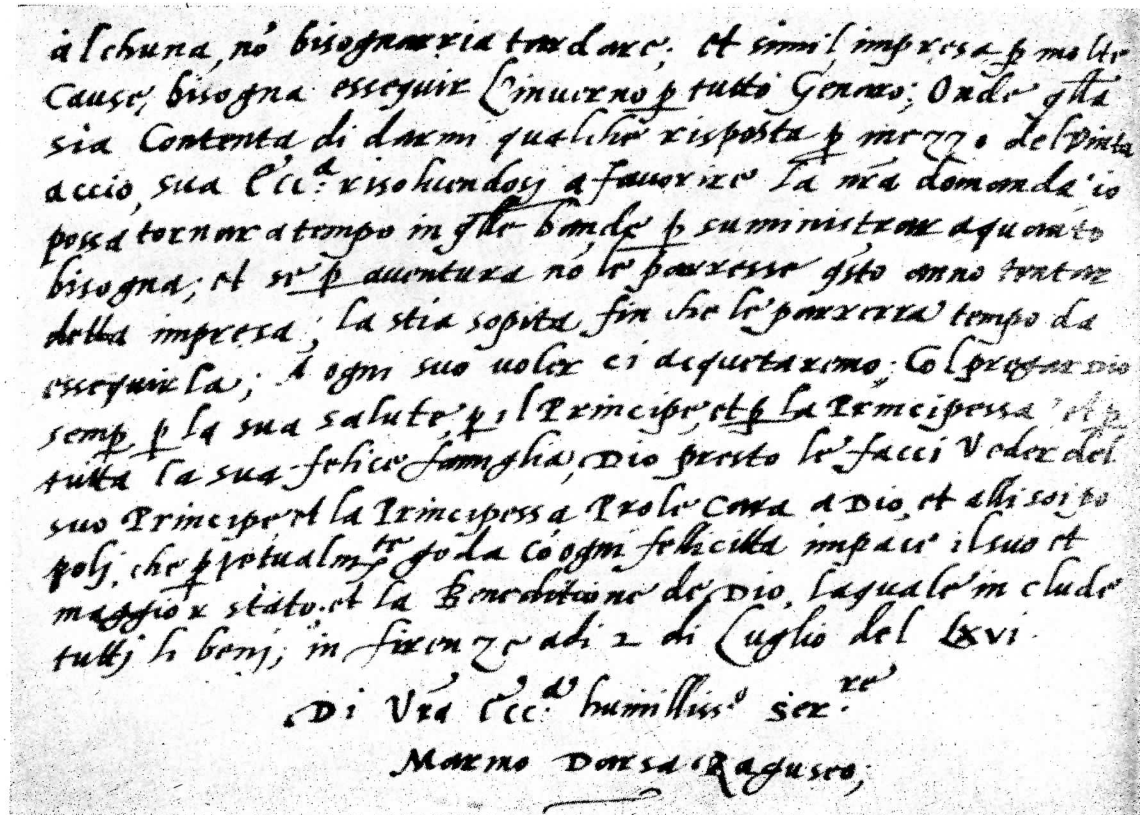
Dubrovnik, koga arapski geograf Idrisi (oko g. 1135.) zove najjužnijim gradom u »kraljevstvu hrvatskom«, došao je poslije zadarskoga mira 1358., na temelju zasebnoga ugovora, pod protektorat ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I. U poslovima obćega državnoga interesa on je doduše podpadao pod hrvatsko-dalmatinskoga bana, ali je u stvari bio podpuno slobodna republika, baš kao i njegove družice u Italiji. Već nakon propasti Srbije (1459.) Dubrovnik se obvezao plaćati sultanu godišnji danak od 1.500 dukata, koji je poslije povišen na 15.000, a od g. 1481. utvrđen je sa 12.500 dukata, a tako je ostalo do pada Dubrovnika. Zato se bitka na Mohačkom polju nije osobito kosnula republike; ona je samo izmienila svoga prividnoga »vrhovnoga gospodara«.

Materialno blagostanje probudilo je u Dubrovniku i veliko zanimanje za književnost. No od 16. vieka, nakon odkrića Amerike, preneseno je težište evropske trgovine na Atlantski ocean. Odonda je počela padati trgovina u Dubrovniku, a i njegovo blagostanje. To je propadanje pospješio užasan potres od 6. travnja 1667., za kojega je poginulo u gradskim ruševinama oko 4000 ljudi. Dubrovnik se pomalo i oporavio, ali do starog sjaja ni u trgovini ni u književnosti nije se više dignuo. Tako je dočekao ulazak Francuza u grad 25. svibnja 1806. pod generalom Lauristonom i konačno ukinuće republike proglasom cara Napoleona od 31. siečnja 1808. Nakon sloma Napoleonova ušao je u grad austrijski general Milutinović i od tada tvori Dubrovnik sastavni dio Dalmacije.

Do podkraj 14. stoljeća bilo je zakonodavno tielo za Dubrovnik skupština (concilium generale), na koju se sastajao sav narod. No kad je plemstvo ojačalo, ukinulo je skupštinu, i tako uklonilo pučane od državnih poslova. Sad je Dubrovnik poprimio značaj *patricijske republike.* Državni se život odvijao u kneževu dvoru, sagrađenom koncem 14. vieka. Tu se sakupljalo *vele vieće* (consilium maius), koje su sastavljali svi neporočni građani, stariji od dvadeset (kadkada i osamnaest) godina. Oni su birali činovnike i članove *vieća umoljenih* (consilium rogatorum), kasniji »senat«, koji su vodili vanjsku politiku i predlagali zakone velom vieću; bilo ih je najprije šest, pa dvadeset i četiri, i konačno četrdeset i pet (a znalo ih je biti do 61.). Vele vieće biralo je *malo vieće* (consilium minus), koje je bilo izvršna

13. List iz Ranjinina zbornika (2 a).

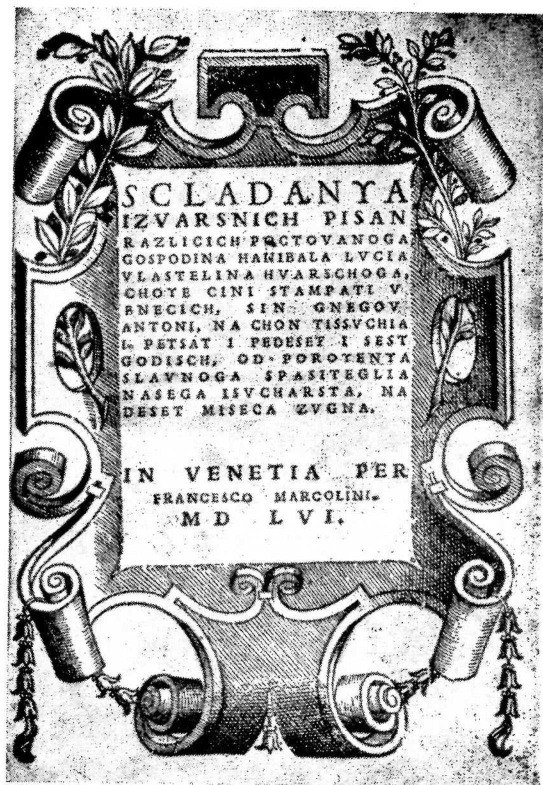
alchuna, nõ bisognaria tardare; et simil impresa p molte
Cause, bisogna essequir linuerno p tutto Genaro; Onde qlla
sia Contenta di darmi qualche risposta p mezzo del pnte
accio, sua Ecc.a risolvendosi a fauorire la mia domanda io
possa tornar a tempo in qlle bande p sumministrare quanto
bisogna; et se p auentura no le parresse qsto anno tratare
della impresa, la stia sopita fin che le parera tempo da
essequirla; A ogni suo voler ci acquietaremo; Col pregar dio
semp p la sua salute, p il Principe, et p la Principessa et p
tutta la sua felice famiglia, Dio presto le facci veder del
suo Principe et la Principessa Prole cara a Dio, et alli soi
poli; che ppetualmte goda co ogni felicita impace il suo et
maggior stato. et la Benedittione de Dio, laquale in clude
tutti li beni; in firenze adi 2 di luglio del LXVI

Di Vra Ecc.a humilliss.o ser.re
Marino Darsa Raguseo

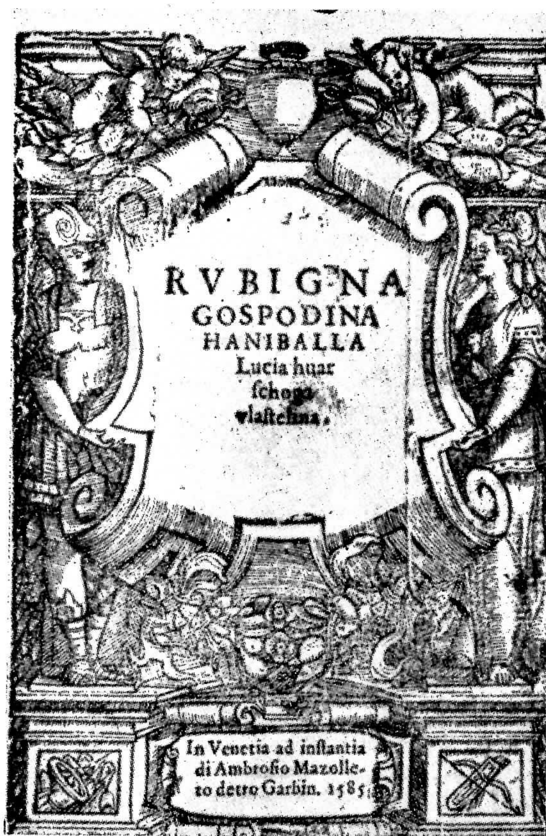
14. Rukopis i podpis Marina Držića.

RIBANYE
I RIBARSCHO PRI-
GOVARANYE
HECTOROVICHIV
HVARANINV.
IN VENETIA APPRESSO
GIOANFRANCESCO
CAMOTIO.
M. D. LXVIII.
C. T.

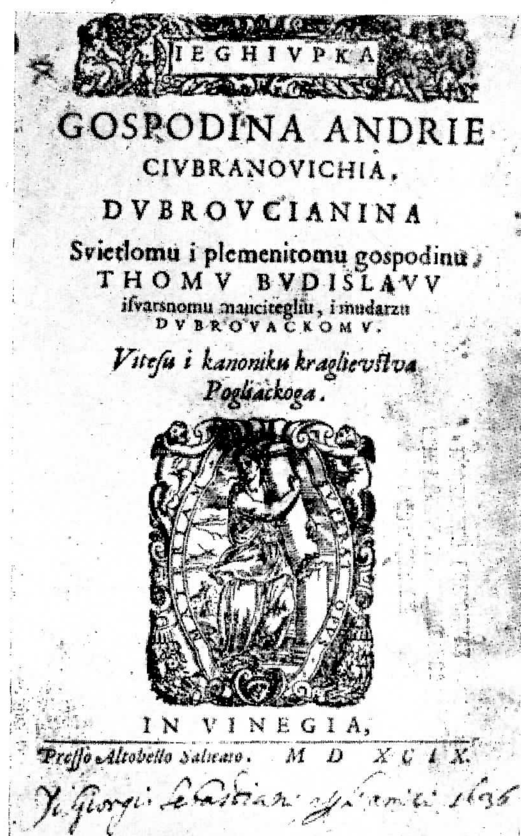
15. *Petar Hektorović: Ribanje. Mletci, 1568.*

SCLADANYA
IZVARSNICH PISAN
RAZLICICH POCTOVANOGA
GOSPODINA HANIBALA LVCIA
VLASTELINA HVARSCHOGA,
CHOYE CINI STAMPATI V
BNECICH, SIN NEGOV
ANTONI, NA CHON TISSVCHIA
I. PETSAT I PEDESET I SEST
GODISCH, OD POROTENTA
SLAVNOGA SPASITEGLIA
NASEGA ISVCHARSTA, NA
DESET MISECA ZVGNA.
IN VENETIA PER
FRANCESCO MARCOLINI.
M D L VI.

16. *Hanibal Lucić: Skladanja. Mletci, 1556.*

RVBIGNA
GOSPODINA
HANIBALLA
Lucia huar
ſchoga
vlaſtelina.
In Venetia ad inſtantia
di Ambroſio Mazolle-
to detto Garbin. 1585.

17. *Hanibal Lucić: Robinja. Mletci, 1585.*

IEGHIVPKA
GOSPODINA ANDRIE
CIVBRANOVICHIA,
DVBROVCIANINA
Svietlomu i plemenitomu gospodinu,
THOMV BVDISLAVV
iſvarsnomu mauciteglju, i mudarzu
DVBROVACKOMV.
Viteſu i kanoniku kraglievſtva
Pogliackoga.
IN VINEGIA,
Preſſo Altobello Saluato. M D X C I X.

18. *Andrija Čubranović: Jeđupka. Mletci, 1599.*

vlast i sastojalo se od sedam do jedanaest članova, a predsjeda mu knez. *Knez* (rector) birao se od 1358. dalje samo na mjesec dana; njegova zadaća bila je više reprezentativna i, kao i sve počastne službe, bezplatna. Stalne vojske nije bilo u Dubrovniku; u slučaju potrebe iznajmljivali su se plaćenici.

Svojim zgodnim geografskim položajem Dubrovnik se razvio u važan trgovački grad. Svi putovi njegova gorovitoga zaleđa sastajali su se u njemu, a i područje rieke Neretve, zbog nezdravoga i močvarnog ušća, imalo je svoje stjecište u Dubrovniku. Iz Dubrovnika su vodili glavni prometni putovi u Bosnu, Srbiju, Bugarsku i dalje sve do Carigrada. Osim toga, sva je obala u susjedstvu Dubrovnika razvedena dubokim zatonima i prirodnim lukama, u prvom redu Gružem. Tako je Dubrovnik od prvih početaka bio ponukan, da se bavi trgovinom, što je s vremenom diglo blagostanje grada na veliku visinu. To se vidi iz uzporedbe sa stanjem u mletačkoj Dalmaciji.

Po podatcima Giov. B. Giustiniana, oko sredine 16. stoljeća bila je najbogatija obitelj na Hvaru Vidali (Vitaljići), koji su imali preko tisuću dukata prihoda godišnje. Za njima su dolazili Paladini, Lucići i Hektorovići s prihodom od pet stotina dukata, dok su ostale vlasteoske porodice živjele s godišnjim prihodom od dvjesta dukata i manje. Na Braču je bilo lošije, jer su tamo najbogatiji imali jedva dvjesta dukata, a na Korčuli trista. Na kopnu je najbolje bilo u Zadru, gdje su neke vlasteoske kuće imale 4-500 dukata, pa čak i do sedam stotina, ali bilo ih je i »poverissimi«. U Šibeniku, Trogiru i Splitu bilo je malo bogatijih kuća, a i te nisu imale više prihoda od 200 dukata, sve ostalo bila je puka sirotinja.

U to je doba Dubrovniku, koji j imao oko 30.000 stanovnika, bilo niz obitelji s imutkom većim od stotinu tisuća dukata (»... in Ragusa si stima esser quantita infinita di danari«). Ljudi žive slobodni, ne pokoravajući se nikomu, »volendo mantener et se et la citta et conservar la loro cara liberta«. Vrlo su »civili et politici«, a oni, koji su mnogo putovali svietom, »affabili, gentili e cortesi et dimostrano bellissima creanza«. Dakako da se u tom vedrom dubrovačkom ambientu morao razviti drugčiji duševni život, nego u Dalmaciji, koja se i politički i ekonomski sve više zahirivala.

Većina je dubrovačkih književnika pripadala među one, koji su mnogo putovali svietom. Pjesnik Šiško Menčetić se nalazi 1494. u Drinopolju, da kao zastupnik trgovačke udruge Menčetić-Crijević uredi i sračuna ostavštinu Trojana Lamprice Crijevića. Drugi pjesnik Nikola Dimitrović, dao se zarana na trgovinu; g. 1546. nalazi se u Stolnom Biogradu, sedam godina kasnije u Aleksandriji, pa na Kandiji, gdje i umrije. Pisac komedijâ Marin Držić sliedio je kao dvoranin poznatoga pustolova Roggendorfa u Carigrad. Jedni putuju kao trgovci i učenjaci (oba Crijevića, Ludovik i Ilija), a drugi kao diplomati ili prognanici (Vetranović).

Još podkraj 14. stoljeća tuži se Talijan Ivan Ravenjanin, dubrovački državni kancelar (1384 - 1387.), što mora živjeti među barbarima u prahu (»in pulvere barbaros inter sum statutus«), a nezadovoljstvu svome navodi i uzrok: «Prije svega ima neugodnosti, što mene nitko ne razumije, a i ja nikoga, pa treba sve raditi po tumaču... I to povećava dosadu, što kad oni ne znadu latinski, a ja ne znam barbarski, ne mogu ih upozoriti, što mi treba«. Ali osim barbarskoga (t. j. hrvatskoga) jezika govorio se u službenom saobraćaju još i jedan romanski jezik, za koji pedeset godina kasnije veli Filip de Diversis, da nije talijanski, već nekakvi drugi pučki govor, kojega Talijan ne može razumjeti, ako mu se mnogo ne priuči (»panem vocant *pen,* patrem dicunt *teta,* domus dicitur *chexa,* facere *fachir,* et sic de ceteris, quae nobis ignotum idioma perturiunt«). Kod de Diversisa imamo dakle svjedočanstvo o postojanju posebnog romanskog jezika i u Dubrovniku, ali od toga su poznate samo one četiri rieči, što ih je de Diversis zabilježio (v. § 13.).

Oko polovine 15. vieka počeli su Dubrovčani, koji su dotad živjeli uglavnom samo za trgovinu, pomišljati i na obrazovanost. Pozivali su učitelje iz Italije (spomenuti Filip de Diversis iz Luke, Daniel Clarius iz Parme i Demetrij Chalkokondylas iz Firenze), a bilo je i Dubrovčana učitelja (Marin Radonjić, pjesnik Ilija Crijević, N. Gjončić). Učitelji su imali mnogo posla s učenicima, koji su bili vrlo nedisciplinirani, pa su se tukli, vukli za kose, i rado su napastovali djevojke, pa ih čak i zlostavljali.

I u državnu službu uzimali su Dubrovčani rado činovnike iz Italije; tako su notari bili većim dielom iz gornje Italije, naročito iz Cremone, a i liečnici su bili Talijani. Isto je tako davni običaj bio, da se i nadbiskup poziva iz Italije. Moguće da se to udomaćilo još iz vremena, kad su Mletci gospodovali Dubrovnikom (1205. do 1358.). Svakako su svi ovi ljudi pripomogli tomu, da se profini ukus, proširi naobrazba i digne ljubav za knjigu i za klasičnu starinu. Stale su se osnivati knjižnice, privatne i samostanske, za obću upotrebu, a u 16. stoljeću ima i više knjižara, među njima i stranaca.

Najstariji podatak o književnom spomeniku u Dubrovniku na narodnom jeziku arhivski je zapis od 4. VI. 1395., da je dubrovački »presbyter sclavicus« Dum Nikola Nigro ostavio uz ostale rukopisne knjige i jedan »vanjilistar«,; a takav je bio i »uno evangelistario schiavo de lettera latina«, što ga je 27. X. 1419. oporukom ostavio svećenik Dum Nikola Milgostić. »Unum salterium in lingua slavicha« je posjedovao i pisar Rusko Hristoforović, a kad mu ga je ukrao sluga Marko, tužio ga je Rusko 9. V. 1414.

I tako se pomalo približujemo tragu, kojim se crkvena pismenost širila iz Dalmacije prema jugu. Dubrovački su redaktori crkvenih knjiga (prema rezultatima radova Fanceva, Gianellija i Rešetara) preuzimali iz dalmatinskih latiničkih djela gotove tekstove u svoje preradbe; parafraze pokorničkih i pojedinačnih psa-

lama pjesnika Vetranovića, Dimitrovića pa sve do Dživa Frana Gundulića bile su okretane u stihove sa predložaka, što ih je Dubrovnik primio na hrvatskom jeziku iz Dalmacije. Tragovi slavenskoga bogoslužja u dubrovačkoj i splitskoj okolini još u 14. i 15. vieku, kao što i istodobno javljanje istovrstnih crkvenih tekstova na živom narodnom jeziku, upućuju nas, da je »za Dubrovnik ova književnost morala imati udjela ne samo u slaviziranju njegove romanske većine, već i u pripremi za stvaranje njegova renesansnog književnog odsjeka na prielazu iz 15. u 16. viek«.

28. Kad su Hrvati bili organizirali svoju državu na teritoriju nekadanjeg rimskog Ilirika (kasnije rimske Dalmacije), proširilo se ime *hrvatsko* na sve Slavene, koji su došli u okvir hrvatske države, t. j. ime hrvatsko imalo je i etničko (nacionalno) i državopravno značenje. No kako se zapadna Evropa uviek slabo razaznavala u nacionalnim, a i geografsko-političkim pojmovima blizkog Iztoka, to se ipak često nalazi kod pisaca, a i u političkim dokumentima na Zapadu, ime *slavensko* za narod i zemlju Hrvata (Sclavonia, Schiavoni, Schiavonia, Esclavons, Esclavonie). Ime Slavonija (hrv.: »Slovinje«) naročito se zadržalo kao službeni administrativni naziv za zemlju između Save i Drave, no upotrebljavalo se često i za cielu hrvatsku zemlju, pa čak i za primorsko-dalmatinske gradove. Francuzki kroničar Villehardonin († oko 1213.) pišući o četvrtoj križarskoj vojni, spominje, kako je mletački dužd Enrico Dandolo nagovarao francuzke križare, da bi mu pomogli osvojiti Zadar: »*Li rois d' Unguerie* si nos toli *Jadres en Esclavonie,* qui est une des plus forz citez deu monde...«

Uobće, mletačka vlada prije 15. stoljeća naziva gotovo redovno (broj slučajeva ide u stotine; isp. Dr. Ivan Strohal, Pravna poviest dalm. gradova I. 1913., str. 57.) primorske gradove i otoke imenom »Slavonija«; tako na pr. g. 1335. određuje, da se za obranu Jadranskoga mora imadu oboružati tri lađe »in Sclavonia, una scilicet in Ragusio, et una in Sibinico, et reliqua in Tragurio, Spalato et Liesne, si videbitur« (Mon. Slav. mer. I., p. 25.); g. 1350. pritužuju se Mletčani, da »Hungari derobant et molestant fideles nostros Sclavoniae«; njihovi tamošnji rektori i knezovi zovu se »rectores, comites in Sclavonia«. Istom nakon okupacije tih gradova i otoka u 15. stoljeću, a na temelju kupljenog prava na Dalmaciju od Ladislava Napuljskog, potisnulo je ime »Dalmacija« naziv »Slavonija«; ali za narodni jezik u toj zemlji i dalje se obično veli »lingua schiava« i »il schiavone«.

Kada je Hrvatska sklopila personalnu uniju s madžarskim kraljem, počelo se na Zapadu i nju obuhvaćati pod imenom »Hungaria«, jer su vanjsku politiku vodili madžarski vladari; ali u unutarnjem životu Hrvati su vrlo ljubomorno čuvali hrvatska prava i zakone, i u svakoj danoj zgodi izticali su svoje pravo, da sami razpolažu svojom sudbinom. U doba moćnih hrvatskih velikaša često se dešavalo, da su oni vladali velikim dielom Hrvatske podpuno samostalno i gotovo kao

suvereni (na pr. ban Pavao Šubić). Zato je i kroz čitav srednji viek ostalo živo i trajno se upotrebljavalo hrvatsko ime i za narod i za zemlju Hrvata (Hrvate, Misal arvacki itd.).

Snaga je hrvatskog imena bila tolika, da je tako svoj jezik nazivao (pišući obično »harvacki«) i narod u mletačkoj Dalmaciji (Marulić, Split: »Istorija sfete udovice Judit u versih *harvacki* složena«, 1521.; Zoranić, Zadar: »Znam, da *Hrvat* mojih ne jedan, ili dva, da mnozi mudri i naučeni jesu, ki sebe i jezik svoj ... proslaviti i naresiti umili bi«, veli vila Hrvatica u Planinama«, 1536., i dr.), a isto tako i pisci u slobodnom Dubrovniku (Dinko Zlatarić: Elektra tragedija, Ljubmir pripovijes pastirska... iz veće tuđijeh jezika u *harvacki* izložene«, izd. u Veneciji 1597.).

No kako je u 15. i 16. vieku najstariji teritorij hrvatske države sav pao u turske i mletačke ruke, a staro se hrvatsko plemstvo, ukoliko nije izginulo, selilo prema sjeveru, širilo se s plemstvom prema sjeveru i hrvatsko ime, te je odanle iztisnulo običajnije ime »slovensko« (t. j. slavensko) i zamienilo ga hrvatskim. No dakako da se i za jezik sjeverne Hrvatske, t. j. Slovinja, znalo, da je hrvatski; u predgovoru k protestantskom »Prvom delu novoga teštamenta« (g. 1562.) veli se: »... jesmo razmišlali, kako ... bi se vsoj Hrvatskoj zemlji i tim drugim, koji s tim *slovenskim ili hrvatskim* jazikom govore... pomagati moglo«. (Jezik Slovenaca nazivali su Hrvati »kranjskim«: ».... pridoše nam pred ruke jedne knjige s *kranjskim* jazikom s latinskimi slovimi štampane, *koji jazik,* kako vi znate, *s hrvatskim jazikom mnogo se sklada«;* u istoj knjizi).

Ali zato je na jugu uzmicalo hrvatsko ime bilo pred pokrajinskim imenima (»bosanski«, »dalmatinski«, čak i »dubrovački« jezik, ali riedko; kod stranaca i »morlački«), bilo pred obćim i zato neodređenijim imenom slavenskim (slovinski jezik, Slovinci). Slovinsko je ime bilo stranim gospodarima milije, negoli hrvatsko, koje je nadovezivalo ne samo na nacionalnu nego i na državopravnu hrvatsku tradiciju, pa je stoga bilo i opasnije. Zato na pr. Zadranin Juraj Baraković, koji idejno nastavlja Zoranića, izdaje pjesan »Vila Slovinka« (Mletci, 1613.), u kojoj vila tuguje, »Zač *jazik slovinski* vas nauk od skula promini u rimski«. I u Dubrovniku prevladava od kraja 16. stoljeća za jezik ime slovinsko; ali osjećaj zajednice s Hrvatima nije izginuo nikada. Vladislav Minčetić (†1666.) u »Trublji slovinskoj« (Jakin, 1655.) veliča hrvatskog junaka Petra Zrinskoga i pjeva, kako se o hrvatskim žalima razbija more otmansko. A u Dubrovniku pohrvaćeni Francuz Marko Bruerović (Bruère-Desrivaux, g. 1744 - 1825.) predbacuje svojim sugrađanima, što »svako do glasovita Pregata — slavne bi se lako hrvatske odrekao starine«.

U toku cielog drugog razdoblja hrvatske književnosti susrećemo se s pojavom, da se kod domaćih bilo iz oportuniteta bilo iz nehaja, a kod stranaca bilo iz neznanja bilo namjerice upotrebljava za jezik i narod hrvatski ime slovinsko.

No svi su oni (osim možda kojeg neupućenog stranca) znali, da su ta imena sinonimna. Tako na pr. Ivan Tanzlinger-Zanotti, Zadranin, izdaje prievod prvih dviju knjiga »Enejide« (Mletci, 1688.) i piše u nadpisu: »Eneide Vergilija knjiga prva novo u *slovinski jezik* istumačena...«, a u predgovoru veli...« tako da *svi Hrvati jesmo*... i svak svoj jezik (t. j. jezik svoga kraja) procinjuje i hvali«. U predgovoru svog rukopisnog talijansko-hrvatsko-latinskog rječnika spominje, da je dvadeset i pet godina svoje mladosti potrošio da protumači rieči »od talijanskog jezika u *naš hrvatski slovinski jezik«,* i tuži se »da ne umide veće *Hrvat junak svoju besidu izreći čistim naravskim slovinskim jezikom«.*

Sinonimnost imena slovinskog sa hrvatskim vidi se i u prevođenju imena mletačkog obrežja »*riva de(gli) Schiavoni*« kod hrvatskih pisaca riečima »*riva od Hrvatov«!* U knjizi bosansko-hrvatskog pisca Divkovića »*Život svete Katarine«,* izdanoj »v Bneci MDCCIX«, piše na naslovnoj strani, da se prodaje kod knjižara »Occhi u buttighi pod prilikom S. Dominga *na rivi Schiavunskoj«. Istoj* knjizi dodan je na četiri strane popis hrvatskih knjiga, što ih Occhi prodaje, i tu stoji: »Broy Kgnigh Hervaschih... u Butighi Bartula Occhi Kgnigara, na *Rivi od Harvatou,* pod slamenyem S. Dominica...« (Klaić, Knjižarstvo u Hrvata, 1922.; v. faksimil, sl. br. 60. i 61.).

Kad je pod utjecajem humanizma nastala moda, da se nekadanje rimske zemlje nazivaju starim klasičnim imenima (Ausonia, Gallia, Germania, Dacia, Illyria), počelo se od 15. vieka upotrebljavati za Hrvate, ali i za ostale Slavene na jugu. ime *ilirsko,* a to su ime prihvatili i hrvatski učeni ljudi. Samo što su hrvatski pisci to ime ponajčešće upotrebljavali pišući na stranim jezicima (osobito latinski i talijanski), a riedko u hrvatskim tekstovima. I onda, strani pisci su pod ilirskim imenom obuhvaćali sve Slavene na jugu (kadkada čak i sve Slavene uobće), dok su hrvatski pisci kod toga više mislili na Hrvate. (Spomenuti Tanzlinger-Zanotti zove svoj rječnik: *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi italiano, illirico e latino;* Filip Grabovac daje naslov svome djelu »*Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga,* Mletci, 1747.). Zato su hrvatski pisci počeli prevodeći sa stranih jezika ime »ilirsko« upotrebljavati za nj izraz »slovinski«, a to im je opet bio sinonim za »hrvatski«. (Primjer su za to spomenuti citati iz Tanzlingera-Zanottija; fra Andrija Kačić, koji nastavlja rad Grabovčev, daje svojoj knjizi naslov: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga«,* Mletci, 1756. i 1759.). Tako se pomalo stvarala zbrka u imenu jezika, u kojoj se stranac gubio, a i domaći se kadkada nije pravo snalazio. Svakako se kasnije ime ilirsko i slovinsko više upotrebljavalo u južnim krajevima hrvatskog narodnog teritorija; dok se na sjeveru, gdje su se nalazili nosioci hrvatske državne vlasti, ustalilo ime hrvatsko. A kako je na jugu od tri hrvatska narječja prevladavalo štokavsko (iztisnuvši pomalo iz književnosti čakavsko narječje),

dok se na sjeveru govorilo i pisalo kajkavski, dovelo je to stanje do toga, da se početkom 19. stoljeća pod »ilirskim« imenom uzelo više shvaćati *štokavsko* narječje hrvatskoga jezika, dok se za *kajkavsko* narječje upotrebljavalo redovno ime »horvatsko«, no nije se zaboravilo, da su oba jezična oblika ipak samo varijante istoga jezika. (V. *Ježić,* Ilirska antologija. Književni dokumenti hrvatskog preporoda. god. 1934., str. 27-35.).

7. HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO

29. Tri stoljeća hrvatske poviesti, šestnaesto, sedamnaesto i osamnaesto, zapravo su junačka epopeja borbe »za krst častni i slobodu zlatnu«. Bilo bi zato neshvatljivo, da se ta epska borba nije odrazila i u književnosti hrvatskoga naroda, kako narodnoj tako i umjetnoj. Dok *umjetnom književnošću* smatramo onu, koju su stvorili pojedini stvaraoci s manje ili više nadarenosti, da bi svojoj sredini ili nametnuli ili bar saobćili svoje misli i osjećaje, a redovno sa željom, da se tim svojim književnim radom nekako iztaknu od ostalih ljudi, dotle *narodnom književnošću* zovemo onu, koju sav narod smatra svojim vlastničtvom; njezina su djela dakle anonimna, premda i njih stvaraju daroviti pojedinci, ali ne u vidu lične slave, nego kao izraz obćih osjećaja svoje sredine. Zato ta sredina prihvaća takva djela kao svoja, a na izravnog se stvaraoca brzo zaboravlja, ako se za nj uobće i znalo.

Narodna književnost obuhvaća lirsko i epsko pjesničtvo, pripoviedke i gatke, poslovice, zagonetke i pitalice. Istom u prošlom stoljeću shvatilo se, od kolike je vriednosti za upoznavanje narodnog etosa, a i za razumievanje i njegovanje prave narodne kulture, proučavanje narodne književnosti. Odonda je nastala ciela literatura o toj književnosti, koja se ponajviše i proučava zasebno, odjelito od umjetne književnosti.

Ali u doba cvata, a i propadanja feudalizma, kao što i za prosperiteta vlasteoskog i građanskog staleža, pa i za njihove dekadanse, taj je gospodski sloj i za sebe i za sav vanjski sviet predstavljao i politički narod i sumu narodne kulture, premda je sva ta kultura, a pogotovo književnost, bila u svojoj biti receptivna, s tendencijom da bude kozmopolitska. Ta je tendencija kadkada bila tako jaka, da se pretvorila u gubitak nacionalnih značajki, u internacionalizam, koji je za posljedicu često imao i napuštanje narodnog jezika te prihvaćanje kojeg svjetskog jezika (u starija vremena latinskog) od pojedinih pisaca, da bi *na taj način* postali članom sveobće ljudske zajednice.

Dok je tako taj tanki gornji sloj narodni stvarao književnost za sebe i za sebi ravne ili slične, a ta je književnost ostajala u uzkim gospodskim i gradskim kanalima, dotle je široka rieka narodne mase mirno i nepretenciozno plovila kroz narodnu poviest, natapajući narodnu njivu svojim valovima i krvi i znoja, budeći u njoj nove sokove života, spašavajući djedovinu od neprijatelja i čuvajući narodni jezik, a s njime i narodnu dušu za kasnija pokoljenja.

Ta se narodna duša izrazila u narodnoj književnosti. Osebina narodne književnosti jest u tomu, da se razvija u razmjerno primitivnim razdobljima narodnog života ili bar u dosta primitivnoj sredini, gdje još različnosti između pojedinih pripadnika zajednice nisu toliko izniansirane, da se ne bi ono, što daroviti pojedinac izriče, činilo svima kao njihovo vlastito mišljenje i osjećanje.

Nesumnjivo je, da hrvatska narodna književnost ima mnogo zajedničkih crta s narodnim književnostima drugih naroda, u prvom redu dakako arijskih (indoevropskih), koje su možda u svojoj osnovici donesene u današnje krajeve iz davne njihove zajedničke pradomovine. Ali nova domovina, novo podneblje, nove životne prilike udarile su ipak svoj pečat svakoj narodnoj književnosti. Zato će sigurno za proučavanje hrvatskog narodnog života od velikog interesa, uz ostale proizvode narodne književnosti, biti i *narodne lirske pjesme:* romance i balade, bajalice, pričalice, rugalice, lakrdije i ljubavne pjesme, što su ih obilje zapisali narodni sabirači, ponajviše u posljednjem stoljeću (izdala ih je Matica Hrvatska). No svakako su težke prilike, u koje je poviest stavila hrvatski narod, a i njegove slavenske susjede, mnogo pridoniele tomu, da se osobito *epsko narodno pjesničtvo,* u kome se slave borci za slobodu i narodni junaci, kod njih upravo bujno razcvalo, te svojim obiljem i ljepotom probudilo divljenje cieloga svieta.

30. Nema sumnje, da je epskoj ili junačkoj narodnoj pjesmi izhodište neki poviestni događaj. Tiekom vremena taj se događaj zaboravlja i izobličuje, pjesma zadržava sve manje poviesti i postaje sve više pripoviedkom. Iztraživači su se mnogo trudili, da bi objasnili, kako je nastala junačka narodna pjesma. Danas se uglavnom smatra, da su na dvorovima starih vladara i velikaša postojali posebni pjevači, kojima je bila zadaća, da opjevaju slavna djela svojih gospodara i njihovih pređa, možda i njihovih prijatelja; te bi pjesme prihvaćali i pjevali vojnici, a onda sliepi guslari, koji su mogli biti i oslieplјeni vojnici; preko njih su se one proširile po cielom narodu. Guslari su poslije bili i sami tvorci narodnih pjesama.

Čini se, da se pjevanje uz gusle najprije razvilo kod Srba, jer najstariji zapisi spominju »srbske guslare«, pa i onda kad pjevaju hrvatske narodne pjesme. Prvi put se u godini 1415. spominje srbski guslar na dvoru poljskog kralja Vladislava Jagelovića i kraljice Jadvige. Poljski pjesnik Miaskowski (1549 - 1622.) crta u stihovima »srbskoga guslara«, kako je tužan nakrivio glavu i vuče dugačko gudalo pjevajući staru junačku pjesmu »kako su pred godinama bili Turke Poljaci i Hrvati«. Popularnost tih guslara bila je kod Poljaka tako velika i toliko razvikana, da su se protiv njih morale izdavati osobite odredbe.

Takvi srbski guslari-pjevači mora da su dolazili i u hrvatske krajeve (što je moguće, kad znamo, da se na pr. brat historijskog kralja Marka [Kraljevića], Dmitar, spominje 1400. u Dubrovniku, a poslije u Ugarskoj; Zmaj Vuk Branković je i oženjen s Hrvaticom Barbarom Frankopan), pa je vjerojatno tako njihov je-

dnoliki i tužni način pjevanja uz gusle, upravo neko bugarenje, i dobio naziv »srbski način« pjevanja. U Hektorovićevu »Ribanju« (isp. 1556.) veli pjevač-ribar Nikola Zet Paskoju Debelji:

recimo po jednu, za vrime minuti,
bugaršćinu srednu, i za trud ne čuti;
da srbskim načinom, moj druže premili,
kako meu družinom vazda smo činili —

i nato Paskoj »pokliče ča može najbolje« bugaršticu o Kraljeviću Marku i bratu Andrijašu. A kada je on svršio, reče pjesnik Nikoli: »bugari sada ti«, i on odpjeva bugaršticu o Radosavu Siverincu i Vladku, vojvodi udinskomu. Zatim su odpjevali lirsku narodnu pjesmu »I kliče djevojka«, a već prije toga su i jednu »počastnicu«, t. j. zdravicu u čast svomu gospodaru, «zajedno pripivali«.

I uz jednu štampanu davoriju u obliku bugaršticc ima Juraj Križanić (1619 - 1683.) napomenu »modi et styli Sarbiaci«, što bi očito imalo značiti način (t. j. napjev), kako bi se ta davorija imala pjevati (t. j. bugareći; v. § 44.).

Već prije Hektorovića, godine 1531., spominje Slovenac Benedikt Kuripešić (Curipeschitz) u svom njemačkom putopisu »Itinerarium«, da u Hrvatskoj i u Bosni mnogo pjevaju o Malkošiću, pa o »sluzi« (t. j. plemiću u službi) Radosava Pavlovića, i da »von dem Kabilovitz (Kobilović, Miloš Obilić) werden noch jetzt in Krabaten viel Lieder gesungen«. Nešto kasnije govore o narodnim pjesmama mletački izvještaji, a u jednoj madžarskoj kronici (Seb. Tinodi) spominje se guslar Dimitrija Karaman, koji je svojim pjesmama bio toliko uznio bega lipovskoga, da ga je ovaj obasuo darovima.

Za sliepoga vojnika kao pjevača narodnih pjesama imamo svjedočanstvo u izvještaju splitskog kneza Veneciji, iz god. 1574. Kad su se zbog glada i nestašice javno dielili darovi i hrana narodu, bio je među nadarenima i jedan sliepi vojnik, koji se »a questo passato tempo« borio protiv Turaka. Do mjesta darovanja dovela je sliepca njegova kćerka: »Ed il soldato venne e prese, e salutò, e si parti del mezzo *cantando in schiavone del re Marco: e tutto il popolo e circostanti hanno cantato con lui,* come per un accordo fatto. Perchè tutti sanno questa canzone«. (Solitro, Doc. stor. 241 - 5.). Kako su te narodne pjesme omilile i gospodi, vidi se po tomu, što Krnarutić u »Vazetju Sigeta grada« (1584.) pjeva, kako gospoda piju zdravice »u zdravje cesara«, a uz to odjekuje i pjesma: »Bugarkinje pojuć oprovde začinju«.

U 17. stoljeću zabilježio je Juraj Baraković u »Vili Slovinci« (1614.) bugaršticu o majci Margariti, što ju je »jadovitno« bugarilo »dite mladolitno«. Iz istoga je stoljeća i bugarštica o Svilojeviću, koja se našla među spisima Petra Zrinskoga, što su poslije njegova smaknuća dospjeli u dvorski tajni arhiv u Beču. Isto tako je iz toga vremena i zapis Jurja Križanića: »Vidi enim convivio assidentes

nobiles ac militares viros et *post terga ipsorum stantes milites,* qui canebant praedictas maiorum laudes. Omnia autem illa continent laudes *Marci Cralevitii, Novaci Debeliaci, Milossi Cobilitii* et aliorum quorundam heroum«. Po dva stiha, što ih je pribilježio Križanić, vidi se, da su i to bile bugarštice, kojih se on sjećao iz svoga djetinjstva.

U 18. su stoljeću u Kačićevu »Razgovoru ugodnom« (1756.) zabilježene uz njegove vlastite i tri narodne deseteračke pjesme: o ženidbi Sibinjanin Janka, o Sekuli i o gradu Zadvarju. Godine 1774. zabilježio je i Fortis u »Viaggio in Dalmazia« epsko-lirsku pjesmu o Hasanaginici; uz izvorni hrvatski (»morlački«) tekst dodan je i talijanski prievod. God. 1775. djelo je Fortisovo prevedeno na njemački, a prema tomu izdanju prepjevao je »Hasanaginicu« na njemački sam Goethe; taj je prepjev uvrstio Herder u svoje »Volkslieder« (1778.), kasnije nazvane »Stimmen der Völker in Liedern«. U »Satir« od g. 1779. unio je Matija Antun Relković prekrasnu narodnu pjesmu »Jakšići kušaju ljube«. Iz 18. stoljeća datiraju i prve zbirke odnosno zbornici junačkih narodnih pjesama, i bugarštica i deseteračkih.

31. Junačke narodne pjesme sačuvane su u dugom stihu: to su t. zv. *bugarštice* (kadkada »bugaršćine« i »bugarkinje«), i u kratkom stihu ili desetercu; ove često nazivlju i *guslarske pjesme,* jer su pjesme, koje su zabilježene iz usta guslara, sve listom deseteračke.

Bugarštice su svakako stariji oblik narodne pjesme; najstarije zabilježene pjesme su bugarštice, a od 18. stoljeća ih nestaje. Bugarštice su kraće po broju stihova od deseteračkih pjesama; većinom imaju pripjevak (refrain), koji se nalazi iza prvoga, pa iza svaka dalja dva stiha, dok je zadnji stih opet bez pripjevka. No ima i pjesama, gdje je pripjevak rjeđi, pa ga čak i uobće nema. Te je pjesme izdao u knjizi *V. Bogišić* (Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, 1878.), a o njima je pisao *I. Scherzer* (Bugarštice, Rad 182.). Po Scherzerovu mišljenju bugarštice bez pripjevka su starije, a one s pripjevkom mlađe: bez pripjevka su više epske, s redovitim pripjevkom (iza 2 stiha) više lirske; one s neredovitim pripjevkom su epsko-lirske.

Bugarštice imaju ponajviše stih od petnaest slogova; i to tako da druga polovica stiha iznosi osam slogova, a prva sedam (Dva mi stara siromaha / dugo vrime drugovala). No ima i obrnutih slučajeva, t. j. 8 + 7 slogova (I udari Andrijaša / brajena u srdašce; Kada dojdeš, kneže Marko, / k našoj majci junačkoj); a ima često i 8 + 8 slogova (Lipo ti sta drugovala / i lipo se dragovala). Osim toga ima i drugih kombinacija; ima čak slučajeva, gdje se prva polovica sastoji samo od peterca, ali i od svih stihova do jedanaesterca, a druga polovica od peterca pa sve do dvanaesterca. Odkuda taj dugi i nejednaki stih kod bugarštice, ostaje problem, koji nije prihvatljivo riešen.

Daleko pretežniji broj narodnih pjesama sačuvan je u deseteračkom stihu, koji još i danas u narodu živi; njemu je cezura u pravilu iza četvrtoga sloga. Osim toga imadu te pjesme čitav niz karakterističnih osebina: stalne epitete i poredbe, stajaća imena i stajaće brojeve, tipične početke i završetke itd.

Po historijskim elementima, kao i po glavnim junacima, mogu se hrvatske narodne junačke pjesme razdieliti u *cikluse* ili *krugove (skupove)*. Od nehrvatskih junaka mnogo je opjevan Kraljević Marko, koga slave ne samo svi slavenski narodi na Balkanu, nego mu je slava doprla i do Turaka, Grka, Arbanasa i Rumunja. Pored Marka ima dosta pjesama i o Zmaju Vuku Brankoviću, a i o Jakšićima, koji su bili vojvode u službi Brankovića, a vojevali su i u hrvatskim stranama. (God. 1654. poklonio je Petar Zrinski Peraštanima dragocjeni mač Zmaj-Despota Vuka, koji oni još i danas kao svetinju čuvaju). Nehrvati su i Sibinjanin Janko (Hunjadi) i kralj Matijaš, kao i neki hrvatski banovi, ali svi su oni dakako povezani s hrvatskom poviešću. Uzevši sve to u obzir, a dodavši još i nehistorijske pjesme, možemo hrvatsku narodnu epiku razvrstati ovako: 1. nehistorijske pjesme; 2. pjesme o Marku Kraljeviću; 3. pjesme o despotima Brankovićima i braći Jakšićima; 4. pjesme o Sibinjaninu Janku i kralju Matijašu; 5. pjesme o hrvatskih banovima; 6. pjesme o senjskim Uskocima; 7. pjesme o dalmatinskim serdarima; 8. pjesme o hrvatskim krajišnicima (iz Like, Banovine, Slavonije, Sriema i Bačke); 9. pjesme o Mijatu Tomiću (hajdučke pjesme); i 10. pjesme o muslimanskim junacima. (Djelomično takvu razdiobu predlaže i P. Grgec).

32. Razmotrivši podatke, što ih nalazimo u suvremenim zapisima, vidimo, da junačka narodna pjesma nije po svom porieklu tvorevina prostoga naroda. Već u »počastnici« kod Hektorovića vidljiv je jedan običaj iz starih vremena:

Naš gospodin poljem jizdi,
jizda da mu je. . .
Prid njim sluga pisan poje,
na čast da mu je.

Vidi se, da su velikaši i druga gospoda imali u svojoj sviti i nekoga, tko je pjevao pjesme njima u čast. Spomenut je već lipovski beg, koji je obdario guslara Karamana. Pjevač Avdo Karabegović bio je u 19. stoljeću pjevač kod Hadži Rustambega Bišćevića u Bihaću, koga je svuda pratio; poslije je bio u službi i kod drugih begova, kod jednoga 25 godina. Dedaga Čengić, sin čuvenoga Smailage, imao je također svoga pjevača, koji mu je i na putu pjevao. Tako je isto k sebi pozivao i kod sebe mjesecima držao pjevača Huseinbeg Kulenović Staroselac. (Murko, Sitzungsberichte, 173,3; Wien 1913.).

A postojao je na dvorovima feudalne gospode i književan čovjek, koji se zvao »dijak«. U listini Kulina bana od g. 1189. spominje se »Radoje dijak«; još u 16. stoljeću vidimo »dijaka« u Sigetu kod Zrinskoga, gdje čita prisegu vjernosti

vojnicima. Taj dijak (koji je znao i »dijački«, t. j. latinski), osim što je pisao spise, pjevao je i pjesme za gospodu. Zato se i izpričava Petar Zrinski u predgovoru »Adrianskoga mora sirene« (1660.), da nije svoje djelo pisao »kako *dijak,* nego kako krajiški vaš tovariš«. Odatle rieč »dijačiti« znači »pjevati«; kod Zrinskoga u jednoj pjesmi »ptičice dijače«; i kod bunjevačkih Hrvata »jačiti« znači »pjevati«. U Gradišću zovu se narodne pjesme »jačke« (sabrao ih Fran Kurelac); a kod Frana K. Frankopana (†1671.) ima više pjesama na narodnu, za koje u rukopisu ima oznaka »dijačke junačke«. Vitezovićeva jedna pjesma zove se »Senjčica aliti djačka od senjskoga na moru junačtva«. Iz svega toga možemo zaključiti, da su na dvorovima hrvatskih feudalaca ti »dijaki« bili tvorci (a možda uz njih i gospoda sama) onih junačkih pjesama, koje su preko vojnika dolazile u narod i tamo se širile od usta do usta.

Bez obzira na njihovo porieklo, narod je junačke pjesme prihvatio kao svoje; one su se prenosile od usta do usta i raznosile su slavu junaka, koji su bili narodu vođe i branitelji; te su pjesme bile njemu snaga u borbi, utjeha u nevolji, a ponos u pobjedi. Narod ih je prilagodio svome shvaćanju, gdje je to bilo potrebno; one su zato izraz njegovih ideala, odraz njegove duše, i s pravom se zovu narodne. Narodu su junačke pjesme i njegova književnost i njegova poviest.

Razumljivo je, da u primitivnoj sredini i u vječnim borbama najveće divljenje pobuđuje fizička jakost ili hrabrost pojedinaca, a kadkada i lukavstvo, pa će se takvi junaci najlakše održati u narodu kao središnje ličnosti junačke pjesme. Ljubav prema ženi tu igra neprispodobivo manju ulogu, nego u umjetnoj književnosti; žena ima da bude »vjerna ljuba«, a ako to nije, može da je junak i osliepi ili bilo kako drugčije osakati. Jedino majku poštuje junak i ona je jedina dostojna, da joj poljubi ruke. U tom shvaćanju dakako da se i život junaka odvija u velikoj jednostavnosti; osim borbe njega vesele gozba i vino, ili opet junačka natjecanja. Naravno da su djela takve književnosti puna i praznovjerica, vjere u čaranja i u nadnaravna čudesa.

Narodne su epske pjesme nastajale svakako već i ranije, ali zabilježene ih nalazimo tek od šestnaestoga vieka. Očito su borbe s Turcima, gdje je lično junačtvo neprestano dolazilo do izražaja, naročito pogodovale razvoju narodne epike. Svi ti »dijaci« i slavitelji suvremenih vojskovođa i junačkih boraca imali su trajno građe za svoje epske spjevove. A kako su ti »dijaci« morali biti ne samo pismeni, nego i vješti latinskome (»dijačkome«) jeziku, bar kod hrvatskih velikaša, oni su očito morali biti crkvena lica. Zato možda ne ćemo mnogo pogriešiti, ako u dugom stihu bugarštica, koje kod čitanja djeluju kao ritmička proza, gledamo odraz psalamskih ritama stare hrvatske crkvene književnosti, nikle na bazi glagoljskih tekstova. Kao što su kod naroda iztočne vjere popovi i kaluđeri bili prijatelji junačke pjesme i unosili crkvene motive u njih, tako su i kod zapadne crkve morali sve-

ćenici da i pjesmom hrabre narod i dižu ga na obranu Kristove vjere. Zato su oni iz epike, koja je dolazila s iztočnih strana, preuzeli neke junake, a naročito Kraljevića Marka, koga je pjesma već proslavila ne samo kao borca, nego i kao zaštitnika kršćana, pa su najprije te junake, a potom i domaće opjevali u stihu, koji se, kako mislimo, naslanjao na ritmičku prozu stare hrvatske crkvene književnosti. Kad se pjesma počela pjevanjem širiti po narodu, izkristalizirao se njezin ritmički oblik, a poslije su nadošli i pjevački pripjevci. Tako bi inspiracija za najstariju hrvatsku junačku narodnu pjesmu bila isto tako i crkvena i rodoljubna, kao i ona, koja je vodila Marka Marulića Splićanina, kada je pjevao svoj »libar . . u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena«.

8. HRVATSKA KNJIŽEVNOST DALMACIJE I DUBROVNIKA U DOBA RENESANSE: PRVE TRI GENERACIJE (1480-1560.)

A. Postanak i značaj dubrovačko-dalmatinske književnosti

33. Onoga, koji počinje proučavavati književnu i kulturnu poviest Dalmacije i Dubrovnika, začuđuje, što *nigdje* ne nalazi traga kakvu spomeniku pisanom na *romansko-dalmatinskom jeziku,* čije postojanje je utvrdio talijanski učenjak M. Bartoli svojim djelom »Das Dalmatische« (Beč, 1906.; v. § 13.). Kad je u starijim spisima rieč o »dalmatinskom« jeziku, vidi se iz konteksta, da se misli na hrvatski jezik. Tako i pjesnik Marko Marulić, u svome latinskom prievodu »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta« (1510.) iz hrvatskoga, naziva hrvatski jezik »nostra vernacula lingua« i »dalmaticum idioma«. I pjesnik Petar Hektorović naziva u svojoj oporuci hrvatski jezik »lingua nostra dalmatina«. Dakako da uz to postoje i već spominjani izrazi «lingua shiava«, »schiavone«, a za hrvatsko narječje u Dubrovniku čita se i izraz »ragusinum dialectum« (Serafino Cerva) ili se na pr. nalazi zabilježeno, da se grad »Epidauro aliter Ragusa vecchia« »in lingua Ragusea« naziva »Zaptislaua«, a to je hrvatsko ime (Rukopis dubr. poviesti od g. 1510. u arhivu Akad. u Zagrebu, sign. II. a. 51.).

Za postojanje posebnog romanskog jezika u Dubrovniku imamo potvrdu od svega četiri rieči (pen, teta, chexa i fachir), što ih je zabilježio spomenuti već Filip de Diversis de Quartigianis, koji je od 1434. do 1440. boravio u Dubrovniku kao rektor gradske škole (§ 27.). A za ostalu Dalmaciju nema ni toga. Rekonstrukciju romansko-dalmatinskoga jezika, koji je danas od učenjaka prihvaćen kao posebna grana romanskih jezika, zahvaljujemo velikom trudu Bartolijevu, koji je pronašao na Krku čak i jednoga živoga čovjeka, koji je kao posljednji znao posebni neki romanski govor, što ga Bartoli oprezno naziva *il vegliotto,* a smatra ga produženjem staroga romansko-dalmatinskoga jezika. Čovjek, koji je taj jezik govorio, bio je priprosti radnik Tuone Udaina († 10. lipnja 1898.); on je osim veljotskoga dobro govorio i hrvatski i talijanski, a poznavao je nešto i njemački, pa čak i latinski. Trebalo je mnogo oštroumnosti, dobre volje i naučne spreme, dok je Bartoli iz onoga, što je s dosta napora izvadio iz usta Udaine (koji je kadkad miešao veljotski s talijanskim, a mogao je i nehotice, kako veli Bartoli, izmišljati taj jezik) stvorio gramatiku veljotskoga jezika, a leksikon mu je popunio riečima iz spome-

nika pisanih na otoku Krku latinski, talijanski i hrvatski, iz mletačkog narječja krčkih Talijana, iz latinskih spomenika i hrvatski pisanih knjiga u Dalmaciji — svega par stotina rieči, koje Bartoli smatra da su romansko-dalmatinskoga poriekla. Karakter je toga veljotskoga jezika takav, da, po Bartolijevim riečima, »možemo tvrditi, da je prije talijanski dialekat nego rumunjski: on je »varietas talijanskog jezika kao i sardinski«, a u nekim pogledima i više talijanski negoli sardinski i ladinski« (»Dalmatico e albano-romanico« u *Italia e Croazia,* Roma 1942.). Još prije Bartolia zapisao je naime nešto o posebnom romanskom govoru na Krku pop Ivan Feretić već g. 1819. (te bilježke su publicirane tek 1903. i 1904.), ali on smatra taj jezik »vlaškim«, t. j. ostatkom govora doseljenih Rumunja (Milčetić, Pop Ivan Feretić, Građa VII.). A Brunelli je smatrao dubrovački romanski govor rumunjskim.

Uzima se, da je taj »dalmatinski« jezik izumr'o u Dalmaciji krajem 13. stoljeća ili najkasnije u prvoj polovini 14. stoljeća, a u Dubrovniku tokom 15. stoljeća. U svakom slučaju, taj romansko-dalmatinski jezik nije ostavio nikakva zapisa, a pogotovo nije na njemu stvoreno bilo kakvo književno djelo. On nije mogao pomoći ni simpatijama za talijanski jezik po Dalmaciji, jer ga Talijani nisu trpjeli i nisu ga mogli razumjeti, kao što ga nije mogao razumjeti ni Filip de Diversis, koji za govornike, advokate i sudce u Dubrovniku veli: »... latine loquuntur, non autem Sclave, nec tamen nostro idiomate Italico, in quo nobiscum fantur et conveniunt, *sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali, quod a nobis intelligi nequit*...« (Tekst publ. Brunelli u programu zadarske gimnazije za g. 1880-81.). Za jezik, protiv kojega bjesni Johannes de Ravenna (Ivan Ravenjanin, v. § 27.) smatramo, da je bio hrvatski, jer ogorčeni Talijan veli, da bi i sam Jupiter, kad bi bio Slaven (»Sclavigena«), bio tat (»fur«). Ali kad bi se uzelo, da pod tim barbarskim jezikom misli na romanski govor u Dubrovniku, onda je pogotovo vidljiva odvratnost latinski obrazovanog Talijana protiv toga neuglađenog dalmatinsko-romanskog jezika.

34. Službeni jezik, kojim su se pisale javne izprave i koji je dao biljeg javnomu životu, bio je i u Dalmaciji i u Dubrovniku, kao i u ostalim hrvatskim zemljama, kroz cieli srednji viek, a djelomično i kasnije, *latinski.* Latinski je bio jezik papinske kurije, jezik međunarodnog saobraćaja, jezik nauke, a i jezik novolatinske književnosti, koja se već od Dantea javlja u nizu pjesničkih djela, da bujno procvate kod *humanista* 15. stoljeća, ali se i kasnije obnavlja sve do 18. stoljeća. Latinski je jezik stoljećima bio službeni jezik zapadne Evrope, baš tako u Italiji, kako u Francuzkoj i Njemačkoj; Hrvati su od svih naroda u Evropi najdulje zadržali latinski jezik kao službeni: do god. *1847.* svi su se zakoni i službene naredbe u banskoj Hrvatskoj objavljivali na latinskom jeziku, a na tom su se jeziku vodile i saborske razprave.

Razumljivo je, da su se službeni oglasi morali i pod mletačkom vladom za narod u Dalmaciji i Dubrovniku, osim na latinskom jeziku, objavljivati i na narodnom jeziku (»in lingua latina quam in sclavonesca«; Mon. Slav. mer. X, 129, 131.; XIII, 332. i dr.). Isto tako su Mletčani za svoje činovnike u tim krajevima morali namjestiti posebne tumače (»truzimanus«) za hrvatski jezik; taj je u Zadru dobivao 258 lira plaće na godinu (Mon. Slav. mer. VI, 196.). Kad je Hvar pao pod mletačku vlast, tražili su Hvarani, da se i njima dade »truzimanus«, koji će rektoru tumačiti želje naroda, kao što ga već imaju Zadar, Trogir i Šibenik, pa je mletačka vlada to 9. lipnja 1446. i odobrila (Ib. XXI., 246.). Mletčani su dakako uvodili *talijanski jezik* u službenu upotrebu, ali Jan Hasinsteinski z Lobkovic (Putováni k svatému hrobu) našao je još g. 1493., da se u Zadru doduše govori i grčki i talijanski (»vlašsky«), ali najviše slavenski (Svetová knihovna č. 554—5.). Trogiranin Ivan Lucić (Giov. Lucio † 1679.) veli, da je u njegovo doba u Trogiru običajan bio jezik hrvatski (».... lingua... Slaua o Croata, che è diuenuta sola volgare«), a da ga Dalmatinci poput Talijana obćenito nazivaju »Schiaua ò Schiauona« (Memorie storiche di Tragurio, 204.). A za one Dalmatince, koji nauče talijanski, veli, da ipak na slavenski način govore: »schiauonizano« (ib. 201.).

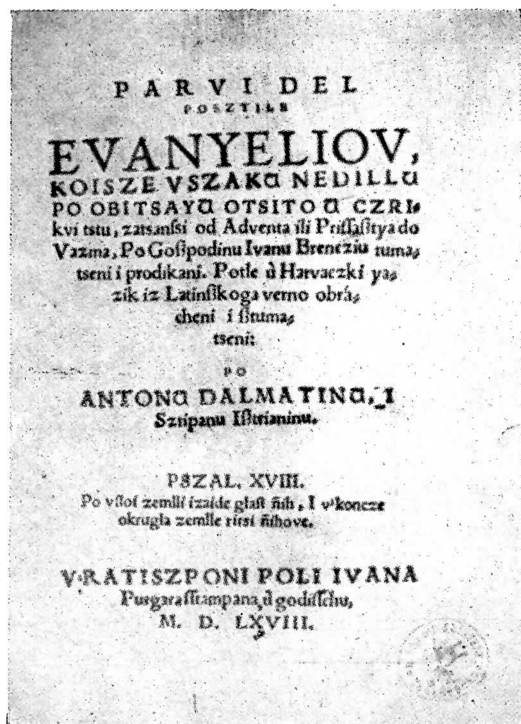
Dubrovčani su se baš u vrieme, kad je de Diversis tamo boravio, našli u dosta nezgodnom položaju. U talijanskim i dalmatinskim gradovima, s kojima je Dubrovnik podržavao vrlo žive veze, napuštao se latinski jezik, a na njegovo mjesto stupao je talijanski jezik. Dubrovčanima je bilo težko da prihvate talijanski mjesto latinskoga, dok im se još opasnije činilo uvesti hrvatski jezik kao službeni, jer to je značilo omogućiti s vremenom pučanima, da i oni sudjeluju u vlasti. God. 1472. pobiedio je u Vieću Umoljenih još latinski jezik kod glasovanja, i to protiv slavenskoga (s 19 protiv 15). Ali doskora se ipak uvodi *talijanski jezik* mjesto latinskoga u službenoj upotrebi; taj su jezik dubrovački gospari i onako dobro poznavali zbog svojih trgovačkih poslova i trajnih veza kako s Italijom tako i s mletačkom Dalmacijom, — svakako bolje negoli njihovi predi latinski. No žene nisu znale ni latinski ni talijanski, one su u to doba govorile hrvatski s muževima, a tako i djeca; hrvatski je bio i jezik družine, pučana i kmetova. U svojim pismima tuži se Beccadelli (1501 - 1572.), dubrovački nadbiskup od 1555 - 1564., prijatelj Michelangelov, Bembov i Sannazarov, da premda je našao u Dubrovniku »una città molto civile et nobile«, ipak ne može prešutjeti »che l' maggiore dispiacere c' habbia qui è per la lingua del popolo che non intendo; i Gentilhomini parlano Italiano, ma gli altri Schiavo, et vorrei qualche volta consolare qualche povero per me, dove mi bisogna l' interprete...« A isto tako je i sa ženama: »donne, le quali ... non sanno parlare in notra lingua«. A evo kako Beccadelli sudi o narodu: »Questo è un paese da Schiavoni cioè da robusti et non da par nostri deboli«. (Torbarina, Fragmenti iz neizdatih pisama Lod. Beccadellija. Rev. »Dubrovnik« 1929., p. 320. ss.). — U biografiji pak Beccadellijevoj piše njegov tajnik Antonio Gi-

19. *Zadnja strana molitvenika, prve poznate hrv. ćirilicom tiskane knjige. Mletci, 1512.*

20. *Naslovna strana »Molitava sv. Brigite«, hrv. ćiril. Mletci, 1512.*

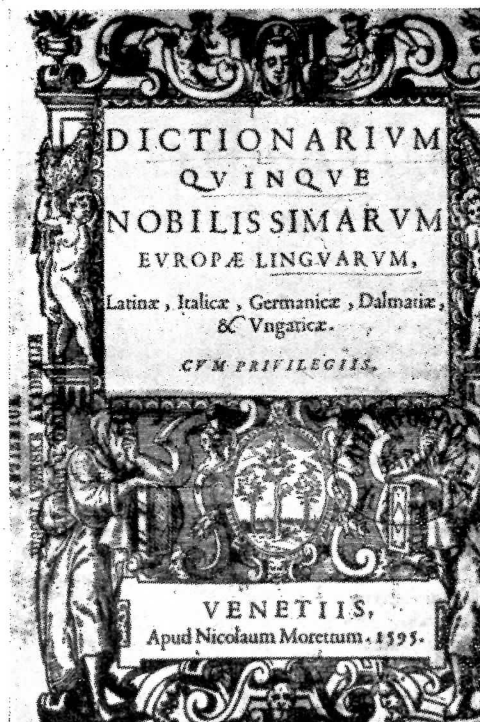

PARVI DEL
POSZTILE
EVANYELIOV,
KOISZE VSZAKO NEDILLU
PO OBITSAYU OTSITO U CZRI-
kvi tstu, zatsansi od Adventa ili Prissastya do
Vazma, Po Gospodinu Ivanu Brenczïu tuma-
tseni i prodikani. Potle u Harvaczki ya-
zik iz Latinskoga verno obra-
cheni i stuma-
tseni:
PO
ANTONU DALMATINU, I
Sztipanu Istrianinu.

PSZAL. XVIII.
Po vsoj zemlli izaide glast nih, I v' koncze
okrugla zemlle rirsi nihove.

V RATISZPONI POLI IVANA
Purgara stampano u godisschu,
M. D. LXVIII.

21. *Naslovni list hrv. protest. »Postile« Ivana Brencija. Regensburg, 1568.*

DICTIONARIVM
QVINQVE
NOBILISSIMARVM
EVROPÆ LINGVARVM,
Latinæ, Italicæ, Germanicæ, Dalmatiæ,
& Vngaricæ.
CVM PRIVILEGIIS.

VENETIIS,
Apud Nicolaum Morettum. 1595.

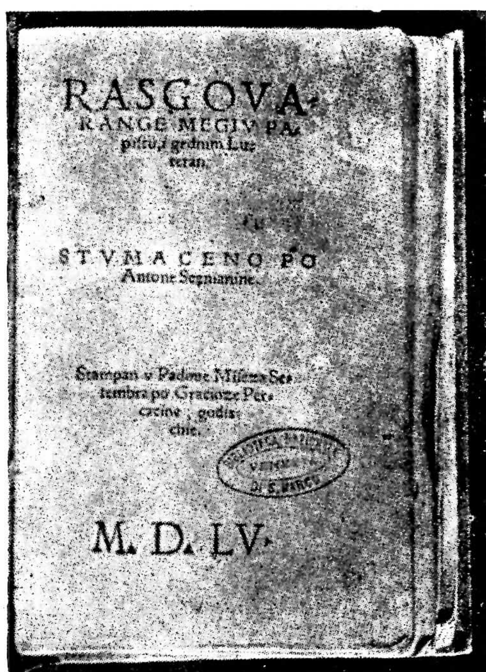
22. *Faust Vrančić: Dictionarium quinque linguarum. Mletci, 1595.*

23. *Stjepan Konzul Istranin (1521. — iza 1568.)*

24. *Antun Dalmatin († 1579.)*

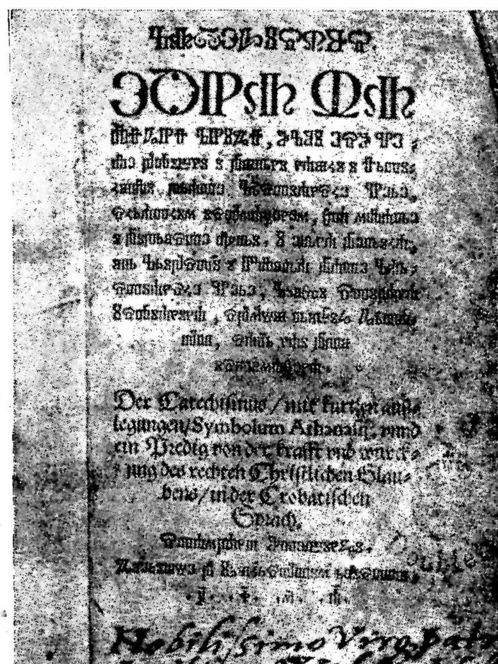

RASGOVA-
RANGE MEGIV PA-
pisti, i grdmim Lu-
teran.

STVMACENO PO
Antone Segnianine.

Stampan v Padovi Misecza Se-
tembra po Gratiozu Per-
cacine, godis-
cine.

M. D. LV.

25. *Naslovna strana protest. »Razgovaranja« iz god. 1555.*

Der Catechismus / mit kurtzer ausle-
gungen/ Symbolum Athanasii, und
ein Predig von der krafft und würck-
ung des rechten Christlichen Glau-
bens / in der Crobatischen
Sprach.

26. *Protestantski glagolski katekizam. Urach, 1561.*

ganti: »Plemići povrh svoga rodnoga jezika, koji je slovinski (Schiavona), govore izvrstno talijanski«. (Vita di Mons. L. B., Torbarina, Ital. influence, p. 53.). I u de Diversisovo doba je bila živa upotreba hrvatskog jezika, jer on neke izraze tumači ovako: za naušnice veli, da ih Dubrovčani »cercellos latine, obozi Sclave nominant«, a matrone, koje prate mladenku iz otčinske kuće »babizas vocant« (dakle hrvatski »babice«).

Kako je sva politička i upravna vlast bila u rukama dubrovačkih patricija (vlastele, gosparâ, nobilâ), to se tako stvorila dvojezična kasta vlasteoskih porodica ili bar njihovih mužkih članova; njih je kod diobe konavoskog zemljišta u godini 1423. bilo 37, a već godine 1442. spominju se kod druge jedne diobe samo 33 porodice, što se slaže i s podatkom iz de Diversisa (g. 1440.): »Hoc meo tempore solum 33 progenies seu domus aut stirpers nobiles habentur«. Njihova se imena pišu ili talijanski ili hrvatski, već prema tomu, da li su u vezi s talijanskih ili hrvatskim tekstom, prema običaju onih vremena: Gozze — Gučetić, Bona — Bunić, Sorgo — Sorkočević, Gondola — Gundulić, Giorgi — Đurđević (=Đorđić), Resti — Rastić, Zrieva (Cerva) — Crijević - Črević, Menze — Menčetić, Pozzo — Počić-Pucić, Bobaglio — Bobaljević, Lucari — Lukarević, Zamagna — Žamanjević, Gradi — Gradić, Ragnina — Ranjenić, Bonda — Bondić, Palmotta — Palmotić, Ghetaldi — Getaldić, Tudisi — Tudisić, Crosii — Krusić, Benessa — Benešić, Saracca — Saračić, Binzola — Benčulić i dr.

Slavenski oblici tih imena sačuvani su već u vrlo starim poveljama pisanima ćirilicom. Tamo nalazimo mnogo desetaka ćirilicom podpisanih imena, koja gotovo sva imaju hrvatski dovršetak na -ić; tako u jednom aktu iz g. 1169. čitamo: Pečenezić, Pikularević, Boleslavić i, uz druge, Tudor, Rastić, Pusk, Benčulić. A na ugovoru s bugarskim kraljem Ivanom Asjenom od 15. lipnja 1253., podpisani su: Poskali Krusić, Dobroslav Ranjenić, Grubeša Gu(n)dulić, Dimitrij Menčetić, Gojslav Krusić, Žun Ranjenić, Paska Gradić, Barbi Krusić, Vita Getaldić, Mihajlo i Marin Binčulić, Petrona Bundić, Andrej Črević, Žun Črević, Matij Rastić, Žun Gledić, Pavl Saračić, i mnogi drugi; jedino romanski oblik imena ima sam knez dubrovački (Mletčanin): Georgij Marsili (Smičiklas, Codex dipl. II, 126. i IV, 532.).

Ta imena glase u latinskim izpravama: Grubessa, Gundula, Andreas Rananus, Pascalis Crosii, Dobraslavus Rastii, Teodorus Rasty, Basilius Pasqua de Grade; poslije de Puteis, de Araneis itd.

Već u godinama 1348., 1362., 1367. i 1371. uništile su kuge polovicu pučanstva Dubrovnika, a time i obilje patricijskih porodica. Spomenutih 37 porodica imalo je oko 800 svih članova g. 1423., a od tih 203 odrasla mužkarca, koji su imali pravo zasjedati u Velom Vieću. Tih je članova g. 1510. bilo 278; nakon potresa 1520. i kuge 1527. ima u Velom Vieću samo 150 članova. Kako je g. 1462. stvoren zakon, da se patriciji smiju ženiti samo s patricijskim kćerkama, došlo je polako do degeneracije tih obitelji. Poslije kobnog potresa od g. 1667. bilo je samo

25 patricijskih familija, pa je Velo Vieće, koje se tada sastojalo samo od 38 članova, donielo 10. lipnja 1667. zaključak, da se deset pučanskih porodica prima u redove vlastele (zaključak je primljen samo s 20:18 glasova!), a 1673. prihvaćeno je među vlastelu još pet pučanskih porodica (glasovi 36:26). No te su nove porodice ipak dugo bile prezirane i zapostavljane od stare vlastele, što je dovodilo do nemilih trzavica. God. 1808., kod pada Republike, bilo je svega 17 starih i 3 nove patricijske obitelji u Dubrovniku, a po francuzkom popisu od g. 1807. bilo je tada u gradu 4.175, a izvan njega 27.070, svega dakle 31.245 duša, na teritoriju od 1.375 km².

35. Na teritoriju mletačke Dalmacije i slobodnog Dubrovnika počela se u 15. stoljeću razvijati hrvatska svjetovna književnost. Dotadašnja književnost, ukoliko sredovječna pismenost smije da dobije to ime, bila je stvarana na pobudu crkvenih ljudi i za crkvene potrebe, pa se ono nešto tragova književnosti svjetovnog karaktera (sredovječni romani) gubi u moru misala, brevijara, psaltira i oficija. I jezik te prve pismenosti nije izpočetka pravi govoreni jezik naroda; živi se hrvatski narodni jezik javlja tek od polovice 14. vieka u latiničkoj crkvenoj književnosti (v. § 17.).

Trebalo je vremena, dok su pismeni ljudi primietili, da u narodu postoji nepisana, ustmenom predajom sačuvana i dalje prenošena narodna književnost, a pogotovo narodna pjesma, i to u prvom redu lirska. Ali da je ona postojala, svjedoči nam humanist Juraj Šižgorić (Sisgoreus), pjesnik latinskih elegija (Mletci g. 1447.), koji u spisu »De situ Illyriae et civitatis Sibenici« zanosno spominje narodne poslovice, od kojih ni Solonovi zakoni nisu oštroumniji, pučke pogrebne naricaljke, žešće od plača Tetidina, svadbene poskočnice u kolu, kakvih nije pjevao ni Katul ni Klaudijan, a i ljubavne pjesme, što ih pjeva zaljubljena mladost, jedva da bi tako liepo izpjevali Tibul, Propercije ili Lezbijka Safo (Građa II.). Ta je poezija postojala ne samo u drugoj, nego i u prvoj polovini 15. stoljeća, a i ranije, ali je nitko nije pribilježio, pa ni sam Šižgorić. Svakako moramo predmnievati, da je ona pripomogla stvaranju pjesničkog jezika i metrike umjetne književnosti i svjetovnog i duhovnog karaktera, jer kad se javljaju u drugoj polovici 15. stoljeća prvi poznati nam pjesnici u Dalmaciji i u Dubrovniku, oni imaju već izgrađen pjesnički jezik i svoj osobiti stih: dvostruko rimovani dvanaesterački distih. Da li je kod stvaranja toga našeg stiha djelovala možda i sredovječna latinska crkvena poezija, građena na bazi naglašenih slogova i rimovanih stihova, nije još dovoljno proučeno pitanje.

»Činjenice i odviše jasno govore, da je podkraj 15. vieka, kad je poslije pobliže nepoznatoga nam pokoljenja začinjavaca — tim imenom Marulić je nazvao svoje predhodnike — počelo pjevati pokoljenje i Marka Marulića u Splitu i Šiška Menčetića i Džora Držića u Dubrovniku, na golemom prostranstvu od Dubrovnika do Senja i obrnuto u neprekinutoj liniji postojala poezija, kojoj je kao tipični metar,

uz riedke osmerce u strofama, bio dvostruko rimovani dvanaesterački distih. A da je on na cielom pomenutom prostranstvu već podkraj 15. vieka bio najobičniji metar umjetničke poezije, zato niesu dostajala pomenuta dva tri pjesnika, za to nije moglo dostajati ni nekoliko međusobno nezavisnih književnih centara, već samo *tiesna suradnja od više pokoljenja književnika pa i međusobna povezanost samih književnih centara*«. (Fancev, Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti. Ljetopis 52, 113.).

Najstarije poznate nam stihove te svjetovne umjetne poezije našao je historik Konstantin Jireček (Jagićev Archiv XIX, 61.) zabilježene u dubrovačkom carinskom statutu od g. 1277., kao kasniji pripis ćirilicom jednog mladog dubrovačkog vlastelina, koji je bio žustičir (iusticiarius) u carinari; stihovi su zapisani između g. 1421. i 1430., a glase:

Sada sam ostavljen srid morske pučine
valovi moćno bjen daž dojde s visine.
Kad dojdoh na kopno, mnih da sam . . .

Tu se već nalazi dvostruko rimovani (t. j. u sredini i na kraju stiha) dvanaesterački distih, koji je normalni stih starije dubrovačke i dalmatinske poezije.

Još je kompliciraniji *vezani* dvostruko rimovani dvanaesterački distih, t. j. takav, gdje se rima dvaju stihova na kraju ponavlja kao rima u sredini kod sliedeća dva stiha. Takav stih je upotriebio Marulić u svojoj »Juditi«, ali ga nalazimo već u svetačkoj legendi »Život svete Katarine«, tekstu 15. vieka, za koji Jagić misli, da bi mogao sezati »duboko u starinu«; tamo ti stihovi glase (Starine I, 222.):

Biči bi bijena i da ju glad mori
u tamnicu vržena pod tvrdi zatvori,
Svitlost joj progori s nebeskoga stana,
S mirisnimi stvori tu bi brašnovana.

Za Rešetara ona dva i po carinska stiha »siguran su dokaz, da se je u Dubrovniku davno prije Menčetića i Držića znalo za ovaj njihov metar i da je *najkasnije već početkom XV. vieka* bilo pokušaja, da se taj metar (koji je bez sumnje uzet iz tadašnje narodne poezije) upotrebljava i u »umjetnoj« poeziji, koja do vremena Menčetićeva i Držićeva po svoj prilici nije ni išla dalje od takvih pojedinačnih svršenih i nesvršenih pokušaja«. (Stari pisci, II^{2}, 1937. p. LXXXVIII). Rešetar misli, da spomenuti dubrovački pjesnici nisu trebali uzeti taj stih od Marulića; to uistinu i nije bilo potrebito, kad je taj stih potvrđen i u starijim tekstovima. A povezanost književnog rada dubrovačkih i dalmatinskih pisaca tolika je, da se može sliediti kroz cielu književnu poviest Dubrovnika i Dalmacije. (Isp. navedeni članak F. Fanceva, Ljetopis 52.).

36. Na stvaranje novije hrvatske književnosti u 15. i 16. stoljeću djelovala su četiri utjecajna elementa: crkvena književnost na hrvatskom narodnom

jeziku, proizašla iz glagolske crkvene književnosti, napisane na slavenskom jeziku svete braće Ćirila i Metodija; narodno pjesničtvo i lirsko i epsko, kod čega i epska narodna poezija vrlo vjerojatno kombinira u sebi strujanje slavenskog duha iz iztočnih strana sa inspiracijom iz zapadnocrkvenog vrela; univerzalistička tendencija humanizma, koja se očituje u kultu staroklasične književnosti i latinskog jezika; i konačno, renesansna književnost Italije, i to ranija u znaku medičejskog petrarkizma, karnevalskih pjesama, ribarskih ekloga i arkadijskog pastirskog romana; taj se talijanski utjecaj nastavlja i za cvata dubrovačke književnosti u 17. stoljeću, i za njezina opadanja u 18-omu.

Od spomenutih elemenata prva dva sadržavaju pretežno iztočnjačko-slavenski utjecaj, a druga dva zapadnjačko-evropski. Za starije doba hrvatske književne, kao i političke poviesti značajna je prevaga Iztoka, koja pomalo, ali uztrajno, uzmiče pred afirmacijom Zapada, tako da konačno ipak zapadna orientacija daje svoj neizbrisivi pečat svemu kulturnom stvaranju kao i javnom životu Hrvata.

Svi ti zapadni utjecaji u doba stvaranja starije hrvatske svjetovne književnosti dolaze u nju preko Italije. Baš u 15. stoljeću hrvatski je narod vodio najtežu borbu za svoj obstanak s Turcima, i makar da je nadčovječnom hrabrošću branio svaki pedalj svoga zemljišta, ipak je pomalo izgubio čitavu zemlju, koja je bila kolievka hrvatske države, a »ostatci ostataka« hrvatskoga kraljevstva nalazili su se na malenom prostoru između sjevernog Jadrana te Drave i Mure, oko uzkog poteza od Senja preko Karlovca i Zagreba do Varaždina (v. §§ 14. i 24.). Prema tomu je jedino zemljište, gdje se moglo kako tako pomišljati na kulturni i književni rad, bila mletačka Dalmacija, premda je i ona trajno bila uznemirivana od Turaka, i Dubrovnik, koji je unatoč formalnog protektorata sultanova bio stvarno nezavisan i slobodan. A na tom području su prirodno morali i talijanski jezik i talijanska književnost biti predstavnici zapadnoevropske kulture.

Književni i kulturni povjestničari, koji su se bavili hrvatskom književnošću u Dalmaciji i Dubrovniku, izricali su o njoj često upravo protivne sudove. Dok su jedni u njoj vidjeli upravo klasična djela, koja se mogu staviti uz bok ostalim svjetskim književnostima, a to je bila na pr. većina t. zv. Iliraca u 19. vieku, dotle su je drugi smatrali gotovo bezvriednom. Tako je Kopitar g. 1824. pisao o njoj: »Die Illyrier latini ritus sind zwar seit 300 Jahren im Besitz einer eigenen Literatur, die aber, wiewohl sie Übersetzungen aus Sophokles aufweist, im Grund ohne Nationalität, nur eine Nachahmung der italienischen ist« (cit. M. Murko u Rešetarovu zborniku, str. 238.). A od Iliraca je Stanko Vraz, oduševljeni slavitelj narodne poezije kao i Kopitar, također pobijao zanos za dubrovačko - dalmatinsku književnost, pišući: »Ja priznajem cěnu i klasičnost Dubrovčanah . . .; nu prevedi ih u talijansku, te će svaki Talijan kazati, da je prevod izvor talijanski« (Děla V, 272.). U novije doba vrlo negativno ocjenjuje tu književnost A. Haler, sa stanovišta estetskoga (Nova Evropa XVII, 1928, p. 201. i XXIV, 1931, p. 204—5.), a

sklon je blažoj ocjeni M. Murko (Rešetarov zbornik, 233. ss.), a donekle i Jean Dayre (Dubrovačke studije, 1938, p. 18.) uzimajući u obzir kulturno-historijsko mjerilo. Težko je reći, ima li to biti pohvala ili kudnja, kad Giov. Maver izriče ovaj sud: »literatura dalmatinsko-dubrovačka nema, prema talijanskoj, nego jednu bitnu razliku — jezik«. Dakako da će se naći (veli on) po koja niansa, motiv ili čak i misao, kojih nema u talijanskih pisaca, ali u svojoj suštini, to je književnost »di spirito e contenuto italiani«. »Škole pisaca, sliede jedna za drugom, ali književna se obnova vrši na bazi novih prinosa, koji dolaze iz Italije«. (G. Maver, La letteratura croata in rapporto alla letteratura italiana. U *Italia e Croazia,* p. 485 - 6., 493.).

Taj se sud gotovo doslavce poklapa sa sudom, što ga je u svojoj »Geschichte der römischen Literatur« rekao njemački književni historik Hermann Joachim o staroj rimskoj književnosti: »*Eine römische Literatur* im strengsten Sinne des Wortes *gibt es nicht und hat es nie gegeben*... Ihre Form und ihr Inhalt sind in weitaus den meisten Fällen *griechisch; nur der sprachliche Stoff ist das Lateinische.* Die Geschichte dieser lateinischen Literatur beginnt darum erst in dem Augenblick, wo ein griechisches Stück in lateinischer Sprache in Rom aufgeführt wird. Und von da an folgen in langer Reihe *immer neue, befruchtende Einwirkungen griechischen Geistes, immer neue Versuche der Nachahmung von Seiten der Römer«.* Ali ipak je ta rimska književnost imala i izvršila veliku zadaću, »Vermittlerin zu sein zwischen der griechischen und der modernen Literatur« (o. c. Berlin-Leipzig, 1914, p. 5-6.).

Isto tako, kad bi se i za hrvatsku književnost Dubrovnika i Dalmacije prihvatila daleko pretjerana tvrdnja, da je doista samo imitacija i prievod onoga, što je talijanski duh stvorio, ipak je ta književnost bila prvo vježbalište hrvatskih pisaca, na kom su oni izgradili i profinili književni jezik, ona je bila odraz evropskih strujanja duha, koji su preko talijanske kulturne sfere doprli i do Hrvata, i po njoj su i Hrvati sudjelovali u evropskom kulturnom životu; ukratko, ta je književnost bila jedna od najjačih duševnih spona Hrvata s evropskim Zapadom, u času, kada se Iztok spremao, da preplavi i njih i cieli Zapad svojim biesnim valovima.

Za to kulturno uzdarje vratila je Hrvatska Italiji i Evropi dug vitežki i junački: životima i krvlju svojih sinova, koji su pali braneći zapadnu Evropu od najezde barbarstva s Iztoka, čija pobjeda bi značila propast te ponosite evropske kulture. Da su Hrvati toga bili i sviestni, svjedoče ponositi stihovi Dubrovčanina Vladislava Minčetića u »Trublji slovinskoj« (Ancona, 1665.):

Od robstva bi davno u valih
potonula Italija,
o hrvatskijeh da se žalih
more otmansko ne razbija.

B. Prva pjesnička generacija (do 1520.)

37. U doba, kad je hrvatska glagoljska i latinička crkvena književnost bila u punom jeku, kad se i narodno pjesništvo razbujalo u najširim slojevima naroda, javlja se sa Zapada jaka struja latinskog humanizma, a usporedno s njime i sve jači utjecaj renesansne talijanske književnosti.

U Dubrovniku su se već oko polovine 15. stoljeća počeli javljati i domaći latinski pjesnici (Volcius Blasii Bobalio), ali podkraj stoljeća stekao je veliki glas AELIUS LAMPRIDIUS CERVA (Ilija Crijević, 1463 - 1520.), komu je učiteljem u Rimu bio glasoviti Julius Pomponius Laetus, i koji je bio oko g. 1485. ovjenčan kao »poeta laureatus«. Poslije je u Dubrovniku vršio različite službe, a bio je i rektor škole. Njegove su latinske pjesme ponajviše poslanice: *Ad Pontanum,* predsjedniku napuljske akademije, *Ad Carolum, Francorum regem* i *Ad regem Gallorum,* Karlu VIII., koga poziva u boj protiv Osmanlija. U čast rodnome gradu spjevao je *Ode in Ragusam,* dok u didaktičkoj pjesmi *Super comoedia veteri et satyra* želi, da se povrati stari kviritski govor i da nestane ilirskog kričanja. I u drugim se pjesmama tuži, što se sada u Dubrovniku upotrebljava skitski jezik, dok on želi, da se svuda uvede latinski.

Znatan je latinski pisac Aloysius de Cerva, kao humanist poznat pod imenom LUDOVICUS TUBERO (1459 - 1527.), koji je učio više nauke u Parizu. Napisao je izvrstnim latinskim stilom *Commentaria de temporibus suis.* Između više drugih latinskih pjesnika Dubrovčana iztaknuo se JAKOV BUNIĆ (1469 - 1534.) još kao đak epskom pjesni *De raptu Cerberi,* u tri pjevanja, a poslije najvećim svojim djelom *De vita et gestis Christi* (Rim, 1526.), religioznim epom u četrnaest pjevanja.

Iza pada Bosne (1463.) došao je u Dubrovnik Bošnjak Juraj Dragišić iz Srebrenice, koji je poslije visokih škola u Italiji, Oxfordu i Parizu, konačno postao nadbiskupom nazarenskim sa sjedištem u Napulju. Kao humanist pod imenom GEORGIUS BENIGNUS napisao je više bogoslovno-filozofskih djela. Djelo *De natura caelestium spiritum* (Firenca, 1499.) pisano je u obliku dialoga, što ga pisac vodi s dubrovačkim mladim patricijima.

Već je pripadom spomenut Šibenčanin JURAJ ŠIŽGORIĆ (v. § 35.) pjesnik *Elegiarum et carminum libri tres* (Mletci, 1477.) i pisac spisa *De situ Illyriae et civitate Sibenici,* gdje s velikim zanosom govori o narodnom pjesništvu svoga kraja. Upravo obrnuto od Ilije Crijevića, on se ponosi svime, što je narodno.

Između humanista iz sjevernih hrvatskih krajeva veliki je glas stekao JANUS PANNONIUS (Ivan Česmički, 1434 - 1472.), koji je u Italiji studirao i vrlo mlad postao biskup pečujski. Pisao je pjesme po uzoru Marcijala *(Panegyricon, Elegiae, Epigrammata).* Umr'o je u Remetama kraj Zagreba, pa je tamo u pavlinskoj crkvi i sahranjen.

38. Humanist je bio po svom obrazovanju i MARKO MARULIĆ (1450 do 1524.), član patricijske obitelji splitske, kao što su i njegovi sugrađani Franjo Natalis, Jerolim Martinčić i mlađi brat mu Franjo Martinčić također bili latinski pjesnici, dok je Jeronim Papalić pjevao latinski, talijanski i hrvatski. Međutim sav Marulićev književni rad, i latinski i hrvatski, »ne odiše duhom svjetovne renesanse, nego mu je korien u latinskoj religiozno-crkvenoj književnosti druge polovice srednjega vieka« (Šrepel, O Maruliću, Rad 146., 5.). Pretežni dio Marulićeva književnog rada pisan je *latinski;* po njemu je stekao slavu kao »fidei propugnator acerrimus, princeps suae aetatis philosophus, sacarum litterarum scientia nemini secundus« (c. p. Kasandrić, uvod izd. »Judite«, 1901.). Smatrali su ga »post divum Hieronymum Dalmatiae secundam gloriam« (Levaković, o. c.). Latinska su mu djela plod one mistične škole crkvenih pisaca, koja je zastupana glasovitim djelom *Tome Kempenca* »De imitatione Christi«, a koja je nastala kao reakcija na paganističke zablude averoističke skolastike. U predgovorima svojih djela on sasvim otvoreno napada filozofe i retore, kojima sva učenost i kićeni govor ne će ništa koristiti, ne budu li živjeli čestitim i krepostnim životom. Očito je govorio iz srdca svojih suvremenika, jer su mu ta latinska djela doživjela upravo nečuven uspjeh. *Evangelistarium* (Mletci, 1516.) je štampan sedam puta (Mletci, Basel, Köln, Pariz, Antwerpen), a preveden je na francuzki, španjolski, portugalski, talijanski i njemački. *De institutione bene vivendi* (Mletci, 1506.) doživjelo je do godine 1686. devetnaest izdanja, a sam talijanski prievod dvanaest izdanja, njemački šest, a izišao je i prievod na francuzki i na portugalski. Od ostalih se djela *Quinquaginta parabolae* (Mletci, 1510.) prevode do današnjeg dana. Parabole su dakako didaktične, a namienjene u prvom redu monasima i svećenicima, da ih odvrate od zabluda i griešna života (De doctore, qui aliter docet, aliter vivit; De impari merito paris bonitatis monachi et saecularis; De fugienda feminarum consuetudine professoribus castitatis). Na poroke svećeničkoga staleža osobito se obara u asketskoj knjizi *De humilitate et gloria Christi* (Mletci, 1519.).

Ljubav prema domovini i narodu prožima njegova latinska djela poviestnoga sadržaja. To je u prvom redu djelce *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta,* prievod Hrvatske kronike (v. § 24.), što ga je Ivan Lucić (Lucius) objelodanio kao prilog svojoj poviesti »De regno Dalmatiae et Croatiae« (isp. § 10.). Isto rodoljubno osjećanje potaknulo ga je, da napiše razpravicu: »*In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt*« (obj. isto kod Lucića), kao i da priredi zbirku solinskih nadpisa *Inscriptiones Salonitanae antiquae* (izd. Lucić u djelu »Inscriptiones Dalmatiae, Mletci, 1673.). U rukopisnom predgovoru solinskim nadpisima veli, da je gledajući težku sadašnjost svoje domovine često puta jecajući ponavljao Vergilijeve rieči: »Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens gloria Teucrorum, nunc nulla«. Gledajući nadljudska stradanja svoga naroda u krvavoj borbi s Turcima (v. § 24.), gledajući

»mnoge suze i pretužna lica onih, što k nama svaki dan nevoljni pribjegavaju«, napisao je svoju *Epistola domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI, Pont. Max. de calamitatibus occurentibus* (Rim, 1522.), zaklinjući papu, da skloni kršćanske vladare na međusobni mir i na zajednički odpor protiv Turaka.

Marulićeve su latinske pjesme štampane ponajviše kao dodatci njegovim djelima, nešto ih je sačuvano u rukopisu (u Mletcima), ali najveći se dio pjesama, što ih Natalis spominje u Marulićevu životopisu, izgubio. Od velikog religioznog epa *Davidiados libri XIV* pronašlo se samo jedno pjevanje od 1088 heksametara.

Sva ta latinska djela Marulićeva, unatoč njihova svjetskog uspjeha, ne bi mu kod kasnijih pokoljenja hrvatskoga naroda sačuvala više nego skroman spomen — baš kao što ni Petrarka ne bi stekao bezsmrtnost svojim latinskim epom »Africa«, — da Marulića nije ljubav prema narodu ponukala, da mu progovori i propjeva njegovim vlastitim jezikom. Dakako da je i tu bio vođen u prvom redu istim idejama o potrebi krepostnog i ćudorednog kršćanskog života, a zatim i rodoljubnom željom, da svoj narod utješi u nevolji i ohrabri na odpor protiv neprijatelja kršćanske vjere. Zato je ponajprije preveo djelo Tome Kempenskoga *Od naslidovanja Isukrstova* (on ga pripisuje Gersonu, »kanciliru pariškomu«); to je najstarije datirano djelo Marulićevo (g. 1500.); ostalo je neštampano kao i *Život svetoga Jerolima* i *Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj.*

Marulićeve su hrvatske pjesme sačuvane u dva glavna rukopisna zbornika: »Vrtal« Petra Lucića (otca historika Ivana Luciusa) iz 16. stoljeća, i zbornik Ivana Lulića, bez naslova, iz 17. stoljeća; njih je oba našao Kukuljević u opatičkom samostanu sv. Benedikta u Trogiru. Ima u tim zbornicima djelâ i drugih pjesnika, pa i anonimnih stvari, ali za ono, što je pod imenom Marulićevim bilo u jednom bilo u drugom zborniku, nema sumnje, da je njegovo. Među tima pjesmama neke su naprosto propoviedi i crkvene nauke u stihovima *(Dobri nauci, Isus govori grišnikom),* kod toga neke u lakom narodnom stihu poskočnice *(Deset zapovidi,* pokladna farsa *Spovid koludric od sedam smrtnih grihov),* dok u drugima odjekuje vapaj za pomoć nesretnomu narodu *(Molitva suprotiva Turkom).* Od Marulića ima i nekoliko prievoda u stihovima; među njima *Stumačenje Kata,* prievod sredovječnog djela »Disticha moralia Catonis«.

Maruliću se pripisuju i prievodi crkvenih drama (§ 22.) *Prikazanje svetog Panucija* (od Belcarija) i *Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga* (Belcari-Araldi), kao i preradba iz glagolske redakcije vizije *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene,* no to se autorstvo osporava (Broz, Nast. Vjesnik I, 135.).

Slava Marulićeva osnovana je na glavnom njegovom pjesničkom djelu *Istorija svete udovice Judit,* ispjevanoj prema biblijskoj priči. U posveti, kojom »poštovanomu u Isukrstu popu i prmanciru splitskomu, gospodinu dom Dujmu Balistriću,

kumu svomu, Marko Marulić umiljeno preporučen'je s dvornim poklonom milo poskita«, i koja je datirana »od rojen'ja Isukrstova u puti godišće prvo nakon tisuća pet sat (1501.), na dvadeset i dva dni miseca aprila«, pjesnik tumači, kako je došao na misao na izpjeva to djelo. Čitajući u svetomu pismu poviest Juditinu, »ulize mi u pamet, da ju stumačim *našim jezikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke*«. On je tu pripoviest izkitio, kao što se različitim cviećem kiti dar ili kao što se jestvinama za gospodsku trpezu »pridaje i saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude onim, ki su prišli blagovati«. »Evo bo historiju tuj svedoh u *versih, po običaju naših začinjavac, i jošće po zakonu onih starih poet* (t. j. latinskih pjesnika), kim ni zadovoljno počitati (dosta nabrajati), kako im je dilo prošlo«, nego ga oni i izkite (»mnoge načine obkladaju«).

Koga Marulić misli pod »začinjavcima«, nije pobliže objasnio. Dok je Vodnik tumačio, da to znači »suvremene hrvatske trubadure« (time je mislio Menčetića i Držića, koje on smatra pretečama Marulićevima), dotle drugi (Fancev), iako govore oprezno o »pobliže nepoznatom nam pokoljenju začinjavaca« (Ljetopis 52, 113.), ipak misle, da pod tim imenom treba razumjeti stare hrvatske duhovne stihotvorce, verzifikatore biblijskih i svetačkih legendâ starijih vremena. (Fr. Fancev, Građa za pjesnički leksikon hrv. jezika: začeti — začinati, začinavac, začinka. Građa XV, 182.). Ime im je svakako u vezi s glagolom »začeti-začinjati«, što znači prvi počinjati pjesmu (praecinere); tako i danas u seoskim crkvama netko intonira pjesmu, a drugi pjevaju za njim. (U Slavoniji se takva ženska zove »počimalja«). Ali kako znamo, da i kod pjesama u kolu netko počinje poskočnicu, a drugi je prihvaća, nije nemoguće, da su se i takvi pjevači nazivali »začinjavci«. Taj je izraz mogao onda dobiti i značenje »pjevač«, u smislu »pučki, narodni pjevač«, dakle pjevač narodnih pjesama (u prvom redu bugarštica). Svakako je bila svjetovna pjesma, i to ljubavna, što je u Držićevoj »Mandi« pjeva Turčin: »*Ovdi sjede začinat i začinje turski*«! (SP VII, 183.). To može biti narodni pjevač tim više, što znamo, da je baš iz Splita mletački comes (knez) javljao u pismu pisanom podkraj travnja 1574. o sliepom vojniku, koji je, nakon primljenog dara otišao pjevajući »in schiavone« pjesmu o Kraljeviću Marku; a sav ju je puk prihvatio i pjevao s njime, »*kao da su se dogovorili; jer svi znadu tu pjesmu*« (v. § 30.). Prema tomu bi taj sliepi pjevač bio »začinjavac« pjevanja, koje narod prihvaća i pjeva s njime. To bi se moglo smatrati vjerojatnim i zato, što Marulić, kad se poziva na svoje latinske uzore, spominje zakon »onih *starih* poet«, dok o »začinjavcima« govori kao o nečemu suvremenomu, zovući ih »naši začinjavci«. A što Marulić ne pjeva svoj ep »na narodnu«, to ne govori protiv ovoga tumačenja, jer on se i na začinjavce i na stare poete poziva u posveti tek zato, što će i on po njihovu uzoru istinske događaje izkititi plodovima svoje mašte; uostalom niti duh klasicizma ne provijava baš mnogo Marulićevom »Juditom«.

Da je Marulić svojom »Juditom« htio uliti vjeru u pobjedu svomu narodu, koji je vodio borbu s Turcima, vidi se po opisu Olofernove vojske, gdje za častnike upotrebljava turska imena (veziri, subaše), a vojnike oblači u turske odore. Slike, kojima je urešeno treće izdanje »Judite« (1522.), prikazuju nam bojne prizore između Turaka i kršćana. I kod Zoranića tuguje pastir Marul nad domovinom poharanom od Turaka. Tako su i suvremenici shvaćali Juditu, i zato, kad je izašla štampom (1521.), doživjela je u dvie godine tri izdanja, a i kasnije se još preštampavala (1586. i 1627.). Značajno je, da su doduše sva tri izdanja štampana u Mletcima, ali 1. izdanje (1521., oblom latinicom) izdano je »pomnjom i nastojanjem Petreta Srićića *Splićanina,* 2. izdanje (u siečnju 1522., također oblom latinicom) izdao je Jacomo di Negri, valjda knjižar u *Dubrovniku,* a 3. izdanje (1522., gotskom uglatom latinicom), s osam drvoreza u tekstu, izdao je Jerolim Mirković, knjižar u *Zadru.* (Neki misle, da je Mirkovićevo izdanje drugo, Negrijevo treće, i da je iz god. 1523.) Uz »Juditu« je najznatnije Marulićevo pjesničko djelo *Istorija od Suzane,* kraći spjev ispjevan poslije »Judite«, ali u istom obliku i duhu.

Stih je Marulićev u glavnim pjesmama vezani dvostruko rimovani dvanaesterački distih (v. § 35.), ali ima i nešto običnog dvostruko rimovanog dvanaesterca, pa čak i osmerca. Dikcija i stih »Judite« pokazuju uz nešto renesansne kićenosti i jaku naturalističku crtu u prikazivanju izvanjskih oblika, prizora gozbe, u opisu odjeće i uobće materialnih strana života. Preko očito narodne podloge pretaču se misli i figure latinskih pjesnika i klasičnih i sredovječnih, pa više puta izlazi nešto neskladna kombinacija. Kako u »Juditi«, tako je i u »Suzani«. Ali »u drugim moralnim i bogoljubnim pjesmama njegovim sve diše narodnim duhom, sve je prosto, sve domaće... Ćudoredne i bogoljubne misli ... naći ćemo u ovim njegovim pjesmama, ali sve tako razdrobljeno, sve tako prilagođeno pučkom razumu i pučkoj ćudi, da je očevidno, kako je on pri tom poslu jezično blago i metar i pjesničke oblike, sve uzimao od onog puka, kojemu se obraćao, od neznanijeh pučkih začinjavaca«, piše Petar Kasandrić, dodajući: »koji su i prije njega pobožne pjesme pjevali«, dok mi mislimo, da se pod imenom začinjavaca mogu razumijevati baš tako pučki pjevači nabožnih kako i svjetovnih narodnih pjesama.

Kao što je početak sredovječne pismenosti obilježen hrvatskim dragim kamenom, *Baščanskom pločom,* i godinom 1100., tako i na pragu novog razdoblja hrvatske književnosti, kad se na osnovci izgrađene crkvene književne tradicije i narodne poezije stvara nova svjetovna umjetna knjiga, stoji kao neoborivi dokaz izvorne hrvatske stvaralačke snage, kao vrelo novih poticaja i kao stup slave i ponosa svakoga Hrvata *»Libar Marka Marula Splićanina, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena«,* **iz godine 1501. (Izdanja:** ***Pjesme***

Marka Marulića, skupio I. Kukuljević Sakcinski. Stari pisci hrvatski I. 1869.; M. M. *Judita.* Epska pjesma u šest pjevanja; ur. Marcel Kušar, uvod od Petra Kasandrića, 1901.).

39. Petrarkistička poezija renesansne talijanske književnosti našla je odjeka u dubrovačkoj lirici podkraj 15. stoljeća i u početku 16. stoljeća. Kao »prvu svitlos našega jezika« i kao »naše prve spjevaoce« slavi Dinko Ranjina ŠIŠKA MENČETIĆA (1457 - 1527.) i DŽORU DRŽIĆA 1461 - 1501.). U rukopisu Menčetićevih pjesama (kod Hrv. Akademije u Zagrebu) ime je pjesnika pisano »Šiško Vlahović« (po pradjedu Vlahu Menčetiću iz 14. vieka); krstno ime u akrostisima pjesama glasi mu redovno »Šišmundo«. Drugi se pjesnik podpisuje »Džore« ili »Georgius de Darsa«, u akrostihu i »Dirsa« (boje čitano *Drža);* no u jednoj oporuci od g. 1500. ima i ime *Držić.* Dinko Ranjina zove oba pjesnika: *Menčetić i Držić.*

U najstarijem rukopisnom zborniku, što ga je dubrovački vlastelin Nikša Ranjina počeo pisati godine 1507. *(Ranjinin zbornik* u biblioteci zadarske gimnazije), nalaze se uz pjesme Menčetićeve i Držićeve još i mnoge druge pjesme nama većinom nepoznatih pjesnika. Prema drugim rukopisima dade se točno odrediti pretežni dio Menčetićevih i Držićevih pjesama, dok se za jedan dio pjesama može pod sigurno uzeti, da bar u većini pripadaju Držiću, a cieloj jednoj grupi pjesama nisu određeni autori. (Na tom je principu u četiri diela razdielio pjesme Ranjinina zbornika Milan Rešetar u 2. knjizi S P H, 1937.). Ipak, na temelju proučavanja rukopisa, za nekoliko se pjesama misli, da pripadaju *Marinu Krističeviću* (njegovo ime je nad pjesmom br. 730, a možda su njegove sve pod br. 722—739 u spomenutom Rešetarovu izdanju), za neke, da su *Andrije Čubranovića* (Rešetar 642 - 698), a ima ih i od *Mavra Vetranovića,* dok se za mnoge ne zna, čije su. No ukoliko je izpravno ovo dodjeljivanje pjesama, onda se ipak ostali pjesnici odnose prema Držiću i Menčetiću kao učenici ili bar kao mlađa generacija prema starijoj. Jedini je dubrovački pjesnik, za koga je utvrđeno, da je pjevao u isto vrieme kao i spomenuti prvi naši lirici, *Ivan (Džive) Gučetić* (Ioannes Stephani de Gozze), što ga Aelius Cerva-Crijević (§ 37.) hvali kao pjesnika u latinskom, grčkom i »ilirskom« jeziku, no od tih se pjesama nije ništa sačuvalo. Prije se mislilo, da je taj Gučetić za cielu jednu generaciju stariji od spomenutih pjesnika, no Jireček je ustanovio, da se rodio tek g. 1451. (Rešetar, SP, II², LXXXVII).

Svih tih najstarijih lirskih pjesama u Rešetarovu izdanju ima preko 800, od toga sigurno Menčetićevih 512, Držićevih vjerojatno oko 120 (sigurno 48), a ostalima su pjesnici nepoznati ili bar nisu sigurno određeni.

Proučavanjem Menčetićevih pjesama ustanovilo se, da su one dielom prievod, a još većim dielom imitacija bilo Petrarke bilo suvremenih sljedbenika Petrarkinih, koji su u umjetnu poeziju preuzeli pučke pjesničke forme: *ballata, strambotto, frottola,* od kojih se naročito rado pjevao *strambotto,* koji je pomalo postao omiljela, ali afektirana lirska vrsta krajem 15. stoljeća (»strambottai«);

među njima su: Serafino Ciminelli dell' Aquila (1466 - 1500.), Napuljac Antonio Picco, Baldassare Olimpo (1480 - 1540.), Firentinac Cristoforo zvan l' Altissimo i drugi. Kod Držića, koji je samostalniji, primjećuje se utjecaj Pulcija i Poliziana.

Utjecaj Petrarke i petrarkističke poezije znatan je i u ostalim evropskim književnostima; samo što on dolazi do izražaja kod Francuza i kod Engleza nešto kasnije. Tako su petrarkisti bili kod Engleza Wyatt (1503 - 1542.) i Surrey (c. 1518 - 1547.), pa za njih i za druge manje pjesnike u Tottelovoj zbirci *Miscellany of Songs and Sonnets* (1557.) veli englezki književni povjestničar G. H. Mair: »Zaista, jedva bi se što našlo u toj knjizi, za što se s nešto truda i traženja ne bi našao *original kod Petrarke ili kod talijanskih pjesnika, koji su ga sliedili*« (c. p. Torbarina, Italian influence, p. 136.). Poznat je slučaj Philippea Desportesa (1546 - 1606.), francuzkog imitatora pretrarkistâ, koga su već suvremenici napadali zbog plagijata; on je imao u rukama zbirku *Rime scelte da diversi eccelenti autori*, gdje je iz njenog drugog svezka (Mletci, 1563.) preveo i tri soneta našega pjesnika Dinka Ranjine, koji je uz hrvatske pjesme izpjevao i nešto talijanskih soneta. (Kombol, Dinko Ranjina i talij. petrarkisti. Građa XI, 64. ss.).

Menčetić, vlastelin naprasite ćudi, koji je već u mladosti bio zbog neobuzdanosti u ljubavnim aferama dospio u tamnicu na šest mjeseci, a i inače se upuštao u tučnjave sa svojim sugrađanima, nije bio po naravi tako nježne ćudi, da bi mogao postati pjesnikom iskrenih ljubavnih pjesama. Za njega je pjesničtvo bila jedna forma konvencionalnog udvaranja, (oko 12 ženskih imena čitamo u akrostisima njegovih pjesama), pa je tako i uzimao uzore za svoje pjesme u izpraznoj i konvencionalnoj lirici suvremenih talijanskih petrarkista. Svoje je pjesme stavljao u gotov metrički kalup dvostruko rimovanog dvanaesteračkog distiha, služeći se, kao i Držić, uobičajenim književnim jezikom, protkanim čakavizmima i ikavizmima. Čini se, da je pod stare dane postao pobožniji, jer onda pjeva *Pjesni o Isusu* (Reš. 502 - 512.), od kojih je prva izpjevana čak u vezanom dvanaesteračkom distihu (v. § 35.), možda po ugledanju u Marulićevu »Juditu«, kako misli Rešetar (o. c., LXXXIX). Time bi se već u prvoj generaciji naglasila povezanost hrvatske književnosti u Dalmaciji i u Dubrovniku.

Daleko bolji, nježniji i iskreniji pjesnik je *Džore Držić,* doktor prava, kasnije svećenik, kod koga se iz igre rieči u jednoj pjesmi (536.) dade naslutiti ime njegova ideala »Jela« (akrostih »Kata« u br. 521 možda je i slučajan). Uz niz pjesama, koje plove petrarkističkim vodama, ima ih, koje djeluju neposredno i iskreno (br. 754). Ali Držić, koji je bio pučanin osjetio je i ljepotu *narodne pjesme,* što je odjekivala oko njega na svakom koraku, pa je unio u svoje pjesme uz dvanaesterac i lakši osmerac, a ima i pjesama u drugom metru (596, 623, 627 i dr.); pogotovo su to one, koje su izpjevane sasvim *na narodnu* (571, 572, 573, 591, 601, 635). Te pjesme djeluju kao svježe vrelo u pustari šablonskih petrarkističkih stihova, makar da su i oni kod Držića iskreniji nego kod Menčetića. Možda je sa-

svim narodna pjesma »Djevojka je podranila, ružicu je brala« (572), dok se liepo čitaju i umjetne, izpjevane u duhu narodne pjesme: »Ljub' me, dušice mlađahta, jer sam jedihni u majke« (577) ili »Lovac loveći, diklice, s kragujcem drobne ptičice« (596) i druge. Upravo umjetnički dojam daje pjesma »Odiljam se« (603), koja kao da imitira narodnu bugaršticu; počinje ovako:

Odiljam se, moja vilo, Bog da nam bude u družbu;
plač i suze i moju tužbu da bi znala, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo...
odiljam se...

a svršava:

Odiljam se, moja vilo. Oh kako ja, moja vilo,
odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Pjesme, što ih je Jagić u prvom izdanju Menčetića i Držića (SP II[1], 1870, str. 509 - 512.) donio kao br. 7 - 12 »Pjesama na narodnu«, preuzete su iz jednog nešto mlađeg dubrovačkog rukopisa i nije zajamčeno, da pripadaju Držiću. Šta više, čini se, da su to prave lirske narodne pjesme, pa bismo tako već iz 16. ili 17. stoljeća imali njihov tekst, koji svjedoči o razširenosti i omiljelosti narodne pjesme. Za jednu od tih pjesama (12.) nađena je u današnje doba živa paralela (St. Banović, Zbornik za nar. život, XXVII, 74-76.).

Tako je eto i Držić primjer za to, da gdjegod se u starijoj hrvatskoj književnosti javlja utjecaj narodne pjesme na umjetničko stvaranje, ono je životnije, umjetnički vrednije, a možemo čak reći i izvornije, jer uzimljući iz riznice narodnog blaga, pjesnik uzima ono, što odgovara duhu njegova naroda i jezika, pa na to nakalamljuje svoje osjećaje i misli, i pomlađuje to bilo izrazom bilo dotjeranijim oblikom. Čim više pjesnik ovisi o stranim uzorima, tim su mu djela bljeđa, banalnija i bezvrednija. Samo jaka umjetnička ličnost kadra je, da služeći se pozajmljenom stranom tehnikom i načinom izražaja, toj vanjskoj pozajmici dade vriednost dubinom i snagom svoga ličnog osjećaja, kako je to učinio Gundulić u »Suzama sina razmetnoga«.

C. Druga i treća generacija (1520-1560.)

40. Proučavanje starije hrvatske književnosti, a osobito dubrovačke, otežčano je i time, što se djela starih pisaca ponajviše nisu štampala, nego su se širila priepisima. Dubrovački je Senat bio protivan svima novotarijama, pa tako i štampi, i tek je g. 1783. izdana dozvola za prvu tiskaru. A i u Dalmaciji se nastojanje splitskog nadbiskupa Stjepana Cupillija (1708 - 1719.), da osnuje tiskaru, razbilo na odklonu mletačke vlade. Tako se za cielo 16. stoljeće znade jedva za dvanaest tiskanih knjiga dubrovačkih pisaca, ali i te se nisu sve sačuvale; od toga ih

je samo sedam od književnog interesa: »Pjesni pokorne« Nikole Dimitrovića (god. 1549.), od kojih nije sačuvan nijedan primjerak; Djela Marina Držića (1551.), također izgubljena do zadnjeg primjerka, tako da im ni točan naslov ne znamo; »Zlate riječi nauka Katovijeh« od Marina Burešića (1562.), u jedinom sačuvanom primjerku talijanske gimnazije u Zadru; »Pjesni razlike« Dinka Ranjine (1563.), poznate u tri sačuvana egzemplara; prievod Tassova »Aminte« od Zlatarića (god. 1580.), koji nije sačuvan; drugo, prerađeno izdanje toga prievoda s drugim djelima: »Elektra, tragedija. Ljubmir, pripovijes pastirska, i Ljubav i smrt Pirama i Tizbe iz veće tuđijeh jezika u hrvacki izložene. . .« (1597.); i konačno Čubranovićeva »Jeđupka« (1597.). Sva su ta djela štampana u Mletcima, samo Ranjinine pjesme u Firenci. (Milan Rešetar, Bibliogr. prilozi II, Građa IX, 44., i Jean Dayre, Dubrovačke studije, 1938, 10.).

Zato su se djela pisaca ponajviše širila priepisima. Tako su nastali različiti rukopisni zbornici (Ranjinin zbornik, Lulićev zbornik, Lucićev »Vrtal« i dr.), u kojima su prepisana djela različitih pisaca, često i bez oznake imena piščeva, a kadkada su izpremiešane pjesme različitih pjesnika po nekom podpuno samovoljnom principu (recimo po abecedi, prema prvom stihu pjesme), a da kod toga nije označeno, čija je koja pjesma. Da su kod toga nastale i mnoge pogrješke u prepisivanju, što s nerazumievanja teksta, što s nehaja, a što u želji da se »popravi« izvorni tekst, to se samo sobom razumije. I sad ne preostaje drugo nego uzpoređivanjem različitih rukopisa, proučavanjem jezika, metra, građe stihova i drugim kritičkim aparatom pokušati obnoviti izvorni tekst, a često i odkriti autora.

41. Dio pjesama Ranjinina zbornika pripisuje se ANDRIJI ČUBRANOVIĆU, za koga se znade samo, da je bio zlatar i da je živio u prvim decenijima 16. stoljeća. Po tim pjesmama ne bi on baš stekao prevelike slave, jer su tako konvencionalne kao i većina drugih, pa je Jagić i držao, da pripadaju našim pjesničkim dioskurima Menčetiću i Držiću. Ali vrlo velik uspjeh kod Dubrovčana imala je njegova maskerata *Jeđupka* (Egipćanka, t. j. Ciganka), koja je, kako znamo iz jedne stare bilježke, bila dne 20. srpnja 1527. javno govorena u Dubrovniku. Ta se pjesma toliko svidjela, da su se za njom i drugi povodili, a morala je biti vrlo popularna, jer se i u Gundulićevu »Osmanu« i u Palmotićevoj »Kristijadi« nalaze čitavi stihovi preuzeti iz »Jeđupke«. Štampom je izašla »Jeđupka« tek g. 1597. u Mletcima.

Dosad se nije našao nikakav direktni izvor ove pjesme u talijanskoj književnosti. A sudeći po gladkom osmeračkom stihu, živom i okretnom narodnom jeziku, koji unatoč stanovite petrarkističke kićenosti ima dosta svježine i lakoće, može se uzeti, da je pjesnik uzeo samo oblik maskerate, ali je u njoj dao oduška svojim vlastitim lirskim izljevima. Ciganka naime gata gospođama, njih pet, iz ruke udes i daje savjete ponajviše ljubavne naravi, dok šestoj na dugo i široko

govori o ljubavi jednoga čovjeka, koji se sam ne usuđuje, da joj to kaže. Od 620 stihova 360 njih posvećeno je šestoj gospođi. Dade se razumjeti, da su se ti okretni stihovi u prikladnoj izvedbi i primjerenu govoru mogli svidjeti publici, koja je uživala u tim pokladnim priredbama i recitacijama.

Uspjeh je »Jeđupke« bio tolik, da je našla više imitatora, koji su, kako to obično biva, svi lošiji od svog uzora. Najstarija je imitacija Hvaranina *Mikše Pelegrinovića,* koji je kao obćinski kanđilir u Zadru poslao g. 1556. svoju pjesan na poklon Dubrovčaninu Sabu Mišetiću. Pelegrinovićev je tekst morao biti poznat već godine 1528., jer te godine spominje Hektorović u posveti svoga prievoda iz Ovidija njegovu »Jupku«. (Ljubić, Građa I, 3.). Druge su »Jeđupke« od *Savka Bobaljevića* i *Oracija Mažibradića* te jedna od nepoznata pjesnika. (SP VIII, 1876.).

42. Među pjesmama Ranjinina kanconijera ima ih, uz koje je zabilježeno ime MAVRA VETRANOVIĆA ČAVČIĆA (Maurus Vetrani, 1482 - 1576.), koji je krstno ime Nikola zamienio imenom Mavro, kad je stupio u red benediktinaca, iza god. 1504. Bio je neko vrieme u Monte Cassinu u Italiji (do 1515.), pa onda opat benediktinskog samostana u Mljetu, a nakon prolaznog sukoba s Viećem Umoljenih dobiva razne redovničke časti, dok g. 1544. postaje predsjednikom Mljetske kongregacije, u kojoj su ujedinjeni svi benediktinski samostani dubrovačke republike.

I Vetranović je u mladosti bio petrarkistički pjesnik, »leutaš« (Marulićev izraz u Juditi I, stih 151 - 2), ali te se pjesme nisu sačuvale; u rukopisu (kod male braće u Dubrovniku) sačuvane su samo zadnje tri knjige njegovih pjesama, dok su prve tri propale. No i po onomu, što je ostalo, Vetranović je najplodniji dubrovački pjesnik 16. stoljeća; njegova sačuvana djela obuhvaćaju dva debela svezka Akademijinih izdanja (S P III. i IV., 1871-2.).

Kao *lirik* Vetranović pjeva ponajviše pjesme nabožno-refleksivnog značaja (»Pjesanca suda napokonjega«, »Pjesanca grješniku«), od kojih su najbolje subjektivne pokajničke pjesme; među njima se iztiče iskrenom osjećajnošću *Pjesanca o šturku.* Izpjevao je i nekoliko osmeračkih maskerata, u kojima se opaža rodoljubna crta. Najoriginalniji je u svojem spjevu *Remeta* (S P I, br. 3, p. 12—26), gdje u lakom osmercu i s narodnom dikcijom, živim, upravo naturalističkim načinom opisuje svoj pustinjački život na otoku sv. Andrije. Druga pjesma s istim naslovom (br. 4, p. 26-37) manje je uspjela: u njoj pustinjak kori dubrovačku gospodu zbog pokvarenosti.

Značajne su pjesme prigodnog i političkog sadržaja. *Pjesanca slavi carevoj* izpjevana je nakon pada Beograda (1521.) i osvojenja otoka Roda po Turcima (1522.). Turci su Božja kazan za griehe; zato jadikuje:

Oj slavni Hrvati, i vas li ognjen zmaj
do traga pomlati, i da vam plačni vaj!

Što vriedi, da se Klis još brani, kad će pasti zbog nesloge kršćana:

Vaj, dragi Klišani, ali vi ne znate,
što su zli kršćani, i u njih se uzdate!

Zato malima narodima i državicama ne preostaje drugo, nego politika, kakvu vodi Dubrovnik, koji plaća harač i vjerno služi sultanu:

S Bogom se ti druži, i mimo sve ino
i dvori i služi otmansko kolino!

Kad je Budim pao u turske ruke (1541.), izpjevao je *Tužbu grada Budima,* gdje veli, da sad više nema smisla opirati se Turcima:

A sad nie Kosova, a sad nie Krbave,
ni polja ravnoga, ni hrvatske slave.

Suvremeni ratni događaji potakli su i druge slične pjesme *(Pjesanca Latinom, Pjesanca gospodi kršćanskoj, Pjesanca moru).* Osim nekih *satira* mjestnoga značaja pjeva i pjesmu *Moja plavca* (plavca je crkva), kojom se, poput Marulića, obara na pokvarenost crkvenih glavara.

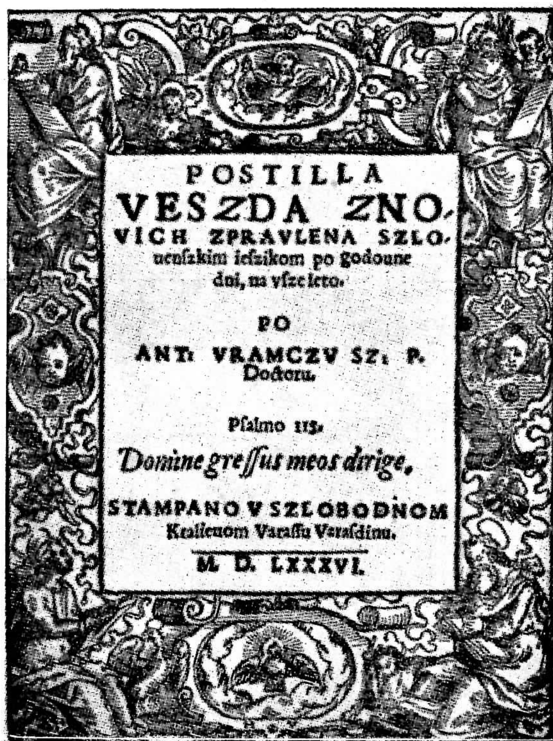
Pokušaj je alegoričkog *epa,* u stilu Danteove Komedije, njegovo vjerojatno posljednje djelo *Piligrin* (Pelegrin) gdje čovjek-putnik (»peregrinus«) luta i traži smisao i svrhu života. Djelo nije dovršeno; prekinuto je kod 4374. stiha. Takve je vrsti i kasnije englezko djelo *The Pilgrims Progress* Engleza Johna Bunyana (1628-1688.).

Vetranović je napisao i tri *crkvene drame,* koje doduše nadovezuju na glagoljska prikazanja, ali mjesto osmerca dolazi ovdje dvanaesterac, a i kompozicija je nešto složenija. Najslabije je prikazanje *Uzkrsnuće Isukrstovo,* u jednom činu, a najviše pjesničkih mjesta ima i najduže je *Posvetilište Abrahamovo,* u pet činova; mnogo puta je prerađivano. Na osnovi Belcarijeve »Rappresentazione di Abramo ed Isac« od 65 ottava rima (520 stihova) napisao je Vetranović svojih 2636 stihova. *Suzana čista* ima četiri čina i dosta dramatskih momenata. Skazanje *»Od poroda Jezusova«,* koje se prije pripisivalo Držiću, a moglo bi biti Vetranovićevo, poprima oblik pastirske igre, gdje pastiri dobivaju narodna imena: Tasovac, Uglješa, Miljat, Pribat, Vukas i Kresoje. Kolendić smatra, a njemu vjeruje i Rešetar (S P VII, LXXXII), da su Vetranovićeve i *dvie male* anonimne *pastirske igre,* koje jedan rukopis iz XVIII. stoljeća pripisuje Vetranoviću (»Koja sliedu skladanja do svarhe Libra, sva su Maura Vetrani Chavcicja kaludjera«. V. o njima: Pavić, Hist. dubr. drame, 1871., 56-7.). Vetranović je pisac i nedovršene mitoložke drame *Orfeo* (Kolendić, Nast. Vj. XVII., 81. ss.). Obrnuto, prievod Euripidove »Hekube«, rađen po talijanskom prievodu Sebastijana Dolce, koji je Daničić štampao među Vetranovićevim djelima (S P IV, 1872.), broji se danas među Držićeve radove, pa ga je tamo i izdao Rešetar (S P VII², 1930.).

Književna vriednost Vetranovićeva nije u razmjeru s njegovom produktivnošću; upravo, i kod njegovih pjesama, koje su najiskrenije, pa čak imaju i nekih

Kronika
VEZDA
ZNOVICH ZPRAV-
lyena Kratka Szlouenzkim ie-
zikom po D. Antolu Pope
Vramcze Kanouniku Za-
grebechkom.
Stampane v Lublane po Iansu
Manline, leto.
M. D. LXXVIII.

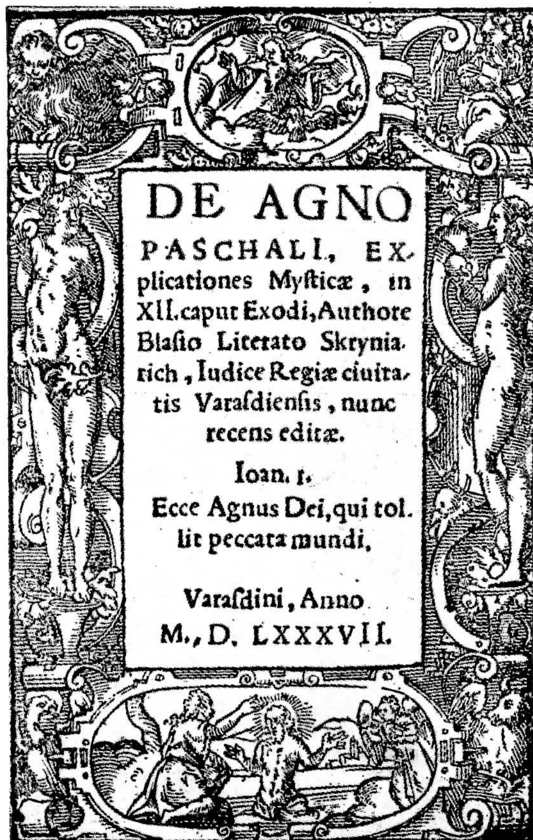
27. *Antun Vramec: Kronika. Ljubljana 1578.*

POSTILLA
VESZDA ZNO-
VICH ZPRAVLENA SZLO-
uenszkim ieszikom po godoune
dni, na vsze leto.
PO
ANT. VRAMCZV SZ. P.
Doctoru.
Psalmo 119.
Domine gressus meos dirige.
STAMPANO V SZLOBODNOM
Kralieuom Varassu Varasdinu.
M. D. LXXXVI.

28. *Antun Vramec: Postila. Varaždin 1586.*

DECRETVM
KOTEROGA IE VER
BEWCZI ISTVAN DIA
CHKI POPISZAL A POTAR-
dilyhaie Laszlou koterie za Ma
thiasem Kral bit zeusze Ghospo
de i Plemenitih hotenicm koteri
pod Wogherske Corune la-
danie bisse.
STAMPAN V
Nedelischu Leto nassegha zuelichenia
1574.

29. *Ivan Pergošić, Decretum. Nedelišće, 1574.*

DE AGNO
PASCHALI, EX-
plicationes Mysticæ, in
XII. caput Exodi, Authore
Blasio Literato Skrynia-
rich, Iudice Regiæ ciuita-
tis Varasdiensis, nunc
recens editæ.
Ioan. I.
Ecce Agnus Dei, qui tol-
lit peccata mundi.
Varasdini, Anno
M., D. LXXXVII.

30. *Blaž Škrinjarić: De agno paschali. Varaždin, 1587.*

31. Dinko Ranjina (1536—1607., slika iz »Pjesni razlikih«.

32. Dominko Zlatarić: Elektra. Mletci 1597.

33. Dinko Ranjina: Pjesni razlike. Firenca, 1563.

34. Bruno Krnarutić: Vazetje Sigeta grada. Mletci, 1584.

umjetničkih crta, razvučenost kvari njihovu ljepotu i zamara današnjeg čitaoca. Gdje mu inspiraciju daju problemi dnevnog života, njegove okoline ili obće prilike, tu je najzanimljiviji; iskren je i u duhovnoj lirici, ali brzo zapada u ton propovjednika, a time i u šablonu. Najslabiji je tamo, gdje mu je inspiracija knjižka ili gdje se povodi za tuđim uzorima; srećom, to je manji dio njegova književna rada. Sve u svemu, Vetranović nije lošiji od ostalih književnih suvremenika i kod većih naroda, pa bi se s pomnjom i ukusom dale sastaviti dvie do tri desetine stranica njegovih stihova, koje bi se i danas mogle s interesom pročitati.

43. Pjesničtvo dubrovačkih petrarkista nije ostalo nepoznato ni bogatoj vlasteli otoka Hvara, koja su, osim toga, dobro poznavala ne samo hrvatsko narodno pjesničtvo, nego i latinske klasike i suvremenu talijansku književnost. Dva se Hvaranina iz toga vremena spominju i kao »Rettori dei giuristi« na sveučilištu u Padovi: Ivan Kašić (Giovanni Cassio, 1496.) i Nikola Paladinić (Nicolò Paladino, 1533.). Na Hvaru je »rector scholarum« vlastelin i hrvatski pjesnik Jeronim Brtučević, čija su nam djela danas izgubljena. On je prijatelj dvojice naših najzanimljivijih i najoriginalnijih hrvatskih pjesnika 16. stoljeća, Hanibala Lucića i Petra Hektorovića.

HANIBAL LUCIĆ (Lucij, Lucio; c. 1485 - 1553.), doživio je baš u najljepšim mladim godinama težku bunu pučana g. 1510., pred kojom je morao bježati u Trogir, a koja se u još težem obliku ponovila 1514., kad je oko 28 plemića sasječeno. Buna je krvavo ugušena od mletačkog proveditura, ali mnogi se pučani odmetnuše u hajduke, pa tako nije bilo još dugo mira. Na sve zlo došla je i kuga g. 1519. i 1529., a za mletačko-turskog rata (1537 - 40.) došlo je i do turske provale na Hvar (1539.).

Nije dakle čudo, da se Lucić prešavši tridesetu uozbiljio, i da je, zatvorivši se u dvor u strahu od »kužne nemoći«, uništio svoju mladenačku liriku; kako piše Jeronimu Martinčiću, »moja davnjena od pisni našega jezika skladanja ... odvrgoh malo ne sva«. Zadržao je svejedno »onu bludnu knjigu, koju izvrsni pisnivac Ovidij ... izmisli«, a to je heroida *Pariž Eleni,* »koju ja iz latinske odiće svukši, u našu hrvacku nikoliko jur vrimena bih priobukal«. Ali razlog je tomu, tako bar veli, da bi žena, »ka hoće da počtenje svoje ubrani«, znala sve pute i načine zavođenja, da ih »umi ... zapričiti«. Prije Lucićeva prievoda te Ovidijeve pjesme postoji samo još jedan talijanski.

»Pjesni ljuvene«, što ih je Lucić poštedio, pokazuju velik napredak prema prvoj pjesničkoj generaciji. Vidi se, da je pjesnik sliedio bolje uzore i tamo, gdje nije originalan, a ti su uzori, uz Ovidija, Petrarka, Bembo i Ariosto (P. Kasandrić: Pjesni ljuvene H. Lucića. Glasnik Mat. Dalm. II. 1903.). Nasljedovati dobre pjesnike, izbjeći stotinama njihovih loših imitatora, već je znak dobra ukusa. I Lope de Vega (1562 - 1635.) oduševljen je imitator Petrarke, a i Bemba i Sannazara;

Ronsard i Du Bellay upravo vrve imitacijama Petrarke i petrarkista (Sansovino, Castiglione, Mozzarello, Barignano, della Casa, Tolomei i mnogi dr.). A mnogi motivi tako su popularni, da je upravo težko ustanoviti, šta je tko od koga pozajmio. Kod svih liričara gotovo svih evropskih literatura iz ranije i kasnije renesanse čitaju se stihovi o prolaznosti mladosti, o ruži, koja je od jutra do večera izgubila svoje latice. Svom renesansnom lirikom odjekuje motiv: »carpe diem« i »Quant' è bella giovinezza, ma si fugge tutta via...«

Ali, osim toga, na Lucića je djelovala i *narodna pjesma*. Jednoj svojoj pjesmi (15.) dao je čak i naslov *Od kola;* ona ima i tipični metar bugarštice (8+7 slogova); ako dugi stih napišemo razstavljen u dva diela, onda primjećujemo ritam, koji ćemo naći i u suvremenoj lirici:

Neharnu služim gospoju,
zamani danke traću;
Za virnu službu jer moju
ne će mi dati plaću.

Tako pjeva i Vidrić:

A moja se ruka ganula,
Koja pjesmice sklada,
Svietlu je suzu utrla,
Što mi sa zjena pada
— Tako silazim, gospojo,
Stubama tvojega grada.

Još je u jednoj pjesni ljuvenoj (12.) ostavio Lucić teretni dvanaesterac i uzeo lakši i narodniji osmerac; to je »pjesma nad pjesmama« stare hrvatske lirike, kako ju je nazvao Stanko Vraz: »Jur nijedna na svit vila«; u njoj je opjevan ideal svih pjesnika onoga vremena. Evo kakve su joj oči:

Obrve su tanke i crne
nad crnima nad očima;
crne oči kada svrne,
človik tugu premda ima,
tuga mu se sva odvrne
za veselje, koje prima.
Nad crnima nad očima
obrve su tanke i crne.

Ovoj virtuoznoj i antologijskoj pjesmi našli su paralelu i u narodnoj lirici novijega datuma (Kasandrić. l. c., 393.), pa ako je Lucić poznavao takvu ili sličnu narodnu pjesmu svoga vremena, onda njegova pjesma pokazuje, gdje je bilo izpravno tražiti inspiraciju za pjesnikovanje, ali i to, kakva razkoš ljepote može nastati u rukama umjetnika i iz najpriprostijeg materiala.

Narodna je pjesma dala možda pjesniku poticaj, ali svakako motive, na kojima je izgrađena *prva izvorna svjetovna drama hrvatske književnosti,* Lucićeva *Robinja.* U tri »skazanja« prikazano je, kako unuk bana Derenčina odkupljuje u Dubrovniku iz robstva unuku bana Blaža Majera, a kćerku bana Vlaska, u koju je zaljubljen, a koja i njega voli, ali ga je od stida prije odbijala. Ban Derenčin i Blaž Majer (Podmanicki) historijska su lica, ali njihova unučad, ban Vlasko, kao i sam događaj, posve su nehistorijski. Za bana Vlaska je vjerojatno, da je samo dubleta imena bana Blaža (dubrovački: Vlaho) i da su tako iz jedne historijske osobe načinjene dvie. Za svog otca, bana Vlaska, kaže robinja, da se hrabro borio kod »beloga Belgrada«, pa ga zato ugarski kralj »i hrvackim banovstvom darova«:

I veća porodi slava mu se totu
neg Janku vojvodi i Vuku despotu (st. 165-6.),

a Blaž se Podmanicki doista borio sa Zmaj-Ognjenim Vukom na rieci Uni (1483.). Tu se sastajemo s imenima junaka narodnih pjesama, koje su se pjevale u ono doba. Na dva se mjesta spominju i pjesme o banu Derenčinu; jedna od njih glasi:

vas svit Derenčina tvojega još dida,
i hrabra i smina u pisneh povida (939-40.).

Svakako su i pjesniku bile poznate te »pjesni«, a i sadržaj svojoj drami nije radio po poviesti, nego očito po narodnim pjesmama, koje, kako je poznato, vrlo brzo izobličuju poviestne događaje. Bila je Luciću jamačno poznata i Držićeva pjesma »Čudan san« (S P II², br. 562.), gdje pjesnik sanja, kako su mu ljubav gusari zarobili, pa je na taj motiv sveo građu iz narodnih pjesama; a možda i Držićeva pjesma ima motiv u narodnoj.

Svojom dramom dao je Lucić zapravo pokladnu igru, u kojoj je htio da proslavi Dubrovnik, jer završetak je drame pohvala gradu Dubrovniku. Kako je Lucić bio neovisan duh, koji strši znatno iznad suvremene prosječnosti, on je i u ovom slučaju posegnuo za građom u domaćem stvaralačtvu, i tako dao originalno djelo, koje nažalost nije našlo nastavljača. A njegov umjetnički osjećaj znao je i tu doći do izražaja u stihovima, koji kadkada iznenađuju svojom zvučnošću:

Toliko ju toli, i moli, i umi,
da mu se umoli, i boli razumi.

»Robinja« je imala uspjeh sličan junačkoj pjesmi, koja je postala narodnom (isp. § 32.); i ona je postala anonimna, pa se skraćena i prerađena davala još g. 1846. na Pagu, dakle na najsjevernijoj točki Dalmacije. Poznate su i četiri narodne romance o robinjici, koje se dovode u savez s Lucićevom »Robinjom« (A. Radić, Narodni izvor Lucićevoj »Robinji«. Zbornik za nar. život IV-1).

Lucić je napisao i više *pjesničkih poslanica,* koje se liepo čitaju, a kadkad su nam i dokumenti za život pjesnikov i njegovo doba. Vidimo, da je pjesnik bio ponosit vlastelin, koji piše, kako je liepo u Dubrovniku,

gdino i sud daju plemeniti i čast,
i na sag sidaju i svu imaju vlast.
Ostaloga puka, kako se pristoji,
svaka vrst i ruka u posluh sva stoji.
(*U pohvalu grada Dubrovnika,* 53-56).

A ugodno se doima njegova ljubav za hrvatski jezik, kad prijatelja Jeronima Martinčića u jednoj poslanici moli, neka pjeva na narodnom jeziku:

Toj s volje velike, naš jezik, Jere moj,
koji će t' u vike zavezan bit za toj.

I tako se zaokružuje ličnost ovoga našega pjesnika: Hrvat je, vlastelin, sin svoga vremena po kulturi i shvaćanju, poznavalac latinske i talijanske književnosti, baš kao i hrvatske narodne pjesme, sudionik u književnom radu suvremene pjesničke generacije, umjetnik vješt i od ukusa, koji je ostavio književnu baštinu dosta malu po obsegu, ali i dosta znatnu po svojoj unutarnjoj vriednosti.

Djela mu je izdao nezakoniti jedinac (pjesnik se nije ženio) Antonije Lucić, oženjen Julijom Gazarović, unukom Petra Hektorovića, pod naslovom: *Skladanje izvrsnih pisan razlicih počtovanoga gospodina Hanibala Lucia, vlastelina hvarskoga.* (Mletci, 1556.).

44. Lucić, koji je podržavao pjesničke veze sa splitskim književnicima (Jeronim Martinčić, Francisko Božičević, Nikola Matulić), imao je i na Hvaru, u Starome Gradu, pjesničkoga druga Petra Hektorovića, s kojim je očito podržavao veze (»jer i ja zapovid tvoju sam opravil: komu bi *Ektor* did, *Petra* sam pozdravil«).

PETAR HEKTOROVIĆ (obično se potpisuje »Petre«; lat. Petrus Hectoreus, tal. P. Hettoreo; 1487 - 1572.), komu je otac Marin bio jedan od najodličnijih hvarskih patricija i u Mletcima tražio pomoći protiv pučana, u svojem pjesničtvu pokazuje za ono doba neobičnu demokratsku crtu. I on je u mladosti pjevao ljubavne pjesme (što se spominje u talijanskom pismu Vane Hiju, S P VI., 181.), ali od toga se nije ništa sačuvalo. Sve, što je ostalo, jest jedan prievod prvog diela Ovidijeve pjesme »Remedium amoris«: *Od lika* (=lieka) *ljubenoga* (iz g. 1528., izd. Građa I, 3.), pet pjesničkih poslanica (četiri datirane: 1541., 1552., 1556. i 1557.) i njegov idilički spjev *Ribanje i ribarsko prigovaranje,* iz g. 1556. (SP VI.).

Prievod iz Ovidija nastao je, kad je pjesnik već prešao četrdesetu. U poslanici Mikši Pelegrinoviću, koga cieni kao »u svakoga petja vrsti suda procinjena«, ali »od onda najliše, otkle vašu toliko slatku i naredno složenu *Jupku* od vas slišah«, veli, da je preveo samo prvi dio, a drugi je ostavio »na stranu . . . cića razlika nepoštenja, koje najdoh u njemu«. Prema tomu, u to vrieme Hektorović je već daleko od tona renesansne ljubavne lirike, kakvu je nesumnjivo i sam njegovao u mlađim danima.

Hektorović je doista preturio mnogo težkih nevolja za svoga života: spomenute bune pučana i dvaput kugu, a poslije prievoda iz Ovidija, g. 1539., i provalu Turaka na Hvar, kojom zgodom je opljačkan i njegov utvrđeni dvorac Tvrdalj. Sam Hektorović je pobjegao na lađi sa svojom družinom i starom majkom u Italiju; svoje težko lutanje morem, koje je trajalo osamnaest dana, opisuje u poslanici Nikoli Nalješkoviću (od 16. nov. 1541.). Svoj Tvrdalj je i dalje utvrđivao i uređivao »na pomoć obćini, meni na zabavu« (S P VI, 4.); uz »polaču i dvor« zasadio je perivoj, uredio golubinjak, »tvrdi most i ribnjak«. I prijatelji su mu za to slali darove, tako Vetranović:

meni počtovani dom Mavar posla toj,
s čeprisi, ke hrani gizdavi perivoj.

A kad se zaželio, da vidi »stare prijatelje i nove, navlastito nike nigdar prvo ne vidine«, pošao je iza Uzkrsa 1557. u Dubrovnik, gdje su ga svuda liepo dočekali i obdarili pjesmama, koje on u priepisu šalje Mikši Pelegrinoviću, tada »kančiliru zadarskomu«, i tako posreduje između južnog i sjevernog područja hrvatske književnosti. Kao starac doživio je još jednu provalu tursku na Hvar, god. 1571., baš godinu dana pred smrt (1572.).

Već nešto prije puta u Dubrovnik bio se zamorio radom na utvrđivanju svoga Tvrdalja, pa zato odluči »pušćavši sve nazad, kud god pojti van«. I tako se zaputio s dva ribara, Paskojem Debeljom i Nikolom Zetom, te s Paskojevim sinčićem, »zide ostavivši, meštre i težake«, na trodnevni izlet morem; pošli su iz Staroga grada na Hvaru, uz Brač do Nečujma na Šolti i natrag. Taj izlet je pjesnik opisao u svom idilskom spjevu *Ribanje,* izpjevanom u obliku poslanice »Hieronimu Brtučeviću, vitezu poštovanomu, vlastelinu hvarskomu«, koja je pri kraju datirana »M. CCCCC. LVI. die XIIII. Januarii«. U tisku je izašla pod naslovom: *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine složene po Petretu Hektoroviću Hvaraninu* (Mletci, 1568.).

Hektorovićevo »Ribanje« odgovaralo bi književnoj vrsti ribarske ekloge (ecloga pescatoria), ali za razliku od talijanskog didaktičkog tona u toj vrsti, ovo je posve izvorna idilična pjesma od svega 1684 stiha, pisana istinskim realizmom i zadahnuta demokratskim duhom, doista neobičnim za ono vrieme. U pjesmi nema ni renesansne erotike, ni ljubavne romantike, ni velikog idealiziranja, ni kićenog stila — sve je priprosto, prirodno, istinsko i živo. Sam pjesnik veli: »... da sam ja veliku pomnju stavil ispisati ... i dati na znanje sve ribanje moje i vas moj put pravom istinom onako, kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju« (S P VI, 54.). Simpatija, kojom taj vlastelin crta pučane, srdačnost njihova međusobnog saobraćaja, iskreno divljenje bistrini tih ljudi iz naroda, sve to daje djelu neku intimnu crtu, koja ga otima dosadnoj jednoličnosti sličnih idiličnih spjevova onog vremena u svjetskoj književnosti.

A što je za nas danas od neprocjenjive vriednosti, to je, da je pjesnik uvrstio u taj spjev i *četiri narodne pjesme,* dvie više epskog značaja, a dvie lirske, što ih ribari pjevaju za razonodu i u počast svome vlastelinu. To su najstarije zabilježene narodne pjesme: prekrasna »bugaršćina« o Kraljeviću Marku i bratu Andrijašu, i druga o Radosavu Siverincu i Vladku Udinskome; zatim lirska pjesma »I kliče devojka«, koju su ribari pjevali »jedan niže držeć, drugi više pojuć«; te su sve tri pjesme odpjevane drugoga dana izleta. A već prvi dan pjevali su ribari »počastnicu«: »Naš gospodin poljem jizdi«. Za sve tri pjesme drugoga dana zabilježio je Hektorović i *napjeve,* ili kako on piše Mikši Pelegrinoviću, »srbski način« (t. j. način pjevanja, napjev, v. § 30.), »kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugaršćicu bugario; i tokoje način (=napjev) od one pisni »I kliče devojka«, koju su obadva zajedno pripivali«. Time je pjesnik još više iztaknuo svoju povezanost sa narodom, a nama je ostavio živu sliku o tome, kako se narodna pjesma pjevala u svakoj zgodnoj prilici, i kako su s njome bila srasla i gospoda i puk.

45. Došavši do Nečujma Hektorović se sjeća Marka Marulića, »kim je urešen bil i jezik slovinski, — i kim se je dičil tokoje latinski« (783-4): »Marko Marul oni, komu se svi čude, koga glas svud zvoni i cvate od svude« (789-90.). Tu se spominje i »Splita čestitog«, koji je imao sreću: »U tebi knjižnici mnozi se rodiše — veli razumnici, koji slavni biše« (795-6.). Vidimo, da se slava Marulićeva razširila i na jug prema Hvaru i Dubrovniku, ali širila se i na sjever, preko Trogira i Šibenika sve do Zadra. U *Trogiru* je napisan »*Vrtal*« *Petra Lucića* od g. 1573. do 1595. Taj kodeks je zapravo pjesnička antologija duhovnoga štiva, namienjena trogirskim duvnama. Tu su unesene gotovo sve Marulićeve hrvatske pjesme osim »Judite«; zatim i neki sastavci Marulićevih nastavljača (Nikola Matulić, Jere Martinčić, Fran Bogavčić), a uvršteni su i neki Dubrovčani u počakavljenom obliku. Ima tu i po koja izvorna pjesma samoga Petra Lucića, a zastupan je i *Šibenčanin Petar Divnić,* Marulićev nasljedovatelj i autor hrvatske pjesme »U pohvalu grada Šibenika« te pjesnik nešto duhovne lirike.

No Marulića poznaje i Zadranin po rođenju PETAR ZORANIĆ, o čijem životu nemamo drugih podataka do onih, što se mogu naći u glavnom i jedinom sačuvanom njegovu djelu, koje je izašlo pod naslovom *Planine ke zdrže u sebi pisni pete po pastirih, pripovisti i pritvori junakov i deklic, i mnoge ostale stvari, složene po Petru Zoraniću Ninjaninu.* (Mletci, 1569.). Iza »svrhe« te knjige napisano je: »Majus incepit, September perfecit- istorice et allegorice — MDXXXVI.« Po tomu vidimo, da je djelo bilo napisano već 1536., a po ostalim podatcima u djelu može se zaključiti i g. 1508. kao godina pjesnikova rođenja. Uz ostalo doznajemo, da pjesnik potječe iz stare plemićke porodice Tetačić, da se je Zoran, pjesnikova »dida did«, pred nasiljem krbavske gospode (knezovi Kurjakovići) preselio iz Like u Primorje. Pjesnikov djed već je u Ninu, a odavle se, jamačno bježeći pred Turcima, porodica sklonula u Zadar, gdje se pjesnik rodio. Prije »Planina« napisao

je Zoranić dva djela: »Ljubveni lov« i »Vilenicu« (S P XVI, 86.), koja se nisu sačuvala. A bit će da je i drugih pjesama izpjevao, jer mu vila Dinara, izliečivši ga od »betega ljubavnoga« svjetuje, neka se čuva ljubavi, »jer većkrat u pisnih tvojih i petju rekal si, da ljubav sila jest i da je sfemožna i tobom da gospodi« (S P XVI, 84.). Od svega toga sačuvane su danas samo »Planine«. »Planine« su posvećene Mateju Matijaševiću, »Matheo de Mattheys«, ninskomu kanoniku i pjesnikovu učitelju, za koga pjesnik veli: »znam, da dobar bašćinac i Hrvatin poštovan jest«, pa mu se zato izpričava: »Ne s malim zaista stidom pisah, jer kako znate, da u jinih mnozih skrbljivih pečalah jesam, ke sasfima od takova tega odklanjaju, i jer jezik kim obćimo, pošpuren jest latinskim (=talijanskim), i da bi me *tumačenje blaženoga Hieronima* (=glagoljski tekstovi) ne vižbalo, s prirokom bih pisal, boju se«.

»*Planine*« su prvi hrvatski roman pisan prozom, u koju su upletene različite pjesme. U posveti Matijaševiću veli, da je, dok je lutao u ljubavnim bolima, susreo »vilu jednu, ka po običaju hrvackom gizdavo dali počteno narešena biše«, i ta ga je ukorila, što tako bezkoristno luta. »Nisi li većkrat čtil i čtiš sfaki dan razlike pisce, ki deželje sfoje razlikim i narešenim govorenjem ča već mogu hvale?« Kod Grka je svaka gora i vrhunac, svaka rieka, vrelo, školj, dub i grm, sva ljepota zemlje opjevana i opisana od pisaca, makar i kod toga lažu, a kod nas je, po našem nemaru, sve bez hvale i časti. To rekavši vila izčeznu. Našeg su pjesnika te rieči ponukale, da se odlučio na pisanje; »*i pod koprinom lik* (= lijek) *išćući za beteg ljubveni uličiti* (=izliečiti) *na planine i k vilenici projdoh,* u kom prohodu mnoga pastirska petja i pripovisti od pritvora junakof i devojak u dube, cvite, vrulje i vode iz deželj naših počitajući sliših i po vilenici pake oprošćen bih i u bašćinu drugim putem zavrnuh«.

Sedam dana trajao je taj put, kao što je i sedam godina lutao u ljubavi. Povela ga vila Zorica, pjesnikova »bližika po rodu« u koju je bio zaljubljen mladić Žiljbil, pretvoren od bogova u cviet (žilj = ljiljan), koji je u grbu Zoranića. Zatim ga »smina deklica« Milost na zlatnoj jabuci preveze preko mora u Podgorje, sačuva ga od sedmoglave nemani, provede mimo Vražjih vrata, odakle kreće sam u planine. Drugi, treći i četvrti dan provede među pastirima, i sluša ona »petja i pripovisti«, a petoga dana mu »jedna časti dostojna žena«, Sviest njegova, pokaže put k vilenici Dinari, koja mu oslobodi srdce od mreža ljubavi. Oslobođen ljubavne pečali zaspi, i u snu mu se prikaže vizija perivoja od Slave. U zoru šestoga dana kreće kući. Vila Krka, kći Dinarina, vozi ga na svom brodiću niz vodu; uzput vidi Tnin (Knin), Krkine slapove i Skradin, a kod Šibenika »vila na kraj me stavif otide«. Nato doplovi vila Milošća na zlatnoj jabuci i s njom se pjesnik vrati »na bašćinjska stanja«. Došavši u Nin, najprije je posjetio grob »lipe, plemenite i gizdave Jele, i razplakao se gorko, (pastir Zoran je pjevao i svojoj ljubavi Jagi), a onda se poklonio nedalekom grobu ninskog biskupa Jurja Divnića (1475 - 1530.),

komu su uspomenu pastiri slavili. Tu se pjesniku ukaže vizija: Istina u družtvu sa sv. Jeronimom i Divnićem, koji ga upućuje, neka ostavi ljubavnu poeziju i prione uz vječnu istinu, a on obeća, da će tako i biti: »ako me od toga napor od rati ali nagla smrt ne odvrati«. Nato se oblak digne i vizije nestane. »Ja protriznif se, riči, naukom i vidinjem pokripljen sedmi dan u bašćini počinuh«.

Shemu za svoj roman našao je Zoranić u napuljskog književnika Jacopa Sannazara (1458 - 1530.), čiji je pastirski roman u prozi i u stihovima, *Arcadia* (1502.), toliko ugodio suvremenicima, da je u 16. stoljeću doživio petdeset i devet izdanja. Mnogo je utjecao naročito na španjolsku književnost (Garcilas: ekloge, Montemayor: »Diana«, Cervantes: »Galatea«, nedovršen pastirski roman), na portugalsku (Camoes, Alvares de Oriente) i na francuzku (Remy Belleau: »Bergerie«, pastirski roman, Ronsardove ekloge i dr.). Jedan od prvih njegovih sljedbenika bio je i hrvatski pjesnik Zoranić, no ipak više u obćem sastavu djela, negoli u pojedinostima, premda i tu ima imitacija. Več je *Arcadia* sva puna reminiscencija iz Teokrita, Vergilija, Ovidija, Horacija, a dakako i Dantea, Petrarke i Boccaccia; svi se ti tragovi nalaze i u Zoranića, koji uostalom i u bilježkama na rubu navodi svoje uzore, ali im pridružuje i evanđelja, psalme i crkvene oce.

Na jednom mjestu upleo je pjesnik i tužaljku slavnoga Marula pastira (»Sfemogi Bože moj, odvrat od nas gnif tvoj...«) protiv vukova, koji »ne dadu obdahnuti«, već sve živine, a i pastire »poklaše«, a stanja - požgaše i imanja - i dičice mnoštvo - povedoše u robstvo«. Za Marula kaže pastir Dvorko:

Blažen i slovući biti će njega glas
dokole živući bude hrvackih stas. (S P XVI, 75.)

A tužaljka Marula pastira parafraza je Marulićeve »Molitve suprotiva Turkom«:

Svemogi Bože moj, kim svaka postaju,
odvrati jur gnjiv tvoj, ter pomiluj naju.
Ostavi zlu volju, pozri na virni zuk,
gdi trpi nevolju svak čas od turskih ruk. (SP I, 244.).

Ne može se danas ustanoviti, nema li među spomenutim pastirima, ili inače gdje u »Planinama«, još aluzijâ na koga od suvremenih hrvatskih književnika. Jedina je historijska ličnost, koja se još izriekom spominje, biskup Juraj Divnić.

Ali na dva mjesta poziva se Zoranić i na *narodnu lirsku pjesmu,* kojoj se trag osjeća više puta u pjevanjima pastira. Za pjesmu pastira Grabka: »Pasite drobne travice, moje primile ofčice, da vimenačca nadmete« ima na rubu bilježka: *U zuk: A ti devojko šegljiva,* dok se za tenzonu pastira Sladoja i Dragoljuba, koja je složena po svim pravilima sredovječne provansalske poetike, bilježi: *U zuk: Drazi mi goru projdoše.* Pjesmicu »A ti divojka šegljiva« našao je u jednom rukopisu Hrvatske akademije iz prve polovice 17. stoljeća Fancev (Građa XI, 21.), ali

vidimo, da je morala biti vrlo popularna već u početku 16. stoljeća, kad se njezin napjev navodi kao nešto, što je obće poznato.

Još je jedno mjesto značajno u »Planinama«, a to je pjesnikova vizija perivoja od Slave. U tom perivoju vidio je pjesnik mnogo vila, a među njima su sa zlatnim slovima na prsima bile Latinka, Grkinja, Kaldejka i Hrvatica. Sve su one, osim Hrvatice, imale mnogo mirisnih jabuka u krilu, a te su jabuke značile knjige napisane na jezicima tih vila. Samo Hrvatica bijaše »s malo jabukami u krilcu«, među njima Zoranićevi »Ljubveni lof« i »Vilenica«, i jedna jabuka, gdje je baš počela pisati »Planine«. I vila Hrvatica se ovako potuži pjesniku: »...nut Latinki kolike i kako lipe jabuke u krilu jesu i udilj pribivaju;... a meni... (ah nepomnjo i nehaju jezika hrvackoga!) evo ove samo za nevolju pribiram i razgledam... znam, da *Hrvat mojih* ne jedan ali dva, da *mnozi mudri i naučeni jesu,* ki sebe i jazik sfoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti umili bi; da vidi mi se, da se manom pačeli sobom sramuju i stide, i prem ako ki poje ali piše, *u jini tuj jazik piše i poje: da jino nî znaj, neg nepomnja od kriposti«.* (S P XVI, 87.).

Ništa nam nije poznato o Zoraniću osim onoga, što se nalazi u njegovim »Planinama«, i nijedno drugo njegovo djelo nije nam se sačuvalo. Pa makar da u »Planinama« nema one poezije, koja iztječe iz srdca i potresa srdcem, ipak su one postale drage svakomu Hrvatu zbog žarkoga patriotizma, koji provijava čitavim djelom i koji se očituje na svakoj njegovoj stranici, a pogotovo je izražen u viziji perivoja od Slave. Zato i Zoraniću pripada častno mjesto u starijoj hrvatskoj književnosti. (Najnovije kritičko izdanje prir. Vj. Štefanić, Z. 1942.)

46. Vetranović, koji je poživio 93 godine, i Hektorović sa svojih 85 godina, premda po rođenju i prvom dielu svoga stvaranja pripadaju drugoj književnoj generaciji, ipak su svojim dugim životom i kasnijim djelima suvremenici i treće generacije, kojoj su glavni zastupnici Nikola Nalješković, Nikola Dimitrović i Marin Držić u Dubrovniku, a kojoj je, bar po rođenju, suvremenik i Ninjanin Petar Zoranić, rođen u Zadru.

Svi su ti književnici poznavali jedan drugoga, šiljali jedan drugome svoja djela i djela svojih pjesničkih drugova, a osim toga su podržavali vezu *pjesničkim poslanicama* (izuzetak je Zoranić), koje su nam dragocjene ne samo zbog životopisnih podataka, nego i zbog srdačnog tona u njima, koji pokazuje, kako su prijateljski ti njihovi odnosi bili.

Kad je Nalješković pisao Dimitroviću, u povodu njegovih prievoda psalama, kako

svi reku: Nikola Dmitrović razdijeli
s Davidom na pola, čijem ga bog nadijeli (S P V, 322.),

brani se Dimitrović:

Vele bi bil (meni), pravo ti dim ovoj,
u svemu pošteni Nalješkoviću moj,
da sam rob i sluga onega, neka znaš,
komu me za druga u pjesni prikladaš. (S P V, 104.)

I završava svoj odgovor:

Dmitrović Nikola, prijatelj tvoj mili,
ki srdce napola s tobome razdili. (S P V, 155.).

Isto tako Nalješković moli otca Mavra Čavčića, da mu pošalje »onoj, što s pisal ove dni«, jer su mu već trojica rekli, da je »pisal... Petri pjesnicu u grad Hvar«, a on gori od želje, da je pročita. A Petru Hektoroviću piše (10. V. 1540.) uznosite hvale:

ne samo jezik naš i š njime latinski
izvrstno er ti znaš, nu oni još rimski...
zašto si ti slava našega jezika
i u svem čast prava i kruna i dika... (S P V, 313.)

i priča mu, kako je sanjao, da su Muze okrunile lovorom tri najveća naša pjesnika:

Petre je s dum Mavrom i Dmitrić Nikola,
krunjeni laurom igraju u kola
i pjesni razlike s mužami spievaju,
kroz koje uvike živjeti imaju. (S P V, 318.).

Pošto je Hektorović pohodio Dubrovnik i poslije se povratio na Hvar, piše mu »na 18. dečembra 1557.« Nalješković, kako je bio sretan,

da koga imah ja pohodit od davan,
taj mi se dostoja u mene prit na stan (S P V, 329.)

Žali samo, što nije s njime ostao »pribivat« do smrti njegove. A kad kostobolja muči Hektorovića, proklinje je Nalješković zato:

da moriš čovika, koji je kruna, čas
i slava i dika po svitu od svih nas,

a na koncu je zaklinje:

Molim te togaj rad, nemoj, svi Hrvati
da na te plaču sad, hotjej ga parjati (S P V, 334.).

Hektorovića pozdravlja i u poslanici upravljenoj Hortenziju Brtučeviću, vlastelinu hvarskomu, koga naziva:

Hortense pošteni, slavo svih Hrvata,
pravo ti zlameni ime trak od zlata. (S P V, 333.).

A Hortenzij Brtučević Hvaranin odgovara mu ovako:

Mnogo je jur lita, vjeruj mi ti ovoj,
da ovdi procvita u Hvaru razum tvoj;

posija jere toj kriposti od tvoje
gospodin Petre moj Hektorović to je,
ki veće neg svoje uzdviže tve ime
i pjesni sve, koje od tebe kad prime... (S P V, 350.).

»Gospodinu Ivanu Vidali, vlastelinu krkarskomu... piše na 16. novembra 1564.« Nalješković poslanicu punu hvale, gdje mu veli:

Tim narod Hrvata vapije i viče,
da s kruna od zlata, kojom se svi diče (S P V, 335.).

A korčulanski vlastelin »Jan Vidali Krkranin« odgovara »u 1564. na 9. dečembra« poslanicom, koja počima:

Časti izabrana, Niko, i hvalo velika,
hrvatskoga diko i slavo jezika, (S P V, 351.),

da poslije hvale Nikoline poezije prieđe i na hvalu njegova rodnoga grada:

Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti
svake bog nadili obilno milosti...
Svuda ga jes puna slava, svud on slove,
hrvatskih ter kruna gradov se svih zove...
još dobro ima toj i dar taj bogom dan,
da slavnijeh zdrži broj spijevalac neskončan (S P V, 352.).

Već prije spomenute Hektorovićeve i Lucićeve poslanice, kao što i poslanice Nalješkovićeve, Dimitrovićeve i ostalih dalmatinsko-dubrovačkih pjesnika, sačinjavaju posebno i vrlo zanimljivo poglavlje hrvatske kulturne i književne poviesti. One nam pokazuju, kako su, naročito oko polovice 16. stoljeća, naši književnici podržavali živahnu međusobnu vezu, izmjenjivali svoje misli, slali jedan drugom djela, a vidjeli smo, da su se čak i posjećivali. Ne samo da je hrvatska književnost Dalmacije i Dubrovnika povezana istom inspiracijom, istim uzorima i istom neizcrpivom podlogom pučke narodne književnosti, njezino je jedinstvo bilo pojačano još i srdačnim odnosima i osobnim prijateljstvom književnih stvaralaca.

47. Među dubrovačkim pjesnicima, koji se književnim radom javljaju oko polovice 16. stoljeća, bio je od suvremenika mnogo cienjen NIKOLA DIMITROVIĆ (oko 1510 - 1554.), koji je s Nalješkovićem izmjenjivao poslanice (S P V, 97 do 105.); zanimljiva je ona iz Aleksandrije od g. 1553. (br. 3.). Dimitrović je izdao *Sedam pjesni pokornijeh Davida kralja* (Mletci, 1549.), gdje su dodane i *Pjesni duhovne;* to je najstarije dubrovačko štampano pjesničko djelo na hrvatskom jeziku, ali se to izdanje nije sačuvalo (v. § 40.). Psalmi su rađeni prema prievodima u staroj glagoljskoj književnosti. Njegove *Pričice,* mudre rieči i poslovice u stihovima, sačuvane su u rukopisu. Slične je naravi djelo *Zlate rieči nauka Katovijeh* (Mletci, 1562.), što ga je prema sredovječnom djelu Katona filozofa preveo ***Marin Burešić*** (oko 1510-prije 1562.); isto je djelo već prije prevodio Marulić (§ 38.).

Prijatelj Dimitrovićev NIKOLA NALJEŠKOVIĆ (Nale, oko 1500 - 1587.) nadovezao je na petrarkističku erotiku starije generacije *(pjesni ljuvene),* pjevao je i *pjesni od maskerata,* a i *pjesni bogoljubne.* Pisao je obilje poslanica, kod kojih je najstariji označeni datum godina 1539., a najmlađi godina 1571. Izpjevao je i »Nadgrobnicu d. Mavru Veteranu, opatu, teologu, astrologu i spievaocu izvrstnomu, koji preminu na dan svetoga Mavra opata na 15. gjenara 1576.« Vidi se dakle, da je najmanje 37 godina pjesnikovao, a jamačno i prije 1539., možda i poslije 1576.

Od Nalješkovića je pod oznakom »komedija« sačuvano sedam dramskih radova u stihovima; od toga četiri pripadaju u vrst dramske ekloge (pastirske i mitoložke igre), a tri u građansku komediju. Ove tri nevelike komedije crtaju ljubakanje gospodara sa služavkama, odnosno ljubav mladića prema »amanci«, koja dakako voli i druge, dok konačno mladića nagovore, da se oženi čestitom djevojkom. Situacija i jezik u ovim građanskim komedijama grubi su, čak i prostački, ali takve ih nalazimo i u talijanskoj književnosti, na pr. kod Aretina.

Nalješković i njegova braća Ivan i Augustin podržavali su žive veze s Italijom i njenim književnicima, naročito s poligrafom Bruciolijem. Ivan je, osim toga, bio lični prijatelj Tiziana i Pietra Aretina. U svojim djelima (Dialogi della Morale Philosophia, Mletci, 1544., Dialogi della Naturale Philosophia, Mletci, 1545. i dr.) uvodi Brucioli braću Ivana, Nikolu i Augustina kao osobe, koje razgovaraju. Uz njih dolazi od Dubrovčana i Luka Crijević (Luca di Cerva) i slikar Vlaho Držić (Biagio Drusiano) stariji brat komediografa Marina Držića (§ 48.). Zanimljivo je, da Dubrovčani dolaze tek u drugom izdanju Bruciolijevih dijaloga; oni su zamienili poznate talijanske ličnosti prvoga izdanja (1537-38.), kao što su Machiavelli i Bernardo Tasso.

Nalješković se bavio i astronomijom (talijansko djelo *Dialogo sopra la sfera del mondo,* Mletci, 1579.), pa je na poziv iz Rima, da kao stručnjak dade svoje mišljenje o reformi kalendara, što ju je pripremao papa Grgur XIII., napisao razpravu, koju je pohvalio astronom Clarius.

48. Najveći dubrovački pisac 16. stoljeća bio je dramatičar MARIN DRŽIĆ (oko 1508 - 1567.); imao je nadimak »Vidra«. Pripadao je građanskoj (pučanskoj) grani vlasteoske kuće Držića, koja se zvala u starini »Držimir« (»Dersimiri«, iz g. 1295.), a i skraćeno »Drža« (Dersa, Dersia, Derxa); oblik »Držić« dolazi prvi put 1326. U 14. stoljeću javljaju se dvie građanske grane Držića; od one, koju je osnovao Dživko, nezakoniti sin vlastelina Maroja, potječe i pjesnik Džore i sinovac mu Marin, dramski pisac.

Život je Držićev dosta slabo poznat. God. 1526. spominje se kao klerik i kao opat. God. 1538. odlazi uz podporu dubrovačkog Senata na nauke u Sienu; g. 1541. spominje se kao rektor konvikta i sveučilišta u Sieni; g. 1542. ukoren je od

sienske policije, što je gledao neku zabranjenu komediju u jednoj privatnoj kući; g. 1545. opet je u Dubrovniku. Sada je njegovo ime vezano uz ime političkog pustolova grofa Kristofa Rogendorfa, koji spletkari protiv cara Ferdinanda I. S grofom putuje Držić (»per cameriero«) u Beč, ali ga nakon tri mjeseca ostavlja, da g. 1546. pođe s njime u Carigrad kao dragoman (tumač), ali ga i opet brzo napušta. Sve ostalo spominjanje Držića u vezi je s njegovim dugovima, s kojima se borio čitav život. Jedino iz g. 1566. sačuvani su u Firenci memorandumi, što ih je Držić upravio toskanskomu knezu Cosimu I. (i sinu mu Francescu), i u kojima nastoji kneza predobiti za državni udar protiv dubrovačke republike, odnosno protiv vlastele, koja drže svu vlast u rukama. To spremanje urote bilo je naivno i knez nije ni odgovorio na Držićeve priedloge. (Jean Dayre: M. Držić, conspirant à Florence. Revue des études slaves X., 1930., 76 ss.). Sačuvan je još i datum njegove smrti: 2. V. 1567.; zakopan je u Mletcima.

I Držić je pošao tragom prvih dubrovačkih pjesnika, koje s poštovanjem spominje (»svud Džore Držića slove svitlo ime«; »Gdje Šiško Vlahović ne slove mudrosti...«, S P VII², 72.). Svojim pjesmama je dao naslov *Pjesni ljuvene,* ali bi im bolje pristajao naziv »razlike«, jer ima među njima dramskih prologa, elegija i dr. Jedan dio tih pjesama nastao je još prije Držićeva polazka u Italiju, no na pr. pjesma »U smrt Fjore Šumičić« mogla je nastati tek 1549., kad je Fjora umrla. Zanimljivo je, da u njega, premda je bio svećenik, nema nijedne nabožne pjesme, kao što je, uostalom, nema ni u Džora Držića.

Daleko je važnije Držićevo mjesto u poviesti dubrovačke dramske književnosti. Danas je sigurno, da Držić nije imao posla ni s jednim crkvenim prikazanjem, premda su mu se neka prije pripisivala (v. § 42.). Njegov je preteča u pastirskoj igri bio Vetranović, a u njoj i u građanskoj komediji vjerojatno i Nalješković, koji je pisao komedije u stihovima, dok Držić brzo prelazi od stihova na prozu. I neka imena (Ljubmir, Radat) čini se, da su preuzeta od Nalješkovića, koji je inače bio suvremenik Držićev, pa ga je čak i za dvadeset godina preživio. Ne znamo dakako, nije li Nalješković i kasnije radio kao dramatičar, jer su se baš tako lako i njegova djela mogla izgubiti, kao što su nam i Držićeve komedije nepodpuno sačuvane.

Red, kojim su nastajale Držićeve drame, bio bi, prema Rešetaru, ovaj: možda 1547. *Pomet* (izgubljen); 1548. ili 1549. *Tirena* (prikazivana pred Dvorom); poslije 1548. *Grižula* (prik. na piru Vlaha Sorkočevića); valjda god. 1550. *Dundo Maroje* (u Viećnici); poslije 1550. *Pjerin* (izgubljen); g. 1550. ili 1551. izvođena je po drugi put »Tirena« i prvi put *Venere* (na piru Vlaha Držića); g. 1550. ili 1551. *Novela od Stanca* (na piru Martolice Džamanjića); g. 1554. *Džuho Kerpeta* (na piru Rafa Gučetića); poslije g. 1553. ili g. 1555. *Skup;* za *Mande* i *Arkulin* nema pouzdane osnovke za datiranje. Od toga su u stihovima: »Tirena«, »Venere« i »Novela od Stanca« (i prievod »Hekube«); ostalo je u prozi (djelomično u stiho-

vima). Po književnom rodu četiri su komada *pastirske igre:* »Tirena«, »Venere«, »Grižula« (zvan i »Plakir«) i »Džuho Kerpeta«, koje su napisane kao pirne drame, u pokladno doba; prava je *pokladna igra* »Novela od Stanca« (i ona prikazivana na piru). Ostalo su *plautovske komedije:* »Pomet«, »Dundo Maroje«, »Skup«, »Pjerin«, »Arkulin« i »Mande« (zvana i »Tripče de Utolče«).

Prozne stvari, koje tvore najveći i najbolji dio dramskoga rada Držićeva, sačuvane su vrlo nedostatno. »Pomet« je podpuno izgubljen, od »Pjerina« je sačuvano samo par izvoda, a od »Džuhe Kerpete« samo nešto prologa i par izvoda, što ih je načinio Dum Đuro Matijašević (Mattei) g. 1702. I od preostalih pet komedija nije se nijedna podpuno sačuvala: *Mande* i *Arkulin* krnji su na početku, a *Grižula, Skup* i *Dundo Maroje* pri kraju.

Ako ne drugdje, a ono za svog boravka u Sieni imao je Držić prilike da upozna suvremenu talijansku dramu. Od staroklasične dialogizirane ekloge i svečanih mitoložkih igara razvila se idilička *pastirska igra,* u kojoj se pastir zaljubljuje u nimfu (vilu), koju mu nastoji preoteti satir, i uz par neznatnih zapletaja, igra se sretno završuje s pjevanjem i plesom. U stvari, glasba, ples, pjevanje, a i dekoracije imale su velik dio na uspjehu te vrsti, koja je zapravo preteča opere, a jednoličnošću sadržaja podsjeća na današnju operetu. Najčuvenija su djela te vrsti: Beccarijev »Il Sacrificio«, Tassov »L' Aminta«, Guarinijev »Pastor fido« i Bonarellijeva »Filli di Sciro«. U Sieni se stvorio posebni tip »*seljačke lakrdije*«, dramma rusticale, gdje dolaze komični intermidiji iz seljačkog života, čarolije, umjetnički plesovi, a uz to i vitežka plesna igra, t. zv. moreška. Predstavnici te sienske škole jesu: Leonardo Mescolino, Antonio Legacci i Nicolo Campani Strascino.

Druga vrst renesansne drame bila je komedija književnog podrietla, po uzoru Plauta i Terencija. To je t. zv. *plautovska komedija* (commedia erudita), zastupana po Ariostu («La Cassaria«, »I Suppositi«, »Il Negromante«), Machiavelliju (»La Mandragola«, »La Clizia«), kardinalu Bibbieni (»La Calandria«), Pietru Aretinu (»La Cortigiana«, »L' Ipocrito«, »Il Filosofo«) i dr. U toj komediji se ponavljaju izvjestne tipične situacije i dolaze neka tipična lica: zaljubljeni i škrti starac, *senex comicus;* hvastavi vojnik, *miles gloriosus;* mladi zaljubljenici; pedant, koji mieša u govoru jezike; pa kurtizana, svodilja i obvezatni sluge i služkinje, koji bistrinom uma zasjenjuju svoje gospodare. Zapletena se radnja često rješava pomoću *prepoznavanja,* a omiljelo sredstvo komike ili zapletaja je *preoblačenje* u odielo drugoga spola, obično preoblačenje žena u mužkarce. Značajna je za plautovsku komediju vrlo velika sloboda izražavanja, koja iz frivolnosti često prelazi i u grubost, što nam se danas čini i prostotom.

Držić je preuzeo obadva tipa drama za svoja djela. Ali ne može se reći, da je bilo koje talijansko djelo izravno imitirao ili čak plagirao. On je prema tali-

janskim izvorima samostalno stvarao, baš kao i drugi pisci u svjetskoj književnosti. U njegove pastirske igre upleteni su komični seljaci, koji se kao i pastiri zaljubljuju u vile, da konačno budu privedeni razboru, a vila se združuje sa svojim pastirom, koji je u stvari predstavnik gospode. Takve su igre *Tirena* i *Grižula* (Plakir), dok u *Veneri* dolaze seljaci u prologu, u sredini i na kraju, ne uplićući se izravno u radnju. »Grižula« je fantastično-realistična komedija tipa kasnijeg Shakespeareova »Sna ljetne noći«.

U *Noveli od Stanca* dao je Držić čak djelo uzeto iz realnog života vragoljaste dubrovačke mladosti. U pokladnoj noći nagovore mladići hercegovačkog seljaka Stanca, da se dade pomladiti od vila; to su krabulje, koje seljaka namažu (»namrče«), ostrižu mu bradu, svežu ostraga ruke i uzmu sve, što je imao u bisazima, ali mu za to ostave novce. Kad se starac dosjeti jadu, bježi za njima vičući.

Od plautovskih komedija najveća je *Dundo Maroje,* koja je u modernoj preradbi M. Foteza doživjela velik uspjeh i u naše dane. Dundo Maroje, trgovac i škrtica, poslao je sina Mara s pet hiljada dukata u Italiju za poslovima, ali on je novac potratio s kurtizanom Laurom u Rimu. Konačno ga otac i u mužko preobučena zaručnica Dubrovkinja Pere odvode kući. Motiv je komadu opreka između otca tvrdice i razsipnoga sina. Još su tipična lica: Marov sluga Popiva, Laurina djevojka Petrunjela i Pomet, sluga Uge Tudeška.

Skup je prozna preradba Plautove »Aulularije«, lokalizirana u Dubrovniku, kao što je kasnije Molière obradio isti predmet iz istog izvora lokaliziravši ga u Francuzkoj. *Mande* obrađuje motiv »George Dandina«, prema jednoj noveli iz Boccaccia. *Arkulin* je čarobnjačka komedija, jedina u dubrovačkoj književnosti. Po sačuvanim ulomcima dade se zaključiti, da je *Pjerin* izrađen prema Plautovoj komediji »Menaechmi«, s nekim motivima iz Terencijeve »Andrie«.

U početku svoga književnoga rada imao je Držić i neugodnosti. Iza premijere »Tirene« pronio se Dubrovnikom glas, da je počinio plagijat, jer su svi vjerovali, da u Dubrovniku ima samo jedan pjesnik, koji je to bio kadar napisati, a taj je dum Mavar. Od toga se Držić brani u poslanici *Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinovu* (S P VII, 18-20.):

»A zli . . . vele: »Toj ni čâs od grada,
i ako 'e nî sada pjesnivac neg jedan,
zemaljska ki sklada i rajska u pjesan . . .
U pjesan ta stavi sve, što Držić poje!«
To Čavčić ne pravi, istina ni to je.
Vridne časti svoje dosta je Čavčiću,
bolji dio od koje zač će dat Držiću?

Njemu je škodila slava Vetranovićeva, ali on dovikuje svojim klevetnicima:

Lupežtvom, ah, time ne tvor me nitkore,
neznano er ime još slavno bit more!

Ali i Vetranović se sam javio *Pjesancom Marinu Držiću u pomoć,* gdje veli:

vašeg starca namirite
kriva suda ne čineći,
kijem Držića sad tvorite,
svoga truda ne scijeneći,
ki pjesance rajske poje
prid polačom od gospode...
a nikoga ne podkrada,
razmi svoju svijes lomeći
te gizdave pjesni sklada,
bez pokojna sanka bdeći...

(S P III, 208.).

Euripidovu »Hekubu« nije Držić preveo iz grčkoga, nego iz talijanskoga prievoda Lodovica Dolcea (1508 - 1568.). Talijanski je prievod prema izvorniku vrlo slobodan, ali Držićev se prievod drži vjerno Dolceova teksta. Važnost je tomu prievodu u činjenici, da je to prva staroklasična tragedija na našem jeziku. Igrala ju je družina od Bizara 29. siečnja 1559.

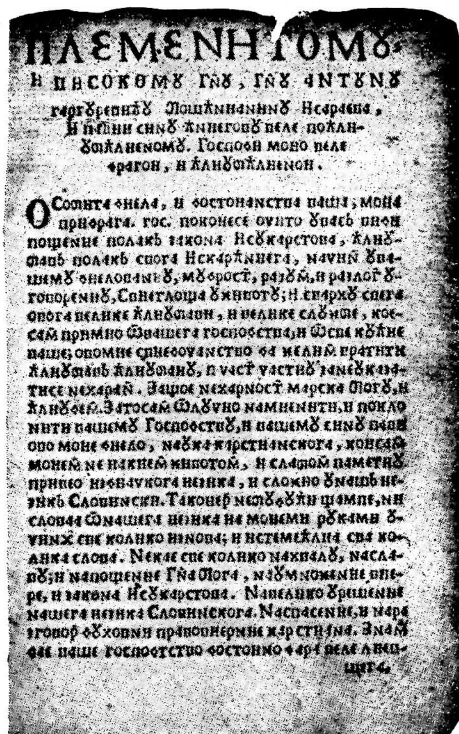
I druge komade Držićeve igrale su dobrovoljne glumačke družine: *Pomet-družina, Gardzarija* i *Njarnjasi.* Ženske uloge igrali su vjerojatno mužkarci. Javne predstave bile su bez sumnje pristupačne svakomu, a »pirne drame« su dabome bile samo za učestnike na piru. Komedije u prozi su se naprosto govorile, a sigurno su se recitirali i stihovi. Ali bilo je i pjevanja. U »Mandi« Turčin »sjedne začinat i začinje turski« (S P VII, 183.) i »kanta turski« (184.); u »Veneri« »ukažu se šes vila koje najprvo poju pak tancaju« (35), a i »satir s vilom tanca« (40); u »Stancu« »tanac vode« (60) itd. U »Tireni« pastiri, seljaci i satiri »u troje boj biju«; to je očito »bojni način od moreške«, po uzoru Italije. Tako su i Držićeve komedije i igre imale sve bitne dielove kao i talijanske.

Po riečima u prolozima i drugim primjedbama razabiremo, da je Držić stvarao brzo i lako. Osim toga, on je uloge udešavao prema članovima glumačkih družina i prema njihovim sklonostima. Zato se može prigovoriti dotjeranosti njegovih komedija i skladnosti cjeline. Ali svaka je puna humora i duhovitosti te izvanrednih pojedinačnih scena, koje tvore vrlo živu i šaroliku skupnu sliku. Poznavanje talijanskih uzora nije moglo da priguši njegov bogati samonikli talenat, koji ga čini ne samo najboljim piscem komedija u staroj hrvatskoj književnosti Dubrovnika, nego mu daje i dolično mjesto u poviesti novovjeke evropske drame. (V. W. Creizenach, Geschichte des neueren Dramas. II. Halle, 1901.).

1616.

35. *Matija Divković: Razlike besjede. Mletci, 1616.*

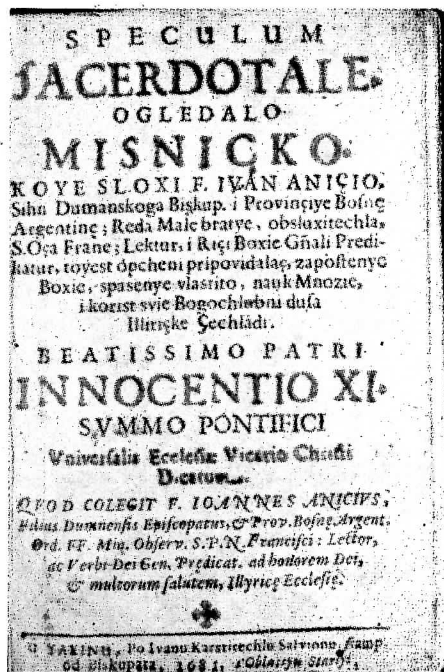

ПЛЕМЕНИТОМУ
И ВИСОКОМУ ГНУ, ГНУ АНТУНУ

36. *Posveta Antunu Grgureviću u Divkovićevu »Nauku krstjanskomu«, Mletci, 1611.*

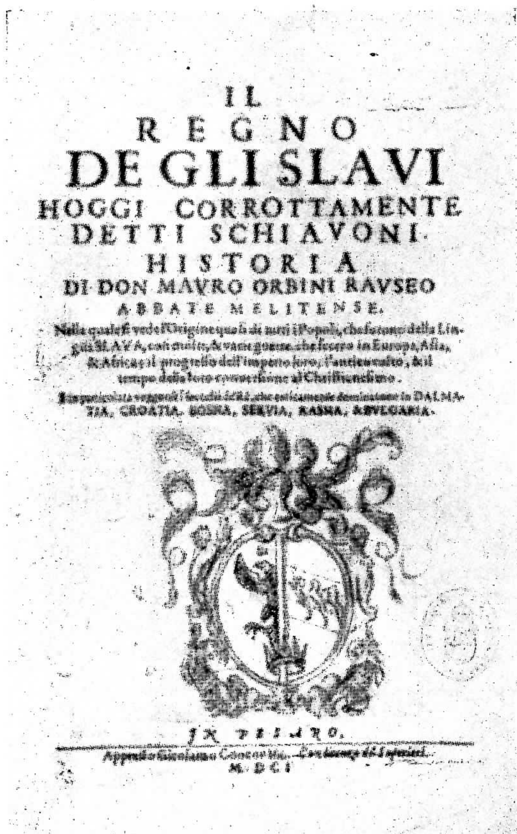

37. *Ivan Ančić († 1685.)*

SPECULUM
SACERDOTALE.
OGLEDALO
MISNICKO.
KOYE SLOXI F. IVAN ANIÇIO,
Sinn Dumanskoga Biskup. i Provinçiye Bosne
Argentinę; Reda Male bratye, obsluxitechla,
S.Oça Frane; Lektur, i Ręçi Boxie Gňali Predikatur, toyest opcheni pripovidalaç, zapostenye
Boxie, spasenye vlastito, nauk Mnozic,
i korist svie Bogochlubni dusa
Illirçske Çechladi.
BEATISSIMO PATRI
INNOCENTIO XI.
SVMMO PONTIFICI
Vniuersalis Ecclesiæ Vicario Christi
Dicatum.
QVOD COLEGIT F. IOANNES ANICIVS,
Filius Dumnensis Episcopatus, & Prov. Bosnę Argent.
Ord. FF. Min. Observ. S.P.N. Francisci: Lector,
ac Verbi Dei Gen. Prędicat. ad honorem Dei,
& multorum salutem, Illyricę Ecclesię.
U YAKINU, Po Ivanu Karstitechiu Salvioni, Stamp.
od Biskupata, 1681. s'Oblastyu Stariyi.

38. *Ivan Ančić: Ogledalo misničko. Jakin, 1681.*

IL
REGNO
DE GLI SLAVI
HOGGI CORROTTAMENTE
DETTI SCHIAVONI.
HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO
ABBATE MELITENSE.

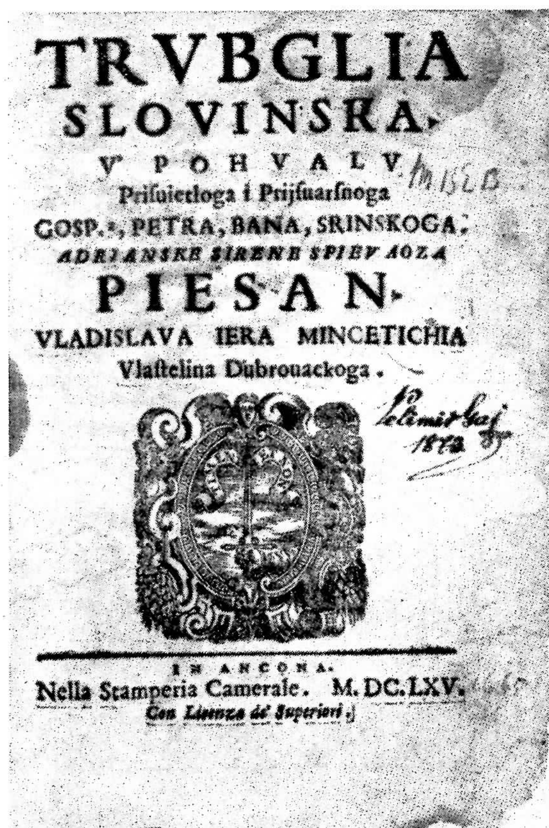
IN PESARO.
M. D C I

39. *Mavro Orbini: Il Regno degli Slavi. Pesaro, 1601.*

PIESNI POKORNE
KRAGLIA
DAVIDA
Gospodina Giva
Frana Gundulichia
Vlastelina
Dubrovackoga

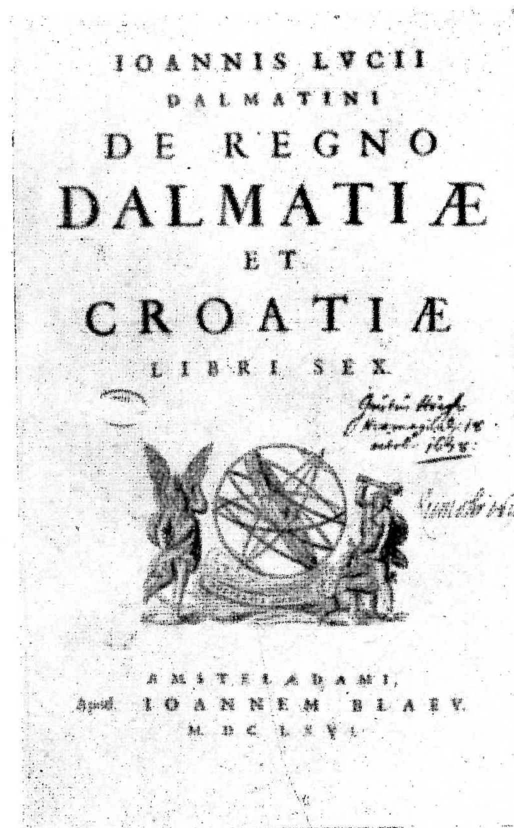
40. *Ivan Gundulić: Pjesni pokorne kralja Davida. Rim, 1621.*

TRVBGLIA
SLOVINSKA,
V' POHVALV
Prisuietloga i Prijsuarsnoga
GOSP.ª, PETRA, BANA, SRINSKOGA.
ADRIANSKE SIRENE SPIEV AOZA
PIESAN.
VLADISLAVA IERA MINCETICHIA
Vlastelina Dubrouackoga.

IN ANCONA.
Nella Stamperia Camerale. M.DC.LXV.
Con Licenza de' Superiori.

41. *Vladislav Minčetić: Trublja slovinska. Jakin, 1665.*

IOANNIS LVCII
DALMATINI
DE REGNO
DALMATIÆ
ET
CROATIÆ
LIBRI SEX.

AMSTELAEDAMI,
Apud IOANNEM BLAEV.
M DC LXVI.

42. *Ivan Lucić: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amsterdam, 1666.*

9. POKUŠAJI REFORMACIJE; POČETCI NARODNE PISMENOSTI U SLOBODNOJ HRVATSKOJ (1550-1600.)

49. Veliki pokret Reformacije, koji uz Renesansu daje obilježje političkom i kulturnom životu zapadne Evrope u 16. stoljeću, nije ostavio netaknute ni hrvatske krajeve. Kako se protestantizam širio iz njemačkih zemalja, to je našao najprije odjeka kod Slovenaca, ali se glava slovenske reformacije, *Primož Trubar* (1508-86.), morao g. 1546. skloniti u Njemačku. U Hrvatskoj je protestantizam naišao na žestoki odpor svih vlasti, pa se *uobće ne može govoriti o nekom protestantskom pokretu,* nego samo o pojedinim pristašama Reformacije. Narodu kao cjelini ostao je reformacijski pokret stran. Svi iztaknutiji pristaše Reformacije emigrirali su ili u Kranjsku ili u Njemačku. Tamo je, uz Luthera i Melanchtona, djelovao i istarski Hrvat *Mathias Flacius Illyricus* (1520 - 1575.), sin Andrije Vlacića Frankovića, labinskog patricija. Nakon studija u Labinu i Mletcima, pa u Augsburgu, Baselu i Tübingenu, pozvan je g. 1546. na sveučilište u Wittenberg, da predaje hebrejski jezik. Kao jedan od najučenijih ljudi svoga doba, predavao je na sveučilištima u Jeni, Strassburgu i Antwerpenu. U nekim pitanjima zastupao je posebne svoje nazore, pa se njegova nauka krsti imenom »flacijanizam«.

Uz protestantizam je pristao i koparski biskup *Petar Pavao Vergerije* (1498 - 1565.), koji je počeo među Hrvatima širiti tu nauku, ali je prognan iz Kopra; došao je u Mantovu, zatim u Padovu, a 1547. u Švicarsku; 1548. bude izobćen iz crkve. Na poziv Krištofa, vojvode od Würtemberga, došao je 1553. u Tübingen, i tu je najjače ravio svoju djelatnost oko reformatorske književnosti. Sam je mnogo pisao na latinskom, njemačkom i talijanskom jeziku, a djela su mu se onda prevodila i na druge jezike (francuzki, poljski). Od Vergerija potiče misao, da se povede propaganda za protestantizam i među Hrvatima. I već g. 1555. izlazi u Tübingenu prva hrvatska protestantska knjiga *Razgovaranje meju papista i jednim luteran, stumačeno po Antone Senjanine,* s oznakom, da je štampana »v Padove« (iz propagandnih razloga).

Istom kad je u Njemačku došao kao dobrovoljni emigrant (1557.) barun Hans Ungnad, bivši štajerski zemaljski kapetan, nasljedni župan varaždinski i vojni zapovjednik na hrvatsko-turskoj granici, i dobio od vojvode Krištofa dvorac u Urachu kraj Tübingena, usredotočio se tu sav rad hrvatske protestantske propagande. Prilozima njemačkih staleža, gradova i raznih korporacija osnovao je Un-

gnad u Urachu hrvatsku tiskaru, za koju su g. 1560. nabavljena glagoljska, 1561. ćirilska, a 1562. latinska slova. Tiskara je radila do g. 1565. Nešto je štampano i drugdje (u Regensburgu). Svega je štampano od g. 1560 - 1568. 13 hrvatskih knjiga glagoljicom (uračunavši ovamo i »Croatischer Probzedl« od 1560.), 8 ćirilicom i 9 latinicom (po bibliografijskom pregledu kod Bučara, Poviest hrv. prot. knjiž. 1910., str. 240-41.). Od odprilike 25.000 štampanih primjeraka sačuvalo se do danas tek oko 250 komada, i to najviše u Njemačkoj, što pokazuje, kolikom se upornošću i žestinom suzbijala protestantska akcija u Hrvatskoj.

Glavni suradnici Ungnadovi bili su *Stjepan Konzul Istranin* (1521 - iza 1568.), rodom iz Buzeta u Istri, i *Antun Dalmatin* (†1579.), vjerojatno rodom Senjanin. Oni su na knjigama redovno obojica označivani kao prevodioci. Djelomično su im u radu pomagali, ali na kraće vrieme, *Juraj Cvečić,* rodom iz Pazina, i *Juraj Juričić* iz Vinodola u Hrvatskom Primorju; Juričić je pisao i slovenski. Djela, što su se štampala u hrvatskoj tiskari u Urachu, bila su u glavnom abecedari, katekizmi, postile i prievod Svetoga Pisma novoga zavjeta (*»Prvi del novoga teštamenta«* i *Drugi del novoga teštamenta«,* 1563.). Jezik, kojim su se protestantski pisci služili, bilo je čakavsko narječje, ali s dosta slovenskih rieči, koje su se možda čule u Konzulovu rodnom kraju, a i Dalmatin je dulje vremena živio u Kranjskoj. Ima i nešto utjecaja crkvenog slavenskog jezika, kakav se nalazio u glagoljskim tekstovima katoličke crkve u hrvatskim krajevima. Oni otvoreno spominju, da su imali i stare glagoljske knjige kod sebe, ali ne vele, koje. Tako je i njihov rad povezan sa starom hrvatskom crkvenom književnošću, pa je našao i nešto odjeka u Primorju, gdje su neki svećenici s veseljem primali Sveto Pismo u svojem jeziku.

O jeziku i svom radu govore oni u predgovoru »Prvoga dela novoga teštamenta« među ostalim i ovo: »Znajući tada mi, da takove cele Biblije, ni staroga ni novoga teštamenta, va ovom našem slovenskim ili hrvatskim jaziku nimate, listo nike izdirke tere kusi iz Biblije vzeti . . . semo i tamo jesmo razmišlali, kako, skrozi ku rič (=stvar), bi se vsoj Hrvatskoj zemlji i tim drugim, koji s tim slovenskim ili hrvatskim jazikom govore . . . k večnomu životu pomagati moglo. U takovom našem razmišljanju pridoše nam pred ruke jedne knjige s krajnskim jazikom s latinskimi slovmi štampane, koji jazik, kako vi znate, s hrvatskim jazikom mnogo se sklada, tako da jedan hrvatskoga jazika člověk u potrebe more jednoga Kranjca razumeti. I te iste knjige jest gospodin Primuž Trubar, stari prodikač evangelski . . . v Nimškoj zemlji štampati činil. K tomu jesmo se pridružili«.

Sav taj rad hrvatskih protestantskih pisaca ipak nije imao utjecaja na obći tok i dalji razvoj hrvatske književnosti. To su bili pisci, koji su radili izvan domovine, a njihov osobni ugled nije bio tolik, da bi se bili kadri nametnuti snagom svoje ličnosti. Pokušaji protestanata, da nađu veze s uglednim hrvatskim ličnostima, nisu uspjele. Ban Nikola Zrinski, junak sigetski (†1566.), bio je izpočetka

još neopredieljen, pa mu reformatori šalju svoja izdanja u posebnom uvezu. Ali iz pisma Sebastiana Fröhlicha, knjižara u Beču i glavnog razturača protestantskih knjiga, od 3. XI. 1563., vidimo, da je delegate, koji su tražili podporu za pokret, s madžarskim psovkama otjerao od sebe (»vngrische antwort er derwegen schimpflich gegeben«); pače Zrinski da je i kriv slomu pokreta (»er auch an dieser gantzen zerritung schuldig. Gott verzeih imbs«. - V. F. Fancev, Starija hrv. književ., Hrv. Revija, 1937., str. 601. ss.).

Ni kalvinizam, koji se u Ugarskoj razširio, nije našao u Hrvatskoj većega odziva. Poznat je samo zaključak zagrebačkog crkvenog sinoda od g. 1574., kojom se osuđuju knjige (»Novi Zavjet« i »Katekizam«) međimurskog župnika Mihajla Bučića, a on se izobćuje iz crkve. A kad se na požunskom saboru g. 1597. htio stvoriti zakon, da se dozvoljava kalvinizam i u Hrvatskoj, doviknuo je hrvatski ban Ivan grof Drašković (1596 - 1608.) odlučno: »Volim sa čitavom svojom kraljevinom [Hrvatskom] razvrći svaku vezu s krunom ugarskom, nego da dozvolim, da se u Hrvatsku uvede duševna i smrtonosna kuga, a za moju domovinu najsramotnija ljaga«. Sin Nikole Sigetskoga, Juraj Zrinski (1549 - 1603.), a i njegov sin Đuro (1598 - 1626.) simpatizirali su s reformatorima, ali se Đuro mlađi 1623. odrekao kalvinizma i vratio u krilo katoličke crkve. (Croatia Sacra, 1, 1931, str. 101.). Kralj Rudolf je g. 1608. sankcionirao zaključak hrvatskog sabora, kojim se unutar granica Hrvatske i Slavonije jedino katolička vjera priznaje kao zakonita; time su Hrvati dobili vjerski zakon oprečan ugarskomu.

50. U panonskoj ili posavskoj Hrvatskoj, tadanjoj »Slavoniji«, jedinomu slobodnomu hrvatskom teritoriju uz Dubrovnik, gdje su znatnija kulturna središta bila Varaždin i Zagreb, razvila se pismenost na narodnom jeziku (a to je bilo hrvatsko *kajkavsko* narječje) dosta kasno. Kako je ovdje službeni jezik ne samo uprave, nego i crkve, bio latinski, nije bilo onog razvoja i utjecaja crkvene književnosti, kakav smo vidjeli u Hrvatskom Primorju i dalmatinskoj Hrvatskoj. Ali po mišljenju prof. Fanceva, imali su i kajkavski Hrvati svoju crkvenu poeziju već u srednjem vieku. U t. zv. *Prekomurskoj* ili *Mariborskoj pjesmarici* (pisanoj god. 1593.) ima sastavaka iz prve (1534.) i druge (1566.) polovine 16. vieka; tu se uz pučku pjesmu nalaze i četiri humanističko-didaktičke, tri ljubavne i jedna *epska pjesma u četiri pjevanja o padu grada Sigeta g. 1566.:*

Ma lepa gospoda, na kraci vam povem
od Sigeta grada, od cara Solimana
i od dobrih junakov od Zrini Miklouša,
koga su začeli od davnja žaluvati . . .

A neke su hrvatske pjesme ovoga doba sačuvane u madžarskom prievodu: *Liepa historija od Bele kralja i od kćeri Bank bana* (Gašpar Ráskay, 1570.) i *Liepa historija od viteza Franciska* (1574.), dok se hrvatski izvornik izgubio. (F. Fancev, Hrv. kajkavska poezija prošlih viekova, Ljetopis Ak. 51., 1939., 86. ss.).

Osim toga su se i u ovom sjevernom području prepisivali spisi hrvatske sredovječne književnosti južnoga područja; pripoviedka o »Premudrom Akiru«, »Rumanac trojski« i »Život Aleksandra Velikoga« nađeni su u knjižnici bana Nikole Zrinskoga (†1664.) u Čakovcu, a prepisani su latinicom i kajkavskim pravopisom god. 1620 - 1621. od Turopoljca Ivana Derečkaja. Sam ban Nikola Zrinski-Sigetski (†1566.) služio se u svojim pismima i glagoljicom, a ima nekoliko glagoljskih rukopisa još iz 15. vieka, u kojima ima kajkavizama, što daje naslućivati, da su bili pisani negdje, gdje se čakavsko narječje dodirivalo s kajkavskim. Sve nam to pokazuje, da je postojao trajan kontakt hrvatskoga sjevera i juga, a taj se znatno pojačao migracijom staroga hrvatskog plemstva, koje se pred turskom najezdom pomicalo na sjever prema Kupi.

Najstarije je poznato djelo kajkavske književnosti *Raj duše, Hortus animae, oficiji B D M.* (1560.), molitvenik Katarine Frankopan-Zrinske, žene Nikole Sigetskoga; priredio ga je svećenik *Nikola Dešić* prema glagoljaškim redakcijama, prema kojima su rađeni i svi dubrovački oficiji 14.-17. vieka (Fancev, Dubrovnik u razvitku hrv. knjiž. Ljetopis 52, 1940., 127.).

Znatnije je djelo IVANA PERGOŠIĆA, notara i županijskog sudca u Varaždinu, *Decretum, koterega je Verböczy Ištvan dijački popisal... od Ivanuša Pergošića na slovienski jezik obrnjen* (Nedelišće, 1574.), prievod glasovitog latinskog djela »Decretum tripartitum« poznatog madžarskog pravnika Verböczya. Hrvatski je prievod rađen po madžarskom prievodu Blasiusa Vereša. U dva sačuvana primjerka (Budimpešta, Zagreb) razlikuje se tekst prvih štampanih araka; jedna varijanta je više kajkavska, a druga se približuje više dubrovačko-dalmatinskom književnom jeziku; no te divergencije sižu samo do polovice prvoga diela (a ima svega tri diela); ostatak je u obadva primjerka kajkavski. To će biti razlogom, da zagrebački profesor Imbro Domin g. 1819. veli: »I. Pergošić Werböczya ni na horvacki, kak se je dosada štimalo, nego prav rekuć na dalmatinski jezik je prenesel«. Djelo je posvećeno Jurju Zrinskomu, sinu Nikole Sigetskoga, pa se u posveti ističe, da je knjigu štampao tiskar, »kojega Vaše Gospoctvo dopelja na korist i na odičenje sveh nevolnih i zavrženih ostankov orsaga«. To je bio putujući tiskar Hofhalter, koji je u Nedelišće došao poslije Duhova g. 1574., a već g. 1575. ga je napustio. Isto tako se tiskar Manlius (Mandelc) zadržavao u Varaždinu kraće vrieme od g. 1586. na 1587., jer već od kolovoza te godine štampa madžarske knjige u gornjoj Ugarskoj. Prema tomu posve su neosnovane kombinacije, kao da je Juraj Zrinski osnovao tiskaru u Nedelišću, u kojoj su se tobože imale štampati reformatorske knjige. (V. o tom, Fancev, Jug. Njiva VI., 1922., I. 486-9., i Grafička Revija 1926., 226-9.). U Varaždinu je Pergošić štampao *Praefationes et epistolae Erasmi Rotterdami in quattuor Evangelistas* (1587.). Umr'o je g. 1592.

Jedan od vrlo učenih Hrvata svoga vremena bio je ANTUN VRAMEC (1538 - 1587.), doktor teologije, kanonik zagrebački, pa župnik sv. Marka, i nakon

različitih duhovnih i svjetovnih služba, konačno župnik u Varaždinu, gdje je i umr'o. Njegova *Kronika vezda znovič spravlena kratka slovenskim jezikom po D. A. Pope Vramce kanoniku zagrebečkom* (Ljubljana, 1578.) od poviestne je vriednosti osobito za posljednjih petdeset godina (1528 - 1578.), a osim toga u njoj su sačuvana mnoga imena mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji prema narodnom nazivu. I ta se knjiga sačuvala samo u dva primjerka, jedan u Zagrebu (bez naslova) i jedan u Ljubljani (podpun). Zanimljivo je, da je u zagrebačkom primjerku na 39. listu, gdje je rieč o Zagrebu, tekst malo drugčiji; tu se veli: »Bela kral zidati i načinati včini varaš Grčku goricu v Zagrebe, i da onem purgarom velike pravice. Ali vezda je luctvo vu nem nesložno i okorna i trda vrata, malo imajući gizdavi, *vučenim i mudrim ludem neprijateli i protivnici jesu*«. Ove zadnje rečenice nema u ljubljanskom primjerku; čini se, da je Vramec za neke primjerke, možda one, koji su bili namienjeni Zagrebčanima, dao posebno složiti ovu stranu. A da je imao razloga ljutiti se na njih, vidi se po parnicama, što ih je s njima vodio.

U Varaždinu je Vramec izdao g. 1586. dvie knjige svojih »Postila«: *Postila na vse leto po nedelne dni vezda znovič spravlena slovenskim jezikom po Antolu Vramce* i *Postila vezda znovič spravlena slovenskim jezikom po godovne dni, na vse leto,* prva s tumačenjima nedjeljnih evanđelja, a druga s tumačenjima evanđelja za ostale svetce i blagdane. »Posti a« je po sadržaju i po tendenciji uperena protiv protestanata i napisana, da bude — kao ustuk protestantskoj »Postili« — pomoćna knjiga katoličkomu kleru; posvećena je zagrebačkomu biskupu Petru Herešincu. Uza sve to je Vramec bio mnogo napadan, i to mu je ogorčavalo život.

BLAŽ ŠKRINJARIĆ, gradski sudac i, uz Pergošića i Vramca, treći u kolu varaždinskih pisaca, izdao je religiozno-mistično djelce *De agno pashali* (Varaždin, 1587.), koje je posvetio A. Vramcu. U posveti veli, kako se je jedva odlučio, da izda svoje djelce: »Enimvero timebam hominum quoque invidiorum morsus, quorum nonnulli, *sanctos etiam tuos labores*... ad decus patriae gentisque Sclavonicae... nunc recens Sclavonice editos, et iam divulgatos, *malevole reprehendunt,* quibus nihil, nisi quod ipsi volunt, ut habet proverbium, sanctum est« (cit. Vodnik, Poviest, 210.).

Svoj jezik nazivlje Pergošić »slovienski«, a Vramec »slovenski« (u latinskom tekstu »ilyrice«), što odgovara dalmatinsko - dubrovačkomu »slovinski«. Taj je naziv bio u Posavskoj Hrvatskoj, koja se narodnim jezikom zove »Slovinje«, u običaju sve do podkraj 17. stoljeća, kada ga je iztisnuo naziv »horvacki«. Međutim, za jezik Slovenaca upotrebljavaju Hrvati naziv »kranjski« (v. § 28.).

Vrlo je razšireno mišljenje, koje se još i danas često ponavlja, kao da su početci kajkavske književnosti u izravnoj vezi s reformacijskim pokretom, odnosno da su neki sastavni dio toga pokreta. Jedan od glavnih povoda za takvo shvaćanje bila je predpostavka, da je knez Juraj Zrinski iz sklonosti prema reformaciji osno-

vao u Nedelišću tiskaru, kojoj da je bila zadaća štampati djela reformatorske propagande. Međutim, *ta tiskara uobće nije postojala,* a ono, što su putujući tiskari štampali u Nedelišću i u Varaždinu, ukoliko ima veze s protestantskim pokretom, namienjeno je njegovu pobijanju, a ne širenju. I Pergošić i Vramec i Škrinjarić bili su dobri katolici. Kajkavska se književnost počela stvarati već i prije reformacijske propagande u hrvatskim stranama, a može se ustanoviti, da su kajkavci poznavali djela glagoljske i crkvene i svjetovne književnosti, pa ima čak već i u prvo vrieme pokušaja, da se i jezično približe dalmatinsko-dubrovačkim piscima.

10. POSLJEDNJE DVIE RENESANSNE GENERACIJE U DALMACIJI I DUBROVNIKU (1560-1600.)

51. Premda je oko sredine 16. stoljeća prešlo vodstvo hrvatske književnosti na Dubrovnik, ipak se i u drugoj polovici stoljeća javlja nekoliko književnika iz Dalmacije. Hvaranin DŽIVAN PAROŽIĆ (r. 1537.) izpjevao je danas izgubljenu maskeratu *Vlahinju,* za koju Nalješković veli (S P V, 332.):

Zgledavši Vlahinju, ka mi se posila,
posumnjih, da je nju Jeđupka rodila,

a Parožić mu zahvaljuje (S P V, 349.), što »od slave vencem ju okruni«, jer

Sada se može rijet Vlahinja da moja
od svijeh je vila cvijet i od svih gospoja«.

Bolje sreće je bio Parožićev zemljak MARTIN BENETEVIĆ (†1607.), koji je bio pučanin, neko vrieme glasbenik i orguljaš na Hvaru. Sačuvana je njegova komedija *Hvarkinja,* u pet činova s prologom. Komedija je pisana u stilu Držićevu, kojega je autor poznavao, pa se izriekom spominje i jedno mjesto iz »Tirene«, a i »veras« Hanibalov (t. j. Lucićev). Kao i Držićeve komedije, »Hvarkinja« je pisana za pokladno doba (at 4., šena 11.: »dnevi su pokladnji«), a očito je namienjena prikazivanju u gradu Hvaru, jer se veli (at 5., šena 13.): »Sada će dojti vas Hvar na ovu buku«. Sadržaj joj je, kako Hvarkinja Izabela vara svoga muža, starog advokata Nikolu, s mladim Dubrovčaninom Fabricijem, za koga se poslije izpostavi, da je sin bogatoga Miklete. U nizu zapletaja, Mikleta se zaljubljuje u čestitu udovicu Hvarkinju Poloniju, Nikolin sin Karlo u stidljivu Polonijinu kćer Perinu, a Mikletin sluga Plamnjanin Bogdan u vragoljastu Nikolinu služavku Goju, i svi se oni na kraju vjenčaju, a k tomu i Vlah Radoje, suparnik Bogdanov, koji uzima Polonijinu služavku Dobru. Sluge imaju velike uloge, po uzoru plautovske komedije, a u čakavski pisanoj komediji oponaša se, kad Dubrovčani govore, govor dubrovački, baš kako je Držić na pr. za Kotorane imitirao kotorski govor. Pjesniku su poznate i narodne pjesme, jer spominje »*bugaršćicu od Petra Rešetine*«, a služi se dosta i narodnim poslovicama. Svakako se »Hvarkinja« može ubrojiti među najbolje drame starije hrvatske književnosti. (Izd. Petar Karlić u »Građi« VIII, 247-327.).

Na Hvaru je nastala i *Komedija od Raskota,* »jelšanska seljačka komedija iz kraja 16. stoljeća«, kako ju je nazvao izdavač F. Fancev (Građa XI, 95 do 123.). Napisana je prema dvie komedije Angela Beolco detto Ruzzante (1502 do

1542.): »La Fiorina« i »La Moschetta«, koje su dosta slobodno preređene. Misli se, da bi i ta komedija mogla biti Benetevićeva, jer u njoj dolaze dva lica iz »Hvarkinje«: Bogdan Plamnjanin i Mikleta di Zorzi aliti Juraševič, a spominju se i bugarštice (čin. II., šena 2., i č. III., šena 4.).

52. Dok u Splitu, osim nešto nabožnih pjesama Marulićevih nastavljača (v. § 45.), nema u drugoj polovici 16. stoljeća znatnijega pjesničtva, dotle se u Zadru javlja kao važnije književno ime BRNE KRNARUTIĆ (r. između 1515. i 1520., †1572. ili 1573.), sin Dunatov, vlastelin zadarski. Bio je »vojvoda« hrvatske konjice u službi mletačke republike, a poslije odvjetnik (»pravad govornik«); to se vidi iz završetka »Smrt Pirama i Tižbe«:

To složi Bernardin Krnarutić vojnik,
nigda Dunata sin, sad pravad govornik.

Od Krnarutića imamo dva djela: epsku junačku pjesan *Vazetje Sigeta grada* (Mletci, 1584.) i pjesničku pripoviest *Smrt Pirama i Tižbe* (Mletci, 1586.), koje su obje izašle tiskom iza pjesnikove smrti. Na kraju »Vazetja« štampao je Splićanin Petar Tartaljić pjesmu, gdje govori o pjesniku kao o pokojnom ratniku. »Smrt Pirama i Tižbe« posvećena je Šibenčaninu Antunu Vrančiću kao nadbiskupu ostrogonskome (on je to bio 1569 - 1573.); a na kraju štampane »Smrti« dodana pjesma Hortenzija Brtučevića »U pohvalu Tižbe i Segeta«, izpjevana još za života pjesnikova, spominje oba djela, dakle su oba nastala najkasnije između 1569. i 1573. Kako je pak Siget pao g. 1566. (v. § 24.), to je Krnarutić taj pad opjevao u najkraće vrieme iza događaja samog.

»Smrt Pirama i Tižbe« je pjesnička pripoviest u pet »librâ« (pjevanja), izrađena vrlo slobodno prema Ovidijevoj metamorfozi, posve u stilu petrarkističke erotike; Tižba je trubadurska »gospoja«, a mjesto da nastupi metamorfoza, nastupa sam pjesnik s pozivom na kajanje i odvraćanje od svjetovne ljubavi. Pjesan je izpjevana u 700 vezanih dvanaesteračkih distiha (v. § 35.), posve po uzoru Marulićeve »Judite«, s malo prave poezije.

»Vazetje Sigeta grada« prva je epska pjesan iz hrvatske poviesti u našoj književnosti. Izvor joj je mala kronika Ferenca Črnka, komornika bana Nikole Zrinskoga, sigetskoga junaka, koja je napisana čistom čakavštinom i sačuvana je u jednom glagoljskom priepisu. Slovenac Samuel Budina preveo ju je na latinski pod naslovom »Historia Sigethi, totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi« (Beč, 1568.). »Vazetje« je izpjevano u dvostruko rimovanim dvanaestercima, a razdieljeno je u četiri pjevanja. I tu nema mnogo prave poezije, ali zato mnogo zanimljivih pojedinosti, pa i takvih, kojih nema u spomenutoj kronici. Crtajući život na dvoru Zrinskoga i odnošaj prema vojnicima, veli: »Hrvate bihu njegova dvora čâs«.

I Krnarutić smatra, da je turska najezda kazna kršćanima za griehe (»nut šibe poganske nad nami cić griha«). Zrinski u svom posljednjem govoru govori o

razsapu crkve, a tjeranju božjih službenika iz crkve, ali ako država bude podložna crkvi rimskoj, ne će biti turski car »uzmožan u zemlji nimskoj«. On dakle i *protestantizam* smatra kao jednim od uzroka kršćanskih nesreća i turskih uspjeha. Odvrgla se i Francuzka »slideć odmetnih roj«, ali ni u njoj nema od onda sreće ni radosti, već vlada »kuga, glad i boj«.

»Vazetje Sigeta grada« posvećeno je Jurju Zrinskomu, sinu sigetskog junaka.

53. U Dubrovniku i u drugoj polovici stoljeća nije doduše smanjena književna produkcija, ali je manje originalna; velik dio djela su prievodi, a neki pjesnici daju glavni dio svoga rada na talijanskom jeziku. Dubrovačka vlastela, a i imućniji građani, naučili su talijanski što u školama, gdje su redovno učitelji iz Italije, što opet putujući po Italiji i baveći se tamo zbog svojih trgovačkih poslova.

U to je doba nadbiskupom dubrovačkim jedan od najkulturnijih duhova svoga vremena i jedan od najsavjestnijih prelata, *Lodovico Beccadelli* (g. 1555. do 1564.), znanac i prijatelj iztaknutih talijanskih književnika, koji je izmjenjivao sonete s Michelangelom. Izpočetka se težko snalazio u stranoj i manje uglađenoj sredini od one, na koju je bio navikao u Italiji, a osobito ga je smetalo, što nije znao narodnoga jezika, pa se morao služiti tumačem (v. § 34.). No doskora je našao i tu znanaca, a oduševila ga je i ljepota dubrovačke okolice. Na otoku Šipanu (Giupana) dao je urediti vilu, u kojoj se odmarao od svoga pastirskoga rada. Tu ga je slikar Pellegrino Broccardo, koga je poveo sa sobom, naslikao na velikoj slici u krugu njegovih talijanskih prijatelja: kardinala Contarinija, Pietra Bemba, Girolama Fracastora, Jacopa Sannazara, »Navagera s Venecijom u pozadini« i Michelangela. U toj je svojoj vili Beccadelli radio, čitao i pisao, i tu je brzo stvoreno središte duhovnog života u Dubrovniku. Tamo su dolazili članovi porodice Gundulić: Ivan i žena mu Pavle, kao i djeca im Marin, Nikola i Mara, spisateljica, udata kasnije za filozofa Nikolu Gučetića. I on je posjećivao Gundulićeve u njihovoj vili u Gružu. S njime su obćili i braća Augustin i Nikola Nalješković, pjesnik, i dr. Svakako je kroz par godina tako zavolio Dubrovnik, da se, kad se g. 1560. spremao na povratak u Italiju, oprašta od grada toplim i iskrenim sonetom »Per la partita da Ragusa«, gdje, uz ostalo, veli:

Lasciovi et duolmi, et con ardente core
Ragusa abbraccio, mia diletta sposa,
Specchio d' Illiria et suo pregio maggiore.

Iza svoga odlazka ostao je Beccadelli nominalni nadbiskup Dubrovnika sve do g. 1564., kad ga je nasliedio Chrysostom Calvini. Ali i poslije svog odlazka ostaje u srdačnom pismenom saobraćaju s različitim članovima porodica Gundulić, Ranjina, Menčetić, Rastić, Gradić i Sorgo-Sorkočević.

I glasoviti mletački tiskar *Paolo Manuzio* (1512-74.), sin Aldov, kani u to doba (podkraj 1556.) poslati svoga sina Aldu mlađega (1547-97.) u Dubrovnik, ali kad je odustao od te namjere, odobrava to Beccadelli, jer sve, šta bi u Dubrovniku Aldo naučio, bilo bi da govori »il schiavone«. Ipak je Paolo poslao osamnaest mjeseci kasnije u Dubrovnik mlađega sina Girolama, kojega je odgajao učitelj Paolo Bosio i bio tako oduševljen njime, da mu je htio ostaviti sav svoj imutak, ali je mladić, koji je bio slaba zdravlja, umr'o god. 1559., na veliku žalost otčevu i učiteljevu. Jedan od prijatelja Manuzijevih bio je i spomenuti filozof Nikola Gučetić-Gozze.

Kad je Beccadelli prispio u Dubrovnik, bilo je pjesniku Maroju Mažibradiću (1530 - 1591.) dvadeset i pet godina, Dinku Ranjini (1536 - 1607.) devetnaest, Franu Lukareviću (1541 - 1598.) samo četrnaest. U to je doba morao već pisati i Miho Bunić (†1590.). Iako Beccadelli nigdje ne spominje izričito ove pjesnike, ipak je nesumnjivo, da je prisutnost tako velikog Petrarkinog štovatelja, kakav je bio nadbiskup, morala imati utjecaja i na njihovo književno obrazovanje. (Torbarina, Italian influence, 41. ss.).

Tako je došlo i do osnutka prvog dubrovačkog književnog družtva, *Accademia dei Concordi,* koju su po uzoru sličnih talijanskih akademija osnovali Savko Bobaljević, Miho Monaldi, Luka Getaldić, Božo Tudiž, Marin Kaboga (član akademije »dei Confusi« u Viterbu) i Ivan Amaltei. Od članova te akademije, MIHO MONALDI (r. oko 1550 - 1592.) pjevao je talijanske pjesme, ali se više iztakao kao filozof; napisao je talijansku razpravu *Irene* (Mletci, 1599.), deset dialoga o ljepoti. SAVKO BOBALJEVIĆ (1530 - 1585.) nazvan MIŠETIĆ (po otcu Miši), a s nadimkom »Glušac«, jer je zarana oglušio, bio je u mladosti kao i svi članovi njegove porodice, upleten u različite tučnjave, pa i kažnjavan zbog njih što zatvorom što izgonom iz Dubrovnika, ali se od g. 1563. nalazi u različitim javnim službama, gdje opet nije bio sasma bezprikoran. U svojim talijanskim pjesmama *Rime amorose, pastorali e satiriche* (izdane posmrtno od braće u Mletcima, 1589.) pokazuje dosta talenta, satire su mu podosta lične, ali neuvredljive, ljubavne pjesme odaju iskreni osjećaj, iako izražen prilično konvencionalno, a čini se, da je i njegovo prijateljstvo bilo iskreno; smrt su mu prijatelji veoma žalili. Na hrvatskom je jeziku ostavio jednu *Jeđupku,* dvie poslanice (Miši Pelegrinoviću i Maroju Mažibradiću) i dvanaest »pjesni ljuvenih«, od kojih jedna (10.) podsjeća na narodnu lirsku pjesmu:

Majka kćerci tiho pravi:
ti si cvijetak moj gizdavi;
Draga kćerce, diko moja,
oholi me sreća tvoja . . .

Od ostalih pjesnika toga vremena ostavio je pučanin MAROJE MAŽIBRĀDIĆ ŠULJAGA (1530 - 1591.) dvadesetak ponajviše ljubavnih pjesama, a vlastelin

MIHO BUNIĆ BABULINOV († oko 1590.), osim rukoveti ljubavnih pjesama (jedna »U pohvalu Cvijete Zuzorićeve«), i prievod Euripidovih »Feničanki«, i to služeći se talijanskim prievodom Lodovica Dolce, od koga je uzeo i naslov *Jokasta.* Vlastelin FRANO LUKAREVIĆ BURINA (1541 - 1598.), nemaran ili možda nevješt trgovac, loš suprug, slab domoljub, koji stupa u uhodarsku službu napuljskog podkralja protiv turskoga carstva, ali uza sve to povezan prijateljskim vezama s dubrovačkim književnicima, preveo je talijansku tragediju Jerolima Zoppio *Atamante* i čuvenu Guarinijevu pastirsku igru »Pastor fido«, koja se 1583. prvi puta prikazivala u originalu, a već 1592. bio je gotov Lukarevićev prievod pod naslovom *Vjerni pastijer.* I vlastelin SAVKO GUČETIĆ BENDEVIŠEVIĆ (†1603.) preveo je pod naslovom *Dalida* tragediju »Adriana« Lodovica Grota, u koju je upleo motive i scene, a osobito zaključnu katastrofu iz Grotove »Dalide«. Suvremenik ovih pjesnika bio je i pučanin ANTUN SASIN BRATOSALJIĆ (Sassi, r. prije 1524. † poslije 1595.), pisar u državnoj službi. Pisao je lirske pjesme, ali nijedne ljubavne ni pobožne; među njima je u pohvalu dubrovačkih pomoraca u mesinskoj luci izpjevana *Mrnarica* (S P XVI, 168.), jedan je od najboljih njegovih proizvoda, pa dvie maškerate (»Robinjica« i »Mužika od crevljara«). Dosta mu je uspjela *Malahna komedija od pira,* dok su slabije dvie pastirske igre *Filide* i *Flora.* Posljednje mu je djelo suhoparna kronika u stihovima o austrijsko-turskomu ratu od 1593. do 1595., pod naslovom *Razboji od Turaka.* Sasin pripada među najslabije stihotvorce 16. stoljeća. (Jean Dayre, Dubrovačke studije, 1938.; J. Torbarina, Italian influence on the poets of the Ragusan Republic, 1931.).

54. Najiztaknutije pjesničko ime u trećoj četvrti 16. stoljeća svakako je DINKO RANJINA (1536 - 1607.). U starim izpravama na narodnom jeziku glasi to prezime »Ranjenić« (v. § 34.), a ima i polatinjeni oblik Araneus, prema njemu i talijanski Araneo. Baraković ga u »Vili Slovinki« (S P XVII, 162.) spominje ovako:

prem ako Dubrovnik Livijom procvita,
ku Dimko Ranjenik u pisni počita.

Spomen na stari narodni oblik imena možda je dovodio pjesnika do igre riečima, gdje na sebe aludira pod imenom »Ranjeni«. Tako su na zadnjoj stranici firentinskoga izdanja njegovih pjesama naštampani ovi stihovi:

Ljudi mudri vazda na jedan način stoje,
a dobra ptica i u zlo brijeme poje,
i koga trg hrani, o trgu govori,
a Ranjen o rani, koja ga sve mori. (S P XVIII, 225.).

Prema sakupljenim arhivskim podatcima, što su ih sabrali *Jireček* (Beiträge ... Archiv für slav. Phil. XXI. 1889., 495.), *Urlić* (Nekoliko priloga biografiji D. Ranjine, Građa X., 101-105.) i *Jean Dayre* (Recherches sur l' histoire de la poésie ragusaine, Revue des études slaves XI., 1931., 50-60.), glavni bi tok

Ranjinina života bio ovaj: Dinko je bio posmrče Domenika Ranjine i Marije Cerva, koja je kao udovica ostala u vrlo zamršenim imovinskim okolnostima. God. 1556. ulazi Dinko u Velo Vieće; 1559. zaručuje se s Madom Lukarević; zatim odlazi u Mesinu, gdje mu je živio brat, i nosi sa sobom novac Jeronima Gučetića i Nikole Kaboge. Ovi poslije dugo i uzaludno traže svoj novac natrag. God. 1563. dolazi iz Mesine u Firencu, gdje nalazi u maloj dubrovačkoj koloniji Frana Lukarevića i Lukšu Sorkočevića. Tu odmah po dolazku izdaje kod sina Lorenza Torrentina svoje *Piesni razlike* (1563.). Gotovo u isto vrieme izlaze i njegove talijanske pjesme u *Rime Scelte* (drugi svezak), što ih je nakladnik Giolito izdao u Mletcima 1563. (v. § 39.). U Firenci je Cosimo I. upravo bio osnovao red Svetoga Stjepana, po uzoru maltežkoga reda; članovi, koji su morali biti plemići bar četiri koljena, obvezali su se na čistoću u braku, poslušnost i dobročinstvo, a morali su neko vrieme provesti i na galijama reda, koje su se borile protiv nevjernika. Nakon izjava svjedoka primljen je Ranjina 26. studenoga 1567. u taj red; god. 1575. već nije član reda, jer nije izvršio obvezatna putovanja galijama. G. 1568. je u Dubrovniku, pa u Firenci, pa opet u Dubrovniku, gdje mu 1572. Senat odbija molbu za put u Italiju zbog poslova. Uto počinje proces protiv njega zbog nekog zlodjela (ne kaže se kakvog), i on je 21. svibnja i osuđen, te je izdan nalog da bude uhapšen, a ako bi se branio, može ga se i ubiti. Godinu dana kasnije vodi se protiv njega proces na tužbu pučanke Anice Stjepanović, koju je bio uzeo za dojilju kćerki, pa ju je povodom jedne uvrede zlostavio; i tu je osuđen na novčanu kaznu i mjesec dana zatvora. Nakon toga više nema takvih afera, nego samo brige, da osigura porodicu. Od god. 1588. vrši različite državne službe, a sedam puta je izabran i za kneza republike. U posljednjim godinama života uživa slavu kao iztaknuti pjesnik, pa ga svi učeni ljudi štuju. Nije međutim poznato, da je i pod starije dane pjevao.

Pjesničtvo Ranjinino sve je u stilu Petrarkinih učenika i imitatora, Pored ljubavnih pjesama, kojih ima najviše, izpjevao je niz duhovnih, satiričkih i pastirskih pjesama, ekloga i poslanica. Dobar dio ljubavnih pjesama posvećen je jamačno »Liviji zloj Latinki« (S P XVIII, 48.). Bilo je prije obćenito prihvaćeno mišljenje, da je Ranjina unio novi duh u dubrovačko pjesničtvo, poglavito time, što se više ugledao u grčke i rimske uzore od svojih predšastnika, koji su bili čisti imitatori petrarkista. Tomu se smatrala kao potvrda osobito Ranjinina pjesma: »Jednomu, ki ništo ne učini, a tuđe sve huli« (S P XVIII., 60.), gdje veli, da »druga sad imena naše pjesni diče«. Na žalost, nakon iztraživanja M. Kombola (D. Ranjina i tal. petrarkisti, Građa XI., 64 ss.) i J. Torbarine (Italian influence, 142. ss.), nema nikakve sumnje, da je originalnost Ranjinina minimalna, a i oni klasični uzori često su mu poznati tek po talijanskim prievodima ili imitacijama. Latinski je doduše nekako poznavao, ali grčki nikako. Sva učenost njegove posvete Mihu Menčetiću (Matufiću), u suštini je plagijat djela »Ragionamento della poesia« Bernarda Tassa. Među njegovim talijanskim uzorima su: Cariteo, Tebaldeo, Angelo di

Costanzo, Guidiccioni, Serafino d' Aquila, Bernardo Tasso i dr. Petrarku nije Ranjina imitirao više nego drugi petrarkisti, pa i naš Menčetić, koga sa Držićem zove »naši prvi spjevaoci Šišmundo i Džore«, i obojicu ih vrlo cieni. Reforma Pietra Bemba nije na Ranjinu mnogo utjecala, nego se, kako je utvrdio Kombol, »upravo u pjesmama D. Ranjine, savremenika ponovno oživjele precioznosti u Italiji, *još više nego u zborniku iz 1507.* (v. § 39.) *opaža utjecaj loših strana talijanskoga kvatročenta*«. Ono par talijanskih pjesama još su mu slabije od hrvatskih. Kako Ranjina nije bio izraziti pjesnički individualitet, uzimao je, gdje je na šta naišao, bez osobitog ukusa ili jačeg umjetničkog osjećaja; njegova je ljubav jedanput stidljiva, drugi put frivolna, kako je več našao u svojim izvorima. Da je on uzmogao udariti pečat svoje ličnosti konvencionalnim motivima (kako su to na pr. kod Francuza učinili Ronsard i Du Bellay), onda bi ipak bio znamenita pjesnička pojava. Ali ovako i njega idu rieči, što ih je Berni, hvaleći Michelangela, doviknuo talijanskim Petrarkinim imitatorima: »*ei dice cose, e voi dite parole*«. Sve, što se može reći na obranu Ranjine, jest, da je svoje pjesme izdao kao mlad čovjek od dvadeset i sedam godina, i da poslije (osim dvie tri beznačajne pjesmice) nije više pjevao, ma da je doživio sedamdeset i jednu godinu.

55. Najjača književna ličnost u zadnjoj četvrti stoljeća bio je DOMINKO ZLATARIĆ (1555 - iza 1609.), iz bogate pučanske obitelji, koja je iza velikog potresa g. 1667. uvrštena i među vlastelu. Kao pučanin nema ni latinskog ni talijanskog posebnog oblika prezimena (osim Slatarichius ili slično, odnosno u pjesničkoj igri kod Didacusa Pyrrhusa: Aurius, Chrysaeus i dr.). Više je nauke učio u Padovi, gdje je 2. kolovoza 1579. izabran za rektora, koga su po tadanjem običaju birali i profesori i đaci; uz kandidatove sposobnosti odlučivalo je mnogo i njegovo materialno stanje. Prigodom izbora prisegao je Zlatarić, da je navršio propisane 24 godine; odatle se mora zaključiti, da je rođen 1555. ili ranije, a ne g. 1558., kako se prije zaključivalo iz njegova prvoga prievoda »Aminte« iz g. 1580., gdje s aluzijom na svoje godine prevodilac stavlja u usta jednoj osobi (Jeli) rieči: »gdje jedva prem *drugo po dvaes ljet svršivaš*«. Moguće je i to, da je prievod rađen već 1577., a štampan istom 1580., pa bi i spomenuta aluzija bila izpravna.

Za vrieme rektorata Zlatarićeva došlo je do krvavih đačkih sukoba između Niemaca i Francuza; nigdje nije zabilježeno, da je tu Zlatarić bilo kako sudjelovao, pa niti kao miritelj. Kad se svršila godina rektorata, dobio je od mletačke republike naslov zlatnog viteza (»eques auratus«), a isto tako mu je podignuta blizu velike dvorane jurista spomen-ploča s počastnim nadpisom, kako je to i jedno i drugo bio običaj *za sve rektore,* dakle ne samo za Zlatarića. (Dayre, Le rectorat de Z. à Padoue, Prilozi XIV, 1934., 71. ss; Dubr. studije, 73. ss.).

G. 1587. oženio se pučankom Marom Džonović , a poslije otčeve smrti (oko g. 1590.) zapalo ga imanje na Cavtatu i Konavlima. U srdačnim je odnosima s du-

brovačkim pjesnicima: Ranjinom, Savom Bobaljevićem, Marojem Mažibradićem i njegovim sinom Oracijem, a i sa stranima: s Camillom Camilli i s portugalskim humanistom Jakobom Flavijem (Didacus Pyrrhus), koji je živio u Dubrovniku. Iz jedne se pjesme (XCI., S P XXI, 218.) vidi, da je još u rujnu 1609. bio živ; nigdje se ne spominje datum njegove smrti.

Književni rad Zlatarićev obuhvaća *Pjesni razlike* (137), koje su sačuvane u više rukopisa, prievod Tassova *Aminte* (Ljubmir), koji je štampan g. 1580., ali se nijedan štampani primjerak nije sačuvao; ta prva verzija prievoda sačuvana je u rukopisnom priepisu. Sve ostalo izašlo je g. 1597. štampom pod naslovom: *Elektra tragedia. Ljubmir pripovies pastirska. I ljubav i smrt Pirama i Tizbe. Iz veće tuđieh jezika u hrvacki izložene. K tomu su pristavljene njekolike Piesni u smrt od razlicieh. Po Dominku Zlatariću. V Bnecieh, po Aldu. MDXCVII.* Knjiga je upravo razkošno opremljena; štampana je na krupnom papiru, skladnim Aldovim antiknim i kurzivnim slovima, s dvadeset sadržaju prilagođenih vinjeta u renesansnom stilu, sa sličnim incijalima, bordurama i zaglavnim uresima. Na posljednjoj stranici otisnuta je slika Alda Manuzija starijega. Svakako je ovo liepo izdanje znak osobitih simpatija Manuzijeve porodice za Dubrovnik (v. § 53.). Upravo neznatni broj štamparskih pogrješaka daje naslućivati, da je možda sam pjesnik nadzirao štampanje svoje knjige. (M. Breyer, Poviest jedne dubrovačke »Hrvatulje«. Hrv. Kolo, 1937., 37. ss.).

Zlatarić svojom naobrazbom i kulturom daleko nadmašuje Ranjinu. Poznavao je grčki, latinski i talijanski, pa su njegovi spomenuti prievodi načinjeni prema izvornicima. U njegovim se pjesmama naprotiv ne nalazi nijedna, koja bi bila puki prievod talijanskog ili kojeg drugog uzora. Kod njega se nalazi obćih mjesta, koja su zajednička svima pjesnicima onoga vremena u Italiji i u ostaloj Evropi. Vidi se utjecaj Petrarke, Bemba i Ariosta liričara, ali nema robskih imitacija. Pjesništvo presenčentizma (sečentizam avant la lettre), u stilu Gabriella Chiabrere (1552 - 1638.), Ottavija Rinuccinija (1564 - 1621.), koje je našlo svoj vrhunac u Giambattiste Marina (1569 - 1625.), našlo je slabo odraza kod Zlatarića; takva je pjesma ipak: »Ljubavnik učinjen prah od časa« (XL, S P XXI, 188.). Utjecaja starih klasika u njegovoj lirici gotovo i nema, dok se može razabrati bar poznavanje Danteovo »Commedie« (pj. br. XXIX.). Dakako, da Zlatarić u biti ostaje petrarkista, ali se diže iznad prosjeka Petrarkinih talijanskih imitatora. Gdjegdje prodire njegov lični osjećaj tako snažno, da nas se još i danas doima; tako osobito njegova dirljiva pjesma *U smrt Šimuna sina svoga prvorođenoga:*

Već ne ćeš ćaćka zvat, da te u svoj kril primi,
ni njegov grlit vrat rukama drazimi...

Naročito je liepa pjesma *U hvalu pokoja i mirne pameti* (XVII, S P XXI, 175.), koja pokazuje pjesnikovu ljubav k prirodi i sreću u smirenosti:

jer nad čim sunce sja, sve da ima ki človik,
a želi pokoja, njegov je tužan vik.

I renesansni motiv o trajanju pjesničke slave (Ronsard: »Quelqu' un, après mille ans...«), koji je preuzet od Horacija (»Exegi monumentum...«), nalazi se kod Zlatarića (XLIX):

Možebit imena budu nam još prosjat
i po sva vremena u broju vrijednijeh stat,
s česa čas velika resit će sveđ nami
i kad Dubrovnika ne bude ni kami. (S P XXI, 193.).

U pjesmi CI. daje svoju pjesničku izpoviest:

Ne ištem spijevati za hvale steć koje,
krvave tej rati, oružja i boje,
s kijem sila Zrinskoga bosansku vlas hara
u zdravlju slavnoga Rodulfa ćesara;
ni kako snig i grad stvara se ali grom,
ni zač je mjesec sad tankorog, pun potom;
neg ištem smiljenja prid onom od gospoj,
ka ljubka željenja napuni život moj. (S P XXI, 224.).

Ako Zlatarićevu liriku i kvare tražene slike i izvjestna usiljenost, značajna za sve pjesničko stvaranje onoga vremena, ipak njezine bolje stranice izražavaju intimni pjesnikov unutarnji život i odlikuju se svojom iskrenošću, pa svakako pripadaju među najbolje lirske proizvode dubrovačke lirike u 16. stoljeću. (V. Torbarina, Italian influence, 202-225.).

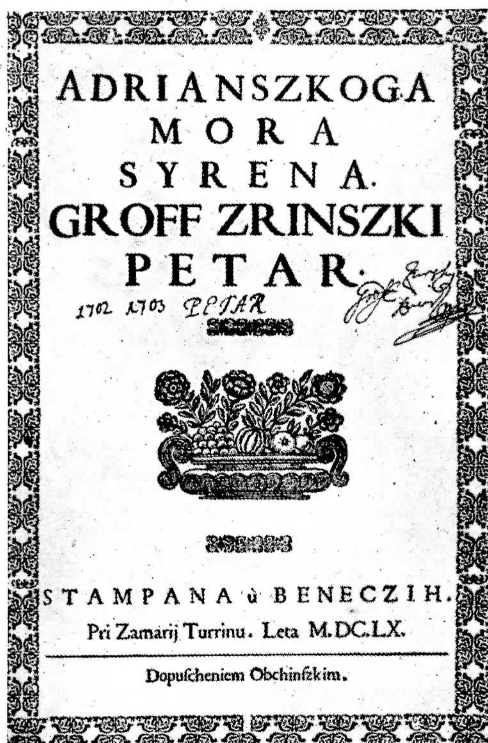
Po svojoj književnoj naobrazbi i sposobnosti prilagođivanja bio je Zlatarić kao stvoren za prevodioca. Još u Padovi preveo je Tassova »Aminta«, koji se u originalu prvi put igrao 1573., a tiskan je g. 1581. Zlatarićev je prievod načinjen po rukopisnom primjerku i štampan u Mletcima već 1580., dakle prije izvornika. To je prvi prievod toga djela na tuđi jezik, jer francuzki je prievod tek iz g. 1584. Prievod je Zlatarić posvetio Mihu Menčetiću (Matufiću), istomu, kojemu je i Ranjina posvetio svoje pjesme. U posveti se izpričava, što je upotriebio »veras odriješen« (il verso sciolto), t. j. stih, koji nije vezan na broj slogova, a nema ni rime (osim u korskim partijama kod Zlatarića), a to je učinio, »budući mi izostalo vrjemena«. Kasnije je prievod dotjerao »s malo povećom pomnjom u ova zrelija godišta«, zadržavši ipak slobodni stih, ali uzevši slavenska imena tamo, gdje je kod prvog prevođenja ostavio izvorna. Djelo je izdao pod naslovom *Ljubmir* u spomenutom skupnom izdanju od god. 1597. iza Sofoklove *Elektre,* za koju veli, da je nastojao »jednakom požudom učinit Hrvaćku Grkinju Elektru Sofoklovu«. Dodao je iza »Ljubmira« još i *Ljubav Pirama i Tizbe,* prievod iz Ovidija.

Cielu je knjigu, a poglavito »Elektru«, posvetio »*Đurđu knezu Zrinskomu*«, onomu istomu, komu je Krnarutić posvetio svoje »Vazetje« i Pergošić svoj prievod

Verböczyja. Misli, da kao što nije bilo nedostojno »Lehsandru kralju srbskomu imat u rukah Omera«, da će i on, unatoč toga, što se nahodi .» . . u tolicijeh sprava od boja«, ipak rado »prigledat kadgodi spijevanja od vrijednijeh Latina, ali Grka, koji vam u vaš hrvacki jezik govore«. Na taj će način i on učiniti knezu nekakvu »službu«, dok mu je »jedan brat od vas na blizu bio primljen i ljubljen«; taj brat Zlatarićev bio je Miho, častnik u službi Jurja Zrinskoga. Na knjizi se Zrinski zahvalio istom 26. kolovoza 1602. latinskim pismom, izpričavajući se, što zbog ratovanja nije dospio prije da pročita poslanu mu knjigu »Dalmatico idiomate conscriptum«, a zahvaljuje mu i na liepom dočeku svoga rođaka Petra Šubića Peranskoga u Dubrovniku; ujedno ga moli, ako još što novo izpjeva, da mu to pošalje.

Prievod »Ljubmira« ostao je i u ovoj knjizi posvećen Mihu Menčetiću, dok je »Ljubav Pirama i Tizbe« posvećena, »mnogo uzvišenoj i svakom svijetlom krjeposti narešenoj vladici *Flori Zuzorić Pescioni«,* kojoj su posvećene i neke njegove lirske pjesme. Roditelji Cvijete Zuzorić (starinom Žužorina, potalijančeno Zuzzeri), vjereni godine 1545., a vjenčani valjda početkom 1546. u Dubrovniku, preselili su se g. 1552. u Ankonu; ako je Cvijeta rođena Dubrovkinja, kako svi suvremenici tvrde, onda se morala roditi već godine 1551. ili 1552. Svakako je odgojena u Ankoni, a kako je talijanski odgoj bio puno slobodniji od dubrovačkoga, razumiju se i ogovaranja, kojima je kasnije bila izvrgnuta u Dubrovniku. Cvijeta se 1570 udala za firentinskoga plemića Bartolomeja Pescioni, a i njezine su se sestre poudale za jakinske plemiće. Iste godine 1570. dolazi Pescioni u Dubrovnik kao firentinski konzul, i tu ostaje do g. 1583. Odatle se vraća u Ankonu kao konzul, gdje umire deset godina kasnije (1593.). Njegova ga je supruga za dugo preživjela, jer je umrla tek 1. prosinca 1648. kao starica od devedeset i šest godina. (J. Tadić, Mladost Cvijete Zuzorić. Šišićev zbornik, 1929., 395-398.; J. Dayre, Dubrovačke studije, str. 8.).

Razumljivo je, da je pojava liepe, a jamačno i naobražene gospođe, koja je osim toga bila i slobodnije odgojena, nego dubrovačke žene, morala u dubrovačkom družtvu biti nešto osobito, i da je zaniela i nadahnula dubrovačke pjesnike. Vjerojatno se za njom razplamtio Zlatarić još prije svoga odlazka u Padovu, kad je tamo financirao izdanje pjesama Cesara Simonettija (g. 1579.), ali je izdanje posvetio Cvijeti. Njoj je izpjevao i talijanski sonet, koji je zabilježio Crijević u biografiji Cvijete Zuzorić (v. S P XXI, str. XXXII.). Cvijetini su štovatelji bili Miho Bunić, Miho Monaldi i nećak mu Marin Battitore, koji je izdanje Monaldijevih »Rime« (Mletci, 1599.) posvetio Cvijeti. Tamo je štampan i sonet nekog Giambattiste Boccabianca, posvećen Cvijeti. Nikola Gozze-Gučetić i žena mu Mara, kćerka Ivana Gundulića, bili su vrlo odani Cvijeti, pa je njegova knjiga »Sopra le Metheore d' Aristotile« (Mletci, 1585.) posvećena njojzi. Ona je jedna od osoba, koje razgovaraju u Gučetićevim platonskim dialozima o ljubavi i ljepoti (»Dialogo d' Amore detto Antos . . .« i »Dial. della Bellezza detto Antos . . .«, Mletci, 1581.);

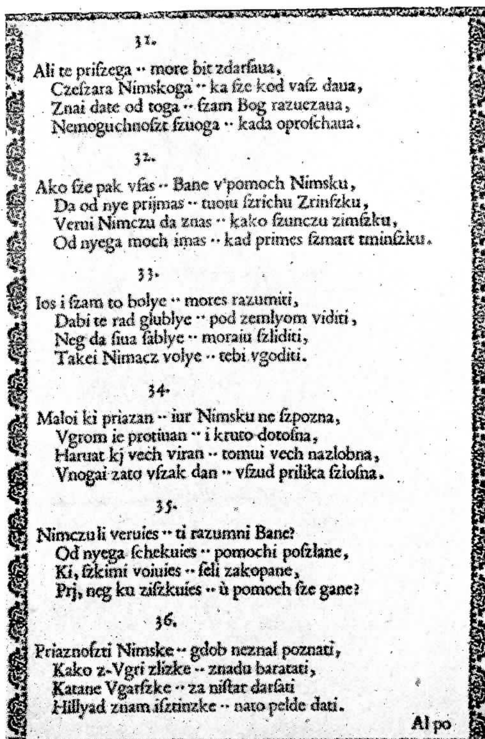

ADRIANSZKOGA
MORA
SYRENA.
GROFF ZRINSZKI
PETAR.

STAMPANA ù BENECZIH.
Pri Zamarij Turrinu. Leta M.DC.LX.

Dopuſchenicm Obchinſzkim.

43. *Petar Zrinski: Adrianskoga mora sirena. Mletci, 1660.*

31.

Ali te priſzega ·· more bit zdarſaua,
Czeſzara Nimskoga ·· ka ſze kod vaſz daua,
Znai date od toga ·· ſzam Bog razuezaua,
Nemoguchnoſzt ſzuoga ·· kada oproſchaua.

32.

Ako ſze pak vſas ·· Bane v'pomoch Nimsku,
Da od nye prijmas ·· tuoiu ſzrichu Zrinſzku,
Verui Nimczu da znas ·· kako ſzunczu zimſzku,
Od nyega moch imas ·· kad primes ſzmart tminſzku.

33.

Ios i ſzam to bolye ·· mores razumiti,
Dabi te rad glublye ·· pod zemlyom viditi,
Neg da ſiua ſablye ·· moraiu ſzliditi,
Takei Nimacz volye ·· tebi vgoditi.

34.

Maloi ki priazan ·· iur Nimsku ne ſzpozna,
Vgrom ie protiuan ·· i kruto dotoſna,
Haruat kj vech viran ·· tomui vech nazlobna,
Vnogai zato vſzak dan ·· vſzud prilika ſzloſna.

35.

Nimczu li veruies ·· ti razumni Bane?
Od nyega ſchekuies ·· pomochi poſzlane,
Ki, ſzkimi voiuies ·· ſeli zakopane,
Prj, neg ku ziſzkuies ·· ù pomoch ſze gane?

36.

Priaznoſzti Nimske ·· gdob neznal poznati,
Kako z-Vgri zlizke ·· znadu baratati,
Katane Vgarſzke ·· za niſtar darſati
Hillyad znam iſztinzke ·· nato pelde dati.

Al po

44. *Jedna strana iz »Sirene« Petra Zrinskoga*

45. *Slika iza naslova »Sirene« Petra Zrinskoga*

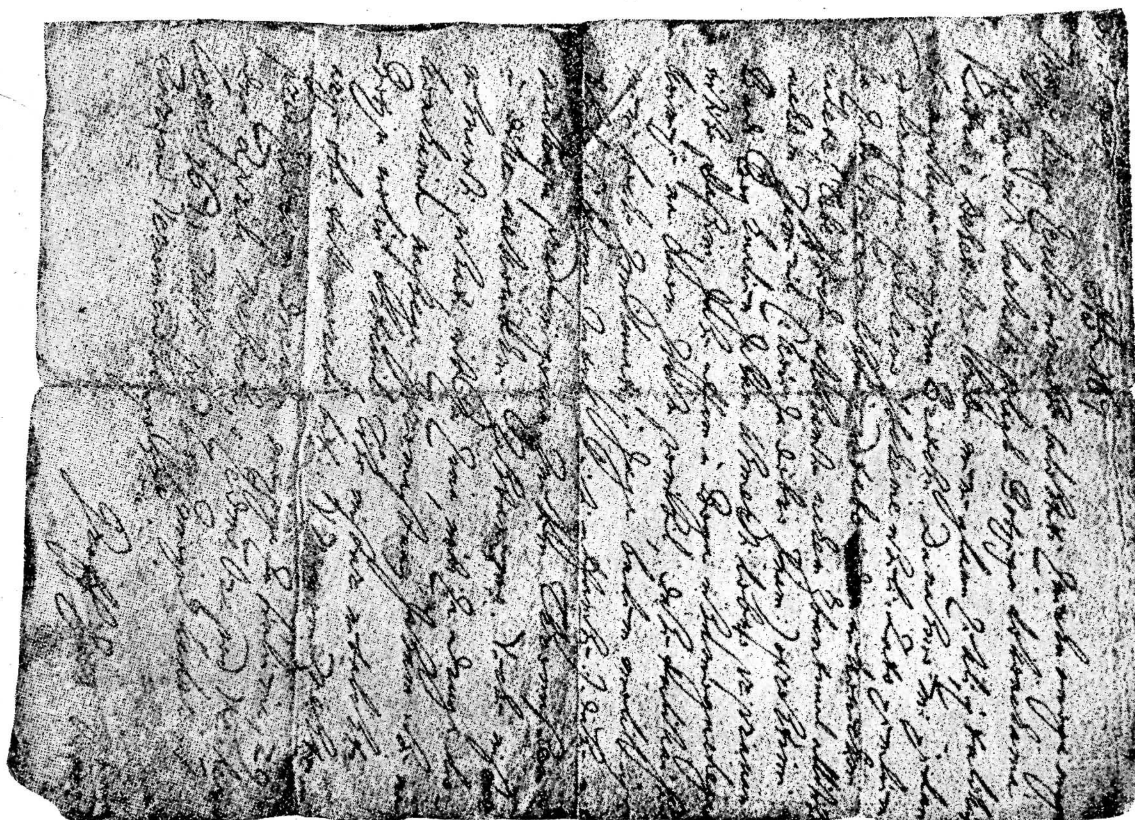
46. *Naslovna strana madžarske »Zriniade« Nikole Zrinskoga. Beč, 1651.*

47. Gaspard Bouttats: Fran Krsto Frankopan (1643—1671.)

48. Gaspard Bouttats: Grof Petar Zrinski (1621—1671.)

49. Oprostno pismo Petra Zrinskoga ženi Katarini (29. IV. 1671.)

mjesto razgovora je vila Gundulićevih u Gružu. I u svojoj knjizi *(Rime,* Padova, 1579.) izpjevao joj je Simonetti nekoliko madrigala. Čak i Tasso joj je izpjevao tri soneta i pet madrigala: »Ad istanza del signor Giulio Mosti loda Ancona dove vide una gentildonna ragusea chiamata Fiordispina« (Le Rime di Torquato Tasso, ed. critica, Bologna. 1898.; »Rime composte ad istanza d' altri«, II., 442-447.; Torbarina o. c., 75.). Iako dakle ne može biti govora o nekom »književnom salonu« Cvijetinu u Firenci, kako se čita kod starijih literarnih historika, a vjerojatno nije ni pjesme pjevala, koje da su se tobože izgubile, ipak nema sumnje, da je bila jedno vrieme centar pažnje u Dubrovniku, a nije ostala nezapažena ni u Ankoni.

U posveti »Pirama i Tizbe« obećava Zlatarić Cvijeti, da »ako se uzdostojite bit im vlaštita gospođa i pomna obraniteljica«, on će onda »ganut se, ako vam bude ugodno, izvesti na svijetlo ne mao broj pjesni, koje sam u vašu hvalu učinio«. Ali on te pjesme nije nikada izdao, nego ih je sabrao njegov sin Miho, koji u posvetnoj pjesmi veli:

Zlatarić je ove pjesni
moj Dominko otac znani
učinio u ljuvezni,
čijem ga lijepa vila rani;

ke njegovoj pak po smrti
raspršane ja sin Miho,
da ih ne bude vrijeme strti,
pokupih ih mirno i tiho,

i u ovo libro pripisati
od unuka činih Frana,
da ih bude svak legati,
ko je uma toli znana.

56. Dva su književnika, koja su doduše svojim životom i radom vezana s književnicima renesansnoga doba, ali vremenski sižu i u prve decenije 17. vieka, pa tako u neku ruku tvore prielaz između dva stoljeća: to su Dubrovčanin *Oracijo Mažibradić* i Zadranin *Juraj Baraković*.

ORACIJO MAŽIBRADIĆ bio je nezakoniti sin Maroja Šuljage (v. § 53.), pa zato nije mogao nasliediti ni ono malo dobro, što ga je njegov otac spasio iz svojih boljih dana. Živio je u drugoj polovici 16. stoljeća, a umr'o je poslije 1636. Kao pisar mljetskoga kneza, uz mnogobrojnu porodicu, težko je životario, ali se našlo dobrih prijatelja, koji su ga podupirali. Među njima je bio i Martolica Ranjina, koji u jednoj poslanici zahvaljuje Oraciju, što mu je dvaput život spasio, a treći put malo da nije bio i ubijen (S P XI, 213.). Drugi je njegov zaštitnik bio Dživo Plavković (po Kolendiću: pjesnik Dživo Gundulić; v. Dubrovački list 1926., 19.), kojega u jednoj poslanici iz god. 1623. slavi kao pjesnika ljubavnih i duhovnih pjesama (S P XI, 206.); u toj poslanici crta i biedu svoga života.

Sam Oracijo, koji je bolji pjesnik od svog otca, ostavio je ljubavnih i refleksivnih pjesama i nešto poslanica, što u osmercu što u dvanaestercu. Ljubavne pjesme, nastale u mlađim danima, nadovezuju na petrarkističku liriku njegovih

predšastnika; posvetio ih je Matu Gradiću »moleći toj samo, da se ne skitaju ni sjemo ni tamo«, i da ih radije spali, nego da ih drugima pokazuje, »nenadnja da me s kijeh ne nađe ka bijeda«. Od ostalih se pjesama odvaja njegova *Jeđupka,* koja nije imitacija Čubranovićeve, nego u njoj vračarica proriče, kakva će biti godina 1636.

JURAJ BARAKOVIĆ (1548 - 1628.), rodio se, kako doznajemo iz njegovih djela, na otčinskom dobru Plemićima kraj Zadra, od majke Zadranke, pa se i sam smatrao Zadraninom. Odgojen u Zadru, postao je svećenik i dopr'o do časti kanonika. Živio je i u Šibeniku (»zač u njem pribivam i živem pokojan — i časti uživam, kih nisam dostojan«), bio je u Rimu svete godine 1600., a i umr'o je u Rimu 1. kolovoza 1628. U crkvi sv. Jeronima postavio mu je Ivan Tomko Mrnavić nadgrobnicu, u kojoj se veli, da se izkazao u borbi s Turcima, a spominje se, da je imao osamdeset godina (»musarum Illyric. ad octuag. aet. miro cultori«); očito odatle zaključuje Ljubić na godinu rođenja 1548. (S P XVII, str. VII.).

Od njegove tri pjesni, dvie su štampane: *Vila Slovinka* (Mletci, 1613. i 1682.) i *Jarula* (Mletci, 1618., i kasnije: 1636., 1656., 1702., 1720.), dok je *Draga, rabska pastirica* ostala u rukopisu. U tim djelima Baraković nastavlja tradicije zadarskog kruga pjesnika, poglavito Zoranića. Čini se, da su »Jarula« i »Draga« prije izpjevane, jer u pohvali »Vile Slovinke« pop Ivan Tonković, kanonik šibenski, veli »Jarulom nam danom cvateš, gdi god zene«. *Draga* je s legendom spojena poviest Raba, te je kao neka priprava za prvi dio »Vile Slovinke« (petje 1-10.). *Jarula* (t. j. lieha urešena cviećem) je poviest starozavjetne i novozavjetne objave božje u stihovima, i podieljena je u šest pjevanja, koja se zovu »cvitja« (1. do Noe, 2. do poroda Izakova, 3. do Mojsija, 4. do babilonskoga sužanjstva, 5. do poroda Isusova, 6. do smrti sv. Petra i Pavla); ona je kao priprava za drugi dio »Vile« (petje 11-13.). Bila je napisana već g. 1605. (Građa XIII, 287.).

Vila Slovinka je po kompoziciji dosta glomazan spjev u 13 pjevanja (»petja«), u kome se osjeća utjecaj i Vergilija i Dantea i Zoranića, ali ima i dosta originalnih crta. U njoj pjesnik pripovieda, kako je izišao iz Šibenika i penjući se uz goru počeo »bugariti pir despota Vuka«. Pod nekom zidinom gledao je jednu usnulu ženu; to je bila vila, kojoj, po njezinoj želji, pjesnik priča poviest svoga roda, a vila mu govori o Zadru. U drugom i trećem pjevanju vila pripovieda, uz ostalo, obsadu Zadra po Perhat-begu (t. j. Ferhard-begu bosanskomu) 1659., kod kojih borba je i pjesnik sudjelovao. U četvrtom se pjevanju govori o zboru vila na Velebiću; u petom i šestom se kazuju pjesme, što su ih vile pjevale uz kolo u počast gradu Zadru, a u sedmom se pjevanju govori o postanku slovinskog jezika. U osmom pjevanju stiže pjesnika poklisar bega hlivanskoga knezu šibenskomu i pripovieda o jednoj zadarskoj svadbi, gdje je »niko dite malolitno« pjevalo *bugaršticu o Majci Margariti.* Pjesnik naslućuje zlo, i uistinu, poklisar mu izpripovjedi, da mu rođena sestra Margarita oplakuje smrt brata Petra i sina Ivana, koji su

poginuli u ratu. U devetom pjevanju pjesnik, nakon težkih snova, opet traži vilu, a u desetom nalazi pustinjaka, koji ga šalje opatici, da ga izlieči od jada. U jedanaestom pjevanju se govori o neuslišanoj pjesnikovoj ljubavi, a u dvanaestom o odlazku iz Šibenika lađom, koja nastrada u oluji; pjesnik se spasi na neki otočić. Tu mu se ukazuje čudnovata »osin« (sjena), koja mu opisuje na široko muke paklene, a osobito muke Đurđa Smederevca (»Juraj sam, reče, ban Smiderski gospodin — despotom prvo zvan, vojvode Vuka sin«, st. 1368-69.) Taj se razgovor vodi na Vulkanu, odakle pjesnik odlazi i tumara, dok ne ugleda jednu trgovačku lađu, na koju ga primiše i petoga dana sretno u rodnom kraju izkrcaše. Trinaesto pjevanje daje kao sadržaj knjigâ, što mu ih je »osin«, dao, pjesmu u čast pokojnoga Frane Strižoevića Šibenčanina. I baš kad to pročita i izađe iz kuće, namjeri se na Strižoevićev pogreb.

Kako se vidi, raznolični elementi pjesme vrlo su slabo među sobom povezani; imade i mnogo ponavljanja, a sve skupa kvare pjesnikova mudrovanja, u kojima ima mnogo rieči, a malo misli; isto tako loše djeluju laskanja, kojima pjesnik očito računa polučiti neke lične koristi. Zanimljivo je, da postanak Zadra veže s imenom Neptunova sina *Slovana,* koji od otca »za dar« dobija grad Zadar (kao i kod Zoranića, na koga se Baraković pozivlje). Uobće se kod Barakovića nalaze stihovi, koji pokazuju neke vrsti »sveslavensku« ideologiju, kakva je došla do izražaja u Orbinijevu »Il regno degli Slavi« (1601.); tako pjeva Baraković:

S iztoka na zapad i opet u poprič
svud zvuči i dosad slovinske vrsti rič...

I kod Barakovića je živ domoljubni osjećaj, kao i kod Zoranića; njegova se vila tuži na Zadrane:

Sramni su možebit jazikom svojime,
ter vole govorit svaki čas tujime. (S P XVII, 12.).

Ili na drugome mjestu:

Bih nigda doprla na vrime Marula
Latinkam do grla i glas njih taknula;
opet sam padnula, zač jazik slovinski
vas nauk od skula promini u rimski...
Nimci i Poljaci svojim čast uznose,
a moji zemljaci sa mnom s' ne ponose... (S P XVII, 113.).

»Vila Slovinka«, je, kako kaže pjesnik u naslovu, »u četare vrsti petja složena, ča jest u pismi skupne, u osmoredke, u zučnopojke i u poluredke«. Pod »*pismima skupnima*« misli Baraković nizove dvanaesteračkih distihova; »*osmoredke*« su pjesme u kiticama od po osam dvanaesteraca; »*zučnopojke*« su pjesme od četrnaest osmeračkih stihova (sa srokom: abba, abba, cdc, dcd), dakle *soneti;* a u *poluredke*« je pjesan složena, kad se sastoji od kitica po četiri osmerca. Prema tomu bi se činilo,

da pjesnik smatra šesnaesterac punim stihom, a njime i petnaestercom kao osnovnim mjerilom izpjevane su bugaršitce (t. j. 7+8 i 8+8 slogova). Tako je i *bugaršitca o majci Margareti* izpjevana u ta dva mjerila; osim toga iza svakog stiha dolazi polustih (6 slogova) kao refren, a zatim se isti stih ponavlja. Neki misle, da bugaršitca o majci Margariti i nije prava narodna pjesma, nego da ju je Baraković prema narodnom uzoru izpjevao (Medini, Pov. hrv. knjiž. 1902., 206.).

Barakovićev je pjesnički rad podpuno u tradicijama njegovih dubrovačko-dalmatinskih, a osobito zadarskih predšastnika, koje on i po imenu navodi; uz Marulića i Zoranića spominje on i Dimka Ranjinu (v. § 54.). Moglo bi se čak reći, da on nadovezuje i na alegorijsku poeziju sredovječne crkvene književnosti. Vidimo, da poznaje i narodno pjesništvo, pa jednu bugaršticu ili bilježi ili je sam sastavlja. Uz to unosi i neke novosti u stihu, a osobito treba iztaći upotrebu soneta, kojega nema ni kod jednog starijeg pjesnika u hrvatskim pjesmama, premda ga kadšto upotrebljavaju oni, koji pjevaju i talijanski. Sve u svemu, Baraković je jedna vrlo zanimljiva književna pojava na prielazu iz 16. u 17. stoljeće, koja zaslužuje, da nađe književnog povjestničara, koji bi je temeljito i svestrano proučio.

57. Poslije Barakovića nema čakavska hrvatska Dalmacija više književnika, koji bi se mogao mjeriti bilo s kojim suvremenim dubrovačkim pjesnikom. Dalmatinski književnici dolaze tek kao epigoni pjesnika dubrovačkog zlatnog vieka: Gundulića, Bunića i Palmotića. Zato sada u književnom jeziku počinje čakavština uzmicati pred štokavštinom. Splićanin Matej Alberti (autor »Oficija« od god. 1617.) uzima doduše u svom pismu od 29. studenoga 1607. u obranu *ča* protiv *što,* jer je samo to govor »naš vlastit, a ne tuđ« (propria nostra e non bastarda), i samo on je najbolji i najslađi (il meglio et il più soave), ali to je, baš kao i pokušaj, da se jezik arhaizira na temeljima hrvatske glagoljske književnosti (Budinićev »Ispravnik«, 1582.), sve pregazilo vrieme. Štokavska orientacija dobivala je sve više pobornika, a osobito u redovima katoličke obnove. Jedan od njezinih najjačih propagatora bio je rođeni čakavac Pažanin o. Bartuo Kašić, koji nije samo svoje brojne radove štampao u štokavskom narječju, nego je i bosansku štokavštinu stavljao kao uzor dobrog pisanja, jer je ona i najviše razširena (»apud plurimos populos«). Istina, isusovac je Kašić nailazio na opoziciju i kod dubrovačkih konzervativnih krugova (»Quidquid enim P. Cassius communi eloquio Nationi universae scribebat, Aristarchis Ragusinis displicebat), ali unatoč svih teoretskih protivljenja književni se rad u buduće odvija u tom smjeru. I Talijan Micaglia (Mikalja) izjavljuje u svomu »Blagu jezika slovinskoga« (1649/51.) »che la lingua Bosnese sia la più bella«, a tako kasnije i Ardelio Della Bella.

Ikavski oblici dolaze u normalni jekavski izgovor još i u 17. vieku, ali mnogo manje nego u 16-om. Dubrovački pisci nastoje oko ljepote i čistoće svoga jezika. U biografiji pjesnika Palmotića veli se, kako se on mnogo trudio, da nauči dobar književni jezik, jer je znao, da ne smije sliediti lokalni dubrovački govor,

već bosanski, »qua de re caeteri Dalmati Croatique« treba da smatraju vriednim imena »elegantnoga pjesnika« samo onoga, koji sliedi bosanski govor. U stvari, dubrovački pisci postaju uzor ostalima hrvatskim piscima. I tako razvojna linija hrvatske književnosti, koja je vodila smjerom iz čakavske hrvatske Dalmacije prema jugu sve do 16. stoljeća, mienja krajem 16. vieka svoj smjer i vodi od štokavsko-dubrovačkoga juga prema čakavsko-dalmatinskom sjeveru. Gundulićev epigon Petar Kanavelović Korčulanin pjeva jezikom, koji se ni po čemu ne razlikuje od jezika najboljih dubrovačkih pisaca 17. stoljeća, Splićanin Kavanjin pokazuje također najbolju volju da piše jekavski, ali kao ikavac jekavizira dosta krivo; tako piše »bieće od Boga« mjesto: biće, »stiesni« mj. stisni, »mierno« mj. mirno, »čiesto« mj. čisto, »istiene« mj. istine itd. Isto tako vidimo čakavca Don Ivana Dražića, gdje dolazi u Dubrovnik, da nauči dobro književni jezik, a Bare Betera ga pozdravlja:

A ti mjesta sred istoga (t. j. Dubrovnika)
da odkrit budeš, ko (=kako) *izabrani*
od jezika slovinskoga
izpravan se jezik hrani.

Dražić pak u posveti svoga spjeva »Lijepost duše« veli: »Dubrovnik jest ruda umijenja, polača knjiga, blagohranište mudrosti, tempal pjesnika, i bila bi se izgubila ciena slovinskoga jezika, da ga nijesu čuvali i prosvijetlili razumom svojim sinovi njegovi«. Dubrovnik stoji na čelu hrvatske književnosti 17. stoljeća. (Fancev, Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti. Ljetopis 52, 1940., 121-124.).

11. KNJIŽEVNOST KATOLIČKE OBNOVE I BAROKA (XVII. STOLJEĆE)

A. Katolička obnova kod Hrvata

58. Tridentinskim koncilom (1545-1563.) udovoljila je katolička crkva zahtjevu, koji se dizao iz vlastitih njenih redova tražeći »reformatio in capite et in membris«: utvrđene su crkvene dogme, stvoreni zaključci o crkvenoj disciplini, o vulgati kao službenom tekstu Svetoga Pisma, o latinskomu kao službenom jeziku crkve, o izdavanju katekizma (nauka vjere) za vjernike i o drugim crkvenim pitanjima. Tako su se počele smirivati trzavice u samom krilu katoličke crkve; gubitak sjevernih evropskih zemalja smanjio je doduše njenu političku moć, ali se zato stala povećavati njezina duhovna moć, a s time i unutarnja snaga. Povela se jaka djelatnost, da bi se crkvi povratili odpadnici, a krivovjerci da bi se obratili. Ukoliko ta djelatnost ide za suzbijanjem reformacije, zove se katoličkom protureformacijom, a u koliko se radi o jačanju i učvršćivanju katoličke vjere, naziva se crkvenom obnovom. U tomu radu oko katoličke crkvene obnove snažna su podpora crkvi bili različiti crkveni redovi, a među njima osobito isusovački (osnovan god. 1540.), franjevački i pavlinski red. Središnjica za tu obnovnu djelatnost postala je godine 1622. u Rimu osnovana kongregacija »De propaganda fide«.

Akcija katoličke obnove vođena je dakako u prvom redu crkvenim ciljevima. Zato su i njezini književni proizvodi tima ciljevima namienjeni. Kako su Hrvati bili posljednji katolički narod na međi prema blizom Iztoku, razumljivo je, da su oni bili kao stvoreni zato, da se kod njih osnuju središta za misionarsku akciju u zemljama pod turskom vlašću, gdje je narod, ako se nije poturčio, mnogo prelazio na iztočnu vjeru, jer nije bilo dovoljno katoličkog svećenstva za njegove potrebe, a i Turci su zbog neprijateljstva prema katoličkim vlastima Zapada bili skloniji pravoslavlju.

Osobito je *Dubrovnik* po svojim trgovačkim vezama bio zgodna polazna točka za takvu misionarsku akciju. No Dubrovčani su pomno pazili, da se ne zamjere Porti, pa je zato i razumljivo, da su s nepovjerenjem gledali na akciju isusovaca. Već g. 1560. došao je u Dubrovnik Španjolac o. Nikola Bobadilla, jedan od drugova Loyolinih; tu je propoviedao i poveo pregovore o dolazku isusovaca u grad, ali bez uspjeha. G. 1575. bio je tamo i čuveni isusovački misionar Julius Mancinellus. Senat stvara već 28. travnja 1583., odluku, »da se uvedu u naš grad

velečastni otci isusovci, na čast Božju, za naše duhovno dobro i za odgoj naših sinova«, a g. 1584., pa kasnije 1589. i još 1599. biraju prokuratore, koji će sabirati prinose za njihovo uzdržavanje. Ali tek kad su Lastovljani, potaknuti od Mletaka, podigli g. 1602. bunu, a Vieće dalo po priekom sudu osuditi na smrt dva lastovska svećenika kao buntovnika, pa je zato papa bacio na grad anatemu, - Dubrovčani, da bi se stvar izgladila, dopuštaju g. 1604. naseljenje isusovaca u gradu. Sad se već javljaju isusovci kao učitelji u državnim školama. Od g. 1609. do 1612. djeluje tu isusovac Bartol Kašić kao propovjednik i učitelj logike; ponovno se vraća 1520. i ostaje u gradu više godina bez prekida; tu osniva rezidenciju isusovačkog reda i postaje njezinim prvim superiorom.

Prvi je na hrvatskom jugu razvio svoju djelatnost u smislu crkvene obnove znanac Krnarutićev (v. § 52.) i zadarski kanonik ŠIME BUDINIĆ (r. oko 1535 u Zadru, † 1600. u Zadru), za koga Kurelac tvrdi, da je uz zadarskoga nadbiskupa Muzia Calina učestvovao i na tridentinskom koncilu, ali to ne odgovara činjenicama (v. V. Štefanić: Š. B. nije bio na trid..koncilu, Nast. Vj. L, 1941/42., 358.). Poslije se spominje u zboru sv. Jeronima kao »ilirski« izpovjednik (1581.). U Rimu je štampao svoje vrlo slobodno prepjevane *Pokorne i mnoge ine psalme Davidove* (1582.); psalam »Deus, venerunt gentes« je molba Bogu, da se smiluje narodu izmučenom od Turaka, a »Cantemus Domino« je himna pobjedi nad Turcima (izd. Kurelac, 1861.). Druga su mu djela: *Ispravnik za jereji, ispovidnici i za pokornih* (1582.; v. § 57.), *Suma nauka hristjanskoga* (1583., latinicom i ćirilicom!), što je veliki katekizam, i *Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk* (1583.) t. j. mali katekizam. U svojoj »Sumi« pokušava Budinić reformirati latinički pravopis uvodeći u nj iz češkoga pravopisa tri slova s diakritičkim znakovima (č, ć, ž), ali ta reforma nije za onda bila od drugih prihvaćena.

BARTOL KAŠIĆ (1575 - 1650.), rođeni Pažanin, stupio je g. 1590. u Rimu u red isusovaca. Napisao je još mlad *Institutiones linguae illyricae* (Rim, 1604.), gdje u predgovoru izriekom naglašuje misionarski cilj družbe Isusove. Osim u Dubrovniku bio je kao misionar i u krajevima pod turskom vlašću (1612-13., 1618. do 1620.). Za svoju knjigu *Perivoj od dievstva* (Mletci, 1628.) kaže kod života sv. Cecilije, da ga je napisao »u srbskom Biogradu« god. 1619. *Zrcalu nauka krstjanskoga* (Rim, 1631.) predgovor je datiran 1626. u Dubrovniku. Napisao je i dramu *Sveta Venefrida* (1627.) u svečanom i hladnom stilu duhovnih tragedija svoga vremena. Između ostalih djela, štampanih u Rimu ponajviše na trošak Propagande, spominjemo: *Život gospodina našega Isukrsta* (Rim, 1638.), *Ritual rimski* (Rim, 1640.) i *Vanđelja i pistule* (Rim, 1641.); za ovu posljednju knjigu kaže da ju je napisao »*u jezik dubrovački za grada i države dubrovačke*«. U Dubrovniku je g. 1622. počeo prevoditi *Sveto pismo* na hrvatski jezik, ali prievod, unatoč svih Kašićevih nastojanja, nije izišao štampom. Od g. 1635. nalazi se Kašić u Rimu, gdje je i umr'o.

Kašićeva gramatika se osniva na čakavskom narječju, ali kad je kasnije upoznao narodni govor hercegovački i književni jezik dubrovački, a kao misionar proputovao i druge štokavske krajeve, on se oduševljava za štokavski govor, koji on zove »bosanskim« jezikom, pa je na nj i preveo Sveto Pismo. I u pravopisu on uvodi za svaki glas posebno slovo ili udvojena slova, ali uviek ista slova za isti glas. »Namislih bo, da će biti lasno pročtiti ona pisma, u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasenje, a ne sad jedno sad li drugo« (Predgovor »Rituala rimskoga«).

Kašićevu misao, da je bosanski jezik najljepši, zastupa i isusovac JAKOV MICAGLIA (Mikalja, 1600 - 1654.), rođen u Pescii u Italiji, koji je izdao prvi naš rječnik (hrvatsko-talijansko-latinski) *Blago jezika slovinskoga,* što se počeo štampati u Loretu g. 1649., a svršio u Jakinu g. 1651. Ali njegov rječnik, namienjen »za djecu Dalmacije« sadrži blago i čakavskog i štokavskog narječja u Dalmaciji.

U službi Propagande bio je i IVAN TOMKO MRNAVIĆ (1580 - 1637.?). rođen u Šibeniku, a podrietlom Bošnjanin Cienili su ga kao poznavaoca hrvatskih stvari i kao takav sudjelovao je kod razprava o hrvatskom jeziku. Kao povjestničar je posve nepouzdan, čak i falsifikator. U svojoj *Vita Justianiani* je dokazivao, da je car Justinijan Slaven i da se zvao Upravda. Bio je vrlo tašt i dokazivao, da vuče lozu od različitih balkanskih vladarskih porodica. Odlikovan je visokim položajima i naslovima; uz ostalo je bio naslovni biskup bosanski i kanonik i biskupski vikar zagrebački. Preveo je neke stvari iz talijanskoga (»Život Margarete blažene djevice«, Mletci, 1613.) i iz latinskoga (»Žalosnoskazje Krispa Cezara«, god. 1614., neštampano; prievod lat. tragedije isusovca Bernardina Stefanija Sabinca), a sam je izpjevao *Život Magdalene od knezov Zirova, plemena Budrišića* (Rim, g. 1626.), gdje spaja slavljenje asketskog života s protuturskim patriotizmom; to je djelo i sam preveo na talijanski (»Della venerabile serva di Dio M. Budrisich, contessa di Zirovo«, Rim 1635.). Radeći u duhu katoličke obnove izdao je *Istumačenje obilnije nauka krstjanskoga* (Rim, 1627.), prievod katekizma isusovca Roberta Bellarmina. Književno je najzanimljivija njegova izvorna drama *Osmanšćica* (Rim, 1631.), tragedija u pet činova u vezanim dvanaesteračkim distisima; djelo je i kao drama i kao umjetnina vrlo slabo, ali je značajno, da je i on, kao i Gundulić, vjerovao u skoru propast turskoga crstva nakon ubijstva cara Osmana (1622.).

Konačno, i akcija franjevaca FRANJE GLAVINIĆA (1586 - 1650.) i RAFAELA LEVAKOVIĆA (o. 1590 - 1650.), koja je dovela do ponovnog štampanja glagoljskih knjiga (v. § 23.) djelo je katoličke obnove. Sam Glavinić je izdao i nekoliko nabožno-poučnih knjiga (*Cvit svetih,* posvećeno braći Petru i Nikoli Zrinskomu, *Četiri poslidnja čovika* i *Svitlost duše virne).*

I misionarska djelatnost JURJA KRIŽANIĆA (1618 - 1683.), koji je bio dva puta u Rusiji, a drugi puta je bio poslan u progonstvo u Sibiriju, gdje je proveo petnaest godina, nikla je iz želje za sjedinjenjem iztočne i zapadne crkve. U

svome progonstvu napisao je Križanić *Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku* (gramatika njegova umjetnog sveslavenskog jezika) i *Politiku ili razgovor ob vladateljstvu,* njegovo glavno djelo, s idejom, da se stvori velika sveslavenska država, s ruskim carem na čelu, kao protuteža germanstvu. Križanić je pisao mješavinom slavenskog crkvenog jezika ruske redakcije, ruskoga jezika i hrvatske čakavštine s nekim primjesama kajkavskog narječja. (V. o Križaniću obširno djelo: V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Zagreb 1917., str. VIII. + 510.).

59. Velik dio hrvatskoga življa nalazio se pod turskom vlašću; širenjem te vlasti širilo se i ime Bosne na sve hrvatske krajeve, koji su došli pod Turke (Bosna, Hercegovina, turska Hrvatska). Svu duhovnu pastvu kod katolika u Bosni vršio je franjevački red, koji je onamo došao već u srednjemu vieku sa zadaćom, da suzbija herezu »bosanske crkve«. »Provincia Bosnae Argentinae« znatno se razširila te je sve do g. 1735. obuhvaćala Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Ugarsku. Bosna je dakle matica franjevačkoga reda u hrvatskim zemljama. Krajem 16. stoljeća bilo je u Bosni 13 franjevačkih samostana sa 107 svećenika, 25 klerika i 17 laika. Franjevci su po samostanima držali i škole, gdje se učilo čitati i pisati, tumačila slovnica i kršćanski nauk. Oni su bili kao jedini bosanski kler ujedno i župnici i kapelani na župama.

Franjevci su potaknuli i književni rad u Bosni, koji je podpuno prestao padom bosanskoga kraljevstva i dolazkom Turaka. Boraveći na naukama u Italiji, oni su upoznali latinsku i talijansku književnost crkvene obnove, ali im je bila dobro poznata i crkvena glagoljska književnost, pa su se svima tima izvorima služili kod pisanja svojih djela.

Svoj jezik nazivlju franjevački pisci različitim imenima: slovinski, ilirski, hrvatski i, razumije se, ponajviše bosanski. U »Pisni od pakla« (Mletci, 1727.) pjeva fra Lovro Sitović ovako:

U Makarskoj premda je pisana,
Vazdi želim da bude pivana
Karstjanskomu dragomu narodu . . .
Razumi se onizima pukom,
Ki govore hrvatskim jezikom.

Pismo, kojim se služe, hrvatska je ćirilica, zvana po svojoj pretežitoj upotrebi u Bosni »bosančica«. Najstarije knjige štampane »bosančicom« jesu: *Molitvenik* i *Molitve sv. Brigite pod raspelom,* izašle g. 1512. u Veneciji, bogato grafički urešene, kod Georgiusa de Rusconibus iz Milana. Jedini primjerci tih knjiga nalaze se u pariškoj Bibliothèque Nationale; za njih se nije znalo sve do naših dana; god. 1932. opisao ih je Roques u »Revue des études slaves«. Drugo izdanje obih knjiga izašlo je, u manjem formatu i s umanjenim slikama, kod inače nepoznatih izdavača »Jakob de Baron et Ambrozo Korso«, g. 1571. (V. Breyer, Rara und rarissi-

ma). Tih slova nije Divković više zatekao, nego je morao sam lievati nova slova za svoj »Nauk krstjanski« (1611.). Međutim, već g. 1613. štampa Ivan Bandulavić svoje »Pištole i evanđelja« u Mletcima latinicom.

Prvi i najznatniji pisac katoličke obnove u Bosni franjevac je MATEJ DIVKOVIĆ (1563 - 1631.), koji je izdao *Nauk krstjanski za narod slovinski* (Mletci, 1611.), veliki katekizam, namienjen kleru, i *Sto čudesa aliti znamenja blažene i slavne Bogorodice Divice Marije* (Mletci, 1611.), legende o Bogorodici, prievod latinskoga djela Ivana Herolta; oboje štampano bosančicom, slovima, što ih je sam Divković lievao. Napisao je i narodu namienjen manji *Nauk krstjanski s mnozijemi stvari duhovnijemi* (Mletci, 1616.), koji je prava mala pučka enciklopedija vjerska, jer gotovo tri četvrtine knjige (dodatak katekizmu) zapremaju stihovi i proza različitoga nabožno-poučnoga sadržaja, dobrim dielom prerađeni prema starijim glagoljskim crkvenim spisima. Djelo je doživjelo mnogo izdanja u 17. i 18. stoljeću; neki dielovi dodatka preštampavani su posebice, a od knjige su sačuvani i priepisi latinicom i glagoljicom. God. 1616. izašlo mu je u Mletcima i najveće djelo *Razlike besjede Divkovića za narod slovinski svrhu evanđelja nedjeljnijeh priko svega godišta,* koje je dovršio već g. 1614. u Olovu. I u tomu djelu ima legendi, kao i u ostalim njegovim knjigama, a upravo tima sredovječnim legendama i pričama, pisanima čistim i liepim narodnim jezikom, omilio je Divković narodu, pa su neke od njih i prešle u narod te postale narodnim pripoviedkama. Osim što se služio latinskim, talijanskim i hrvatskim glagoljaškim izvorima, preuzeo je Divković za svoje »Abramove verše« u »Nauku krstjanskom« g. 1616. i stihove iz Vetranovićeva »Posvetilišta Abramova«. Sve nam to pokazuje živu povezanost ove književnosti u Bosni s književnom djelatnošću u hrvatskim primorskim stranama i u Dubrovniku. Divkovićevim »Naukom krstjanskim« služili su se i dalmatinski svećenici, a bio je i narodu dobro poznat. Fortis pripovieda (Viaggio in Dalmazia, Mletci, g. 1774., I, 62.), da se znalo dogoditi svećeniku, koji bi tumačio koju zgodu iz Svetoga Pisma prema Divkoviću, pa bi nešto izvrnuo, da mu tko iz naroda dobaci: »Nije tako!«.

STJEPAN MATIJEVIĆ, rođen u Solima (danas Donja Tuzla) preveo je za svog boravka u Rimu s latinskoga djelce *Ispovjedaonik sabran iz pravoslavnijeh naučitelja,* priručnik za izpovjednika, što mu ga je bosančicom izdala Propaganda (Rim, 1630.). Djelo je preveo, kako kaže, »nanukanjem p. o. f. Rafaela Levakovića moga reda, a države Bosne Hrvatske«. Bosanski franjevac PAVAO POSILOVIĆ († 1651.), kasnije biskup skradinski (1642-1664.) izdao je bosančicom knjige *Naslađenje Duhovno* (Mletci, 1639.) i *Cvijet od kriposti* (Mletci, 1647.), koji je prievod sredovječnog talijanskog djela »Fiore di virtù« (13. stolj.), koje je već u srednjem vieku bilo prevedeno u našoj književnosti (v. § 20.). PAVAO PAPIĆ, franjevački misionar na Balkanu, preveo je pod stare dane talijansko mistično dje-

lo »Le sette trombe« fratra Bartolomea Saluthia i štampao ga bosančicom pod naslovom *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru* (Mletci, 1649.).

Latinicom je štampao IVAN BANDULAVIĆ (rodom iz bosanskoga Skoplja) *Pištole i evanđelja priko svega godišta* (Mletci, 1613.), koja su, kako veli u predgovoru iz »latinskoga u slovinski naš jezik domaći... istomačena«; uneseno je sve, što je određeno »po prilici novoga misala od s. sabora Trentskoga«. Pisac se tuži, kako je »ne samo trudno, da vele mučno, latinskimi slovmi naše domaće slovinske riči uprav pisati i jedro izgovarati«. U kalendaru upotrebljava hrvatska imena mjeseci: sičanj, veljača, ožujak, i dalje onako, kako se i danas zovu. — IVAN ANČIĆ († 1685.) napisao je u obranu franjevačkoga reda *Thesaurus indulgentiarum Seraphici ordinis* (Rim, 1663.) te djela: *Vrata nebeska i život vični* (Jakin, 1678.), tumačenje Očenaša i Zdrave Marije, s hrvatskim imenima mjeseci (uz »ožujak« ima i ime »lažak«), *Svitlost kršćanska i naslađenje duhovno* (Jakin, 1679.) i *Ogledalo misničko* (Jakin, 1681.).

60. Bez veze s idejnim sadržajem katoličke obnove u Bosni, ali zbog pokrajinske i vremenske veze s njome, spominjemo ovdje i rad muslimanskih Hrvata iz Bosne. Oni su većinom pisali turski, arabski ili perzijski, ali ima i književnih pokušaja na hrvatskom jeziku pisanih arabskim pismom (arebicom). Već iz god. 1588/89. potječe »*Chirvat-türkisi*« — *Hrvatska pjesma,* ljubavni stihovi nekog poturčenog Erdeljca MEHMEDA. U prvoj polovici 17. stoljeća javlja se HADŽI JUSUF, sin Muhamedov, sa dva spjeva na hrvatskom jeziku ikavskoga govora, gdje se, začudo, nalaze i ovi stihovi:

Svaka ga urđa (=**hrđa**) *ubila,*
Pomozi sveta Marija,
I pomagaj gospodine!

U isto vrieme živi i MUHAMED HEVAJI USKUFI, od koga je poznato nekoliko ilahija (pobožnih pjesama); od njega je i jedan spjev upućen ženama i jedna ljubavna pjesma, gdje se opisuje pjesnikov rastanak s njegovom dragom Fatom, koja ga dariva »vizenim jaglukom iz nidara«. Napisao je i jedan bosansko-turski rječnik, u kom su rieči svrstane po značenju, a ne abecednim redom. Iz 17. stoljeća je i revolucionarac HASAN KAIMIJA, Sarajlija, koji je sagradio most preko Miljacke, a g. 1682. stao na čelo siromašnim građanima, što su tražili, da im se razdieli žito, kojim su bogataši spekulirali. Osim rada na turskom jeziku izpjevao je Kaimija jednu pjesmu o osvojenju Kandije i dvie kaside (poučne pjesme), jedna protiv pušenja duhana. U pjesmi o Kandiji prieti Veneciji:

Nemojte se kladiti,
A Hrvate mlatiti.
Zlatom ćete platiti,
Kad vam ode Kandija.

Turci kose mlate,
A Hrvate plate,
A gradove zlate,
Kad vam ode Kandija.

(v. Hamdija Kreševljaković, Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni. 1912. — Muhamed Hadžijahić, Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. g., Sarajevo 1938.).

61. Slobodna Hrvatska pod banskom vlašću, t. zv. banska Hrvatska, obuhvaćala je u 17. stoljeću najzapadniji dio sredovječne Slavonije i najsjeverniji dio sredovječne Hrvatske. Na tom se teritoriju provodi sljubljivanje hrvatskog sjevera i juga u duhovnom i u jezičnom pogledu. Na sjeveru od Kupe jezik se još nazivlje »slovenski« (Krajačević, Habdelić) ili »slovinski« (Jurjević, Ratkaj, Magdalenić), a kako se tu govori kajkavski, pod tim se imenom redovno misli na to narječje; na jugu od Kupe jeziku je ime »hrvatski«, a to je staro čakavsko područje, preplavljeno u znatnoj mjeri štokavskim narječjem. No već u to doba postoji kod kajkavaca tendencija, da se nekako približe štokavcima. Habdelić posvećuje svoje »Zrcalo Marijansko« (1662.) »vsem slovenskoga i horvackoga naroda kršćenikom«, ali se u »Opomenku k oveh knjižic ogovorniku« brani od prigovora: »Znam da bude ki reče: ova je majdačka, ova zagorska, kranska ova, ova solarska, ova nemška, tukavska ova reč«. No onaj, »komu se horvacki hoće govoriti, neka reče mesto *lehko, lahko,* mesto *osem, osam,* mesto *jalen, jalan,* mesto *nesem nisam* etc.... Ja sem činil štampati onak, kak onde govore, gde sem pisal«. I Magdalenić je napisao svoj »Zvončac« »niti zavsima pravo horvatski niti zavsima slovinski, nego *sclavonico-croatice*«.

Unutarnje prilike ovog malog ostatka nekad velike kraljevine Hrvatske bile su i u 17. stoljeću težke. Mir na utoku rieke Žitve (1606.) donekle je ustalio životne okolnosti i omogućio nešto jači kulturni život u gradovima i po velikaškim dvorovima između Rieke i Varaždina. Ali su se i dalje nastavile trajne trzavice zbog Krajine, kojom su gospodarili austrijski generali ne obazirući se na bansku vlast. Vjerske borbe, što su ih poveli madžarski kalvini i završili bečkim mirom (1606.), koji je u Ugarskoj osigurao slobodu vjeroizpoviesti i izjednačio reformiranu konfesiju s katoličkom, izazvale su kod Hrvata posebni saborski zaključak, potvrđen od kralja g. 1608., kojim se u Hrvatskoj priznaje samo katolička vjera zakonitom (v. § 49.). Prema tomu nije ni u banskoj Hrvatskoj bilo prave protureformacijske književnosti, ali se i tu razvila znatna književna djelatnost katoličke obnove, pogotovo oko sredine i u drugoj polovici 17. stoljeća. Glavni njeni nosioci bili su i ovdje isusovci, a uz njih i pavlini.

Isusovci su pozvani u Zagreb g. 1606. i tu su osnovali svoj kolegij, a g. 1607. su otvorili i gimnaziju, kojoj je 1632. dodana bogoslovija, a g. 1662. dodan je i filozofski fakultet, pa se tako iz gimnazije razvila Akademija znanosti (sveučilište), kojoj je svečanom poveljom kralj Leopold I. podielio sva prava i povlasti, što su ih imale ostale isusovačke akademije i sveučilišta (1669.). G. 1772. osnovan je i pravni fakultet. Na zagrebačkoj se gimnaziji učila gramatika, poetika i retorika. S njome su u vezi bila i prva dramska prikazivanja u Hrvatskoj. Već g. 1607.

na Tielovo prikazivali su đaci na trgu sv. Marka dramsku alegoriju, kojoj je bio sadržaj »*poetica laudatio variarum Sclavoniae partium earumque omnium expressio*«. Poslije uskrsnih blagdana 1609. prikazivao se igrokaz o Abrahamovoj žrtvi, g. 1610. »Heraklo na razkršću«, pa »Sveti Ignacije, kako ostavlja sviet, da postane vojnikom Kristovim«, i tako dalje sliedećih godina. Predstave su se davale o Uskrsu, Tielovu, na početku i svršetku školske godine, kod banskih instalacija i drugih svečanih zgoda.

Od isusovačkih pisaca iztaknuo se NIKOLA KRAJAČEVIĆ SARTORIUS (1582 - 1653.) svojim *Molitvenim knjižicama* (2. izdanje 1640.) i *Svetim evangeliomima* (Graz, 1651.), što ih je izdao zagrebački biskup Petar Petretić po uzoru ugarskoga nadbiskupa Pázmányia, kako to predgovoru iztiče. Iz te knjige vidimo, da je u ono doba i kod kajkavaca postojala narodna pjesma; Krajačević naime želi, da bi se »dole rečene pogane, latrene i nečiste popevke vun pukale i trebile, dokle se zateru i strebe«. Mjesto njih on donosi u svome molitveniku »popevke adventske, božićne, korizmene, vuzmene, trojačke i za vsako vreme, pastirom duhovnem i priprostomu ljuctvu hasnovite i potrebne«. Za neke od njih veli, na koji će se način pjevati. Tako »popevka, kum se Devica Marija pozdravlja, na notu: »Sejala sam bažulek, sejala sam, dragi ljubi, bažulek«, druga opet na notu: «Lepo mi poje črni kos« (cit. po izd. od g. 1730.).

Najplodniji kajkavski pisac crkvene obnove bio je JURAJ HABDELIĆ (1609 - 1678.), koji je bio dva puta rektor zagrebačkoga isusovačkoga kolegija. Za školske potrebe napisao je hrvatsko-latinski rječnik: *Dictionar ili reči slovenske s vekšega vkup zebrane, v red postavljene i dijačkemi slahkotene* (Graz, 1670.). Važnija su mu religiozno-moralna djela: *Zrcalo Marijansko* (Graz, 1662.), koje govori o sedam tema: »Od svetosti, od razuma i pameti, od sveckoga bogactva, od telovnoga zdravja, od lepote, od jakosti i od dobroga i poštenoga glasa«, a sve je namienjeno štovanju Majke Božje. *Prvi oca našega Adama greh* (Graz, 1674.) obasiže 1181 stranicu, a prikazuje »porušenje nature človečanske«, kojoj je izvor iztočni grieh, drugi dio djela ili drugo takvo djelo trebalo je prikazati podignuće naravi ljudske po Kristu, ali ga Habdelić nije napisao.

Oba ova djela zanimljiva su zbog toga, jer u njima Habdelić šiba poroke svoga vremena, pa su vriedno vrelo za kulturnu poviest. Kako novovjeraca u Hrvatskoj nema, ne obara se Habdelić nigdje na njih, ali ipak, u vezi s ugarskim reformatorima, zove Lutera »zvrzikapa« i »vonjuči Martin«. On bi hladne katolike rado učinio gorljivima, ali za to bi trebali i svećenici biti bolji, a ne, kako to čine »predikatori po seleh«, koji se slabo brinu za svoje duhovne dužnosti, već »iz prodekalnice za svoje lukno, povesma, sire itd. obilno kriče«, pa vjernici ne znaju ni Božjih ni crkvenih zapovjedi. Habdelić se obara i na svjetovne svećenike, koji su učili u tuđini, pa sad jamačno misle, da su svojom naobrazbom ravni isusovcima. On ih zove »malo vučeni norčeci« i veli: »Pride takov norc nekteri z Rima, z Pa-

due, z Prage, z Olomuca, z Beča, z Graza etc., potrošil je tri leta kak tak u filozofie, pridehnul je nekuliko k teologie, obleznul je navuk od pravdi, i poglej ga, kak gledi, kuliko bazalamanov čini, kak batrivo, da ne rečem oholo govori, kaj su oni, ki su prvo čez te navuke prešli, vsi su proti ovomu, ali malo, ali ništar«. (V. Jagić, Ein Prediger aus dem Ende des 17. Jahrh. in Agram AfslPh XXVI., 1904. 578.; Nochmals Juraj Habdelić u. seine lit. Tätigk. im XVII. Jh. AfslPh XXXI., 1910., 529.).

Kao isusovački kajkavski pisac iztaknuo se i BALTAZAR MILOVEC, koji je izdao s nekim dodatcima treće izdanje Krajačevićevih *Molitvenih knjižica* (god. 1657.), a poslije toga svoju knjigu *Dvojdušni kinč* (Beč, 1661.); knjiga je izdana podporom KATARINE ZRINSKE, žene kasnijeg bana Petra, koja je i sama priredila prema njemačkomu molitvenik *Putni tovaruš* (Mletci, 1661.). Posljednja isusovačka kajkavska knjiga 17. stoljeća bit će *Sobotni kinč Blažene Device Marije* (Zagreb, 1696.), prievod madžarske knjige Pavla Esterházya, priređen od nepoznatog nam isusovca, a izdan od grofice Marije Magdalene Nadásdy Drašković.

I pavlini su imali već u 16. stoljeću svoju gimnaziju u Lepoglavi, koju su od g. 1583. do 1637. mogli polaziti i svjetovnjaci. God. 1656. imali su pavlini već i filozofiju u Lepoglavi, a od g. 1683. i teologiju, s pravom promocije na čast doktora filozofije i teologije. Najznatniji je njihov književnik IVAN BELOSTENEC (1595 - 1675.), koji je mnogo putovao hrvatskim zemljama, proučavao narodni jezik i skupljao jezično blago. Izdao je *Bogumilu šest pesni na čast sv. Pavla* (Graz, 1665.), gdje u prvoj pjesmi crta život, a u ostalima kreposti osnivača svoga reda. *Predike o svetom telu Isusovom* (1672.) dvie su propoviedi, kojima se pobija protestantska nauka o euharistiji. Jezičnu građu, što ju je Belostenec sakupio, izdao je kasnije pavlin JEROLIM ORLOVIĆ (1695-1746.) u latinsko-hrvatskom i hrvatsko-latinskom rječniku *Gazophylacium* (Zagreb, 1740.) pod Belostenčevim imenom.

Od svjetovnog klera bavio se književnim radom na kajkavskom narječju jedini JURAJ BARUN RATKAJ VELIKOTABORSKI (1612 - 1666.), koji je bio kraće vrieme i član isusovačkoga reda. Njegov rad je sav u katoličkom duhu. Preveo je latinsko djelo priora bečkih isusovaca Wilhelma Lamormaina *Kriposti Ferdinanda II. rimskoga cesara* (Beč, 1640.). Važnije je njegovo originalno latinsko djelo *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (Beč, 1652.), pisano s rodoljubnom i katoličkom tendencijom, a posvećeno kralju Ferdinandu IV. te braći Nikoli i Petru Zrinskomu. Najvredniji su dielovi o suvremenoj poviesti, iako nije nepristran u prikazivanju.

I dva su svjetovnjaka obrađivala religiozne teme. MATIJAŠ MAGDALENIĆ (r. oko 1625. - iza 1670.), turopoljski plemić, izdao je pjesan *Zvončac*, kojoj je predgovor datiran 1. I. 1670.; tu su u četiri pjevanja opjevani »smrt, sud, pakal i blaženstvo«. Dodane su knjizi još dvie pjesme: *Plač smrtelnosti* i *Rasipnoga sina historija.* »Plač smrtelnosti« samo je prepjev njemačke pjesme Petra Frankha

»Der Totentanz« iz početka 17. vieka. U »Zvončacu« se spominju i junaci iz narodnih pjesama: Vuk Despot, Marko Kraljević, Novak Debeljak, ban grof Tomo Erdelić. Stihovi su mu dvanaesterci spojeni po četiri u strofu s jednakom rimom, a u »Plaču« se izmjenjuje trohejski osmerac i sedmerac; no negdje imaju stihovi po jedan slog više, a negdje po jedan slog manje, »nigdi zaradi senzuša, a nigdi zaradi kadencije«.

GABRIJEL JURJEVIĆ (r. oko 1620. - iza 1675.), varaždinski građanin, neko vrieme i gradski notar, izdao je ukusnu knjižicu *Listi heroov, to je velikeh na glasu ljudi* (Beč, 1675.). To je niz poslanica znamenitih ljudi, svetaca, careva i papa, s tendencijom religiozno-moralnom. Pjesme su spjevane u dvanaestercima, rimovanima na kraju, a pisac u predgovoru kaže, da se mogu pjevati na notu »Premilo tužita dva Vugra viteza«. Knjiga je prievod jednog novolatinskog isusovačkog djela.

Izvan okvira katoličke obnove u slobodnoj Hrvatskoj kreće se književni rad Petra Zrinskoga, Frana Krste Frankopana i Pavla Rittera-Vitezovića.

B. Zlatni viek dubrovačke književnosti (1620-1667.)

62. Umjetnost renesanse, pa tako i književnost, značila je prekid sa sredovječnim stvaranjem, koje je pretežito bilo prodahnuto mistikom i posvećeno slavi Božjoj i spasu duše. Renesansa, prožeta humanizmom i paganizmom, traži *na ovome svietu* smisao života i njegov sadržaj: zato čovjek postaje središte i čovjekove životne radosti sadržaj umjetničkoga stvaranja; renesansa je antropocentrička. Novo shvaćanje, što ga donosi crkvena obnova, ne prekida umjetnički razvoj stvoren renesansom, ali ga dopunja, odnosno izpravlja: ono podređuje vriednost čovjeka višim, duhovnim ciljevima, a umjetničko stvaranje namjenjuje slavi Božjoj, te tako povezuje renesansu sa srednjim viekom. Dakako da to novo shvaćanje ne pobjeđuje naprečac; renesansna struja se nastavlja još dosta dugo i teče uzporedno s nastojanjima crkvene obnove; obje se struje izprepliću, pa ćemo čak i u pjesničkim životima svetih pokajnica naći opisâ njihova griešna života, koji nose vrlo žive tragove renesansnog paganističkog utjecaja.

Novi umjetnički stil najprije je došao do izražaja u likovnim umjetnostima, pogotovo u graditeljstvu. Karakteriziraju ga uzbudljive kretnje svih oblika; one nisu izraz harmonije, nego unutarnje snage i razbujalosti. Izpočetka je taj stil još samo neka naročita manira renesansne umjetnosti, ali pomalo dobiva značajke samostalnoga stila, koji vlada sedamnaestim stoljećem i prvom polovicom osamnaestoga. Za tu novu »maniru« upotrebljavaju suvremenici izraze: bizarno, neobično, novo, a od 18. stoljeća i izraz *barok,* koje ime tek od druge polovice 19. stoljeća postaje oznaka za *umjetnički stil, koji se razvio između renesanse i klasicizma.* Otcem baroka smatra se Michelangelo, »čiji se titanski stvaralački nagon

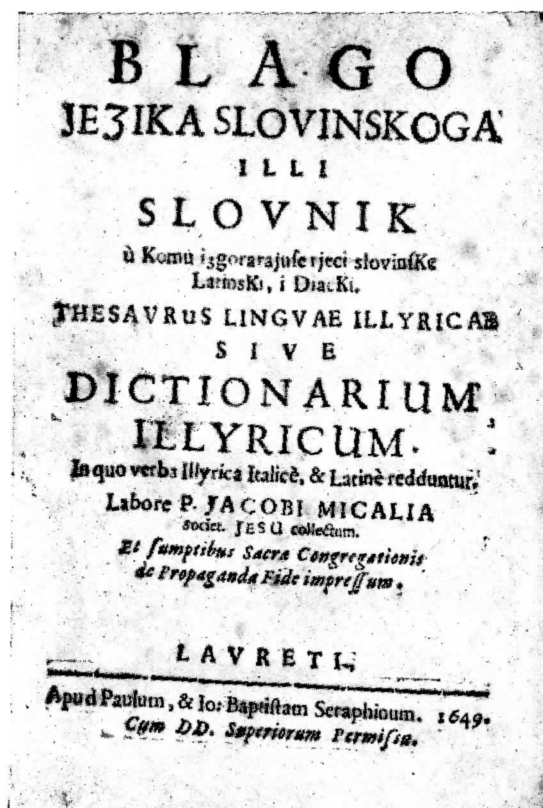
kod arhitektonskog i plastičkog djelovanja nije više posve zadovoljio prostom jednostavnošću, već se počeo služiti bujnim i razkošnim oblicima, koji su odsad prihvaćeni kao obće dobro. Međutim, dok su ti novi oblici bili kod njega izražaj strastvenog unutrašnjeg života, upotrebljavaju ih sada umjetnici u svrhu vanjskih efekata, u posve dekorativnom smislu«. Iz ciele barokne umjetnosti izbija težnja za reprezentativnošću; nju karakterizira sjaj, razkoš i patetika, a protivno joj je sve, što je priprosto, jednostavno i povučeno. Barokni stil propagira katolička crkvena obnova. Nosioci su baroknog kulturnog pokreta viši staleži, plemstvo i visoko svećenstvo, te samostani (naročito benediktinski, isusovački, pavlinski, a i franjevački), ali su se s vremenom barokni oblici proširili i na pučku umjetnost te prilagodili ukusu širokih seljačkih slojeva (seljački barok).

Ime baroka prenosi se i na pjesničtvo sedamnaestoga, a dielom i osamnaestoga stoljeća, koje je također bliještavo, kićeno i patetičko. Ali da ono zbilja umjetnički djeluje, potrebito je, da sjajnoj i blještavoj vanjštini odgovara i unutarnja umjetnička snaga; u protivnom slučaju sve vanjsko blještavilo nije kadro sakriti unutarnju prazninu. Niti pojačana erotičnost, koja kadkada ide do lascivnosti, ni duhovite poente i retorički efekti nisu kadri dati umjetničke vriednosti velikoj većini pjesničkih proizvoda toga razdoblja, koja se (kadkada kao cjelina, a kadkada samo u jednome dielu svome) označuje u evropskim književnostima imenima: sečentizam i marinizam, precioznost, Schwulst, eufuizam (jufjuizam), gongorizam. Ali kad je ta bujnost uravnotežena dubljinom i iskrenošću osjećaja, onda se stvaraju djela velike umjetničke vriednosti, kao što su na primjer Gundulićeve *Suze sina razmetnoga.* (V. Hrv. Enc. s. v. »barok«).

63. Najveći dubrovački pjesnik i uobće najveći pjesnik hrvatske književnosti prije ilirskog pokreta, IVAN GUNDULIĆ (Dživo Frana Gundulića, lat. de Gondula ili Gundula, tal. Gondola), rodio se vjerojatno 8. siečnja 1589. (God. 1588. je Appendijeva kombinacija, koja se ne slaže s arhivskim podatcima). Otac mu je bio Frano Dživa Gundulića († 1624.), a majka Dživa († 1627.), kći Jerolima Gradića i Mare r. Sorkočević (de Sorgo). Imao je sestru Mariju i mlađeg brata Matu; još jedan brat Jero mora da je mlad umr'o. U školi su mu bili učitelji: ugledni Camillo Camilli, rodom iz Siene, koji je pokušao, da s pet pjevanja dopuni Tassov ep »Gerusalemme liberata«, i svećenik Petar Palikuća, vrstan poznavalac hrvatskoga jezika i prevodilac s talijanskoga. Gundulićevo znanje talijanskoga jezika bilo je osrednje, kako se vidi iz jedinog sačuvanog pisma, što ga je kao konavoski knez 19. lipnja 1619. pisao senatu dubrovačkomu. 28. maja 1608. postao je naš pjesnik članom Velikog Vieća. Poslije je vršio različite upravne službe; 18. svibnja 1615. postao je prvi puta knezom u Konavlima, a od g. 1621. pa do smrti svake bi godine vršio po koju službu pravničkog karaktera. Senatorom je postao g. 1636., dvie godine kasnije članom Malog Vieća, a za kneza republike nije doživio propisanu dob od 50 godina. Sahranjen u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku 8. pro-

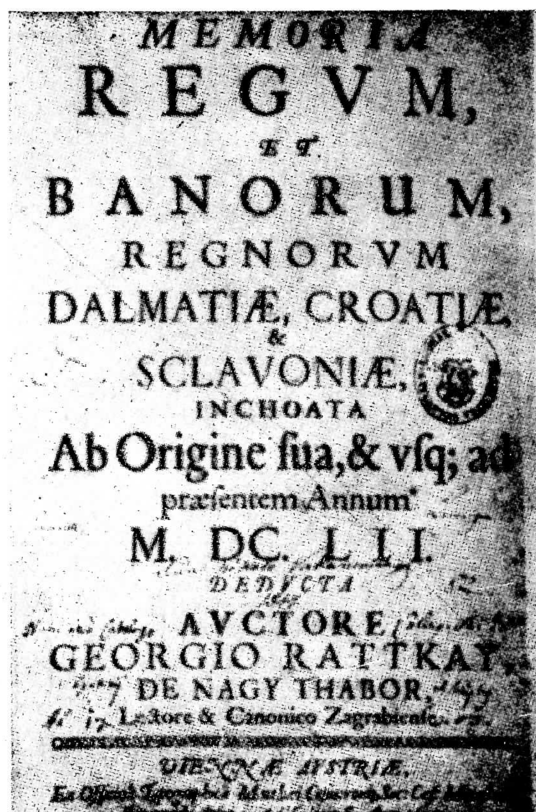
50. Rukopis Katarine Zrinske (Božjakovina, 4. VII. 1647.)

51. Ulomak Frankopanova koncepta pjesme »Venus nastane davat audienciju«

BLAGO
JEZIKA SLOVINSKOGA
ILLI
SLOVNIK
ù Komu izgovarajuse rjeci slovinsKe
LatinsKi, i DiacKi.
THESAVRUS LINGVAE ILLYRICAE
SIVE
DICTIONARIUM
ILLYRICUM.
In quo verba Illyrica Italicè, & Latinè redduntur,
Labore P. JACOBI MICALIA
Societ. JESU collectum.
Et sumptibus Sacræ Congregationis
de Propaganda Fide impressum.
LAVRETI,
Apud Paulum, & Io: Baptistam Seraphinum. 1649.
Cum DD. Superiorum Permissu.

52. Jakov Micaglia: Blago jezika slovinskoga. Loreto, 1649.

MEMORIA
REGVM,
ET
BANORUM,
REGNORVM
DALMATIÆ, CROATIÆ,
&
SCLAVONIÆ,
INCHOATA
Ab Origine sua, & usq; ad
præsentem Annum
M. DC. LII.
DEDICATA
AVCTORE
GEORGIO RATTKAY
DE NAGY THABOR,
Lectore & Canonico Zagrabiensi.
VIENNÆ AVSTRIÆ.

53. Juraj Rattkay Velikotaborski: Memoria regum et banorum. Beč, 1652.

DICTIONAR,
ili
Réchi Szlovenszke zvexega ukup zebrane, u red posztavlyene, i Diachkemi zlahkotene
Trudom
JVRJA HABDELICHA,
Masnika Tovarustva Jesusevoga, na pomoch napredka u Diachkom navuku Skolneh Mladenczeu Horvatszkoga, i Szlovenszkoga Naroda.
Zdopuschenyem Gornyeh.

FORTISSIMA NOMEN DOMINI TVRRIS
IHS

Stampano u Nemskom Gradczu, pri Odvetku Widmanstadiussa. M. DC. LXX.

54. Juraj Habdelić: Dictionar ili reči slovenske. Graz, 1670.

ZERCZALO
MARIANZKO,
To je to
PONIZNOZT DEVICZE
MARIE,
KAJE BOGA RODI-
LA.
USZEM SZLOVENZKO
ga i Horuatczkoga naroda
Kerschenikom, á onem naulazito, kiszu obilnee dare naturalzke, ali Zuerhunaturalzke; od dareslyive ruke Bosje prieli,
na naszleduvanye,
P O
JURIU HABDELICHU TOvarustua JESUSSEVOGA Messnikupopiszana, i na szuetlo dana.
M. DC. LXII.
Stampano U-Nemskom Gradczu
pri Ferenczu Widmanstetteru.

55. Juraj Habdelić: Zrcalo Marijansko. Graz, 1662.

sinca 1638. Iza materine smrti pjesnik se oženio; poznato je, da su mu tri sina odrasla: Frano (umr'o kao austrijski general u Beču 1700.), Šiško (umr'o u rujnu 1682. kao dubrovački knez) i Mato (umr'o kao knez 1684.). (V. S P IX[3], Körbler: Život i rad Gundulićev; N. Gjivanović: Dživo Franov Gundulić, Hrv. Revija XI, g. 1938., 594.).

God. 1621. štampano je u Rimu malo djelce Gundulićevo *Pjesni pokorne kralja Davida* (54 strane), prievod sedam pokorničkih psalama (6, 31, 37, 50, 101, 129 i 142), i u istoj knjizi pjesan slične inspiracije *Od veličanstva Božjijeh* (124 osmerca). Radeći svoj prievod psalama Gundulić je imao pred očima osim teksta vulgate i hrvatski tekst, koji je počivao na sredovječnoj glagoljskoj matici. (Rešetar, Odakle je G. prevodio svoje »Pjesni pokorne«? Bulićev zbornik 1937.). Prevođenje psalama u stihovima bilo je vrlo omiljelo za vrieme katoličke obnove, ali doseći visoku poeziju izvornika nije ni samom Gunduliću svaki put uspjelo. Djelo je posvećeno »mnogo svitlomu gospodinu Maru Mara Bunića, vlastelinu dubrovačkomu«, a u posveti pjesnik veli, da su te pjesme već «minutijeh ljeta od mene u jezik naški prinesene«, ali im se tekst u priepisima izkvario, pa ih on »opeta u vlaštitoj napravi« izdaje. Želeći objaviti, »da sva ostala spijevanja moja u manjoj scjeni držim, *sve ino, kao porod od tmine, u tminah ostavljam;* njih samo (t. j. pjesni pokorne), kako zrak od svjetlosti, na svjetlos izvodim. I ako su druzi razlika složenja moja: *Galateu, Dijanu, Armidu, Posvetilište ljuveno, Prozerpinu ugrabljenu, Čereru, Kleopatru, Arijadnu, Adona, Koraljku od Šira* s mnozijem i bezbrojnijem pjesmama taštijem i ispraznijem na očitijeh mjestijeh s velicijem slavam prikaživali, — ja, sve stvari tašte držeći, vjerujući, da je početak od pravoga znanja strah Božiji, *Pjesni pokorne* svijetu prikažujem«. Pjesnik to čini kao »krstjanin spijevalac, ki pravoga Boga poznam, vjerujem i izpovidam.« Ove pjesme šalje »na svjetlos, dokli s nebeskom pomoći *Jeruzalem slobođen,* spijevanje čestitijem imenom privedre krune *Kralja poljačkoga* narešeno, svemu našemu slovinskomu narodu ukažem«. Predgovor završava: »Iz Dubrovnika, na prvi oktumbra MDCXX«.

Iz toga za književnu poviest vrlo važnog predgovora doznajemo za deset »složenja« iz mladosti Gundulićeve; od tih su nam do danas samo četiri poznata. Jedno je od njih *Arijadna,* »tradžedija«, izdana štampom u Jakinu 1633. na poticaj prijatelja »koji mene svjetuju i ljubežljivo sile, da Arijadnu moju na svijet budem prikazati«, a posvećena je »mnogo svijetlomu gospodinu Marinku Frana Tudiševića, vlastelinu dubrovačkomu«, jer je on taj »od koga i od Vaše družine s velicijem slavami bi jur prikazana u našemu Dubrovniku«. Djelo je slobodan prievod tragikomedije »Arianna« Ottavija Rinuccinija; to je zapravo glasbena drama ili *melodrama,* štampana i prikazivana g. 1608. u Firenci, za koju je glasbu napisao Claudio Monteverde. Te glasbene drame, koje ulaze u modu u 17. stoljeću, preteče su kasnije opere. Sadržaj im je redovno uzet im mitologije, ali se obra-

đuju i vitežko-romantičke epizođe iz Ariostova i Tassova epa. Kako se uza sve dramatične zapletaje redovno sretno svršavaju, zovu se tragikomedije. Drugu takvu Rinuccinijevu melodramu *Euridice* preveo je na hrvatski Paše Primoević-Latinčić (Mletci, 1617.), koji je poznat i kao prevodilac Sannazarova epa »De raptu Virginis« *(Od upućenja riječi Božje)* te pjesnik »makaronskih« satira protiv Kotorana i Korčulana. Ne znamo, jesu li se u Dubrovniku ti igrokazi i pjevali.

I preostala tri »složenja« Gundulićeva dramska su djela, ali nisu zaonda štampana, nego su sačuvana samo u rukopisu. To je *Prozerpina ugrabljena,* kojoj je sadržaj uzet iz epa »De raptu Proserpinae« Klaudija Klaudijana (4. st. po Is.), ali nije vjerojatno, da ju je Gundulić sam sastavljao, nego će biti preradba ili prievod kojeg nepoznatog nam talijanskog originala. Od ostala dva djela, *Dijana* ima svega 88, a *Armida* 114 stihova, pa se prije držalo, da su to tek ulomci drama pod tim naslovom, ali po Rešetarovu mišljenju ti dramski prizori tvore podpunu cjelinu za sebe. (Rešetar, Archiv für sl. Phil. XXV, 283. bilj.). I ostala u predgovoru spomenuta djela, koja se nisu sačuvala, bile su očito drame, a po naslovima sudeći bile su i to preradbe talijanskih uzora, jer je iz onoga doba pastirska igra *Filli di Sciro* (1607.) Guidubalda Bonarellija, a nešto starijeg je datuma *Il Sacrifizio* (1554.) Agostina Beccarija, na koja djela podsjećaju Gundulićevi naslovi. Iz svega toga vidimo, da Gundulić nije bio za mladih dana izvorni stvaralac, ali nije bio niti robski prevodilac, jer preuzimajući građu od drugih, »stvara od nje nešto novo, a to je novo više puta i ljepše od originala« (Körbler).

O »mnozijem i bezbrojnijem pjesmama taštijem i izpraznijem«, što ih pjesnik spominje u posveti Maru Buniću, ne možemo danas izreći suda, jer nam se nisu sačuvale, ali vjerojatno su bile izpjevane u duhu suvremene sečentističke lirike, kao što je i sačuvani *Ljubovnik sramežljiv* (73 strofe od po četiri osmerca sa srokom *a b a b),* slobodan prepjev retoričkih stihova Girolama Pretija (»Amante timido«, s dodatcima iz »Amante occulto« i »Amante costante«). Gundulić je možda i u mladosti pjevao prigodne pjesme, jer su nam se takvi stihovi sačuvali i iz kasnijih dana pjesnikovih *(U slavu Visine privedre Ferdinanda II., velikoga kneza od Toskane,* prigodom njegova vjenčanja 5. srpnja 1637., i *U smrt Marije Kalandrice,* gdje autorstvo Gundulićevo osporavaju neki iztraživači. (V. Fancev, Čije su tri pjesme »U smrt Marije Kalandrice«? Hrv. Rev. XI, 1938., 626.).

Godinu dana iza »Pjesni pokornih« izišle su *Suze sina razmetnoga* (Mletci, 1622.), što ih je pjesnik posvetio »prisvijetlomu gospodinu Jeru Dživa Gundulića od vladalaca grada Dubrovnika, dundu svomu« s danom »VIII. džunja MDCXXII«. »Suze« su najljepše barokno pjesničko djelo dubrovačke literature. Razdieljeno je u tri pjevanja, koja pjesnik naziva »plačima«: sagrješenje, spoznanje i skrušenje. Izpjevano je u strofama od šest osmeraca (sestinama; s rimom *ab ab cc).* Od svih djela Gundulićevih, »Suze« su, prema svojoj vriednosti, najlošije prošle u sudu novijih književnih povjestničara, a to zato, jer su se svi držali ocje-

ne Milivoja Šrepela, koji je napisao g. 1896. jedinu veću studiju o tom djelu (Rad 127.). Šrepel je tražio izvore Gundulićevoj pjesmi u Tansillovim »Lagrime di San Pietro«, u Ovidiju (»Ars amatoria«, »Remedia amoris«), u Horaciju i u Tassu (»Le sette giornate del mondo creato«). Od Tansilla da je uzeo tehničku građu i ime »plač« za pjevanja, od Ovidija shvaćanje razmetnog sina, da se uztrajnošću i darovima osvajaju žene, od Horacija i Tassa razmišljanja o smrti, a od sečentizma pomodne antiteze. »No uobće govoreći Gundulić je u jagmi ovakovih antiteza umio sačuvati mjeru, pa se pojedine partije odlikuju pravim pjesničkim poletom. A osobitu cienu podaje »Suzama« zgodna simetrija pojedinih česti prema cjelini«.

Međutim, pjesnička vriednost lirskoga djela ne leži u samoj njegovoj tehnici, niti u nekim idejama, koje se u različitim variantama ponavljaju kroz vjekove, i uobće ni u kakvim vanjskim akcesornim elementima. Ta vriednost leži u intimnom donošenju pjesnikovih osjećaja. *Lirska pjesma mora biti umjetnički izraz iskrenog unutarnjeg doživljaja.* Vanjska kićenost i formalna dotjeranost mogu biti znak virtuoznosti, dakle vještine, ali bez unutarnje proživljenosti sva ta vanjština ostavlja djelo prazno i šuplje. Nije dakle važna ni pomodna tema kod Gundulića (u barokno doba bilo je množtvo »pobožnih« spjevova), a nije bitna ni barokna stilska bujnost i kićenost, koja je samo vanjski ukras unutarnje ljepote — unatoč pomodne teme, virtuozne kompozicije i razkošnih stihova, »Suze« su pravo umjetničko djelo, a umjetnička im je vriednost u tome, što se u njima izrazuju »najintimniji i najličniji pjesnikovi doživljaji«.

Lična doživljenost pretvara i obće »misli« u poeziju; tako kad razsipnomu sinu stavlja u usta rieči:

Eto život moj svjedoči,
kakav svit je i što daje:
kad se smije, plač uzroči,
a kad blazni, tad izdaje;
u uresnu lijepu sudu
zdrži nalip i smrt hudu.

(I, 139-144; S P IX[3], 359.).

I često citirani stihovi:

Ah, nije život ljudski drugo,
neg smućeno jedno more,
neg plav jedna, ku udrugo
biju vali kako gore;
i sred ovijeh netom tmina
čo'ek se rodi, mrijet počina.

(I, 169-174; S P IX[3], 359.).

Takvih mjesta, »koja svojim ličnim akcentom i svojom intimnom intonacijom očituju neizvještačen pjesnički doživljaj«, ima na pretek. »To su osobito mjesta, u kojima pjesnik govori o prolaznosti svieta i o varavosti njegovih užitaka. (Ista se misao javlja često i u »Osmanu«). U ovom religioznom osjećaju izpoljuju se najintimniji i najličniji pjesnikovi doživljaji. Nije to misao naučena i mehanički ponovljena, nego ona u dubrovačkom pjesniku postaje živo uvjerenje, koje ga svega prožima, uvjerenje stečeno gorkim životnim izkustvom. Lične patnje i lična razočaranja ogadili su mu sviet, te se on prenosi duhom u krajeve vječnosti, koje mu obećava religija, u krajeve nepomućenog blaženstva i bezkrajne sreće, odakle se sve ljepote i razkoši ovoga svieta pričinjaju izprazne i lažne utvare. Ne radi se dakle u »Suzama« o literarnoj igri s jednom pomodnom temom, nego se radi o ozbiljnom duševnom doživljaju, radi se o Gundulićevoj dubokoj religioznosti, koja traži oduška u ovom spjevu, kao što ga je tražila u »Pjesnima pokornim kralja Davida«, u pjesmi »Od veličanstva Božjijeh«, a mjestimično i u »Osmanu«. Pa i ona mjesta u njegovim pobožnim djelima, a osobito u »Suzama«, koja su odviše retoričke intonirana, nisu očitovanja frivolne literarne igre, nego imaju ozbiljan didaskalički značaj«. (Albert Haler, O G-.vim »Suzama sina razmetnoga«, Hrv. Rev. XI, 1938. 620.).

Uza sav pjesnikov katolički stav i ličnu nabožnost, Gundulićeva umjetnost nije prekinula ni s renesansnom tradicijom, njegujući pastirsku dramu i stavljajući je u mitoložki okvir, te unoseći erotičke momente u svoju romantičku epopeju. Prema viestima u sačuvanim rukopisima prikazivala se alegorijska pastirska igra u tri čina, *Dubravka,* godine 1626. (dakle iste godine, kad se Gundulić oženio), možda na blagdan sv. Vlaha, zaštitnika slobode i nezavisnosti dubrovačke, za koju zgodu je njezin sadržaj kao stvoren. Drechsler-Vodnik je čak mišljenja, da je Gundulić napisao »Dubravku« sebi kao »pirnu dramu«. Radnja je naime smještena u pastirsku obćinu Dubravu, gdje se na dan, kad se slavi sloboda, vjeri najljepši pastir s najljepšom pastiricom. Ali bogati i ružni starac Grdan podmiti birače, i oni hoće, da s njime vjere liepu Dubravku, no kad u hram boga Lera ulazi pastir Miljenko, izvanrednim pojavama očituje bog, da Dubravku treba njemu dati, i tako pravednost pobjeđuje, a svi prisutni zapjevaju himnu slobodi.

Taj mitoložki okvir pruža Gunduliću obilje prilike, da proslavi slobodnu Dubravu-Dubrovnik, kao kontrast svoj okolini, gdje vlada zulum turski, što ga opisuje ribar u prvom činu:

Primorja naša sva u ništa sila zbi:
Dubrava sama ova vlada se po sebi...
Tvrda u nas nije kuća, da od sile prihude
bludnika goruća ocu kćer sabljude.
Ovdi nije sirote, ku sila potište,
ni se boji sramote, ko ju sam ne ište. (I, 2).

Isto tako upliće, po običaju pastirskih igara, više šaljivih scena, koje se odlikuju živahnošću i svježinom (satiri Divjak i Gorštak, satirica Jeljenka, satir Vuk i Stojna), pa čak i vile, koje tek neizravno sudjeluju u zapletajima, a izravno samo u skupnom pjevanju. Kroz cielu dramu osjeća se više briga dubrovačkog vlastelina za obće dobro, negoli izravna briga za ljubavne nevolje glavnih junaka, koji izpadaju dosta bliedi i pasivni. Refleksivne lirske partije daleko pretežu nad ljubavnima. No najuzvišenija i najveličanstvenija je zaključna himna slobodi, koja i danas zanosi i oduševljava gledaoce:

O liepa, o draga, o sladka slobodo,
dar, u kom sva blaga Višnji nam Bog je dô,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti! (III., 9.).

Svojom »Dubravkom« dao je Gundulić jedno od najljepših djela naše stare književnosti, i pastirsku igru, koja je dostojan drug najljepših pastoralnih proizvoda suvremene svjetske književnosti.

64. Od svih Gundulićevih djela najviše mu je pronio slavu njegov historičko-romantički ep *Osman,* u dvadeset pjevanja, od kojih dva srednje pjevanja (14. i 15.) fale. Ni o jednom djelu starije naše književnosti nije toliko pisano, koliko o Osmanu; o njemu je i poznati švedski slavist Alfred Jensen napisao na njemačkom jeziku obsežnu monografiju (Gundulić und sein Osman, Göteborg, 1900., str. VI+444). Naročito se mnogo pretresalo pitanje, zašto su se izgubila dva pjevanja, ako ih je pjesnik izpjevao; a ako nije, koji je tome razlog?

U predgovoru »Pjesni pokornih« iztaknuo je Gundulić izričito, da ih izdaje, »dokli s nebeskom pomoći *Jeruzolim slobođen,* pjevanje čestitijem imenom privedre krune *Kralja poljačkoga* narešeno, svemu našemu slovinskomu narodu ukažem«. Godine 1620. spremao se dakle da provede Tassov ep »Gerusalemme liberata« i da ga posveti poljskomu kralju Sigismundu III. (1587-1632.). Gundulić je bio iskreni »krstjanin spjevalac« i od svega je srdca želio, da se kršćanski narodi oslobode od turskoga jarma. Već od 16. stoljeća javlja se misao, da bi tu oslobodilačku ulogu mogli preuzeti sjeverni Slaveni (v. § 26.). Kako je Rusija bila u početku 17. stoljeća oslabljena, a snaga Poljske je bila u porastu, gledala je u njoj zapadna Europa budućeg osloboditelja kršćana. Pogotovo je ta ideja našla odjeka među južnim Slavenima, koji su svi bili pod Turcima ili pod drugom vlašću, osim ostataka kraljevine Hrvatske i dubrovačke republike. Njih je opajala i hrabrila misao o zajednici s velikim Slavenstvom, koje su oni smatrali cielo jednim narodom, što mu i sami pripadaju. Tu je misao naročito popularizirao Dubrovčanin don Mavro Orbini (†1614.), opat mljetski, svojim djelom *Il Regno de gli Slavi hoggi corottamente detti Schiavoni* (Pesaro, 1601.). Orbini je bio, da se modernim

izrazom poslužimo, neke vrsti slavenski imperialista, pa je ubrojio među Slavene i sve narode, koji su u staromu ili srednjemu vieku živjeli u krajevima, gdje se nalaze ili su se nalazili Slaveni. Njemu su Slaveni i Goti i Vandali i Madžari i Normani i Finci i mnogi drugi narodi. Orbini je tako postao otcem panslavizma u književnosti i u znanosti. I Splićanin Matej Alberti veli u predgovoru svog »Oficija B. Marie Divice« (Mletci, 1617.), da je pomišljao, »na razlike strane svoga roda slovinskoga«, pod čije bi okrilje mogao svoju knjigu staviti, pa je mislio i na Poljake, koji »imaju svoga roda kralja, s česa imamo se što podičiti«, ali kako oni »pregrizaju rieči naše«, našao je, da na tolikom prostoru naših »ljudi, ki današnji dan imaju svoga jezika gospode«, preostaje samo slavni grad Dubrovnik, komu posvećuje svoje djelo. Pa i Gundulić ima pred očima veliko Slavenstvo, o čemu pjeva u pjesmi Ferdinandu Toskanskomu (S P IX³, 384.):

Zaleti se strjelovita
na sunčanijeh kolih Slava
po najvećem dijelu svita
Slovinskijeh svih država...

Što kraljevstva gdi se čuje
Slovinsko ime slovit sada,
kijeh svijet prostran razdjeljuje
a obćeni jezik sklada.

Zato je mislio svoj prievod »Oslobođenog Jeruzalema« posvetiti poljskomu kralju, jer je vjerovao, da će taj slavenski vladar osloboditi kršćanstvo od Turaka, kao što je Godefroi de Bouillon oslobodio Jeruzalem od Arapa. Međutim, uzmak turski kod Hoćima (Choczim 1621.), pa smrt sultana Osmana II., koga su g. 1622. zadavili pobunjeni janjičari u Carigradu, razširili su po kršćanskom svietu uvjereenje, da je tursko carstvo na umoru. To je očito bio uzrok, da je Gundulić odustao od prevođenja Tassova epa i odlučio, da sam opjeva smrt Osmanovu:

kako iztočnom caru mladu
smrt vitezi nesmiljeni
daše u svom Carigradu.

Trebalo bi, da opjeva i njegov dolazak na priesto i vojnu na Poljake,

ali da tim pjesme moje
sasma druge ne izhode,
samo objav'te smrti svoje (=njegove)
hude uzroke tužne zgode.

A kraljević Vladislav neka obrati svoj pogled na ova »spjevanja«, jer smrt je careva njegova zasluga.

Radnja je epa ova: U I. pjevanju Osman odlučuje, da svoju vojsku, koja se kukavički poniela kod Hoćima, povede u Aziju i tamo je pusti, da u ratovanju

izgine, a sam će skupiti novu vojsku. U II. pjevanju svjetuje se sa svoja tri doglavnika; veliki vezir Dilaver daje mu savjet, neka najprije poubija u Carigradu sav svoj rod, koji bi mu mogao nauditi za njegove odsutnosti; njegov učitelj Omer-efendija predlaže, neka se oženi djevojkom iz gospodske kuće (a ne robinjicom, kako je bio običaj), da mu tast uzmogne upravljati carstvom, dok on bude na putu. Kizlar-aga, nadstojnik harema, misli, da treba sklopiti mir s Poljacima i dobro čuvati zarobljenog poljskog plemića Korevskoga kao taoca za mir. Dva posljednja savjeta Osman prihvaća, pa šalje Ali-pašu u Varšavu, da sklopi mir, a Kizlaragu, da skupi po cielom svietu djevojke plemenita roda i dovede ih u Carigrad. III.-V. pjevanje opisuju Ali-pašin put do poljske granice i susretaj s Krunoslavom, zaručnicom Korevskoga. VI. Krunoslava preobučena u »Ugričića« putuje u Carigrad. VII.-VIII. Kizlar-aga skuplja najljepše djevojke; među njima je uhvatio i Sunčanicu, kćerku sliepoga Ljubdraga, potomka starog srbskog vladalačkog doma; šalje po Osmanovu nalogu ulaka, da traži junakinju Sokolicu, koja će cara pratiti u Aziju. IX. Sokolica pljačka po Poljskoj i zarobi nekoliko poljskih gospođa, ali bude kod kupanja i sama zarobljena od kraljevića Vladislava, koji je vitežki pušta na slobodu, pa se vraća na viest ulakovu u Carigrad. X. i XI. Put Ali-paše do Varšave, primanje kod kralja i sklapanje mira. XII. Krunoslavu puštaju u tamnicu Korevskomu kao tobože njegova brata. XIII. Zli duhovi drže skupštinu u paklu i dogovaraju se, kako bi mir s kršćanima omeli. (XIV. i XV. pjevanje, što fale, imaju da donesu rješenje sudbine Korevskoga i Krunoslave, Sokolice i Sunčanice). XVI.-XX. donose obširan opis bune turske vojske protiv Osmana i opis njegove smrti.

U stvari, vanjska pjevanja (I. i XVI.-XX.) opisuju sudbinu Osmanovu, sliedeći uglavnom poviest, dok unutarnja pjevanja (II.-XIII.) donose romantičke epizode, koje su u dosta slaboj vezi s glavnom radnjom. To je potaklo Armina Pavića na tvrdnju, da je Gundulić izpjevao izpočetka dvie samostalne pjesme, jednu o Osmanu, a drugu o Vladislavu, pa ih je poslije htio da sastavi u jedan spjev, ali ga je smrt spriečila u tomu, da svoju namjeru dovrši. (Kako se je izgubilo 14. i 15. pjevanje G-eva Osmana? Izvj. požeške gimn. 1870/1.). Poslije je uztvrdio, da je to stapanje pokušao izvesti neki drugi pjesnik, lošiji od Gundulića. (O kompoziciji Gundulićeva Osmana. Rad XXXII, 1875.). Tomu se shvaćanju uzprotivio najprije Luka Zore (O kompoziciji G-eva Osmana. Rad XXXIX), a onda Franjo Marković u svojoj obširnoj *Estetičkoj ocjeni Gundulićeva Osmana* (Rad XLVI, XLVII, L, LII). Međutim, Pavić je ostao kod svoga mišljenja, napustivši jedino hipotezu o onom mlađem i lošijem pjesniku-sastavljaču. (Akad. izdanje Gundulićevih djela, 1877.; Estetička ocjena Gundulićeva Osmana, 1879.; Gundulićev Vladislav. Rad LV; Pitanje Gundulićeva Osmana, 1913.).

Iako je Pavić pretjerao u svojim hipotezama, ipak je dao povoda tome, da se razpravljanjem prilično razbistrilo pitanje »Osmana«. Danas je gotovo obćenito

prihvaćeno mišljenje, da je Gundulić, očito pod dojmom tragične smrti turskoga cara, najprije izpjevao vanjska pjevanja, koja daju uglavnom historičku pjesmu o smrti Osmanovoj. Poslije je proširio plan svoje pjesme, da opjeva i »nedobitna djela« Vladislavova, pa je umetnuo romantične motive unutarnjih pjevanja (htijući možda imati 20 pjevanja poput Tassa). I konačno, prije nego što je dospio izpjevati XIV. i XV. pjevanje i preraditi XVI.-XX. pjev. prema proširenomu planu, zatekla ga je smrt. Tako se dade objasniti i nesklad između unutarnjih i vanjskih pjevanja. Tako na pr. urota pakla, koja je trebala da izazove smrt Osmanovu, poslije se i ne spominje; isto tako nema u zadnjim pjevanjima ni rieči o Sokolici koju je car pozvao u Carigrad, premda je ta junakinja trebala biti uz cara i naći smrt braneći svoga Osmana; a nije riešena sudbina ni drugih lica unutarnjih pjevanja. Prvo pjevanje je očito već preudešavano, jer su svakako naknadno u nj stavljeni stihovi o Vladislavu:

na spjevanja ova obrati
veličanstvo vedra čela,
u kih ti ištem prikazati
nedobitna tvoja djela.

»Osman« je sačuvan u više od četrdeset rukopisa (36 ih je opisao Körbler u S P IX[3]), a od njih je pet iz 17. vieka; najstariji Ohmućevićev, napisan je između 1648. i 1652. Do štampanja »Osmana« nije došlo sve do 19. vieka, a glavni je razlog u tomu, što je djelo bilo nepodpuno. Postoji jedno nedovršeno štampano izdanje, svega deset araka, bez naslovnog lista, nastalo između 1810. i 1820., misli se u Dubrovniku (Rešetar misli, da ga je priredio u svojoj ručnoj domaćoj štampariji Luka Stulić). Za štampu je priređivao »Osmana« Džan-Luka Volantić (†1808.) i njegovom se građom služio o. Ambrozije Marković za prvo podpuno izdanje od g. 1826. (Dubrovnik, Martekini). Za Markovićevo izdanje izpjevao je dopunu za pjevanja, kojih nema, Pijerko Sorkočević. Pod naslovom »Razna djela Jevte Popovića« štampan je »Osman« u dva svezka, sasvim nekritički i ćirilicom, u Budimu, s dopunom nepoznata pjesnika. Ima još i dopuna Marina Zlatarića, koju je iz rukopisa izdao Đ. Šurmin (Vienac XXII, 1890., 702. ss). Ove sve tri dopune uzimaju, da fale pjevanja 13. i 14., a ono iza dvanaestoga da je 15. pjevanje. Najbolju dopunu izpjevao je Ivan Mažuranić za izdanje Matice Ilirske od g. 1844.; on uzima da fali 14. i 15. pjevanje.

Prve tri dopune sadržajem su jednake, pa su vjerojatno i nastale po zajedničkoj osnovi (možda Volantićevoj), ali tako da pjesnici nisu znali jedan za drugoga. U njima se sudbine poznatih junaka romantičkih epizoda rješavaju ovako: Sunčanicu pušta na njene molbe Osman kući, a isto tako se prema uvjetima poljsko-turskog mira, Korevski i Krunoslava vraćaju sretni u domovinu. Sokolicu uzima Osman za ženu, uz dvie Grkinje. — Mažuranićeva dopuna je pjesnički neprispodobivo vrednija. Nakon skupštine paklenih duhova (u 13. pjev.) oni se raziđu, da

ometu mir s Poljacima: uznemiruju u strašnom snu Osmana, prouzrokuju ubijstvo Korevskoga i Krunoslave zbog ljubomore Rizvan-pašine kćeri Ljubice (Rizvan-paša je čuvao K. u tamnici). Sunčaničino tugovanje čuje jedan bieli hadum i krišom je pušta; »glas je«, da je to bio njezin brat Vladko, u mladosti ugrabljen od Turaka i poturčen. Jedino pitanje Sokolice nije ni Mažuranić mogao drugčije riešiti, već da je učini jednom od triju zakonitih žena Osmanovih, jer nije mogao mienjati zaključnih pjevanja, do kojih Gundulić u svome prerađivanju nije još stigao. Mažuranić je u tolikoj mjeri »umio, da se u tonu, izražajima pa i jeziku približi Gunduliću, tako da ljepše dopune »Osmanu« absolutno ne možemo željeti«.

Razumljivo je, da u »Osmanu« ima mjesta, u kojima se Gundulić ugleda u Tassov ep, koji je toliko cienio, da se čak spremao prevesti ga na hrvatski, ali i po zamisli i po izvedbi Gundulićevo je djelo posve samostalno. Od starijih pisaca mogu se kod njega naći jedino tragovi poznavanja »Jeđupke«. Gundulić je poznavao i narodnu pjesmu, pa u »Osmanu« spominje i »bugarkinje«, navodeći čak i junake, o kojima pjevaju (među ostalima Kraljević Marko, Kobilić, Svilojević, Matijaš kralj, Janko vojvoda). I u njegovoj dikciji vide se tragovi narodne pjesme (bieli dvori, britka sablja, rusa glava, sivi soko, crna zemlja i dr.). Ima tragova i pomodne sečentističke dikcije (»tako lovice u lovu se uloviše pri lovini«), ali to nije ni čudo kod pjesnika »Suza sina razmetnoga«. Što naročito treba iztaknuti jest, da Gundulić upravo zazire od stranih rieči, pa se u »Osmanu« ne će naći više od deset do dvanaest rieči, pozajmljenih iz talijanskoga.

Gundulić je u suštini bio lirski pjesnik. Zato je i njegova »Dubravka« himna Dubrovniku i slobodi, samo u dramskom obliku. Zato i u »Osmanu« »na svakom koraku nailazimo na subjektivne izražaje pjesnikove, koji nam pokazuju, kako zgode, što ih on pripovieda, utiču na *njegovu* »dušu« ili kako bi, po *njegovu* shvaćanju, trebale da utiču na dušu čitalaca. Iz »Dubravke« i iz »Osmana« uviek nam, »sad tiše, a sad glasnije, odjekuje pjesnikovo osjećanje i mišljenje«. Najsigurnije se kreće tamo, gdje može slobodno izraziti svoje misli i svoje osjećaje, a to je u svojim lirskim pjesmama. »Gundulić je doista u svim svojim pjesmama fin i vješt pjesnik, ali se na njegovoj »Dubravci« jasno vidi, da je ta drama napisana upravo zbog njenih lirskih partija, a isto se tako na njegovu »Osmanu« jasno vidi, da s kraja na kraj toga velikog epa titra nježna lirska duša, koja prati sve, što u pjesmi biva. »Dubravkom« je Gundulić *htio* dati dramu, i »Osmanom« je *htio* dati ep, ali »Suze sina razmetnoga« podale su se same — tu se i sam Gundulić sasvim podaje *svojoj* poeziji, te pod prozirnom pričom o razsipnom sinu iz evanđelja, vidimo samoga Gundulića, gdje se u strahu i kajanju klanja pred svojim Bogom, svojim velikim sudcem, i moli, da mu se oproste griesi!« Ako razmotrimo tri glavna djela, zbog kojih Gundulića držimo najvećim pjesnikom naše starije literature, onda moramo reći, da su »Suze sina razmetnoga« najsavršenije djelo, koje je on dao, one su i njegovo najintimnije djelo, »jer u »Dubravci« je Gundulić Dubrovčanin,

u »Osmanu« Slaven, ali u »Suzama sina razmetnoga« je kršćanin, a u Gundulića je kršćansko čuvstvo bilo jače i od dubrovačkoga patriotizma i od slavenskoga duha«. (M. Rešetar, Gundulićev Osman, 1922.).

65. Dok je Gundulić kao lirski pjesnik predstavnik katoličkoga baroka, dotle je njegov suvremenik IVAN BUNIĆ VUČIĆEVIĆ (Dživo Sara Bunića, Bona, 1594 - 1658.) pjesnik životnog osjećaja visoke renesanse. Pjesnik, o čijem životu malo znamo (vršio je različite državne službe, a bio je četiri puta i knez republike), ostavio je samo omanju zbirku od 109 pjesama pod nadpisom *Plandovanja,* koja još do danas nije podpuno i kritički izdana. Pucić je izdao 87 pjesama (»Dubrovnik«, 1849.), ostatak Drechsler (Građa VIII, 229-246.). Najbolji je rukopis t. zv. »janjinski« u arkivu Hrvatske akademije; tamo ima 73 erotske pjesme (i jedna pod br. 81., koja je možda Bunićeva), 5 ekloga, 7 prigodnica i 20 duhovnih pjesama i 3 prievoda psalama.

Ono, što već na prvi pogled osvaja kod Bunićevih pjesama, njihova je kratkoća. Ništa nije opasnije za lirsku pjesmu, pogotovo erotsku, nego njezina duljina, koja redovno razvodnjuje osjećaj, dakako ako ga u njoj uobće ima. Najdulja je Bunićeva pjesma prievod psalma »Miserere mei Deus«, koji ima 20 strofa od po četiri osmerca. Inače pjesme imaju tek po nekoliko strofa, više puta svega po osam ili šest stihova, pa čak i po četiri i po dva stiha. Osim toga, stihovi su različite duljine; najviše ima starijeg težeg dvanaesterca s dvostrukom rimom i kasnijeg, lakšeg i okretnijeg osmerca. No osim toga dolazi, iako rjeđe, i peterac, šesterac, sedmerac, deseterac i osamnaesterac. No uz te izvanjske odlike, imade i unutarnjih. Najvažnija od njih je to, što pjesnik napušta abstraktnu dikciju petrarkista 16. stoljeća, i *neposredno* iznosi osjećaje u živim, konkretnim slikama, kloneći se kod toga razkošne nabujalosti sečentizma, koju vidimo kod Gundulića, a ne zapadajući ni u jednostavnu, ali nepoetičnu dikciju Palmotićevu. Znajući u tomu zadržati mjeru, dobio je lični stil, živahan i neposredan, ali profinjen i subtilan, prirodan i topao, ali otmjen i delikatan.

I kod njega se povraća *u erotskim pjesmama* renesansni motiv »carpe diem«; pjesma: »Ubiraj, diklice...« glasi:

Ubiraj, diklice, dočim je proliće,
tej liepe ružice i rano toj cviće,
i drži spomene u branju od cvita,
da kako cviet vene, svenut će tva lita.

Slično u pjesmama »Skladno li te narav mila«, »Nemoj, nemoj, ma Ljubice« i dr. A s koliko finoće pjeva zlatnim kosama svoje ljubavi (»Sladka dušo mom životu«):

Vi dažděći tiho i blago
vrh snježana bijela vrata
utopiste mene drago
sitnom rosom suha zlata.

Sasvim je renesansno obrađen obrat, kojim on zahvaljuje svojoj vili za darovani čemin (cviet, koji je Bunić uveo u dubrovačku liriku):

Bijeloga čemina za drag dar ljuveni
vil moja ljuvena darova sad meni.
Rekoh joj: »Diklice, za tebe toj hrani,
a meni cvitice od prsi ne brani;
Ere su pobjelje od cvijeća tvê prsi,
u kijeh se me želje i život zamrsi.
To li hoć da je moje, združit mi dopusti
š njim ruže, kê goje rumene tvê usti.

Tu je pjesnik umio stari motiv osvježiti direktnim govorom, lakim humorom, anakreontskim tonom, što ujedno ublažuje i smionost slike. Tako je osvježen i motiv umiranja od ljubavne čežnje u pjesmi »Ah da je meni na sviet dano« s refrenom: »Moj životu, ma Gospoje!« Ili motiv zaljubljenog starca u »Mlađahna vil moja . . .«

Anakreontika, životno veselje, obiestna ljubav, mahnitanje za ljepotom, sve to unosi Bunić u svoju poeziju. Tipično anakreontska je njegova »Počastnica«:

O dikli mlada, nalij mi sada
veselja moga, vina rujnoga!
U tvê zdravice, mila diklice,
da ti napije svak najcjelije!
Ko ti napiva, ti ga celiva',
ter mu dopusti tvê mile usti,
neka znat bude, u svem razblude
jesu li draže od rujne čaše,
ali milije vince da grije,
ali medene usti ljubljene.

Ekloge imaju u Pucićevu izdanju naslov »*Razgovori pastijerski*«. To je idilična poezija u dialozima, kojom se kod Grka proslavio Teokrit, a kod Rimljana Vergilije. Kod Bunića pastiri govore o ljubavi; za nju i protiv nje (I.), opievaju svoje ljubavi (II.), hvale stara vremena i tuže se na nova (III.) i razpravljaju, je li bolji osamljeni život lovca ili brak (IV.); konačno, surovi pastir Gorštak jadikuje, što ga ne voli njegova Zorka (V.). Te ekloge pripadaju među najljepše u našoj starijoj književnosti.

Od *prigodnih pjesama* ona »U smrt gospođe Slave Ruski« izpjevana je u stilu pastirske elegije; odlikuje se odmjerenošću oblika, prirodnošću dikcije i neposrednošću čuvstva. I ostale su izpjevane prigodom smrti ili drugih žalobnih zgoda; tako »U prinošenje tiela gospođi Mariji Frana Lukarevića«. Jedna je »Nadgrobje gospodinu Stijepu Džordži (Giorgi)« (v. § 67.).

Pjesni duhovne pripadaju među ponajljepše Bunićeve pjesme, pa se neke dižu i nad njegovu erotiku. To nije petrarkistička manira, nego iskreni prielaz u

refleksivnu poeziju, pošto je »zraka božje ljubavi pala u dušu čovjeka, koji nije poznavao mjere u zemaljskim užitcima«. To nisu nabožne pjesme, nego pjesme svjetovnjaka, koji osjeća prolaznost života i razmišlja o njoj; crtaju čovjeka, kojemu je Bog dao razum, a ipak se on jedini odmetnuo i podigao ruku na Boga; ili taštinu zemaljskoga blaga; ili »ovčicu duše moje«, koju Bog vodi pravim putem, a ona svejednako skreće na bezpuća; i dr. To se kolo pjesama završuje čisto religioznim pjesmama (»Vrhu svetoga križa«, »Vrh svete pelenice«, »Mihajlu arkanđelu« i prievodi triju psalama).

Ovoj poeziji srodna je lirsko-refleksivna pjesma *Mandaljena pokornica,* koja je za pjesnikova života doživjela dva izdanja (Jakin, 1630. i 1638.), a kasnije još dva (Mletci, 1705. i Dubrovnik, 1849.). Razdieljena je u tri »cvijeljenja«, a obrađuje vrlo omiljelu temu barokne poezije: obraćenje slavne griešnice. U prvom dielu crta pjesnik Mandaljenu kao razkošnu bludnicu i prvi susret s Kristom, u drugomu, kako pere noge Kristu u kući Simona gubavca, a u trećem dolazi pokajnica pred Krista na križu i na njegov grob. Kod toga i Bunić ne propušta, da iztakne njezinu žensku zavodljivost i poslije pokajanja, kao što su to činili i drugi njezini slavitelji onoga vremena. Inspiracija pjesme je slična inspiraciji Gundulićevih »Suza«, samo što je ovdje pripoviedanje više epsko, a ton odviše sladunjav.

Bunić je napisao manje stihova, nego ikoji nešto bolji pjesnik dubrovački prije i poslije njega, ali »nijedan nije imao toliko smisla za pravu mjeru, koliko on, pa zato je svuda jedar, kratak, neposredan, a nigdje se ne ponavlja i nigdje nema monotonije, kojoj se nisu umjeli ukloniti ni najbolji stari hrvatski pjesnici. U »Plandovanjima« ostade nam sačuvana poezija njegova života.« I baš to, što ona nosi njegova lična obilježja, bit će razlogom, da Bunić nije našao nasljedovatelja. (V. Br. Drechsler, Gjivo Bunić-Vučićević. Ilustr. Obzor, II, 1909., br. 1-4.).

66. Vrlo plodan književnik bio je JUNIJE PALMOTIĆ (Džono Džore P., de Palmotta, 1606 - 1657.), drugobratučed Ivana Gundulića. Gundulićeva mati Dživa i Palmotićeva mati Ora bijahu naime kćeri dvojice braće Gradića. Kako je Palmotić ostao zarana bez otca, odgajao ga je ujak Miho Gradić, prijatelj isusovaca. Učitelji su mu bili isusovci Kamilo Gori iz Siene i Ignjatije Tudisi, rođak pjesnikov. Već zarana propjevao je latinski, a tako je i nastavio od zgode do zgode, pa su se neke latinske prigodnice iz kasnijega vremena i sačuvale.

U pjesnikovu životopisu, što ga je stavio pred štampano izdanje »Kristijade« (Rim, 1670.), pripovieda pjesnikov rođak Stjepan Gradić, da je Palmotić izpjevao vrlo mnogo onakvih pjesama, kakve se pjevaju u svatovima i u kolu, da ih je čak i vrlo okretno improvizirao. Od svega toga sačuvan je samo jedan epitalamij: *Muze na piru,* posvećen družini Antuna Krivonosovića. Inače je sačuvano par nabožnih pjesama; najveća je *Sveta Katarina od Siene.* I Bunića je pohvalio zbog njegove »Mandaljene pokornice« u jednoj pjesmi (»Čim, Buniću, sladkom pjesni —

kažeš, ko svoj grieh nemili... Mandaljena plačna cvili... najdražu i ti stvar posveti... bogu i rodnoj tvoj Državi«).

Od svih je svojih djela Palmotić najviše cienio religiozni ep *Kristiadu*, koju je dotjeravao čitav život i navodno je čitavu napamet znao. U oporuci nalaže svome bratu, da je po njegovoj smrti izda, a ovaj je to i učinio god. 1670. Djelo je slobodna preradba novolatinskog epa Girolama Vide (1490 - 1566.), proširena izvornim umetcima prema Svetom Pismu; od šest latinskih pjevanja u heksametrima izašlo je kod Palmotića dvadeset i četiri u osmercima. Prievod je vješt i okretan, i bio je mnogo cienjen od kasnijih književnika. I ovdje se Palmotić mnogo trudio oko čistoće jezika, za koji mu je uzor bosansko narječje, a i stil mu je jednostavan, bez tipičnih baroknih ukrasa. Uza sve to, pjesan djeluje hladno i težko je čitljiva. Posvećena je švedskoj kraljici Kristini, koja je iz protestantske prešla na katoličku vjeru, odrekla se priestolja i živjela u Rimu, gdje je sudjelovala kod osnutka književne akademije *Arkadije*.

Osebujno mjesto zauzima među Palmotićevim djelima satirička pjesma *Gomnaida*, što ju je g. 1646. izpjevao protiv jednoga člana kuće Sorkočević; izpjevana je u sestinama (srok *ab ab cc*) u dubrovačkom dialektu, punom italianizama, dok je inače pjevao vrlo čistim književnim jezikom. Pjesma je odgovor na neku »gnusnu pjesan«, kojom je bio Palmotić napadnut, i na nju je jamačno mislio Stjepan Gradić, kad je u životopisu Palmotićevu napisao: »Ne a satirae quidem acerbitate stilum suum abstinuit, verum ad id carminis genus... non nisi provocatus, animum induxit«. (Körbler, Građa, X, 1927.).

K radu na drami potaknuo ga je uspjeh »Dubravke«, godine 1628., pa se već sliedeće godine prikazuje Palmotićeva *Atalanta* (1629.), u tri čina, posljednja pastirska igra ovog doba. Doskora je došao *Pavlimir* (1632.), koji obrađuje prema legendi o sv. Hilarionu i t. zv. kronici popa Dukljanina postanak Dubrovnika i pjeva njegovu slavu. Među najstarije njegove drame računa se i *Armida*, prema epizodi iz »Oslobođenog Jeruzalema«.

I tako oko dvadesetak godina Palmotić radi neumorno na dramskom polju. Sav se taj rad kreće u stilu suvremene *melodrame*, kao što i mladenačka, većinom izgubljena Gundulićeva djela. Sadržaj im je ili mitoložki (uzet iz starih klasika) ili romantično-vitežki (uzet iz Tassova i Ariostova epa), koji je kadkad i lokaliziran. Jedino *Pavlimir* je napisan po domaćim izvorima. Pastirska igra *Atalanta* rađena je prema Ovidijevim »Metamorfozama«, »*Akile* (3 čina, prik. 1637.) i *Ipsipile* (3 čina) prema komentatorima Ovidija, *Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo* (1 čin, prik. 1639.) prema »Metamorfozama«, *Elena ugrabljena* (3 čina, prik. 1640.) prema Ovidijevim »Heroidama«, *Došastje od Eneje k Ankizu* (5 činova) slobodna je dramatizacija šestoga pjevanja »Enejide«, a isto tako je i *Lavinija* (3 čina, prik. 1648.) uzeta iz Vergilija. Sve su to mitoložke tragikomedije, osim »Atalante«. Romantičke tragikomedije su: *Armida* (3 čina) prema Tassu, dok su

prema epizodama iz Ariosta rađene: *Alčina* (5 činova, prik. 1647.) i lokalizirane drame *Danica* (5 činova, prik. 1644.), *Captislava* (5 činova, prik. 1652.) i njezin nastavak *Bisernica* (5 činova).

Kao u svima melodramama, i kod Palmotića sve drame imaju *sretan završetak,* a dakako da u njima dolazi *glasba, pjevanje i ples,* premda se ta djela kod nas nisu u cjelosti pjevala. Uz to je za te drame značajan *čudesni* elemenat (čarobnjaci, vile, zli duhovi; na pr. Tmor i Sniježnica u »Pavlimiru«) kao i *neobični scenski efekti* (nadprirodna lica, zmajevi); dolaze i otmice, dvoboji, vlada vitežko shvaćanje dužnosti, junaci imaju da izvrše velike zadaće itd. Svi junaci nalikuju jedan na drugoga, zapleti su naivni i slabo uvjerljivi, pa sve te drame ne mogu oduševiti današnjega čitaoca. Njihov uspjeh se dade objasniti glasbenom pratnjom i scenskom izvedbom, kao što na primjer kod šablonskih i uviek jednakih operetnih tekstova. Drame su prikazivale različite družine; kao izvađači Palmotićevih drama spominju se družine Orlova, Smetenijeh i Izpraznijeh.

Palmotić je našao i nasljeđivača. IVAN GUČETIĆ ml. (†1667.) napisao je mitoložku dramu *Io* (prema »Metamorfozama«), a preveo je s latinskoga historičku dramu *Leo Filozof.* VICE PUCIĆ imitirao je »Captislavu« u svojoj narodnoj historičkoj drami *Ljubica* (1656.), a ŠIŠKO GUNDULIĆ (1633 - 1682.), sin velikoga pjesnika, u istom je duhu izpjevao *Sunčanicu* (1662.). JAKETA PALMOTIĆ-DIONORIĆ napisao je prema Vergiliju svoju *Didonu* (1646.). Kako već Palmotić unosi u svoje drame moralizatornu tendenciju i radi svoje komade po stereotipnoj shemi, bez velikih pjesničkih koncepcija, uz mnogo pripoviedanja mjesto dramske radnje, to sve te pogrješke izbijaju kod njegovih imitatora još u većoj mjeri.

67. U svojoj pjesmi »Nadgroblje gospodinu Stijepu Džordži« (v. § 65.), posvećenoj pjesniku STIJEPU ĐURĐEVIĆU-DŽORDŽI (tal. Giorgi, od Iliraca prozvan Gjorgjić; 1579 - 1632.), njegov prijatelj Dživo Bunić žali za njim ovako:

Ali jaoh! poginu u gradu nam moguća
U otcu i sinu Jaković sva kuća.
Poginu s nesreće, nu u vječnoj spomeni
Tvoji znani živjet će lovori zeleni.

Stijepo Đurđević je proveo burnu i dosta razkalašenu mladost kao i mnoga ostala mlada vlastela dubrovačka, bio zbog krvavih i životu opasnih tučnjava zatvaran i težko kažnjavan, dopao se i četirigodišnjeg progonstva (1612-1616.) u vezi s planom o podizanju ustanka balkanskih kršćana protiv turske vlasti, što ga je zasnovao savojski vojvoda te u nj upleo i neke dubrovačke plemiće, među njima i Stijepova brata Jakoba. Nakon povratka, od g. 1619., počeo je vršiti razne državne službe, pa je bio čak i knežev zamjenik (vikar) g. 1628. Borio se s materialnim potežkoćama, a 1631. godine se oženio Marom, kćerkom Jera Frana Gundulića, ali

je već 8. rujna 1632. umr'o, čini se, nesretnim slučajem, zajedno sa sinom. Tako se utrnula ova loza Đurđevića, koja se po Stijepovu djedu Jakobu (Jako) zvala Jaković.

Stijepo Đurđević pjevao je i lirske pjesme, ali samo za dvie se može pouzdano vjerovati, da su njegove; jedna od njih je prievod Marinova soneta *Anna, ben tu da l' Anno il nome prendi.* Preveo je i *Sedam salama pokornijeh kralja Davida,* što ih je kasnije izdao Petar Bogašinović (Padova, 1686.). Psalme je vjerojatno prevodio prije Gundulića, ali možda da Gundulić za njih nije ni znao. Svakako je Gundulićev prievod vjerniji, dok je Đurđević dao mjestimice slobodniju parafrazu, koja nosi dosta jaki lični akcenat.

Glavno je djelo, kojim je Stijepo stekao književnu slavu, njegov herojsko-komični spjev *Derviš,* u 50 sestina, koji je parodija na šestu pjesmu Čubranovićeve »Jeđupke« (v. § 41.) i time kao neka parodija uobće na petrarkističku liriku, koju je uostalom i sam Stijepo njegovao. Zbog upotrebe sestine, što ju je uveo Gundulić u »Suzama«, misli se, da je »Derviš« morao nastati poslije g. 1622. Takvih spjevova ima u suvremenoj talijanskoj književnosti (Lorenzo de Medici: Nencia da Barberino, Francesco Berni: Alla sua innamorata), ali Đurđević postupa u svojoj pjesmi samostalno. To je monolog starog dede Derviša, koji prikazuje svoju ljubav prema kršćanskoj djevojci i hoće da je predobije smiešnim darovima, pa je čak spreman, da se odreče i Korana, ali kad ga ona ipak odbija, grozi joj se biesan, da će je dovesti pred prieki sud. Djelo se odlikuje liepom dikcijom i humorom, jezgroviti hercegovački govor pomiešan je s turcizmima, što povećava šaljivi dojam. Ta ljubavna parodija jedan je od najljepših književnih proizvoda toga doba. — Po Sari Crijeviću, koji je »Derviša« zabunom pripisao nekom Stijepu Gučetiću iz početka 16. vieka (ima na pr. jedan izvještaj iz 17. vieka, gdje dosljedno pogrješno piše »Gocci« mjesto »Giorgi«; v. Pavlović, kasnije cit. dj. str. 257.), mislili su, da je »Derviš« Gučetićev spjev, Šafařík, Kukuljević, Ljubić, Šurmin i dr., premda nekoliko starih rukopisa ima prezime pjesnika u obliku »Đurđević« (V. Dr. Drag. Pavlović, Stijepo Đorđić (Đurđević), dubrovački pjesnik XVII. v., Glas ak. CLXIV., II. razred 84, 1935.).

Prije velikog potresa (1667.) nastala je i romantična pjesnička pripoviest *Mačuš i Čavalica* od svećenika VLAHE SKVADROVIĆA (Squadri, 1643 - 1691.), gdje je ime ljubavnog para vezano sa zemljopisnim nazivljem, kao kod Zoranića: Mačuš je ime brda, a Čavalica ime doline na otoku Koločepu. Uza svu mjestimičnu razvučenost, pjesnik je stvorio dosta naivnu, ali liepu i nježnu pjesmu.

68. Vriedan je književnik iz vremena prije velike trešnje i VLADISLAV MINČETIĆ (oko 1600 - 1666.), iz iste porodice kao i Šiško Menčetić, ali je svoje ime pisao sa *i.* Od njega su ostale tri dobre pjesme: *Radmilova tužba cjeć Zorke vile,* slobodan je prepjev Marinove ekloge »Sospiri d' Ergasto«, izašle g. 1620. Ša-

ljiva pjesma *Radonja* crta patnje priprostoga seljaka, koga žena Milava i grdi i bije, dok konačno u njemu ne prekipi, pa prihvativši drenovaču izmlati ženu, koja pada na koljena i pokorno moli za milost.

Dokumentarno je najznatnija njegova treća pjesma, *Trublja slovinska* (Jakin, 1665.), što ju je izpjevao već pod stare dane. To je panegirik hrvatskomu banu Petru Zrinskomu (posveta je datirana 20. VI. 1663.), koji je g. 1654. bio u Perastu i Kotoru, pa je Peraštane i obdario sabljom despota Zmaj-Ognjenog Vuka, a g. 1660. izdao je svoju »Adrianskoga mora sirenu«. Ban Petar je bio slavom ovjenčan borac protiv Turaka, koji se i g. 1663. proslavio upadom u Bosnu, gdje je razorio mnoge turske kule i utvrde i odnio bogat plien. Na povratku ga zaskoči brojnijom vojskom Deli-paša Badanjković, s kojim se na očigled obiju vojska pobije Zrinski u dvoboju i ubije ga, što nagna Turke u bieg. Takav junak, praunuk sigetskoga Leonide Nikole Šubića Zrinskoga, morao je izgledati suvremenicima kao pozvan, da uništi tursku moć. U stilu Gundulićevu (»Zaletje se iz sjevera — na sunčanom kolu slava«!) slavi Minčetić hrvatskoga bana, za koga on smatra da će izvršiti zadaću, što ju je Gundulić bio namienio Vladislavu. Zrinski je »sjeverna zviezda« i »grana nikla iz duba tvojijeh djeda, ki su bili vrh svijeh bana«, pa kako lav ne rodi ovčice ni soko golubice, tako će i u Petru biti »krv visoka od plemena«, a bit će mu ugledom sigetski junak, ban Nikola. Kako su hrvatski žali odbijali otmansku silu te sačuvali od robstva Italiju (v. § 36.), tako će i slavu ovog slovinskog Apolona opjevati glasi Adrianske sirene, kada Zrinsko sunce utopi turski mjesec »Crnog mora sred pučine«.

Cesarovijem tu pod krilom,
Ban će čestit stolovati,
Ban imenom, a kralj dilom
Podložni će puk vladati.

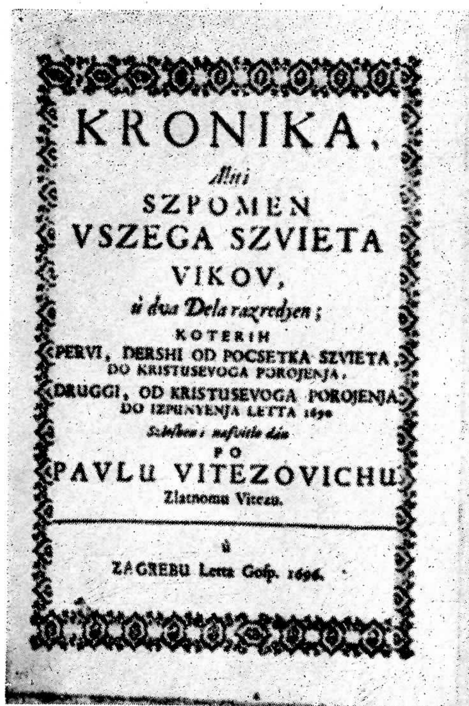
On želi banu, da sve, što on proriče, i izpuni, pa da se on uzvisi:

Vrh svijeh časti svijeta ovoga;
O tvom djelu diha i visi
Narod puka hrvatskoga.

Ali, nažalost, kako se nisu izpunile nade Gundulićeve s Vladislavom, nisu se izpunile ni Minčetićeve s Petrom; Zrinskomu je, kako je poznato, »pod cesarovim krilom« odsječena glava kao buntovniku godine 1671.

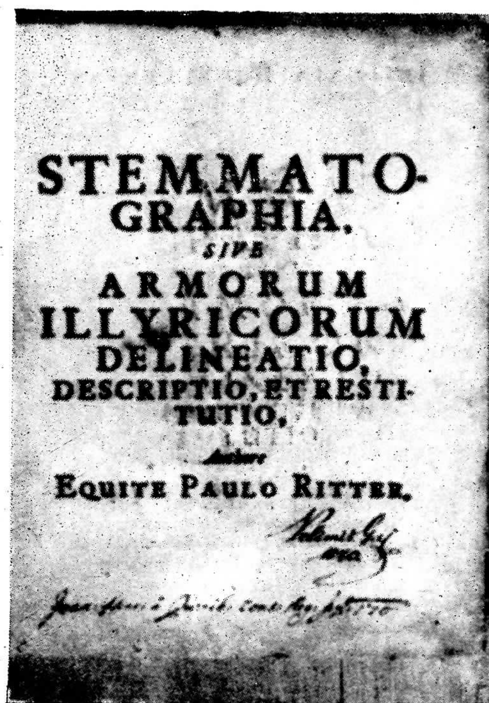
C. Svjetovna književnost banske Hrvatske u XVII. vieku

69. Osim književnoga rada u Banskoj Hrvatskoj, koji je prvenstveno namienjen ciljevima katoličke obnove (v. § 61.), bilo je tamo u 17. stoljeću i takve književne djelatnosti, koja je po svome sadržaju i namjeni svjetovnoga značaja. Iz tog su vremena sačuvane pjesme đačkog nestašluka, gdje dolaze stihovi:

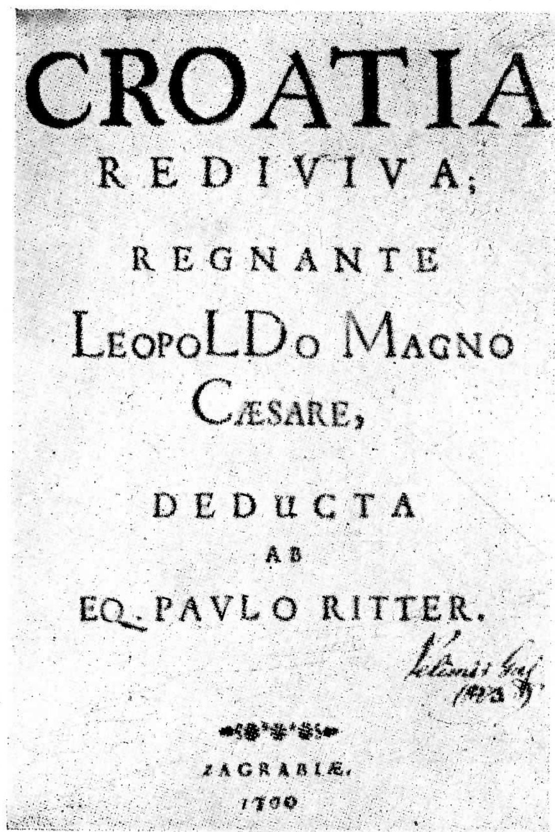

KRONIKA,
Aliti
SZPOMEN
VSZEGA SZVIETA
VIKOV,
u dva Dela razredjen;
KOTERIH
PERVI, DERSHI OD POCSETKA SZVIETA,
DO KRISTUSEVOGA POROJENJA.
DRUGGI, OD KRISTUSEVOGA POROJENJA
DO IZPUNYENJA LETTA 1690
PO
PAVLU VITEZOVICHU
Zlatnomu Vitezu.

u
ZAGREBU Letta Gosp. 1696.

56. *Pavao Ritter-Vitezović: Kronika. Zagreb, 1696.*

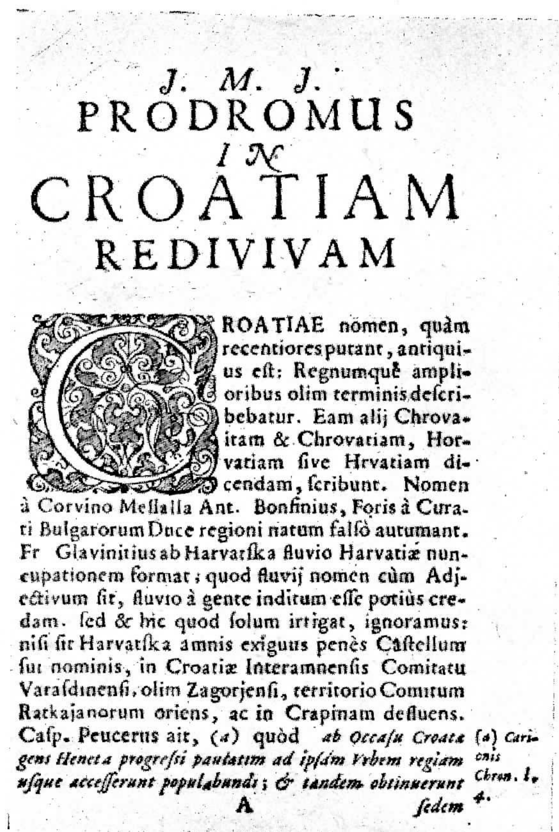

STEMMATOGRAPHIA,
SIVE
ARMORUM
ILLYRICORUM
DELINEATIO,
DESCRIPTIO, ET RESTITUTIO,
Autore
EQUITE PAULO RITTER.

57. *Pavao Ritter-Vitezović: Stemmatographia. Zagreb, 1700.*

CROATIA
REDIVIVA;
REGNANTE
LEOPOLDO MAGNO
CÆSARE,
DEDUCTA
AB
EQ. PAULO RITTER.

ZAGRABIÆ,
1700

58. *Pavao Ritter-Vitezović: Croatia rediviva. Zagreb, 1700.*

J. M. J.
PRODROMUS
IN
CROATIAM
REDIVIVAM

CROATIAE nomen, quàm recentiores putant, antiquius est: Regnumquē amplioribus olim terminis describebatur. Eam alij Chrovaitam & Chrovatiam, Horvatiam sive Hrvatiam dicendam, scribunt. Nomen à Corvino Messalla Ant. Bonfinius, Foris à Curati Bulgarorum Duce regioni natum falsò autumant. Fr Glavinitius ab Harvatska fluvio Harvatiæ nuncupationem format; quod fluvij nomen cùm Adjectivum sit, fluvio à gente inditum esse potiùs credam. sed & hic quod solum irrigat, ignoramus: nisi sit Harvatska amnis exiguus penès Castellum sui nominis, in Croatiæ Interamnensis Comitatu Varasdinensi, olim Zagorjensi, territorio Comitum Ratkajanorum oriens, ac in Crapinam defluens. Casp. Peucerus ait, (a) quòd *ab Occasu Croatæ gens Heneta progressi pautatim ad ipsám Vrbem regiam usque accesserunt populabundi; & tandem obtinuerunt sedem*

(a) Carionis Chron. l. 4.

A

59. *Stranica iz knjige »Croatia rediviva«*

Broy Kgnigh Hervaſchih gimenovanih od zdola nahodiſe ù Butighi Bartula Occhi Kgnigara, nà Rivi od Harvatou, pod ſlamenyem S. Dominica; cina tolikoyer occitna yeſt.

NAviſchyenge Muke Iſſukarſtove; alliti Plac Goſpoin; L.—: 8
Nauk karſchianski alli Dottrina mala——L.—: 8
Nauk karſchianski alli Dottrina vella——L. 1:—
Hiſtoria alli Piſni od Olive——L.—: 8
Hiſtoria od Filomene——L.—: 6
Hiſtoria od Malte——L.—: 6
Hiſtoria od Kgliſſa——L.—: 6
Hiſtoria od Mandaline Pokornize——L.—: 6
Hiſtoria od Xivota Oſſipa pravedna ſina Patriarke Giacova——L.—:10
Hiſtoria od Grada Budina——L.—: 6
Hiſtoria od obragnienya Grada Beca——L.—: 8
Hiſtoria od ſina Razmetnoga——L.—:10
Hiſtoria od Rabigne Anibala Lucia——L.—:16
Giarula alli Teſtament ſtari i noui——L.—:16
Pokriplienye Umiruchih——L.—:12
Hiſtoria Udovize Judite, i Olopherna——L.—:10
Hiſtoria od Vazetya Szighetr Grada——L.—: 8
Zernalo Duhouno, toyeſt pocetach I ſuerha xivota Naſſega——L. 1: 4
Vkazanye vuridnoſti Ruzaria ſvetoga, i otayſtva od Priſvetoga Ruzaria iſtumacena——L.—:16
Xivot Goſpodina Naſcega Iſſuſa Iſſukarſta——L.—:16
Xivot Blaxene Divizze Marie——L.—:16
Xivot Svetih——L. 4:—
Officij Blaxene Divizze Marie——L. 1:10
Officij Vellike Nediglie——L. 1: 4
Officij Svetoga Antona od Padue——L.—:14
Zec-

60. Popis hrvatskih knjiga knjižara Occhija u Mletcima, iz g. 1712. (1. strana)

[illegible]rzalo od Spo[illegible]——L. 6:—
Syldoſt Duſſ[illegible]——L. 6:—
Piſtale i E[illegible]vya, alli Tumac——L.—:16
Iuanicij K[illegible]ravi zlo od zlih xen, iſtumacuye otcenaſc, i mnogh[illegible] ſalmi alli Piſni Davidovi, drughe ſtuari L.—:16
Piſni od [illegible]inhavi, Voyvode Giovana Morſiachia——L.—:12
Po[illegible]ge na zag[illegible]enye Krixa, i giſte ricci Bogo[illegible]ga Tome od Kempiſa——L.—: 3
[illegible] Nebeski——L. 1: 4
Xivot S. Katarine——L. 1: 4
Xivot S. Gioſafata——L.—:10
Cetira poslidgna covika, od Smarti, Suda, Pakla, i Kraglieſtua Nebeskoga——L.—:16
Piſni Razlike Dinka Ragnine——L. [illegible] 4
Piſni Glubavi Dinka Ragnine——L.—:16
Pſaltir prineſen od latiuskoga ù slovignski yezih——L.—:16
Villa Slovignska——L.—: 4
Ribanye, i ribarsko [illegible], i mnoghe drughe ſtvari——L. 1:10
Nauk zà mocchi [illegible]——L.—: 8
Nacin zà mochi [illegible] yedan[illegible] Latinin slovignski yezin à Harva[illegible]lianski——L.—: 6
Lettanie Goſpe——L.—:—
Piſan Dan od Gniva novo [illegible]——L.—: 3
Piſan od [illegible], i mnoghe drughe razlicite——L.—: 8
Sedam Pſalam Davidovi[illegible]——L.—: 8
Vangeſye S. Ivanna——L.—:[illegible]
[illegible]——L.—:[illegible]
Mahalitan S. Piſni——L.—:[illegible]
Koriſtna pomoch za ſpovidnike, Plouane, N[illegible] Pokornike,——L. 1:10
Pogardyenye k[illegible] alli Uſurara——L.—:[illegible]
Fior di [illegible] nuovamente dall'Italiano nell' [illegible]tico——L.—:[illegible]

61. 2. strana Occhijeva popisa hrvatskih knjiga (1712.)

Hoće priti vakancija, draga naša rekreacija,
predrago vremešce, onda ćemo dokončati,
škole se mentuvati, domov odhajati.

Ili pjesme i čiste i griešne ljubavi:

Tajila sam, tajila, tajit već ne morem,
Skrbi, ljubi, zibčicu, drugač bit ne more...

kao i pjesme političkih briga i težkih životnih razočaranja.

Vidljiva je veza s madžarskom, njemačkom, talijanskom, pa i francuzkom književnom proizvodnjom. Uz Magdalenića i Jurjevića, kojih djela spadaju više u okvir crkvene obnove, bio je pjesnik i Petar Fodroci, koji je izdao kajkavskom ortografijom Krnarutićevo *Vazetje Sigeta grada* (1661.). Tri najjača predstavnika svjetovne književnosti jesu: hrvatski ban grof Petar Zrinski, njegov šurjak knez Fran Krsto Frankopan i Senjanin Pavao Ritter-Vitezović, oko koga se okupljao krug suvremenih književnika: grof Franjo Ivanović († 1746.), prigorski plemić Adam Sigismund Domjanić († 1717.) i dr. (V. Fancev, Ljetopis 51, 1939., str. 100 do 102.).

PETAR ZRINSKI (1621 - 1671.), opjevani Minčetićev junak, nije bio izvorni pjesnik. Njegova *Adrianskoga mora Sirena* (Mletci, 1660.) prievod je madžarske knjige »Adriai tengernek Syrenaia« (Beč, 1651.) njegova brata Nikole (r. g. 1620.). Oba brata ostala su u ranoj mladosti bez otca (Đuro Zrinski † 1626.), kojega je ostrogonski nadbiskup i primas ugarski Petar Pázmányi preveo iz kalvinizma na katolicizam. Pázmányi je upravljao i odgojem sinova, koji su najprije poslani u školu isusovcima u Graz (1630.), a odavle su došli u isusovački kolegij u Trnavu (1634.), što ga je osnovao sam Pázmányi. Tu su svršili retoriku, a zatim su putovali u Italiju, gdje ih je u Rimu papa Urban VIII. vrlo ljubezno primio i poklonio im svezku svojih pjesama.

Nikola Zrinski, koji je od g. 1649. pa do g. 1664., kad ga je razderao vepar, bio hrvatski ban, osjećajem je bio više Madžar nego Hrvat. Svakako je tu i utjecaj Pázmányia, koji je bio ne samo veliki madžarski protureformatorski pisac (»Isteni igazságra vezérlő Kalaúz«, Požun, 1613.), nego i iskreni madžarski patriot. Ali opet, i brat mu Petar bio je zajedno odgajan, pa ipak je izticao svoje hrvatstvo. No Nikola je bio oženjen Madžarkom Euzebijom Drašković i živio je u Čakovcu, u življem doticaju s madžarskim plemstvom, dok je Petar živio u Ozlju, a žena mu je Katarina bila rođena Frankopanka, a ta je obitelj poznata zbog svoje ljubavi za hrvatski jezik i pismenost. Nikola se doduše brani u svom pismu zagrebačkom podžupanu Ivanu Ručiću: »Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zriniam esse scio«, a u istomu latinskomu pismu upletena je i jedna hrvatska rečenica, ali da je njegov osjećaj bio uz madžarsko plemstvo, svjedoči i posveta njegove »Zriniade«, koja glasi: »Posvećujem ovo moje

djelo madžarskomu plemstvu. Dao Bog, da mu i svoju krv do zadnje kapljice mogu koristno posvetiti«. *Zriniada* je glavni dio spomenute Nikoline knjige (ima još nekoliko sečentističkih lirskih pjesama); naslov joj je latinski: *Obsidio Sigetiana.* To je junački ep u petnaest pjevanja, ali po uzoru talijanskih vitežkih epa dolazi i svrhunaravni elemenat. Kao Pázmányiev gojenac, Nikola Zrinski počinje, iza invokacije, pjesmu time, da se Bog razsrdio na Madžare, jer su prihvatili krivu vjeru, t. j. protestantizam, a time je palo i ćudoređe i čestitost. Zato pušta paklene sile, da nahuckaju sultana na rat protiv Madžara. Došlo je do vojne, u kojoj Turci obsjedaju Siget, a kad ga već posvema razvale, provali junački Nikola Zrinski, pradjed pjesnikov, iz grada sa svojom četicom, koja učini strašan pokolj među Turcima, a sam Zrinski ubija Sulejmana. Konačno ga pogodi hitac izpod oka i on pada, a anđeli odnesu njegovu dušu Bogu. Pjesmu završava »Peroratio«, u kojoj pjesnik iztiče, da se bezsmrtnost svoga imena ne nada steći samo perom, nego i mačem.

Madžarski je ep izpjevan u strofama od po četiri dvanaesterca s rimom na kraju, očito prema hrvatskim uzorima. Jezik epa smatraju Madžari dosta neizglađenim, a i Nikola se u predgovoru brani, da je turske, hrvatske i latinske rieči morao pomiešati u svoje stihove, jer je tako siromašan madžarski jezik. Osim toga i pjesmu je izpjevao preko jedne zime, a i pjesničtvo mu nije, kako veli, zvanje. Zato mu, stvarno, i stihovi nisu uviek bezprikorni.

Istini za volju treba reći, da se i u madžarskom epu veli za Nikolu tvrdoglavi Hrvat Zrinski (»vakmerő horvát Zrini«, IV, 70), i tamo njegovi vojnici pjevaju hrvatske davorije (»némely horvát dávorit nagy torkkal kezde«), i kad je riječ o jeziku, kojim vojvoda Radivoj odgovara Deli-Vidu Žarkoviću, onda se veli, da je to bilo hrvatski (»horvát nyelvvel«, IX, 119), junak Radovan kaže za sebe, da je Hrvat (X, 28). Uobće Nikoli i ne pada na pamet, da bi svoga djeda smatrao nečim drugim nego Hrvatom, ali ipak u epu upotrebljava izraz »magyar« za »ugarski«, t. j. i za Nemadžare, koji žive u Ugarskoj.

Petar je u svom prievodu epa, najprije zadržao dvanaesterac i strofe po četiri stiha sa zajedničkom rimom na kraju, ali poslije ga je popravio tako, da je i u sredini stihova iste strofe proveo rimu. Rukopis prvog pokušaja (do 80. strofe VIII. pjevanja) nalazi se u dvorskoj knjižnici u Beču (»Obsidio Sigethana. Carmen heroicum Croaticum«), dok je u štampanom mletačkom izdanju provedena druga redakcija, a dodani su i prievodi lirskih pjesama. Sačuvani rukopisni tekst vjerniji je madžarskom izvorniku; i on nešto mienja, imajući u vidu hrvatskog čitatelja, ali druga, štampana verzija, kadkad zbog težke rime ima i bezmislica, a često je i obširnija, s više strofa od originala. Tu i tamo je po koja strofa i izpuštena; tako naročito u početku 14. pjevanja (u hrv. prievodu se pjevanje zove naprosto »del«) izpuštene su strofe, u kojima pjesnik Nikola hvali junačtvo svoga brata Petra

(dakle prevodioca); na njega, veli Nikola, vreba zavist, ali to je baština nama Zrinskima, i bit će nam, dok nam bude koljena. A ne grizu nas samo Turci, nego i drugi; ali skrhat će si zube.

Petar je obširniji u svojim moralnim parafrazama, i na mjestima, gdje daje oduška svojoj mržnji na Niemce. Tako je madžarsku strofu VI. 28 preveo na hrvatski strofom 31, a onda je umetnuo strofe 32-34, da onda madžarsku VI. 29 prevede svojom 35. Tu su oni poznati stihovi (strofe 32.):

Ako se pak ufaš, bane, v pomoć nimšku,
Da od nje primaš tvoju sriću Zrinsku,
Viruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku,
Od njeg moć imaš, kad primeš smrt tminsku.

Kako se vidi, ako Madžari prigovaraju Nikolinim stihovima, možemo mi Hrvati još više da prigovorimo Petrovima; oni su doista slabi i nemaju pjesničke vriednosti. Jedino je dirljiv završetak njegova »Izpivanja« (parafraza Nikoline »Peroratio«), kad pomislimo na žalostnu sudbinu, koja ga je dočekala:

Ne mislim ja strahom, neg vesel umriti,
Suprotivnim mahom svitu glas pustiti,
Doma moga prahom ranice pokriti,
Slavnim Božjim Duhom vik se veseliti.

A hrvatski osjećaj Petrov pokazuje njegova posveta, koja je zamienila Nikolinu. U njoj Petar počima: »Plemenito i dobro rojenim, svake hvale i časti dostojnim, virnim i vridnim junakom, vse horvacke i primorske krajine hrabrenim vitezovom: pozdravljenje«. Veli, da je junačka djela »bana nigdašnjega Zrinskoga Miklouša *iz ugrskoga na hrvacki jezik naš stumačil*«, iz trih uzroka: »Prvi, da svit vidi, kakove sini i viteze ov naš orsag zdrži, redi i poštuje, premda od vnogih zapušćeni i skoro za nemar vrženi jesmo«. Drugi je uzrok, da svi imaju uzor u tom junaku, a treći, da se raduju potomci onih, koji su s banom u Sigetu poginuli. A gdje se nađe »riči ali versa falinga«, neka mu se oprosti, »pisah jer ova, *ne kako dijak, nego kako krajiški vaš tovariš*«. Završava posvetu malo sečentistički kićeno: »Želeći Vas tulikimi sričami od Boga okinčenih, kulikimi nebo zvizdami, more ribami, z listi gore i lugi jesu odičeni«.

Značajno je, da se u Petrovoj ostavštini našla zabilježena i jedna bugarštica o Svilojeviću. Time je još jače iztaknuta njegova veza s narodom i s poezijom, koju narod smatra svojom. Pa kad je tako, nema druge, nego sa zahvalom priznati Petru njegovo iskreno rodoljubno osjećanje i dobru volju, da ono, što je desnica Zrinskoga roda dala madžarskom narodu, ljevica vrati hrvatskomu.

70. Vrlo originalan pjesnik nije bio ni FRAN KRSTO FRANKOPAN (krstno ime pisao je »Ferenac«, a prezime i Frankapan, Frangopan, lat. de Frangepanibus, tal. Frangipani; **1643 - 1671.**), polubrat Katarine, žene Petra Zrinskoga. I

on se spominje 1654. kao isusovački đak u Grazu, 1656. putuje u Italiju, gdje mu je kardinal Antonio Barberini darovao grad Nemi (po komu je Frankopan dobio i naslov markiza). U Macerati štampa te godine latinsku *Elegiju,* koju je izpjevao zbog žalosti, što je nazaretska kućica Bogorodičina, koja je 1291. bila od anđela donešena u Trsat, prenesena 1294. u Loreto. Rački misli, da se Frankopan g. 1658. oženio s Giuliom di Naro, nećakinjom kardinala Barberinija. God. 1663. borio se s Petrom Zrinskim kod Jurjevih Stiena, nedaleko Otočca i Brloga protiv Turaka. Godine 1669. postao je senjskim kapetanom, ali nije uveden u tu čast, a njegovu ogulinsku kapetaniju dobio je međutim drugi. Konačno je i on pristao uz urotu ugarskih i hrvatskih velikaša, kojoj je na čelu bio Petar Zrinski iza smrti brata Nikole (v. § 24.), a kad je stvar krenula po zlu, pošao je sa Zrinskim 13. travnja 1670. u Beč, da se opravdaju. Tamo su stigli 18. travnja, i odmah su bili razstavljeni, zatvoreni i preslušavani, a 6. listopada prevezeni su u Wiener-Neustadt. Zbog bune su osuđeni na smrt i glava im je odrubljena 30. travnja 1671.

Frankopan se već u mladosti bavio pjesničtvom, kako se vidi po latinskoj elegiji iz god. 1656. U njoj se mnogo ugledao u klasike, naročito u Vergilija i Ovidija, iz kojih je preuzimao čitave stihove. Glavno njegovo djelo *Gartlic za čas kratiti* (109 pjesama) sačuvano je u rukopisu, koji je u tamnici priređen za štampu, ali nije bio izdan, već je iza pjesnikove smrti dospio s ostalim spisima u dvorski arhiv u Beču. Ciela se zbirka sastoji od pjesama u stilu suvremene sečentističke lirike, s mnogo prievoda iz bezznačajne zbirke talijanskih pjesama austrijskog nadvojvode Leopolda Vilima (»Diporti del Crescente«, Bruselj, 1656.). Predgovor zbirci je podpisao pjesničkim pseudonimom »Ditelina«. Osim banalne galantne ljubavne poezije (s imenima: Fili, Klori, Cintija, Lidija, Aurora i Klitus, Pariz i Galatea i sl.) ima i pjesama refleksivnih, idiličkih, didaktičkih, anakreontskih i tužaljki. Sve je to tipična epigonska poezija, gdje su još najbolje anakreontske pjesme, koje međutim često prelaze u prostotu, pa i nepristojnost, te refleksivne pjesme, u kojima imade i po koja iskrena nota. Naročito je to u nekoliko pjesama, gdje probija tuga zatočenika, komu mladost vene u tamnici, a uz nju i čežnja za slobodom, za mirnim životom i ljubavlju (Srdce žaluje, da vilu ne vidi; Cvitja razmišlenje i žalostno protuženje; Tituluša nima, ime vindar ima).

Taj žalostni ton pojačala je poslije prievoza u Wiener-Neustadt sviest, da se njegov položaj pogoršao, pa ga je počela obuzimati slutnja smrti. Kod pjesme »Cvitja razmišlenje« ima zabilježen i datum: »Na dan s: Catharine, u nouo meszto«, dakle 30. studenoga 1670. Po jednom spisu u ostavštini (»Proposita in posterum faciendi«) vidimo, da Frankopan postaje pobožan: zabilježio je, kada će se ispoviedati, kada neke molitve moliti, da će u sriedu postiti, a u petak da ne će ništa kuhano jesti itd., i to »Incipiendo a Festo trium Regum Anni 1671.«. Sada su ga počele smetati i one suviše slobodne pjesme u »Gartlicu«, pa se zato u predgovoru izpričava: »Tako i va vom gartlicu nahodit je med cvitjem hudobne i ko-

ristne trave: zato opominam, ruka plemenita, naj prez rukavice po cvit posigati, ar se lahko na *koprivu* moreš namirit; drugač jada al čemera, ki bi zdravju škodil, ni bojati, samo kad opeče, da kožica malo začrleniva«. Inače i on za svoje pjesnikovanje veli, poput Nikole Zrinskoga: »ar moja meštrija ni vrtarija«. U ovo kasnije doba počeo je prevoditi i *nabožne pjesme* iz Crescentovih »Diporti«, koje su se našle u konceptu među rukopisima.

Vrlo je značajno, da je Frankopan i na način narodne pjesme izpjevao osam pjesama, od kojih za šest ima u rukopisu koncept sadržaja s naslovom *Dijačke junačke*. To su pjesme izpjevane u desetercu, a djelomično su i rimovane. U osmercu su izpjevane »Napojnice pri stolu« i »Poskočnica«, koje se u tom konceptu sadržaja i ne navode pod občim naslovom »Dijačke junačke«. I pjesma »Pariz i Galatea«, koja je uvrštena u »Gartlic«, izpjevana je u desetercu i parafraza je pjesme na narodnu »Srića daje, kaj misal ne zgaje«; u njoj je »Horvatjanina junaka« zamienio Pariz, a »lipotom gospoju« Galatea. Sve te pjesme pjevaju o ljubavi, koja nije nipošto platonska, ali sve imaju živosti i neke sažetosti, što ih izdižu znatno iznad jednoličnih i banalnih sečentističkih pjesama u »Gartlicu«. Od svih pjesama Frankopanovih ove su najčitkije.

S »Gartlicem« su prvobitno trebale ući u istu zbirku i *Zganke za vrime skratiti;* to su 103 zagonetke u strofama od četiri stiha različite duljine; gotovo sve su dvomislene, a svima je rješenje podpuno bezazleno. Kasnije, kad je postao pobožan, te je zagonetke odvojio od pjesama, iza kojih su sliedile, i dao im poseban nadpis; očito je, da ih više nije kanio izdati, barem ne zajedno s pjesmama.

Frankopan je, osim jedne zbirke *Sentencija vsakojaških* i pet talijanskih pjesama, što ih je sam preveo i na hrvatski, ostavio još i *Trumbitu sudnjega dneva,* ulomak satire na suvremene staleže (»duhovni u jedno, vojniki na osebujnom kupu, meštri vsake fele po sebi, razdruženi«); sačuvan je samo početak, koji je satira na svećenstvo, u stilu sredovječnih i kasnijih napadaja na razvratnost duhovnika.

Frankopan je počeo prevoditi i Molièreova »George Dandina«, ali je došao samo do početka četvrtog prizora prvoga čina. Prievod je lokaliziran. Poput Marina Držića, koji je u sličnoj komediji »Mande« dao ulogu prevarenog muža Kotoraninu Tripčetu, i kod Frankopana je prevareni muž Slovenac *Jarne bogati* (a tako bi se vjerojatno komedija u prievodu i zvala, da je dovršena), roditelji ženini su Niemci Hozenbosser, a sluga *ljubavnika, koji je Hrvat,* zove se Budimoder. Prievod je rađen prema francuzkom originalu (kako je dokazao dr. Matić, Archiv XXIX, 1908., str. 529-49.), a pisan je slovenski. To je učinjeno zato, da se poveća komični dojam; slovenski je za Frankopana bio samo dialekt njegova hrvatskog književnog jezika (čakavsko-kajkavski s mnogo natruha štokavskih); Frankopanove napomene (didaskalija) pisane su hrvatski, a da je ljubavnik došao na pozornicu, i on bi nesumnjivo govorio hrvatski.

Frankopan nije bio velik pjesnik, ali je bio vrlo živ i mnogostran duh, a uz to znamenita historijska ličnost. Zato i njegov književni rad nije bez interesa, pogotovo kad pokazuje tako jaku vezu s narodnom poezijom, da uvodi čak i deseterac u svoje pjesme. Uz to je i njegov *Jarne bogati* prvi pokušaj prevođenja Molièrea u našoj književnosti. Po sačuvanim se rukopisima vidi, da se bavio i idejom osnivanja književne akademije. A i inače, sva njegova književna ostavština daje nam uvid u psihu toga mladog hrvatskog velikaša, koji je u dvadeset i osmoj godini tragično završio svoj mladi život, ne mogavši dozoriti niti dati zrelih plodova svoga talenta. Ipak je i ovo, što je ostalo, pomoglo, da mu se izpuni želja, što ju je u težkim časovima u tamnici zabilježio na papir: »Famam servare memento!« (V. Dr. S. Ježić: Život i rad F. K. Frankopana. 1921.; Djela F. K. Frankopana, prir. S. Ježić, 1936.).

71. Tragičnu smrt Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana zabilježio je PAVAO RITTER-VITEZOVIĆ (1652 - 1713.) u svojoj »Kronici« (Zagreb, 1696.) pod godinom 1671. ovim riečima: »Nadaždi Ferencu v Beču, Zrinskomu Petru i Ferencu Tržačkomu vu Novom Mestu Bečkom, Erazmu Tattenpochu vu Gradcu, a Ferencu Boniću vu Požunu glave bile su odsečene«. Za tako važan historijski događaj nije baš mnogo. Ali u to doba već je poviest krenula putem jačanja absolutne vladarske moći, a za Hrvatsku naročito važno pitanje oslobođenja narodnog teritorija od turske vlasti također je dobilo odlučan obrat, pa su se Hrvati počeli nadati, da bi pod moćnim žezlom zakonitoga vladara mogli ujediniti raztrgane dielove svoje kraljevine. U tomu svietlu dobiva ličnost Vitezovićeva svoje naročito značenje.

Pavao Ritter, rođen Senjanin, potomak je doseljene njemačke vojničke obitelji, pohrvaćene, a g. 1652. i primljene u plemstvo ugarsko-hrvatsko. U hrvatskim književnim djelima pohrvatio je Pavao svoje prezime u Vitezović. Svršio je zagrebačku isusovačku gimnaziju u doba, kad je Juraj Habdelić (v. § 61.) bio rektor kolegija. Nakon svršene retorike nije nastavio školovanje, nego je prepustio udesu i putovanju po svietu svoju dalju naobrazbu. Tako je postao prvi književnik po zvanju među Hrvatima, dok je dosad svima književnost bila sporedno zanimanje uz redovno građansko zvanje, kao što je ostala u pravilu i do današnjega dana. Zato je život Vitezovićev uza sve svjetlije momente, ipak bio neprestano skopčan s materialnim potežkoćama, koje su kadkad poprimile značaj borbe za obstanak. Vitezović je ipak svojim putovanjima i dodirom s učenim ljudima stekao obsežnu naobrazbu, pogotovu historijsku i filoložku, govorio je više jezika i pisao okretno latinske stihove, a dakako i hrvatske. Naročito je važan bio njegov boravak god. 1676. i 1677. u Wagenspergu u Donjoj Kranjskoj kod baruna Valvasora, pisca znamenitog djela *Die Ehre des Herzogtums Krain,* gdje se naučio praviti slike i crteže i priugotavljati ploče za bakroreze. Poslije vrši različite političke službe: poslanik je grada Senja na saboru u Požunu, zatim zastupnik senjski na carskom dvo-

ru u Beču; poslije su ga hrvatski staleži izabrali za »agensa regni«, da zastupa hrvatske probitke u Beču. God. 1687., prigodom krunidbe Josipa I. za ugarsko-hrvatskoga kralja, postao je »eques auratus«. Poslije oslobođenja Like i Krbave imenovan je ličkim podžupanom (1691.), ali kako je taj teritorij doskora podvrgnut dvorskoj komori, imenovanje je ostalo tek prazan naslov. God. 1694. postao je upraviteljem zemaljske tiskare u Zagrebu, a g. 1699. dodieljen je komisiji za razgraničenje s Turskom. U vezi s tom zadaćom nastao je njegov memorandum za grofa Marsiglija, a onda i djelo *Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno* (Zagreb, 1700.), u kojem razvija ideju Velike Hrvatske (v. § 24.). Nakon toga mu je službeno povjereno, da dokumentima utvrdi granice hrvatskih zemalja, na koje ima pravo austrijski vladar kao hrvatski kralj. Tako je postao na neki način dvorski povjestničar (1700 - 1703.). U Beču stiče i naslov dvorskog savjetnika, a poslije i barunsku čast. Ali i tamo se bori s materialnim brigama, a i po povratku u Zagreb težko životari. God. 1707. uzima u zakup imanje Šćitarjevo, a g. 1708. postaje skrbnik i presumptivni baštinik slaboumnog grofa Ivana Jonate Ivanovića, kanonika, a time se zamjerio i zagrebačkom Kaptolu i malomu plemstvu, pa g. 1709. turopoljski plemić Vagić, dalji rođak Ivanovićev, s momcima navali na Šćitarjevo i sve mu razgrabi, čak i spise, a Vitezović se jedva biegom spasi. Kako su mu, unatoč carskih odredaba, staleži bili neskloni i pravili mnogo neprilika, Vitezović se skloni u Beč, gdje je u težkim prilikama još uviek radio na nekim svojim djelima, dok konačno napušten i biedan umre 20. siečnja 1713., nakon navršene 61. godine života.

Osim latinskih i hrvatskih prigodnih pjesama, anagrama i poslanica, kojih je Vitezović napisao više nego svi hrvatski pjesnici prije njega zajedno, izpjevao je i prvo veće pjesničko djelo *Odiljenje sigetsko* (Linz, 1684., 2 izd. Beč, g. 1685.), kojemu je od zamišljenih sedam dielova svršio četiri; to je niz pjesama u obliku monologa, dialoga, poslanica i nadgrobnica, koje su neovisne jedna o drugoj, te su samo obćim motivom sigetske katastrofe povezane. Najljepša je pjesma »Gospodična Sofija i oral« u drugome dielu. Ovo je djelo nastalo pod dojmom »Obside Sigetske« Petra Zrinskoga i pojedine pjesme upravo nadovezuju na situacije u tom epu. Neke s tehničke strane (pjesme s jekom, nadgrobnice) podsjećaju na pjesme, koje su dodane epu u »Adrianskoga mora Sireni«. — U vezi sa suvremenim događajima nastale su njegove pjesme: *Novljančica* (nakon pobjede Hrvata nad Turcima između Zrinskoga polja i grada Novoga na Uni, 29. lipnja g. 1689.), koja nije sačuvana, i *Sejnčica, aliti Djačka od sejnskoga na moru junaštva* (1704.), u 24 osmeračke sestine izpjevan prikaz jedne borbe Senjana s Francuzima na moru u siečnju 1704.

Kao ravnatelj zemaljske tiskare razvio je Vitezović veliku pučko-prosvjetnu djelatnost štampajući pučke knjige (*Sibilu,* nepodpuno sačuvanu) i kalendare *Kalendarium aliti misečnik hervatski za leto 1695., Zoroast aliti mesečnik i dnev-*

nik, za godinu 1698. i dr.), koji su izlazili od g. 1695. do 1702. Uz svaki mjesec dolaze u kalendarima njegove misli i pravila za život, pod naslovom »priričnik«. Poslije ih je sabrao u jednoj knjizi pod naslovom *Priričnik aliti razliko mudrosti cvitje* (Zagreb, 1703.), sa značajnim predgovorom o pravopisu. Te sentencije se sastoje redovno od dva stiha osmerca, na pr.

Cigan velik, cigan mali,
Vsaki svoga konja hvali.

Ili:

Gdi devojak nije k plesu,
Stare babe dobre jesu.

Ili:

Bogat ni ki mnogo ima,
Neg potribe koji nima.

U toj tiskari je štampao i svoje najpoznatije djelo u hrvatskoj prozi: *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov* (Zagreb, 1696.), koja ide od stvorenja svieta pa do njegova vremena. Povodi se za Vramcem (v. § 50.), koga mjestimice upravo prepisuje, a novije događaje obrađuje po Ratkaju, Mrnaviću, Valvasoru i po nekim stranim kroničarima. Od historijske su vriednosti samo bilježke o suvremenim bojevima na Krajini.

Za izpravno prosuđivanje njegove ličnosti najznačajnija su njegova historijska djela, koja su međutim sva (osim više pučke »Kronike«) pisana latinskim jezikom. Ta djela većinom nisu zamišljena ni stvarana kao kabinetski naučni rad, nego su nastala u vezi s aktualnim političkim pitanjima. Još najviše kabinetski značaj, bar po piščevoj zamisli, imalo bi po ugledanju na Valvasora zamišljeno enciklopedijsko djelo *De aris et focis Illyriorum,* da ga je dovršio. Ono je trebalo obuhvatiti poviest i duševni život čitave Ilirije, t. j. svega južnoga Slavenstva, od najstarijih vremena pa do njegova doba. Od toga je izašlo štampom samo heraldičko djelo *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio* (Beč, 1701.), koje je trebalo biti uvod u ono enciklopedijsko djelo. U toj knjizi ima i pravih i izmišljenih grbova, ali odgovara shvaćanju onoga vremena, pa ga je čak Hristofor Žefarović preveo na »slavensko-srbski« jezik i taj prievod izdao u Beču g. 1741.; to djelo je postalo i ostalo, »sve do naših dana . . . jedini izvor i rukovođa za sve heraldičke poslove i potrebe u Srba« (St. Novaković). Po Žefarovićevu djelu izradile su svoje grbove kneževina Srbija, pa Bugarska i Rumunjska u 19. stoljeću.

Naročito je značajno djelo za Vitezovića njegova *Croatia rediviva* (1700.), u kojemu je prvi puta formulirana veliko-hrvatska ideja. Kao što je Orbini stotinu

godina prije (Il Regno de gli Slavi, 1601.) formulirao velikoslavensku ili sveslavensku ideju, koja je u neodređenim obrisima postojala već i kod starijih pisaca, i koja je ideja postala jednim od najvažnijih faktora na kasnije duševno oblikovanje kod svih slavenskih naroda, tako je i Vitezovićeva velikohrvatska ideja bila sjeme, koje je proklijavalo kroz čitavo osamnaesto i devetnaesto stoljeće, i trajno utjecalo na orientaciju Hrvata prema političkim problemima. I Vitezovićeva je ideja, kao i sve izrazito nacionalističke ideje, imperialistička: za njega su Hrvati ne samo svi stanovnici starog rimskog Ilirika, i to povrh žitelja Biele Hrvatske, t. j. primorsko-dalmatinske, bosanske i posavske Hrvatske, te »planinskih Hrvata« u Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj, još i žitelji Crvene Hrvatske, pod kojom on razumieva Srbiju, Bugarsku, Macedoniju i Traciju, a onda i uobće svi Slaveni, čak i oni na sjeveru, koje obuhvaća imenom »Sjeverna Hrvatska«. Taj teritorij — dakako, bez »Sjeverne Hrvatske« — iznosio bi odprilike 400.000 km^2, dok je slobodna Hrvatska g. 1606. iznosila svega 18.200 km^2, a nakon karlovačkog mira od g. 1699. svega oko 40.000 km^2, i još k tomu, veći dio teritorija bio je izuzet izpod banske vlasti!

Iz tog rodoljubnog razpoloženja nastala je pjesnička kronika u latinskim heksametrima o razkomadanoj Hrvatskoj od pada Bosne (1463.) i krbavske bitke (1493.) pa do pjesnikovih dana: *Plorantis Croatiae saecula duo* (Zagreb, 1703.). Isto tako je od svega srdca želio, da se oslobodi Bosna, pa je ocrtao njezinu težku sudbinu u poviestnoj knjizi *Bosna captiva* (Trnava, 1712.). Pripremio je za štampu i poviest Srbije, *Serbia illustrata*, ali kako nije smogao sredstava, da namiri troškove štampanja, djelo je ostalo u rukopisu. Uz spomenuta djela napisao je, a djelomično i štampao, čitav niz manjih prigodnih spisa i pjesama.

Uz poviestne radove Vitezović se bavio i pitanjima jezika i pravopisa. Značajne su u tom pogledu njegove rieči u predgovoru k »Priričniku«, gdje tumači, kako se ne može običnim slovima latinske abecede obilje hrvatskih glasova označiti; zato je on iznašao »jedan kruto dobar, lagak i pravilan način za takovo pismo«, ali još nije mogao »činit napraviti« potrebnih slova. Ovdje, a još obširnije u latinskom predgovoru »Plorantis Croatiae«, on i tumači, koja su to nova slova: *ç* (za današnje č), *c'* (za ć), *l'* (za lj), ñ (za nj), ʒ (za ž; o *š* ne veli ništa); a pred samoglasno *r* stavlja y ili ë (Hërvatski, zvyrh). I o jeziku veli u spomenutom predgovoru »Priričnika«, uz ostalo: »Riči pak vse hrvatske jesu, ako ne povsud obćinske, ar vnoge Hrvatskoga Orsaga strane s diačkim, ugrskim i nimškim jezikom pomutiše se...: niti vidim jednoga već ovo vreme, ki se trsi čistoću slavnoga domovinskoga jezika odvetku zahraniti, izvan gornjih Hrvatov (t. j. južne Hrvatske), ki se domovine jezikom i u crikvah pojućim, i u pravdah stućim, i med sobom obćećem slave, da prem drugoga naroda zapovidništvom jesu podvrženi«. I sam Vitezović teži u svojim djelima k obćemu književnom jeziku za sve Hrvate; dok je u »Odiljenju« jezik još pretežno čakavski, u »Kronici« dosta po-

miešan s kajkavskim, dotle se u »Priričniku« vidi već jaki štokavski utjecaj. I njegov u rukopisu sačuvani *Lexicon Latino-Illyricum* sadržava rieči svih triju hrvatskih narječja; hrvatsko-latinski se dio toga rječnika izgubio.

Razmotrimo li Vitezovićev književni rad, vidimo, da je on samo fragmentarno ostvarenje njegovih velikih zamisli, baš kao što je i njegov promašeni život bezuspješna borba za velikim ciljevima. Važnost je Vitezovićeva u tome, što je bio veliki iniciator; njegove su ideje njega daleko preživjele: ne samo što su kasnija pokoljenja, pošavši putem, što ga je on označio, stvorila u štokavskom govoru zajednički književni jezik za sve Hrvate, a po njegovim je idejama Gaj dao temelje novom hrvatskom pravopisu, nego je on i konačno uklonio slovinsko ili slovensko ime u banskoj Hrvatskoj te udomaćio ime hrvatsko, a što je glavno, probudio je u Hrvata sviest o velikoj narodnoj zajednici svih raztrganih dielova hrvatskog teritorija, te je tako postao i idejni uzor Ljudevita Gaja i nacionalni inspirator Ante Starčevića. Vitezović je svojim radom *preteča hrvatskog narodnog i književnog preporoda,* do kog je došlo početkom 19. stoljeća. (V. Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića. M. H. 1914.).

D. Epigoni u Dalmaciji i u Dubrovniku; konac baroka

72. Već u drugoj polovici 16. stoljeća prelazi vodstvo književnosti iz Dalmacije u Dubrovnik. U 17. stoljeću dalmatinski su književnici slabi epigoni dubrovačkih pjesnika. Još za života dubrovačkih klasika pjevao je IVAN IVANIŠEVIĆ (1608 - 1665.), rođen u Dolu na Braču, hvarski kanonik i generalni vikar i opat hvarske biskupije, svoje refleksivne pjesme o različitim moralnim i nabožnim pitanjima, sabrane u djelu *Kita cvitja razlikova* (Mletci, 1642.). Stilom i verzifikacijom oslanja se na dubrovačku liriku. Zbirka je razdieljena u devet »cvitova«, izpjevanih u osmercu. U dodatku ima nešto poslanica, nadgrobnih pjesama i prigodnica u rimovanim dvanaestercima, kao što ih nalazimo i u dubrovačkih pjesnika. Najljepši mu je »cvit« sedmi o tom, »kako se je petnik naučio peti«, a najviše se razglasio »cvit« šesti: »Od privare i zle naravi ženske«. Na tu satiru je reagirao Šibenčanin JAKOV ARMOLUŠIĆ pjesmom *Slava ženska* (1643.), u kojoj brani sve žene, dobre i zle, počevši upravo od Eve. Na splitsku školu nadovezuje svoj rad ANDRIJA VITALJIĆ (1642 - 1725.), rođen u Komiži na Visu, koji je izdao prievod psalama *Iztumačenje pisnih Davidovih u spivanja slovinska složeno,* (Mletci, 1703.), u osmeračkim sestinama (rima: *ababcc),* i *Ostan ljubavi Božje* (Mletci, 1712.), religiozni ep u deset pjevanja, u kojem obrađuje prema Svetom Pismu život i smrt Isusovu, ali tako, da pojedine prizore muke popraćuje s mnogo liepih refleksija. Vitaljić je čitao dubrovačke pjesnike i za njima se povodio, a u predgovoru »Ostana« spominje, da dubrovački izgovor daje jeziku »niku sladkost i niki ugodan i lip način«; poput Kavanjina i on mieša ikavštinu i jekavštinu.

PETAR KANAVELOVIĆ (1637-1719.) rođen u gradu Korčuli, dvaput oženjen s Dubrovkinjama, živio je u tiesnom dodiru s dubrovačkim književnicima, pa je bio i član dubrovačke Akademije dangubnijeh (A. otiosorum). Sva su njegova djela ostala u rukopisu. Glavno mu je djelo religiozno-vitežki ep *Sveti Ivan, biskup trogirski i kralj Koloman* (izd. u Osieku, 1858.), u 24 pjevanja, u osmercima, s izrazitim naslanjanjem na Tassa i Gundulića. Uz legendarni život trogirskog biskupa iz 11. stoljeća, prikazana je vojna kralja Kolomana na gradove sjeverne Dalmacije, naročito obsada grada Zadra, a upleten je čitav niz pustolovina izmišljenih junaka i junakinja. Osim toga sačuvana je u priepisu Miha Džona Rastića rukopisna zbirka: *Pjesni razlike i začinke* s nizom prigodnica (»Vrhu trešnje Dubrovnika«, »Dubrovnik oslobođen od harača«, pjesma u počast poljskomu kralju Sobjeskomu, o Petru Zrinskomu na gubilištu, i dr.), te prievod Guarinijeve pastirske igre *Vjerni pastijer,* koju je već prije bio preveo Frano Lukarević Burina (v. § 53.). Sastavio je po kalupu klasične drame i *Muku Gospodina našega Jezusa.* Možda su od njega i tragikomedije *Vučistrah* i *Sužanstvo srećno,* pisane u stilu plitkih melodrama, ali u prozi.

Splićanin JEROLIM KAVANJIN (1643 - 1714.) porieklom je iz Italije i đak padovanskoga sveučilišta, ali toliko je srastao s hrvatskom zemljom i njenim narodom, da iztiče svoje slavensko osjećanje. On je nakon blizu dva stoljeća prva jača književna ličnost u Splitu poslije Marulića. Izpjevao je golemi ep u 30 pjevanja *Poviest vangelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara u* 32.658 stihova. To je najdulji spjev u hrvatskoj književnosti, a zbog dugog naslova uobičajio se za nj naziv *Bogatstvo i uboštvo.* To bi imala biti obradba priče iz Svetoga Pisma o siromašnom Lazaru, ali pjesnik brzo gubi nit i pripovieda o svemu, što je znao iz moralke, iz Svetog Pisma i iz poviesti, govori o znamenitostima Splita i drugih primorskih gradova, i o znamenitim ljudima prošlih viekova i svoga vremena. Vraćajući se opet na glavni predmet, govori o smrti, Bogu i vjeri, te završuje opisom pakla, raja i sudnjega dana. Djelo je pisano u dosadnim i hrapavim stihovima, s nastojanjem, da se ikavski govor Splita prilagodi dubrovačkoj jekavštini, kod čega ima mnogo pogrješaka (v. § 57). To enciklopedijsko djelo od veće je važnosti za kulturnu poviest svoga vremena, negoli za književnu. Kavanjin je bio član književne akademije, osnovane u Splitu oko g. 1700., a nazvane »ilirička iliti slovinska«. Drugi su članovi bili kanonik Ivan Dražić, Petar Macukat i Ivan Petar Marchi, koji je i spominje u svojoj knjižici »Misli krstjanske« iz g. 1704. Dražić je nastojao oko poštokavljenja književnog jezika, dolazio je u Dubrovnik (v. § 57.), a bio je i član dubrovačke »akademije dangubnijeh«.

I Zadranin IVAN TANZLINGER-ZANOTTI (1651-1732.), isusovački đak u Rimu i Jakinu, a generalni vikar u Zadru, bio je član splitske »iliričke akademije«. Uz neka crkvena djela ima od njega i prievod prve knjige Vergilijeve *Ene-*

jide (Mletci, 1688.) i jedan talijansko-hrvatsko-latinski rječnik, koji je ostao u rukopisu. U predgovoru rječnika veli, kako se mnogo trudio, da protumači rieči »od talijanskog jezika u naš hrvacki slovinski jezik«, i tuži se, kako »Hrvat junak« već ne zna dobro svoga jezika (v. § 28.).

73. Veliki potres, koji je nemilice poharao Dubrovnik 6. travnja 1667., potresao je i njegovim gospodarskim temeljima, koji su se i onako počeli ljuljati već od 16. stoljeća, kad je, nakon odkrića Amerike, Atlantski ocean postao središtem svjetskoga prometa, a trgovina je, što se odvijala Sredozemnim morem, izgubila na važnosti. I političko i gospodarsko propadanje Turske u 17. stoljeću imalo je za posljedicu nazadovanje dubrovačke trgovine po Turskoj. U velikom potresu izgubilo je život oko 5.000 ljudi, među njima i dubrovački knez Simo Getaldić i mnogo vlastele. Zato je i primljeno deset uglednih građanskih porodica među vlastelu (v. § 34.). Mletačka je vlada pokušala, da tu nesreću izkoristi za sebe i da zaposjedne grad, pod izlikom da mu dolazi u pomoć, ali njeni mornari biše pucnjavom iz topova protjerani. Zato se Dubrovnik g. 1684. vratio opet pod zaštitu njemačkoga cara kao ugarsko-hrvatskoga kralja, a karlovačkim mirom od g. 1699. postigao je, da ga sa sjevera i s juga uzki komad turske zemlje odieli od mletačkog područja. Poslije potresa bilo je stanje tako težko, da se nije smoglo ni dovoljno novaca za harač Porti, pa mu je 1678. zaprietila velika opasnost od Turaka, ali ga je spasilo najviše junačko držanje Nikolice Bunića (sina pjesnika Džive), koji je bio od sultana bačen u tamnicu i mučen, ali je ipak svjetovao republici, neka ne popušta; u tamnici je i umr'o.

NIKOLICA BUNIĆ († 1678.) je među ostalim svojim pjesmama opjevao i taj veliki potres, ali glavno mu je djelo *Glavosječenje Ivana Krstitelja,* tipični barokno-marinistički spjev u tri pjevanja. Isto tako je i SARO BUNIĆ (1633 do 1721.) opjevao *Svetu Rozaliju.* Potresu je posvetio i BARO BETTERA (oko 1645 do 1712.) pjesmu *Vrhu velike trešnje* (1667.); i njemu je bolja stvar epska pjesma *Oronta iz Čipra* (Mletci, 1699.); ali to je prepjev iz talijanskoga (Gir. Preti). Najznatnije književno djelo o potresu svakako je epska pjesan JAKETE PALMOTIĆA DIONORIĆA (1623 - 1680.) *Dubrovnik ponovljen,* u 20 pjevanja, od kojih zadnje nije dovršeno; najvrednije je 13. pjevanje, koje opisuje samu trešnju. Napisao je i slabu tragediju *Didone* (v. § 66.).

Razumljivo je dakle, da je književnost Dubrovnika podkraj 17. stoljeća i na početku 18-oga u opadanju. I u Dubrovnika pojavljuju se, kao i u Dalmaciji, akademije po uzoru talijanskomu: najznatnija je *Akademija dangubnijeh* (Academia otiosorum), osnovana podkraj 17. stoljeća, koja je s prekidima, živjela oko trideset godina (prestala je 1725.); razpravljalo se u njoj hrvatski i talijanski. Pokretač joj je bio Đuro Matijašević (Mattei), g. 1718. bio joj je predsjednik i Ignjat Đurđević (Đorđić), a članovi su joj bili: Ivan Aletić Natali, Ignjat Gradić, Stijepo Rusić, Frano Lalić, Dživo Bunić ml., Vice Petrović, Marin Zlatarić,

Bernardo Zuzorić i neki drugi. Članovi su, po uzoru talijanske »Arcadie« imali pastirska imena. Među zadaćama akademije bilo je izdavanje rječnika latinsko-talijansko-hrvatskoga i pisanje hrvatske gramatike; posao oko rječnika bio je samo započet, ali nikada dovršen. Članovi su akademije u stvari čitali par prigodnih pjesama i igrali karte. Zato ju je Đurđević i napustio. Rječnik je međutim, potaknut potrebama crkve, izdao isusovac Ardelio Della Bella (*Dizionario latino, italiano, illirico*. Venezia, 1728.), rodom Talijan. Kao opozicija Akademiji dangubnijeh bila je g. 1719. osnovana *Akademija od šturaka* (Accademia degli invidiati), kojoj je predsjednik bio Franjo Getaldić, a članovi neznatni pjesnici (Antun Gleđević, Petar Kontisti).

Dakako, da sve te akademije nisu mogle dati poleta gospodskoj književnosti vlastele i velikaša, koja je bila na umoru, baš kao što je Damoklov mač lebdio nad glavom privilegiranih staleža, koji su tu književnost njegovali. Osamnaesto stoljeće pokazuje propadanje i posljednje trzaje te aristokratske književnosti, kao i polako prodiranje na javu književnosti širokih narodnih slojeva i njihov ulazak u poviest naroda i narodne kulture.

Iz renesansne plautovske komedije (kakvu je kod nas u 16. vieku njegovao Držić, a onda i Benetević) razvila se u Italiji *commedia dell'arte;* ona je sadržavala čitav niz stalnih tipova, koji su imali i stalna imena i masku (Capitan Fracassa, Capitan Spavento, Pantaleone, Pulcinella, Arlecchino, Colombina). Na dani sadržaj (scenario, canavaccio) glumci su improvizirali dialog. Iz toga je nastala *pučka lakrdija,* puna grube komike i neslanih šala. Dok je melodrama bila za profinjene gledaoce, ova je lakrdija odgovarala pučkom ukusu. Takvu lakrdiju nalazimo podkraj 17. stoljeća u Dubrovniku sa svima potrebnim rekvizitima: škrti i zaljubljeni starci, mladi ljubavnici, lakoumni mladići, smiešni dokturi, svodilje, sluge, a i hvalisavi vojnici. Pa kao što se u melodrami nakon težkih i tragičnih situacija sve sretno svršava, tako i čitav niz komičnih zapletaja kod ovih komedija završava sretno opamećivanjem starih i vjerenjem zaljubljenih mladih. I imena glavnih osoba su obično značajna i smiešna: *Šimun Dundurilo* (naivni se Bošnjak u Dubrovniku pogospodio, uči na smiešan način talijanski i želi postati beg i gospar), *Jerko Škripalo* (nevjeran muž hoće da vara ženu, a ona se brani, dok im sin nastoji da odnese novaca), *Pijero Muzuvijer* (momak hoće da se ženi, a otac mu ne da; s druge strane starac i smiešan inostranac ljubakaju s nevjernom ženom), *Beno Poplesija* (romantičke avantire mladih, koji misle jedno za drugo, da su poginuli; ostale osobe se preodievaju i stvaraju zapletaje; glavne su osobe zaljubljen starac i razkalašen sin; tu dolazi na pozornicu i kapetan Grominjalo). Druge su takve komedije: *Džono Funkjelica, Mada, Starac Klimoje* i dr., a među njima i *Ljubovnici,* koja se s uspjehom daje i u naše vrieme. Za neke od tih komedija je zabilježeno, da su se davale g. 1699. Njihovi autori nisu utvrđeni; misli se, da u obzir

dolaze Petar Kanavelović, Đanluka Antica († 1668.) Frano Radalja - Radaljević († 1667.), Šiško Vladislava Minčetića († 1708.) i Dživo Sara Bunića († 1712.).

No doskora se javlja i u Dubrovniku utjecaj *Molièrea*. Molièreove se komedije prevode dubrovačkim dijalektom, lokaliziraju, a više puta i slobodno prerađuju. U rukopisima čitamo, da su »iz franačkoga u slovinski jezik prinesene«, a i prievodi su puni galicizama. U ono se doba (kraj 17. i prva polovina 18. stoljeća) znalo i čitalo mnogo francuzki. U komediji »Jarac u pameti« (Sganarelle) veli se: »Ovo ti je korist od sadanjijeh libara, što se štiju po vas dan i po svu noć; ovo je *umjet talijano i frančezo,* što sve ne služi za drugo nego za čudno razboljet glavu djevojčicam«. I u »Nauku od žena« odklanjaju se »frančezarije i talijanarije i versarije«, i spominju se žene »s njihovim lekturom frančezom i talijanom«.

Već u komedijama *Andro Stitikeca* (tal. Stitichezza = začepljenost, škrtost) i *Ilija Kuljaš* (iz kraja 17. stoljeća) preuzeti su čitavi prizori iz Molièrea (u prvoj iz »L'Avare«-a, a u drugoj iz »Le Bourgeois gentilhomme«), no kasniji prevodioci drže se vjernije Molièreova teksta. Imade oko dvadesetak Molièreovih komedija prevedenih i lokaliziranih u prvoj polovini 18. stoljeća; Le Misanthrope *(Misantrop),* Le Tartuffe *(Tarto),* L' Ecole des maris *(Nauk od mužova),* L' Ecole des femmes *(Nauk od žena),* čak i La Critique de l' Ecole des femmes *(Suproć onijem, koji su zabavili komediji »Nauk od žena),* Les Femmes savantes *(Žene pametne),* Georges Dandin *(Ilija aliti muž zabezočen),* Sganarelle *(Jarac u pameti),* Le Malade imaginaire *(Nemoćnik u pameti)* i dr. Sve su prevedene prozom, i one, koje su u originalu pisane u stihovima; vjerojatno je, da je najveći dio Molièreovih komedija preveo i preradio MARIN TUDIŠEVIĆ (1707 - 1788.). Jedino *Psike* je preveo u stihovima IVAN FRANATICA SORKOČEVIĆ (1706. do 1771.). Komedije su se davale u nekadašnjem arsenalu, zvanom Orsan, preuređenom za kazalište, a prikazivala ih je »Družina zamršenijeh«.

74. Najiztaknutiji dubrovački književnik podkraj 17. i u početku 18. stoljeća bio je DUM INJACIJO DŽORDŽI-ĐURĐEVIĆ, od Iliraca prozvan Ignjat Đorđić (lat. Georgius, tal. Giorgi, mletački Zorzi; 1675-1737.). U ćirilskim poveljama 14. i 15. vieka to se prezime piše Žurgović ili Đurković; u 16. vieku i dalje upotrebljavao se oblik Đurđević, pod kojim imenom Stijepu Gimana Džordži-Đurđevića spominje više rukopisa od početka 18. stoljeća i kasnije. Otac pjesnikov Brnja primljen je 6. lipnja 1670. među vlastelu (bio je potomak jednog nezakonitog djeteta obitelji Đurđević) te se službeno nazvao Giorgi-Bernardo. Pjesnik je kršten Niko Marija. Svršio je dubrovački kolegij, g. 1693. primljen je u Veliko Vieće, 1695. izabran je za kneza otoka Šipana, gdje je vrlo veselo živio, 1696. je imenovan kapetanom Lovrijenca, ali tada, valjda zbog odbijene ljubavi, stupi g. 1698. u isusovce. Kao isusovac svrši filozofiju i bude nastavnik, o kome učenici izriču velike hvale. G. 1705. izstupi s dozvolom glavara iz isusovačkog reda

i prieđe g. 1706. u benediktinski; tom zgodom uzme ime Injacijo. Najviše je boravio u manastiru sv. Jakoba, 1710-1712. proveo je kao izagnanik iz političkih razloga u Italiji, a navlastito u Rimu i Napulju. (Radilo se o spajanju mljetske kongregacije s benediktinskom maticom u Monte Cassinu, što Senatu nije bilo pravo). Vrativši se boravi u Mljetu i sv. Jakobu, neko je vrieme član Akademije dangubnijeh (1718-21.), mljetski opat, 1728-31. boravi u Padovi i Mletcima izdavajući svoje knjige, a onda boravi u sv. Jakobu do svoje smrti. Počeo je pjevati vrlo mlad, pa makar veli (u predgovoru »Uzdaha«), da je spalio te svjetovne pjesme, one su se ipak većinom sačuvale u priepisima, pa ih je (oko 1716.) čak i sam pjesnik uredio pod naslovom *Pjesni razlike,* ali ih nije štampao. Različite grupe tih pjesama jesu: »ljuvene pjesni«, »ekloge aliti razgovori pastijerski«, »razlike zgode nesrićne ljubavi«, neki nedovršeni ulomci, »pjesni bogoljubne«, »pjesni pirne iliti začinke«, »za gudke« i dr. Njegove su lirske pjesme ponajviše kratke, u njima iznosi momente iz vlastitih ili tuđih doživljaja, »svježom i duhovitom dikcijom, elegantnim jezikom i ritmičkim stihom«, ali sve su one izraz pjesničke vještine, a ne osjećaja. »Razlike zgode nesrićne ljubavi« razvučene su balade, s tragičnim završetkom, po motivima iz Dekamerona. Najzanimljivije su za nas »popijevke za gudke«, upravo imitacije narodnih guslarskih pjesama, ali lirskih. Tri su u desetercu, dvie u osmercu; sve su rimovane i sve s nekim erotičkim motivom ili poentom. U tom podsjeća donekle na Frankopana, ali ta je erotika i inače značajna za sečentističku poeziju, pa između ta dva pjesnika nema, dabome, nikakve izravne veze. Ima u Đurđevića i jedna *Popijevka vrhu smrti Marka Kraljevića,* u osmercima, epske naravi, s pripjevkom: »davori, davori« i neobičnom varijantom Markove smrti: nakon boja na Kosovu, gdje je sudjelovao, spotaknuo mu se konj i Marko se ubio o hridinu. Posebno treba iztaknuti oveću satiričku pjesmu *Suze Marunkove* (56 osmeračkih sestina s rimom *ababcc),* u stilu »Derviša« od njegova prezimenjaka, koja je jedna od najljepših njegovih i uobće starih dubrovačkih šaljivih pjesama. To je tužaljka mladoga Mljećanina Marunka, koji je nesretno zaljubljen u liepu »babopoljsku djevičinu« Pavicu; pa kako ova prezire sve njegove vrline (i tjelesne!), odlučuje da skonča svoj život. Ima i jedan ulomak nedovršene mladenačke i slabe drame *Judita.* U jednom su rukopisu sačuvane i njegove latinske pjesme *Poetici lusus,* pobožnog i svjetovnog sadržaja.

Najtipičniji za barokni stil je njegov nabožni spjev *Uzdasi Mandalijene pokornice* (Mletci, 1728.). Pjesma je razdieljena u osam pjevanja (»uzdisanja«), od kojih se svako sastoji od jednog monologa Mandalijenina, a za uvod i završetak služi kratko pjesnikovo razmatranje o njegovu sadržaju. Opažena je i stalna simetrija (osim u VI. pjevanju) teksta, koji se, osim uvoda i završetka, dieli na grupe po pet strofa (Scherzer. Nast. Vj.. V, 1-14.). »U spoznanju« (I. uzd.) Mandalijena se kaje zbog nekadanjega života; »u spovijedanju« (II.) opisuje svoju hitrinu u ljubavi; »u pogrđenju« (III.) svoju vještinu u odievanju i kićenju; »u

napastovanju« (IV.) bori se s napastima, koje je odvraćaju od sadanjeg pobožnog života; »u razmišljanju« (V.) razmišlja o milosti Božjoj; »u požaljenju« (VI.) bolno se sjeća muke Isukrstove; »u ljubljenju« (VII.) prikazuje, kakva je njena ljubav prema Bogu; i »u uživanju« (VIII.) je uzdignuta u nebo i govori o Bogu i njegovim svojstvima; od velike čežnje za rajskim vjerenikom izpušta dušu.

I Dživo Bunić je napisao djelo pod istim naslovom, ali njegova je pjesma kraća i gotovo sasvim epska; Đurđevićeva je gotovo sasvim lirska, s nešto jačim epskim elementom u VI. pjevanju. Svakako se Đurđević poveo za Gundulićevim »Suzama sina razmetnoga«; samo dok kod Gundulića pjesnik na usta razmetnoga sina govori u svoje vlastito ime i kaje se zbog svojih grieha, dotle kod Đurđevića ne probija nigdje njegovo vlastito osjećanje. Stil djela odgovara podpuno ukusu vremena, kao i talijanske »Le lagrime della Santa Maddalena« Erasma da Valvasone, za koje Prohaska misli, da su bile uzor uzor Đurđeviću (Rad, 178, 1909.) Bog Sin se na pr. opisuje ovako (VIII, 379-384):

Ovo 'e vječni Sin, sve od svega,
dobro od dobra, bog od boga,
rieč od znanja privišnjega,
slika izpuna ćaćka svoga,
š njim različna, š njim jedina,
ista bitjem, sobstvom ina.

U jednom se rukopisu sačuvala jedna redakcija »Uzdaha«, koja ima samo dva pjevanja. Prof. Rešetar misli (Djela I. Đ. II, 1926, CVI), da je to starija redakcija, nastala u mladosti; kasnije je I. pjevanje prepjevano u I. i VII., i II. pjevanje u II. i III., a poslije je cieli spjev vrlo vješto dopunjen na sadanji oblik. Tako bismo imali analogiju za proširivanje prvobitnog kraćeg teksta »Osmana« kod Gundulića u obsežniji (ali nedovršen) ep, kakav nam je sačuvan. Štampanom izdanju »Uzdaha« dodao je Đurđević *Razlike pjesni duhovne i djeloizpravne spjevane po istomu,* izbor različitih pjesama i duhovnih i svjetovnih, te latinski prievod prvog pjevanja svoga spjeva *Magdalidos Illyricae liber primus.*

Godinu dana poslije »Uzdaha« štampan je *Saltijer slovinski* (Mletci, god. 1729.), to jest prievod svih psalama Davidovih. Taj je prievod započeo još na Šipanu, a 1719. već je bio gotov i na čisto prepisan. U latinskom tekstu (za Đurđevića original) ima 2508 redaka (stihova), a u Đurđevićevu prievodu 2886 strofa! Ali Gundulićevih sedam »pjesni pokornijeh« ima 600 osmeraca, dok je za te iste psalme Đurđević trebao njih 576. Ovaj je prievod rađen jednostavnijim stilom; pjesnik veli u predgovoru »štiocu«, da se tu ne nada »izgovaranju cvijetjem nakitjenu, ni se čudi, ako u momu spjevanju ne sreteš onijeh hitrogovornijeh naprava, kojih si se sretat naučio u mojoj Mandalijeni, dočijem tuj iz moje, a odi iz tuđe pameti govorim«. Svakoj pjesni je napried stavljen kratak sadržaj, uz prievod je štampan i tekst Vulgate, a dodana su i tumačenja (bilježke). Na kraju

DIZIONARIO
ITALIANO, LATINO, ILLIRICO.
Cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani,
Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica.
Con in fine l'indice Latino-Italicus.
OPERA
DEL P. ARDELIO DELLA BELLA
Della Compagnia di Giesù.
DEDICATA
ALL' ECCELL. DEL SIG.
K. CARLO PISANI.
IN VENEZIA, MDCCXXVIII.
Presso Cristoforo Zanne.
Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

62. Ardelio Della Bella: Dizionario italiano, latino, illirico. Mletci, 1728.

ADMODUM REVERENDI PATRIS
JOANNIS
BELLOSZTENECZ,
E SACRA D. PAULI PRIMI EREMITÆ RELIGIONE
GAZOPHYLACIUM,
SEU
LATINO-ILLYRICORUM ONOMATUM
ÆRARIUM,
SELECTIORIBUS SYNONIMIS,
PHRASEOLOGIIS, VERBORUM CONSTRUCTIONIBUS, METAPHORIS, ADAGIIS,
ABUNDANTISSIME LOCUPLETATUM,
ITEM
PLURIMIS AUTHORUM IN HOC OPERE ADDUCTORUM SENTENTIIS IDIOMATE ILLYRICO DELICATIS ILLUSTRATUM.
ATQUE HACTENUS INTERCLUSUM,
Et nunc primùm peculiariter Illyriorum commodo APERTUM.
ZAGRABIÆ,

63. Belostenec (-Orlović): Gazophylacium. Zagreb, 1740.

LEXICON
LATINUM
INTERPRETATIONE
ILLYRICA, GERMANICA,
ET HUNGARICA
LOCUPLES,
IN USUM POTISSIMUM
STUDIOSÆ JUVENTUTIS
DIGESTUM,
AB
ANDREA JAMBRESSICH,
SOCIETATIS JESU SACERDOTE,
CROATA ZAGORIENSI.
ZAGRABIÆ,

64. (Sušnik-) Jambrešić: Lexicon latinum. Zagreb, 1742.

RICSOSLOVNIK
(VOCABOLARIO — WÖRTERBUCH)
ILLIRICSKOGA,
ITALIANSKOGA I NIMACSKOGA
JEZIKA
S'JEDNOM PRIDPOSTAVLJENOM
GRAMMATIKOM
ILLI PISMENSTVOM:
SVE OVO SABRANO I SLOXENO
OD
JOSE VOLTIGGI
ISTRIANINA.
U BECSU (VIENNA) 1803.
U PRITESCTERNICI KURTZBECKA.

65. Josip Voltić (Voltiggi): Ričoslovnik. Beč, 1803.

66. *Ivan Ivanišević (1608—1675.)*

67. *Jerolim Kavanjin (1643—1714.)*

68. *Ardelio Della Bella (1654—1737.)*

69. *Injacio Džordži-Đurđević (1675—1737.)*

svakog psalma je dodan i prepjev »Slava otcu«, za svaki psalam drugčiji! Možda da ga je na prevođenje potaknuo primjer Gundulićev, ali Đurđević kao da je nastojao, da mu svaki stih bude drugčiji nego u Gundulića. Usuprot jednostavnosti izričaja služio se vrlo različitim strofama i metričkim formama; ima ih 29 vrsta. Đurđeviću »je ipak uspjelo da dade prievod, koji se ukupnom dikcijom dosta približava originalu, a odlikuje se svojim ritmičkim i pjesničkim jezikom, pa je zato Đurđevićev »Saltijer« jedno od najboljih djela naše starije literature«.

Prije samog prievoda psalama štampao je Đurđević *Život slavnoga proroka i kralja Davida;* to je kao neki uvod psaltiru. Ali on je napisao i veliko, samostalno djelo *Život prisvetoga Benedikta,* prvo prozno djelo u dubrovačkoj književnosti, ako se izuzmu pobožne knjižice i molitvenici. Djelo je napisao, kako kaže u »pridgovoru«, »ne bez moga velikoga srama, gdje svaka država, razmi naša slovinska« ima u svom jeziku život toga svetca. Zato je on »odlučio ... složit njegov život u slovinsku besjedu i ... uresiti naš jezik, koji, najprostraniji među inijem, od adrianskijeh pokrajina do Ledenoga mora u diljinu, a u širinu od nijemskijeh granica tja do Crnijeh žala prostire se«. Iako to djelo nije naučno poviestno, već sasvim panegirički-legendarno (sv. Benedikt je u utrobi svoje matere pjevao pobožne pjesme), ono je za nas ne samo dokaz za iskrenost vjere kod pisca, nego i svjedočanstvo njegove velike ljubavi za »slovinski« jezik i narod.

»Slovinsko« ime potiskuje u 17. stoljeću, a u 18. gotovo i iztiskuje u Dubrovniku i u Dalmaciji hrvatsko ime. Dok je ono s obzirom na jezik ponajviše sinonim imenu hrvatskomu, dotle s obzirom na narod znači kadkada Hrvate, kadkada sve južne Slavene, a vrlo često i sve Slavene. Takva zbrka dovela je konačno i do shvaćanja, da svi Slaveni govore isti jezik, tek s govornim razlikama (v. o Albertiju i Gunduliću § 64.); a da su Slaveni ovdje od davnine, misli i Đurđević. To se vidi i iz pjesme o Ovidiju (S P XXIV, 6.), za koga on smatra, da se na obalama Crnoga mora, »sred slovinske pokrajine«, naučio »slovinskome« jeziku. I u svome predgovoru latinskom prievodu prvog pjevanja »Mandalijene« veli, da ju je izpjevao »Slavonico sive illyrico rhythmo«, i to zato »ut meae linguae hominibus praestantiam approbarem idiomatis sui, quod ab Adriatico mari ad glacialem Oceanum, exindeque per mediterranea ad Persas usque ac Serum seu Sinensium confinia porrigitur«.

Ta ga je ljubav prema »slovinstvu« potakla, da prikuplja građu za veliko naučno djelo na latinskom jeziku o poviesti Ilirije pod naslovom *Ilirske starine* (Antiquitates Illiricae), ali je svršio samo tri knjige prvoga diela (koji je trebao da sâm ima osam knjiga). Htio je, po njegovim riečima, da napiše objektivnu i izpravnu poviest rimskog Ilirika, uvjeren, da su stari Iliri bili Slaveni. Tu bi bila obrađena i poviest Dubrovnika. S istoga je razloga sastavljao životopise slavnih Dubrovčana, od kojih se prvi pokušaj nalazi u jednom pismu dum Radu Miliću (ne poslije 1709.); ta je stvar razrađena na latinskom jeziku u *Vitae et*

carmina nonnullorum illustrium civium Ragusinorum (ne poslije 1716.); i konačno su u posveti k »Saltijeru« iznesene biografije, koje su dodatak spomenutom latinskom djelu. Taj su rad nastavili: SARO CRIJEVIĆ (Serafino Cerva, 1686 - 1759.) svojom *Bibliotheca Ragusina* (500 životopisa) i SEBASTIJAN SLADE (Dolci, 1698 do 1777.) u *Fasti litterario-ragusini* (Mletci, 1767.) s preko 200 kratkih životopisa, te konačno Talijan FRANCESCO MARIA APPENDINI (1768 - 1837.), dubrovački piarista, u *Notizie istorico-critiche* i *Sulla storia e letteratura de Ragusei* (D. 1802-3.), dva vrlo nekritična djela o političkoj, kulturnoj i književnoj poviesti Dubrovnika.

Đurđević znači posljednji uzpon dubrovačkoga baroka i posljednju jaču ličnost starije dubrovačke književnosti na narodnom jeziku. Njegov suvremenik DŽIVO ŠIŠKOV GUNDULIĆ (1678 - 1721.), unuk velikoga pjesnika, napisao je odužu ljubavnu pjesmu *Suze i tužbe Radmilove,* koja je razvučena preradba Minčetićeve pjesme »Radmilova tužba« (v. § 68.), i posljednju dubrovačku pastirsku igru *Radmio,* koja je opet preradba Zlatarićeva »Ljubmira« (v. § 55.). Originalna mu je jedino zamršena romantička drama *Oton,* sasvim u duhu Palmotićevu. To je dakle tipični epigonski rad.

No i toga rada pomalo nestaje. Kao što je talijanska »Arcadia« sa svojim podružnicama nastala kao neka reakcija na sećentističku razbujalost i kićenost, uzevši za program jednostavnost i prirodnost, tako je i u hrvatskim krajevima, poglavito u Dubrovniku, reakcija protiv baroknih pretjeranosti dovela do vraćanja idealima humanizma, a pod utjecajem latinskih isusovačkih škola došlo je i do oživljavanja latinske poezije u 18. stoljeću.

12. RACIONALIZAM I NARODNO PROSVJEĆIVANJE (XVIII. STOLJEĆE)

A. Propadanje i zadnji trzaji dubrovačke književnosti

75. Književni rad osamnaestoga stoljeća u zapadnoj Evropi, pa i kod Hrvata, stoji pod utjecajem *racionalizma,* koji vjeruje, da je razum izvor svake prave spoznaje, i zahtieva, da se život i kultura ravnaju po razumskim načelima. Filozofsku mu je osnovu dao već u 17. stoljeću Descartes, ali do prevage u javnom životu došao je u osamnaestom stoljeću, koje se smatralo *viekom prosviećenosti,* pa je pod tim imenom ušlo u kulturnu i književnu poviest. U vezi s time proširila se ideja o vjerskoj, narodnoj i rasnoj toleranciji (snošljivosti); kako je pak prosviećenost podvrgla kritici i crkvene i državne institucije, došla je u sukob s crkvom, a uzdrmala je i temeljima država, pa je i velika francuzka revolucija logična posljedica prosvjetiteljske djelatnosti. Prosvjetitelji su najviše cienili matematiku, mehaniku i filozofiju, a književnosti i umjetnosti namienili su zadaću da služe kritici, sticanju znanja i odgajanju odnosno poučavanju, t. j. »prosvjećivanju«. Francuzki prosvjetitelji uspjeli su za svoje ideje zagrijati i neke okrunjene glave, među njima rusku caricu Katarinu II., pruskoga kralja Fridrika II. i austrijskoga cara Josipa II. Ti su vladari manje ili više nastojali različitim reformama dovesti svoje vladanje u sklad s prosvjetiteljskim idejama. Kako je u to doba poviestni razvoj doveo do vladarskog absolutizma, to se ovo usklađivanje absolutnog vladanja s prosvjetiteljskim idejama naziva *prosviećenim absolutizmom.* Reformna nastojanja Josipa II., koji se oko njih trudio svim svojim silama, dobila su u poviesti ime *jozefinizam.*

76. Dubrovnik je u 18. stoljeću u vidljivom književnom, kulturnom i nacionalnom nazadovanju. Francuzki konzul La Maire, koji je bio u Dubrovniku od 1758 - 1764., govori u svome izvještaju o unutarnjoj raztrovanosti republike: »Personne n'a de patrie. Chaque noble ne vise qu'aux avantages de sa famille ou de sa faction«. Dubrovačka vlastela ne vole ozbiljan rad, već se sastaju na placi i tamo spletkare: »C'est là qu'ils font leurs brigues et qu'ils ourdisent leurs intrigues. La journée se passe ainsi«. Iako dopušta, da bi se republika mogla i održati još dosta dugo, ipak smatra, da bi lako mogla pasti plienom kojeg moćnog vladara: »Il est possible que cette république subsiste encore longtemps sur le pied où elle est aujourd'huy, ou bien qu'elle devienne la proye de quelque prince puissant«. (Dr. T. Matić, Molièreove komedije u Dubrovniku. Rad 166, 93-94.).

Uz to je slabio i narodni osjećaj, a i ljubav za materinji jezik. Tomu su dopriniele i isusovačke škole, gdje se učilo ponajviše latinski, nešto i grčki, ali nikakav živi jezik, pa ni talijanski; uz to nauk vjere, pa nešto iz poviesti, zemljopisa i matematike, i to sve na latinskom jeziku. Ako je trebalo, uzimao se pri nastavi u pomoć talijanski jezik, a učenicima, koji su suviše slabo znali talijanski, pomagalo se i hrvatskim jezikom, dok su toliko napredovali, da su mogli nastaviti učenje latinskim jezikom. Takve je škole svršio i Injacijo Đurđević-Džordži, koji je uz to odrastao i u svježoj tradiciji i pod utjecajem klasičnih dubrovačkih pisaca; ali što je više vrieme odmicalo, to je taj utjecaj domaćih klasika sve slabiji bivao, a sve se više razvijao latinizam u Dubrovniku. (Rešetar, S P XXV, strana XXXV.).

Razumljivo je, da je najveći hrvatski um osamnaestoga stoljeća isusovac RUĐER BOŠKOVIĆ (1711 - 1787.), rodom Dubrovčanin, ali potomak hrvatskih katoličkih seljaka iz Hercegovine, veliki astronom, fizičar i filozof, mogao svoje sposobnosti razviti tek u tuđini. Njegova je filozofska nauka dinamička atomistika. Živio je i boravio u Londonu, Parizu, Rimu i Beču, a preko Carigrada je putovao do Varšave. Djela je pisao latinski, talijanski i francuzki, a neka su izašla i u englezkom prievodu. *(Philosophiae naturalis theoria.* Beč, 1758.). Osjećajem se nije nikada otuđio svome narodu.

I drugi Dubrovčanin i isusovac BENEDIKT STAY (Stojković, 1714 do 1801.) bavio se filozofijom. Napisao je ep *Philosophiae versibus traditae libri sex* (1744. i dr.), gdje se bavi Descartesovom filozofijom, i *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem,* u tri svezka (1755., 1760., 1792.), gdje se bavi Newtonovom filozofijom. Prvomu je djelu napisao Bošković svoj komentar.

RAJMONDO KUNIĆ (1719 - 1794.), koji je nakon isusovačkih škola u Dubrovniku nastavio nauke u isusovačkom kolegiju u Rimu, gdje mu je profesorom matematike bio Bošković, preveo je na latinski Ilijadu *(Homeris Ilias latinis versibus expresa,* (Rim, 1776.), a uz to je prevodio na latinski Teokrita i druge grčke pjesnike. Bio je član Arkadije i Academiae Occultorum. Iza njegove smrti izdano mu je djelo *Raymondi Cunichii Ragusini Epigrammata* (Dubrovnik, 1827.). — Kunićev učenik bio je BRNO ZAMANJA (1735 - 1820.), član Arkadije, latinski prevodilac Odiseje (1777.), Hesioda i Teokrita. Izvorna mu je epsko-didaktička pjesma *Echo* (Rim, 1764.). — JUNIJE RESTI (Rastić, 1755 - 1814.), posljednji odvjetak porodice Rastića, senator i neko vrieme knez republike, bio je prijatelj Ferića, Bruerovića, Appendinija i dr. Pjevao je latinske ode i satire, kojima se izrugava ludostima svojih suvremenika: ženskom prenavljanju, kavanskim strategima, modnim junacima, nadripjesnicima i modernim filozofima, među njima Voltaireu i Rousseau-u. Pjesme su mu izdane poslije smrti *(Junii Antonii comitis de Restiis patricii Ragusini Carmina.* Padova, 1816.).

Kao neki zakašnjeli epigon Dživa Bunića i Injacija Đurđevića javlja se NIKOLA MARČI (1718 - 1806.) svojim epom o grješnici-obraćenici, *Život i pokora svete Marije Egiptkinje* (Dubrovnik, 1791.), u šest pjevanja, od kojih su prva dva bila izpjevana trideset godina prije. Ima u njega dosta pjesničke invencije i snage; osobito je živo prikazano viećanje pakla u IV. pjevanju.

Latinski i hrvatski je pjevao i svećenik ĐURO FERIĆ GVOZDENICA (1739-1820.). Izdao je latinsku parafrazu psalama *(Par. psalmorum poetica,* Dubrovnik, 1791.), zbirku priča na osnovi narodnih poslovica *(Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae,* D. 1794.), i *Periegesis orae Rhacusanae* (D. 1803.), svoje najbolje djelo, gdje opisuje prirodu, ljude, život i običaje dubrovačke okolice. U pjesničkoj poslanici *Ad clarissimum virum Joannem Müller epistola* (D. 1798.) govori na poticaj toga njemačkog historika o hrvatskim narodnim pjesmama i igrama, o metru i načinu pjevanja tih pjesama; poslanici je dodao 2 junačke i 35 lirskih narodnih pjesama, koje su dakako u latinskom prievodu izgubile svu svoju ljepotu. Hrvatski je izpjevao *Uzetje Očakova,* prigodnicu u slavu Katarine II. i Potemkina, i *Fedra, Augustova odsužnika, pričice Esopove u pjesni slovinske prenesene* (D. 1813.); u djelu *Prorječja jezika slovinskoga* preveo je svoje »Fabulae«. Sav se njegov rad kreće u okviru pseudoklasicizma, tipičnog za racionalizam, a basne pripadaju među omiljela izdanja narodnih prosvjetitelja.

Njegov mlađi suvremenik ĐURO HIDŽA (1752 - 1823.), liečnik, prevodilac Horacija, Vergilija i Ovidija, bio je štovalac starijih dubrovačkih pjesnika i protivnik ugledanja u narodnu poeziju, koja se podkraj 18. stoljeća stala sve više uvažavati; to izražava u poslanici Ivanu Salatiću. Iza pada republike izpjevao je protiv Francuza *Pjesan Minčeti;* to je posljednji pjesnički uzdah za dubrovačkom slobodom. — Ostali su pjesnici neznatniji prigodničari i prevodioci latinski, talijanski i hrvatski, s jednog jezika na drugi (Anđeo Maslač, Antun Krša, Antun Sivrić, Luka Stolli i dr.). Spomenuti IVAN SALATIĆ (1759 - 1829.) preveo je na hrvatski s njemačkoga Gessnerove pastirske idile, a preveo ih je i MARIN ZLATARIĆ (1753 - 1826.), koji je popunio i Gundulićeva »Osmana«. Dopunu »Osmanu« izpjevao je i PIJERKO SORKOČEVIĆ (1749 - 1829.), poznat i kao prigodničar. U to je doba i franjevac JOAKIM STULLI (1729-1817.) izdao svoj veliki rječnik. (I. lat.-tal.-ilirski, 1801.; II. il.-lat.-tal., 1806. »Rjecsosloxje«; III. tal.-ilir.-lat., 1810.).

77. Posljednji nešto znatniji dubrovački pjesnik bio je MARKO BRUEROVIĆ (Marc Bruère Desrivaux; oko 1774 - 1823.); rodom Francuz, ali odgojen u Dubrovniku, gdje mu je učiteljem bio Đuro Ferić; možda je učio i u Italiji. God. 1793. već je u diplomatskoj službi revolucionarne Francuzke. Kao konzularni činovnik u Travniku organizira poštansku službu između Carigrada i svoje domovine. Tu se oženio obrtničkom kćerkom Katarinom Hodić. G. 1799. izvršio je težku misiju donievši preobučen kao Turčin novce Francuzima obkoljenima u Jakinu. 1801. opet je u Dubrovniku. Tu piše svoje maskerate i komediju (1805.), i tu mu

umre prva žena. God. 1806. postaje konzul u Skadru; tu je s njime bivša njegova službavka, a sada druga žena Mara Hišić. God. 1814-16. opet je konzul u sada austrijskom Dubrovniku; odatle se vraća u Francuzku, a 1823. imenovan je konzulom u Tripolisu, u Siriji, ali putujući onamo, umre na Cipru (25. XI. 1823.). (Jean Dayre, Marc Bruère Desrivaux, Hrv. Kolo XXII, 1941., 48-63.).

Premda rodom Francuz, Bruerović je bio najnarodniji među svojim dubrovačkim suvremenicima. Rado se služi desetercem i dikcijom narodne pjesme. U svojoj *Satiri* kori Dubrovčane, što napuštaju svoj jezik i običaje:

S Pivnice jer (=zašto) *svako do glasovita Pregata*
Slavne bi se lako hrvatske odreko starine?
Jer čupa od župskijeh do najponosne vladike
Stidi se svak jezik slovinski govorit?

Pisao je poslanice svojim prijateljima Petru Aletiću (Alethy), Andriji Altestiću (Altesti), Antunu Sorkočeviću (Sorgo) i dr. U poslanici Aletiću kori ga, što ga »zaniješe lude — od Pariđa, grada bijeloga, — bezposlene igre i zablude«. Njega ne privlače čari velikoga svieta. Najvolio bi ostati u svome Dubrovniku, koji mu je kao rođena domovina. On je iznosio u svojim djelima dubrovačke tipove, crtajući ponajviše njihove smiešne strane. Napisao je osim pjesničkih poslanica i koleda još i tri maskerate: *Čupe* (službavke, koje služe u kući manje od 14 godina), *Spravljenice* (službavke s više od 14 godina službe) i *Zvjezdoznanci* (dvie skitnice astronomišu noću), te komediju *Vjera nenadana.*

Prevodio je iz grčkoga, latinskoga i hrvatskoga. Pisao je prigodne stihove i latinski i talijanski, ali manje nego hrvatski. Sva se njegova hrvatska djela odlikuju čistim narodnim jezikom, liepom dikcijom, a prožeta su otmjenim humorom.

S padom dubrovačke slobode završila je i samostalna dubrovačka književnost svoj život. Ona se već i onako bila sva izcrpila i izrodila. U 19. stoljeću pristupili su dubrovački pisci u zajedničko književno kolo s ostalim piscima preporođene Hrvatske.

B. Dizanje vjerskog osjećaja i narodne sviesti među Hrvatima pod tuđim gospodstvom

78. Književni rad među Hrvatima pod Turcima sav je u rukama franjevaca, koje su jedine od katoličkih duhovnika Turci kako tako podnosili. »Provincia Bosnae Argentinae«, matica franjevačkog reda u hrvatskim zemljama, razpala se je g. 1735. u tri provincije: matici je ostala Bosna i Slavonija; provincija sv. Ivana Kapistrana obuhvaćala je Ugarsku, a Dalmacija je podpala pod provinciju sv.

Kaje, koja se doskora nazvala provincijom Odkupitelja (1743.); g. 1757. odkinuli su su se i slavonski franjevci od bosanske matice i pripojili ugarskoj provinciji sv. Ivana Kapistrana.

U osamnaestom stoljeću franjevci nastavljaju svoj rad, koji služi dizanju vjerskog i ćudorednog osjećanja kod Hrvata u Bosni, ali je bez većeg književnog značenja. Izdaju se djela starijih pisaca, a nešto se i novo priređuje, izpočetka još hrvatskom ćirilicom, ali je doskora zamjenjuje latinica. Tako IVAN FILIPOVIĆ GRČIĆ izdaje hrvatskom ćirilicom Divkovićeve *Beside* (Mletci, 1704.) i jednu svoju *Pismu* (Mletci, 1704.), što se pjevala na mladu nedjelju. Na zadnjoj stranici te bosančicom štampane knjige zaziva u pomoć ime Isusovo, djevicu Mariju i neke svetce, koji su »naše zemlje protektori, Bosne, Ercegovine, Harvata i svega slavnoga slovinskoga naroda i jezika harvatskoga«. Posljednji pisac, koji je u 18. stoljeću štampao svoja djela bosančicom bio je Jajčanin STJEPAN MARGITIĆ-MARKOVAC († 1714.). To je religiozno moralni zbornik *Ispovid krstjanska* (Mletci, 1701.) i zbornik propoviedi na svetke *Fala od sveti* (Mletci, 1708.). I on kompilira »iz razliki' knjiga latinski'«, ali udešava sve prema pučkom shvaćanju, upliće priče i legende, pa je njegova »Stjepanuša« (t. j. »Ispovid«) postala, iza Divkovićeva »Nauka«, najpopularnija pučka knjiga u Bosni.

I latinicom štampani zbornik nabožnoga štiva u prozi i stihovima, *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mletci, 1726.) fra TOME BABIĆA (1680-1750.), rodom iz Dalmacije, blizu Skradina, doživio je više izdanja (»Babuša«). Babić je pisao »na korist duhovnu našega naroda Slavnoga i jezika Arvackoga«. Razdielio je svoj »Cvit« u dva diela: prvi dio, »prostopisje« (t. j. proza), sadržava prozu o vjerskoj pouci, a drugi dio, »složnopisje ili pisme«, sadržaje pjesme duhovnoga sadržaja, ali u okretnom osmercu ili narodnom desetercu s rimom:

Pivaj, druže, da te gora čuje,
Gora, druže, i tko njom putuje,
Neka čuje pisme glasovite,
I od svita stvari varovite,
Koje tužna varaju čovika,
Kojino je od magle prilika...

Babić je utjecao i na književni rad dalmatinskog franjevca Filipa Grabovca (v. § 79.).

LOVRO SITOVIĆ LJUBUŠKI, rođeni musliman, koji je pokršten postao franjevac, izdao je pored jedne latinske gramatike (Mletci, 1713.) i *Pisnu od pakla,* što je »složi u hrvatski jezik i pivanje« u Makarskoj, gdje ju je »s dičicom istoga mista pivao«. »Ti pivaš i slušaš pisne od Kraljevića Marka, Muse Arbanasa, Relje Bošnjanina... i od ostalih brezkorisnih pisana«, kaže on čitaocu; pa zašto da ne posluša i kukanje i muku tolikih kršćana u paklu. On se dakle inspirira narodnom pjesmom, ali je želi svojom knjigom iztisnuti.

FILIP LAŠTRIĆ (1700-1783.) osim latinske poviesti svoje provincije izdao je i *Prediku na veliki petak* (1742.), jedan zbornik propoviedi na latinskom i hrvatskom jeziku (*Testimonium billabium,* Mletci, 1755.), i tri knjige hrvatskih propoviedi: *Od' uza ume* (t. j. vademecum, Mletci, 1765.), *Nediljnik dvostruk* (Mletci, 1766.) i *Svetnjak, to jest govorenje od Svetije* (Mletci, 1766.). Surađivao je i u Farlatijevu djelu »Illiricum sacrum«. — U 18. stoljeću rade još franjevci: Marko Dobretić Jezerčić, Luka Vladimirović, Vice Vicić, Jerolim Filipović i dr.

79. Vidjeli smo, da su franjevci, koji su živjeli u najbližem doticaju s narodom, dobro poznavali narodnu pjesmu. Oni su je i nasljedovali, bilo zato da bi lakše prodrli u narod (Tomo Babić), bilo čak i zato, da bi pobožnim i moralizatornim zamjenama iztisnuli svjetovni sadržaj narodne pjesme (Lovro Sitović Ljubuški). Narodnu je pjesmu nasljedovao i franjevac FILIP GRABOVAC (1697 do 1749.), rodom iz Vrlike, koji je nakon svršene gimnazije i bogoslovije kod franjevaca postao g. 1729. vojničkim kapelanom u mletačkoj vojsci, a ta se uglavnom sastojala od dalmatinskih Hrvata. Tu je službu vršio po različitim mletačkim tvrđavnim garnizonima, a poglavito u Veroni. Kroz osamnaest godina kapelanovanja upoznao je nevolje i potrebe tih ljudi, pa je osjetio, da treba nešto za njih učiniti. Najprije je izpjevao jednu pjesmu o narodnoj nošnji, koja je u obliku letka bila razširena među vojnike, njegove zemljake. Poznavajući osmeračku crkvenu pjesmu i svetačke legende, koje su se čitale u crkvama i kod kuće (v. § 59. o Divkoviću), a ugledajući se u »Cvit razlika mirisa duhovnoga« Tome Babića, priredio je Grabovac svoju knjigu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga* (Mletci, 1747.). I njegova je knjiga, poput Babićeve, razdieljena u dva diela, ali s drugim sadržajem. U prvome dielu nalaze se, uz nešto proze, većinom pjesme duhovnoga sadržaja, gotovo sve u osmercima (Od suda obćenoga, Tužba jedne duše osuđene, Od nesreće s grihom stati i sl.). Drugi dio, »od izkazanja vladanja, kralja i kraljevstva, i različita zabiliženja svita vikova, jezika i naroda«, hoće da narodu podigne ponos i njegovu narodnu sviest. Tu ima više rodoljubivih pjesama, a uz pjesme se niže proza, većinom poviestna, koja ima da odgoji u narodu vjeru u njegovu prošlost; tu se govori o slovinskom narodu, o njegovim junacima, kraljevima i svetcima. Na kraju knjige ima čak i niz poučnih aforizama »Način za znati razgovarati se sa svakom vrsti kipa«, u čemu je Grabovac preteča Relkovićev. Knjiga je dobila potrebno odobrenje crkvene i svjetovne oblasti, ali par mjeseci iza njena izdanja Grabovac bi uhvaćen i bačen u tamnicu »Sotto i piombi«, koju je ovjekovječio Silvio Pellico. Uhapšenje je usliedilo na denunciaciju nekih Sinjana, koji su bili povrieđeni nekim mjestima u knjizi, gdje se spominje ratovanje Sinjana i Vrličana protiv Turaka. Knjiga je bila podvrgnuta ponovnoj cenzuri, pronađen pokušaj bunjenja nedopuštenim kritiziranjem vlasti, pisac osuđen radi veleizdaje na doživotnu robiju, a svi primjerci knjige spaljeni, tako da je ona da-

nas velika riedkost. Pjesnik, koji je bolovao od zaduhe i kostobolje, bude početkom g. 1748. prenesen na otočić San Giorgio, gdje je već 13. veljače 1749. umr'o.

Naročito dvie pjesme navukle su na našeg pučko-prosvjetnog pjesnika taj nemili udes; prva je *Slava Dalmacije,* gdje aludira na političko stanje Hrvata uobće, a napose u toj zemlji, i druga *Od naravi i ćudi arvacke,* sa sličnim aluzijama. U prvoj veli za Dalmaciju, očito nišaneći na Veneciju:

Sad si puna svake rđe,
A još posli biće grđe.

A u drugoj:

Da b' Arvati skladni bili,
Ne b' ovako žalost pili.
Rekoh , da bi sklad imali,
Svim bi svitom ti vladali.
Na oružju junak vrli,
Svaki kralj ih zato grli...
Kad kralj hoće kog da s'rve,
Tad Arvate meće prve,
A dobitak kad se dili,
Tad pitaju: gdi ste bili...

I na drugom mjestu:

Kako koje Taliju prohode,
Učine se oni Talijaši
Ter govore: mi nijesmo naši...
Pogrdiše zemlju Dalmaciju,
Tu hrvatsku drugu provinciju.

Grabovčeva knjiga nije polučila svrhu, kojoj je bila namienjena; ona se nije razišla po narodu, uzbudila mu ponos i razplamsala sviest. Ali ona je pokazala put, kojim treba ići, kad se piše za narod. Za Grabovčevim primjerom poveo se njegov nešto mlađi suvremenik i redovnički subrat Kačić. Što je Kačić došao na misao, da piše knjige, kojima će prosvietiti prosti narod upoznavanjem tuđe i vlastite prošlosti, i podignuti mu narodni ponos zbog prošle slave, to je, nesumnjivo, zasluga Grabovčeva. Rodoljubni mentalitet, koji kod Grabovca obuhvaća Hrvate, a naročito Dalmatince, proširio je Kačić, po dubrovačkom uzoru, na sve »slovinstvo«, a to njemu znači Južno Slavenstvo, dakako u tadašnjem posve nekritičnom smislu. »Slovinstvo« je tolerirala i mletačka vlast, koja nije svojim inorodnim podanicima niekala tuđu etničku pripadnost, ali nije dozvoljavala, da se priklanjaju tuđoj državnoj misli. Grabovcu imamo da zahvalimo Kačića i njegovu rodoljubnu pjesmaricu, koja je postala najrazširenijom hrvatskom knjigom prije preporoda. Svoje rodoljublje platio je Grabovac vlastitim životom i zaslužuje ime narodnog muče-

nika. (Fra Karlo Eterović: Fra Filip Grabovac, 1927.; A. Petravić: Filip Grabovac. Pete studije i portreti. 1935.).

80. ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ (1704-1760.) rodio se u Bristu kraj Makarske. Učio je škole u franjevačkom samostanu u Zaostrogu (1716-1721.), gdje je Grabovac proveo godinu kušnje (1718/19.). G. 1720. je stupio u franjevački red, a g. 1721. polazi u Budim, gdje svršava filozofiju i bogosloviju (do g. 1727.). Svećenički je red primio 1728. God. 1730. postaje učitelj filozofije u Zaostrogu, a od 1735-1745. u Šibeniku. Od 1745-50. je gvardijan samostana u Sumartinu na Braču, gdje je podigao s nekoliko redovnika samostansku zgradu »kamenje na vlastitih ramenih noseći«. Posljednjih deset godina života provodi, s malim prekidima, u Zaostrogu. Odatle je pošao u Mletke i štampao svoju logiku pod naslovom *Elementa periphatetica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti* (Mletci, 1752.); tu je dovršio i svoja dva hrvatska djela: »Razgovor ugodni« i »Korabljicu«. Kad je sabirao žito za neke siromašne stradalnike, uhvati ga na povratku kiša, od koje dobi groznicu i umre u noći između 14. i 15. prosinca 1760.

Dok je *Korabljica* (Mletci, 1760.) tek suhoparna prozna kronika svjetskih događaja u dva diela: do Kristova rođenja i poslije njega, ostaje kao glavno Kačićevo djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga,* koji je za njegova života izišao dva puta, 1756. i 1759., obadva puta u Mletcima. I to je zapravo kronika južnih Slavena, ali su među njezine prozne dielove upletene pjesme o znatnijim događajima i junacima. Baš po tima upletenim pjesmama stekao je »Razgovor« svoju ogromnu popularnost kao i naziv »pismarica«. Koliku je važnost i Kačić na njih polagao, vidi se po tomu, što u prvome izdanju ima pored proze samo 41 pjesma, a u drugome ih ima 138. I od starih pjesama preštampao je tek 28 bez promjene u drugo izdanje, dok je ostale mienjao. Kroničarske podatke je »pomljivo izvadio iz knjiga latinskih, talijanskih i hrvatskih«. Svrha njegova rada je najprije »slava i poštenje Božije«, zatim da sadanji vitezovi mogu naći uzor u junačtvima »svojih dida i šukundida«, i konačno, da se uspomena na te junake uzdrži »za puno vikova na svitu«. »Retorike ni poezije, nakićena i napirlitana veza ne ćeš naći« u djelu starca Mjelovana, kojim se imenom pjesnik u pjesmama naziva; on je pribrao kamenje, a ti ga možeš tesati i dotjerivati svojim alatom, ako te je volja.

Kačić želi, da njegova knjiga postane povjestnicom priprostoga puka: »Talijanski ko razumi, neka štije Sagreda, Barlezia i Giammariu Biemi, Brešanina, iz kojih sam ukratko ovo izvadio i u slovinski jezik složio sa siromake težake i čobane, koji latinski ne znadu, i svršujem, istim se priporučujući, da mi reku: »Pokoj ti duši, Mjelovane!« Njemu je stalo, da događaji, što ih pripovieda, budu što istinitije prikazani. U tu je svrhu proučio mnoge kroničare, koje izriekom navodi, ne samo u proznim dielovima, nego i u stihovima, na pr. »Viruj, pobre, to Sagredo piše« ili »Posli Musa bolji junak biše — Barlezio i Sagredo piše«. U prvom izdanju štampao je »Pismu od Zadvarja« onako, kako ju je čuo u narodu pjevati,

ali u drugomu ju je popravio prema talijanskim kroničarima, pa to i spominje u napomeni iza pjesme: »Ova je pisma i prija od mene štampana, ali nije sve kako je ovdje, jer sam je štampa', kako sam je čuo pivati; ali, budući historie štio i drugačije od mudrih ljudi razumio, eto je prikazujem svitu onako, kako se je dogodilo«. On doduše u prvom izdanju veli za narodne pjesme, da »nisu posve istinite, nemanje ima svaka dobar temelj od istine«; čak je i u drugo izdanje stavio dvie pjesme s ovim obćim naslovom: »Slide pisme vojvode Janka, koje obćenito pivaju Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali od slovinskoga jezika narodi. Lipe su slušati, ako i nije moguće, da su posve istinite«. Ali nakon druge pjesme (»Od Sekule, Jankova netjaka«) dodaje napomenu: »Ovo se piva od našega naroda; ko će virovat, neka viruje; ko ne će, neka miruje«.

Knjiga nema nikakve unutarnje razdiobe, ali se po sadržaju dadu razlučiti tri skupine. U prvoj se govori o slovinskim vladarima i svetcima, među koje se ubraja i Aleksandar Veliki, car Konstantin i majka mu sveta Jelina Križarica. Druga skupina pjeva ratove s Turcima; tu se naročito iztiče junačtvo Jure Kastriotića-Skenderbega (17 pjesama), jer je i Arbanija u stara vremena bila slovinska, a zatim Sibinjanina Janka. Ima i »pisma od bana Zrinovića i cara Sulemana« o obsadi Sigeta. Treća skupina sadržava pjesme u počast Šibenika, Splita i Beča te pojedinih junaka i vitezova, koji se proslaviše braneći rodni kraj ili grad. Na početku knjige je predgovor »pripoljubljenomu štiocu«, a na kraju »najposlidnji razgovor starca Mjelovana s bratom štiocem«, gdje se brani od onih, koji ga kane napasti zbog pristranosti; on je, veli, sve junake opjevao, koji su svoja slavna djela dokazali izpravama »starcu Mjelovanu . . ., kadno se s guslam skitaše od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara«. Vidi se, da je bilo nezadovoljnika nakon prvoga izdanja knjige. Neka oni puste na miru »siromaha Mjelovana, stara, bolestna i nevoljna, koji ne misli zla ni ptičici u gorici. Je li se pak kogod naoštrio protiva njemu zapivati, bilo mu u sto dobri časa!«

Kačić je dobro poznavao narodne pjesme; to se vidi i po tomu, što je neke od njih unio i u svoje djelo. Videći njihovu omiljelost kod širokih narodnih slojeva, bilo mu je jasno, da će i on najlakše prodrieti u narod, ako preuzme ulogu narodnog pjevača i pruži puku pjesme, koje će sadržajem i dikcijom odgovarati narodnoj pjesmi. To je i učinio. I on je pošao putem, kojim su išli i drugi stvaraoci t. zv. junačke narodne pjesme: uživivši se u duh narodne poezije, i on je stvorio pjesmu, koju je zatim narod prihvatio. Da čim više potisne svoju ličnost, prikazuje se pravim narodnim pjevačem i guslarom, starcem Mjelovanom. Razlika je u postupku samo ta, što je narodni pjevač ostao podpuno anoniman i prepustio »narodu«, da dalje prekraja pjesmu po miloj volji, dok je Kačić svoju pjesmu fiksirao štampom i tako je sačuvao od promjena. Zato i jest njegova pjesma uza svu narodnu dikciju zadržala neke lične značajke pjesnikove, koje se nisu mogle izgubiti u narodnim ustima: Kačićeve pjesme imaju ponajviše rimu, ali ne

uviek; osim toga, one su formalno razdieljene u strofe od po četiri stiha, ali to se kod čitanja na glas tako reći gubi. Jedino, u čemu se Kačićevo lično shvaćanje osjetljivo izražava, jest, što on želi, da iznese događaje po istini, da bude dakle objektivan kroničar. To mu dakako samo djelomično uspieva, jer niti je bio dovoljno kritičan prema svojim vrelima, a niti je mogao ostati objektivan, kad je pjevao sa željom, da proslavi svoj slovinski narod. Svakako je njegova namjera da prosvietli neuki puk i zanese ga slavom njegove prošlosti, nikla više iz didaktičkih negoli iz umjetničkih poriva. Ali pouka iz tragične sudbine Grabovčeve učinila je Kačića opreznim; zato on nigdje ne propušta prilike, da iztakne svoju lojalnost; njegovi junaci »Krunu brane dužda mletačkoga«, oni su »krilo principovo«; gospodi makarskoj poručuje: »U potrebi da bojak bijete — i za dužda krvcu prolijete«. Kačić zato još uviek nalazi načina, da pohvali i »svijetloga cesara«, pod kojim se također nalazio jedan dio »slovinskoga« naroda, i koji je također ratovao protiv otomanskog cara, da oslobodi one »Slovince«, koji su bili pod turskom vlašću.

Premda Kačić nije bio pravi narodni pjevač, postao je pravi narodni pjesnik. I to pjesnik svega hrvatskoga naroda, u svim hrvatskim krajevima, kako slobodnima, tako i onima pod tuđim gospodstvom. I pjesnik svih narodnih slojeva: onih, kojima je pjevao, a to su »siromasi, težaci i čobani«, i onih, o kojima je pjevao, a to su »gospoda i vitezi slovinski«. U sutonu feudalizma, kad su prosvetiteljske ideje rušile pregrade među staležima, našao se pjesnik, koji je uspio, da ga svi staleži prihvate kao svoga, i da tako stvarnošću bude preteča onoga, za čim su težili hrvatski preporoditelji i svi kasniji književnici. A to je uspio zato, jer je uzimao iz neizcrpive riznice narodnoga stvaralačtva, a nije se povodio za pomodnim banalnostima gospodske književnosti, koja je nazadovala. On je pretvorio u zbilju poznatu uzrečicu: »iz naroda — za narod!« (Dr. fra Karlo Eterović: Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih iztraživanja. 1922.).

81. Mučenik za svoje domoljubno osjećanje bio je i Grabovčev suvremenik MATEŠA ANTUN KUHAČEVIĆ (1697 - 1772.), rodom iz Senja, a starinom iz Bosne. Nakon školovanja u isusovačkom kolegiju na Rieci, pa u Grazu, svršio je vojno-tehničku akademiju u Beču. Bio je izabran za zastupnika senjske obćine na carskom dvoru, pa postao i »agens iuratus bellicus«; poslije prieđe u vojsku, gdje dotjera do vojnog auditora, a 1745. vrati se u svoje rodno mjesto u mir. Godine 1746. pošalje opet senjska obćina njega i kapetana Matu Čolića za zastupnike na carskom dvoru. Baš je tada buknula u ogulinskoj pukovniji buna (»brinjsko-lički ustanak«) zbog novog uređenja Vojne Krajine s njemačkim jezikom, a Kuhačević bude u Beču g. 1746. na denunciaciju senjskoga biskupa Vuka Čolića de Löwensberg, kapetanova brata, uhvaćen kao jedan od pokretača bune, iako je bio posve nevin. On je bio priredio jedan spis, namienjen visokim bečkim krugovima, u komu je odvraćao od nekih novih reglamana i branio stare običaje, a taj je spis

pokazao i biskupu Čoliću. To ga je upropastilo. Okovan bude prevezen godine 1747. iz Beča u tvrđavnu tamnicu u Karlovac, te nakon trogodišnje iztrage, preslušavanja i torture osuđen g. 1749. na doživotnu tamnicu, uz gubitak časti i imanja. Zatvoren je bio u zloglasnom Spielbergu u Moravskoj do g. 1756., a onda u gradačkom Schlossbergu, gdje se je od 1765. mogao slobodnije kretati, dok konačno, 1772., pošto je više od 25 godina nevin proveo u tamnici, bude kao 75-godišnji starac pušten na slobodu, ali je na putu kući u Zagrebu umr'o.

Kuhačević je napisao latinsku autobiografiju do g. 1765. Svoj život i patnje opjevao je u *Osam prijateljskih poslanica,* koje su potresni svjedoci jedne životne tragedije. U prvome pismu, upravljenomu stricu Luki, zaklinje se strašnom kletvom, da nije bio upleten u bunu:

Prisižem živomu, ki me stvori, Bogu,
da ne bih s puntari u najmanjem slogu.
Niti bih u slogu, nit' punti dah 'zroka
ako krivo velim, zgubil oba oka,
Vodili me slipa od kraja do kraja,
ne vidila nikad moja duša raja.

Svoje patnje u karlovačkoj tamnici i put do Spielberga opisuje u drugomu pismu, bratučedu Franu:

Noge u škripali, železna povlaka,
ne da jim učinit jednoga koraka.
Puca na njih koža, tužne škriplju kosti,
ni mila ni draga, da od muk oprosti...
Hrana pomoz Bože, postelj stisni pleća,
jedna z drugom ne znam, kâ je muka veća...

I tako se redaju, u priprostim i dosta oporim rimovanim dvanaestercima, jadi nesretnog utamničenika, koji je u nevolji postao pjesnik. Ti skromni stihovi, bez umjetničke vještine, imaju pred mnogim gladkim i dotjeranim proizvodima dokonih pjesnika tu prednost, da su pisani krvlju izpaćenog srdca i da su pravi, iskreni i potresni dokumenti ljudskoga života.

Pjesme Kuhačevićeve ostale su u rukopisu i izdane su tek u drugoj polovici 19. stoljeća (1878.). Uz spomenute poslanice ima tu i pjesama nabožnih te prigodnica, koje su male vriednosti, jer su umjetnički slabe. Svakako se vidi iz tih pjesama, da je Kuhačevića u tamnici obladala pobožnost, jer mu je još kao jedina utjeha i nada preostala vjera u Bogu. Tom crtom kao i svojim tužnim tamnovanjem u Spielbergu Mateša je Kuhačević skromni preteča slavnomu talijanskomu piscu Silviju Pellicu. (M. Magdić, Život i djela Senjanina M. A. pl. Kuhačevića. 1878.; Petravić, Treće studije i portreti. 1917., str. 91.).

82. Neprilikâ je s austrijskom policijom imao i tamnice se dokopao i Istranin JOSIP VOLTIĆ-VOLTIGGI (1750 - 1825.), tipični pisac u duhu jozefinskog prosvjetiteljstva. Svršivši isusovačke škole u Gorici, pa pravoslovne i financialne nauke u Zagrebu, studira od g. 1777. na sveučilištu u Beču. Znade više jezika, ali ne uspieva dobiti državnu službu. Iako s bratom dopisuje hrvatski, glavno mu je prosvetiteljsko djelo *Lettere viennesi* (Beč, 1789.) pisano talijanski. U tim pismima smatra Josipa II. velikim vladarom, koji je ipak podvrgnut ljudskim slabostima. Spominje i Hrvate, koji su »ratoborni, slabo imućni, no dobroćudni«, i »ambiciozne Madžare, robove povlaštenih baruna«. Govori o svim granama unutrašnjeg ustrojstva i vanjske politike Austrije. Naročito se obara na nevaljalo činovničtvo, koje je pokvareno, lieno i nesposobno; mjesto njega trebalo bi namjestiti prosviećene i dobronamjerne ljude. Djelo je vrlo zanimljivi dokumenat jozefinskih vremena. Drugo je znatno Voltićevo djelo *Ričoslovnik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* (Beč, 1803.), kojemu je napried stavljena »Gramatica illirica« s njemačkim i talijanskim objašnjenjem. On je poznavao rezultate mlade slavističke znanosti, te ih je primienio u svome djelu; osim toga je uveo i vrlo čitljivu ortografiju, blizu današnjoj. U latinskom predgovoru izpovieda i vrlo tople osjećaje za slavenstvo, koje on naziva »ilirstvom«. — Poslije pada Napoleona učestaše protiv njega prijave ministru policije Hageru (1814.); iz njih se vidi, da ga obtužuju kao demokratu, jakobinca i napoleonistu, koji huška protiv austrijske vladavine. Iz hrvatski pisanoga pisma bratu vidi se, da je dospio i u tamnicu. Umr'o je 21. rujna 1815. u bečkoj obćoj bolnici, daleko od domovine, koju nije pravo ni poznavao. (M. Breyer, Istranin Josip Voltić (Voltiggi), slobodoumnik i leksikograf. 1937.) .

C. Prosvjećivanje oslobođene Slavonije

83. Karlovačkim mirom od g. 1699. dobio je car Leopold, uz ostale zemlje, i svu Slavoniju, osim jugoiztočnoga Sriema sa Zemunom i Mitrovicom (v. § 24.). U to se doba nekadanja sredovječna Slavonija (»Slovinje«) do Drave, u koliko njome nije vladao Turčin, naziva imenom Hrvatska, dok se pod imenom Slavonije razumieva sav ostali hrvatski teritorij prema iztoku sve do Zemuna. U toj dakle sada oslobođenoj Slavoniji bila je pala prosvjeta na vrlo nizke grane, pa je trebalo najprije narod izvesti iz poludivljeg života. Na podizanju prosvjete radili su u prvom redu franjevci, a doskora i isusovci, koji su došli u Požegu g. 1699. i tamo osnovali prvu malu gimnaziju (1709.). Za Marije Terezije i Josipa II. uznapredovalo je školstvo, te je g. 1766. podignuta gimnazija u Osieku, a 1779. i u Vinkovcima.

Slavonska pismenost do Relkovićeva »Satira« (1762.) posvećena je prvenstveno vjerskom i moralnom poučavanju seljaka i građanina; to su katekizmi, propoviedi, tumačenja evanđeljâ, život kojega svetca i slično. Pisci su svi bez izu-

zetka redovnici ili svjetovni svećenici. Franjevci su bili Stjepan Vilov i Emerik Pavić, obojica rodom iz Budima; Jerolim Lipovčić iz Požege (r. 1717.), Đuro Rapić iz Gradiške, Marijan Lanosović († 1812.), Aleksandar Tomiković iz Osieka (1745 - 1829.) i Ivan Velikanović iz Broda (1723 - 1803.). Isusovac je Antun Kanižlić iz Požege, a svjetovnom su kleru pripadali Antun Josip Knezović, kanonik kaločki i Antun Ivanošić iz Osieka.

Iz nastojanja oko vjerskog i moralnog odgoja naroda razvilo se samo po sebi nastojanje, da se narod digne uobće u prosvjetnom pogledu. Pod utjecajem prosvjetnih i gospodarskih prilika, što ih je upoznao u Njemačkoj, proširio je Matija Antun Relković ta nastojanja na ekonomsko i družtveno područje, a svoje je misli zaodjeo u narodu pristupačno ruho, služeći se stihom narodne pjesme za svoje misli o umnom, ćudorednom i gospodarskom pridizanju seljaka u svom »Satiru« (1762.), a basnom i pričama u drugim svojim djelima. Nekako u isto vrieme sa »Satirom« javlja se u Slavoniji i ratnička književnost. Kako su u ratovima Marije Terezije i Josipa II. sudjelovali i slavonski graničari, nastao je čitav niz što većih što manjih, što boljih što slabijih pjesama o sedmogodišnjem ratu i o ratovanju s Turcima.

Franjevac JOSIP PAVIŠEVIĆ (1734-1803.), izdao je u prozi i u stihovima knjigu *Kratkopis poglavitih događaja sadašnje vojske među Marijom Terezijom i Friderikom IV.* (Pešta, 1762.) i *Polazenje na vojsku prusko-bavarsku* (Osiek, g. 1779.) u desetercima. Franjevac BLAŽ BOŠNJAK izdao je »za razgovor narodu iliričkom« u stihovima knjigu *Izpisivanje rata turskoga pod Josipom II.* (Osiek, 1792.). Od svjetovnog svećenstva izdao je ANTUN IVANOŠIĆ (1748 - 1800.) dvie najljepše pjesme ove vrsti u slavonskoj književnosti: *Pjesma od junačtva viteza Peharnika* (»koju Ogulinac pjeva uz tamburu«, 1788.) i *Pisma, koju piva Slavonac uz tamburu a Ličanin odpiva od uzetja turske Gradiške* (Zagreb, 1789.). Od njega je i prigodna pjesma *Opivanje sličnorično groba J. A. Čolnića* (Zagreb, 1785.), te *Sličnorični nadpis groba Zvekanovoga,* ponajbolja humoristična pjesma starije hrvatske književnosti, koja je doživjela dva loša izdanja iza pjesnikove smrti (1812. i 1880.), i jedno kritičko (Matić, SP XXVI.) To je lična rugalica franjevcu našičkoga samostana Antunu Zvekanu, koji je bio veseljak i pisac različitih rugalica. ŠIMUN ŠTEFANAC izpjevao je *Pismu od Ivana Salkovića* (Osiek, 1781.).

Svi su ti pjesnici poznavali Kačića, koji je bio i u Slavoniji vrlo popularan. Franjevac EMERIK PAVIĆ preveo je na latinski prozu Kačićeva »Razgovora« i nekoliko pjesama u djelu *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum, caeterorumque heroum Slavinorum seu Illyricorum* (Budim, 1764.), a hrvatski je izpjevao *Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (Budim, 1768.), gdje je u desetercima opjevao djelovanje franjevaca u Slavoniji. Iz Kačića prenosi četiri pjesme o Kastriotiću anonimni izdavač *Kalendara* (Budim, g.

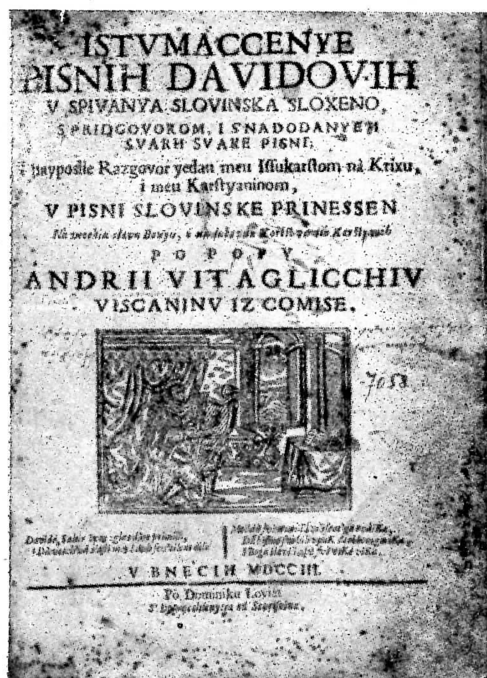
1766.), a spominju ga i Šimun Štefanac i Petar Katančić. Kačićeva »Pisma od Marijana Terzijića iz Kobaša« pjevala se u Slavoniji kao narodna pjesma.

84. Kao pjesnik pripada još zakašnjelomu baroku isusovac ANTUN KANIŽLIĆ (1699. ili 1700 - 1777.), koji je bio nastavnik i propovjednik, a kad je ukinut isusovački red (1773.), živio je kao predsjednik duhovnog stola u Požegi, gdje je i umr'o. Kanižlić je bio u prvom redu pisac katekizma i nabožno-poučnih djela, od kojih je *Mala bogoslovica to jest nauk krstjanski* doživjela za njegova života pet izdanja (3. izd. 1764.), a molitvenik *Bogoljubnost molitvena* (Trnava, 1766.), osim par izdanja iza Kanižlićeve smrti, prerađen je i štampan ponovno još g. 1893.

Kanižlić je nastojao, da dobro upozna jezik naroda, pa je zalazio među seljake, da od njih nauči narodnih rieči. U jednoj svojoj nabožnoj knjizi *(Primogući i srce nadvladajući uzroci,* Zagreb, 1760.) govori u predgovoru o riečima, što ih upotrebljava, i o jeziku, za koji veli: »Ilirički iliti slovinski jezik jest bogata i vele plodna mati toliko jezika, kojima druga kraljevstva govore«. Bori se protiv naziva »racki« za jezik, jer »su i pod vladanjem čalme ne samo krstjani u Slavoniji slavonski govorili, nego i ista turska čeljad, od koje ostade oni nesrićni običaj psovati i pogrđivati nepošteno otca, majku, viru, dušu, grob, dasku, jezik naš, da tako rečem, turčeći«. Taj su jezik doseljeni Raci (»Srblji u doljnoj Serviji«) već našli ovdje. »Ali još budalastije klape i buncaju« odmetnici svete vjere, koji se »starovirci« nazivaju; to su »vlasi«; »ovi dakle poluvirci iliti krivovirci zovu nas *šokce* i viru našu krstjansku katoličansku zovu viru *šokačku*«. Sve to nije u redu, jer »naša zemlja zove se ilirička, ilirijanska«, u rimsko doba i Dalmacija, pa onda i Slavonija, a »naš jezik ilirički, slovinski, slavonski«, što dakako dolazi od rieči »slava«.

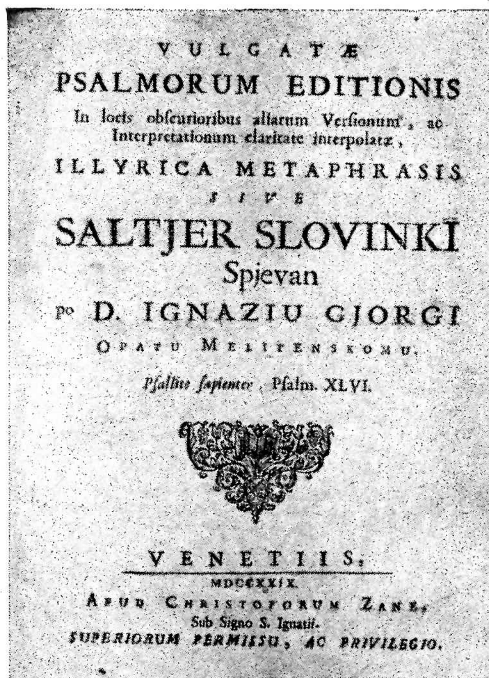
Nije dakle čudo, da je Kanižlić napisao i ogromno polemičko djelo *Kamen pravi smutnje velike,* koje je štampano tek iza njegove smrti (u Osieku, 1780.). Napisano je protiv djelca o crkvenom razkolu, što ga je izdao grčki episkop Ilija Miniatis: Πέτρα σκανδάλου (1752.). To je Kanižlićevo djelo u vezi s nastojanjem državnih vlasti, da bi došlo do sjedinjenja Srba i Rumunja u habsburžkoj monarkiji sa zapadnom crkvom. Zato Kanižlić, iako piše protiv razkolnika, ipak iztiče, da ne misli vrieđati Slavene iztočne crkve: »Poljubljena braćo moja, niste vi, niste ni rodom ni jezikom ni ćudom Grci, suprot kojima pišem, nego jeste plemeniti list slavne ilirijanske grane«. On ne kani vrieđati ni Grke, »koji vas zavedoše, a kamo li (bi) vas usudio uvriditi«. Zato i veli: »Bog ubio onoga, koji nas je razstavio!« Kanižlić je to djelo napisao narodnim jezikom, očito da bude pristupno i pristašama iztočne crkve, ali u predgovoru izriekom kaže, da se poveo za primjerom Injacija Džordžija (Đurđevića).

Đurđević mu je bio uzorom i za njegovu epsko-lirsku pjesan *Sveta Rožalija, panormitanska divica* (Beč, 1780.). Ona je »nakićena i izpivana« podpuno u

ISTVMACCENYE
PISNIH DAVIDOVIH
V SPIVANYA SLOVINSKA SLOXENO,
S PRIDGOVOROM, I SNADODANYEH SVARH SVARE PISNI;
i nayposlie Razgovor yedan meu Ifsukarstom na Krixu, i meu Karstyaninom,
V PISNI SLOVINSKE PRINESSEN
P O P O P V
ANDRII VITAGLICCHIV
VISCANINV IZ COMISE.
V BNECIH MDCCIII.
Po Dominiku Lovisa

70. *Andrija Vitaljić: Istumačenje pisnih Davidovih. Mletci, 1703.*

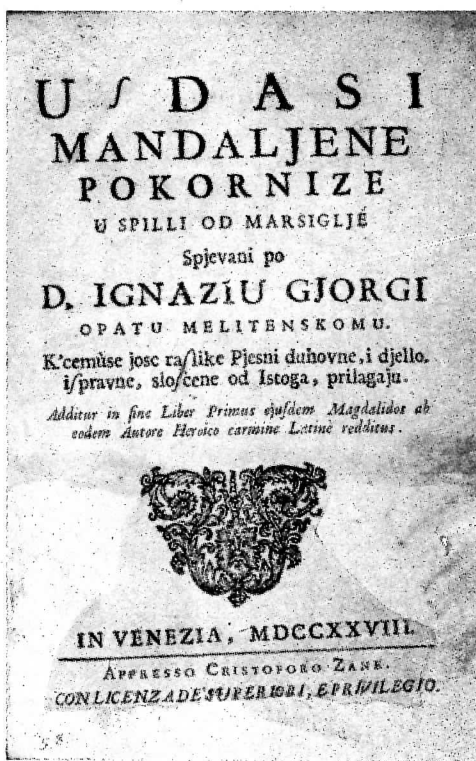

VULGATÆ
PSALMORUM EDITIONIS
In locis obſcurioribus aliarum Verſionum, ac Interpretationum claritate interpolatæ,
ILLYRICA METAPHRASIS
SIVE
SALTJER SLOVINKI
Spjevan
po D. IGNAZIU GJORGI
OPATU MELITENSKOMU.
Pſallite ſapienter, Pſalm. XLVI.
VENETIIS,
MDCCXXIX.
APUD CHRISTOFORUM ZANE,
Sub Signo S. Ignatii.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

71. *Injacio Džordži-Đurđević: Saltijer slovinski. Mletci, 1729.*

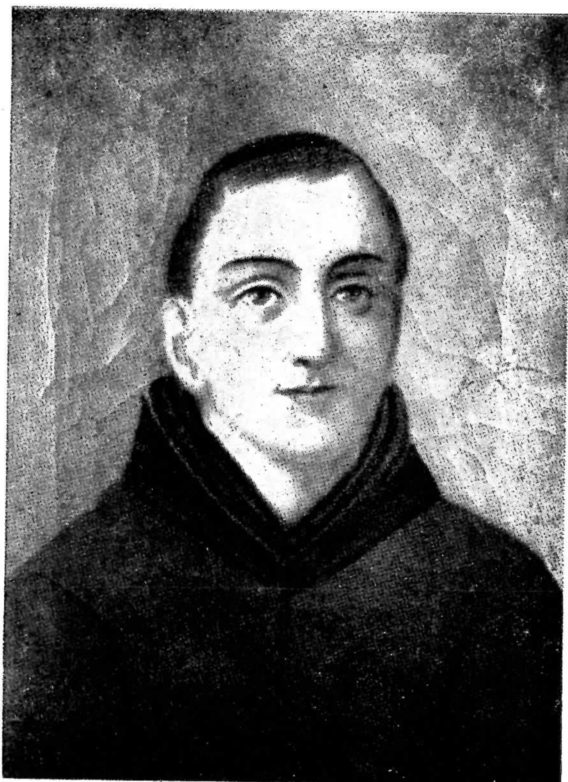

72. *Slika uz naslovni list Đurđevićeve »Mandalijene«*

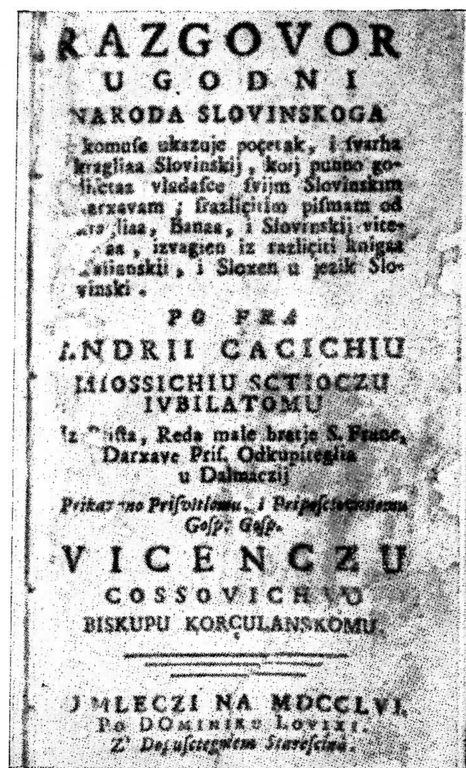

UſDASI
MANDALJENE
POKORNIZE
U SPILLI OD MARSIGLJE
Spjevani po
D. IGNAZIU GJORGI
OPATU MELITENSKOMU.
K'cemuse josc raſlike Pjesni duhovne, i djello, iſpravne, sloſcene od Istoga, prilagaju.
Additur in fine Liber Primus ejuſdem Magdalidos ab eodem Autore Heroico carmine Latine redditus.
IN VENEZIA, MDCCXXVIII.
APPRESSO CRISTOFORO ZANE.
CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

73. *Injacio Džordži-Đurđević: Uzdasi Mandalijene pokornice. Mletci, 1728.*

74. Andrija Kačić Miošić (1704—1760.)

RAZGOVOR
UGODNI
NARODA SLOVINSKOGA
[illegible] komuſe ukazuje poçetak, i ſvarha
Kragliaa Slovinskij, koij punno go-
[illegible]diſctaa vladaſce ſvijm Slovinskim
[illegible]arxavam ; ſrazliçitim piſmam od
[illegible]liaa, Banaa, i Slovinskij vite-
[illegible]aa, izvagien iz razliçiti knigaa
[illegible]atinskii, i Sloxen u jezik Slo-
vinski.

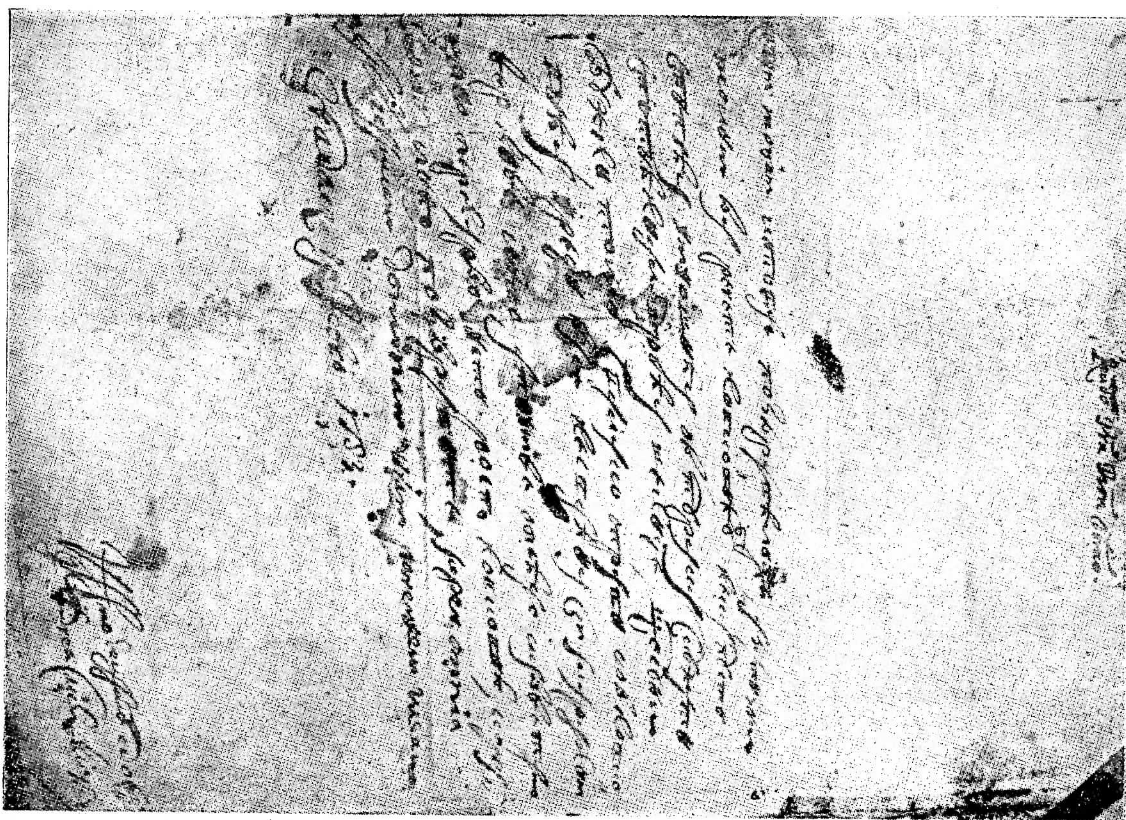
PO FRA
ANDRII CACICHIU
MIOSSICHIU SCTIOCZU
IVBILATOMU
Iz [illegible]ifta, Reda male bratje S. Franc.
Darxave Priſ. Odkupitegliа
u Dalmaczij

*Prikaz[illegible]no Priſvitlomu, i Prepoſctovanomu
Goſp. Goſp.*

VICENCZU
COSSOVICHV
BISKUPU KORÇULANSKOMU.

U MLECZI NA MDCCLVI.
Po DOMINIKU LOVIZI.
Z' Dopuſctegnim Staraſcina.

75. Andrija Kačić Miošić: Razgovor ugodni, 1. izd. Mletci, 1756.

76. Vlastoručno Kačićevo pismo, pisano hrvatskom ćirilicom (Gradac, 19. II. 1753.)

baroknom stilu, i nastavlja u tom pogledu rad Gundulićev i Đurđevićev. »Sveta Rožalija« je upravo pismo (knjiga), što ga svetica piše svojim roditeljima iz gorske spilje, gdje živi, pošto se odrekla razkošnoga života u svom dvoru; prema tomu ima oblik monologa. Pisana je u dvanaestercima s rimom u sredini i na kraju. »U Kanižlićevo doba spuštao se već suton baroku: racionalistički osamnaesti viek iznosio je sasvim drugo shvaćanje književnosti, koje je u drugoj polovici vieka nalazilo odjeka i u književnom radu u Slavoniji. No iako nije Kanižlić jače djelovao na književnike svojega zavičaja, izuzevši Ivanošića i možebiti u nekim samo momentima Katančića, ne može mu se poreći, da je u Rožaliji stvorio pjesničko djelo, s kojim se po umjetničkoj izradi ne mogu takmiti književna djela, što ih je hrvatskoj književnosti dala Slavonija prije Preporoda«. (Matić, SP XXVI, str. 33-34.).

85. Najvažniji, najtipičniji i najpopularniji prosvjetiteljski pisac bio je MATIJA ANTUN RELKOVIĆ (1732 - 1798.). Rodio se u Svinjaru (danas Davor) na Savi; otac mu je bio krajiški kapetan. I Matija se kao poručnik borio u sedmogodišnjem ratu, pao 1757. u robstvo kod Breslave, bio zatočen u Frankfurtu na Odri, gdje se dotjerao u njemačkom jeziku i naučio francuzki. Videći naprednu Njemačku, a poznavajući zaostalu Slavoniju, napisao je i u Dresdenu izdao *Satir iliti divji čovik u verše Slavoncem* (1762.). God. 1778. postao je kapetan, 1785. dobio je plemstvo s pridjevkom »von Ehrendorf«; umro je 1798. u Vinkovcima. Njegov je sin bio župnik JOSIP STJEPAN RELKOVIĆ (1754 - 1801.), pisac *Kućnika* (1796.), priručnika za gospodarske poslove po mjesecima, u deseteračkim stihovima.

Satiru od g. 1762. sadržaj je ovo: Slavonac je u šumi sjekao drva i tu se namjerio na Satira, s kojim se sprijateljio, i taj mu u desetercima opisuje sve njegove »falinge« i pokazuje način, kako bi ih mogao popraviti. Govori o nedovoljnom poznavanju jezika i pisma, o tomu, kako Slavonac ne će da šalje djecu u škole, ali zato ima »turske skule«, a to su: prelo, gdje se momci i djevojke naveče sastaju i uče krasti, sramotno govoriti, pjevati i ljubakati; zatim kolo, gdje se nedjeljom sastaju i plešu, mjesto da se Bogu mole; divan, kuda mužkarci nedjeljom i radnim danom dolaze, puše i dangube; moljba (t. j. moba), gdje pomažu jedni drugima u poslu, ali više raznesu, nego pomognu; »posilo«, gdje žene ogovaraju poznate i trate vrieme; k tomu dolaze raztrošna pirovanja. Zatim sliede savjeti zaručnici i zaručniku, te upute »od gazdaluka«. . .

»Satir« je bio štampan u 1500 primjeraka, ali u dvie godine upravo razgrabljen, i Relković je g. 1779. izdao u Osieku drugo, prošireno izdanje. Uz obsežniji uvod, sada »Satir« ima dva diela. Prvi dio (»Satir piva u verše Slavoncem«) ponavlja obširnije i bolje sadržaj prvoga izdanja. U drugome dielu »Slavonac odpiva u verše Satiru« i kazuje mu, kako su se sada u mnogomu popravile prilike u Slavoniji, a Satir ga zato hvali i daje mu još novih savjeta. Osobito ga odvra-

ća od čestih dioba zadruga; tom zgodom navodi se »pisma, koja se i danas uz tamburu piva«, a to je narodna pjesma »Dioba Jakšića«.

Relković je racionalist, koji vjeruje, da će sve zlo, koje vlada Slavonijom, ukloniti *prosvjeta.* Svi treba da idu u školu: i zapovjednik u vojsci i svećenik, i vojnik i seljak, i mužko i žensko. Treba ukloniti »pridsude i zle običaje«, jer je to »drvje i kamenje«, koje smeta napredku. On zato sve svoje napore ulaže u to, da Slavonca makne iz njegova herojskog i primitivnog života i da ga uvede u novi, napredni gradanski život.

Tomu su imala poslužiti i druga njegova djela: *Nova slavonska i nimačka gramatika* (Zagreb, 1767.), prievod njemačke gospodarske knjige Venceslava Ivana Paula *Prava i pomljivo izpisana ovčarnica* (Osiek, 1776.), prievod latinske školske knjige »Institutio elementorum iuris naturalis« pod naslovom *Postanak naravne pravice i dužnosti ljudskih iz nje izvirajućih* (Osiek, 1794.) i *Nek je svašta* (Osiek, 1795.), zbirka anegdota, priča i pripoviedaka iz života velikih i običnih ljudi. U rukopisu su ostale *Ezopove fabule, Pripovidke Pilpajbramine* i *Nauk političan i moralski od Pilpaj-bramine,* djela, koja su posve po ukusu i u stilu suvremene prosvjetiteljske književnosti.

Relković je pisao stihove, ali bez ikakvih umjetničkih pretenzija; ti su stihovi često slabi i dosta nategnuti, no oni, kao i uobće sav njegov književni rad imaju samo da budu sredstvo za veliku svrhu, koju je Relković postavio svomu životu: prosvjećivanje svoga naroda. Narod je doista i prigrlio njegova djela, naročito »Satira«, koji je do danas doživio oko petnaest izdanja, a koji je još uviek rado čitana pučka knjiga, i možda je, iza Kačića, stekao najveću popularnost u širokim narodnim slojevima.

86. Uspjeh »Satira« ponukao je franjevca ĐURU RAPIĆA (1714-1777.), da izda pod plagiranim naslovom djelo *Satir iliti divji čovik u nauku kršćanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit* (Osiek, 1765.), u kojima poučava Slavonca u vjerskim istinama. Ali bilo je i napadaja na Relkovićev »Satir«. Nije nam sačuvan anoniman napadaj »tamburaša slavonskoga«, ali je zato poznat odgovor svećenika VIDA DOŠENA (1720 - 1778.) u pjesmi *Jeka planine, koja na pjesme Satira i Tamburaša slavonskoga odjekuje i odgovara* (Zagreb, 1767.), koja brani prosvjetiteljske ideje Relkovićeve. I sam Došen napisao je obsežno pjesničko djelo *Aždaja sedmoglava* (Zagreb, 1768.), gdje u obliku alegorija živim slikama crta sedam smrtnih grieha, služeći se oštrom satirom u crtanju slavonske družtvene sredine. Došen je žešći i borbeniji od Relkovića, jer mu je i naobrazba veća i dublja. — Relkovića brani, ali se uz to obara i na franjevce, ADAM TADIJA BLAGOJEVIĆ u svome pamfletu *Pjesnik-putnik* (Beč, 1771.); to je ujedno i panegirik Josipu II. i njegovim prosvjetiteljskim nastojanjima prigodom njegova puta po Slavoniji (1771.), pa iztiče, uz ostalo, i nevolje kmetova pod feudalnim sistemom. Preveo je i roman francuzkoga opata G. F Coyera *Khinki, nekoji konkhinkinezian-*

ski događaji, drugim zemljam hasnoviti (Beč, 1771.), služeći se i njemačkim prievodom; to je tipični tendenciozni prosvjetiteljski roman protiv nejednakosti staleža. Valjda na poticaj vlasti preveo je *Prediku od jedinstva u krstjanstvu* (Beč, 1773.), gdje se ističu načela vjerske snošljivosti. Izdao je i jednu knjigu o ovčarstvu (Požun, 1774.). Nažalost, loš stil i slabi stihovi nisu bili u korist autorovu književnom uspjehu. — Među prosvjetitelje pripada i JOSO KRMPOTIĆ, koji je opjevao *Katarine i Jose II. put u Krim* (Beč, 1778.).

Među protivnike prosvjetiteljâ valja ubrojiti već spomenutog ANTUNA IVANOŠIĆA (v. § 83.), koji je izdao knjigu *Svemogući neba i zemlje stvoritelj* (Zagreb, 1788.), pisanu »po razumu Sv. Pisma« i protiv »prosvitljenih«; u obsežnom predgovoru obara se na »otrovne pisce« kao što su »Volter, Rouseavio i ostali mnogi pisci, sadašnjega osobito vrimena krivi naučitelji«. Njegovo djelo su u stihove pretočene tri knjige Sv. Pisma o stvaranju svieta i čovjeka, a na kraju je dodan prievod sedam pokornih psalama Davidovih. — Bez književne vriednosti su dvie pjesme Brođanina JOSIPA STOJANOVIĆA: *Tužba duše i tila osuđena* (Budim, 1794.) i *Uspomena obćinskoga suda* (Budim, 1795.), koje se također obaraju na Voltairea i na »prosvitljene«.

87. Protivnik nekih shvaćanja Relkovićevih bio je i MATIJA PETAR KATANČIĆ (1750 - 1825.), posljednji znatniji slavonski pisac na prielazu 18. u 19. stoljeće. Rođen je u Valpovu, gramatičke nauke učio je u Ugarskoj (i A. M. Relković je iza cerničkog samostana učio gramatiku u Ugarskoj), a i filozofiju je svršio u Budimu (1771.). U Beču je svršio franjevački novicijat (1772.), u Osieku filozofiju i teologiju; među profesorima mu je bio pisac Josip Pavišević. G. 1775 zaređen je za svećenika. Nakon boravka u franjevačkom samostanu u Budimu postao je profesorom na gimnaziji u Osieku (1779.), zatim na arhigimnaziji u Zagrebu (1789.); god. 1795. izabran je za profesora arheologije i numizmatike na sveučilištu u Budimu, a 1800. je zbog slaba zdravlja umirovljen. Umr'o je u budimskom franjevačkom samostanu, gdje se bio sav posvetio naučnom radu.

Pjesničtvom se bavio samo uzgred, i u mlađim danima. Dok je bio na budimskom sveučilištu, utjecao je na nj profesor estetike Szerdahely, bivši isusovac, pa je njemu kasnije i posvetio svoju knjigu pjesama *Fructus auctumnales* (Zagreb, 1791.). U toj knjizi ima oko polovice latinskih, a oko polovice hrvatskih stihova. I hrvatski su stihovi građeni po načelima klasične metrike (po duljini i kratkoći slogova, ne po naglasku); ta je načela u knjizi obrazložio u »*Brevis in prosodiam Illyricae animadversio.* (Prema latinskoj metrici pravio je heksametre i Bruerović). Tako se hrvatske pjesme diele u »I. Peto- i šestonoge« (heksametri i elegički distisi): tri »razgovora pastirska«, jedna elegija u smrt Marije Terezije i »Satir od kola sudi«; »II. Tamburne inostranske«: tri prigodnice u drugim klasičnim metrima; »III. Popivke narodne«: šest pjesama na narodnu, i »IV.

Proste«, koje u sadržaju zove »vulgaria lyrica«: četiri lirske pjesme, među njima i vrlo liepa »Vinobera u zelenoj Molbice dolini, prikazana vilam samoborskim«. Od svih su tih pjesama najljepše one u III. i IV. grupi, jer su najbliže narodnom duhu, a stihovi su im građeni po naglasku.

Ipak, u poviest prosvetiteljske književnosti u Slavoniji ušao je Katančić najviše zbog pjesme »Satir od kola sudi«, gdje se izrugava Satiru, koji hoće vilama zabraniti da plešu kolo riečima: »Kakov budalasti tanac? Potražci Turaka!«, ali mu Klio zatvara usta riečima: »Šuti, mlada ludo!... Tristo bi kolo tu lita, neg Turčina Meka poznade«. I veli, da se ne kvare djevojke u kolu, nego »po budžaci pasi se razvezuju«. Zašto ne kudi igre varoške, gdje se djevojke kvare?

Pojď odovud! Nisi vridan čuti blage popivke
Nit kolo motrit, oni koje motri svetac Apolo.

Preveo je na hrvatski cielo Sveto Pismo, i to u »jezik slavno-ilirički izgovora bosanskoga«; prievod je izišao iza njegove smrti u šest svezaka (Budim, g. 1831.). U rukopisu mu je ostao i veliki rječnik *Pravoslovnik (Etymologicon Illyricum,* 1488 stranica rukopisa).

Inače je Katančić pisac niza znanstvenih djela, koja je vrlo cienio Šafařik i Mommsen. Za nas je vrlo zanimljiva, nažalost na krivu predpostavku postavljena, razpravica *In veterem Croatorum patriam indagatio philologica* (Zagreb, g. 1790.), gdje je dokazivao, da su stari Iliri bili Hrvati; naročito su slabi filologijski dokazi, jer je tada slavistika bila još slabo razvijena. Ta je radnja preštampana kao prva knjiga u većem djelu *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum* (Zagreb, 1795.). Njegovi su nazori bili prihvaćeni od mlađe generacije, te su se naročito u preporodno doba izticali od pristaša t. zv. ilirskog pokreta. Demeter je na pr. svoju dramu »Teuta« pisao u uvjerenju, da su Hrvati potomci Ilira, koji su slavno ratovali s Rimljanima.

D. Banska Hrvatska do sloma jozefinizma

88. U banskoj Hrvatskoj nastavlja se i u 18. stoljeću nabožno-moralizatorna književnost, koju je u 17. stoljeću potakla katolička crkvena obnova, i koja je namienjena vjerskom prosvjećivanju naroda, dok pravoj prosvjetiteljskoj književnosti nema ni traga. Ako se uzme u obzir, da je baš u 18. stoljeću započela snažnu aktivnost habsbužka centralizacija, koja je uspjela lične interese visokoga plemstva ugarskoga i hrvatskoga povezati uz politiku bečkoga dvora i tako otupiti u njega svako nastojanje za posebnom samostalnom politikom Ugarske i Hrvatske, a niže plemstvo je vodilo samo malu lokalnu politiku svojih županija, dok je građanstvo bilo malobrojno i protkano tuđim elementima (v. § 25.), onda je razumljivo, da se za narod nije imao tko brinuti, osim redovnikâ i svećenikâ. Sva

književna djelatnost na hrvatskom jeziku, i to na kajkavskom narječju, koje se pretežito govorilo u banskoj Hrvatskoj, u rukama je pavlina i isusovaca te nešto svjetovnoga klera. Osim te u suštini nabožne književnosti ima i nešto naučnog rada (teologija, poviest, zemljopis, jezikoslovlje, fizika), ali taj je pisan latinskim jezikom i ostaje ponajviše neizdan.

Pavlin Gašpar Malečić (1646 - 1702.), Varaždinac, proveo je g. 1700. diobu ovdašnje pavlinske provincije u dvie grane: u hrvatsko-njemačku i u ugarsku provinciju. Ali unatoč povećane samostalnosti naših pavlina nije povećan njihov književni rad. Najznatniji je pisac HILARION GAŠPAROTI (1714 - 1762.), rođen Samoborac, koji je izdao ogromno kajkavsko djelo u četiri knjige *Cvet sveteh ali življenje i čini svetcev* (Graz, 1752.; Beč, 1756., 1760. i 1761.), gdje su po danima u mjesecu, u svakoj knjizi za po tri mjeseca, izneseni životi svetaca »vsem vernem krščanskem dušicam Horvatskoga Orsaga na napredek i duhovnem pastirom na polehčicu prodekuvanja«, po piscu »na naš slovenski jezik . . . preloženi«. — IVAN KRIŠTOLOVEC († 1730.) pisao je latinska djela o poviesti pavlinskoga reda, a na hrvatskom je jeziku izdao *Tomaša od Kempisa: Od nasleduvanja Kristuševoga* i *Život svete Marte i Magdalene.* Historik pavlinskoga reda bio je i Nikola Benger (1695-1766.), koji je pisao latinski, kao i historik JOSIP BEDEKOVIĆ (†1760.), koji je s latinskoga preveo djelce pavlina Adama Kaloczanija *Manuale t. j. ručna knjižica ili kratek nauk* (Graz, 1744.). Pavlinski red je ukinut 1786.

Isusovci su izdali znameniti rječnik *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples* (Zagreb, 1742.), što ga je dobrim dielom izradio FRANJO SUŠNIK (1686-1739.), a dovršio i priredio za štampu ANDRIJA JAMBREŠIĆ (r. 1706.). Čuvši, da se taj rječnik štampa, brzo su se i pavlini odlučili na izdavanje Belestonec-Orlovićeva *Gazophylaciuma* (1740.; v. §. 61.). Inače je od isusovačkih pisaca za narod najplodniji JURAJ MULIH (†1753.), koji je najveći dio svoga života proveo propoviedajući kao misionar po Hrvatskoj i Slavoniji te Ugarskoj, pa je i napisao oko dvadesetak nabožno-moralnih knjiga, među njima veliki *Posel apostolski vu krščanskom nauku postavljen* (Zagreb, 1742.), u dva svezka. Neke njegove knjige, namienjene Slavoniji, pisane su štokavskom ikavštinom. I IVAN MULIH (1738-1798.) je izdao u dva svezka *Prodeštva kratka i gotova* (Zagreb, 1782. i 1784.), a paragvajski misionar NIKOLA PLANTIĆ († 1777.) napisao je *Pobožna i kratka za vsaki dan meseca premišljavanja* (Zagreb, 1775.). »Po jednom mašniku tovaruštva Jezuševoga«, Nikoli Laurenčiću, priređeno je treće izdanje Vitezovićeve *Kronike,* gdje su na sačuvani slog (ili, vjerojatnije, na preostale primjerke) drugog izdanja (1744.) dodani događaji od god. 1744-1762. kao »Pridavek kronike«, a obradio ih je Baltazar Krčelić.

Među isusovcima, koji su latinski pisali, izdao je JOSIP MIKOCI (1734 do 1800.) važno poviestno djelo *Otiorum Croatiae liber unus,* koje je izdano tek poslije njegove smrti (Budim, godine 1806.); on ne stoji na tada uobičajenom

stajalištu autoktonosti Hrvata na njihovu sadanjemu teritoriju, već tvrdi, da su se s dopuštenjem cara Heraklija i oružanom borbom naselili u Dalmaciji. Uz ostalo je Mikoci napisao i poviest zagrebačke gimnazije do g. 1785. ANDRIJA BLAŠKOVIĆ (1726 - 1796.) napisao je veliko, ali nedovršeno djelo u 4 svezka *Historia universalis Illyrici* (1781-4.) Latinski su pisali također Franjo Ks. Hinterholzer (†1782.) i *Kazimir Bedeković* (1728-1782.), koji je osim naučnih djela napisao i latinsku crkvenu dramu *Joseph* (Beč, 1779.) te dvie drame o sv. Justinu i Bernardu, pod naslovom *Hilaria Collegii Croatici ante cineres* (Beč, 1780.). Isusovci naime i u 18. stoljeću priređuju školske dramske predstave, koje su se redovno igrale latinski, ali ih je bilo i na hrvatskom jeziku. Jednu latinsku tragediju Karla Ruea preveo je na kajkavski i izdao Josip Sibenegg, isusovac i profesor zagrebačke gimnazije, pod naslovom *Lysimachus* (Graz, 1768.); to je najstarija štampana kajkavska drama.

Rad svjetovnoga klera još je neznatniji. Krapinski župnik STJEPAN FUČEK izdao je *Historie s kratkem duhovnem razgovorom od poslednjeh dugovanj* (Zagreb, 1735.), a župnik MIHALJ ŠILOBOD-BOLŠIĆ izdao je *Aritmetiku horvatsku* (Zagreb, 1758.), koja se upotrebljavala i u školama. Najvažniji je od svećenika-pisaca kanonik ADAM BALTAZAR KRČELIĆ (1715 - 1778.), koji je bio u službi dvora, pa jedini u ovo doba ima neke prosvetiteljske crte u svom radu. Brani Relkovića, udara na Verböczya i na privilegije plemstva. Napisao je hrvatski *Življenje blaženoga Gazotti Auguština, zagrebečkoga biškupa* (Zagreb, 1747.). Važnija su mu poviestna djela, koja su pisana latinski: slabije *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* (Zagreb, g. 1770.), bolje *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus I.* (Zagreb, 1770.), i najbolje *Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam* (izd. T. Smičiklas, 1901.), neka vrst autorovih memoara, u kojima se ogleda sav javni život onoga doba. Posljednje mu je djelce *Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio* (Varaždin, 1774.), najstariji poviestni pregled hrvatske književnosti u sjevernim krajevima.

Posebno mjesto zauzima i po svom redu i po književnom radu JURAJ MALJEVAC, rodom Slovenac, koji je stupivši u red kapucina uzeo ime Gregur i postao hrvatski pisac pod imenom PATER GREGUR KAPUCIN (1734 - 1812.). Za vrieme austro-ruskoga rata s Turcima izdavao je neku vrstu hrvatskih novina u stihovima *Nestrančno vezdašnjega rata ispisivanje* (1788 - 1790.). O Isusu dobrom pastiru izpjevao je pjesmu *Nebeski pastir* (Ptuj, 1795.). Djelomično u dialozima izpjevana je *Horvacka od Kristuševa narođenja vitija* (Zagreb, 1800.), pjesma prilično duhovita i s dosta dobroćudnog humora.

Iz 18. vieka, a osobito iz druge polovice stoljeća, imade mnogo anonimnih paskvila, uperenih protiv iztaknutih ličnosti, a isto tako i obilje napitnica i pjesama u čast »vinskih doktora«, na pr. poznatog družtva »pinte«. Ima i više ru-

kopisnih pjesmarica s pjesmama ponajviše anonimnih pjesnika. Jedan su takav zbornik iz g. 1781. *Pesme horvatske* grofice Katarine Patačić, koji sadrži prepjeve iz talijanskog pjesničtva. (Izd. Drechler, Građa VII.).

89. Osobito treba iztaknuti znatnu dramsku proizvodnju, koja je nastala povodom predstava, što su se uobičajile bile po isusovačkim školama u svim većim gradovima Hrvatske. Te su isusovačke predstave bile pretežito latinske, a s ukinućem isusovačkog reda nestalo je i tih predstava po hrvatskim gradovima. Ali u Zagrebu prenio se običaj, da se priređuju predstave, u sjemenište, i za razliku od isusovačkih, ove su predstave bile hrvatske, a davali su se prievodi ili preradbe komadâ, koji su se u to doba igrali i inače na vanjskim pozornicama. Ima tragova francuzke komedije (Molière) i talijanske (Goldoni), no najviše su se prerađivali suvremeni njemački pisci Kotzebue i Iffland, pa i još neznatniji. Razumije se, da je i u tim komadima bila iztaknuta moralna pouka, ali redovno odišu i hrvatskim rodoljubnim duhom, a naravno da probija iz njih nesklonost jozefinskom »razsvećenju«.

U tom radu na drami iztaknuo se najjači kajkavski književnik podkraj 18. stoljeća, svećenik i bivši pavlin, TITO BREZOVAČKI (1757 - 1805.). Prvi njegov igrokaz *Sveti Aleksi* (Zagreb, 1786.), obrađuje poznatu legendu o sinu rimskog senatora, koji na dan svadbe napušta roditeljsku kuću, a vraća se u nju kasnije kao prosjak i godinama živi pod stubištem. Jezik mu je tu još pod utjecajem latinske sintakse, a drama puna retorike. Neprispodobivo je bolje glavno njegovo djelo *Matijaš Grabancijaš dijak* (Zagreb, 1804.), gdje kao okvir služi narodno vjerovanje u čarobnjačku moć (»negromanzia«) đaka, koji je svršio trinaestu školu, a može odkriti prošlost i budućnost. To je satira na prilike onoga doba, u stilu suvremene bečke lakrdije (Wiener Posse), u kojoj znatnu ulogu igra đak-prosjak, koji izvodi i čarolije. Uza sve to »Grabancijaš« je izvorno djelo s mnogo aluzija na suvremene prilike, a glavni junak je nosilac autorovih misli, koje su odgojne svojom tendencijom, ali protivne suvremenom prosvjetiteljstvu. Brezovačkomu se pripisuje i slabija komedija *Diogeneš ili sluga dveh zgubleneh bratov* (izdao god. 1823. Mikloušić), o dva brata, što se traže, a žive pod istim krovom; služi ih zajednički sluga, za koga se izpostavi, da je sin jednoga od te braće. Iztaknuta crta slugina značaja je ta, što kaže svakomu istinu u lice.

Brezovački se i u drugome svome radu pokazuje nesklon jozefinizmu. U stilu paskvila i pamfleta, koji su se u 18. stoljeću mnogo širili po Zagrebu, izišao je u jednoj latinskoj brošuri pod pseudonimom Szabadhegyi napadaj na razkalašenost i nerad višega hrvatskoga klera, a naročito zagrebačkoga kaptola. Pisac, očito svećenik, nije radikalni jozefinista, ali mrzi plemićke povlastice u crkvi (samo plemići mogu postati kanonici) i odlučno zastupa ideju demokratizacije crkve u duhu jozefinizma. Brezovački odbija taj napadaj u jednoj brošuri *(Authoris et*

reflexionum de reformatione cleri ... confutatio; Zagreb, 1793.), jer ga smatra napadajem na sav kler, viši i niži, odnosno na crkvu. Dakako da niti je Szabadhegyijeva brošura dovela do željenih reforama, niti ih je Brezovački spriečio; iza smrti Josipa II. i brata mu Leopolda II. došao je na priestolje reakcionarni Franjo II., pa tada nije bilo vrieme ni za kakve slobodoumne reforme.

Brezovački je bio i dobar hrvatski rodoljub. U jednoj latinskoj pjesmi iz g. 1790., kad je došlo do prvih ozbiljnijih sukoba Hrvata s Madžarima, dovikuje on:

Libera Regna sumus, si quem pudet esse Croatam
Hunnis subjectus serviat ille feris.

Pjesmi *Jeremijaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući,* gdje udara na društvenu pokvarenost svoga vremena, zabranila je cenzura g. 1801. štampanje. U drugoj pjesmi *Horvat Horvatom horvatski govori,* štampanoj u »Novom kalendaru« g. 1801., odlučno ustaje protiv francuzke revolucije i njenih prevratnih društvenih ideja, koje neki u srdcu nose želeći:

Da b' Francuzi došli simo,
Mi jedino to želimo,
Nam bu onda vsem skup bolje,
onda bumo naše volje,
onda bumo vsi jednaki,
gospon bude zmed nas vsaki.
Mi slobodni vsi budemo,
kmeti više ne budemo,
nit na delo nit na tlaku,
odpuste nam štivru svaku.

A Brezovački se nad time zgraža riečima:

O moj človek, kaj govoriš,
vere ne znaš, kaj tovoriš?
Hodi z menom vu Francuzku
zemlju, budeš videl gusku ...

Taj zanimljivi kajkavski književnik pjevao je neke prigodne pjesme i u narodnim desetercima u dosta liepoj ikavskoj štokavštini, a u duhu Kačićevu.

Od ostalih kajkavskih književnika pripada ovamo i MATIJA JANDRIĆ (1776 - 1828.), koji je napisao igrokaz *Ljubomirović ili prijatelj pravi,* prievod s njemačkoga Goldonijeve komedije »Il vero amico«. Taj je igrokaz preradio i JAKOB LOVRENČIĆ (1787 - 1842.) pod naslovom *Rodbinstvo.* Lovrenčić u knjizi *Adolf ili kakvi su ljudi* (1833.) očekuje, da će narod, a ne gospoda pomladiti hrvatsko društvo; prema njemačkim šaljivim pričama o Tillu Eulenspiegelu sastavio je zbornik anegdota o *Petrici Kerempuhu* (Varaždin, 1834.). U taj krug spisate-

lja pripada i župnik ANTUN VRANIĆ († 1824.), koji je slobodno preveo na hrvatski Campeovu preradbu Defoeova Robinzona pod naslovom *Mlajši Robinzon* (Zagreb, 1796.) u dvie knjige.

90. Vrlo zaslužan kulturni radnik bio je TOMA MIKLOUŠIĆ (1767-1833.), gimnazijski profesor, a kasnije župnik u Pušći, Stenjevcu i Jaski. On je tipičan pučki pisac i zapravo jedini prosvjetitelj među kajkavcima, ali ipak u okviru crkvenih i vjerskih shvaćanja. Bio je pisac kalendara, prigodničar, kompilator, prerađivač i zaslužni izdavač kajkavskih drama. On je, uz ostalo, izdao i Sibeneggova »Lizimakuša« i Jandrićeva »Ljubomirovića« i Brezovačkoga »Matijaša Grabancijaša« i »Diogeneša« (bez oznake autora) i dr. Po njemačkom je napisao dramu *Huta pri Savi,* prigodom vraćanja prekosavske Hrvatske pod bansku vlast g. 1822. (v. § 24.). Povrh *Stoletnoga kalendara* (Zagreb, 1819.) sa zanimljivim predgovorom, u kojemu »domorodce« odvraća, »da poleg vetomadnešega bludnoga nekojeh šlavonskoga jezika znancev namišljenja svoj horvatski jezik pomrzeti ne pustiju«, izdao je i zbornik različitoga poučnoga štiva *Izbor dugovanj vsakovrstneh za hasen i razveselenje služečeh* (Zagreb, 1821.). Djelo ima četiri diela: I. »Od početka naroda slovinskoga i njegovih ladavcev« (poviest slavensko-ilirska, odnosno hrvatska), II. »Od slovarnic, piscev i knjig Orsaga Horvatskoga« (književna poviest), III. »Od gospodarstva i domaćeh protimbih«, i IV. »Prirečja horvatska« (poslovice), »mudri zgovori i popevke« i »glasovite stvari« (svaštice).

Miklooušić je bio veliki kajkavski čistunac, pa je i jezik pisaca, što ih je izdavao, čistio od štokavizama i dotjeravao prema kajkavskom književnom stilu. Svojim prosvjetiteljskim radom, kao i naglašenom kajkavskom orientacijom Miklooušić pripada u 18. stoljeće, ali dielom svoga života i rada stajao je u doticaju i s piscima 19. stoljeća, koji su pripremali hrvatski preporod. Sam je sebe najljepše karakterizirao u predgovoru svome »Izboru dugovanj«, gdje govori o ljubavi Madžara za njihov jezik, pa ovako nastavlja: »Zakaj to isto biti ne bi moglo i z horvatskem, koji pred vnogemi z plodnostjum rečih dičiti se more? Ove zadnjič sreće ja se ne dočakam; medtemtoga mene vu grobu jošće mojem batrivelo bude mišlenje ono, da budući negda domorodci spominjali budeju: Bil je jednoć domorodec zmed ostaleh jeden, koji imel je goruću želju domovine svojoj po osvetlanju narodnoga jezika diku pribaviti, ali — trsenja njegova koji bi želel, nê mogel, koji bi mogel, podpreti neje hotel«.

III.

HRVATSKI PREPOROD I NOVA KNJIŽEVNOST

13. HRVATSKI PREPOROD

A. Pripremanje hrvatskog preporoda i sukobi s Madžarima (1790-1830.)

91. Hrvatsko i ugarsko plemstvo, naročito visoko, doživjelo je za vladanja Josipa II. težko razočaranje. Da sačuva svoje povlastice i da poveća svoje materialno blagostanje, odbilo se ono u toku 18. stoljeća od svoga naroda i postalo je puko oruđe u rukama habsburžke dinastičke i dvorske politike. Ali kad je Josip II. počeo čitav niz svojih reforama u duhu prosvjetiteljstva, koje su bile dobronamjerne i išle za poboljšanjem obćih životnih prilika svega naroda, morao se sukobiti s interesima onih, koji su bili »beati possidentes«, i koje je moralo zabrinuti, da se na njihov račun poboljšava položaj drugih. Tako je došlo do ogorčene opozicije plemstva bečkoj centralističkoj i germanizatornoj politici; kao vidljiv znak svoga protesta počelo je ono u Ugarskoj nositi starinsku velikašku odoru i govoriti madžarski, dok je u Hrvatskoj stalo govoriti hrvatski, kako veli grof Oršić (Arkiv za povj. jug. X., v. § 24.).

Uza sve to, s upotrebom narodnoga jezika nije išlo baš tako lako. Madžarska gospoda i sama nisu znala dobro madžarski, a mnoga baš i nikako, jer su govorili ponajviše francuzki, talijanski i njemački, a službeni je jezik bio latinski. Jedino niže plemstvo i svećenstvo, pa građanstvo, znali su kako tako jezik svoga naroda. Zato je trebalo narodni jezik najprije naučiti u školama, a onda ga uvesti u javni život i zakonodavstvo, dakle učiniti ga službenim. Kod toga su Madžari imali i tu potežkoću, da je od neko sedam i po milijuna stanovnika Ugarske (bez Hrvatske) manje od jedne trećine bilo Madžara (2,322.000), a blizu četiri milijuna Slavena, preko pola milijuna Rumunja, a uz to i oko pola milijuna Niemaca. To sve nije smetalo Madžare, da ipak uporno i uztrajno stanu uvoditi madžarski jezik u javni život i nametati ga i nemadžarskim narodima Ugarske; tako su pomalo preuzeli istu ulogu prema svojim narodnostima, koju je prije igrao Beč prema Madžarima, pa je naravno, da su morali doći u sukob s njima. A pogotovo su se žestoko opirali uvođenju madžarskoga jezika u javni život Hrvati.

Dakako da je i inače duh novog madžarskog sabora od g. 1790. bio sve prije nego demokratski. Tražila se uzpostava svih plemićkih povlastica, a bilo je i glasova, da treba uvesti još daleko strože mjere prema seljacima, nego što su bile prije Josipovih reforama. Jedino što je nižemu plemstvu, koje je većinom bilo

kalvinsko, odgovaralo, bio je carev edikt o toleranciji. Jasno je, da i hrvatsko plemstvo nije bilo zadahnuto slobodoumnijim težnjama od madžarskoga. Ono je osim toga bilo znatno malobrojnije, pa je osjećalo potrebu, da se u obrani svojih interesa što jače prisloni uz madžarsko plemstvo. (Početkom 19. stoljeća bilo je u Ugarskoj 351.000 plemića, a 7, 200.000 neplemića. G. 1785. bilo je u Hrvatskoj plemića 18.918, a g. 1829. neplemića 360.540; u Slavoniji bilo je g. 1785. svega 628 plemića, a g. 1805. neplemića 286.350.).

Spajala je hrvatske i madžarske političke predstavnike mržnja na Austriju, koja je za njih značila opasnost za njihove povlastice, a pogotovo austrijska težnja za centralizacijom, koja bi ih, u sklopu različitih narodnosti, mogla dovesti u manjinu i onemogućiti borbu za njihova prava; k tomu je pridošla mržnja na »egzotični« njemački jezik, kojoj su se pridružili i ostali narodni slojevi, osjećajući što sviestno što po instinktu, da bi se preko administracije strani jezik uvukao u sav javni život, a pomalo bi mogao i iztisnuti jezik naroda, koji je glavni atribut narodne individualnosti. I za Hrvate i za Madžare je dakle slom jozefinizma značio »restitutio in integrum«, ali ipak s tom razlikom, da su Madžari uvidjevši, kolika je potreba i vriednost izgrađene nacionalne sviesti, a pod utjecajem ideja, što su dolazile sa Zapada, odmah počeli sviestno udarati temelje novoj Ugarskoj uvodeći narodni jezik u javni život, dok su hrvatski povlašteni staleži, trebajući podporu Madžara u borbi za staležke interese, a i za cjelokupnost otačbine, stali na po puta. Hrvati su se borili za očuvanje *latinskog jezika* u javnom životu; latinski je jezik značio za njih respektiranje konstitucije i u njoj potvrđenih njihovih prava; po njemu su oni mogli sudjelovati u vlasti. Uvođenje *madžarskoga* jezika značilo je za Hrvate, ako ga ne nauče, njihovo uklanjanje s vlasti, a možda i ukidanje njihovih povlastica (a pogotovo njihovih »jura municipalia«), što u daljoj konzekvenciji znači: njihovu političku smrt i materialnu propast. Za njih i uvođenje *hrvatskoga* jezika, u tadanjim političko-administrativnim prilikama, nije moglo značiti očuvanje njihove političke prevlasti i materialnih povlastica, pa zato ono nije ni moglo ozbiljno doći u razpravu, osim ako se pomišljalo na posvemašnju izmjenu političke, upravne, a s vremenom i socialne strukture u državi. Toga se stara generacija političara u tolikoj mjeri bojala, da je izticanje uvođenja hrvatskog jezika, ako je do toga u razpravama i sporovima s Madžarima i došlo, zapravo služilo više kao sredstvo *zastrašivanja* prema Madžarima, negoli kao ozbiljan politički cilj, za kojim bi težili.

Tako možemo razumjeti, da je zagrebački veliki župan Nikola Škrlec, obćenito smatran najumnijom političkom glavom kod Hrvata, održao kod restauracije (obnove) zagrebačke županije g. 1790. govor, u kome je iztaknuo, da će se svakom sistemu bezzakonja ili mimoilaženja legislative (sabora) od strane egzekutivne vlasti (organa bečkoga dvora) moći stati na put samo tako, da se nerazrješivom vezom sjedine Hrvati s Ugarskom. To je zamišljao tako, da bi se ustanovio

»vrhovni senat« kraljevine Ugarske i Hrvatske, koji bi podržavao vezu s kraljem, ali se bez privole *čitavoga senata* ne bi smjelo ništa učiniti (očito, da ne bi Madžari nadglasali Hrvate).

Kako su se zajednički poslovi Hrvata i Madžara razpravljali na zajedničkom ugarskom saboru (redovno u Budimu ili Požunu - Bratislavi), to su Hrvati slali na taj zajednički sabor svoje *nuncije* (poslanike), kojih je obično bilo po dva u donjoj ili zastupničkoj kući, a po jedan u gornjoj ili gospodskoj (velikaškoj) kući. Oni su zastupali kraljevinu Hrvatsku (i Slavoniju) kao cjelinu i mogli su staviti svoj veto svakomu zakonskomu priedlogu, koji se ticao Hrvatske i Hrvata, pa je zato bilo svejedno, koliko ih ima. U strahu, da im se ne bi narinule kakve opasne novotarije pod krinkom potrebnih i suvremenih poboljšica, oni su redovno bili neskloni reformama, pa su, što je i prirodno, nalazili više oslona u konzervativnoj gornjoj kući.

Polazeći na zajednički sabor, hrvatski bi poslanici dobili od hrvatskog sabora instrukcije (upute), kojih su se trebali držati. Tako su i za budimski sabor od godine 1790/91. dobili upute, da zahtievaju: 1. obrazovanje zajedničke vlade za Ugarsku i Hrvatsku, koja će pomno paziti, da se ništa ne dogodi, što bi se kosilo s »konstitucijom« (ustavom); 2. taj odnošaj (t. j. zajednička vlada) ima dotle da potraje, dok Hrvatska ne zadobije natrag svoje teritorije, koje sada drže Turci i Mletčani, i ne uzmogne za njih urediti posebni dikasterij (t. j. vladu); 3. sve dotle primat će svih šest hrvatskih županija naloge od ugarske vlade. Uz to treba da poslanici budno paze na posebna prava Hrvatske (iura municipalia).

Da se razumije naročito težki položaj hrvatskih staleža, treba imati na umu, da je ukinućem hrvatskog kraljevskog vieća Hrvatska bila g. 1779. podvrgnuta ugarskom namjestničkom vieću (konziliju), koji je bio vrhovna vlast, dakle stvarno vlada i za Hrvatsku. Odmah zatim nadošla je centralizacija Josipa II. i nova administrativna razdioba, po kojoj je Slavonija (s Viroviticom, Osiekom, Valpovom i Zemunom) podpala pod pečujski distrikt (oblast). A Madžari su već od oslobođenja (»dolnje«) Slavonije svojatali taj dio Hrvatske za sebe, pa im je uspjelo provesti (zak. čl. XXIII: 1751.) i to, da su slavonske županije slale po dva zastupnika izravno u ugarski sabor (a dakako i u hrvatski), premda su inače podpadale pod upravu i sudbenost hrvatskoga bana.

Madžari su prihvatili navedene zahtjeve hrvatskih nuncija zakonskim člancima LVIII i LIX: 1791. Tako je sada i ustavnim putem utvrđena zajednička vlada za Ugarsku i Hrvatsku, koja je dotad postojala *de facto,* ali bez privole Hrvata. Istodobno je naglašena i *privremenost* te zajedničke vlade, a iztaknuta je kao cilj hrvatske politike: uzpostava integriteta hrvatskog teritorija kao i posebne vlade za Hrvatsku. Naročito je uzakonjeno, da svih *šest* hrvatskih županija (upravo tri hrvatske i tri slavonske) primaju naloge zajedničke vlade kao dielovi

hrvatskoga teritorija, a ne ugarskoga; time je Slavonija i zakonski potvrđena kao dio hrvatskoga državnoga područja.

Kad je u donjoj kući, odmah na početku budimskoga zasjedanja, bio postavljen zahtjev, da se saborski dnevnici kao i razprave vode na madžarskom jeziku, Hrvati su to odlučno odklonili, pa je uz pomoć gornjega doma stvoren zaključak, da se uz madžarski tekst vodi i autentična latinska verzija dnevnika. U povodu pokušaja, da se latinski zamieni madžarskim jezikom, izdali su hrvatski nunciji 1. rujna 1790. štampom knjižicu *Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae, quoad inducendam Hungaricam linguam* (pisac će joj biti Nikola Škrlec). U njoj se iznosi suština madžarsko-hrvatskog jezičnog spora. Tu se veli, kako Madžari nisu tvorili nikad više od četvrtine stanovničtva u Ugarskoj, pa zato ga nisu ni mogli pomadžariti. Jedva trećina svih stanovnika Ugarske, ne računajući uobće Hrvatsku, može da razumije madžarski, a u Hrvatskoj čak ni odličnici ne znaju madžarski; tu bi lakše bilo uvesti francuzki ili talijanski, jer te jezike razumiju bar gospoda i svećenici. Savez s Ugarskom osnovan je na zajedničkoj upotrebi latinskoga jezika. Kad bi se zajednički poslovi rješavali madžarski, Hrvati bi morali šutjeti i ostali bi bez utjecaja na poslove, koji ih se tiču. Samo rob se daje siliti na učenje nepoznata jezika, a Hrvatima je svejedno, uče li silom njemački ili madžarski, sili li ih na to kralj ili njihov saveznik (t. j. Madžari).

Hrvatskoj su »konstitucija« (t. j. zakonski članci stvoreni na saborima, a sankcionirani po vladarima, te druge povlastice i ustanove u »Corpus iuris Hungarici«) i »iura municipalia« (t. j. posebna prava Hrvatske, kojih nije imala Ugarska) osiguravali ipak izuzetan položaj, makar da je bila podvrgnuta ugarskoj vladi. Sve je ovisilo o tome, kako će Madžari sami poštivati ustav, za čije su se poštivanje, osobito za Josipa II., toliko borili, odnosno koliko će poći putem obilaženja i kršenja njegova. Kao *zakonita* sredstva stajala su Hrvatima u toj borbi na razpolaganju samo dokazivanja, prosvjedi i dozivanje u pomoć kralja, da zaštiti ugarski ustav — protiv Madžara!

Na dalji unutarnji politički razvoj utjecali su mnogo i događaji u vezi s vanjskom politikom, a naročito francuzki ratovi (do 1813.) i Metternichov absolutizam (1813 - 1825.). Za Hrvate su ovo najvažnije točke razvoja: Madžari uvode madžarski jezik u škole (1792.), zatim u većinu ugarskih ureda (1805.), a zahtievaju ga i kao zapoviedni u vojsci (1807.), ali bez uspjeha. Nakon sloma absolutističke periode za Franje II., zahtievaju Madžari, da se madžarski jezik uvede u sve škole i urede u zemljama krune sv. Stjepana (1825.), no Hrvati uspievaju i dalje sačuvati latinski uredovni jezik; ipak je hrvatski sabor uveo madžarski kao obligatan u sve više škole (1827.). Na požunskom saboru g. 1825. drži prvi puta govor na madžarskom jeziku u velikaškoj kući grof Stjepan Széchenyi, što pokazuje, da se nakon ponovnih protuustavnih čina bečkoga dvora i madžarska aristokra-

77. *Matija Antun Relković (1732—1798.)*

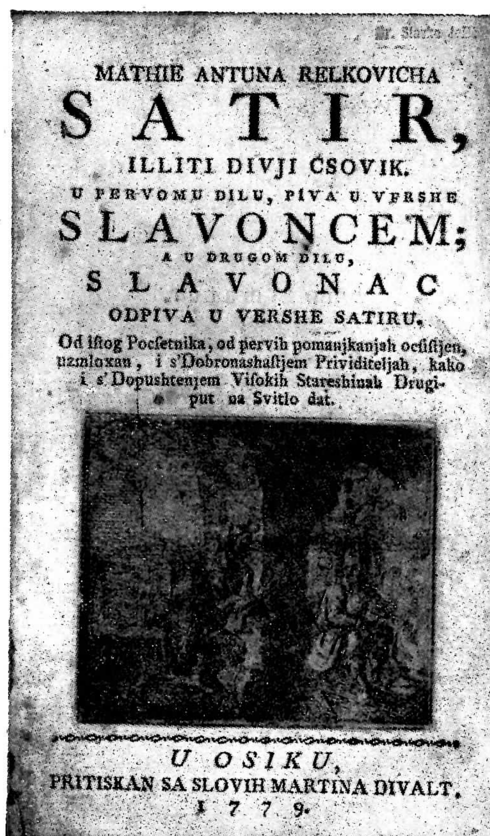
78. *Matija Petar Katančić (1750—1825.)*

SATYR
illiti
DIVYI CSOVIK
U VERSHE SLAVONCEM.

1762.

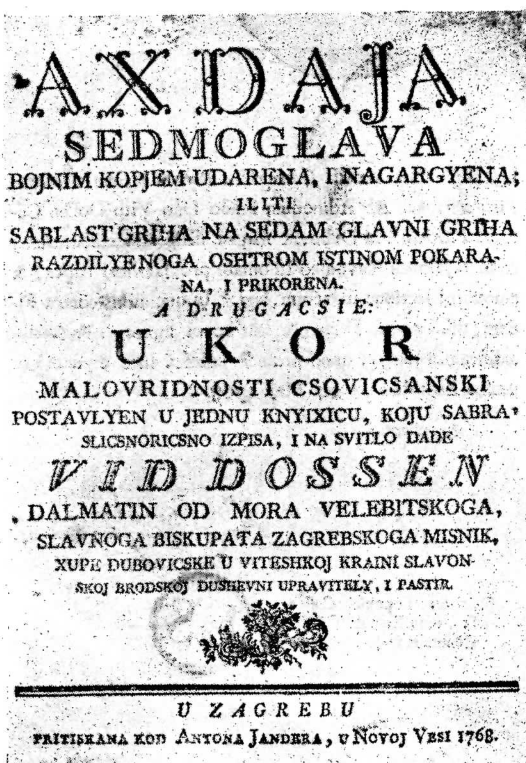
79. *M. A. Relković: Satir iliti divji čovik, 1. izd. Dresden, 1762.*

MATHIE ANTUNA RELKOVICHA
SATIR,
ILLITI DIVJI CSOVIK.
U PERVOMU DILU, PIVA U VERSHE
SLAVONCEM;
A U DRUGOM DILU,
SLAVONAC
ODPIVA U VERSHE SATIRU.
Od istog Pocsetnika, od pervih pomanjkanjah ocsistjen, uzmloxan, i s'Dobronashastjem Prividiteljah, kako i s' Dopushtenjem Visokih Stareshinah Drugiput na Svitlo dat.

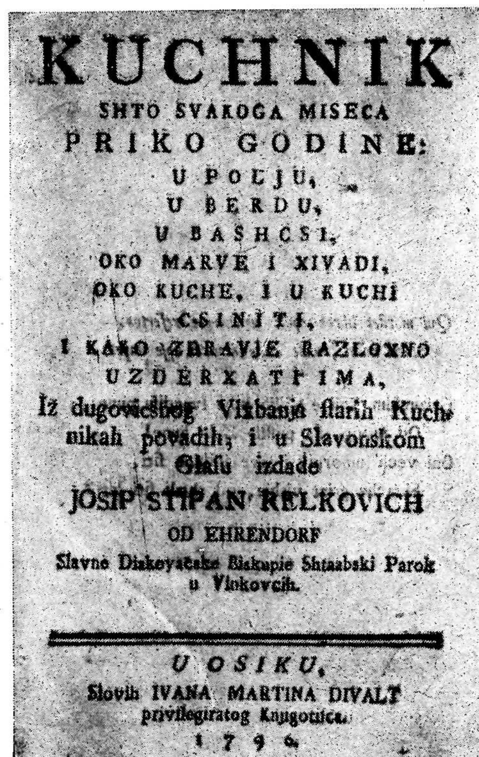
U OSIKU,
PRITISKAN SA SLOVIH MARTINA DIVALT.
1779.

80. *M. A. Relković: Satir, 2. izd. Osiek, 1779.*

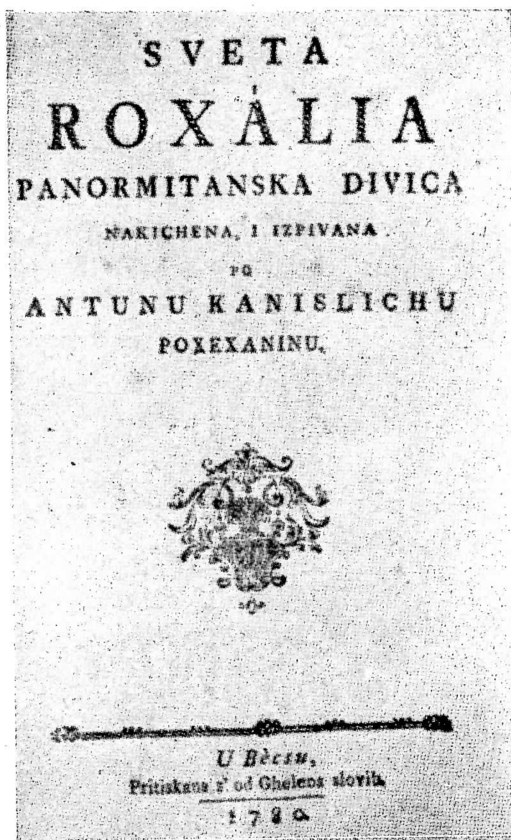
AXDAJA
SEDMOGLAVA
BOJNIM KOPJEM UDARENA, I NAGARGYENA;
ILITI
SABLAST GRIHA NA SEDAM GLAVNI GRIHA
RAZDILYENOGA OSHTROM ISTINOM POKARA-
NA, I PRIKORENA.
A DRUGACSIE:
UKOR
MALOVRIDNOSTI CSOVICSANSKI
POSTAVLYEN U JEDNU KNYIXICU, KOJU SABRA,
SLICSNORICSNO IZPISA, I NA SVITLO DADE
VID DOSSEN
DALMATIN OD MORA VELEBITSKOGA,
SLAVNOGA BISKUPATA ZAGREBSKOGA MISNIK,
XUPE DUBOVICSKE U VITESHKOJ KRAINI SLAVON-
SKOJ BRODSKOJ DUSHEVNI UPRAVITELY, I PASTIR.
U ZAGREBU
PRITISKANA KOD ANTONA JANDERA, U NOVOJ VESI 1768.

81. Vid Došen: Aždaja sedmoglava, Zagreb, 1768.

KUCHNIK
SHTO SVAKOGA MISECA
PRIKO GODINE:
U POLJU,
U BERDU,
U BASHCSI,
OKO MARVE I XIVADI,
OKO KUCHE, I U KUCHI
CSINITI,
I KAKO ZDRAVJE RAZLOXNO
UZDERXATI IMA,
Iz dugovicsnog Vixbanja ſtarih Kuch-
nikah povadih, i u Slavonskom
Glasu izdade
JOSIP STIPAN RELKOVICH
OD EHRENDORF
Slavne Diakovacske Biskupie Shtaabski Parok
u Vinkovcih.
U OSIKU,
Slovih IVANA MARTINA DIVALT
privilegiratog Knjgotiska.
1796.

82. Josip Stjepan Relković: Kućnik. Osiek, 1796.

SVETA
ROXALIA
PANORMITANSKA DIVICA
NAKICHENA, I IZPIVANA
PO
ANTUNU KANISLICHU
POXEXANINU.
U Bècsu,
Pritiskana s' od Ghelena slovih
1780.

83. Antun Kanižlić: Sveta Rožalija. Beč, 1780.

FRVCTVS
AVCTVMNALES
IN IVGIS
PARNASSI PANNONII
MAXIMAM PARTEM
LECTI
LATIA ET ILLYRICA
CHELI DECORI
VATE
MATH. PETRO
KATANCSICH
PANNONIO
IN ARCHIGYMN. ZAGRAB.
SCHOL. HVM. PROFESSORE P.O.
ZAGRABIAE
Typis TRATTNERIANIS MDCCXCI.

84. M. P. Katančić: Fructus autumnales. Zagreb, 1791.

cija približila nacionalnom duhu nove madžarske politike. Šada već i hrvatski staleži počinju popuštati, a u hrvatskim se županijama iznose priedlozi o obligatnom učenju madžarskog jezika u hrvatskim školama. I stvarno, kraljevskom je naredbom proglašen madžarski jezik obvezatnim predmetom za sve učenike hrvatskih gimnazija godine 1833.

Za cielo to vrieme trajno je dolazilo do blažih ili žešćih sukoba s Madžarima. Madžari su počeli shvaćati tadanji položaj Hrvatske tako, kao da uobće više nema hrvatskog kraljevstva, i kao da je Hrvatska sastavni dio Ugarske. Zato da se utvrdi državopravni položaj Hrvatske prema Ugarskoj, napiše protonotar Josip Kušević latinsku knjižicu *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1830.), u kojoj tumači razvitak hrvatskog javnog prava od najstarijih vremena pa do najnovijega doba, i dokazuje, da je Hrvatska uviek imala svoj zasebni državopravni položaj.

Kad su se hrvatski poslanici g. 1831. vratili iz Požuna i obaviestili hrvatski sabor o razpravama, što su se tamo vodile, rekli su: »Madžari navališe na municipalna prava Hrvatske svom žestinom; za ovaj puta obranismo još naše zakone, no ozbiljno se bojimo, da to na budućem saboru ne će više biti moguće«. (Šišić, Hrv. poviest III., 145.).

Klonulost hrvatskih političara u to doba i njihovo popuštanje Madžarima u pogledu uvođenja madžarskoga jezika pobudilo je u mlađoj generaciji veliko nezadovoljstvo, pa je njezinu ogorčenju dao oduška mladi hrvatski klerik Pavao Štoos u pjesmi »Nut novo leto«, koja je kasnije dobila naslov »Kip domovine vu početku leta 1831.«, ovim riečima, što ih stavlja u usta majke Hrvatske:

Narode druge svetlost obstira,
A mene črna senca podpira;
Drugim vre sunce sveti po noći,
Mu tmicu v danu pipat je moći;
Narod se drugi sebi raduje,
A z menum sinko moj se sramuje.
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati! . . .

92. Težnji za sjedinjenjem svih Hrvata u jednoj velikoj državi Hrvatskoj dao je, nakon dva stoljeća razcjepkanosti, prvi ideoložku formulaciju Pavao Ritter-Vitezović (v. § 71.), koji je u knjižici »Croatia rediviva« (1700.) izložio svoje velikohrvatsko gledanje i učinio ga tako obćim dobrom. A kako se on bavio i drugim važnim pitanjima za hrvatsko jedinstvo, naročito pitanjem pravopisa, a i u pitanju zajedničkog književnog jezika nastojao naći povoljno rješenje, to je on svakako prvi predteča i otac hrvatskog narodnog buđenja i preporađanja. Njegova je naročito velika zasluga, što je konačno popularizirao *hrvatsko ime* u ban-

skoj Hrvatskoj (t. zv. »gornjoj Slavoniji«) i uglavnom iztisnuo ime slovensko i iliričko, ili ih barem sveo na sinonime imenu hrvatskomu, koji su se tek u drugom redu upotrebljavali.

God. 1749. preuzeo je Baltazar A. Krčelić (v. § 88.) kod ugarske dvorske kancelarije pohranjenu Vitezovićevu književnu ostavštinu i prenio ju je u Zagreb. Krčelić se njome služio za svoja djela, a kad je 1778. umro, predana je njegova bogata knjižnica sa svima rukopisima na čuvanje Kr. akademijskoj knjižnici, i prema odredbi oporuke bila je pristupna i javnosti. Kad su podkraj stoljeća, zbog političkih prilika, Vitezovićeve ideje postale opet aktualnije, preštampavaju se njegova djela u latinskom »Calendarium zagrabiense« (izd. tiskar Josip Karl Kotsche), i to g. 1796. *Bosna captiva,* g. 1797 - 1803. *Plorantis Croatiae saecula duo,* a g. 1808. počela se preštampavati i *Stemmatographia.*

I u hrvatskim gradskim, pa pavlinskim i isusovačkim *školama* bili su nastavnici većinom, a gdjekad i jedino Hrvati. U isusovačkim školama davale su se školske predstave, koje su jezikom doduše bile ponajviše latinske, ali odisale su hrvatskim i slavenskim duhom. A i školske knjige bile su pisane u slavenskom ili »ilirskom« (to se ime u latinskim tekstovima često upotrebljava) duhu (v. na pr. Sušnik-Jambrešićev rječnik s. v. »Illyricum«). I knjiga isusovca *Franje Zdelara* (1685 - 1745.) *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae*... (Tyrnaviae, god. 1737.), namienjena školskoj upotrebi, preštampana je u Trattnerovu »Zagrabiense calendarium« od g. 1782 - 1788. u cielosti, s dodatkom o novijim banovima. Isto tako su se po latinskim kalendarima preštampavala, u cielosti ili u ulomcima, djela Ivana Lucija-Lucića, Petra Katančića, Daniela Farlatija, Pavićeva latinska verzija Kačića (v. § 83.), pa dvie deklaracije hrvatskih nuncija na budimskom saboru g. 1790.: *Fundamenta quibus ostenditur tres Inferioris Sclavoniae comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Sclavoniae pertinuisse* i već spominjana *Declaratio ex parte nunciorum quoad inducendam Hungaricam linguam.*

Među poviestnim djelima 18. stoljeća treba uz Krčelićev rad naročito iztaknuti Mikocijev *Otiorum Croatiae liber unus* (Budim, 1806.), gdje se obrađuje najstarija hrvatska poviest kritičnije nego što je to običaj kod starijih pisaca. Književnom se poviešću bavio ALOJZIJE ADAM BARIČEVIĆ (1756 - 1806.), ali je njegova »Historia litteraria Croatiae« izgubljena. Ipak je Barićevićev rad važan za nas i po tome, što je prvi počeo sistematski skupljati knjige iz svih hrvatskih pokrajinskih književnosti, i što je stajao u pismenoj vezi gotovo sa svima tadanjima hrvatskim književnicima iz svih krajeva. On je izdao i Mikocijevo djelo troškom biskupa Mandića.

U kajkavskoj književnosti očituje se već počevši od Pergošića (v. § 50.) tendencija za približavanjem *štokavskom narječju,* što se vidi naročito u (često krivom) upotrebljavanju imperfekta i aorista, kojih živi kajkavski govor nije poznavao. Književni kajkavski jezik već je u 17. stoljeću izgrađen bez lokalne boje,

a pisci više puta i iztiču, da upotrebljavaju rieči drugih govora ili narječja, »od kojih vsakoga lipše se pristoji uzeti reči neg od tujega kogagoder, dijačkoga, nemškoga ali ugarskoga«.

I *pravopis* se kajkavski ustalio već od Vramčeve »Postile«. Pokušaji Pergošića i Krajačevića, da kajkavsku grafiku približe madžarskoj, nije našao nasljedovatelja, osim donekle Habdelića. Vitezović je načinio nacrt za novi pravopis, ali zbog nestašice takvih slova u štampariji nije mogao njime knjige štampati. I Jambrešić je pokušao s novim znakovima (1742.), ali školski pravopis od g. 1745. *(Manuductio ad croaticas dictiones debite scribendas)* nije ih prihvatio. G. 1779. približuje se novi školski pravopis Jambrešićevu, a zanimljivo mu je načelo: »Reči i slovke naj se pišeju z onemi slovami, koje vu dobrom i nepohablenom izgovaranju prav razlučno čujeju se« (t. j. »piši, kako govoriš«!). Za Josipa II. obrazovano je povjerenstvo (Mandić, Lanosović, Krmpotić, Stulić), koje se bavilo pitanjem jedinstvenoga pravopisa. Njegova je zasluga, da se hrvatsko-kajkavsko i slavonsko-štokavsko pisanje stalo približavati.

Tako je na pragu 19. stoljeća bilo već mnogo toga učinjeno, da se Hrvati svih krajeva upoznaju, približe i sjedine u jeziku i pravopisu, a i u osjećaju zajedničke pripadnosti. (Fancev, Dokumenti za naše podrietlo hrvatskoga preporoda. Građa XII., 1933.).

93. Pokraj *službene* Hrvatske, koju predstavljaju *političari,* te koja je vodila oportunističku politiku i zato izgubila pravu nacionalnu orientaciju, postojala je i *neslužbena* Hrvatska, koju zastupaju *hrvatski književnici i intelektualci,* i koja je sačuvala svoju narodnu sviest te bila ponosna na pripadnost velikoj zajednici slavenskih naroda. *I službena i neslužbena Hrvatska težila je za slogom i sjedinjenjem svih Hrvata.* Ali službena je politika nastojala, da se to sjedinjenje ostvari u okviru postojećih zakona ili barem postupkom, što ga »konstitucija« predviđa, a svakako u okviru ugarsko-hrvatske zajednice; ako se to ne bi dalo tim putem postići, bili su ti ugarsko-hrvatski orientirani političari spremni prije napustiti svoj cilj, negoli ustav i državnu zajednicu s Madžarima. Krugovi izvan službene politike, osjećajući se više pripadnicima velike narodne zajednice slavenske negoli državne zajednice krune sv. Stjepana, postajali su naprotiv sve radikalniji, pa su na koncu bili spremniji rušiti »konstituciju« i prekinuti državnu zajednicu s Madžarima, a možda čak i s Bečom, negoli odreći se svoga konačnoga cilja — sjedinjenja svih Hrvata u vlastitoj državi.

Takav veliki cilj nije se mogao odjednom postići; valjalo je ići u etapama. Dok su službeni ljudi sve jače vezali sudbinu Hrvatske sa sudbinom Ugarske, dotle su hrvatski intelektualci nastojali, da čim više ojačaju narodni duh i osjećaj hrvatske samosvojnosti. Pored težnje za jednim književnim jezikom, koja se pod vodstvom dr. Tome Košćaka (1752 - 1831.), zagrebačkog školskog ravnatelja i nadzornika, kretala u duhu štokavske orientacije, a protiv koje se Mikloušić obara

kao protiv »vetomadnešega bludnoga nekojeh šlavonskoga jezika znancev namišljenja«, nastavlja se i težnja za jedinstvenim pravopisom, koji se sve više približuje slavonskom pisanju (Nagy, Đurkovečki, Mahanović) i fonetičkomu načelu (Mahanović, 1814.: »quam litteram vera syllabae pronunciatio insinuat, illa littera debet scribi«, ili kraće: »sic scribe propria, sicut enuncias«).

Biskup Maksimilijan Vrhovac, komu se vjerojatno ima zahvaliti, što od g. 1791. igra u biskupskom sjemeništu tako reći stalno kazalište, i koji se 1805. zagrozio Madžarima, da će Hrvati po njihovu primjeru uvesti u Hrvatskoj svoj »ilirski« jezik, upravlja 26. lipnja 1813. štampanu okružnicu na svećenstvo svoje dieceze, da bi sakupljalo stare knjige, rukopise i narodno blago; nažalost odziv nije bio nikakav. Biskupova je okružnica lakše razumljiva, kad se znade, da je stajao u dopisivanju s bečkim slavistom Jernejem Kopitarom, a da mu je u Zagrebu književni savjetnik bio i kanonik Marko Mahanović.

Odziva nije našao ni poziv JURJA ŠPORERA (1795 - 1884.) na predplatu lista *Oglasnika ilirskoga* (1818.), koji je trebao da izlazi dvaput tjedno. Ipak je Šporer (pod imenom Jure Matić) izdao *Almanah ilirski za godinu 1823.*, gdje veli, da je najvažnijim znamenjem prosvjete naroda njegova književnost.

U to doba javio se i pokret za osnutak Narodnoga muzeja i Narodne knjižnice prema sličnim institucijama u Grazu, Budimpešti i Pragu. Na čelu su mu bili zagrebački kanonik i vrhovni ravnatelj hrvatskoga školstva grof Josip Sermage (1762 - 1833.) i akademijski profesor i bibliotekar Ladislav Žužić (1786 do 1834.). Pristupnost akademijske knjižnice javnosti ostvarena bi tek 1. studenoga 1818. za uprave Žužićeve. Toj je knjižnici poklonjeno i nekoliko privatnih (Vrhovac, grofica Eleonora Patačić). Ta knjižnica i muzej imali su biti u krilu kr. akademije ono, što se g. 1836. željelo postići pokretanjem »Družtva prijatelja narodne izobraženosti ilirske« u Zagrebu, a na što se još davno prije g. 1830. pomišljalo i u Đakovu.

Među profesorima kr. akademije treba spomenuti MIHAJLA STIVALIĆA, koji je predavajući slavensku poviest s naročitim zanosom govorio o slavenskoj uzajamnosti, i LJUDEVITA JELAČIĆA BUŽINSKOGA, profesora političkih znanosti od 1812. do 1824., kad ga je »Meternich iz službe bacio, jer se je kao čovjek konstitucionalan smjelo opirao njegovu sustavu«. On je g. 1822., prigodom vraćanja prekosavske Hrvatske pjevao u svojim stihovima veličinu Slavenstva (»Stokrat sto hiljada brojim — od našega roda . . .«) i požalio razkomadanost domovine:

Plači, draga domovina,
Plači, sinko, koj nju štima!
Moli Boga, da zjedini,
što sad leži po širini!

Za profesora LADISLAVA ŽUŽIĆA veli prof. Fancev, da je historijska strana Kuševićeve knjige *De municipalibus iuribus* njegovo djelo, dok F. X. Žigrović Pretočki u hrvatskom prievodu te knjige (1883.), tvrdi, da ju je pod Kuševićevom »egidom« napisao arhivar Valentin pl. Kirinić. Profesor pravnog fakulteta IMBRIH DOMIN štampa svoja predavanja na hrvatskom jeziku (od g. 1818. do 1830.).

I učenici zagrebačke akademije iztaknuli su se kao borci za ideale hrvatskoga preporoda. Tako je ANTUN MIHANOVIĆ (1796 - 1861.) kasniji pjesnik hrvatske himne, autor brošure *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku* (1815.), gdje kori domorodce, što ne će da se služe narodnim jezikom u književnosti i nauci, jer »jeziki vsi ubogi narađaju se, s trudom obogatiju«. Istom kad se bude njegovao narodni jezik, diči će se prosvjeta u puku, koji »vu vezdašnom stališu sam sebe od neme živine za dovoljno razlučiti ne zna«. Mihanović je u Italiji 1817. našao jedan rukopis Gundulićeva »Osmana« i htio ga je izdati štampom, ali osim ogleda nije dalje izašlo.

Absolvent zagrebačke filozofije (1789.) i prava (1791.) bio je i JOSIP ZAVRŠNIK (1769.- iza 1842.), koji se također bavio pitanjem reforme hrvatskoga pravopisa, i želio, da se stari dubrovački klasici ne izdaju nečitljivom starom grafikom, već novom ujednostavljenom. (Fancev, Ljetopis 52, 1940., str. 133.).

Među zagrebačkim đacima iztiče prof. Fancev naročito razred, u kojemu su se nalazila četvorica najiztaknutijih preporodnih prvoboraca: Ivan Derkos, Josip Kundek, Matija Smodek i Pavao Štoos. Oni su svršili 1827/28. humaniora, a 1829/30. filozofiju; ovdje su im bili drugovi još i Vjekoslav Babukić, Antun Nemčić, Josip Marić i dr. U tečaju pred njima bili su Dragutin Rakovac i Ljudevit Farkaš Vukotinović. Sliedeće godine nastavili su Derkos, Smodek i Babukić studije na pravu, gdje su ih godine 1831/32. i završili (samo Smodek je prvu godinu prava studirao u Pešti, gdje je 14. srpnja 1831. promoviran na čast doktora filozofije; u Pešti je kasnije, 3. ožujka 1838., postao i doktor prava), dok su Kundek, Marić i Štoos prešli na teologiju u biskupskom sjemeništu.

Uza sve to bilo bi jednostrano gledati u naše školstvo, barem srednje (t. j. gimnazije), kao u svakom pogledu uzorno i bezprikorno. Ima i ozbiljnih tužba na školstvo, i to baš sa strane onih đaka, koji su se kasnije iztaknuli u preporodnom pokretu (Nemčić: »Bršljani života«, Seljan: »Zemljopis pokrajinah ilirskih« I, g. 1813., str. 145., i dr.). Na koncu, hrvatske su škole svršili i oni ljudi, koji su g. 1830. »zaključili u županijskim skupštinama u Zagrebu, Varaždinu i Križevcima, da se ima u hrvatskim školama zakonom uvesti obligatno učenje madžarskoga jezika, a da se pored toga nijednom rieči nisu sjetili hrvatskoga, svoga jezika«. (Fancev, Dokumenti, Građa XII, i Hrv. preporod kao obće narodni pokret, Hrv. Revija, 1936., str. 142.; Šišić, O stogodišnjici ilirskoga pokreta, Ljetopis 49, str. 106.).

B. Preporodno svitanje (1830-1835.)

94. Godine 1830. izlazi u Budimu mala knjižica od 27 stranica, pisana s jedne strane hrvatskim, a s druge njemačkim jezikom: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja (Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie)*, kojoj je autor mladi pravnik LJUDEVIT GAJ (r. 1809.), i kojoj je na naslovnoj strani odštampan motto: »Non quia difficilia sunt, non audemus, sed quia non audemus, difficilia sunt«. A unutra je ovaj poziv hrvatskim rodoljubima: »Nut domorodci! *ne pustemo vu devetnajstom stoletju Horvate k predmetu pravičnoga poteptavanja poniziti se,* zvrhu kojeh hrabrosti i jakosti osupnjeni puki čudili se jesu. *Dajte da sada vu vremenu mira vitezi vu duhu budemo, da tak jezik . . . još najpotlam v temni grob ne zakopa se!*« Jezik treba ljubiti i njegovati, a u prvom redu treba zabaciti različite, pod stranim utjecajima nastale pravopise, i uvesti jedinstven i jednostavan pravopis, tako da se sva suvišna slova izbace i piše jedno slovo za jedan glas. Gaj predlaže kvačicu iznad slova: c, s, z, d, g, l, n, dakle: č, š, ž, itd., pa svoju knjižicu odmah štampa tom novom grafikom. Pravopis treba pojednostaviti, kako Gaj već u naslovu iztiče, »poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temeljev i zrokov«. Filozofijsko gledište zahtieva, da se jednostavno i jasno piše (»Entia sine necessitate non sunt multiplicanda«), gospodarsko, da se uštedi na prostoru, dakle i na trošku, štampanjem jednostavnim slovima, a narodno, da se ovakvim pisanjem približimo ostalim Slavenima. »Vsaki izobraženi Čeh i Leh Vseslavenstvo (to jest: goruću želju, da vsa narečja velikoga našega naroda, kuliko moguće je, jedno k' drugomu približuju se) glibše ćuti, neg da se mi za stanovito ufati ne bi smeli, da slednja (= svaka) dobra, z ovem umnem pravopisanjem na svetlo dana horvatska knjiga tulikajše v čehski i lehski zemlji čtela se bude«. (Rieč »Vseslavenstvo« glasi u njemačkom tekstu »Panslavismus«).

Gaj se dakle nada, da će ovakvim jednostavnim pravopisom (to upravo znači: grafikom) štampane knjige biti pristupnije i ostalim Slavenima. »A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupi, ako se bliži brati naši Slavonci, Dalmatinci, Štajerci, Kranjci i Korušci . . . vu ovem tak korenoslovlju (»Wurzelbau«) jezika našega, kak takaj . . . prikladnem pravopisu z nami barem vu sobstvenosti zjedinili budu . . . Samo takvem načinom smemo se nadeati, da nekda *ves veliki slavenski jezik* iz vseh svojeh različnostih *vu četvera glavna narečja skupstegnul se bude«.*

U toj maloj knjižici izloženo je osjećanje ciele mlade generacije i dan je kulturni program njezina rada: sjedinjenje svih Hrvata (kamo se pribrajaju i »brati« Štajerci, Kranjci i Korušci, dakle Slovenci) u jedinstvenom pravopisu i jedinstvenom književnom jeziku, a zatim i zbliženje i što življa veza s ostalim slavenskim narodima.

Ujedno je tu izraženo shvaćanje, da postoji *samo jedan veliki slavenski jezik,* koji se razpada u četiri glavna narječja: rusko, poljsko, češko i — Gaj ga tako još ne naziva, ali se osobito na stranim jezicima bilo uobičajilo za to četvrto »narječje« ime — »ilirsko«. Vjera u taj jedinstveni slavenski jezik, koji se razpada u više narječja, izražena je i u naslovu onda znamenitoga i s oduševljenjem čitanoga djela glasovitoga slavista Šafařika: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Offen, 1826.). Stoga je ušlo u običaj, osobito kod južnih Slavena, da se uz narodno ime jezika dodaje još i oznaka »slavenski«; zato kod Gaja *horvatsko-slavensko* pravopisanje, koje u pismu Rakovcu g. 1831. zove »naš Slavo-Horvatski« pravopis (Građa VI, 250.); kod Srba: »*Slavenoserbskij* Magazin« (1768.) Zaharija Orfelina, »*Slaveno-serbskija* vědomosti« (1792 do 1794.), Karadžićeva »Mala prostonarodna *slaveno-serbska* pjesnarica« (Beč, 1814.) i mnogo drugih, a i kod Bugara: At. Neškoviča »Istoria *slaveno-bolgarskog* naroda« (Budim, 1801.) itd. Još u »izjasnjenjima« prvom izdanju svojih »Đulabija« (1840.) iztiče Vraz: »Nijedan Slavjan ne može podpunog znanja svojega domaćega prirođenoga (narječja) steći, nijedan u svom narodnom vrstnik-filosof biti, koi se ne uči i bistrim okom ne pazi takojer ustroj ostalih *narečjah* srodnih«.

U ono doba još neodređenog i neizgrađenog jezika u književnosti vjerovalo se, da se književni jezik dade *umjetno stvoriti,* poglavito miešanjem različitih narječja, i to ne samo u rječniku, nego i u oblicima i rečeničnoj građi. Nekom vrsti umjetnoga jezika, koji je bio mješavina narodnoga govora s crkvenoslavenskim jezikom ruske redakcije, pisali su na pr. Srbi. Zato su i nicali mnogobrojni nacrti takvoga umjetnoga sveslavenskoga jezika, koji bi bio zajednički književni jezik svima Slavenima, dok bi se za unutarnju upotrebu svaki služio svojim »narječjem«. Takav jedan nacrt objelodanio je još g. 1853. Božidar Raić u Razlagovoj »Zori jugoslavenskoj« pod naslovom *Vvod v slovnicu vseslavenskuju.* Polazeći iz toga shvaćanja stvorio je i kod Hrvata Fran Kurelac svoj posebni književni jezik, kojim je neko vrieme pisala t. zv. »riečka škola«, ali ga je zdravi narodni instinkt odklonio.

Gajeva reforma bila je neke vrsti Kolumbovo jaje. Već Vitezović je predlagao sličnu reformu pisanja, samo su mu znakovi bili nešto drukčiji (v. § 71.), a princip, da za svaki glas treba posebni znak, izražen je već kod Kašića te Jambrešića i u ostalim pravopisnim uputama 18. st., pa i u Mahanovićevima *Observationes circa Croaticam orthographiam* (1814.). Ali Gaj je upotrijebio znakove, koje su uvodili u suvremenu latiničku grafiku ostali Slaveni, i odmah je u primjeni pokazao njihovu vriednost. K tomu je i rodoljubno-panslavenski duh, koji iz nje probija, oduševio mlade ljude, što su ogorčeno gledali sterilnost natezanja hrvatskih političara s Madžarima. Bili su to: Babukić, Derkos, Marić, A. Mažuranić, Rakovac, Smodek i Maraković, što se okupljali oko profesora Slovaka Stjepana Moysesa, koji je imao mnogo razumievanja za njihove težnje. Gajeva knjižica postala je kao neko evan-

đelje, i Rakovac piše Gaju, da je u njega upalio ljubav prema hrvatskomu jeziku, te mu obećaje poslati neke književne radove, neka im sudi on »z onemi spametnemi Vseslavenci« (1. IV. 1831.). Moyses se čak bavio i mišlju, da bi izdavao novine, u kojima bi se Gajev pravopis uveo.

Gaj je tako postao vrlo popularan među mladim rodoljubima. Rakovac mu piše 20. siečnja 1831. »Oni ovdi občinsku želju zažgali su njih poznati; *vsaki pita, kde jesu, kaj jesu?* — i želi, da bi... u Zagreb došli«. I Gaj je doista, nakon svršenih studija u Pešti, i nakon kraćeg boravka u rodnoj Krapini te položene bilježničke prisege, stupio g. 1832. u odvjetničku praksu u Zagrebu, ali boravi mnogo i u Krapini. Već 31. ožujka 1832. upravlja molbu na budimpeštansko vieće, da smije izdavati hrvatski list »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«; nakon dugog čekanja dobio je dozvolu, da smije izdavati list, ali bez političkih viesti. Gaj se nato obrati na samoga kralja. Franjo I. primi ga u audienciju 29. svibnja 1833., no dozvola za novine stiže Gaju tek u listopadu 1834. Međutim je Gaj stekao u Leipzigu doktorsku diplomu (20. srpnja 1834.), a to mu je još više podiglo ugled u domovini.

95. U to su se vrieme zbili i drugi važni događaji. God. 1831., pod jesen zatražio je mladi doktor filozofije MATIJA SMODEK (1808-1881.), pod zaštitom grofa Josipa Sermagea (§ 93.), dozvolu od profesora zagrebačke akademije, da smije predavati hrvatski jezik (dakako kajkavski), pa je i dobije. Kad je predavanje bilo oglašeno na ploči, podigoše graju neki madžarski đaci, a uzbuniše se i neki profesori. Drugoga dana pročita mladi pravnik Derkos tri ceduljice s patriotskim tekstom, što ga je njemačkim jezikom napisao Fran Kurelac, i pobudi takvo oduševljenje među hrvatskom mladeži, da je došlo prvi puta do tučnjave s madžarskim studentima. Na zagovor Moysesa i nekih Niemaca mogao je Smodek ipak predavati, ali bez ikakve obveze bilo za đake, bilo za profesore, bilo za vladu. Smodek je nastavio s predavanjima sve do g. 1840.; od 1. studenoga 1832. bio je suplent, a od g. 1835. bio je redoviti profesor statistike i rudnoga prava na akademiji.

Spomenuti pravnik IVAN DERKOS (1808-1834.) izdaje malo iza toga, u travnju 1832., vrlo važnu brošuru pod naslovom *Genius patriae super dormientibus filiis* seu Folium patrioticum, pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, in excitandum excolendae linguae patriae studium (1832.). U toj brošuri Derkos iztiče, kako se narodna prosvjeta mora širiti na narodnom jeziku, a »usavršavanje jezika napreduje jednako s naobrazbom naroda«. Učiti tuđi jezik znači »više vremena i truda uložiti, nego ako nastojiš da prilagodiš i usavršiš materinji«. Nikad čovjek u tuđem jeziku ne će doseći onu skladnost, koja je prirođena onomu, komu je to rođeni jezik. I Francuzi i Niemci visoko su digli svoj jezik književnim radom, pa čak se vidi veliki napredak i kod male Srbije nakon oslobođenja.

Pervopisz — Vu Beczu 1833 v' Grozzmom

Još Horvatzka ni propala dok mi živimo
Visoko se bude ztala kad nju zbudimo
Ak je dugo tverdo zpala jachja hoče bit
Ak je sada vu snu malla ~~hoče vechja bit~~
~~Jeskrat~~ ~~Več~~ Večkrat če se razširit.
~~Sada~~ senja čudne senje sladke radosti
Kada se njoj kažu ~~koje mile~~ njene tenje ~~njejne~~ jake mladosti
~~Jenput~~ Dragoda prah ~~magle~~ tamnice černe nju obslirajo
Kak da sestre njoj verne, ~~koje obi~~ nju zapirajo.
~~Vsega~~ Jenkrat vidi Županie ~~Stare~~ sve ponovljene
Ztare ~~svoje~~ slavne sve Banie znova stvorjene
Vidi čuje Gorotance, Kraince dolazit
I z-Horvati neprezstance ovak govorit!
~~Bratja mila~~ Hoj Horvati bratja mila čujte nashu reech
~~Od nerazdražit nas ve.~~
neche nas razdružit sila baš nikakva vech
Nas je negda jedna mati draga rodila
Z' jednim nas Bog njoj plati mlekom gojila.
Kako ~~njoj~~ chemo ~~bolje sada~~ najlikš volje ~~zbero~~ Sad zahvalit
Kak' d bumo jedne volje se zjediniti
na ~~nejs~~ korist ~~Kajzu negda~~ ~~Franki~~ ~~sv~~ ludjine nas razdvojile
~~Tak~~ so nashu staru majku slavu, su potepali
~~Naske~~ slavu stare ~~domovine~~ ~~Slavu~~ ~~nemter~~ ~~merzko~~ grdo zrushili.

Mili zkoro zkrajnje vreme da ju zkvidemo
Ztranjzkog opako jarma tažko breme iz nas zbacimo.
Stari zmo i mi Horvati mismo zabili,
Da smo vsi pravi bratji, Tasad ak smo nemčari.

Tako
Jeput chuje svoje sine volyko mila Gjutko pevati
Glase svoje na visine tako zdigati
Bratja ot Brata z-
Bratja stara zvanaj kolo vodi danka svetkuje
U Horvatzka se preporodi, sin se raduje.
v Kolu pesu vezi
V' Kolu pesa vsi Horvati stare deržave
Tak nebi je dala
Tosu najhrabrejši svati z-like Kerlave
Stajer
Krajnci dobri Toriotanci i Shlavonia,
Zkoj Boshnyaci Sprtanci, ter Dalmacia.
Vsi Horvati se rukuje i zpoznavaju
Izdinzki se sad kušuju rech si davaju.
Kaj znaju světa puki, njihov novi zves
Hvalili Bezzali chejer vnukov vnuki Slavzki narod ves.
So

Nudar bratja chase zvinom Sad napijte
Zdravien Horvatzkem sinom ze slyko napile
neka živi složnost naša vsaki Jakoslav
neka jal i nazlob mine, vsaki Jakoslav
Domorodcem V' naruchju Domovine neka bude zdrav

»PRVOPIS« GAJEVE PJESME »JOŠ HORVATSKA NI PREPALA« (1833.)

Na temelju svih tih razmatranja stavlja autor svoj priedlog: »Predlažem spojenje ovih triju kraljevina (Hrvatske, Dalmacije i Slavonije) s obzirom na njihova podnarječja... Pod ovim spojenjem razumievam *sjedinjenje triju narječja, kojim govore ove tri kraljevine, u jedan jezik, ne pučki, već izobraženi, književni,* koji bi učeni čitali i pisali... »Slavonsko i Dalmatinsko »podnarječje« dadu se lako spojiti, a i krajiška Hrvatska slično govori (to su naime štokavci). Provincijalna Hrvatska doduše govori dijalektom, koji se približuje vendskomu ili kranjskomu (t. j. kajkavski), ali opet i ona treba da se u jeziku spoji »sa Slavoncima i Dalmatincima, jer već jesmo kao jedna država za sebe«, a osim toga »već nas drži bratska i neka tajanstvena vezilja ljubav, koja otvara srdca jednih k drugima.« To dakle znači, da *treba štokavsko narječje prihvatiti za književni jezik svih Hrvata.* Korist će od toga biti mnogostruka, a naročito u tomu, što će biti veći broj onih, koji će se dati na pisanje, a i njihova će se djela lakše razpačavati, jer će biti veći broj čitalaca; i naša pjesma obilnije će se njegovati.

Kao što je g. 1830. izišla Kuševićeva knjižica, da podupre političku borbu Hrvata, a Gajeva je brošura dala hrvatski kulturni program, tako je i ove važne godine 1832. povrh Derkosove odlučne apologije štokavskoga književnoga jezika izašla i politički važna programatska razprava grofa JANKA DRAŠKOVIĆA (1770. do 1856.): »*Disertacija iliti razgovor,* darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu Kraljevinah ovih« (Karlovac, 1832.). To je zapravo razlaganje hrvatskoga političkoga programa, koga bi se trebali držati nunciji na zajedničkom saboru, što se otvarao u Požunu i trajao od god. 1832. do 1836.

Značajno je, da je Draškovićeva brošura pisana *hrvatski, i to štokavski;* pisac to i opravdava odmah u početku riečima: »Ja odaberem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojem sve izreći moguće jest, što srdce i pamet zagteva. Dialekta pako ovoga kao običnoga u pismoznanju starinskomu i kao punijega izvolio jesam«. Zatim daje letimični pregled historijskog razvoja Hrvatske i njena odnosa prema Ugarskoj, pa naročito ističe »da kraljevine naše niesu osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovoljno pristali jesmo« na savez s Madžarima, ali tako da sačuvamo svoja vlastita prava. Hrvati treba da zahtievaju *ujedinjenje svih svojih zemalja: Hrvatske, Slavonije s Krajinom i Riekom te Dalmacije,* »i mi onda jedan dva miliona čineći jednorodni puk budemo. Moguće jest opet i još više, akoli *s vremenom Bosna*... u nadre naše se povrati«. A dopušteno nam je nadati se, ako Bog dade, »da nam se z milostjum višnjum kraljev naših *onaj kraj, koji se sada imenom Ilirije ozavlja* (t. j. austrijska »kraljevina Ilirija«, koja je obuhvaćala slovenske zemlje i postojala do g. 1849.), i koji jezika našemu spodobnoga govori, s nama združi. Nedvojbeno jest, da onda takovo *kraljevstvo Iliričko* pol četiri (t. j. tri i pol) miliona duša brojeće imenu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist vječnu zahraniti... mo-

glo bi«. Uz to traži da se poštuje ugled hrvatskoga bana kao trećeg dostojanstvenika »ugarske« krune (iza kralja i palatina), da se zahtieva posebna hrvatska vlada »iliti sovjetni dikasterium kraljevski«, da županije među sobom »buduće obćenje po naški izpisuju«, ali inače neka se zadrži latinski jezik u upravi i zakonodavstvu. Mi međutim njegujmo svoj jezik, učinimo ga prikladnim za svagdanje i književne potrebe, pa ćemo tako dati najbolji odgovor »onomu madžarskomu zagtivanju zarad jezika svojega«.

Tu je iznesen sav politički program generacije oko g. 1830., koji zahtieva *ujedinjenje svih hrvatskih zemalja,* (računajući ovamo i tada još tursku Bosnu), a predviđa i mogućnost *združenja sa Slovencima* u »kraljevstvo Iliričko«, koje bi očito, po duhu ciele razprave, bilo upravljano od Hrvata i njihova bana. Tu je već i praktički provedena upotreba štokavskoga narječja, s pozivom na to, da je starinsko u književnosti (»pismoznanju«), kod čega se očito misli na dubrovačku književnost.

Sve dakle političko i književno-kulturno naziranje, koje je značajno za političku borbu i za književnu i prosvjetnu djelatnost preporoditeljâ hrvatskoga naroda, iztaknuto je u vrlo važnim spisima Kuševića, Gaja, Derkosa i Draškovića, iz godine 1830. i 1832.

96. Svi su u Hrvatskoj osjećali, da se nešto novo rađa. Zato je nakon tužnoga plača u glasovitoj Štoosovoj pjesmi na početku 1831. (v. § 91.) mogao već godine 1832. mladi klerik Josip Kundek u pjesmi *Reč jezika narodnoga,* koju je posvetio hrvatskom rodoljubu, »meštru prvobilježniku« novog bana Vlašića, Štefanu Ožegoviću, dati izraza nadi u bolja vremena:

Nije vendar vredno tuguvat tuliko,
Ar nî ove dobe to breme tuliko,
Da bi moju slavu izčrniti moglo,
I starinsko delo ne bi mi pomoglo,
Koje starci vredni snovali su meni,
Da se moja dika tak brzo ne zmeni.
I zvun toga Slavi drugi skrbe slavu,
Odkud i ja diku imam stalno pravu . . .
Ar se zdižu Mladi, posluju marljivo,
Ter podžižu v stareh kaj bilo vgaslivo.

Istomu Štefanu Ožegoviću posvećuje i Ljudevit Gaj svoje *Slavoglasje iz Zagorja* (1832.), u kome veli:

Staro vreme nam dohaja,
Stara nam pravica vgaja,
Još Horvatska ni prepala,
Ako je i dugo spala.

Nada sve je značajno, da se 11. studenoga 1832. general Juraj Rukavina, koji je od bana Vlašića imenovan podkapetanom kraljevine, zahvalio u saboru hrvatskim jezikom. To je, nakon mnogih stoljeća, *prvi put, što se u hrvatskom saboru progovorilo hrvatski*. Govor je bio prihvaćen burnim odobravanjem staleža. Taj je sabor izabrao među nuncijima za zajednički sabor u Požunu i grofa Janka Draškovića, upravo zbog misli, što ih je razvio u svojoj »Disertaciji«.

I baš u tom času umire stari Toma Mikloušić (7. siečnja 1833.). Došlo je doba, kad su domorodci počeli izpunjavati njegovu »goruću želju domovine svojoj po osvetlanju narodnoga jezika diku pribaviti«, pa premda je sam prorekao: »Ove zadnjič sreće ja se ne dočekam«, ipak je doživio bar prvo svitanje narodnoga preporoda (doduše s uzmicanjem kajkavskog narječja). Za njim je izpjevao tužaljku Pavao Štoos: *Glas kričećega vu pušćini horvatskoga slovstva,* (1833.), gdje se tuži smrti:

Kam si — čemer sveta! — dragog domorodca,
Kam si vil horvatskeh zakopala otca?

i jadikuje nad domovinom:

Domovina draga! mila naša mati!
Kakvo batrivenje moreš sad imati,
Kada, koj najbolje čuval ti je venca,
Njemu je sad poplun črne zemlje senca?
Znaš li, da prohadja tvoja stara slava,
I da za tvoj glas več nigdo niš ne dava,
Samo gde pri plugu mužek si popeva,
Ter zvrh težkog žitka žuhke suze zleva? —

To su međutim zadnje jadikovke onomu, što je odlazilo. Dolazilo je nešto novo i veliko, što je našlo izraza u glasovitoj Gajevoj budnici: *Horvatov sloga i zjedinjenje,* koja je u »prvopisu« datirana »Vu Beču 1833. v prosincu« (t. j. siečnju), a kojoj se osnovni motiv nalazi već u »Slavoglasju iz Zagorja«:

Još Horvatska ni propala, dok mi živimo,
Visoko se bude stala, kad ju zbudimo;
Ak' je dugo tvrdo spala, jačja hoće bit,
Ak' je sada vu snu mala, će se prostranit.

Njezine su županije obnovljene, a svi hrvatski sinci pjevaju:

»Bratja danas kolo vodi, danka svetkuje,
Hrvatska se preporodi, sin se raduje«.

V kolu jesu vsi Horvati stare države,
Starom kralju verni svati z Like, Krbave,
Krajnci, Štajer, Gorotanci i Slavonija,
Skup Bošnjaci, Istrijanci ter Dalmacija.

Hrvatska se doista preporodila; vrieme je uzmicanja minulo; političari, koji su klonuli u borbi, mogli su predati oružje u ruke mladima, koji se puni zanosa bacaju u novu borbu, sviestni pravednosti svoje stvari.

97. Njima je na čelu LJUDEVIT GAJ. Njega je već od 1830. mlađa nacionalna generacija smatrala svojim vođom; to se vidi iz dopisivanja, što ga je vodio s tima mladim ljudima: Rakovcem, Smodekom, Kurelcem, Šuljokom, Vukotinovićem i dr. »Obilnom rječitošću i bujnom fantazijom nadaren, bio je Gaj upravo rođen za izvađanje misije, koja je pred našom dušom lebdila, jer je bio učen i fino naobražen, vatren i revan. Poput apoštola znao bi on govorom svojim uzpaliti slušaoca i jasnimi dokazi uputiti svakoga ob istini svojih tvrdnjah« (Vukotinović). Slušajući ga »nama je bilo kao da nam je ko usta medom omazao; bolje smo k tomu pridisali nego k ljiljanu i k čeminu« (Kurelac). »Gaj je imao darova, kakove ima tek jedan izmed milijun ljudi. Neizreciva želja za slavom i veličinom užgala ga je načinom neobičnim. Njegov mistično-poetični dapače fantastični način govora bio je prodahnut onom za nas netajnom misli, da je on kao izaslanik božji. Vidio sam po sto puta, da su dolazili ljudi do njega malodušni, ljuti njegovi protivnici... a izlazili (bi) od njega obasjana lica, očarani i oduševljeni njegovi pristaše« (A. Mažuranić). »Samo čovjek, koji je Gaja čuo govoriti, može si tumačiti onaj silni preokret duša za dobe ilirske« (Šenoa).

Gaj je bio rođen organizator i vođa. On je bio »onaj muž..., koji je različne nazore, misli i želje sabrao i u jednu konkretnu formu sastavio... On je shvatio duh vremena te je sakupio oko sebe suglasne duše, koji su š njim radile odsele za oživotvorenje opredieljene svrhe« (Vukotinović).

O Gajevoj mladosti, njegovu školovanju i njegovoj nacionalnoj orijentaciji ima dosta podataka, ali razumljivo je, da prema ovako iztaknutoj ličnosti u javnom životu imaju suvremenici, a i kasnija pokoljenja subjektivan stav. Pa i sami Gajevi podatci u »Vjekopisnom nacrtku« (izd. V. Gaj, Gajeva knjižnica, 1875.) morali su se podvrći reviziji, jer se je Gaj godine 1851/2., kad je tu autobiografiju pisao, mogao čega i netočno sjećati, a mogao je štošta i preudesiti, da bi bilo bolje u skladu s njegovom javnom djelatnošću.

Ljudevit Gaj, rođen 8. srpnja 1809. u Krapini, učio je gramatičke razrede i poetiku u Varaždinu od godine 1820/21. (po Fancevu), onda ga nalazimo u zagrebačkoj gimnaziji (1825.), ali odavle prelazi u Karlovac i tu 1825/26. svršava retoriku kod njemačkih franjevaca. Tu izdaje njemačku knjižicu *Die Schlösser bei Krapina* (1826.), prema latinskom rukopisu nekog otca Sklenskoga, gdje je upletena i priča o Čehu, Lehu i Mehu. Iz tih mladih dana ima i njemačkih pjesama Gajevih. God. 1826. umire mu otac, a pod konac te godine Gaj je u Beču na filozofskom fakultetu, ali zbog slaba zdravlja prelazi u Graz g. 1827., gdje ostaje i god. 1828. Tu se upoznao s Kurelcem, Demetrom, Vrazom, Murkom, Baltićem i dr., a

i s poljskim slavistom Kucharskim. Po mišljenju prof. Fanceva, ne će odgovarati istini pripoviest o studentskom »ilirskom klubu« odnosno »srbskoj vladi« u Grazu. U jesen 1828. dolazi Gaj u Peštu, da uči pravo; tu upozna Jana Kollara, a preko njega je stupio u vezu i sa Šafařikom. U Budimu izdaje 1830. svoju *Kratku osnovu*. God. 1831. vraća se u Krapinu, a g.1832. dolazi u Zagreb.

Gaju je bilo jasno, da je za uspješnu djelatnost u narodu jedno od najvažnijih pomagala štampano glasilo, pa je zato sve sile upr'o, da dobije dopuštenje za izdavanje novina (v. § 94.). Kralj Franjo I. podpisao je to dopuštenje 9. srpnja 1834., ali privilegij za tiskaru dobio je Gaj tek 7. srpnja 1837., pa je zato novine prvo vrieme tiskao kod Franje Županа.

Gaj je zapravo dobio dozvolu za izdavanje novina pod imenom »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«, pa u svome »oglasu« od 20. listopada (=studenoga) 1834. objavljuje, da »izhajale budu vu Zagrebu z-početkom leta doidućega 1835. *Narodne* na dve posebne strani razdeljene NOVINE HORVATSKE pod napisom »*Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*«. Prva stran (t. j. dio), iliti tak zvane »*Novine Horvatske*« zadržavale budu vse najnovejše političke događaje . . ; druga pako stran, ista najmre DANICA Horvatska, Slavonska i Dalmatinska jedenput vu tjednu Novinem Horvatskem na pol arkuša zoseb priklopljena — zadržavala bude ne samo vu Horvatskom, nego i vu drugeh Ilirskeh narečjah vnogovrstne, tak na lahku zabavu i razveselenje, kak na primerno razsvećenje i vugodno ter hasnovito podvučanje stvari«. Već ovdje se pokazuje jedna značajna crta Gajeva karaktera: demagožtvo i izvrtanje stvarnih činjenica prema časovitoj potrebi i shodnosti. On naime podmeće, *kao da su to samo jedne »narodne novine«*, što ih on izdaje, dok je u stvari jedan privilegij upotriebio za *dva lista:* jedne političke novine i jedan književni list, koji je tobože samo prilog novinama, i još k tomu taj prilog dobiva naslov, koji su trebale nositi novine.

Prvi broj »Novina Horvatskih« izišao je 6. siečnja, a 1. broj »Danice Horvatske, Slavonske i Dalmatinske« 10. siečnja. Dok su kasnije »Novine« postale vrlo važno glasilo narodnjaka u borbi protiv madžarona, prve su godine one dosta bliede i bezznačajne, a »Danica« krči putove kulturnom programu mladog hrvatskog narodnog naraštaja. Novine, barem u načelu više namienjene starijoj, političkoj javnosti, pisane su cielu godinu kajkavski i starim pravopisom. U »Danici« izlaze članci i kajkavski i štokavski, izpočetka u starom pravopisu, ali već u 10. broju štampana je Mihanovićeva »Horvatska domovina« novim Gajevim pravopisom. Dalje se pjesme štampaju novim pravopisom, a članci još uviek pretežno starim, dok je broj 28. čitav, osim naslova, u novom pravopisu, a broj 29. nosi već i naslov po novom.

Motto izpod naslova prvog broja »Danice« glasio je: Narod prez narodnosti (t. j. nacionalne sviesti) je telo prez kosti«, i taj je motto ostao (poštokavljen) na naslovnoj stranici svih godišta, doklegod je »Danica« izlazila, pa čak i

u šestdesetim godinama prošloga stoljeća. Među iztaknutijim piscima, koji su se godine 1835. javili u »Danici«, bili su: Rakovac (u br. 1.), Babukić (1), I. Mažuranić (2), Vukotinović (2), Štoos (3), Topalović (5), J. Tordinac (6), Mihanović (10), Trnski (24), J. Drašković (27), Brlić (31), Marić (33), Vraz (36), Blažek (43).

Sa svih strana rodoljubi pozdravljaju Danicu. U 1. broju pjeva Rakovac pjesmu »Z Danicum«, Babukić »Granici i Danici«, a u 2. broju I. Mažuranić »Primorac Danici«. Sva je »Danica« prožeta silnim rodoljubnim zanosom, a taj se ponajviše očituje u pjesmama. U 2. broju ima i pjesma Farkaševa (Vukotinovićeva) »Na domovinu«, u 3. broju je preštampan Štoosov »Kip Domovine vu početku leta 1831., a u 4. je opet Štoosova pjesma »Putnik domovini«, koja je morala utjecati i na Preradovićeva »Putnika«. Tako Štoosov putnik tuži za domovinom:

Črna zemljo, kud ja bludim,
Kam sem zašel v stranjski svet,
Zakaj moju dragu kudim
Vre od vnogih Majku let?

Oj, joj, mila domovina,
Gde si draga, gde si ti,
Gde je onih gor planina,
Gde tve srdce sad skuči?

U 5. broju štampana je Gajeva »Horvatov sloga i zjedinjenje«, u 10. broju Mihanovićeva »Horvatska domovina«, u 13. Vukotinovićeva »Pesma Horvatov vu Glogovi leto 1813.«: to je poznata budnica »Nek se hrusti šaka mala«, u 14. broju Topalovićeva »Tužna Bosna« itd.

Tako je »Danica« postala smotrom mladih rodoljuba ili »domorodaca«, kako su se sami nazivali, pa većinu tamo štampanih pjesama treba smatrati više dirljivim deklaracijama pristupa uz novi pokret, negoli pravim pjesničkim proizvodima. Takav je ostao karakter »Danice« i u kasnijim godištima. Veliki dio tih domorodaca trebao je još da nauči valjani književni jezik, pa je zato drugi tečaj »Danice« donio Babukićevu »Osnovu slovnice Slavjanske narečja Ilirskoga«, a za uzor jezika i stila donose se odlomci iz starijih pisaca (P. Zrinski, H. Lucić i dr.) te narodne pjesme. A da se iztakne i etička strana pokreta, ima različitih misli, parabola i članaka s moralnom tendencijom. Kad se pak obrađuju poviestni sujeti, onda im je više svrha, da se pokažu uzori valjanih i požrtvovnih domoljuba ili slavna prošlost narodna, negoli da se dade poviestna istina ili da se produbi psihologijsko prikazivanje lica.

»Danica« je izlazila od siečnja 1835. do lipnja 1849., pa u godini 1853. i onda opet 1863. do 1867. (svega 21 tečaj).

C. »*Ilirski pokret*« *hrvatskog preporoda* (*1836-1842.*)

98. Sve do podkraj godine 1835. odvijao se preporodni pokret pod imenom hrvatskim. Gaj je doduše već vrlo rano pomišljao i na sjedinjenje sa Slovencima; u rukopisnoj ostavštini, među konceptima iz Graza (1828.) ima zapisana i rečenica: »Ako se Štajerci z Hrvatmi zjedinili budu, tak našemu narodu jedna još nigdar na podneblju Slavenstva vidjena zvezda izišla bude«. Onda je očito još imao u vidu kao vezu kajkavsko narječje, kojemu je kod Slovenaca najbliže štajersko. Samo i to sjedinjenje trebalo je ići pod hrvatskim imenom, kako se vidi iz pjesme »Horvatov sloga i zjedinenje« (§ 96.).

»Da bi Ljudevit Gaj već prije g. 1830. na početke slavensko-hrvatske prošlosti bio gledao očima kasnijega Ilira autohtonca, absolutno je bez temelja«, piše Fancev. Ali od toga se vremena vidi po njegovim bilježkama, kako se sve više priklanja tezi, da su Hrvati autohtoni na svome sadašnjemu teritoriju i direktni potomci starih Ilira. To su vjerovali i Matija Petar Katančić (v. § 87.) i Mikloušić (§ 90.), pa njih Gaj i sve češće počinje navoditi u svojim papirima. Svakako je u njega dozrievala i misao, da bi se pod imenom zajedničkih »praotaca« Ilira mogli opet ujediniti svi njihovi južnoslavenski potomci. Zato i u «Oglasu«, t. j. pozivu na predplatu za novine (§ 97.) veli, da će »Danica« donositi članke »ne samo vu Horvatskom (t. j. kajkavskom), nego i vu drugeh Ilirskeh narječjah«. A donosit će »Danica« i druge događaje »drage naše trojedne domovine, to jest pripoviesti od starinskoga Ilirov i Horvatov prebivanja ter življenja« (t. j. i kajkavskih i ostalih Hrvata). To mu je još 9. ožujka 1832. u pismu, gdje se već govori o Gajevoj namjeri, da izdaje novine, svjetovao Jan Kollar riečima: »Eine gelehrte und unterhaltende Zeitschrift wäre pro nunc besser, als eine politische Zeitung. Nur halten Sie sich fest an das »*Trojjedino kralestwo*«, denn zersplittert, werden Sie kaum athmen und leben können«.

Isto tako se on bar izpočetka i bar naoko drži i savjeta Šafařikova, koji mu 5. ožujka 1835. piše iz Praga: »An eine Verschmelzung der *Schriftsprache* sollen Sie aber ja nicht denken, sonst *untergraben* Sie Ihr Institut (poduzeće)! Nein, so rasch geht es nicht. Erst eine gemeinschaftliche Ortographie — dann *vielleicht nach 50-100 Jahren* weiter«! Dopušta doduše: »Allerdings kann man sich in *Nebensachen,* in Styl, Ausdrücken etc. sich nähern«. Značilo je slabo poznavati smion i poduzetan duh Gajev, davati mu takve savjete. U to je vrieme razvoj u korist štokavskoga narječja bio i onako došao tako daleko, da je Gaj samo iz obzira prema staroj generaciji zadržao u »Novinama« i kajkavsko narječje i stari pravopis, dok je u »Danici«, koja je bila više namienjena mladima, već u prvom broju donio i štokavsku pjesmu Babukićevu, a štokavske je priloge donosio i dalje neprestance, dok je postepeno napuštao stari pravopis (t. j. grafiku) i uvodio novi; od broja 29. nema uobće više staroga pisanja.

No Gajevom su se glavom vrzli daleko veći planovi. Ne samo da je sada već vjerovao u ilirsko podrietlo Hrvata i ostalih južnih Slavena; ne samo da je ime ilirsko bilo vrlo uobičajeno za hrvatski jezik, a često i za hrvatski narod; ne samo da je u tom času to ime bilo službeno za Slovence i slovenske zemlje — nego je već bio iznesen i konkretni priedlog grofa Janka Draškovića, kako bi se dalo stvoriti od svih hrvatskih historičkih zemalja i slovenske Ilirije *veliko kraljevstvo Iliričko,* a sve pod vladom austrijskoga cara, dakle u okviru, koji bi se dao zakonskim putem ostvariti. Morala se Gaju, prirodno, nametnuti i misao, ne bi li se tim imenom dali privući i austrijski Srbi, koje je bečka dvorska kancelarija već i onako nazivala imenom Ilira, pa je za njih kraće vrieme (1791/2.) bila osnovana čak i posebna »ilirska dvorska kancelarija«; a možda se nadao i odzivu kod drugih južnih Slavena. Ilirsko ime bio je upotriebio već i Napoleon za oblast »Ilirskih provincija«, baš zato, jer je to ime bilo najpoznatije i najraširenije za narod, koji je tu oblast nastavao.

Zato se Gaj podkraj godine 1835. odluči na zamašan korak. U br. 48. »Danice Horvatske, Slavonske i Dalmatinske«, od 5. grudna (prosinca) donosi »proglas« t. j. poziv na predplatu za godinu 1836., i to za listove: *Novine Horvatske* i *Danicu Ilirsku!* To je onaj glasoviti proglas, gdje Evropu uzporeduje s djevojkom, koja drži u ruci liru, ali strune te lire nisu usklađene. »Ova Europe lira jest *Ilirija,* na tri ugle med Skadrom, Varnom i Bjelakom osnovana. Odapete nesložne strune na ovoj liri jesu: *Koruška, Gorica, Istria, Kranjska, Štajerska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik Bosna, Cernagora, Hercegovina, Serbia, Bulgaria, i dolnja Ugerska*... Prestanimo svaki na svojoj struni brnkati, složimo *liru* u jedno soglasje... dragocjenu *liru Iliriu*«. No već sliedeći dan, 6. grudna 1835., u posebnom otisnutom proglasu nešto proširuje tekst, dodajući prije imena novina ove rieči: »Budúć pako, da se ovi naši narodni listovi uprav u duhu gori postavljene prispodobe za svu *Bratju Velike Ilirie* pisati imadu, zato smo nakanili sve posebne ili jednostrane, pravoj domorodskoj ljubavi i slogi protivne naslove s našim starim, i u dogodovšćini glasovitim, obćinskim imenom zameniti. Radi toga ćemo s početkom dojdućega leta 1836. listove naše, koih osnova inače jednaka ostaje, ne več pod posebnim nazivom »Novine Horvatske«, nego pod obširnim i svim južnim Slavjanom obćinskim naslovom: ILIRSKE NARODNE NOVINE, izdavati«. Novine će izlazit utorkom i subotom, a DANICA ILIRSKA subotom, i »sadržavat će u duhu Slavo-ilirskom različne i mnogovrstne... stvari«.

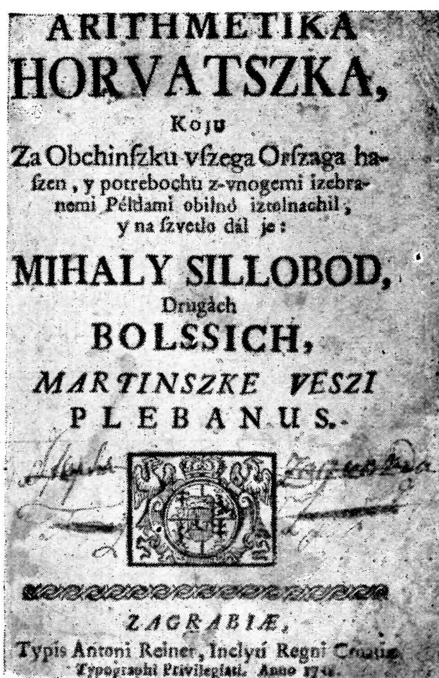
Vidi se dakle, da se Gaj tako reći do zadnjega časa kolebao, ne bi li ostavio Novinama ime hrvatsko, a samo Danicu nazvao ilirskom, ali onda se ipak odlučio, pa je i Novinama i Danici dao ime ilirsko. Kod toga treba imati na umu, da je već godine 1835. razdioba novinâ na književni list i na novine bila samovoljna, ali se dala kako tako izkonstruirati iz dopuštenja, dok je ovo krštenje listova ilirskim imenom bilo bez ikakva pravnoga oslona.

85. *Baltazar Adam Krčelić (1715—1778.)*

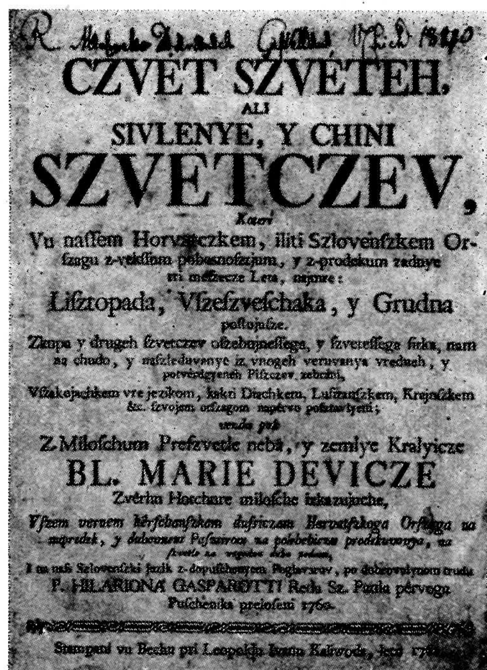
86. *Maksimilijan Vrhovac (1752—1827.)*

ARITHMETIKA
HORVATSZKA,
Koju
Za Obchinſzku vſzega Orſzaga haſzen, y potrebochu z-vnogemi izebranemi Példami obilnó iztolnachil, y na ſzvetlo dál je:
MIHALY SILLOBOD,
Drugách
BOLSSICH,
MARTINSZKE VESZI
PLEBANUS.

ZAGRABIÆ,
Typis Antoni Reiner, Inclyti Regni Croatiæ Typographi Privilegiati. Anno 1758.

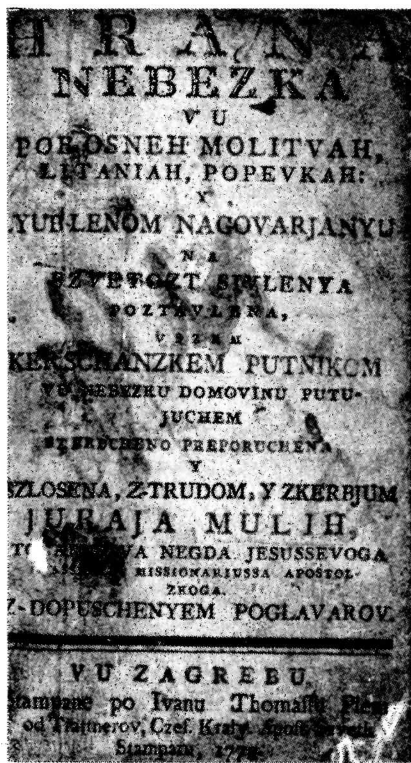
87. *Mihalj Šilobod Bolšić: Aritmetika horvatska. Zagreb, 1758.*

CZVET SZVETEH,
ALI
SIVLENYE, Y CHINI
SZVETCZEV,
Kateri
Vu naſſem Horvatczkem, iliti Szlovenſzkem Orſzagu z-vekſſum poboznoſztjum, y z-prodekum zadnye tri meſzecze Leta, najmre:
Liſztopada, Vizeſzveſchaka, y Grudna
poſtojuſze.
Zkupa y drugeh ſzvetczev oſzebujneſſega, y ſzveteſſega ſirka, nam na chudo, y naſzleduvanye iz vnogeh veruvanya vredneh, y potverdgyeneh Piſzczev zebrani,
Vſzakojachkem vre jezikom, kakti Diachkem, Luſitanſzkem, Krajnſzkem &c. ſzvojem orſzagom napervo poſztavlyeni;
sendo pak
Z-Miloſchum Preſzvetle nebá, y zemlye Kralyicze
BL. MARIE DEVICZE
Zverim Hoschare miloſche izkazujuche,
Vſzem vernem kerſchanſzkom duſiczam Horvatſzkoga Orſzaga na napredek, y duhovnem Paſztirom na pomoch prodekuvanya, na ſzvetlo na vupotre dane,
I na naſs Szlovenſzki jezik z-dopuſchenyem Poglavarov, po duhovnom trudu
P. HILARIONA GASPAROTTI Reda Sz. Paula pervoga Puschenika preloſeni 1760.

Stampani vu Bechu pri Leopoldu Ivanu Kaliwoda, leta 1761.

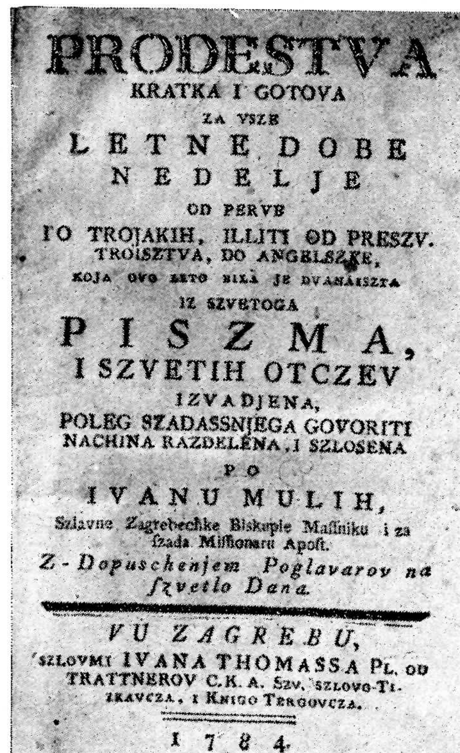
88. *Hilarion Gasparotti: Cvet sveteh, IV. svezak. Beč, 1761.*

HRANA
NEBEZKA
VU
POBOZNEH MOLITVAH,
LITANIAH, POPEVKAH:
Y
YUBLENOM NAGOVARJANYU
NA
SZVETOZT SIVLENYA
POZTAVLENA,
VSZEM
KERSCHANZKEM PUTNIKOM
VU NEBEZKU DOMOVINU PUTUJUCHEM
SZERCHENO PREPORUCHENA
Y
SZLOSENA, Z-TRUDOM, Y ZKERBJUM
JURAJA MULIH,
T[illegible] A NEGDA JESUSSEVOGA [illegible] MISSIONARIUSSA APOSTOLZKOGA.
Z-DOPUSCHENYEM POGLAVAROV.

VU ZAGREBU,
Stampane po Ivanu Thomaſſu Plem. od Trattnerov, Czeſ. Kraly. Apoſt. Szvetlo Stampaiu, 1779.

89. *Juraj Mulih: Hrana nebeska. Zagreb, 1779.*

PRODESTVA
KRATKA I GOTOVA
ZA VSZE
LETNE DOBE
NEDELJE
OD PERVE
PO TROJAKIH, ILLITI OD PRESZV. TROISZTVA, DO ANGELSZKE,
KOJA OVO LETO BILA JE DVANAISZTA
IZ SZVETOGA
PISZMA,
I SZVETIH OTCZEV
IZVADJENA,
POLEG SZADASSNJEGA GOVORITI NACHINA RAZDELENA, I SZLOSENA
PO
IVANU MULIH,
Szlavne Zagrebechke Biskupie Maſſniku i za ſzada Miſſionaru Apoſt.
Z-Dopuschenjem Poglavarov na ſzvetlo Dana.

VU ZAGREBU,
SZLOVMI IVANA THOMASSA PL. OD TRATTNEROV C.K.A. SZV. SZLOVO-TISZKAVCZA, I KNIGO TERGOVCZA.
1784.

90. *Ivan Mulih: Prodeštva kratka i gotova. Zagreb, 1784.*

I tako se od godine 1836. sva narodnjačka akcija vodi pod imenom ilirskim, pa je kao *ilirski pokret* ušla i u poviest hrvatskoga naroda. Kroz sliedećih sedam godina (do početka 1843.) sav hrvatski javni i družtveni život stoji u znaku »ilirskoga« pokreta. Sve se »ilirizira«: ime jezika, naroda i književnosti; izraz »Velika Ilirija« postaje sveobuhvatni pojam i za administrativno-političke jedinice, u kojima su živjeli Hrvati i ostali južni Slaveni. Ime se hrvatsko prestaje upotrebljavati. »Odkako su Iliri nastali, Hrvata više nema«, piše Srbin Teodor Pavlović, jer je Gaj »ime hrvatsko slavno lepo saranio«, pa sad više nema ni hrvatskih knjiga ni hrvatskog jezika, jer »sve se to u ilirstvu izgubilo«.

Ilirizam je panslavizam u miniaturi. On je idejno obuhvaćao cielo južno Slavenstvo, ali ga je smatrao samo granom velikoga slavenskoga stabla, Sveslavenstva; sveslavenska ideja propagirala je ljubav i međusobno upoznavanje Slavena, koji trebaju da jedni druge podupiru na kulturnom, a i na političkom polju: to se nazivalo *slavenskom ili sveslavenskom uzajamnošću.*

Ime ilirsko nije u prvi mah izgledalo ni protivnicima hrvatskih narodnih ideala opasno, jer je imalo iza sebe dugotrajnu i neopasnu upotrebu, izgledalo je neutralno, a osim toga je, barem prolazno, uklonilo i hrvatsko ime iz javnoga života. Ali ilirsko je ime imalo jednu neslućenu prednost: od 650.000 Hrvata pod banskom vlašću, a svega 1,300.000 žitelja Hrvatske i Slavonije, *postalo je gotovo preko noći oko dvanaest milijuna Ilira,* što je već bilo impozantan broj prema Madžarima, kojih se broj tada računao na tri do tri i po milijuna!

Time se silno dizala narodna samosviest, ili kako se onda govorilo »narodnost«, kod Hrvata. To je davalo smisao Gajevoj krilatici »Narod bez narodnosti jest tielo bez kosti«. U tu svrhu naročito je služila *književnost.* To je već u ono vrieme jasno iztaknuo Ivan Kukuljević riečima: »Kao što i kod ostalih Slavena, tako je i u Hrvatskoj i Slavoniji narodnost probuđena književnošću. Da ovoj nije dano hrvatsko ili slavensko, nego *daleko razšireno ilirsko ime,* leži u samoj naravi stvari. Tako i narodnost nisu hrvatskom ili slavonskom, nego ilirskom nazivali, jer bez te bi narodnosti Hrvatska i Slavonija možda već prestale biti, što jesu; šest županija, ili kako se rado govorilo *Regna Pigmaea,* bilo bi s provincijalno-hrvatsko-slavonskom književnošću i narodnošću izvrgnuto smiehu i doskora pokopano; *ali sada, kad se hrvatski i slavonski puk osjeća dielom velikoga ilirsko-slavenskoga plemena, s kojim hoće da se duhovno poveže, on je jak* i pobuđuje pažnju, ako ne u Evropi, a ono u čitavoj austrijskoj monarhiji«. (Die Nationalität in Kroatien und Slavonien«. Luna, 1842., Nr. 77., 24. Sept.).

Gaj je bio duša »ilirskoga« pokreta. Gajeva je neprolazna zasluga, da je nekim obćim i na oko bezazlenim krilaticama vodio taj pokret takvim smjerom, da je mogao dovoljno ojačati prije, nego što su neprijatelji shvatili pravu njegovu opasnost. Kad su je primjetili, uhvatio je pokret već takav zamah, da ga više nisu mogli uništiti, već su samo pokušavali, da mu podrežu krila.

99. Osim rada u »Danici«, koji je bio više propagandnog karaktera, išlo se i za stvaranjem *kulturnih ustanova* trajnog značaja, koje će regulirati i upravljati književni, umjetnički i naučni rad. Tako Gaj obnavlja 1836. ideju, da se osnuje učeno družtvo, odnosno »Družtvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske«, te predaje svoju osnovu saboru. I sabor stvori (16. VIII. 1836.) u tom smislu zaključak (XV: 1836.), ali promieni ime u »družtvo za *narodnu prosvjetu.*« Priedlog za osnutak toga učenoga družtva nije dobio kraljeve sankcije, iako je bio obnovljen 1839. i 1845. Tek, kad je došlo do napetosti između dvora i Madžara, dao je kralj svoju sankciju *in thesi,* ali družtvo će se moći osnovati tek onda, kad se izkaže dovoljnim novčanim sredstvima. Istom iza absolutizma, g. 1860., predao je biskup Strossmayer banu Šokčeviću 50.000 forinti za ustrojenje takva družtva t. j. Akademije, koja je g. 1867. otvorena.

Međutim su se u pojedinim većim gradovima (Varaždin, Karlovac, Križevci) osnivale *čitaonice,* da gaje družtvenost i narodni duh, pa tako je i u Zagrebu 1838. otvorena čitaonica, da »otvori priliku k čitanju različnih časopisa i knjiga« te da »*širi koristne znanosti*«. Predsjednikom čitaonice postao je grof Janko Drašković, koji je sav svoj utjecaj upotriebio u korist novog narodnjačkog pokreta; tajnikom je bio Babukić. Kako nije dolazila potvrda za učeno družtvo, osnovana je unutar čitaonice posebna *glavnica* pod imenom »Matice Ilirske« (10. II. 1842.), koja će izdavati knjige, što je spadalo u »širenje koristnih znanosti«. Kad je pri dolazku absolutizma razpuštena čitaonica (1850.), postaje Matica Ilirska samostalno družtvo i dobiva svoja pravila (1851.), a g. 1874. proziva se Maticom Hrvatskom i postaje najznatnijim izdavačem hrvatskih književnih i pučko-znanstvenih djela. U zagrebačkoj čitaonici rodila se i misao o osnutku »Gospodarskog družtva« (1841.), kojemu je prvim tajnikom postao Dragutin Rakovac.

Pokušava se i s radom na *kazalištu.* God. 1838. izlazi prva knjiga Demetrovih »Dramatskih pokušenja«, a 1839. Kukuljevićev »Juran i Sofija«, koji su komad 2. i 6. listopada 1839. prikazivali diletanti u Sisku. To je prvi prikazivani komad pisca nove generacije i pisan u novom, »ilirskom« duhu. Kako u Zagrebu nije uspjelo osnovati diletantske družine, pozvani su srbski glumci iz Novoga Sada i kao »ilirsko narodno kazalištno družtvo« počeli su s prikazivanjem »Jurana i Sofije« 10. lipnja 1840. U Zagrebu su igrali sve do 30. kolovoza, a onda su pošli još na gostovanje u Karlovac i u Sisak.

Da se uvede narodni duh u obitelj, trebalo je osvojiti *žene,* pa je njima upravio Janko Drašković svoju njemačkim jezikom pisanu brošuru: *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter* (u svibnju 1838.). Tu iznosi najprije ukratko poviest »Ilira« i stare njihove dubrovačko-dalmatinske literature; govori o ljepoti ilirskoga jezika i napokon donosi članak Šafaříkov, gdje su prikazani dotad polučeni uspjesi Gajeva nacionalnog rada. To priznanje Gaju u tuđini trebalo je iztaknuti, budući da se »obćinstvo naše držalo osobito u početku sasvim nehajno, ili se izjavlji-

valo u protivnom smislu, jer se kazalo, da je idea fantastična, izrod mladih ugrijanih glavah, pak će svega toga doskora i nestati, ko što nestaje u svietu mnogih drugih nezrelih i dječinskih igarah« (Vukotinović). »Iza one poslanice na kćeri ilirske pretvorila se čarobno sva ćud i narav naših sviestnih žena: one, koje bijahu već napola poniemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprimiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a neke pokušaše dapače i obogaćivati književnost hrvatsku« (Kukuljević).

100. Međutim su se na požunskom saboru od g. 1839. do 1840. nastavile žestoke borbe s Madžarima, koji, protiv hrvatskoga veta, stvoriše zaključak, da se nakon deset godina (dakle od g. 1850.) imade u Hrvatskoj i Slavoniji madžarski uredovati. Nato se uzbunila sva hrvatska javnost; hrvatske županije sastaviše oštre »reprezentacije« na kralja, a grof Janko Drašković predloži u skupštini zagrebačke županije (12. XII. 1839.), neka se Hrvatska odciepi od Ugarske i zatraži od kralja posebnu vladu, kakvu je imala za Marije Terezije (t. j. kraljevsko vieće, 1767 - 1779.). Zaključak o uvođenju madžarskog uredovnog jezika u Hrvatskoj nije kralj sankcionirao. Sada se konačno i hrvatski sabor odlučio da stvori zaključak (čl. XXIV: 1840.), neka se zamoli kralj, da se u zagrebačkoj kr. akademiji i po svim gimnazijama uvedu katedre čistoga narodnoga jezika, »da i naš jezik što većma uzgojimo, da se tako iztakne tip naše narodnosti«. Ali tek g. 1846. bio je imenovan prvi profesor ilirskog jezika na akademiji, Vjekoslav Babukić.

Godina 1840. znači početak svršetka one poetične i fantastične periode romantičnog nacionalizma; sada se pomalo prelazi i na rad na *političkom* polju. Kad su Madžari i njihovi prijatelji razabrali, kakva im opasnost prieti od ilirizma, stadoše organizirati stranku, koja će ga pobijati. Značajno je, da su se mnogi Hrvati, koji su se izpočetka oduševili novim pokretom, gledajući u njemu samo akciju za književni preporod, sada počeli otuđivati mu, jer su osjetili, da on ugrožava ugarsko-hrvatsku zajednicu, a za tu su vjerovali, da je nerazoriva. U to se doba udaljuje od pokreta i osliepili Ljudevit Jelačić Bužinski, branilac slobodarskih ideja za Meternicha (v. § 93.) i pisac državopravnih članaka u Gajevim novinama, a sada branilac madžarskoga jezika i »lutorana«, kako ga obtužuje Rakovac (Nar. Starina I, 66.).

Početkom godine 1841. nastala je »*horvatsko-vugerska stranjka*« s braćom Levinom i Jurjem Rauchom te s turopoljskim komešom Ant. Danielom Josipovićem na čelu. Njih nazvaše ilirci »madžaromanima«, što se brzo izvrnu u »*madžarone*«. Za ustuk ilirskoj čitaonici osnovaše oni svoj »kazino«. Išli su za tim, da se ukine ime ilirsko, a i da se ukloni štokavski književni jezik, koji su oni zvali »vlaški«, pa da se opet uvede stari »horvatski« (kajkavski) jezik i stari pravopis. Ukratko, oni su htjeli povratak u stanje prije preporodnog pokreta i što tješnje

združenje s Madžarima u politički jedinstvenu državu. Naravno da su oni bili pristaše toga, da se madžarski jezik uvede u Hrvatsku kao službeni i kao nastavni, da hrvatske županije šalju po dva zastupnika izravno u ugarski sabor, gdje bi se izgubili među madžarskim zastupnicima — i tako bi nestalo svakog traga samostalnosti Hrvatske.

Narodno sviestni Hrvati organizirali su se politički u *ilirsku stranku,* kojoj je bila zadaća, da osvaja sve političke pozicije za narodnjake. Već podkraj g. 1841. došlo je do prvih sukoba madžarona i iliraca u skupštini varaždinske županije. No prvu veliku pobjedu izvojevaše ilirci kod restauracije zagrebačke županije g. 1842. To je silno uzbudilo duhove; madžarofilska sriemska županija izjavila je u povodu toga, da ne pozna nikakva ilirskoga carstva i da sva protuustavna gibanja ilirizma smatra po svojoj građanskoj dužnosti griešnima.

Sada su se povela žestoka i polemička razpravljanja po novinama i listovima o »*ilirizmu i kroatizmu*« (Vukotinović, Kolo II, 1842., 109.), o uvođenju madžarskog jezika i političkoj akciji iliraca (L. Š. »*Reč u svoje vreme*«, Il. Nar. Novine, 1842., br. 61. i 62.) i dr. Naročito je jasno prikazao tadanje stanje stranaka u Hrvatskoj Dragutin Rakovac u brošuri *Mali katekizam za velike ljude* (god. 1842.). A kod instalacije novog bana Hallera, 18. listopada 1842., izveo je Gaj vojsku svojih pristaša u surkama i crvenkapama na ulicu; sav je grad bio okićen i pun nadpisa, koji su izticali ilirsku borbenost, a i pozdravni su govori izticali prava Hrvatske kao političku težnju iliraca.

Borba je postojala sve oštrija i ogorčenija. Protivnici iliraca tvrdili su prema Ugarskoj, da Iliri namjeravaju odtrći hrvatske zemlje od Ugarske i združiti ih s austrijskom Ilirijom. Prema Austriji lansiralo se, da Iliri idu za osnutkom samostalne »Velike Ilirije«, koja bi se odkinula od Austrije otevši joj još i slovenske krajeve; u Beču se govorilo o panslavizmu i rusofilstvu ilirskog pokreta, koji bi mogao dovesti do veza s balkanskim državama, a onda i do odciepljenja od Austrije. Ruskom se konzulu govorilo, da je ilirizam opasan za ruski utjecaj na Balkanu, jer privlači slavenske države u sferu Austrije, a i bosanskom je paši lako bilo dokazati antitursko razpoloženje iliraca, jer ako ilirizam pobiedi, odzvonilo je turskom gospodstvu nad Bosnom i nad balkanskim Slavenima. Sve te obtužbe pokazuju u stvari više ono, što je *moglo* nastati iz ilirskoga pokreta, negoli ono, za čim je on u tom času išao. A išao je, kao logični nastavak cielog hrvatskog preporodnog gibanja, u prvom redu za *očuvanjem hrvatske individualnosti i samostalnosti* protiv presizanja Madžara (a onda i Beča), *za njegovanjem hrvatskoga jezika i književnosti,* te za *ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja. Kasnije,* dakako, mogla je ta ujedinjena Hrvatska (možda i pod ilirskim imenom) postati *centripetalna* sila za ostale južne Slavene, u okviru Austrije ili izvan njega.

Konačno su mnoge pritužbe i intervencije u Beču dovele do rezultata, koji ilirci nisu očekivali. 17. siečnja 1843. izišla je kraljevska naredba, u kojoj se ističe,

da vladar ne želi sprečavati razvijanje narodnoga jezika i da će podupirati municipalna prava Hrvatske protiv svih navala, ali ne će niti da se »među podanicima sije sjeme ogorčenja i cjepkanja«. Stoga se ima »i u Hrvatskoj zapriečiti svaki povod ovakim ogorčenjima, *i zato se s obzirom na Hrvatsku i Slavoniju i njihov jezik zabranjuje naziv ilirski, ilirizam i Ilirija,* što je došlo u upotrebu, a zabranjuje se za novine i javne spise, a napose kod javnih razprava i u školama...« Treba širiti duh snošljivosti i poraditi oko sloge Ugarske i Hrvatske.

Naredba je proglašena u Zagrebu 18. siečnja 1843., a toga je dana izišao i posljednji broj »*Ilirskih* narodnih novina«; u subotu 21. siečnja iziđoše već »*Narodne novine*« s književnim prilogom »*Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*«. Tu je promjenu Gaj popratio sasvim kratkim očitovanjem, gdje veli: »Svi dobromisleći domorodci sklanjaju se tim većom pouzdanostju i topliom zahvalnostju na ovu previšnju naredbu: čim s pouzdanostju predviditi mogu, da će se s ukinutjem ovoga imena napokon sva razdražena srca umiriti, i da će svi sinovi domovine bez iznimke sve svoje sile obratiti na obrazovanje naše narodnosti i na sačuvanje konštitucie i municipalnih pravah«.

Tako je završena sveslavensko - »velikoilirska« perioda hrvatskog preporoda.

D. Izgrađivanje hrvatskog preporoda i rat s Madžarima (1843-1849.)

101. Zabrana ilirskoga imena nije mogla zaustaviti preporodno gibanje među Hrvatima. Ali ona je u prvi mah uniela veliko zaprepaštenje u redove iliraca. Kako je prirodno, da vojskovođa odgovara za izgubljenu vojnu, tako se i sada sve ogorčenje sasulo na Gaja. Vraz, koji je bio od svih iliraca najviše književnik, pa mu je politička strana pokreta bila daleka, veli, da je povod zabrani ilirskog imena dala »buka i barbarizam, s kojim su nekoji domorodci nastojali to ime i u politički život uvoditi«. Zbilo se to »osobito po krivnji jednog čovjeka, koji je imao pouzdanje čitavoga naroda«, ali je sve radio »polag svoje pohlěpe za nečim, što se izustit ne može bez gada i groze«(!?). »Sad si skinu glavu, no škoda da pri tom i narodu najveću zadao ranu, koj ga je obožavao kao svoga Boga«.

I drugi zamjeravaju Gaju lične ambicije, ne štedeći kod toga ni njegovo poštenje. Tako Janko Drašković piše Vakanoviću: »... nemoj ti odabrati nauka od našega maloga Ljudevita... Da on pisati hoće, sebi i nama bi koristio, *nego kao kolovođa nije zreo niti ufani, — a ovo mu je želja i duša*«. A u sonetu »Izgubitak imena ilirskoga«, koji je ostao u rukopisu, tuži se Ivan Mažuranić, kako »od poklije se nebo zemljom rasta, za vlastitom se svaki hasnom mori, i *pošteni vođa to je, što u zimi lasta*«.

Vraz tvrdi, da je Gaj kriv, što je svojevoljno pretvorio ime »horvatsko« u »ilirsko«, a da zato nije tražio ni dobio dopuštenje. Drugi mu predbacuju, što je dirao u austrijsku Iliriju te se tako zamjerio Austriji. Trebao je ostati, kaže fra Kajo Adžić, »kod *Illyricuma hungaricuma,* t. j. Horvatske, Slavonije i Dalmacije«; »namira pako njegova ipak bi s vrimenom *svoju svrhu, t. j. razprostranjenje literature* postigla, buduć da *Horvatska, Slavonija i Dalmacija sridinu južnog Slavenstva,* od kojeg bi se na ostale susedne gornje i dolnje države miris cvatuće naše literature prosipao, *zgodno zauzima*«.

Gaj je za sve kriv. Pitanje je samo, bi li bez Gajeve akcije postojao kakav znatniji književni rad, a ako bi i postojao, bi li on bez novoga smjera u politici imao ikakvih nada za razvoj u budućnosti. Gaj je iz taktičkih razloga izpočetka naglašavao samo *književne* ciljeve ilirizma, no za njega je književnost bila samo sredstvo za *političke* ciljeve; ti su ciljevi bili visoki, ali on ih nije nikada otvoreno iznosio. Podpuno je sigurno, da je bio spreman srušiti stari, feudalni poredak, kad je uvidio, da u njemu on kao neplemić ne bi mogao igrati političku ulogu.

Nakon godine 1843. ostaje Gaj u pozadini. Ponovno je izronio na površinu u burnoj godini 1848. i opet je zaigrao veliku ulogu. Biran je i za poslanika u sabor. I baš, kad je mislio, da se ostvaruju njegove osobne ambicije iz mladosti, skrhala mu je vrat afera sa srbskim knezom Milošem Obrenovićem, iste godine. Odonda je Gaj posvema iztisnut iz javnoga života i vegetira sve do svoje smrti (1872.).

102. Ali rad na izgrađivanju hrvatskog narodnog preporoda nije prestao. Ilirska stranka prozvala se sada *narodnom,* a književni se jezik sve više naziva *hrvatskim.* Narodnjaci se sada ozbiljno bave politikom. Mjesto Gaja iztiče se u javnom životu sve više Ivan Kukuljević, a mjesto starog grofa Janka Draškovića Metel Ožegović. Kukuljević još iste godine 1843., 2. svibnja, održi u saboru *prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku* (general Rukavina, koji je govorio hrvatski g. 1832., nije bio zastupnik), zagovarajući, da se hrvatski jezik učini »diplomatičkim« u Hrvatskoj i Slavoniji. Govor je bio burno pozdravljen, ali staleži su bili mišljenja, da je taj priedlog preuranjen, i ostali su kod latinskoga jezika. I književni rad postaje sve ozbiljniji. Već godine 1842. pokrenuli su Vraz, Vukotinović i Rakovac prvu ozbiljnu i vrlo vriednu reviju »Kolo« (po uzoru »Časopisa Českého Museum«), koja stoji posve na visini tadanjih evropskih književnih revija. »Kolo« je također imalo svojih težkih dana; do god. 1853. izdano je svega devet svezaka. God. 1842. izašao je i *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića, vrlo zanimljiva i posve neobična knjiga za ono doba, pisana živim stilom i liepim narodnim jezikom. Međutim dolaze za književnike težki dani. Iza zabrane ilirskog imena postao je cenzorom Madžar Mátsik (koga narodnjaci nazivaju u epigramima i pamfletima Mačkom), koji je vrlo slabo poznavao hrvatski jezik i sprečavao je svaku slobodoumniju misao. Zato se Demetrova *Teuta* god. 1844. štampala u Beču. Ali

Osman (1844.) s odličnom nadopunom Ivana Mažuranića štampan je ipak u Gajevoj tiskari u Zagrebu. Tamo je izdao i Kukuljević Tommaseove *Iskrice* (1844.), ali su bile zaplienjene. God. 1845. izlaze Nemčićeve *Putositnice,* naša najbolja preporodna proza (uz »Pogled u Bosnu«), a god. 1846. najjače djelo ove književne periode *Smrt Smail-age Čengića* (u almanaku »Iskra«, pod naslovom »Smert Čengić-age«.). Iste te godine izašli su u Zadru i Preradovićevi *Pervenci.*

U požunskom saboru 1843/4. nastavljaju se borbe Hrvata s Madžarima. Kad Hrvatima ne htjedoše dati da govore latinski, ostaviše oni sabornicu, a u njihovoj odsutnosti stvoren je zaključak, da jedino madžarski jezik imade u buduće biti službenim i nastavnim u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Primorju, a poslije deset godina (t. j. od 1853.) mogu biti činovnicima samo oni, koji znadu madžarski. Toga zaključka nije kralj potvrdio, ali je, na nagovor palatina Josipa, izdao rješenje, da poslije deset godina hrvatski poslanici moraju na zajedničkom saboru govoriti madžarski.

Kako je cenzura plienila upravo tiranski sve, iz čega se god moglo vidjeti hrvatsko nezadovoljstvo, morale su se političke stvari štampati u inozemstvu. Tako je u Beogradu Bogoslav Šulek štampao svoju knjižicu *Što namjeravaju Iliri?* (1844.). Tu se tumači ilirski program, i ona je za razumievanje ilirizma vrlo vriedan izvor. Tamo je štampan, bez oznake mjesta i datuma, a u obliku letka, list *Branislav* (od studenoga 1844. do veljače 1845.), kojemu je glavnim urednikom bio opet Šulek. List su podupirali poglavito karlovački rodoljubi: Ambroz Vraniczany, Dragan barun Kušlan, Ivan Mažuranić, Nikola Vakanović, pa grof Janko Drašković i A. Vakanović. U to su doba strasti bile već živo razpirene, pa je i ton članaka u »Branislavu« ličan, pamfletski i vrlo oštar. Mnogo se udara na Madžare, na cenzora Mátsika i naslovnog biskupa Josipa Schrotta, pristašu madžaronske stranke.

Međutim je ručnim pismom kraljevim od *3. siečnja 1845. opet dopuštena upotreba ilirskoga imena,* ali samo u književnosti, i to kao oznaka za jedinstveni književni jezik i književnost. Ujedno je izdano rješenje, kojim bude na akademiji osnovana katedra za »ilirski jezik i književnost«. I nesretne cenzuralne prilike budu ublažene (ručnim pismom od 11. siečnja 1845.), a cenzor Mátsik uklonjen; nasliedio ga je Hrvat Muhić. »Branislav« prestane izlaziti. Za velikog župana Madžarima odane sriemske županije imenovan je barun Franjo Kulmer, a administratorom varaždinske županije Mirko Lentulaj, mjesto madžarona Ivana Nep. Erdödyja. Sve je to učinjeno u želji, da se Hrvati predobiju za suradnju s madžaronskom konzervativnom strankom, koja je podupirala dvorsku politiku.

Kod ponovne restauracije zagrebačke županije (28. i 29. srpnja 1845.) pobiedila je pristranošću bana Hallera madžaronska lista, ali je kod toga došlo do strašnoga krvoprolića, kod kojega je vojska pucala u narod, pa je na Markovu trgu

palo 13 mrtvih i 27 ranjenih rodoljuba hrvatskih. Tim »srpanjskim žrtvama« izpjevao je Nemčić poznatu svoju *Himnu,* a Bogović sonet *Na grobu žrtavah 29. srpnja 1845. padših* (»Domorodni glasi«, 46.).

Dok zagrebačka županija, pomoću seljačkog plemstva, plovi tuđim vodama, dotle hrvatski sabor (u rujnu 1845.), stvara zaključke, kojima se od kralja traži samostalna vlada za Hrvatsku, pa da se kr. akademija digne na stepen sveučilišta, a zagrebačka biskupija (koja je spadala pod kaločku nadbiskupiju) da postane samostalnom nadbiskupijom.

Kad je Haller u rujnu 1845. odstupio, postao je zamjenikom banske časti u smislu zakona zagrebački biskup Haulik, sve do imenovanja Jelačićeva banom (ožujka 1848.). U to relativno mirno doba kupljena je palača za »Narodni dom« (13. III. 1846.); iste godine izvodi se prva hrvatska opera *Ljubav i zloba* (tekst od Demetra, glazba od Lisinskoga) sa Sidonijom Rubido, rođenom groficom Erdödy, kao »prvom hrvatskom primadonom« I Vjekoslav Babukić drži prvo predavanje iz narodnog jezika na akademiji u prisutnosti mnogih rodoljuba iz Zagreba i iz provincije (5. listopada 1846.). Konačno je polovicom listopada 1847. došlo kraljevsko rješenje (od 10. VII. 1847.), kojim se potvrđuje Družtvo narodne čitaonice zagrebačke zajedno s književnom glavnicom »Maticom ilirskom«, zvanom i »Književno družtvo« (u stvari »učeno družtvo«, t. j. akademija znanosti).

Kad se opet uoči požunskog sabora sastao hrvatski sabor, stvorio je na svojoj sjednici od 23. listopada 1847., na priedlog Ivana Kukuljevića i nakon sjajnog hrvatskog govora njegova, zaključak, da se hrvatski jezik ima »*uzvisiti na onu čast, vriednost i valjanost, koju je dosada uživao latinski jezik*«, t. j. da se uvede u sve urede i škole. Tako su konačno i Hrvati, *koji su bili zadnji narod u Evropi, što se još služio latinskim jezikom u zakonodavstvu i saborskim razpravama,* g. 1847. uveli hrvatski jezik u upravu i javni život. Da se pokaže susretljivost prema Madžarima, naloženo je poslanicima, da u Požunu govore madžarskim jezikom, ali da ne dopuste »uvođenje madžarskoga jezika kao obukovnoga u gimnazije i akademiju ovih kraljevina, jer staleži i redovi žele, da se u Hrvatskoj uvede kao obukovni naš narodni jezik«.

Tim je zaključcima posljednjega hrvatskoga stališkoga sabora stavljen i posljednji temeljni kamen u zgradu hrvatskoga duhovnoga preporoda. *Time su udareni temelji moderne Hrvatske.* Susretljiv stav prema državnoj zajednici s Madžarima pokazuje, da mogućnost sporazuma još nije bila izključena, samo je kod Madžara trebalo nešto uviđavnosti prema hrvatskim težnjama i shvaćanja za nove prilike u Hrvatskoj.

103. Ali toga shvaćanja kod Madžara nije bilo. Događaji požunskog sabora 1847/8. godine pokazuju, da su Madžari bili već toliko zaslieplјeni, da im je bila milija sila od sporazuma. Odbor »za izpitivanje hrvatskih smutnja« pod Kossutho-

OGLASZ.

Szvetloj y Prepostuvanoj Gozpodi vszakoga Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenzkoga vu jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonczem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerblyem, Krajnczem, Stajerczem, Korushczem, Iztrianom, Boshnyakom, ter oztalem Szlovenczem, vszem zadnyich Roda nashega y Jezika Lyubitelyem y Zavetnikom lepo pozdravlenye!

Z-najvishejshem Dopuschenyem Szv. Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichanztva FRANYE I. izhajale budu vu Zagrebu z-pochetkom leta doiduchega **1835** Narodne na dve poszebne ztrani razdelyene

NOVINE HORVATZKE

pod napiszom: „*Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.*“ — Perva ztran, iliti tak zvane „*Novine Horvatzke*“ zadersavale budu vsze najnovejshe politichke dogodyaje, to jezt vszekulike znamenite premembe vszeh szveta orszagov vu obchinzkom, vu oszebnom pako vsza oszebujna pripechenya y naredyenya domacha, iliti najnovejshe dogodyaje trojjednoga Kralyeztva Dalmatinzkoga, Horvatzkoga y Slavonzkoga; y ova ztran izide z-razumlyivem raztolmachenyem vszeh ztranzkeh rechih dvakrat na tjeden, vszakiput na pol arkusha; — druga pako ztran, izta najmre:

DANICZA

Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka

jendenput vu tjednu Novinam Horvatzkem na pol arkusha zoszeb prikloplyena — zadersavala bude ne szamo vu Horvatzkom, nego y vu drugeh Ilirzkeh narechjah vnogoverztne, tak na lahku zabavu y razveszelenye, kak na primerno razszvechenye y vugodno, ter hasznovito podvuchanye zpadajuche ztvari. Navlaztito pako zpomenka vredna znanya od nashega Naroda Szlovenzkoga vu obchinzkom: od nyegve ztarine y dogodyajev, od nyegoveh piszem y knyig, z-jednum rechjum vsza ona, koja Horvatom y nyihovoj Ilirzkoj Bratji od ztarodavnoga y vezdashnyega ztalisha vszeh Szlovenzkeh pukov zezvedeti y znati potrebno je. Najvechjum nadalye marlyivoztjum vu nasheh Novinah piszali sze budu, iz dobreh zviralisch izvadyeni dogodyaji drage nashe trojjedne Domovine, to jezt pripovezti od ztarinzkoga Ilirov y Horvatov prebivanya ter sivlenya, od nyihoveh Supanov, Kriezov, Banov, Kralyev, Vitezov, y vucheneh ter glaszoviteh Lyudih, — razgovori zverhu presheztnoga dersave ladanya, zverhu szreche y neszreche Predyev, zverhu ztareh gradov, varashev, znameniteh mezt y ztarinzkeh plemen. Szim josche pridadu sze razlichne narodne y druge domorodne, navlaztito pako domache dogodyaje zadersavajuche peszme, kak takaj iz drugeh jezikov preneshene bolyshe vitie.

Oszebito pako terszititi sze hochemo, viteske y znamenite na peldu y naszleduvanye szluseche ztvari drugeh razszvetlane y vuchene Europe Narodov, — najmre vendar dugovanya na domache y zvanzko gozpodarztvo zpadajucha zpominyati.

* * *

Vszi zkoro Europeanzki Narodi vu znanoztjah y navukeh vre tak daleko dozpeli szu, da sze pri nyih materinzkem jezikom piszane knyige y novine ne szamo vu zmosneh dvoreh, nego dapache vre vu izteh priprozteh kuchah chteju y prestimavaju; ni li anda zkradnye vreme, da y mi, kotereh szlavni Predyi, kakti czele Europe branitelyi y chuvari chez vnoga ztoletja vszevdily oboruseni za vszega chlovechanztva preporod hrabreno zkoznuvali szu, da rekoh y mi nashe mile Szlovenzke Matere jezik, koj y z-obilnoztjum rechih, y z-szlasztjum izgovora dichi sze, y koj nasz z-oszemdeszetemi milioni nashe Bratje naravzki vese, oszvétlati y na doztojnu chazt podichi popaschimo sze?

Nijednim ztanovito nachinom k-plemenitomu ovomu czilyu hitrejshe priblisavati sze ne bi mogli, kak z-pomochjum Narodneh Novin, koje z-otchinzkum zaizto miloschum y zaufanoztjum nash Szvetli Czeszar y Kraly nam privuschiti doztojal je; ar na kuliko vu politichkom delu novi szveta dogodyaji, na tuliko vu iztoj Daniczi razlichna Horvatzko-Szlovenzkomu Domorodczu vugodna y potrebna dugovanya vu jeden venecz zpletena nahajala sze budu tak, da z-Narodnemi Novinami nashemi poleg moguchnozti tusno pomenykanye domorodneh knyig kuliko tuliko nadomeztiti ufamo sze.

Ovo anda nashe ovdi szamo na kratkom osznovano nakanenye, koje z-pomochjum vnogeh vucheneh Lyudih zpelyati nadiamo sze, vu mili naruchaj iztinzkeh Domorodczev y oztaleh Chlovechanztva, Naroda nashega, y Domovine prijatelyov rodolyubno zruchamo.

* * *

Czena nasheh na finom y belom velin-papiru stampaneh Novin na czelo leto za Ovdeshnye 6 fr. szrebra, za vsze pako zvan Zagreba ztanujuche zaradi postarzkeh ztroskov 8 fr. szrebra znashajucha, vu Zagrebu pri G. Knyigaru Franyi Suppanu, y na Cz. Kr. Posti, zvan Zagreba pako pri vszeh y szlednyeh Cz. Kr. Postah za pol leta (ali za czelo) naperva polosi sze. Proszimo pako postuvanu Gozpodu predplachnike y podporitelye, da nam (za preprechiti neprilike) vszaki szvojega prebivanya mezto y tomu najblisnyu Cz. Kr. Postu, ter szvoj podpunoma doztojni Napisz, to jezt: Ime, Pridovek y Ztalish prez stentanya obznaniti doztoji.

K-Novinam prilosi sze takajshe Obznanitel (*Intelligenzblatt*), vu kojem vszakojachki szudbeni y tergovachki oglaszi: prodaje, szenymi, razlichne czene, y oztale vnogoverztne ztvari na znanye davale sze budu. Za vszako obznanenye poleg obchinzke navade plachalo sze bude od 1 do 5 liniih 10 kr. szrebra, dalye pako 2 kr. szrebra od linie.

* * *

Pozivaju sze zadnyich doztojnem nachinom vszi vucheni Domorodczi, da sze nezkrate z-dobremi piszmenemi prinezki izbor gore zpomenuteh dugovany (prez ikakve razluke jezika) povekshati, ter prikladne szvoje rukopisze na podpornyu obchinzkoga Domovine poszla (ob szvojem ztrosku) vu Zagreb poszlati

Redakczii Cz. Kr. priv. Narodneh Horvatzkeh Novin.

Vu Zagrebu 20. Liztopada 1834.

Dor. Lyudevit Gay,
Cz. Kr. priv. Narodneh Horvatzkeh Novin
Vandavatel y Redaktor.

GAJEV POZIV NA PREDPLATU »NOVINA HORVATSKIH« I »DANICE«
OD 20. XI. 1834.

vim predsjedanjem, zakonske osnove o »ugarskom primorju« (gdje se imalo uredovati samo madžarski i talijanski!), o »madžarskom jeziku i narodnosti«, kojim se za *službeni* jezik i u Hrvatskoj proglašuje *samo* madžarski, a za *domaću potrebu* ostavlja joj se — *latinski:* sve to pokazuje ciničan prezir prema sedamnaest godina preporodnoga rada na nacionalnoj izgradnji Hrvatske, i sve je to moglo roditi samo ogorčenjem i neprijateljstvom kod Hrvata. A kad je pod dojmom francuzke februarske revolucije Madžarima uspjelo da dobiju prvo ugarsko neodvisno i odgovorno ministarstvo pod grofom Batthyányem (7. travnja 1848.), pod koje je trebala da podpadne i Hrvatska, postao je mirni sporazum sasvim nemoguć.

Međutim su se i u Hrvatskoj stvari počele naglo razvijati. Po zagovoru baruna Franje Kulmera imenovan je hrvatskim banom barun Josip Jelačić; dekret je podpisan 23. ožujka 1848. No već prije nego se saznalo za to imenovanje, sazvali su Gaj i Kukuljević u Zagrebu veliku skupštinu (25. ožujka) i postavili u njoj hrvatska »narodna zahtievanja«: da se Jelačić imenuje banom, da se sjedine hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Rieka i Vojna Krajina), da se Hrvatima dade odgovorna vlada, nezavisna od ugarske, i da se ukinu posljednji ostatci kmetstva i staliština.

Jelačić je kao ban prihvatio hrvatska »narodna zahtievanja« za svoj program i uzeo ih provoditi. Maždarima je spletkarenjem uspjelo, da je 10. lipnja bio svrgnut s banske časti, ali on se na to nije obazirao i vršio je i dalje bansku vlast, dok nije 4. rujna opet uzpostavljen u njoj. Na hrvatskom saboru sastavljen je 5. lipnja *Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga* u kojem se obrazlaže suština hrvatsko-madžarskoga spora, a 10. lipnja sastavljena je predstavka na kralja s hrvatskim zahtjevima. Kad se vidjelo, da do mirnog sporazuma s Madžarima ne će doći, Jelačić se spremao na rat, a dotle je uredio *bansku vladu* sa pet odsjeka: za pravosuđe, unutarnju upravu, bogoštovlje s nastavom, bojne poslove i financije, kuda su podpadali još trgovački i gospodarski poslovi. Kako su se međutim i odnosi između Madžara i bečkoga dvora sve više zaoštravali, mogao je Jelačić, koji je od maršala Radeckoga dobio i novaca i oružja, naviestiti madžarskom ministarstvu *rat*. Taj je rat bio logična posljedica napetoga stanja između Hrvata i Madžara, ali Beč ga je izkoristio za ciljeve svoje politike, pretvorivši ga u rat između Austrije i Ugarske, kod čega su Hrvati, protiv svoje volje, poslužili kao sredstvo reakcionarnim težnjama Austrije. Još za trajanja rata, dne 4. ožujka 1849., proglašen je t. zv. *oktroirani ustav,* koji prelazi preko svih ustavnih prava kako Ugarske, tako i Hrvatske, i stvara od Austrije neku centralističku »nerazdjeljivu i nerazdruživu ustavnu nasljednu monarkiju austrijsku«. Nakon svršetka rata, kad se Görgey kod Vilagoša predao 13. kolovoza 1849. »bezuslovno« Rusima, austrijskim saveznicima, došli su međutim još crnji dani obnovljenog absolutizma i centralizma ne samo za Madžare, nego i za Hrvate.

104. Premda je pokušaj, da bi se pod ilirskim imenom ujedinili najprije svi Hrvati, a onda i ostali južni Slaveni, kao otvoreni i obće prihvaćeni program trajao u preporodno doba u stvari samo sedam godina, od g 1836. do početka g. 1843., on se kao najznačajnije razdoblje preporoda često uzima kao »pars pro toto«, pa se i *ciela* preporodna djelatnost rado naziva »ilirskim pokretom«. To nije izpravno, jer se do g. 1835., preporodni pokret vrši pretežito pod imenom hrvatskim, a isto tako od g. 1843. dalje. Premda je g. 1845. opet dopuštena upotreba ilirskoga imena za jezik i književnost, to ime ipak više ne uzima velikoga maha, a pogotovo u političkom pogledu postaje bezznačajno. Kako je cielo poviestno zbivanje točna rezultanta svih komponenata svoga vremena, tako nema sumnje, da se i ime ilirsko pojavilo, jer je bilo potrebito, da i ono izvrši svoju ulogu u poviesti hrvatskog preporoda. Zbog raztrganosti hrvatskog teritorija razvili su se separatistički osjećaji pojedinih pokrajina toliko, da se nisu dale odmah svrstati pod hrvatsko ime. Još g. 1842. dovikuje u »odzivu rodoljubnog srca« Mato Topalović: »Hej! vi visokomudri Horvati, koji ne ćete ništa da čujete o *imenu ilirskom!* Kojim pravom možete vi i pomislit samo, da se naš narod južni, naš jezik, naša literatura imenom horvatskim ovjenča? Kažite mi, molim vas, odkad vam se računa glavni vaš grad Zagreb da spada na Horvatsku? Ja u starini samo *slavonsko ime* tamo nalazim«. To je doduše bilo upereno protiv nove »horvatsko-vugerske stranjke«, ali ipak pokazuje, kakvim se sve argumentima služilo protiv prihvaćanja hrvatskog imena kao obćenarodnoga. I doista — »za Ilirstva ne bijaše druga nego da budeš Ilir ili Madžaron. Reći, da si Hervat, znamenova, da si Madžaron... Samo u jednu stranku, u Ilire ili u Madžarone, morao je kod nas svatko spadati. O redkih, koji se braniše proti tomu razređivanju ljudih, ili ne htedoše u nijedan taj razred brojeni biti, o tih bijaše sud, da su habi-kruhi, prosvetljeni zvahu ih *fruges consumere nati,* a javno mnenje govoraše skladno, da su austrianski špioni«. (Dr. A. Starčević, Nekolike uspomene, 1870.).

I u *Dalmaciji,* koja je priznala svojim vladarom austrijskog cara kao *hrvatskoga kralja,* bila se sustavnim podupiranjem separatističkoga duha sa strane Austrije stvorila među činovničtvom i inorodnim elementima nesklonost prema ujedinjenju s Hrvatskom; a široki i neprosvietljeni slojevi narodni, kakogod su se osjećali i nazivali Hrvatima, opet su bili neskloni feudalnom ustavu u Hrvatskoj, a pogotovo su im se mutili pojmovi, kad su uviek slušali u vezi s Hrvatskom govoriti o kralju Ugarske i o kraljevini Ugarskoj.

S *Bosnom,* koja je podpadala pod tursku vlast, bilo je još teže. Baš u doba ilirizma pronosili su se glasovi o nekom pokretu bosanskih i hercegovačkih muslimanskih prvaka, pa kako su bile loše veze s tim krajevima, poslala su braća Antun i Ivan Mažuranić svoga brata Matiju g. 1839. u Bosnu, da izvidi, što je, i ne bi li se tu dalo štogod za narodnu stvar uraditi. Matija je svoju zadaću obavio uz opasnost po život; naučio je kod toga i turski jezik. No rezultat je bio nega-

tivan; u pisanom izvješću, što ga je nakon godine dana podnio braći, veli, da *je taj muslimanski pokret neznatan, više vjerski nego narodan;* sam narod nije ni probuđen ni spreman, ali ustanak bi ipak mogao i prije reda buknuti, jer je narodu vrlo zlo. Svoja je opažanja opisao u djelu *Pogled u Bosnu* (1842.), koje je (iz političkih obzira) izišlo anonimno, pošto su ga braća Antun i Ivan prije štampe pregledali i sve političko iz njega izbacili.

Uza sve to, »ilirski« pokret je izvršio svoju historijsku ulogu u hrvatskom preporodu. *Iako nije ujedinio svih hrvatskih zemalja, on je ipak postavio čvrste temelje za duhovno ujedinjenje svega hrvatskog naroda.* To se ujedinjavanje prvenstveno vršilo putem *književnosti,* pa je književni rad neko vrieme bio i glavnim oružjem u toj stvarno političkoj borbi. Odatle i važnost tih površnom promatraču neznatnih pitanja pravopisa, književnog narječja i pisma. Rješenje tih pitanja kretalo se baš u onom okviru, koji je bio prihvatljiv za Hrvate, a koji su odklonili i Slovenci i Srbi. Ono malo pristaša među Slovencima i Srbima, što ih je ilirizam barem prolazno našao, s vremenom je odpalo, osim neznatnih izuzetaka, pa je tako i tim putem, tako reći automatski, »ilirski« pokret postao stvarno preporodni pokret Hrvata, i kao takav ostao jedna od najvažnijih i najsvjetljijih stranica hrvatske poviesti.

E. Književni radnici hrvatskog preporoda (1830-1850.)

105. Među znatnijim književnicima, koji se u preporodno doba javljaju, samo dvojica završuju svoj život na izteku toga razdoblja: Antun Nemčić († 1849.) i Stanko Vraz († 1851.); doskora im se pridružuju: Dragutin Rakovac († 1854.), grof Janko Drašković († 1856.) i Josip Kundek († 1857.). Živjeli su dulje, ali su glavni dio svoga književnoga rada dali u ovo doba: Pavao Štoos, Ivan i Matija Mažuranić, Ljudevit Vukotinović i Dimitrija Demeter. Mirko Bogović pjeva doduše mnogo u preporodno doba, ali njegova književna ličnost dominira u petdesetim godinama, za absolutističke ere. Petar Preradović izdaje u ovo doba svoje dvie knjige pjesama, jedine, što ih štampa za života, ali najviše i najzrelije stvara u šestdesetim godinama 19. stoljeća. Ivan Kukuljević je također pjesnik, pripovjedač i dramatik ilirskog vremena, ali, makar da i kasnije radi na liepoj književnosti, poslije postaje jedan od naših prvih i najvrednijih historika. Isto tako su u kasnijim razdobljima dobili svoje književne fizionomije: Fran Kurelac, Mato Vodopić, Ivan Trnski, fra Grga Martić, Adolfo Veber i dr.

Javljalo se u preporodno doba mnogo »književnika«, koji nisu u sebi osjećali književnoga poziva, ali su smatrali, da im je patriotska dužnost poraditi na dizanju narodne knjige, ili su opet nastojali, da na taj način bar prolazno dođu do nekoga uspjeha u javnom radu i do neke »slave«. Mnogi su se brzo povukli s toga

polja i nisu se kasnije javljali, a ako su se i javljali, nisu ničime obogatili hrvatsku književnost (Josip Marić, Jure Tordinac, Stjepan Marjanović, Stjepan Ilijašević, Mato Topalović i dr.); neki su prolazno pristali uz ilirizam, ali nisu uz hrvatstvo (Ognjoslav Utješenović-Ostrožinski), dok su neki tek prigodno izpjevali po koju pjesmu, ali su glavnu djelatnost razvili na drugim područjima javnoga života (Antun Mihanović, Ljudevit Gaj, Janko Drašković).

Osim brošura i razprava, koje su sastavni dio preporodne poviesti, ima u prvim godinama ovoga razdoblja (1830 - 1836.) čitav niz hrvatskih i latinskih *prigodnih pjesama,* koje su obično štampane kao male brošurice od nekoliko stranica. Njihova pjesnička vriednost nije velika, ali neke su vrlo značajne kao dokumenti svoga vremena. Među pjesnicima tih prigodnica iztaknutija imena jesu: PAVAO ŠTOOS (1806-1862.), koji je stekao slavu svojom elegičnom pjesmom *Kip domovine vu početku leta 1831.;* u smrt Tome Mikloušića izpjevao je *Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva,* 1833. U svojim pjesmama u »Danici« plovi strujom pseudoklasične poezije jozefinskoga vremena. U slavu bana Jelačića izpjevao je više pjesama, među njima i jednu »u dvanaest pievanjah« *Soko hrvatski i Slavska mati* (1849.), prodahnutu iskrenim slavenskim osjećajem. Pisao je i *O poboljšanju ćudorednosti svećenstva* (1848.), gdje uzima stav protiv celibata. — I JOSIP KUNDEK (1809 - 1857.) ušao je u književnu poviest svojim prigodnicama *Želja starinske horvatske kraljice* (1832.) i *Reč jezika narodnoga* (1832.), u kojima se povodi za Štoosovim »Kipom domovine«. Pjesnička im je vriednost skromna. Poslije je živio, a možda i umr'o kao misionar u sjevernoj Americi. — Kao prigodničari javljali su se i JOSIP MARIĆ, STJEPAN ILIJAŠEVIĆ, DRAGUTIN RAKOVAC, a uz ostale i Ljudevit Gaj (*Slavoglasje iz Zagorja,* 1832.).

Grof JANKO DRAŠKOVIĆ (1770 - 1856.), koji je napisao poznatu *Disertaciju* (1832.) i *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter* (1838.), i koji je u aktivnoj politici zastupao ideje nove generacije, pjevao je i pjesme. Ima više pjesama u Mahanovićevoj rukopisnoj zbirci, koje su označene kao Jankove; njegova će biti pjesma *Ćudi nekojeh narodov,* još iz 90-tih godina 18. vieka, koja svršava strofom:

Vsaka fela ljudi
ima svoje ćudi,
ja sam zadovoljen,
da sem Horvat stvorjen.

U »Danici« je štampao nekoliko pjesama (*Poskočnica,* 1835., *Mladeži ilirskoj* 1836., *Odziv na dra Dimitrije Demetra »Utěhu Ilirii«,* 1839. i dr.), koje iako nisu od velikog pjesnika, pokazuju iskreni »domorodni« zanos grofa Janka.

LJUDEVIT GAJ (1809 - 1872.), čije je ime nerazdruživo vezano uz hrvatski preporod, a napose njegov »ilirski pokret«, osim spomenutih brošura i prigodnica, izpjevao je i nekoliko pjesama (*Preobraženje* 1835.; *Kosenka:* »Doletiše ptice

kukavice« i *Napred:* »Hajda bratjo, hajd junaci«, dvie davorije, 1835.; *Oj Ilirio, oj,* i dr.). Iza absolutizma je napisao *Gedanken zum Ausgleich Croatiens und Slavoniens mit der Regierung* (1864.).

106. Među prvim književnicima ilirizma brzo se iztaknuo LJUDEVIT FARKAŠ-VUKOTINOVIĆ (1813 - 1893.). Još kao kajkavac je izdao dvie romantične drame *Golub* (1832.) i *Prvi i zadnji kip* (1833.). Surađuje odmah u »Danici« i brzo izdaje svoje dvie knjižice: *Pěsme i pripovědke* (1938.) i *Pěsme i pripovědka* (1840.). Janku Draškoviću posvetio je knjigu pjesama *Ruže i trnje* (1842.), kojoj je dodao u prozi i svoje feljtone (prve u našoj književnosti) pod naslovom *Zimske misli,* što su najprije izlazile u Narodnim novinama. U dvie knjige *Prošastnosti ugarsko-hrvatske* (1844.) donosi dvie pripoviesti, koje su, kao i one prijašnje, historijske i naivno-romantičke; radnja nema života, epizode su slabo povezane, karakteri bliedo ocrtani. Još je izdao dvie knjige pjesama: *Pěsme* (1847.) i *Trnule* (1862.), koje sve imaju više dokumentarnu negoli pjesničku vriednost. Pisao je i o prosvjetnim i raznim političkim pitanjima. — S Vrazom i Rakovcem izdao je prvi književni list s višim kriterijem »Kolo« (I. i II., 1842., III. 1843.), a s Rakovcem prvu antologiju preporodno - patriotske lirike *Pěsmarica. Sbirka I. Pěsme domorodne* 1842. Uredio je i *Leptir,* književni »zabavnik« za godine 1859 - 1861. Kasnije se bavio gospodarstvom i prirodoslovljem i ostavio više stručnih radova iz toga područja.

Suradnik i prijatelj Vukotinovićev DRAGUTIN RAKOVAC (1813 - 1854.) počeo je također kao pjesnik (*Duh,* dramatička vizija, alegorija, koja naviešta narodni preporod, 1832.), prevodio je Kotzebuea, pjevao u »Danici«, uređivao Gajeve novine od 1835 - 1841., sudjelovao kod izdavanja »Kola« i »Pěsmarice« (1842.), a iste godine izdao je i *Mali katekizam za velike ljude* (1842.), gdje objašnjava i brani ilirsku ideologiju. Bio je tajnikom Gospodarskoga družtva, uređivao njegovo glasilo i priredio više izdanja za puk.

Treći u tom kolu bio je STANKO VRAZ (1810 - 1851.), najiztaknutiji preporodni pjesnik i kritik, porieklom Štajerac (»Ilir iz Štajera«); on je prionuvši uz ilirizam napustio slovenski jezik, što su mu Prešern i Miklošić jako zamjerili. Jedini od Iliraca, Vraz nije pjevao davorija ni budnica, nego ljubavne pjesme, pa se čak i opravdava u *Odgovoru bratji, što žele da pěvam davorie* (Danica III, 48.). Njegova glavna zbirka pjesama jesu *Đulabije* (1840.), koje sadrže ljubavne pjesme, što su najprije izlazile u »Danici«, a posvećene su njegovu idealu Ljubici Cantilly. God. 1841. izlazi knjiga povjestica *Glasovi iz dubrave Žerovinske.* Sliedeće godine pokreće, u družtvu s Vukotinovićem i Rakovcem, književno - kritičku reviju »*Kolo*« (1842.), od koje III. svezak izlazi 1843., a IV.-VI. kasnije (1847.); ostale sveske (VII.-IX.) uredili su A. Torkvat Brlić i Mirko Bogović. Tom revijom Vraz osniva i prvu ozbiljnu hrvatsku književnu kritiku. U Pragu je izdao »različite pěsni« *Gusle i tambura* (1845.), kojima su dodane i neke satire »Istina i šala«, koje pod-

pisuje kao Jakob Rešetar s Cerovca. Pjeva i epigrame, ali ih malo izdaje za života. Na sveslavenskom kongresu u Pragu (1848.) bio je jedan od podpredsjednika.

Vraz je prvi naš književnik, koji nema drugoga građanskoga zvanja, i svakako je književno najobrazovaniji; no kako se od književnosti kod nas nikada nije moglo živjeti, uspjelo je konačno i Vrazu, da g. 1846. postane tajnikom Matice Ilirske, što je ostao do smrti. Popularnost je stekao »Đulabijama«, ali najljepšima njegovim pjesmama smatra se niz soneta i gazela pod imenom »Sanak i istina« (1845., Děla III.), posvećenih kasnijemu idealu Hildegardi Karvančićevoj. Vrlo važan je Vrazov kritički rad i stav prema književnim pitanjima: on želi, da se mlada ilirska književnost oslanja više na narod i njegove pjesme, a uz to da se ugleda u slavenske književnosti, a ne da bude prazna imitacija tada već dalekih i starih Dubrovčana. Trsi se, da stvarnom kritikom izkorieni diletantizam i da hrvatsku književnost digne na niveau evropskih književnosti. Kako je morao raditi na svim područjima javnoga, a naročito prosvjetnoga života, nije mu ta mnogostrana zaposlenost dala da podpuno razvije svoj nesumnjivi lirski talenat.

107. Uz ilirski pokret prionula su i braća MAŽURANIĆI: ANTUN, IVAN i MATIJA, koji su se zanosili ne samo za kulturnim, nego i za političkim ujedinjenjem »slovinskoga« naroda, ali su za ljubav sloge prionuli uz Gajevu »ilirsku« zastavu.

ANTUN MAŽURANIĆ (1805 - 1888.) bio je profesor hrvatskog jezika i književnosti te prvih godina »Danice« njezin glavni (iako nepodpisani) urednik. U III. knjizi »Kola« izdao je, s predgovorom, glasoviti *Vinodolski zakon*. Napisao je *Slovnicu hrvatsku* (1859.), prvi je razdielio hrvatski jezik na tri narječja: štokavsko, čakavsko i kajkavsko, a bavio se stručno i akcentologijom; napisao je *Kratak pregled stare literature hrvatske* (1855.), a zajedno s Adolfom Veberom i Matijom Mesićem izdao je *Ilirsku čitanku* za više razrede gimnazije (I. 1856., II. 1860.).

IVAN MAŽURANIĆ (1814-1890.), pjesnik i političar, svršeni advokat, za Bachova absolutizma kao državni odvjetnik tužitelj protiv Bogovića, 1858 - 1872. predsjednik Matice Ilirske, 1860. predsjednik dvorskog dikasterija, 1861. dvorske kancelarije, 1873 - 1880. hrvatski ban. Počeo je pjevati kao gimnazijalac; surađuje u »Danici« od početka. S Užarevićem je sastavio i štampao *Njemačko-ilirski slovar* (1842.). Izpjevao je najbolju dopunu Gundulićeva »Osmana« (XIV. i XV. pjevanje, 1844.) za izdanje Matice Ilirske, a u almanaku »Iskri« izašla mu je epska pjesma *Smrt Smail-age Čengića* (1846.). To je prvo veće izvorno i doista pjesničko djelo nove hrvatske književnosti, plod duboke klasične obrazovanosti, temeljitog poznavanja dubrovačke književnosti i njenog književnog jezika, a isto tako i narodne pjesme. Bogatstvom svojih misli i pjesničkih ukrasa, ali nada sve iskrenim i dubokim slavenskim osjećajem, Mažuranićev spjev spada među najbolja djela hrvatske književnosti. Iako po obliku junački ep, »Smrt Smail-age« je puna lirskih elemenata: refleksija, monologa i retoričkih pitanja. Mnoge njegove misli i stihovi

postali su obća svojina svakog naobraženog Hrvata, te se upotrebljavaju kao neke vrsti poslovica. Jezik, kojim je taj ep izpjevan, skladan je spoj kultiviranog književnog jezika dubrovačkih pjesnika i živog govora narodne pjesme. Idejno to djelo daje sintezu vjekovne borbe našega naroda s Turcima, pa makar da je sadržajem vezano uz Crnogorce, ono je ipak svojim umjetničkim izražajem, etičkim shvaćanjem i dubokom kulturom najhrvatskije od svih djela iz preporodnoga doba. Djelo je prevedeno na sve znatnije evropske jezike, pa je i najpoznatije hrvatsko pjesničko djelo u stranom svietu.

Djelo MATIJE MAŽURANIĆA (1817 - 1881.), *Pogled u Bosnu* (1842.) prvo je preporodno djelo pisano liepim narodnim jezikom i prirodnim stilom, koje se odlikuje realističnim prikazivanjem i zdravim sudom o onomu, o čemu piše. Pripada među najbolju prozu hrvatskog preporoda (v. § 104.).

108. Drugi naš preporodni putopisac i dobar prozaist bio je ANTUN NEMČIĆ GOSTOVINSKI (1813 - 1849.), koji je svršio gimnaziju u Varaždinu, a filozofiju i pravo u Zagrebu. Još kao student sprijateljio se s pjesnikom Tomom Blažekom, a kao pristav i začastni sudac u Moslavini (1838.) s Mirkom Bogovićem. Oduševljeno pristaje uz ilirizam i javlja se od g. 1839. u »Danici«. Čita domaću, staru rimsku, pa njemačku i francuzku književnost. Ljubimac mu je Seume, koji je svojim »Spaziergang nach Syrakus« potakao u Nemčića želju za putom u Italiju. U Moslavini se Nemčić prvi puta nesretno zaljubio, a kad se g. 1842. liečio u Varaždinskim Toplicama, zaljubio se i po drugi put nesretno. Sada putuje u Italiju (1843.), a plod su toga puta njegove *Putositnice* (1845.), uz djelo Matije Mažuranića najbolja književna proza ilirskog doba. Ostali mu radovi nisu izašli u knjizi za života. Osim pjesama ostavio je u rukopisu komediju *Kvas bez kruha* ili *Tko će biti veliki sudac,* ulomak nedovršena romana *Udes ljudski,* a uz to i nešto putopisnih bilježaka. Ta je djela izdao njegov prijatelj Bogović (*Pěsme,* god. 1851.; *Putositnice* II., u »Nevenu« 1852.; *Udes ljudski* i *Kvas bez kruha,* u »Nevenu« 1854.). — Kao pjesnik Nemčić je učenik njemačkih romantičkih pjesnika, a od hrvatskih nasljeduje Vraza. Iskren patriotski ton izbija iz njegove *Hymne padšim 29. srpnja god. 1845.,* iz balade *Grob kaluđera* i iz pjesme *Domovini* (»Gori nebo visoko«), štampane u »Putositnicama«. Vrlo zanimljivi i dokumentarni karakter ima pjesma *S Bogom* (1842.) posvećena Mirku Bogoviću, kao i autobiografski *Bršljani života.* — U komediji »Kvas bez kruha« dane su zanimljive slike iz korteškog života prigodom županijske restauracije, s mnogo humora, koji je i najznačajnija crta njegove proze; Nemčić je *prvi humorist* u našoj književnosti.

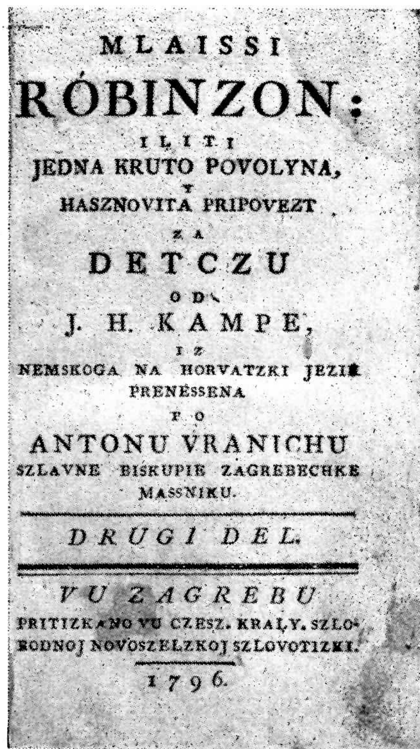
TOMO BLAŽEK (1807 - 1847.), stariji Nemčićev prijatelj, bio je odgojitelj u obitelji grofa Erdödyja, a kasnije odvjetnik u Varaždinu. Velik je štovalac Voltairea i Bérangera. Pjevao je u mladosti i latinski. Postao je odlučan ilirac i oduševljen je za slavenstvo. Surađuje u »Danici« od g. 1835. Dosta opor i ozbiljan

u životu, on je u pjesmama muževniji i zreliji od većine svojih suvremenika. Pjesme mu je izdao Nemčić u knjizi *Političke pjesme Tome Blažeka* (1848.).

MIRKO BOGOVIĆ (1816 - 1893.) sprijateljio se s Nemčićem, jer su bili zaljubljeni u dvie sestre. Ostavivši vojnu službu svršio je pravo. Svim je žarom prionuo uz rad narodnih preporoditelja. Kod županijske restauracije 1842. trgnuo je sablju na protivnike; g. 1843. je bio kao jurat baruna Kulmera u Požunu i upoznao se sa slovačkim prvacima, i iste godine ranjen je za velike skupštine 9. prosinca u rame. G. 1844. objelodanjuje prvu zbirku pjesama *Ljubice.* G. 1845. opet je ranjen kod restauracije zagrebačke županije. G. 1847. izdaje *Smilje i kovilje* (pjesme), posvećeno Nemčiću. Te se godine vjenča s Julijom Lentulajevom. Uoči rata s Madžarima izdaje na Rieci knjigu pjesama *Domorodni glasi* (1848.). G. 1850. odriče se državne službe i živi u Zagrebu, baveći se odvjetničtvom i književnošću. G. 1852. uređuje »Neven« i dolazi zbog jedne pjesmice Ivana Filipovića u zatvor (1853 - 4.); prije toga izdaje IX. knjigu »Kola« (1853.). U zatvoru i kasnije piše drame i novele (v. § 113.), i postaje najjača književna ličnost za absolutizma Poslije stupa u politički život, pristaje uz unionizam, a novija se generacija odbija od njega. Zadnjih petnaest godina života ne radi više književno. — Njegov pjesnički rad za ilirizma ne odvaja se mnogo od tipične romantično-patriotske lirike, uz primjesu erotike.

109. Još su tri književnika već u ilirsko doba stekla uvaženo književno ime, ali se njihov rad nastavio i u kasnije vrieme: Dimitrija Demetar, Ivan Kukuljević i Petar Preradović.

DIMITRIJA DEMETER (1811 -1872.), rodom Grk, zvanjem liečnik, svak braće Mažuranića, izpjevao je uz nekoliko drugih, manjih pjesama i historijsku epsku pjesmu *Grobničko polje* (Kolo, I. 1842.), u kojoj je opjevana pobjeda Hrvata nad Tatarima god. 1242. Ali glavni je njegov rad posvećen kazalištu. Već god. 1838. izdaje prvu knjigu svojih »Dramatičkih pokušenja«, koja sadrže preradbe Gleđevićeve »Zorislave« pod imenom *Ljubav i dužnost* i »*Sunčanice*« Šiška Gundulića, pod imenom *Krvna osveta.* God. 1844. izašla je kao drugi dio »Dramatičkih pokušenja« njegova nacionalna drama *Teuta* (iz staro-ilirske poviesti!), prva hrvatska tragedija u novoj književnosti i najbolje kazalištno djelo hrvatskog preporoda. Demeter radi mnogo oko organizacije diletantskih predstava, priređuje gostovanje glumaca iz Novog Sada (1840.), uređuje »Izbor igrokazah ilirskoga kazališta« (1841 - 42.), pa se u to doba odriče i liečničkog zvanja, da bi se posvetio književnosti, a poglavito kazalištu. G. 1845. napisao je libreto za operu *Ljubav i zloba,* a 1846. za operu *Porin;* obje je uglazbio Vatroslav Lisinski. G. 1850. ulazi u državnu službu i uređuje neko vrieme Narodne novine, g. 1860. postaje dramaturgom, a od g. 1864 - 1868. artističkim ravnateljem kazališta. Napisao je i par novela, preveo oko pedeset igrokaza, a izdao i hrvatski prievod Jelačićevih pjesama (1849., u knjizi 1861.).

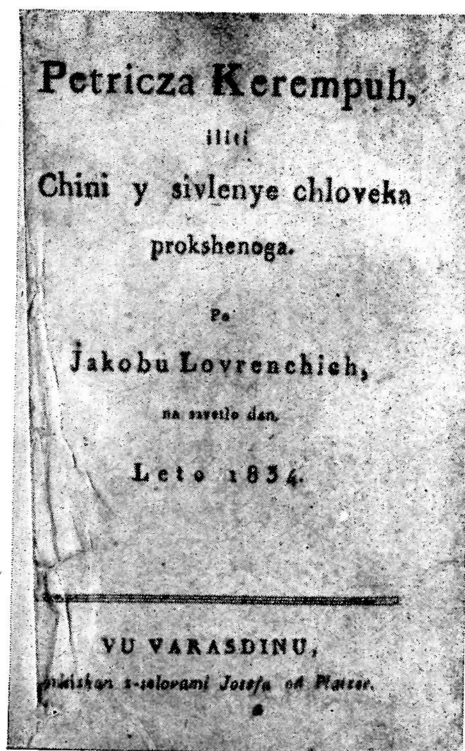

MLAISSI
RÓBINZON:
ILITI
JEDNA KRUTO POVOLYNA,
Y
HASZNOVITA PRIPOVEZT
ZA
DETCZU
OD
J. H. KAMPE,
IZ
NEMSKOGA NA HORVATZKI JEZIK
PRENESSENA
PO
ANTONU VRANICHU
SZLAVNE BISKUPIE ZAGREBECHKE
MASSNIKU.

DRUGI DEL.

VU ZAGREBU
PRITIZKANO VU CZESZ. KRALY. SZLOBODNOJ NOVOSZELZKOJ SZLOVOTIZKI.
1796.

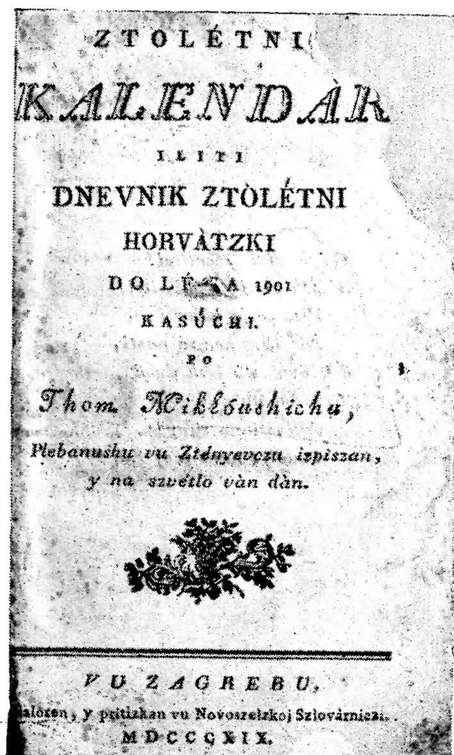
91. Anton Vranić: Mlajši Robinzon. 2. del. Zagreb, 1796.

Petricza Kerempuh,
iliti
Chini y sivlenye chloveka
prokshenoga.
Po
Jakobu Lovrenchich,
na szvetlo dan.
Leto 1834.

VU VARASDINU,
tiskan z-szlovami Josefa od Platzer.

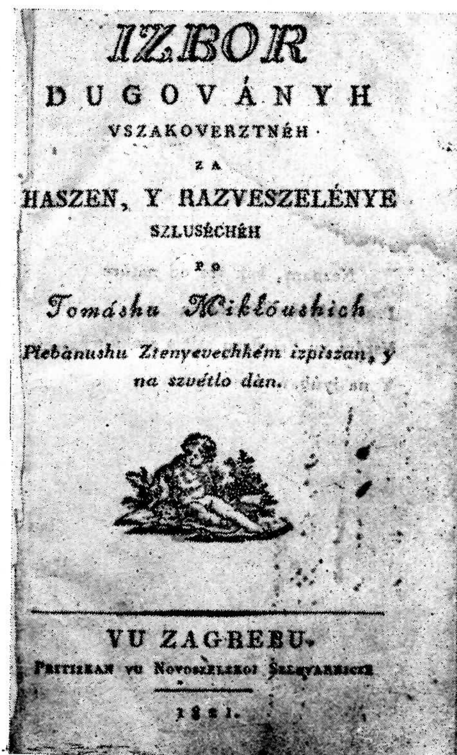
92. Jakob Lovrenčić: Petrica Kerempuh. Zagreb, 1834.

ZTOLÉTNI
KALENDÁR
ILITI
DNEVNIK ZTOLÉTNI
HORVÁTZKI
DO LÉTA 1901
KASÚCHI.
PO
Thom. Miklóushichu,
Plebanushu vu Ztényevczu izpiszan,
y na szvetlo vàn dàn.

VU ZAGREBU,
lózen, y pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovárnici.
MDCCCXIX.

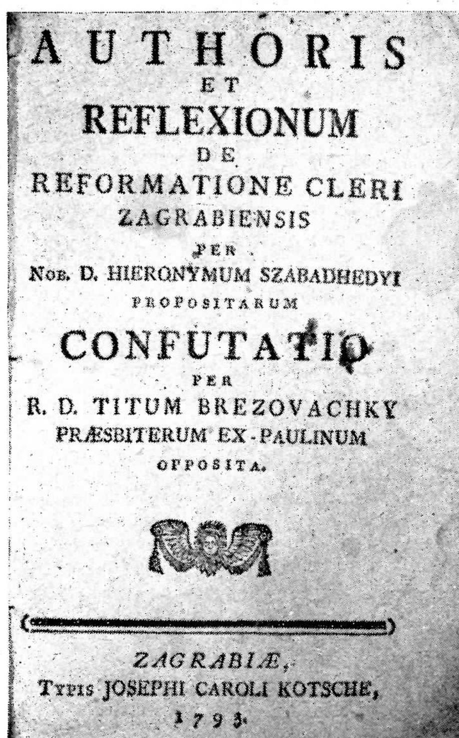
93. Toma Mikloušić: Stoletni kalendar. Zagreb, 1819.

IZBOR
DUGOVÁNYH
VSZAKOVERZTNÉH
ZA
HASZEN, Y RAZVESZELÉNYE
SZLUSÉCHÉH
PO
Tomáshu Miklóushich
Plebánushu Ztenyevechkém izpiszan, y
na szvétlo dàn.

VU ZAGREBU.
Pritiszkan vu Novoszelzkoj Szlovarnici.
1821.

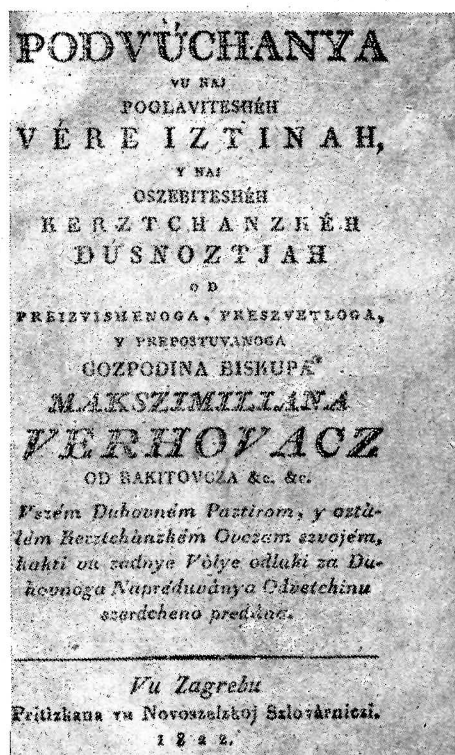
94. Toma Mikloušić: Izbor dugovanj. Zagreb, 1821.

AUTHORIS
ET
REFLEXIONUM
DE
REFORMATIONE CLERI
ZAGRABIENSIS
PER
NOB. D. HIERONYMUM SZABADHEDYI
PROPOSITARUM
CONFUTATIO
PER
R. D. TITUM BREZOVACHKY
PRÆSBITERUM EX-PAULINUM
OPPOSITA.

ZAGRABIÆ,
TYPIS JOSEPHI CAROLI KOTSCHE,
1793.

95. Tito Brezovački: Authoris de reformatione cleri confutatio. Zagreb 1793.

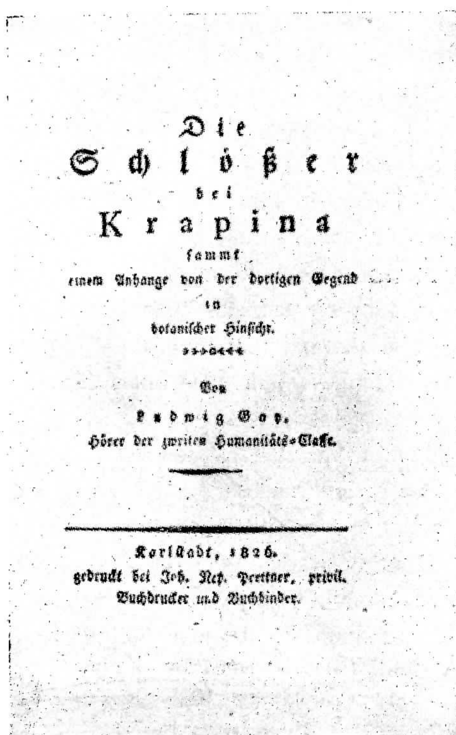

PODVÚCHANYA
VU NAJ
POGLAVITESHÉH
VÉRE IZTINAH,
Y NAJ
OSZEBITESHÉH
KERZTCHANZKÉH
DÚSNOZTJAH
OD
PREIZVISHENOGA, PRESZVETLOGA,
Y PREPOSTUVANOGA
GOZPODINA BISKUPA
MAKSZIMILIANA
VERHOVACZ
OD RAKITOVCZA &c. &c.

Vszém Duhovném Pasztirom, y ostálém Kerztchánzkém Ovczam szvojém, kakti vu zadnye Vólye odluki za Duhovnoga Naprédoványa Odvetchinu szerdcheno predáne.

Vu Zagrebu
Pritizkana vu Novoszelzkoj Szlovárniczi.
1822.

96. Maksimilijan Vrhovac: Podučavanja. Zagreb, 1822.

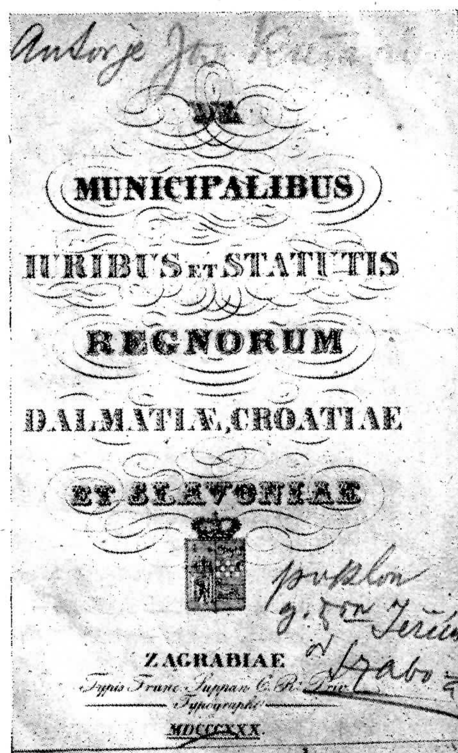

Die
Schlösser
bei
Krapina
sammt
einem Anhange von der dortigen Gegend
in
botanischer Hinsicht.

Von
Ludwig Gay,
Hörer der zweiten Humanitäts-Classe.

Karlstadt, 1826.
gedruckt bei Joh. Nep. Prettner, privil.
Buchdrucker und Buchbinder.

97. Lj. Gaj: Die Schlösser bei Krapina. Karlovac, 1826.

DE
MUNICIPALIBUS
IURIBUS ET STATUTIS
REGNORUM
DALMATIAE, CROATIAE
ET SLAVONIAE

ZAGRABIAE
Typis Franc. Suppan C. R. Priv. Typographi
MDCCCXXX.

98. [J. Kušević:] De municipalibus iuribus et statutis. Zagreb, 1830.

Demeter je gotovo čitav svoj život posvetio radu za kazalište. Uzor mu je bio Burgtheater, ali sredstva, a i glumački material, kao što i publika, sililí su ga na kompromise i na spuštanje niveau-a. Napadao ga je Šenoa (od 1866.), da kasnije nastavi njegov rad i da bude i sam od drugih napadan.

IVAN KUKULJEVIĆ (1816 - 1889.) ušao je u »ilirsku« književnost svojim *Juranom i Sofijom* (1839.); to je prva preporodna drama, koja se javno prikazivala (v. § 99.). U preporodno doba izdao je još: dramu *Stjepko Šubić* (u »Izboru igrokazah« III., 1841.) te u četiri knjige svoja *Različita děla* (g. 1842., 1843., 1844. i 1847.), u kojima je izdao četiri pripoviesti, jednu dramu *Gusar* (1844.) te svoje i narodne pjesme. Već u to doba izdaje tuđa djela (Minčetićevu »Trublju slovinsku« i Tommaseove »Iskrice«, 1844.), prevodi *Malo zrcalo naroda slavjanskoga* (1845.) i štampa još jednu zbirku pjesama u slavenskom duhu *Slavjanke* (g. 1848.). Još i kasnije piše drame i pjeva pjesme. Uza sve svoje vrlo živo sudjelovanje u javnom životu, Kukuljević piše kasnije toliko i iz tolikih područja, da zaslužuje s pravom naslov polihistora. Bio je novelist, lirik, dramatik, historik, biograf, literarni i umjetnički kritik, arheolog, publicist, bibliograf, putopisac i sabirač starina. Naročito se iztaknuo kao političar te kao književni, umjetnički i politički povjestničar i znanstveni radnik u vremenu iza preporoda.

Ivan Kukuljević je hrvatskoj književnosti priveo i jedno od najjačih pjesničkih imena preporodne i popreporodne generacije, PETRA PRERADOVIĆA (g. 1818 - 1872.). Preradović je još kao pitomac vojne akademije u Wiener Neustadtu, gdje je bio do g. 1838., propjevao, ali njemački. Kao poručnika zatekao ga je u Milanu g. 1840. Kukuljević i pomalo zagrijao za narodni preporod. G. 1843. premještena je Preradovićeva pukovnija u Dalmaciju. Odatle piše prvu hrvatsku pjesničku poslanicu Špiri Dimitroviću, a u Zadru pjeva Anti Kuzmaniću za »Zoru Dalmatinsku« pjesmu *Zora puca, bit će dana* (1844.). Sada pjeva i dalje hrvatski, te g. 1846. izdaje u Zadru svoje *Prvence*. G. 1847. zamišlja narodnu dramu *Kraljević Marko*. U Zagrebu izdaje *Nove pjesme* (1851.). Služi po raznim mjestima monarhije i umire kao general u Fahrafeldu bei Vöslau. Zemni su mu ostatci preneseni u Zagreb 1873. Sabrana njegova djela izdao je Trnski, s Markovićevim uvodom (1873.) i Vodnik (2 svezka, 1918. i 1919.), a izabrane pjesme Matica Hrvatska (1890. i 1918.).

Preradovićev pjesnički rad potaknut je i zadahnut u prvom redu rodoljubnim osjećajem, koji se kod njega proširuje u veliki sveslavenski osjećaj. K tomu se pridružuje nježna i diskretna ljubavna lirika s izrazitom crtom boli i tuge. Konačno se pjesnik u refleksivnoj lirici diže do snažnih vizija smrti i božjega veličanstva, koje su izraz duboko osjećane vjere (Smrt, Bogu, Nada). Ta se vjera spajala s nadom, da bi možda mogao zagledati i u tajne prekogrobnoga života, što ga je dovodilo i do spiritizma. Bavljenje time našlo je odraza i u nekim pjesmama (Suho drvo, Novo sunce). Mio mu je način pjesničkog izražavanja alegorija (Put-

nik, Starac klesar, Djed i unuk), ali s dokučivim slikama iz svagdanjega života. Kao svi veliki pjesnici smatra važnim i mnogo cieni jezični material, pa i sam stvara i obogaćuje pjesnički izraz. Pod dojmom nastojanja, da se njegovu narodu nametne strani jezik, dao je svojoj ljubavi za jezik izraza i u pjesmama didaktičnog značaja (Rodu o jeziku, Jezik roda moga). Prevodio je i velike svjetske pjesnike na hrvatski (Manzoni, Peti svibnja; Dante, ulomci o Francesci da Rimini i knezu Ugolinu; Byron, iz Childe Harolda). Preradović je svakako umjetnik velikoga formata, ali znatan dio njegova pjesničkog djela stvoren je iza preporodnoga doba.

110. Književni je rad u početcima preporodnog pokreta bio dio rodoljubnih dužnosti. U svojoj pjesmi »Domorodac« prikazao je Kukuljević svoj ideal rodoljuba, a možemo reći i sebe sama. O ponoći, kad svi spavaju, gori u jednoj sobici svietlo; to bdije mlad čovjek:

Sad kod luči samcat sjedi,
Oko njega dusi sami;
Byron, Puškin, Tasso bliedi,
Šekspir, Šiler, Omir znani,
A i pisci Osmanide,
Mandaljene i Kristide.

Njega podžiže ljubav, ali ne samo za ženu, nego i za domovinu:

Nije ljubav s nebi dana,
Da za žene samo gori;
Nu je iskra ta užgana,
Da još višnjim svrham dvori,
Plam da goji vatre jasne,
Koja nikad ne ugasne.

Izpitujući prošlost čovječanstva i domovine, on želi podići svoj rod:

Zna, da umno prosvjećenje
K tomu cilju stazu lije,
Hitrim kopljem Tritogenije
Cieli sviet da borbu bije,
I da lahko pero vlada
Ljudsku ćud i gvožđe sada.

(Danica, 1841., br. 25.).

I Vraz je u pismu Mažuraniću, g. 1836., rekao: »Što je namjera našeg pisanja? Da izobražavamo narod«. (Građa I., 241.). Iste je godine Drašković zahtievao od Gaja, da u »Danici« uvrštava članke o gospodarstvu, industriji i sl.; u svojoj pjesmi »Mladeži ilirskoj« (Danica 1836., br. 7.) govori Drašković čak i o trgo-

vini Velike Ilirije! I Vukotinović u »Zimskim mislima« (1842.) piše: »Inače i opet ponoviti moram, da mi se čini, da naši mladi spisatelji i njihovi učenici malo *premalo pišu*«(!).

Ali Vraz je kasnije promienio svoje mišljenje. U sonetu »Nadriknjižtvo« (1843.) veli:

Kod nas piše sve, što nosi uha,
Nudeć kupcu pa kakvo je da je,
I umriet će, ako l' tako uztraje,
Duh slovenski s tog svagdanjeg kruha.

Ne ima čorbi toj soka ni duha...

Europa je k duhu već dorasla,
Jer ju pisci kriepkom hranom hrane..

A mi puk naš hoćemo bez masla
Da odhranimo uz knjige neslane...

(Děla III., 182.).

Vraz je pokušao tomu zlu i doskočiti u svojem »Kolu«, ali se je mnogima zamjerio. (Mato Topalović; Vladovit Zorec: »Čudnovate diple«, 1842.; Gaj i dr.). I Vukotinović iztiče u članku »Tri stvari književstva — ukus, slog, kritika« (Kolo III., 1843.) potrebu, da se pisci upoznaju s estetikom, koja ako i ne može stvoriti umjetnika, može mu pomoći da razvije prirođene sposobnosti i da se oslobodi krivih mišljenja.

Književnost hrvatskog preporoda odnosno ilirizma, karakterizirao je pri kraju toga razdoblja Adolfo Veber ovako: »Ideom književnosti ilirske tjerani, naši domorodci uzeše svaki polag svojih sposobnostih sastavljati knjige, te ih na sviet izdavati. Kao kod svakoga naroda, tako i kod našega preporođenja planu ilirsko obzorje jasnom vatrom pjesničtva, veoma potriebnom za da se narod iz mrtvila prene, te za svoje cielom dušom prione. Na diku našega pjesničtva služi, da je čisto narodnim duhom oduhovljeno bilo. Mnogo se doduše na toj sklizkoj stazi pojavi pjevaocah, no riedko je tko uspio: jer tko hoće da postane dobar pjesnik, mora sloviti tvorivošću duha, dosjetljivosti i pjesničkim uzlietom... Spočetka nam je svako rimotvorstvo dobro došlo, a naša kritika iztezala se je javno ukorit pogrieške, ili onim, kojim dano nije, savjetovati, da se toga posla kane. No sada buduć poniešto zreliji, niti se svakom obmamom zasliepiti damo, te buduć se je tih rimotvoracah sjaset pojavilo, savjetujemo prijateljski, da na mjesto pjesničtva, za koje stvoreni nisu, prozu, u kojoj bi jamačno uspjeli, obljube, te tim načinom svoje inače dobre misli s[a]obće«. (Razmatranja domorodna. Danica 1848., br. 29.).

Uza sve te primjedbe, književnosti hrvatskoga preporoda ide važno i častno mjesto u poviesti hrvatske književne djelatnosti. Ona je ipak postavila teme-

lje novoj hrvatskoj knjizi: prihvatila je zajednički književni jezik, uvela jednostavan i lak pravopis, proširila je vidokruge književnika, a počela je pomišljati i na više umjetničke kriterije, dovela je književno djelovanje u doticaj s evropskim romantizmom i učinila je književnost sastavnim dielom obćega narodnoga života. U daljem stvaranju književnost će se obnavljati neprestanim vraćanjem na ilirski pokret i na preporodnu književnu djelatnost. Hrvatski preporod će problemima, što ih je postavio, a tek neke, i to djelomično, riešio, ostati riznica svih poticaja i inspiracija kasnijih naraštaja.

14. HRVATSKI ROMANTIZAM OD ABSOLUTIZMA DO NAGODBE (1849-1868.)

A. Pod absolutizmom (1849-1860.)

111. Oko polovice 19. stoljeća Austrija se još uviek nije odrekla svoga sna, ako već ne o jedinstvenoj njemačkoj monarkiji pod vodstvom Habsburga, a ono svakako o prvenstvu Austrije u njemačkom državnom savezu. Kako Ugarska i Hrvatska nisu spadale u sklop država njemačkog carstva, to su austrijski carevi, iako su se odrekli njemačkoga carskoga naslova, nastojali, da posebni ustavni položaj Ugarske i Hrvatske bilo milom bilo silom uklone, pa da te države izjednače s habsburžkim nasljednim zemljama i uklope ih u sastav jedinstvene monarkije, čime bi ona postala najveća i najjača njemačka država i bila predestinirana da bude na čelu ostalima. I mjesto da Austrija vodi vanjsku politiku prema svojim unutarnjim prilikama i mogućnostima, a u skladu sa željama svojih naroda, ona je udešavala svoju unutarnju politiku prema vanjskopolitičkim ciljevima i prema obćem vanjskom položaju. Ti vanjskopolitički ciljevi više su odgovarali željama dinastije, nego željama njenih naroda, pa su tako ta dva interesa neminovno dolazila u sukob, što je prirodno moralo dovesti do toga, da su narodi priželjkivali vanjskopolitičke poraze Austrije, a kad su izgubili i posljednju vjeru u dinastiju, radili su i na propasti same države.

Nakon sloma madžarske revolucije vjerovali su dvorski krugovi u Beču, da je nadošao čas, kad se konačno može likvidirati i to nezgodno i nesnosno ugarsko-hrvatsko ustavno pitanje. Samo se sobom razumije, da se tu nije mogla praviti razlika između lojalnih Hrvata i buntovnih Madžara, jer su ta oba naroda bila jednako vezana prema dinastiji kako pragmatičkom sankcijom, tako i zajedničkom krunom sv. Stjepana i zajedničkim ustavom. I tako se zbilo, da su Hrvati za nagradu primili od dinastije ono, što je Madžarima trebalo biti kao neka kazna.

Oktroirani ustav od 4. ožujka 1849., koji znači prikriveni centralizam i početak absolutizma, znatno je ohladio oduševljenje Hrvata za Beč i oslabio njihovu vjeru u krilaticu »aula est pro nobis«. Oni su, kao uostalom i Madžari, gledali u ustavu najjače i najsigurnije jamstvo svoga državnog života i narodnog obstanka. A nisu još bili zaboravljeni ni pokušaji germanizacije za Josipa II. kao ni Metternichov absolutizam za Franje II. Osim toga, Hrvati su bili nemilo dirnuti, što su dva sriemska kotara (iločki i rumski) bila pripojena novo osnovanoj srbskoj

vojvodini, premda je Međimurje ostalo Hrvatskoj; Srbima je opet bilo krivo, što nisu sav Sriem dobili. Zato su Hrvati ciele godine 1849. i 1850. vodili pasivnu rezistenciju, naloge iz Beča sabotirali, nisu ih proglašivali, a u županijama su ih kritizirali i odklanjali.

Konačno je patentom od 31. prosinca 1851. ukinut i taj državni ustav od 4. ožujka 1849. i od 1. siečnja 1852. vlada Franjo Josip I. posve absolutistički. Po ministru unutarnjih poslova Bachu prozvano je ovo vladanje Bachovim absolutizmom. Ban Jelačić, koji je izpočetka bio kušao nekako hrvatsku javnost primiriti, doskora je kao nepotreban morao osjetiti zapostavljanje, prezir i porugu sa strane dvorskih krugova, pa i samoga vladara . Od g. 1853. više nije politički aktivan; ostaje nominalno ban, ali se banska vlada naredbom od 30. travnja 1854. pretvara u »carsko kraljevsko namjesničtvo« (k. k. Statthalterei). Njegova je zasluga, da je 34-godišnji Strosmayer g. 1850. imenovan biskupom sriemsko-bosanskim, sa sjedištem u Đakovu, i da je g. 1853. zagrebačka biskupija postala nadbiskupijom, i time je Hrvatska i u crkvenom pogledu postala nezavisnom od Ugarske.

Absolutizam je uveo najstrašniji policijski režim u Hrvatskoj. Svuda žbiri i doušnici, koji paze na svaki pokret građana, a već od godine 1850. čete žandara, koji su bili novost za Hrvatsku, preplavile su cielu zemlju. Oružnici su smjeli strieljati i onoga, koji bi im se samo podrugljivo nasmiešio, a pucali bi za hrvatskim seljacima tek toliko, da vide, dokle im puške nose. Doušnici su dobivali po dvie forinte srebra kao taksu za svaku denunciaciju, pa su se zato i izdašno trudili, da što više taksa uberu. Svaki iztaknutiji narodni prvak bio je okružen četom uhoda.

Novinstvo je bilo progonjeno. »Slavenski Jug«, koji je počeo izlaziti 6. VIII. 1848. pod uredničtvom Nikole Krestića i Dragana Kušlana (stvarni mu je urednik bio B. Šulek), morao je prestati u veljači g. 1850., a zamieniše ga od travnja »Jugoslavenske Novine« (urednik Dvoranić-Hofman), koje također prestadoše izlaziti prije konca 1850. I »Südslavische Zeitung« (ur. Praus, izd. Demeter), koji izlazi od početka 1849., bude obustavljen 1850., a urednik mu Praus pozvan u vojsku kao bolnički podvornik. Za vrieme absolutizma izlaze samo »Narodne Novine« kao službeni vladin list, s dvoglavim orlom na čelu, i subvencionirani »Agramer Zeitung«. Mirko Bogović je g. 1851. zamolio dopuštenje za izdavanje političkog lista »Domobrana«, ali ga nije dobio, jer se usudio u molbi izjaviti, da će uspoređivati nove uredbe s hrvatskim historijskim pravom. Zabranjen je i stručni list »Pravnik«. Neprilika je imao čak i »Katolički list«, koji ciele god. 1853. ne izlazi. God. 1849. ugasnula se i »Danica«, da se opet pojavi g. 1853., pa da je onda nestane za punih deset godina. Od g. 1852 - 1858. izlazi kao jedini književni list »Neven«, ali i taj težko životari. List izlazi troškom Matice ilirske, koja od g. 1850. postaje samostalnim družtvom, pošto je narodna čitaonica dekretom od 27. IV. 1850. razpuštena.

God. 1850. ukinut je stari školski sistem i uveden novi, austrijski. Ukinuta je filozofija na akademiji, a zato su gimnazije dobile osam razreda mjesto dotadanjih šest. Da bi se namaknule potrebne učevne knjige, odredio je ban Jelačić visoke honorare njihovim piscima (40-60 forinti po štampanom arku, a do 50 forinti za prievode). I zaista, od godine 1852. pa dalje izlazi znatan broj hrvatskih školskih knjiga, koje kadkada čine i više od polovine svih izdanih djela. Pisci tih knjiga su: Veber, Macun, Golub, Mesić, Kiseljak, Antun Mažuranić, Šulek i dr.

Do god. 1854. dopisivalo se njemačkim jezikom samo s ministarstvom, no od te godine počeo se njemački uvoditi u sve urede; činovnici, koji bi se tome uzprotivili, bili su jednostavno odpušteni (Lj. Vukotinović). Mjesto domaćih sinova bili su svuda ponamješteni tuđinci, ponajviše poniemčeni Česi i Slovenci; Hrvati su dobili ili neznatne službe ili su ih namještali po Austriji (većinom u Beču). I imena hrvatskih mjesta počeli su tako izobličavati, da su poštari dolazili u nepriliku ne znajući, kamo da listove šalju. Samobor je postao »Sanaburg«, Lepoglava »Schönhaupt«, a Velika Gorica u Turopolju »Grossgörz in Tulnpulern« ili »in Auersfeld«.

Jeseni g. 1854. počela su njemačka predavanja u višim razredima gimnazije (kraljevski odpis od 9. XII. 1854.), no s vremenom se pošlo tako daleko, da su čak i u pučkoj školi silili djecu da Boga mole njemačkim jezikom. Naročito su se u svojoj revnosti protiv Hrvata izticali spomenuti tuđinski dotepenci, zvani »Bachovi husari«; zloglasni su ostali direktor zagrebačke gimnazije Josip Premrù i nadzornik dr. Anton Jarc, porieklom Slovenci. Naravno, da su im hrvatski profesori ometali rad, koliko su samo mogli, ali su zato bili izvrgavani progonima i premještenjima.

I književnicima nije bilo lako. Već prve godine izlaženja (1852.) bio je zaplienjen 38. broj »Nevena«, jer je redarstvo u njemu našlo poziv na bunu. Radilo se o bezazlenoj i umjetnički vrlo slaboj pjesmi »Domorodna utjeha« od Ivana Filipovića. Autor bodri domorodce, neka ne budu tužni na razvalinama prošlih snova i želja, jer bi bili cilju bliže, da su manje snili, a više radili, pa nastavlja:

Nije vrieme sad zdvojenju,
Što nij' bilo, to će biti,
Pravda mora pobiediti,
Ma svi vrazi prot' njoj stali.

Ivan Mažuranić kao državni odvjetnik dobio je nalog, da podigne tužbu protiv Filipovića kao pjesnika i protiv Bogovića kao urednika »Nevena«. Županijski sud i banski stol proglasili su književnike nevinima. Ali vrhovno sudište u Beču osudilo ih je »radi bunjenja« na dvie godine težke tamnice. I bili su u okovima odvedeni u zatvor 1. kolovoza 1853., a pomilovani su u veljači 1854., kad se kralj spremao na vjenčanje. Bogovićevoj ženi, kćerki podbana Lentulaja, predbacili su u Beču, da joj je muž morao već prije biti kažnjen zbog programa za list »Domobran«.

Drugi su se književnici utekli naučnom i stručnom radu. Šulek piše veliki rječnik njemačkoga i hrvatskoga jezika, Vukotinović se bavi prirodopisom, a Kukuljević poviešću. Kukuljević je g. 1850. osnovao »Družtvo za jugoslavensku povjestnicu i starine« i izdaje od g. 1851 - 1875. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« (12 knjiga), oko koga se skupljaju povjestničari Franjo Rački, Šime Ljubić, Matija Mesić, Ivan Tkalčić, Ivan Črnčić, Radoslav Lopašić i dr.

Jezikoslovci se baciše u borbe oko pravopisa, koji je baš u to doba dobio osnovni oblik, što mu je ostao kroz punih devedeset godina. Dana 28. ožujka 1850. podpisali su naime hrvatski književnici: Ivan Kukuljević, Dimitrija Demeter, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel i Stjepan Pejaković, srbski: Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić te Slovenac Franjo Miklošić t. zv. *bečki dogovor* (štampan u 76. br. Nar. Novina 1850.), u kojemu daju ova osnovna načela za zajednički pravopis Hrvata, Slovenaca i Srba: 1. treba pisati samo jednim narječjem, kako to čine i Niemci i Talijani, a ne od više narječja graditi novi književni jezik; 2. za književni jezik treba uzeti južno narječje (t. j. štokavsko-jekavsko), a pisati treba u kratkom slogu *je,* a u dugom *ije;* 3. *h* treba pisati tamo, gdje mu je po etimologiji mjesto (hvatati, ne: vatati itd.); 4. ne treba *h* pisati u genitivu množine (ne: zemaljah, otacah, ženah, nego: zemalja, otaca, žena); i 5. pred samoglasno *r* ne treba stavljati ni *a* ni *e* (dakle: prst, a ne: parst, perst i sl.).

Kako se ljudi nisu mogli izživljavati na drugim područjima, to su se svom žestinom i ogorčenošću bacili na sitne pravopisno-jezične polemike, pa su se oko šestdesetih godina stvorile i dvie škole: »zagrebačka«, kojoj je glavni zastupnik Adolfo Veber (a uza nj su A. Mažuranić, Vjek. Babukić i dr.), koja piše *h* u genitivu plurala (zato njenim pristašama nadjenu Kurelac ime »ahavci«), a mjesto *ě* uvodi kasnije pisanje *ie-je;* i »riečka«, kojoj je na čelu Kurelac, koji piše gen. plurala uobće bez nastavka (kako je nekada bilo u starom jeziku): zemalj, otac, žen. Posebno stanovište zauzeo je u tim pitanjima Ante Starčević (v. § 116.), koji traži ekavski izgovor za glas ě (reka, dete), pisanje i izgovor *er* za samoglasno *r* (Hervat, deržanstvo), a *h* da se piše gdje se izgovara, ali on ga piše i u genitivu plurala, gdje se ne izgovara.

Kazalište nije također moglo izbjeći svojoj sudbini. Početkom decenija igraju još kazalištni dobrovoljci jedanput mjesečno, a u prosincu g. 1851. izađe Jelačićev poziv na podpisivanje dionica, kojima je 1852. kupljena Stankovićeva kuća za kazalište. Ali nema hrvatskih glumaca, pa se zgrada od god. 1852 - 1854. izdaje stranim impresarijima. G. 1855. njemački glumci izvode Banovu »Mejrimu«. Dne 7. veljače 1857. davani su prvi put Freudenreichovi »Graničari«, a zatim različiti prevedeni i lokalizirani njemački komadi. Ciele godine 1859. i u prvoj polovici 1860. daju se same strane stvari. U srpnju 1860. gostuje madžarska družina. Pod jesen 1860. preuzima upravu kazališta Talijan Brambilla. Kad se 24. studenoga g.

Što despiesh na te rieči
Oružje je mani ljuta, [illegible]
A što okol [illegible]
[illegible]
Mješte praha vodje dugo viže.
Mignu [illegible] starac dobri
[illegible]
Moriće mu kapu daše
u vjeru, junko, otca [illegible]
I njegova od vijeka sina
I [illegible] milostiva duha.
Vjeru vjeru, [illegible] spasit će te vjera."
(Reče i [illegible]) poli nevjernika
Pred pravoma planinama višnjim
I vojsk sin četom u planinu
[illegible]
Tad se starac oči podiže
Blage [illegible] oči i bijele ruke
Te je četi oprostio griha.
Pak po bogu darivati stade.
Svakom momku po čestica daje
Tajne pitje hlieba nebeskoga;
Svakom momku po kapljicu daje
Tajna pitja vina nebeskoga
Žarko sunce divno čudo gleda
Gdje hlib starac [illegible] kriepi ljude,
Da jim snaga boža slična bude.
Kada li jih pokriepio starče,
Stoji četa viteška prava,
ne ko kervav nož, kiem rana
Zadaje je smertna i teška
več ko pero svetlo i zlatno,
[illegible]
[illegible]

+ Srdce družba užgibla [illegible]

(za unničad pozam)
Kojicam nebo [illegible]
Diela starah [illegible] viteška
bilinči

JEDNA STRANA RUKOPISA MAŽURANIĆEVE »SMRTI SMAIL-AGE«

1860. davao njemački igrokaz »Peter Szapary«, došlo je do žestokih demonstracija od strane hrvatskih gledalaca, nabacivalo se jajima i gnjilim jabukama, i igra je prekinuta. Odonda se igraju samo hrvatski komadi.

Uza sve svoje loše strane, »u pravcu socialnih reforama izvršio je Bachov režim ogroman posao: on je konačno dokinuo feudalne odnose s tim, što je sve građane izjednačio pred zakonom; on je otvorio svima bez razlike vrata k javnim službama; uveo obću poreznu i vojničku obvezanost; osigurao slobodu vjeroizpoviedanja i školstvo uredio prema naprednijim prosvjetnim zahtjevima«. (M. Starčević: Dr. A. St. i Srbi, str. 36.). Ali glavni problem, »pomiriti separatističke zahtjeve pojedinih naroda s principom državnog jedinstva«, nije uzpio riešiti.

Tako se pomalo bližio šesti decenij 19. stoljeća svome kraju. U noći od 19. na 20. svibnja 1859. umr'o je ban Jelačić pomračena uma, a 4. lipnja potukao je Napoleon III. austrijskoga generala Gyulaya kod Magente, i 24. lipnja samoga cara Franju Josipa kod Solferina. To je za Austriju značilo gubitak Lombardije, ali i slom absolutizma. Jelačića je u Hrvatskoj nasliedio general grof Coronini, koji je počeo s režimom jake ruke i zadao Hrvatima još nekoliko udaraca absolutizma u posljednjim trzajima (progoni omladine, zabrana nošenja narodnog odiela i dr.). Ali konac se približavao. Financialno izcrpljena Austrija trebala je novaca te unutarnje sređenosti i mira. Zato je maknut ministar Bach, a na njegovo je mjesto došao Goluchowski. Nakon pokušaja razpravljanja s »proširenim državnim viećem« bude 20. listopada 1860. izdana t. zv. *listopadska diploma,* koja vraća ustav Ugarskoj i Hrvatskoj, a obećaje ga dati i ostalim zemljama.

112. Književni list u vrieme absolutizma bio je »Neven«, koji je izlazio sedam godina (1852 - 1858.). Njegov prvi broj, izlazeći sutradan nakon carskog patenta od 31. prosinca 1851., kao da simbolički dovikuje u ime hrvatskog naroda: »Tu smo i ne damo se!« Prvu godinu uređuje »Neven« Mirko Bogović, po uzoru češkoga »Lumira«; to ga urednikovanje stoji tamnice zbog spomenute Filipovićeve pjesme »Domorodna utjeha«. Te godine donosi »Neven« tri Bogovićeve novele: *Hajduk Gojko, Crnogorska osveta* i *Grad Gotalovec.* Inače su zastupani od pripovjedača s po jednom kraćom pripoviedkom: Ivan Filipović, Vladimir Nikolić i Janko Tombor (*Božjak morovički*). Od Starčevića donosi list *Poslanicu pobratimu D. M. u B.* Bogović dakako piše i poučne crtice te različite bilježke za listak, a sabire i narodne poslovice i dr. »Neven« zauzima sada prikriveniji, a sada očitiji opozicionalni stav prema absolutističkom režimu. O tomu svjedoče ne samo pjesme kao što su Trnskoga »Kletva peru pjesnikovu«, »Blažena slobodica«, Preradovićeva »Utjeha«, Filipovićeva »Domorodna utjeha« i dr., nego čak i naoko bezazlene narodne poslovice, koje su se mogle tumačiti i kao aluzije na suvremene prilike; na pr. Ako Bog da i sreća junačka. — Ako je i gol, ostaje ipak sokol. — Ako prav-

da ne pomaže, krivda ne će ni pogotovu. — Ako ne možemo što hoćemo, a mi hoćemo što možemo. — Ako ćeš koga poznati, podaj mu vlast u ruke. — Batina ima dva kraja, itd.

»Neven« je na početku druge godine (1853.) uređivao u ime književnog odbora »Matice Ilirske« tajnik Perkovac; poslije je list predan Perkovcu posve u vlastničtvo. Ali već koncem lipnja vratio ga je urednik Matici, a uredničtvo je preuzeo bezplatno Vojko Sabljić. List je izlazio o Matičinu trošku. Kako je Sabljić uređivao i Gajevu »Danicu«, a kraj slabog odziva suradnika morao je urednik dobrim dielom sam i list izpunjavati, zamolio je Sabljić dr. Antu Starčevića, da preuzme za njega uredničtvo. Izjavio je, da će list propasti već nakon treće četvrti godine, »jer nema rukopisa«. Starčević se prihvati posla, dakako i on bezplatno, pa dovede list do kraja godine, vršeći uz to i dužnosti tajnika Matice. — List je druge godine doista slabiji; izvorne su jedino pripoviesti »Jesensko lišće« V. Švarca i »Prevareni zaručnici« Dragojle Jarnevićeve. U brojevima 44-47 izašao je Starčevićev prievod osam »Anakreonovih začinka«.

Konačno je Matičin odbor uvidio, da se bezplatno ne da list uređivati i odredio je uredniku honorar od 400 forinti srebra, bezplatan stan i polovicu čiste dobiti; ujedno će urednik biti i tajnikom Matice uz posebnu nagradu od 200 forinti. Tajnikom i urednikom je izabran Josip Praus, koji je list uređivao od godine 1854. do 1857. Do godine 1855. izlazi list sedmično, a g. 1856. mjesečno, g. 1857. čak već tromjesečno (izašla samo dva broja). Godine 1854. i 1855. donosi »Neven« dosta dobrih stvari i uvodi u književnost i nova imena. Među suradnicima su g. 1854.: J. Tombor, D. Jarnevićeva, M. Bogović, J. Jurković, braća Filipović, I. Okrugić, M. Stojanović, a g. 1855. još i A. Veber (Krmpotić) sa *Zagrebkinjom* i s *Avelina Bakranina ljuvezne zgode i nezgode.* G. 1854. donosi »Neven« Botićevu pjesmu *Pobratimstvo* i pripoviedku *Dilber Hasan.* Te je godine štampan i Nemčićev *Kvas bez kruha* i *Udes ljudski.* Iz godine 1856. možda su najzanimljiviji članci: Šulekov *Hrvati i Srbi* i Veberov *Ustroj našega jezika.* Te godine izlazi i Bogovićeva pripoviest *Krvavi most u Zagrebu.* Bogović surađuje u listu sve do godine 1858., kada je štampano njegovo *Ubojstvo na Greben-gradu.* Te godine preuzima »Neven« narodna čitaonica riečka, a uređuju ga dr. Josip Vranjicanji Dobrinović i prof. Vinko Pacel. Novi je pripovjedač u ovom posljednjem godištu jedino sam urednik Vinko Pacel, s dvie novele.

»Neven« je sudjelovao i u pravopisnim razpravama, a bilo je u njemu govora i o pitanju metrike, o građi stihova (Ban-Veber), o jeziku, o školi, o odnosu Hrvata i Srba, o Slavenstvu i dr. Krimski rat (1853 - 56.) djelovao je na to, da su hrvatski pisci u nizu članaka i beletrističkih i poviestnih upućivali javnost o važnosti ratnih događaja, te pisali o Rusima i prevodili mnogo s ruskoga. Inače je u »Nevenu« bilo i članaka o prirodoslovlju, književnih prikaza, razmatranja i viesti, a u ranijim godištima čak i — zagonetaka.

113. Najiztaknutija književna ličnost za vrieme absolutizma svakako je MIRKO BOGOVIĆ (1816 - 1893.), koji je već u preporodno doba stekao književno ime svojim pjesmama (v. § 108.). Međutim Bogović nije rođen lirik; njegova je lirika sasvim bezlična i više igra riečima, nego izraz iskrenog osjećaja; čak i domoljubnoj lirici (*Domorodni glasi,* 1848.) nije umio dati ličnu notu. Kasnije su njegove pjesme *Vinjage* (I. 1861., II. 1862., III. 1864., IV. 1878.), anakreontske pjesmice po uzoru Bodenstedtovu, koje kvari prečesto ponavljanje istoga motiva. Kontemplativne naravi su *Slike i prilike* (izd. 1878., ali napisane već 1860/61.), njegova najličnija lirika, ali dosta jednolična; aforističke *Strjelice* (1878.) kao i posmrtno izdani *epigrami* satiričke su naravi, a pesimističkog nastrojenja. Najveći dio Bogovićeve lirike djeluje banalno.

I njegove novele, koje je sabrao u knjigu pod naslovom *Pripoviesti* (god. 1859.), nisu nastale od unutarnje stvaralačke potrebe, nego što iz uredničkih potreba, a što iz sviesti o dužnosti, da hrvatskoj publici treba dati u ruke hrvatsku knjigu, a iztisnuti tuđinsku. Bogović nije umjetnički nadmašio svoje suvremenike. »Ljubavne intrige, otmice, smrtna neprijateljstva, krvne osvete, herojstvo, vitezovi, zasjede itd., taj stalni inventar sve te hrvatske početničke novelistike, nije ni u Bogovića dobio neku naročitiju ličnu boju svog stvaraoca« (Barac). Karakter se tih pripoviesti vidi u njihovim naslovima: *Hajduk Gojko, Crnogorska osveta, Grad Gotalovec, Vidov-dan na Lobor Gradu, Krvavi most u Zagrebu, Ubojstvo na Grebengradu; Slava i ljubav* je pripoviest iz Napoleonove vojne na Rusiju, a *Šilo za ognjilo* je humoreska iz suvremenoga pokrajinskog života po uzoru Zschokkea. U pohvalu pisca može se iztaknuti, da se u kasnijim pripoviestima osjeća veća vještina i tehnička dotjeranost, nego u ranijima.

Najvredniji je rad Bogovićev na području *drame.* Već god. 1851. napisao je *Frankopana* (izd. 1856.), koji je predao kazalištnom odboru, ali ga ovaj nije nagradio, jer da radnja nije jedinstvena, tekst da ima nepotrebnih duljina; inače »se odlikuje i u jeziku i u vjernosti istoričnoj«. Bogović se za taj predmet zagrijao, jer je glavni junak bio protivnik izbora Habsburgovaca za hrvatskog kralja i zastupa ideju narodne samostalnosti. Druga drama *Stjepan, posljednji kralj bosanski* (1857.) pokazuje propast bosanskoga kraljevstva, zadnje samostalne hrvatske države, iako ona nije državnopravno nastavljala nekadanju hrvatsku kraljevinu. U drami se pisac žali na neslogu velikaša i nevjeru prvaka, koji zbog slavičnosti upropašćuju domovinu. *Matija Gubec, kralj seljački* (1859.) iznosi bunu hrvatskih seljaka, kojom žele da sa sebe stresu jaram feudalizma i da žive slobodnim životom. Borba za slobodu je osnovna ideja svih Bogovićevih drama. Dakako da se kod pisanja ugledao u strane uzore, naročito u Shakespeareova »Macbetha« i Schillerova »Wilhelm Tella«. »Stil Bogovićevih tragedija stvaraju tri elementa: Shakespeareova tehnika scene i karaktera, patetičnost Schillerovih drama i

naša narodna poezija (dikcija, deseterac), po čemu se u njega veže dramatski ton s epskim. Te su tragedije najjača pjesnička djela u hrvatskoj književnosti ovoga doba« (Vodnik, Nar. encikl. I., 144.).

Ali i taj dramski rad proizvod je inteligentna i načitana čovjeka, koji svejedno nema snage da stvara živa i organska djela. Ciela književna djelatnost Bogovićeva plod je shvaćanja svoga vremena, »da literatura imade biti u prvom redu sredstvom nacionalnog i moralnog uzgoja«. Ipak elementi njegova rada ušli su u kasnija, zrelija djela hrvatske književnosti. »Matija Gubec« je dao Šenoi građu za »Seljačku bunu«, početak »Zlatarova zlata« podsjeća na »Hajduka Gojka«, a ima veza i između Markovićevih i Bogovićevih drama. Bogovićeva je pozitivna zasluga u tom, što je utirao staze i pripremao put kasnijim stvaraocima (Barac).

114. Od kruga pisaca, koji su se kupili oko »Nevena«, jedina je DRAGOJLA JARNEVIĆEVA (1812 - 1875.), uz Bogovića, već u ilirsko doba stekla književno ime. Bila je odgojena njemački, a Trnski ju je predobio za »ilirstvo«. Tako ona surađuje pjesmama u »Danici« i »Kolu«, izdaje knjigu pripoviesti *(Domorodne poviesti,* 1843.) te piše za »Neven« nekoliko novela *(Prevareni zaručnici,* 1853.; *Prijateljice, Sudbina,* 1854.; *Ljepota djevojka, Prsten,* 1858.). Poslije surađuje u »Leptiru«, u Deželićevu »Domobranu« (u podlistku izlazi njen roman *Dva pira,* g. 1864.), »Dragoljubu« i dr. Život Dragojle Jarnevićeve bio je mučan život usidjelice, proveden u podučavanju i šivanju, pun razočaranja, pregaranja i gladovanja; samo noću, između posla, mogla je da se bavi književnošću. Uz to se uviek borila i s jezikom, pa su njeni prinosi bili strah i trepet za urednike, jer su ih morali izpravljati kao školske zadaće. Uza svu svoju domorodnu i moralizatornu tendenciju, njezina djela prva pokazuju i neki smisao za psihologijsku analizu, pa su je prihvaćale one čitateljice, koje se nisu zadovoljavale samo s hajdučko-turskim i historijskim sadržajem. Smisao za psihologiju mogao se kod Jarnevićeve razviti i time, što je sa dvadeset godina života počela pisati svoj *dnevnik,* i kroz pune četrdeset i dvie godine bilježila u nj, iz dana u dan, svoje misli, čuvstva i doživljaje, izpočetka njemački, a od g. 1841. hrvatski. Taj zanimljivi *document humain* iznosi u rukopisu preko tisuću stranica, većinom arkovnog formata, a djelomično je ekscerptiran u životopisnoj studiji o autorici od Adele Milčinović *(Dragojla Jarnevićeva,* 1906.).

Već u prvom godištu »Nevena« javlja se novelom *Pustolovac* Slavonac VLADIMIR NIKOLIĆ (1829 - 1866.), koji je pisao pjesme i pripoviesti, osim u »Nevenu« i u »Naše gore listu«, još i u »Slavoncu« i »Glasonoši«. Izdao je knjigu pjesama *Bršljani* (Osiek, 1863.) te *Pripoviedke,* prvi svezak (drugi svezak nije uobće izišao). Nikolića su u ono vrieme dosta čitali i cienili, ali već Šenoa je osudio njegov »drven jezik i svagdanje sentimentalne fraze« (»Glasonoša«, 1865.).

Jedan od najvažnijih suradnika »Nevenovih« bio je župnik JANKO TOMBOR (1825 - 1911.). Već g. 1852. izlazi, uz neke pjesme, i manja njegova crtica

Božjak morovićki, iz slavonskog srednjeg vieka, g. 1854. novele *Odmetnik, Noćna luč, Hajdukova zaručnica* i *Ljubav na iztoku,* a g. 1855. *Kula na Dunavu.* Već sami naslovi, kao i kod Bogovića, pokazuju romantičko nastrojenje tih novela, od kojih su neke dosta omašne, a iznose se u njima hajduci i harambaše, franjevci i božjaci, cigani čergaši i gusari, zulumćari turski paše i carski baruni. Tombor je pisao liepim slavonskim govorom, znao je kadšto dati i »štimunga« svojim opisima, a publika ga je rado čitala. *Hajdukova zaručnica* dobila je 1854. glasovima čitalaca novčanu nagradu »Nevenovu« istoga dana, kad i Botićevo *Pobratimstvo,* Bogovićev *Vidov-dan na Lobor-gradu* te »*Prijateljice* Dragojle Jarnevićeve.

Kako se u to doba ide za stvaranjem hrvatske novele, da se iztisne iz hrvatskih kuća tuđinska knjiga i da se ne utrne vatra, zapaljena za hrvatskog preporoda, to se je smatralo zaslugom pisca već i to, da je pisao liepim hrvatskim jezikom. To je i jedina zasluga književnih pokušaja IVANA FILIPOVIĆA (1823. do 1895.) i brata mu FERDE te MIJATA STOJANOVIĆA (1818 - 1881.), koji inače na drugim područjima javnoga rada imaju svoje vriedno i zasluženo mjesto. Više etnoložkog značaja su pripoviesti ILIJE OKRUGIĆA SRIEMCA (1827-1897.), koji je napisao i nekoliko igrokaza; od tih je *Sućurica i šubara* bila davana bezbroj puta od diletantskih družina po Sriemu, Bačkoj i Banatu, a *Šokicu* mu je izdala Matica Hrvatska (1884.); no i za dramu nije Okrugić imao dovoljno smisla i sređenosti.

Iz Bosne djeluje u to doba u književnosti IVAN FRANJO JUKIĆ (1818 do 1857.), koji je napisao *Zemljopis i povjestnicu Bosne* (1851.) i izdao dva svezka almanaha »Bosanski prijatelj« (1850. i 1853.), dok je treći izišao 1861. (pod istim naslovom izišao je u Sisku g. 1870. i četvrti svezak, ali ne u Jukićevoj redakciji). MARTIN NEDIĆ (1810 - 1895.) izdao je u Kukuljevićevu »Arhivu« *Starine bosanske* (1857.), a sa kasnijim biskupom Šumićem u Carigradu *Pokret god. 1848/49.*; pisao je i pjesme. Podkraj petdesetih godina počinje i fra Grgo Martić pjevati svoje »Osvetnike« (v. § 123.).

Iz Dubrovnika javljaju se pjesnici MATIJA BAN (1818-1903.), čija *Mejrima* (1849.) se smatra neko vrieme remek-djelom, i MEDO PUCIĆ (1821 - 1882.), koji je izdao knjigu pjesama *Talijanke* (1849.), a s Banom dvie knjige almanaha »Dubrovnik« (1849. i 1853.), prevodio iz »Odiseje« (Neven, 1858.) i izpjevao ep iz dubrovačkog života *Cvijetu* (1865.). Oba se ova književnika poslije orientiraju prema Beogradu. ANTUN KAZALI (1815 - 1894.) spjevao je pjesme *Zlata* (1856.), *Trista Vica udovica* (1857.) i *Ćoso,* koji nije štampan. ŠPIRO DIMITROVIĆ KOTORANIN (1813 - 1868.), komu je Preradović posvetio prvu svoju pjesmu, bio je poznat kao kazalištni prevodilac.

115. Jedina prava umjetnička duša među književnicima toga vremena bio je LUKA BOTIĆ (1830 - 1863.), koji je unatoč svoga kratkoga života zauzeo liepo mjesto u hrvatskoj književnosti. Rođen Splićanin, izučivši u Zadru teologiju, na-

pušta je, i zanešen slobodarskim idejama četrdeset i osme, odlazi preko Bosne u Srbiju, da se toj slobodnoj državi stavi u službu. Razočaran, vraća se u Zagreb, gdje pere slova u Gajevoj tiskari. Poslije dobije namještenje na biskupskom imanju u Đakovu za činovnika, ali kad nije htio priseći caru bezuvjetnu vjernost, bude 1860. odpušten. Đakovo ga izabere za zastupnika u sabor, ali on ubrzo i umre. (Kurelac: »Siromah Luka! tek Hristovih ljet, pa mora u grob!«).

Osim nekoliko lirskih pjesama, štampanih u »Nevenu«, Botić je ostavio tri epske pjesme, od kojih je jedna izišla u »Nevenu« (*Pobratimstvo,* 1854.), dok su ostale dvie kasnije izdane u knjizi (*Biedna Mara,* Z. 1861. i *Petar Bačić,* Osiek, 1862.). Osim toga je napisao i jednu pripoviest, *Dilber-Hasan* (1854.), koja je izašla u »Nevenu« pet mjeseci iza »Pobratimstva«. U *Pobratimstvu* prikazano je, kako od dva pobratima jedan (Draganić) pogiba u sukobu s Turcima, a drugi bude zarobljen. U zarobljena Radmilovića zaljubi se agina kći Ajka i uskoči s njime u planinu. U kasnijoj borbi s Radmilovićem smrtno je ranjen Ajkin otac, ali prije no izdahne, probode kćerku. *Biedna Mara,* »historička pripoviest iz narodnoga života u Dalmaciji u 2. polovici XVI. vieka« prikazuje nesretnu ljubav kršćanske Mare Vornićeve Splićanke i muslimana trgovca Adela iz Klisa. Mara, prokleta od otca, ugine u samostanu, a Adel kasnije uzima muslimanku Melku (v. § 26.). *Petar Bačić* ima za sadržaj ljubav pučanina Bačića prema vlasteoskoj kćeri Jelici Albertijevoj. Petar otme Jelicu, ali zaglavi u borbi s njenim rođacima (v. § 26.). *Dilber-Hasan* je podulja novela o ljubavi Hasana prema »Vlahinji« Sofi Radosavljevićevoj, kojima pomaže Hasanov pobratim hrišćanin, terzija Pavao Cvijetić. Po smrti Hasanovoj, a po oslobođenju Srbije, vjenča se Pavao sa Sofom.

Odmah nakon »Pobratimstva« priznat je Botić našim pjesničkim prvakom, a kasnija su mu djela samo slavu povećala. Svi su kritici puni hvale za pjesnika, koji se u doba zanosa za narodnu pjesmu tako odlično služi narodnim desetercom i narodnom dikcijom. Samo što je Botić narodnom stihu dao svoj podpuno lični ton. Sve oduševljava, što Botić i muslimane prikazuje srdačno i s toplinom, baš kao i kršćane, dok su ih ostali naši književnici prikazivali samo kao turske zulumćare, protiv kojih se treba boriti do zadnje kapi krvi; tako je prikazao i Mažuranić Smail-agu.

Preostaje još pitanje, koliko je pjesnik djelo intimno doživio i koliko je stvaralačke sposobnosti pokazao, da taj doživljaj i na nas druge prenese. Promatrajući tako Botićevo književno stvaranje primjećujemo, da je on po prirodi više lirik nego epik, i da su u njegovim spjevovima najljepše lirske partije. Nabujalost čuvstava odvodi ga često od glavne radnje i skreće fabulu onamo, kamo pjesnik nije izpočetka kanio. Čini se, da nije čekao, da radnja u njemu sazrije, već se kod izrade prepustio fantaziji, a po prirodi nije imao snage, da radnju sažme i da naglasi bitno. Zato se, uza sve svoje ljepote, nijedno njegovo djelo ne može smatrati umjetničkom cjelinom, ali svako ima niz liepih, naročito lirskih detalja.

A što radnje uviek svršavaju propašću nosilaca plemenitih misli, bit će da odgovara osnovnom pjesnikovom razpoloženju, koji vidi »da propada sve ono, što je dobro i liepo,... a ostaju ljudi sitni, proračunani, svagdašnji«. Baš s tih razloga smatraju noviji kritici (Maraković, Barac) »Biednu Maru« najboljim Botićevim djelom, a lik Mare najljepšim i najizgrađenijim Botićevim likom, dok su prijašnji prikazivači (Marković, Petravić, Andrić) smatrali najuspjelijim »Pobratimstvo«.

116. Svojim književnim radom stekli su ime već u doba absolutizma, premda se njihov rad nastavljao još kroz čitava tri decenija, Janko Jurković i Adolfo Veber-Tkalčević.

JANKO JURKOVIĆ (1827 - 1889.) je nakon gimnazije u Požegi svršio filozofiju i bogosloviju u Zagrebu (1848.), ali se nije zaredio; privatno je polagao izpite na pravoslovnoj akademiji; naknadno je u Beču studirao klasičnu filologiju (1853. do 1855.). Bio je u upravnoj i nastavnoj službi, a konačno odsječni savjetnik i školski nadzornik za srednje škole. — Već u sjemeništu bavi se književnošću, a 1848. izlazi mu pripoviest *Janješce* (po K. Šmidu). Radi u uredničtvu »Katoličkog lista« (1849.), »Narodnih Novina« (1850.), a 1853. je nekoliko mjeseci (nepodpisani) urednik »Danice«. Tu mu izlazi oveća pripoviest *Nesuđeno — neoteto,* a u »Nevenu« g. 1854. *Da s' ostala što si.* Prva šaljiva pripoviest, koja je ostala trajno vezana uz njegovo ime, jesu *Ulomci iz lomna i kršovita života starovjerskoga pučkoga učitelja* (Neven, 1855.), koja je kasnije dobila ime *Pavao Čuturić.* Zatim sliede, povrh čitavog niza članaka u različitim listovima, šaljive pripoviesti: *Ima i tomu lieka* (Neven, 1856.), *Tuskulaniade* (Nar. Novine, 1860.) i *Petakinja vina* (Naše gore List, 1861.). G. 1861. izdao je knjižicu za narod *Tri lipe i Prelja,* dvie pripoviesti, od tih druga u stihovima, a dodano je i nekoliko basni (»Sitnice«). G. 1862. izdade podporom Strossmayerovom *Izabrana djela. Svezak I.: Šaljivi spisi,* gdje je, osim spomenutih šaljivih pripoviesti, štampao i »komičnu epopeju« *Kako su se zavadili psi, mačke i miševi,* a dodao je i igrokaz u četiri čina *Zatečenici* (crta i žigoše prilike i karaktere za absolutizma). Za mladež je napisao dvie poučne pripoviesti *Darinka i Milenko* (1863.). Matica Hrvatska mu je kasnije izdala u dva svezka *Dramatična djela* (1878. i 1879.) i *Sabrane pripoviesti* (1880. i 1881.; sadržaju osim pripoviesti u »Izabranim djelima«, još i ove: *Slučaj provodadžija, Liečnik u stupici, Sudbina jarac, Memoari stari grešlje, Ima i tomu lieka, Seoski mecenati, Ratni memento starca Ivana,* i *Razoreni ideal).* U rukopisu su sačuvane dovršene dvie komedije: *Imenjaci* i *Izorani šaran ili Što žena može* (izd. Strašek u »Izabr. komedijama« J. Jurkovića, 1926. — Izabran je odmah u početku za člana Akademije znanosti i umjetnosti (1867.), pa je u »Radu« napisao razprave: *O narodnom komusu* (knj. 9., 1869.), *Ob estetičkih pojmovih uzvišena* (12., 1870.), *O ženskih karakterih u naših narodnih pjesmah* (30., 1875.) i *O metafori našega jezika* (31., 1875.). Bio je u više navrata članom, pa i podpredsjednikom kazalištnog odbora, te podpredsjednikom Matice Hrvatske od 1882. do 1889.

Područje književne djelatnosti Jurkovićeve vrlo je raznoliko: osim pripoviesti i kazališnih djela pisao je knjige za narod i za mladež, pjevao poučne pjesme i komični ep, a uz to pisao putopise, članke, nabožna djela, naučne razprave, priređivao školske knjige, izdavao stare hrvatske pisce (Relkovićev *Satir,* 1857., Kanavelovićev *Sveti Ivan, biskup trogirski,* 1858.) i bio urednikom listova. Jurković je o svima književnim vrstama, kojima se bavio, i teoretski razpravljao. Tako je u članku *Moja o kazalištu* (Neven, 1855.) iznio svoje dramsko shvaćanje. Iako on visoko cieni tragediju, ipak ističe veliku obrazovnu vriednost komedije, koja direktno djeluje na gledaoca i pokreće mu savjest, pa će dobar komediograf »učiniti sto ljudi za jednu večer«. Zato je pisao pretežito komedije *(Čarobna bilježnica, Kumovanje, Pradjedovska slika, Što žena može),* ali i historijsku dramu *Posljednja noć* (razplet sukoba dviju vlasteoskih porodica spojen s razpustom lepoglavskog pavlinskog samostana po Josipu II.) i žalostnu igru iz seljačkoga života *Smiljanu.*

Najčitaniji je Jurković bio i ostao kao pisac *humorističkih pripoviesti.* Njihova odlika nije u naročitoj nekoj invenciji piščevoj; motivi su većinom reminiscencije iz obilne autorove lektire. Ali zato je izvanredna karakteristika lica; tu je autor sasvim originalan, naročito ako su mu lica simpatična. Često puta su takva lica sporedna, a glavna su onda dosta šablonski izrađena. Radnja je ponajviše neznatna; čar pripoviesti čini način pripoviedanja autorova. Uza sve romantičke uzore, način pisanja Jurkovićev je *realističan,* a jezik čist i narodan. »Humor pak njegov istinski je, nije izvještačen, već izvire iz nutrine piščeve. To je pravi »slavonski« humor pročišćen i prekaljen bogoslovskom odgojom, izabranom lektirom piščevom i kulturnom sredinom, u kojoj se kretao; humor, koji se sladko i od srdca smije ili dobroćudno smieši, no kadšto mu uza smiešak zacakli suza u očima«. Taj humor osigurava još i danas, a osiguravat će još dugo vremena zahvalne čitaoce Jurkovićevim pripoviestima.

117. ADOLFO VEBER, koji je kao književnik kroatizirao ime u TKALČEVIĆ (1825 - 1889.), rođen Bakranin, svršio je talijansku gimnaziju na Rieci, filozofiju u zagrebačkom sjemeništu, teologiju u Pešti. Bio je kapelan, poslije (1849.) suplent u Zagrebu, zatim studira slavistiku i klasičnu filologiju u Beču; postaje profesor, 1864 - 67. ravnatelj je gimnazije, 1870. kanonik. Od 1861-67. zastupnik je na hrvatskom saboru kao član samostalne stranke. — Veber se bacio na pisanje ne toliko iz unutarnje potrebe, koliko iz osjećaja dužnosti prema narodu. Već g. 1847. svjetuje on u »Danici« piscima, neka pišu neumorno, kako bi se obogatila mlada i preporođena naša književnost. Zato i on piše o svemu i svačemu, no kad se nečeg prihvatio, nastojao je, da to izvede čim solidnije. Njegova sabrana djela, što ih je o svom trošku izdao, ali samo u dvadeset iztisaka *(Djela Adolfa Vebera, zagrebačkoga kanonika.* I-IX; Zagreb 1885-1890.), obasižu devet svezaka (3900 strana); izdanje je dovršio Cvjetko Rubetić. U to izdanje nisu uvrštene njegove škol-

1826. Luna Nro 1.

Agramer Zeitschrift.

Erster Jahrgang.

Samstag den 1. July.

Vuschenye

Freudengruß

99. *Luna. Agramer Zeitschrift. I. 1826., (Br. 1. s Mikloušićevom pjesmom.)*

NOVINE HORVATZKE.

TECHAJ I. Dana 6. Prosinca 1835. BROJ 1.

100. *Novine Horvatske. I. 1835., br. 1.*

DANICZA

Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.

Techaj I. Dana 10. Prosinca 1835. Br. 1.

DANICZA.

GRANICI I DANICI.

101. *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska. Tečaj I. br. 1. (1835.)*

DANICA ILIRSKA.

TEČAJ II. Dana 2. Januara 1836. BROJ I.

ILIROM.

DANICI ILIRSKOJ.

102. *Danica Ilirska. Tečaj II., br. 1. (1836.)*

CROATIA.

Eine

Zeitschrift in monatlichen Heften,

mit besonderer Berücksichtigung

des

Vaterländischen Interesse.

Unter Mitwirkung mehrerer Schriftsteller

herausgegeben

von

FRANZ SUPPAN.

Erster Jahrgang 1839.

Agram,

gedruckt bei Franz Suppan, k.k. priv. Buchdrucker und Buchhändler.

103. *Croatia. I. god. 1839.*

KOLO.

ČLANCI ZA LITERATURU, UMĚTNOST

I

NARODNI ŽIVOT.

IZDAVAOCI:

D. Rakovac, St. Vraz, L. Vukotinović.

KNJIGA I.

U ZAGREBU.

1842.

104. *Kolo. Knjiga I. 1842.*

BRANISLAV.

Uvod.

105. *Branislav. 1844.*

ZORA

DALMATINSKA

PERVA GODINA.

U ZADRU

1844.

106. *Zora Dalmatinska. I. 1844.*

ske knjige (deset hrvatskih i latinskih slovnica i čitanaka) ni prievodi, kojih je na kraju izdanja nabrojeno 129. U tim djelima najprije su štampane pjesme (I), zatim putopisi (I-II), novele (II), filoložki članci (III), članci o metrici i pjesničtvu (IV), članci iz područja filozofije i kritike (IV-V), didaktike (V), politike (V), teologije (VI-VII), različiti članci (VIII) i »Put u Carigrad« (IX). Prije prvog svezka stavljena je piščeva autobiografija, a na kraju devetoga njegova oporuka i popis djela.

Tri su područja, u kojima se Veber naročito iztaknuo: kao pripovjedač, kritik i filolog. Kako je u svome kritičko-filoložkome radu često puta morao doći, a i dolazio je u sukob s mišljenjima drugih, što je opet dovodilo do polemika, kadkada i vrlo žučljivih, a osim toga njegova su djela te vrsti najmnogobrojnija, to je u uspomeni kasnijih naraštaja ime Veberovo ostalo uglavnom vezano uz njegov filoložki, a donekle i kritičko-metrički rad.

Kao filolog štampao je već 1852. u izvješću zagrebačke gimnazije članak *Korist i način predavanja latinskih klasikah,* 1854. priredio je drugo Matičino izdanje »Osmana«, a baš kao jezikoslovac piše *Ustroj ilirskoga jezika* (Neven, 1856.) te *Brus jezika* (Pozor, 1862.), u kojem članku triezno i razborito govori o načelima, po kojima se ima razvijati književni jezik, i iznosi prigovore jezičnom arhaiziranju Frana Kurelca. Tako je on pomalo postao predstavnik t. zv. »zagrebačke škole«, kojoj je posvetio još god. 1884. članak pod naslovom *Brus jezika* (Vienac, 1884.), koji je u Djelima prozvao *Zagrebačka škola* (sv. III., str. 458.). Ta škola niti je preuzela Karadžićevu fonetiku i priznala absolutnu suverenost prostomu narodnomu jeziku, niti je prihvaćala osebujnosti različitih dialekata, što ih je volio Kurelac. Zagrebačka škola nastavlja ilirske tradicije i umjereno ih dalje razvija: jezični joj uzor ostaju, uz narodne pjesme, i stariji hrvatski, naročito dubrovački pisci, te tako osvrtom na tradiciju obuzdava prenaglu »vulgarizaciju« književnoga jezika; vjeruje, da u tu svrhu gramatičari imaju pravo, a i moć, djelovati na jezik; postoji težnja, da se jezična evolucija obazire i na ostale slavenske jezike, naročito češki (donekle utjecaj leksikografskog rada Šulekova). Uz to postoji i u pravopisu nešto konzervativniji stav, no daleko od arhaizama Kurelčevih. Karakterističan je za tu školu gen. plurala na — ah (»ahavci«) (v. § 111.).

Kao književni kritik Veber se iztaknuo svojom ocjenom Banove »Mejrime« *(Sud o pozorištnom djelu Mejrimi spisanom po M. Banu,* Neven, 1852.), koja uz filoložki ima i moralistički karakter. Sistematski se kritikom nije bavio, ali »je znao da osjeti neke aktuelne probleme svoga vremena, imao je nešto ukusa, a i smjelosti da se bori za svoju misao«. O Gunduliću je iznio zanimljivih opazaka i bio je među prvima, koji su Mažuranićevu »Smrt Smail-age« proglasili neumrlim djelom. — U pogledu metrike vjerovao je, da je za »romonitost« hrvatskoga jezika jednako važan kvantitet kao i naglasak, pa zato treba kod građenja heksametra

paziti i na jedno i na drugo (*O hrvatskom heksametru,* »Književnik«, 1864.). Po njegovim načelima spjevao je Preradović svoju odu »Slavjanstvu« (1865.). Poslije je prihvaćeno načelo Trnskoga, da se heksametar gradi prema naglasku.

Danas se međutim Veberu daje dolično mjesto i u razvoju hrvatskog književnog stvaranja. Na tom je području, osim par beznačajnih pjesama, Veber dao svega šest pripoviesti: *Zagrebkinja* (Neven, 1855.), *Avelina Bakranina ljuvezne zgode i nezgode* (Neven, 1855.), *Nadala Bakarka* (Vienac, 1870.), *Paskva* (Vienac, 1874.), *Dobrotvor đački* (Vienac, 1879.) i *Božično zvonce* (kalendar »Danica«, 1886.). U doba hajdučko-turske novele, Veber je, uz Jurkovića, jedini, koji unosi u književnost realističko crtanje života i značajeva. (Jedino »Božično zvonce« je pučka pripoviest s poučnom namjenom). Veber u »Zagrebkinji« veli: »Pisci motre narav, da joj prave sliku«, čime daje u neku ruku teoriju realizma. I zaista, već u toj svojoj noveli dao je Veber dosta živu sliku zagrebačkog života između godine 1849. i 1855. Motiv je: do čega može dovesti ženska lakoumnost, makar da se radi o ženi, koja sama po sebi nije ni osobito dobra ni osobito zla. — Još su bolje sliedeće tri njegove pripoviesti, gdje se crta bakarska sredina, a naročito »Nadala Bakarka«. U tim se bakarskim novelama iznosi problem vjere i nevjere u žena i mužkaraca. U njima je pisac nastojao dati atmosferu svoga rodnoga grada. Priproste žene iznesene su s toplinom i daju gotovo neki dojam otmjenosti, dok su pripadnici viših slojeva prikazani s manje simpatije. A i razumljivo je, da je piscu bio drag visoki moral primorske žene. — Novela »Dobrotvor đački« napisana je prema jezovitom istinitom događaju, koji je još i ublaženo iznesen, pa ipak daje dojam neke strašne romantičke priče. Dokaz, da je zbilja više puta fantastičnija od svih tvorevina fantazije. Vrlo je zanimljivo, da je glavni junak te novele preživio za četiri godine Vebera, i umr'o četrnaest godina iza svoje fiktivne smrti u pripoviesti. A što je najčudnije, umr'o je gotovo u istim težkim prilikama, što ih je predvidio i opisao Veber, — možda jedinstven slučaj u svjetskoj književnosti. Ali ne samo ovdje, u svim Veberovim novelama lica žive prema svojim značajevima, ona se izživljavaju, a nisu samo marionete, s kojima pisac radi, što hoće, niti su samo zato tu, da ilustriraju fabulu ili moral. Zato se »Veberove pripoviedke uzdižu u hrvatskoj novelistici svoga vremena nad većinu tadašnjih naših novelističkih pokusa, i po njima je ovaj pisac za hrvatsku književnost ipak značajniji nego što bi bio kao predstavnik »ahavaca«. U tu novelistiku, Veber je stao smjelo unositi i crte svoga vremena, ali i neku umjetničku crtu. Veber je osjećao i znao da prikaže život oko sebe, »a osjećao je i to, da umjetničko djelo ne smije da bude ni gola tendencija, ni moral, ni pouka, nego nešto živo, što živi za sebe i od sebe«. (A. Barac).

118. Naročito mjesto u hrvatskoj književnosti zauzima samonikao i jak stvaralački duh ANTE STARČEVIĆA (1823 - 1896.). Dr. Ante Starčević bio je sinovac popa Šime Starčevića (1786 - 1858.), pisca *Nove ričoslovice iliričko-francuzke*

(1812.) i *Nove ričoslovice iliričke* (1812.), također originalna duha, koji je stvorio najsavršeniji pravopis prije Gaja, iztakao važnost čistoga narodnog govora (pisao je ikavski), i prvi posve točno obilježio četiri hrvatska akcenta. — Rođen u Žitniku, nedaleko Gospića, dolazi Ante Starčević 1839. u Zagreb i polaže izpit za prva dva gimnazijska razreda; 1843. svršava gimnaziju, 1843-45. polazi na zagrebačkoj akademiji filozofiju i proživljava burno doba preporodnih borba između iliraca i madžarona; na akademiji su mu drugovi Mirko Hrvat, Ivan Perkovac i Škender Fabković; 1845. je u sjemeništu u Senju, a 1846. u budimpeštanskom sjemeništu, gdje je promoviran na čast doktora filozofije. G. 1848., uoči revolucije, vraća se u Senj, ali napušta sjemenište, i natječe se u Zagrebu za stolicu filozofije, koju ne dobiva. Ta stolica uobće nije popunjavana, a g. 1850. ukinuta je filozofija na akademiji, pa je gimnazija dobila osam razreda. Zato Starčević ode u odvjetničku kancelariju svoga prijatelja Lavoslava Šrama, gdje je ostao za čitavo vrieme absolutizma. G. 1861. izabran je za velikog bilježnika riečke županije, pa za zastupnika u hrvatski sabor; 1862. je suspendiran, zatim do g. 1871. opet u Šramovoj kancelariji, osim što je bio mjesec dana u tamnici (1863.) i što je bio 1865. opet biran u sabor. Poslije rakovičke bune 1871. uapšen je, ali pušten i zatim radi u kancelariji sinovca Davida u Jastrebarskom. Od 1878 - 1883. živi u Sušaku, a odonda do smrti u Zagrebu. Od 1878. stalno je zastupnik na hrvatskom saboru.

Starčević je propjevao u Gajevoj »Danici« 1845., a štampao je i liepim narodnim jezikom oveći članak *Nešto o pirnih običajih u Lici*. G. 1846. surađuje u »Zori dalmatinskoj«. Svoje prvence podpisuje anagramom A. V. Rastevčić. U njima se povodi za dubrovačkim pjesnicima i narodnom poezijom. Najveća mu je pjesma *Odziv od Velebita* (Danica, 1848.), gdje slavi liepim narodnim stihovima bana Jelačića; ona je prva podpisana pravim imenom autora.

Glavni književni rad Starčevićev pada u doba absolutizma. Radi kao kritik, feljtonist, povjestničar, prevodilac, dramski pisac, filozof i gramatik. Dobar dio radova ostao je u rukopisu i izgubio se. Filozofski mu je članak *Djetinjstvo, muževnost, mladost, starost* (nepodpisan; Vežićev »Obći zagrebački koledar«, godine 1850.), kulturno-psihološka studija. Simpatije su mu uz mladost, a uzor mu je muževnost. Ali i starac je potrebit, jer suzpreže biesni radikalizam i ne dopušta demagogije. — Filozofska je kozerija u obliku putopisne humoreske *Poslanica pobratimu D. M. u B.*, gdje šiba »istomišljenike« t. j. ljude, koji su sa svakim istoga mišljenja. Da sačuva neovisnost svoga mišljenja, on predlaže prijatelju svoje načelo: »Zadovoljan ćeš biti, ako ne budeš više iskao, negoli ti je treba za moći krepostno živjeti«. Inače je ta poslanica i izvrstna satira na suvremeni život. Kasnije je u svomu »Hrv. Kalendaru za g. 1858.« štampao oko četiri stotine aforizama, koji su plod njegova razmišljanja i njegove etike.

Napisao je i tri drame (možda i četiri), ali od tih se sačuvao samo koncept iz g. 1852. pod naslovom *Selski prorok* (izdan g. 1924.) Taj će biti u suštini

istovjetan s »Prorokom«, s kojim se Starčević natjecao za nagradu »Matice Ilirske«, razpisanu 1851., ali je nije dobio. Već za nagradu g. 1850. natjecao se dramom »Porin«, koja nije sačuvana, kao ni »Ljubomir«, za koga je kazalištni odbor 1853. zaključio da ga kupi od pisca. I njegova dva prevedena igrokaza izgubljena su; ne znamo im ni naslova. »Selski prorok« donosi dobre prizore iz narodnog života: Seoski vrač, »prorok«, pomaže razbojnika Gruju, koji želi predobiti Milicu, a obitelj joj pootrovati, ali na koncu Milica dobije ljubljenoga Stojana, a krivci su kažnjeni. Premda nema prave dramske napetosti, da se je davala u svoje vrieme, ta je drama mogla dati publici ono, što su joj kasnije dali Freudenreichovi »Graničari«. Ali od g. 1852. već se nije za hrvatsko prikazivanje dalo učiniti ništa; u kazalištu je doskora sasvim prevladala talijanska opera, a domala i njemačka drama.

Najznačajnije je za Starčevića, što je on *prvi otvoreni i odlučni neprijatelj Vuka Stefanovića Karadžića* i njegovih jezičnih i pravopisnih reforama. Izvor tomu neprijateljstvu je Karadžićev velikosrbski stav, što ga je naročito formulirao u članku *Srbi svi i svuda* (napisan već 1836., a štampan u »Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona«, Beč, 1849.), u kojemu je proglasio Srbima sav narod Srbije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Bačke, Banata, Hrvatske, Slavonije sa Sriemom i Dalmacije sve od Trsta do Bojane, a za Macedoniju i Arnautsku da se ne zna, koliko i tamo Srba imade. Tri milijuna Srba je »zakona [vjere] grčkog«, a od ostala dva milijuna »može biti da bi se moglo uzeti, da su dvie trećine zakona turskog, a jedna trećina rimskog«. »Svi pametniji ljudi i od grčkijeh i od rimskijeh Srba priznaju, da su jedan narod, samo je onima rimskoga zakona još težko Srbima nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome pomalo naviknuti, jer *ako ne će da su Srbi, oni nemaju nikakvoga narodnog imena*«. — Za ime Hrvat veli Karadžić: »ja bih rekao da ovo ime po pravdi pripada najprije samo čakavcima ... a potom i današnjijem Hrvatima u zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj varmeđi«. Te svoje tvrdnje ponavlja on i u kratkoj brošuri *Srbi i Hrvati* (bez oznake mjesta i datuma) riečima: »po pravdi mogu se zvati [Hrvatima]: 1. svi čakavci; 2. kekavci [t. j. kajkavci] u kraljevini Hrvatskoj, *koji su se na to ime već navikli*«. Ako hrvatski »rodoljubci« ne pristaju na tu razdiobu, onda »ko je god zakona grčkoga ili iztočnoga, onaj se, makar gdje stanovao, *ne će odreći srbskoga imena,* a od onijeh koji su zakona rimskog, *neka kaže da je Hrvat, koji hoće*«. (M. Starčević, Dr. A. St. i Srbi, str. 23-27.). K tomu Karadžić smatra, »da je ime Srbi starije nego i Slaveni i Sloveni«, pa zato i častnije i slavnije.

Karadžićevu tezu prihvatila je i službena Srbija, koja je, osim prikupljanja svih Srba za slučaj razpada Turske, uzela za zadaću (po Garašaninovu »Načertaniju« iz g. 1844.) »narod katoličeskih veroispovedanija od Austrije i njenog upliva odvraćati i Srbima priljubiti«. Srbski agenti (u Dalmaciji Matija Ban, u Bosni Franjevci Tomo Kovačević, Blaž Jožić i Ivan Franjo Jukić) imali su naro-

čiti zadatak, »da se staraju izkorenjavati mrzost, koja sada postoji između Srba iztočnog i Srba zapadnog veroispovedanija«, samo što je određeno, da se katoličkim agentima »od plana ove političke propagande ništa ne odkriva« (M. Starčević, o. c., 30.). U tom duhu vođena je srbska službena politika, pisana srbska povjestnica i odgajana inteligencija, a književni povjestničari su hrvatske pisce Dubrovnika i Bosne a i Dalmacije, ukoliko su bili štokavci, naprosto proglasili Srbima.

Starčević, koji je već u početku absolutizma od ilirca postao *bezkompromisan Hrvat,* osjetio je i u »bečkom dogovoru« (§ 111.) nastojanje Karadžićevo, da Hrvate dovede pod srbsku kapu, a kao rođeni politički duh i po nagonu samoobrane želio je, da se Hrvati i u jeziku i u pravopisu razvijaju samostalno i neodvisno od Srba. Zato se obara na Karadžićevo pravilo »Piši, kako govoriš!«, i postavlja svoje: »Piši tako, da te tvoj narod razumije, i da uho slušatelja ne vriedaš!« Kako je bio žestoke ćudi, služio se u polemici uviek oštrim i žučljivim izrazima, pa zato i prosti narodni jezik zove »govedarskim«, a za južni govor i samoglasno *r* veli, da su to »blejanja, štekćanja i hrcanja, koja nagrđuju ljepotu jezika našega«. Kad se čuje onaj »poluglasac« pred *r,* Starčeviću se čini kao da govori: »s bontonistom iz kotca«. To svakako nije laskavo ni za Francuze, kojima je taj poluglas (muklo *e*) normalan glas, a niti za Niemce i Engleze, koji također često taj glas izgovaraju (Mutter, father). Starčević mjesto samoglasnoga *r* piše i izgovara *er* (Hervat, deržanstvo) sve do svoje smrti, i služi se ujedno ekavštinom mjesto jekavskog »blejanja«. Tako je Starčević, koji nije bio ni po prirodi ni po struci filolog, svoje izpravno stanovište o jezičnoj i pravopisnoj samostalnosti Hrvata tvrdoglavim insistiranjem sveo na sporedne sitnice, a glavnu stvar, *duh jezika, njegov stil i izražaj,* pustio je s vida. Ali tu je instinkt narodne samoobrane sam djelovao, pa se tako razvio izraziti *hrvatski književni jezik* zasebne fizionomije i različit od jezika, kojim se Srbi služe u književnosti, a koji se osniva na t. zv. »beogradskom stilu«. A ironija sudbine je htjela, da je kod Hrvata za književni jezik prihvaćena jekavština, kojom se nadovezalo na tradiciju Dubrovčana, a koju je Starčević odklanjao, dok je baš kod Srba prevladala ekavština, jer se njome govorilo u Vojvodini, gdje se stvarala nova srbska književnost.

God. 1852. zaključio je odbor Matice Ilirske, da dade prevesti Schödlerovo djelo »Das Buch der Natur«; prevodilac mora da znade *narodni jezik;* pravopis da bude *naš.* Prievod je povjeren Anti Kuzmaniću, bivšem uredniku »Zore dalmatinske«, koji je već prije bio ustajao protiv ilirstva i velikosrbstva. To je bio uzrok da je novosadski »Srbski dnevnik« napao Maticu i tom zgodom uztvrdio, *da hrvatski jezik uobće i ne postoji.*

Na tu tvrdnju žestoko je reagirao Starčević i uztvrdio, nišaneći na dotadanji srbski književni jezik, koji se osnivao na crkvenom jeziku i bio sav protkan rusizmima (t. zv. »slavenosrbski«), *da srbski jezik ne postoji,* dok Hrvati imaju tri narječja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko, a svako je izobraženije, negoli ono,

koga neki »srbskim« zovu. Uz to on, upirući se na Porfirogeneta, koji veli: »Srbi se rimskim jezikom zovu Servi«, a to znači *robovi,* dok hrvatsko ime da dolazi od »hrvati se«, dakle *boriti se,* — tvrdi, da je hrvatsko ime puno častnije. I navodeći, kako dubrovački pisci nazivlju svoj jezik hrvatskim, pobija srbsku tezu, da je dubrovačka književnost srbska. (Narodne novine 18. VII. i 27. IX. 1852.).

Tako vidimo, da je Starčević vratio Karadžiću milo za drago, i to pobijajući ga točku po točku. Ti su izvodi izazvali opet odgovore sa srbske strane, i tako se stvorila vrlo napeta atmosfera, koju je dokrajčio Gaj. Starčević je svoje članke štampio u »Narodnim novinama« za odsutnosti Gajeve, a kad se Gaj povratio u Zagreb, uzkratio je Starčeviću gostoprimstvo u svojim novinama i dao »*Izjavljenje radi Starčevićevih članaka o Srbima i srbskom jeziku*« (Nar. novine, 4. XI. 1852.), u kojem osuđuje i odbacuje sve Starčevićeve »nadriteorije«. Ipak, pitanja nabačena u toj polemici neprestano su se vraćala na dnevni red, kako u ono doba, tako i kasnije (M. Bogović, Nekoliko iskrenih rieči, »Neven« 1852.; Šulek, Hrvati i Srbi, Neven 1856., i dr.).

Značajno je, da je poslije te polemike Starčević doskora postao odbornikom i tajnikom Matičinim, premda je pred kratko vrieme polemizirao s njenim odborom; čak je neko vrieme uređivao i »Neven« (v. § 112.). Starčevićevim je nastojanjem stvorena odluka, da se u »Nevenu« svuda upotrebljava ime *hrvatsko* za jezik i narod, i da se piše propisanim školskim pravopisom (koji nije bio Karadžićev). Kao tajnik i kao urednik Starčević je bio vrlo aktivan. Napisao je niz bilježaka i feljtona, od kojih je onaj o Zagrebkinjama (Neven, 1853. str. 750.) izazvao dosta bure. U »Nevenu je štampao i crticu *Prizor iz života* (narod se gloži, a Židovi ga izkorišćuju), pa prievode iz grčkoga: *Anakreonove začinke.* Još prije izišao je u Kukuljevićevu »Arkivu« u Starčevićevoj redakciji tekst *Istarskog razvoda* s komentarom (1852.). Iz Matičina odbora izstupio je oko polovice g. 1854., jer su odborovi recenzenti (Demeter, Veber i Mažuranić) zatezali s predajom recencije njegova prievoda Anakreonta.

Starčević je imao namjeru, da napiše i gramatiku hrvatskog jezika. Još 8. prosinca 1851. izišao je u »Nar. novinama« njegov *Poziv k predplati na Hrvatsku rečoslovicu.* Ali kako su ga neprestano zauzimali drugi poslovi, nije dospio, da i ovaj izvrši. Kad je g. 1854. jedan nestrpljivi predplatnik pitao, što je s tom knjigom, odgovorio je u »Nevenu« Starčević »Izjavljenjem«, gdje daje vrlo zanimljivi račun o svemu svomu književnom i javnom radu od g. 1851. do 1854., koji ga je sprečavao, da to djelo nije dovršio, a uz to je i mnogo pobolievao. A naročito, kad su mu »razsuditelji« više od šest tjedana držali prievod Anakreonta, »*od toga vremena mi je sve onemililo*«. Svejedno, posluži li mu zdravlje, on će ipak izdati svoju rečoslovicu, ako ne radi kakva književna napredka, a ono da održi svoju rieč.

Ali gramatika nije izašla; Starčević je i prema tomu djelu ohladnio, kao što mu je uobće književni rad onemilio. Očito je osjetio, da radom na tom polju

ne će ostvariti ono, što je sada već smatrao svojom životnom zadaćom, pa je čekao, da kucne njegov čas. On doduše još piše o Đurđevićevim pjesmama (»Ignacija Đorđića Razlike pjesni«, Nar, novine, 1855.), i to je prvi hrvatski esej o staroj dubrovačkoj književnosti; izdaje »Hrvatski kalendar za g. 1858.«, gdje su svi prilozi njegovi pa i liepa humoreska *Uputa*· njegova je valjda i humoreska *Prizor iz godišnjeg izpita* u Narodnim novinama 1858., a možda i još koja sitnica, ali književna kariera Starčevićeva tim je završena. Doskora dolazi obnova političkog života, i tu je Starčević našao za svoju borbenu narav pravo područje, koje je odgovaralo njegovoj prirođenoj sklonosti i na kojem je mogao razviti živu djelatnost za ostvarenje svojih velikohrvatskih koncepcija.

B. Od listopadske diplome do nagodbe s Madžarima (1860-1868.)

119. Nakon pada absolutizma našli su se Hrvati pred zadaćom, da odrede svoj položaj prema Madžarskoj i prema Austriji. Kakav će biti položaj Hrvatske u novo uređenoj habsburžkoj monarkiji? Razumljivo je, da je ogorčenost prema još svježem absolutizmu, spojenom s germanizacijom, u većini duhova stvorila jako protuaustrijsko razpoloženje, a osim toga, prema ustavnim zakonima, Hrvati su sa austrijskim zemljama bili vezani samo osobom vladarevom. Pitanje je bilo, kakva veza ostaje s Madžarima: je li Hrvatska ratom g. 1848. prekinula svaku vezu s Ugarskom i pravno (de iure), ili samo faktično (de facto)?

Provizorno je Hrvatska dobila bana Šokčevića (19. lipnja 1860.), hrvatski službeni jezik, hrvatski dvorski dikasterij u Beču i obećanja o sjedinjenju hrvatskih zemalja. Međutim je 26. veljače 1861. objelodanjen t. zv. »veljački patent«, kao tumač i provedba »listopadske diplome«; u njemu su opet pojačane centralističke tendencije, naročito uvođenjem središnjeg parlamenta (Reichsrat) za cielu državu, protiv čega se odlučno izjavio ugarski sabor u Budimu, i bio je razpušten. Hrvatski sabor, izabran na osnovi Jelačićeva izbornog reda od g. 1848., (otvoren 15. IV.) stvorio je zak. članak XLII: 1861., koji iztiče, da je događajima godine 1848. *pravno* posve prestala svaka (zakonodavna, upravna i sudska) sveza između Hrvatske i Ugarske, a veže ih samo zajednički vladar i kruna; kad Ugarska pravovaljano prizna samostalnost i neodvisnost Hrvatske i njezinu teritorialnu cjelokupnost, voljni su Hrvati razpravljati dalje o realnoj uniji.

Taj je zaključak stvoren po priedlogu većine, iz koje se doskora stvorila *narodna* (nekoć »ilirska«) stranka (Strossmayer, Mažuranić, Kukuljević, Vukotinović, Rački, Veber, Perkovac i dr.). Nekadanji »madžaroni«, sada *unionisti,* spremni su na pregovore za realnu uniju s Ugarskom, ne tražeći nikakvih predhodnih izjava s ugarske strane (Bogović, Šuhaj, Zlatarović, Žuvić, Julije Janković i dr.).

Javlja se i treći priedlog, što ga iznosi Eugen Kvaternik (a podupiru ga dr. Ante Starčević i Petar Vrdoljak), koji traži teritorialno cjelokupnu Hrvatsku i njenu podpunu samostalnost putem direktnih pregovora s vladarem, a s Ugarskom kao i s Austrijom ne veže Hrvatsku ništa drugo nego neki zajednički poslovi. Time je udaren temelj *hrvatskoj stranci prava*. Najreprezentativnija figura ovoga razdoblja je đakovački biskup *Strossmayer* (1815 - 1905.), koji još prije listopadske diplome, u proširenom carevinskom vieću, zahtieva sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom; kasnije zastupa orientaciju narodne stranke, daje novčani doprinos sveučilištu itd.; njegova desna ruka je Franjo Rački.

Sabor od g. 1861. stvorio je za vrieme zasjedanja od nešto preko pola godine čitav niz vrlo važnih zakona: o upravnom uređenju, naučnim osnovama za pučke i srednje škole, o narodnom muzeju, o protektoratu Jugoslavenske akademije i dr. Kod razprave o imenu narodnoga jezika, Hrvati se iz obzira na zastupnike iz Sriema i Vojne Krajine služe izrazom »naš« jezik; kasnije se predlaže ime »hrvatsko-slavonski«, pa »hrvatsko-srbski«, i nakon nekoliko šaljivih priedloga, prodire priedlog Vončinin, da se jezik nazove »jugoslavenski«, što međutim nikako nije zadovoljilo one zastupnike, koji su se osjećali Srbima, i kojima je uspjelo u istom saborskom zasjedanju izposlovati zaključak, da »trojedna kraljevina priznaje narod srbski, koji u njoj stanuje, kao narod s narodom hrvatskim istovjetan«.

Kod tih razprava o imenu Starčević uobće ne sudjeluje. On je od g. 1852. pa do 1868. uporno šutio o Srbima i tek g. 1868. objavio je svoju već prije spremljenu razpravu *Ime Serb*. Tu nastoji znanstveno dokazati svoju tvrdnju, da ime »Serb« dolazi od latinskoga »servus«, kao i »Slav« od latinskoga »sclavus«; iz tih dviju rieči stvara pogrdno ime *Slavoserb,* t. j. dvostruki rob, puzavac pred tuđinskom vlašću. Narodno ime i za Srbe je »Hrvat«. Zato je za njega na pr. Stevan Dušan »posljednji trak prejasne hrvatske dinastije Nemanjića, koji kroz vjekove i kao kraljevi vladahu iztočno-sjevernim pokrajinama Hrvatske«. (M. Starčević, o. c., p. 98.). — I za Slovence je Starčević mišljenja, da se oni »ni ekonomski ni kulturno — osim u sklopu Hrvatske — ne mogu obraniti od takve opasnosti, kao što je »niemština i talianština, koje ih grle«. U tako težkom položaju, između dvaju velikih naroda, koji ih žele progutati, Slovenci se mogu nadati stvarnoj pomoći samo od Hrvata, a ne od Rusije i panslavizma, kojima je cilj »ne dati da se katolicizam na Iztoku ojači«. — Starčević je i po značaju i po idejama i po političkom radu živa opreka biskupu Strossmayeru.

U pitanju imena jezika Kvaternik, na predposljednjoj sjednici sabora (11. XI. 1861.), protiv zahtjeva Srba, da se jezik nazove srbsko-hrvatski ili hrvatsko-srbski, izjavljuje, da je ime »jugoslavenski jezik« koncesija Srbima, jer bi izpravno i zakonito bilo, da se u hrvatskim zemljama jezik nazove hrvatski. Poslije razpusta sabora upozorio je Kvaternik bana Šokčevića kod jednog posjeta i na »potrebu patrijarha hrvatske pravoslavne crkve« (M. Starčević, A. St. i Srbi, 92.). Pitanje

imena jezika stvarno je riešio kancelar Ivan Mažuranić, koji je u dvorskoj kancelariji, kad je zaključak došao na odobrenje, jednostavno zamienio naziv »jugoslavenski« nazivom *hrvatski jezik*. Ipak, u razdoblju 1861 - 1868. ime jugoslavensko se vrlo mnogo upotrebljava i za ime državnoga jezika i naroda. Tako na pr. i zak. čl. LXXVII: 1861. govori »O kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine«, i dr.

Glede Austrije je sabor zaključio, da nema s njome nikakvih zajedničkih poslova i da ne će sudjelovati u Reichsratu. Zato bude doskora (12. XI.) sabor razpušten, ali zak. članak XLII. bude sankcioniran od kralja.

God. 1861. osnovana je samostalna hrvatska vlada pod imenom kraljevskog namjestničkog vieća (14. ožujka), s banom kao predsjednikom, a 20. studenoga osnovana je u Beču hrvatska dvorska kancelarija; tu je Mažuranić imenovan hrvatski kancelarom i tajnim savjetnikom. Sliedećih godina nastaje previranje. Neki narodnjaci prelaze u unioniste (Bogović), a drugi osnivaju *samostalnu narodnu stranku* (Mažuranić, Kukuljević, Haulik, Prica, i većinom zastupnici iz Primorja), koja ide za realnom unijom s Austrijom. Stara narodna stranka (Mrazović, Rački) naziva se *narodno-liberalnom*, a unionisti *ustavno-narodnom* strankom. Samostalna stranka uživa dakako podporu vlasti, koja stvara mučnu atmosferu progonima svojih protivnika (Kušlan je odpušten, Starčević i Kvaternik zatvoreni, Kvaternik ide u progonstvo), ali kod izbora su samostalci potučeni od koalicije narodnjaka i unionista; pravaši dobiju šest mandata.

Slični porazi kao u Hrvatskoj zadesili su austrijskog glavnog ministra Schmerlinga i u Ugarskoj, a i kod Čeha i Moravaca. Nezgodni vanjski položaj (zapletaji s Njemačkom) i financialne težkoće dovedoše do novog ministarstva Belcredi, a za Hrvate do demisije kancelara Mažuranića, koga je nasliedio unionist general Kušević. Veljački patenat bude povučen i djelovanje Reichsrata obustavljeno. Hrvatske se sabor sastao 12. studenoga 1865. i u adresi većine (narodnjaci i samostalci protiv unionista i pravaša) izjavljuje, da hrvatski sabor želi zajedničke poslove cjelokupne monarhije riešiti u zajednici s kraljevinom Ugarskom, ali kao jednak i ravnopravan faktor s ugarskim saborom. Izabrana je i regnikolarna deputacija za pregovore s Madžarima, koji postaviše kao svoje uvjete: priznanje, da veza Ugarske i Hrvatske nije godine 1848. *pravno* prekinuta; pregovori s Hrvatima mogu se ticati samo zajedničkih poslova s Ugarskom, ali ne i s Austrijom; Ugarska priznaje Hrvatskoj autonomiju samo u upravi, pravosuđu te bogoštovlju i nastavi; u hrvatski teritorij ne spada ni Rieka ni Međimurje. Te uvjete nisu Hrvati htjeli prihvatiti i regnikolarne deputacije se razstadoše bez rezultata.

Kad je u ratu s Talijanima i Prusima Austrija, unatoč pobjede kod Custozze, bila potučena kod Königgrätza, i pražkim mirom (23. kolovoza 1866.) izgubila Veneciju i odrekla se uplitanja u poslove Njemačke, pala je odluka u korist dualističkog uređenja monarhije. Belcredia je nasliedio kao ministar predsjednik

Beust, bivši ministar vanjskih poslova. Sklopljena je nagodba između Austrije i Ugarske, po kojoj te dvie države imaju zajedničku samo ličnost vladarovu, vojsku i votiranje novčanih sredstava za zajedničke poslove; delegacije ugarskog i austrijskog parlamenta sastaju se naizmjence u Beču i Pešti.

Hrvatski je sabor međutim pokušavao da dođe do nagodbe s Austrijom, napustivši ideju unije s Ugarskom, ali je već bilo prekasno. Kad je došlo do austro-ugarske nagodbe, zatražio je ban Šokčević odpust, a namjestnikom banske vlasti imenovan je (27. lipnja 1867.) unionist barun Levin Rauch sa zadaćom, da provede ugarsko-hrvatsku nagodbu na načelima, koje je ugarska regnikolarna deputacija postavila 1866. Oktroiranim izbornim redom dobio je Rauch većinu i delegacija *od samih unionista* sklopila je s madžarskom delegacijom nagodbu, po kojoj kraljevina Ugarska i Erdelj čine s kraljevinama Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom istu državnu zajednicu, ali Hrvatska i Slavonija je posebni politički narod i ima svoj posebni teritorij, a vladar se kruni zajednički. Hrvatska je podpuno autonomna u zakonodavstvu i upravi, »u svim poslovima unutarnjim, bogoštovlja, nastave i pravosuđa«. Ostali poslovi (financije, poljodjelstvo, trgovina i domobranstvo) su zajednički i razpravljaju se u »zajedničkom saboru svih kraljevina ugarske krune«. U delegacije bira se pet Hrvata. U svim razpravama mogu se Hrvati služiti i hrvatskim jezikom, a za zajedničkog saborovanja ima se svuda viti i hrvatski barjak uz ugarski. U zajedničkim ministarstvima imaju biti hrvatski odsjeci, a u zajedničkim uredima u Hrvatskoj službeni je jezik hrvatski i imaju se namještavati prvenstveno Hrvati.

U pitanju Rieke nije došlo do sporazuma; ona je, i nakon kasnijih razpravljanja, ostala »provizorno« posebno tielo ugarske krune. U financialnom pogledu je Hrvatska najprije dobila paušalan iznos za pokriće autonomnih troškova, što je revizijom nagodbe g. 1873. promienjeno tako, da je Hrvatska dobila od svojih prihoda 45% za pokriće autonomnih troškova, a ostalo je išlo za zajedničke poslove s Ugarskom (»kvota«).

U Dalmaciji se vodila borba između narodnjaka (Miho Klaić, Miho Pavlinović, Gajo Bulat, Kosta Vojnović), koji su bili za sjedinjenje s Hrvatskom, i autonomaša (Lapenna, Bajamonti). G. 1865. mogla je već narodna stranka zatražiti u saboru sjedinjenje s Hrvatskom, a g. 1870. je i na izborima izniela konačnu pobjedu. Ali zbog nastalog dualizma ostala je adresa saborske većine, koja je tražila sjedinjenje s Hrvatskom bez posljedica. U Istri su djelovali kao hrvatski nacionalni radnici biskup Juraj Dobrila i Krčanin Dinko Vitezić.

120. Kad je krajem god. 1868. »Neven« ipak uvenuo, ostali su Hrvati bez književnoga lista. Za nj nije bilo ni publike, a ni suradnika. »Poslije 1849. povukao se iz književnosti najveći dio književnika iz vremena ilirizma; poslije 1860. pak

dao se sav sviet na politiku. Hrvatski su književnici petdesetih i šestdesetih godina slabo produktivni, ako imamo pred očima beletristiku« (Barac, M. Bogović, Rad 245, p. 166.).

Za takve su potrebe dostajali godišnji almanasi ili kakvi prigodni zbornici, kojih je u sedmom deceniju bilo nekoliko. Od god. 1859. do 1862. izašle su četiri knjige zabavnika *Leptir,* što ga je prve tri godine uredio i izdao Ljudevit Vukotinović, a četvrte (sa znatnim zakašnjenjem) Stjepko Lopašić. Tu su suradnici: Ban, Sundečić, Vukotinović, Demeter, Kukuljević (1859.), Utješenović, Đ. Stj. Deželić (Stj. Mirković), D. Jarnevićeva, Medo Počić (»Omerove Odisice piesma osma«), Kaznačić (1860.), V. Nikolić (1861.), pa Preradović (»Prvi ljudi«), Šenoa i dr. (1862.). U nekim godištima ima i ćirilicom štampanih priloga. — Almanah *Lada,* »uspomenica za godinu 1862.«, što su ga na dar dobili predplatnici »Naše Gore Lista«, nema uobće nijednoga priloga od veće vriednosti. — Zabavnik *Biser,* »Niz bisera jugoslavjanskoga« (1863.), što ga je uredio Nikola Stokan, donosi suradnju hrvatskih (Kukuljević, Preradović, Demeter i dr.), srbskih (Subotić, Sundečić, Jovanović i dr.), slovenskih (Krek, Trstenjak) i bugarskih (Konst. Miladinov) književnika; i u njemu ima prinosa ćirilicom. Izvjestitelj »Naše Gore Lista« (1864. str. 23.) smatra, da je najljepši biser toga zabavnika Preradovićeva »Ljubav«, ali da u njemu ima i krivih bisera; naročito proza je slaba (Vl. Nikolić, N. Begović).

Prigodnog su karaktera publikacije: *Vienac uzdarja narodnoga o. Andriji Kačić-Miošiću na stoljetni dan preminuća* (Zadar, 1861.), gdje je uz posvetnu pjesmu Preradovićevu izdan čitav niz narodnih pjesama, uz nekoliko umjetnih i uz par sastavaka u prozi (među njima i od dr. B. Petranovića, prvog predsjednika godine 1862. osnovane Matice Dalmatinske). — G. 1863. proslavljena je tisućgodišnjica dolazka sv. Ćirila i Metodija među Slavene, pa je tom zgodom izdana *Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Ćirila i Metoda* (Zagreb, 1863.) s pjesničkim prinosima I. Trnskoga i P. Preradovića te znanstvenima F. Račkoga, V. Jagića i M. Mesića. — A prigodom tristotе obljetnice pogibije Nikole Šubića Zrinskoga kod Sigeta izdala je Matica ilirska »Tristoljetnik sigetskim junakom«: *Zrinjska zviezda,* u dvie knjige (1866.). Prva knjiga donosi historijsku monografiju M. Mesića *Život Nikole Zrinjskoga, sigetskog junaka,* s priloženim dokumentima. U drugoj se knjizi pod naslovom »*Sievak Zrinjske zviezde*« nalaze dvie epske pjesme *Nikola Zrinjski ili Sigetsko junakovanje* od I. Trnskoga, te *Sigetski junak Nikola Zrinjski* od Vl. Vežića; u povećanom 2. izdanju izišao je Vežićev ep u Varaždinu god. 1867.

Međutim je god. 1861. pokrenut »zabavno - poučni časopis« *Naše Gore List,* koji je izlazio triput mjesečno (5., 15. i 25.), a bio mu je »odgovorni urednik i izdavatelj« zagrebački trgovac Mijo Krešić. Tu nalazimo, uz niz anonimnih i nepoznatih pjesnika, i pjesme Augusta Šenoe, Petra Preradovića i I. Dežmana, te

prozne prinose Janka Jurkovića i Ferde Filipovića. U kasnijim godištima nalazimo suradnju Blaža Lorkovića, V. Korajca, V. Nikolića, D. Jarnevićeve i nekih neznatnijih pisaca u prozi, a Kukuljevića, Preradovića, Šenoe, Tomića, Trnskoga i čitavog niza slabijih pjesnika (Đ. Klarić, Đ. Deželić) u stihovima. List donosi i više informativnih biografija o znamenitim ličnostima onoga vremena (Šulek, Šafařik, Kvaternik, Karadžić i dr.), djelomično iz pera Đ. Deželića. Donosi redovno književne viesti iz slavenskoga svieta, služeći se kod toga za zemlje južnih Slavena obćim imenom »Jugoslavija«. No zato ima i vrlo žestokih članaka protiv srbskog šovinizma; jedan od najtreznijih je članak Blaža Lorkovića *Hrvati i Srbi* (Naše Gore List, 1866., br. 7., 8. i 9.), koji deset godina nakon Šulekova članka u »Nevenu« pod istim naslovom mora da brani hrvatstvo protiv ilirstva, jugoslavenstva i narodne mlakosti. — Koncem lipnja 1866. prestao je »Naše Gore List« izlaziti. U cielosti uzeto, list daje dosta slab dojam, gotovo slabiji od »Nevena«.

Iste godine (1861.) počeo je i u Karlovcu izlaziti list *Glasonoša,* koji je kao urednik podpisivao Abel Lukšić. Izlazio je dvaput mjesečno. Izpočetka je list imao kao prilog »Obćekoristni poslovni list«, koji je donosio gospodarske viesti i oglase, a u drugom »godišnjaku«, počevši od rujna 1862., uzima vrlo veliki format i izlazi na četiri strane; prve dvie su posvećene književnosti, a druge dvie narodnom gospodarstvu (pod naslovom »Posao i promet«); podkraj studenoga nema više te razdiobe, nego se samo članci iz gospodarstva dodaju iza članaka o književnosti. Od 1864. pretvorio se »Glasonoša« u beletristički list, a počeo je donositi i ilustracije. Podkraj te godine preselio se u Beč, ali je već krajem sliedeće godine (1865.) prestao izlaziti. Zadnje godine uređivao ga je August Šenoa, koji je veći dio lista sam i izpunjavao. U »Glasonoši« izašle su prve Šenoine pripoviesti *(Turopoljski top, Bliedi mjesec).* Među suradnicima »Glasonoše« bili su: I. Trnski, J. Sundečić, Napoleon Špun Strižić, P. Preradović (»Starac kipar«, 1862.), V. Nikolić, J. Užarević, A. Veber, J. Jurković i dr. — G. 1865. i 1866. izdavao je Lukšić u Beču i mjesečnik *Slavische Blätter,* koji je izvrstno služio kao vrelo za obaviesti o slavenskom životu.

Od g. 1863. do 1865. izdavao je Miroslav Kraljević u Požegi list *Slavonac,* oko koga su se okupili, uz ostale: V. Nikolić, I. Okrugić, D. Demeter, J. E. Tomić, F. Filipović, A. T. Brlić, a javljaju se u njemu pjesmama i Preradović *(Zviezde)* i Šenoa *(Stari pandur, Grob za živa, Otrov).* Slavonsko-separatistički stav urednika odbio je od lista vrednije suradnike, pa su mu u trećem godištu surađivali već početnici i anonimni pisci, a nakon treće godine list prestaje izlaziti.

Iza *Naše Gore Lista* izlazio je u Zagrebu dvie godine »zabavan i poučan tjednik« *Dragoljub* (1867-1868.), pod uredničtvom Đ. Stj. Deželića, a u formatu prvih godišta »Nevena«. Donosi pjesme, beletrističke i poučne članke, kritike i dr., a suradnici su mu, među ostalima: Ban, Demeter, Kukuljević, pa crnogorski knez

Nikola, M. Stojanović, I. Zahar, J. Sundečić, V. Korajac, B. Lorković, D. Jarnevićeva, A. Šenoa i Milorad P. Šapčanin.

Već u prigodnim publikacijama (*Vienac uzdarja narodnoga* 1861., *Tisućnica,* 1863., *Zrinjska zviezda,* 1866.) imamo uz pjesničke priloge i naučnih radova. Poviestnu znanost njegovao je Kukuljevićev *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (1851 - 1875., 12. svezaka). Kad je Strossmayer svojim darom od 50.000 forinti (10. pros. 1860.) udovoljio zahtjevu, koji se stavljao od strane vlasti za osnutak naučne akademije, trebala se mlada generacija spremati za znanstveni rad. U tu svrhu bude s podporom Matice ilirske osnovan naučni list *Književnik,* što su ga kroz tri godine (1864-1867.) uređivali Fr. Rački, V. Jagić i J. Torbar. God. 1866. konačno su odobrena pravila akademije i ona je mogla da započne radom; već g. 1867. izišla je prva knjiga njezina *Rada.* »Matica Ilirska« još glavinja do g. 1874., kad uzima ime »Matice Hrvatske« i počinje izdavati knjige iz liepe književnosti, a i iz koristnih nauka, »u koliko ne spadaju na strogo znanstvenu i pučku knjigu«. Za širenje pučke knjige osnovano je i 1868. odobreno »Družtvo sv. Jeronima«.

Izvan banske Hrvatske izlazio je u Zadru g. 1863. list *Zviezda,* pod uredničtvom J. Sundečića. Obnovljen je i almanah *Dubrovnik* kao »zabavnik narodne čitaonice dubrovačke«, te su od g. 1866-1877. izašla četiri svezka. Još jednom pokušava Dubrovnik da se afirmira kao književni centar bar za Dalmaciju, kad Pero Budmani izdaje od g. 1878. do 1884. časopis *Slovinac,* komu su uz urednika glavni suradnici: Kazali, Kaznačić, Pucić, Sundečić, Vrčević, Vodopić i Ban.

121. Dok je šesti decenij devetnaestoga stoljeća značio za Hrvate političko mrtvilo i tek neku bliedu književnu manifestaciju, u kojoj su od dvadesetak knjiga, što ih je na godinu izašlo, oko polovica njih bili školski učbenici, dotle je u sedmom deceniju odjednom sve u komešanju i u previranju. Prigušene energije izbijaju svom žestinom, da nađu oduška svojoj potrebi za aktivnošću. Ljudi, koji su se za absolutizma bavili poviešću, prirodnim naukama, prevođenjem, filologiziranjem, bacaju se sada na javni život i posvećuju se u prvom redu politici, da se mnogi kasnije, nakon razočaranja, opet vrate nauci ili da priđu književnosti, ukoliko se nisu podpuno povukli u zatišje (Kukuljević, Bogović, Vukotinović, Veber, Perkovac i dr.). Zato upada u oči odsutnost srednje generacije (ljudi između 30. i 40. godine) u književnom radu; svi su oni manje više zabavljeni politikom (Perkovac, Starčević, Pavlinović, pa i Veber i Rački), uz koju su prionuli i stariji (Strossmayer, Bogović, Kukuljević i dr.). Na književnom polju ostalo je tek nešto malo starijih radnika, koji se sada i nešto više iztiču, jer im fali konkurencija njihovih vršnjaka (Trnski, Martić), a ujedno se počinju javljati predstavnici mlađe generacije, koji će tek u sedamdesetim godinama i kasnije dati prave plodove svoje zrele stvaralačke snage (Šenoa, Tomić, Marković). Donekle se još nastavlja stara, prilično diletantska nauka, uglavnom filoložke struke (Veber, Kurelac),

ali i tu se već javljaju mlađi radnici, koji pristupaju znanstvenom radu kritički, sudeći strogo kako sebi tako i drugima (Rački, Jagić).

Velik dio knjiga, koje u to doba izlaze, u prvom redu odgovara potrebama javnosti za političkom orientacijom. Među njima su razprave E. KVATERNIKA *Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreiches Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone* (1860., 2. izd. 1861.), *Was ist die Wahrheit?* (1861.) i *Politička razmatranja na razkrižju hrvatskoga naroda* (g. 1861.), dok mu je u Austriji zabranjena knjiga *La Croatie et Confédération italienne* štampana već g. 1859. u Parizu anonimno; Šulekov *Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija* (1861.) i kasnije *Naše pravice* (1868.); Bogovićeva razmatranja: *Politische Rückblicke in Bezug auf Croatien* (1861.), vrlo vriedni Kukuljevićevi dokumenti *Jura regni* (1861 do 1862.), Gajeva brošura *Gedanken zum Ausgleiche Croatiens und Slavoniens mit der Regierung* (1864.) i dr. Velik dio tih razprava i knjiga pisan je na tuđim jezicima, jer je bilo vrlo potrebno, da i strana javnost bude informirana o hrvatskim političkim zahtjevima. God. 1860. osnovani politički list narodne stranke *Pozor* (ur. Vrbančić, Perkovac, Šulek, Mrazović, Miškatović i dr.), koji je zbog progona morao mienjati i mjesto izlaženja (Zagreb, Beč, Sisak, Zagreb) i samo ime (Novi Pozor, Zatočnik, Branik, Obzor), kao i god. 1864. pokrenuto glasilo samostalne stranke *Domobran* (ur. Đ. Stj. Deželić) daju živu sliku tadanjih političkih razprava i borbi, a u podlistcima donose i literarne i kritičke priloge.

122. Nastavljajući borbe u pitanjima jezika, pravopisa i metrike, koje su započele još u petdesetim godinama, iztiču se svojim razpravama i polemikama naročito Adolfo Veber i Fran Kurelac. Dok je Veber svojim kritikama, a pogotovo svojim novelama, stekao uvaženo književno ime još za absolutizma (v. § 117.), iztiče se svojim radovima više baš u šestdesetim godinama FRAN KURELAC (g. 1811-1874.), »starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi«. Diete graničarskog častnika, koji je njemačkim jezikom svršio početne škole, u Karlovcu počeo učiti gimnaziju, a u Grazu nastavio i zapeo u drugom godištu humaniora (godine 1828/9.), nikada nije redovno svršio škola, već je kasnije svojim privatnim radom i trudom naučio dobro sve slavenske jezike, a povrh njemačkoga znao je i talijanski i francuzki. Iako je svim srdcem prionuo uz preporoditelje, ipak početni njemački odgoj pa boravak izvan domovine od g. 1833-48. (u Beču, Bratislavi, Pešti, Českom Krumlovu i Pragu) učiniše, da se nikako ne javlja u književnosti sve do g. 1848., kad se u »Zori Dalmatinskoj« javlja porukom *Rodu dalmatinskomu* (17. IV. 1848.), u kojem poziva braću iz Dalmacije na suradnju s ostalim Hrvatima i u borbu za slobodu. Boraveći na povratku u Zagreb među gradišćanskim Hrvatima, bude kao politički sumnjiv četrdeset dana zatvoren. U Zagrebu sastavlja, u službi banskog vieća, proglase na Krajišnike, Niemce, Ugarske Hrvate, Rumunje i Slavonce, te piše protiv Madžara *Odgovor na one madžarske hartije, što je tužna Rothova vojska kući poniela* (1848.). God. 1849. imenuje ga bansko vieće privre-

menim učiteljem hrvatskoga jezika u riečkoj gimnaziji; u siečnju 1854. bude odpušten, jer je za zaključak školske godine 1853. sastavio čuveni govor *O preporodu knjige slovinske na jugu,* što ga je održao jedan đak. Kao privatni učitelj jezika, bez stalnog dohodka, ostaje na Rieci do g. 1859., a onda boravi neko vrieme kod prijatelja Vončine u Karlovcu. Od g. 1862-1864. profesor je staroslovještine na biskupskom liceju u Đakovu, a od 1865. do smrti živi u Zagrebu, što kao pomoćni učitelj, što bez mjesta. G. 1867. izabran je za pravog člana novo utemeljene Jugoslavenske akademije.

U programu riečke gimnazije priobćio je svoj prievod *Govora iz rimskieh pisac,* uz prievod Tacitova *Agrikole* (1849.), a tamo je štampao i čuvenu svoju razpravu *Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonovanja osobito drugoga padeža množine* (1852.). Kao poznavalac svih slavenskih jezika i oduševljeni čitalac hrvatskih »drevnjakah«, Kurelac se zagrijao za jezične oblike i rieči starih naših pisaca, pogotovo ako su oni bili bliži oblicima i riečima ostalih slavenskih jezika, pa je tako stvorio svoj posebni jezik i stil, pun arhaizama, neobičnih rieči i oblika; uz to se služio i težkim etimologijskim pravopisom, za koji sam veli: »Naš je pravopis jarac vitorog, te je muka s njim boriti se i natezati, ako si rad tvrdo po korěnu uzpisati, i svaku besědu razstaviti...« Tako je Kurelac stvorio svoju »riečku školu« (značajan gen. pl. žen, zemalj, pisac, v. § 111.) i svom žestinom svoga temperamenta oborio se na »zagrebačku školu« (gen. pl. ženah itd.), koju brani Veber (»Brus jezika«, Pozor, 1862.). Pristaše su Kurelčevi ponajviše njegovi riečki učenici i prijatelji; među njima: Ivan Dežman, Marijan Derenčin, Ivo Fiamin i Bude Budisavljević, pa i Ivan Črnčić i Franjo Rački.

Knjiga »*Recimo koju*« (Karlovac, 1860.) »je dobrim dielom oživjela Odisejada mukotrpna njegova života... Uzto je nanizao u ovoj svoje vrsti knjizi ratoborne svoje izpade na jezikoslovne protivnike, na toliko zazorne mu »ahavce«, predstavnike zagrebačke jezične škole«. Knjiga je prožeta hrvatskim rodoljubljem i sveslavenskim osjećanjem. — G. 1861. izašlo je na Rieci podporom Vončininom njegovo izdanje: *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi, složeni u slovinski jezik na čislo i miru po Šimunu Budineu, popu Zadraninu.* U posveti Vončini veli, kako ga je pjesnik razgrijao »to svetinjom, to hrvatstvom«, i pozdravlja ga zato kao »prvoga nam sveslovinca hrvatskoga«. — Uz podporu Strossmayerovu izdao je *Fluminensia ili koječega na Reci izgovorenâ, spěvanâ, prevedenâ i nasnovanâ* (1862.), zbirku sastavaka u prozi i u stihu, koji su nastali u vrieme Kurelčeva boravka na Rieci. Tu su njegovi »Govori i prevodi« (i. Govor o preporodu knjige slovinske na jugu), »Vrste« (pjesme prigodnice), »Proglasi godine 1848.«, razprava »Kako da sklanjamo imena?« i »Primětbe«. Povodom te knjige Jagić piše: »on žive na svoju, pak i piše onako«; tu se vidi, da »le style c' est l' homme«. Inače Jagić piše o knjizi sa simpatijom; jezičnih nastranosti Kurelčevih ne treba se bojati, »ta on pliva uz vodu, a mi niz vodu, komu je dakle laglje, ne treba ni kazati«.

Boraveći poslije Đakova u svom rodnom kraju, bilježi jezičnu građu iz usta narodnih. Nju je djelomično upotriebio u knjizi *Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov, a ponekle i Srbalj* (1867.); za koju veli Jagić, da je »divan dokaz njegova dubokoga poznavanja hrvatskoga jezika«. — Još u Đakovu je pripremao za štampu *Stope Hristove* (Z. 1868.), prievod glasovitog djela Tome Kempenskoga »De imitatione Christi«, što ga je prvi na hrvatski preveo Marko Marulić (»Od naslidovanja Isukrstova«, god. 1500., v. § 38.). Prievod je pobudio veliko oduševljenje, jer nigdje ne dolazi osobita draž Kurelčeve jezične dikcije do tako liepog izražaja kao u tom djelu. — Iste su godine doštampane i njegove *Runje i pahuljice* (Z. 1866-68.), zbirka starih pjesama porugljivih i pastirskih, po rukopisima najviše dubrovačkima (Franatica Sorkočević, Vladislav Minčetić, Ignjat Đorđić, Marin Burešić, Primojević-Latinić i dr.). Neke slobodnije stihove dodao je u posebnom prilogu, sada vrlo riedkom, namienjenom samo užemu krugu stručnjaka i prijatelja. — G. 1871. izdao je troškom Bartola Zmajića *Jačke ili Narodne pěsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po županh šoprunskoj, mošonjskoj i želěznoj na Ugrih,* dakle pjesme gradišćanskih Hrvata, što ih je prije dvadeset i pet godina boraveći među njima sabrao. Pred knjigom je i obširni uvod »Iz mojega života i putovanja po Ugarskih Hrvatih«. — Osim toga je napisao u akademijinu »Radu« niz filoložkih razprava (među njima: *Teg i vse mu žilice i kitice,* 1869., *Brojanica ili deset glagolskih zrnac,* 1871., *Stariji oblici samostavni,* 1872., *Vlaške rěči u jeziku našem,* 1872., *Mulj govora nespretna i nepodobna, nanešen na obale našega jezika,* 1873., i dr.), kojima je nastojao obogatiti i očistiti naš jezik.

Premda je Kurelac pisao osebujnim jezikom, služio se starinskim pravopisom, a i razprave mu nisu pisane po strogo naučnom kriteriju, ipak je on prekrasnim riečima i izabranim izrazima znao dati silnu bujnost svomu jeziku, a ličnim i bogatim svojim stilom dodao mu još i privlačivu slikovitost, koju se nitko nije usudio sliediti. Tako Kurelac ostaje do danas nenadmašivi stilist, a njegov stil uzor pravoga retoričkoga stila. A povrh svega toga, čitav mu je rad bio prožet nesebičnom ljubavi prema svomu narodu, zbog koje je toliko puta i tako težko stradao. »Volim poštenu biedu, govoraše često, nego sramotno obilje. Hrvatom se je rodio, bio i umr'o«. (M. Breyer).

123. Govoreći o pjesničtvu Šenoa je g. 1865. napisao: »Da — pjesničtva imamo. Mažuranić, Preradović, Trnski bili bi ponosom svakomu narodu. »Čengić-aga«, »Prvenci«, »Kriesnice« resile bi svaku književnost. O mlađem naraštaju nije lako govoriti; taj se tek razvija. Zasad još junakuju na vilinjem mejdanu sve stariji književnici, a prije svega Trnski, komu u hrvatskoj lirici para ne ima«. *(Naša književnost,* Glasonoša, 1865.). IVAN TRNSKI (god. 1819-1910.), krajiški upravni častnik i kasnije bjelovarski veliki župan, koji je počeo raditi na književnom polju u Gajevoj »Danici« g. 1835., nije puštao pero iz ruku sve do smrti; zadnja mu je prigodnica štampana u »Savremeniku« g. 1910. *(Odužba pjesnikova).*

107. Grof Janko Drašković (1770—1856.)

108. Antun Mihanović (1796—1861.)

109. Antun Mažuranić (1805—1888.)

110. Ljudevit Gaj (1809—1872.)

111. Stanko Vraz (1810—1851.)

112. Dimitrija Demeter (1811—1872.)

113. Vjekoslav Babukić (1812—1875.)

114. Ljudevit Farkaš-Vukotinović (1813—1893.)

Kroz tih 75 godina surađivao je gotovo u svima hrvatskim književnim listovima. U preporodno doba izdao je *Pjesme* (1842.), gdje uz izvorne pjesme ima i prievoda (Schillerova »Pjesan od zvona«) i dosta bezazlenu satiru *Zvekan opet na svietu* (1844.). U šestdesetim godinama izišao je naročito na glas svojim *Kriesnicama* (1863. i 1865.), koje su izašle anonimno, ali brzo se pročulo, tko im je pjesnik. Tima je pjesmama Trnski nastojao privući žene hrvatskoj knjizi. U istom deceniju pjeva prigodne spjevove svetoj solunskoj braći (1863.) i sigetskom junaku Nikoli Zrinskom (1866.). Prigodnih je pjesama Trnski izpjevao uobće velik broj. U sedamdesetim godinama piše novele za »Vienac«, koje se odlikuju liepim jezikom. Pokušao je izdati »*Svakolika mu djela*«, ali su zbog slabog odziva publike izašla samo dva svezka pjesama (1881. i 1882.); u drugom svezku je dodan i treći dio »Kriesnica«. Trnski još i kasnije pjeva *(Jezerkinje, Ana Lovićeva, Ban Berislavić),* piše za narod *(Učitelj Dobrašin),* prevodi (Halm: *Sin pustinje;* Shakespeare: *Otelo;* Puškin: *Evgenij Onjegin* i dr.), a bavi se i metrikom (stihovi se imaju graditi prema naglasku) i jezikom *(Rodu o jeziku,* Rad, 172, 1908.). — Trnski je ostao vjeran idealizmu svojih mladih dana i kasnije, pa je svojom simpatičnom pojavom stekao i kod mladih generacija poštovanje, premda su ga one smatrale samo običnim stihotvorcem i prigodničarom. G. 1901. postao je čak i prvim predsjednikom Družtva hrvatskih književnika, koje je vodilo borbu »mladih« protiv »starih«!

U spomenutom svomu članku Šenoa veli, da bi »težko ter pretežko bilo literarnom povjestniku karakterisati novije pjesničtvo«. Zatim nastavlja, kako neki pjevaju na narodnu, tobože po Mažuranićevu uzoru, ali ti pjesnici nasljeduju samo vanjski lik narodne pjesme, a ne vide njenih nutarnjih krasota, »te razpinju svoje plodove u omašan niz deseteraca«. Time je očito mislio na FRA GRGU MARTIĆA (1822-1905.), koji doduše pjeva već u preporodno doba, ali na glas je izišao svojim *Osvetnicima,* koji su počeli izlaziti baš početkom šestdesetih godina *(I. Obrenov,* 1861., II. *Luka Vukalović i boj na Grahovcu,* 1862. i III. *Boj turski i crnogorski god. 1862.,* 1865.), pa su njihova pjesnika počeli nazivati našim Homerom. Martićeve epske pjesme izpjevane su u narodnom desetercu, ali se u njima osjeća i jaki utjecaj Mažuranićeva epa. Pjesme su bez prave kompozicije, pa i najbolja među njima, *Luka Vukalović,* ima zamornih duljina. Šenoa je svojim strogim sudom bio blizu istini, jer su kasnije pjesme ciklusa »Osvetnici« još slabije (IV. *Kiko i Zelić,* 1876., V. *Ustanak u Bosni i Hercegovini od g. 1876-78.,* 1881., VI. *Hadži-Lojina krajina,* 1882. i VII. *Posjednuće Bosne i Hercegovine,* 1883.). A druge Martićeve pjesme zaostaju i za »Osvetnicima« *(Posvetnici,* u 7 dielova: opjevan sv. Franjo Asiski i osnivanje franjevačkog reda; *Boj na Kosovu* i dr.).

U početku istoga decenija izišle su i Botićeve pjesme: *Biedna Mara* (god. 1861.) i *Petar Bačić* (1862. v. § 115.); od Iliraca se javlja Bogović *(Vinjage,* 1861., 1862., 1864.) i Vukotinović *(Trnule,* 1862.). Medi Puciću štampa Lukšić u Karlov-

cu *Pjesme* (1862.), dok *Cvijetu* izdaje u Beču (1864.). Stariji je i Okrugić (*Sriemska vila*, Osiek, 1863.). — Od mlađe generacije javljaju se NAPOLEON ŠPUNSTRIŽIĆ (1839-1913.; *Iz mladijeh ljeta*, 1866.); Kurelčev sljedbenik IVAN DEŽMAN (1841 - 1873.; *Smiljan i Koviljka*, 1866., *Poletar*, 1868.) i J. E. TOMIĆ (*Leljinke*, 1865.). Dvadesetgodišnji Franjo Marković izpjevao je već 1865. svoj idilski ep *Dom i sviet*, ali ga je štampao tek 18 godina kasnije (1883.); tri godine iza toga stvara i izdaje svoj romantički ep *Kohan i Vlasta* (1868.). Prema tomu Marković tek pod konac ovog decenija dolazi do književnog glasa, a početkom sliedećega iztiče se i svojim dramskim radom. I Šenoa pjeva po listovima toga razdoblja, no ni on još nema izrazite književne fizionomije.

124. Proza toga vremena je slaba. Za nju postavlja Šenoa ovu tužnu konstataciju: »Naša novelistika?... Mnogo toga ne imamo, a što imamo, do malo iznimaka je cigli korov... Odkad se Bogović novelistici iznevjerio, ne ima pripoviedke spomena vriedne«. Nikolić (v. § 114.) je slab. *Požeški đak* (1863.) Miroslava Kraljevića (urednika »Slavonca«) je pripoviedka za mladež, a ne roman. »Glavni pako grieh u naših pisaca jest, što ne umiju ili ne će birati zgodna gradiva, te mjesto novelističkog obično uzimlju epički čin. To svatko znade, da dvie trećine naših izvornih pripoviesti pričaju o turskom ratu. Dakako da je učenje drugih dielova naše poviesti mučnije, tu se moraju lica i kulturno stanje točnije crtati, tu nisu dovoljne fraze »o častnom krstu i slobodi zlatnoj«...«

Šenoa je smatrao, da bi najprije trebalo dati štivo u ruke našemu »puku«, pa je za tu svrhu držao najzgodnijima dva naša književnika: Frana Kurelca, koji je »i onako najbolji hrvatski prozaista« i Janka Jurkovića, koji je već bio izdao za narod svoje »*Tri prelje*« (1861.), a nedavno mu je izišao i prvi svezak *Izabranih djela* (1862.).

Inače se kao pripovjedači javljaju, od starije generacije, Vukotinović, Kukuljević i Demeter, ali njihove novele nemaju ni za njihovu ličnost, a ni za razvoj književnosti nikakva značenja. Ni novele BLAŽA LORKOVIĆA (1839-1892.), koji zastupa mlađu generaciju i marljivo surađuje u Dragoljubu, Naše Gore Listu, Pozoru, Glasonoši i Viencu, ne znače nikakav napredak; postavši profesorom ekonomije i financialne znanosti na pravoslovnoj akademiji (1872.) Lorković podpuno napušta beletristiku i posvećuje se svojoj struci. Prvim novelama javlja se i August Šenoa, ali njegov će se književni lik ocrtati tek u sedamdesetim godinama, nakon romana *Zlatarovo zlato* (Vienac, 1871.).

Međutim, baš podkraj šestdesetih godina, izašla je u almanahu »Dubrovniku« (Split, 1868.) liepa novela MATE VODOPIĆA (1816 - 1893.), kasnijeg dubrovačkog biskupa, *Tužna Jele*, koja ima sve odlike i nedostatke ovog pjesnika novog Dubrovnika: malo ili ništa radnje, mnogo folklornih crta, ali topli ritam života, simpatiju za maloga čovjeka, osjećaj za njegove patrijarhalne običaje, bez aristo-

kratske nostalgije kasnijega pjesnika gospara Ive Vojnovića. Toj ljubavi za pučane dao je Vodopić izraza u svojoj velikoj pripoviesti *Mariji Konavoci,* kojoj su odlomci štampani g. 1863., 1867. i 1871. (izd. Mat. Hrvatska, 1893.). Vodopić je izpjevao i romantičku pjesničku pripoviest *Robinjica,* povodom ustanka u Bosni i Hercegovini za oslobođenje (»Dubrovnik«, 1875.), i historijsku novelu *Pod doborskijem razvalinama* (»Slovinac«, 1881.). Vodopić je više folklorist i učenjak, negoli umjetnik stvaralac, ali se »Tužna Jele« i »Marija Konavoka«, gdje prevlađuje realističko crtanje, liepo čitaju.

Sva književnost devetnaestoga stoljeća do podkraj šestdesetih godina zapravo je više dilentantizam, negoli ozbiljno umjetničko stvaranje. Piše se iz dužnosti prema narodu, zbog dizanja nacionalne sviesti, ali ne od stvaralačkih potreba. Zasluga je posebnog pjesničkog genija i visoke lične kulture, što je Mažuranić ipak stvorio veliko pjesničko djelo u svojoj *Smrti Smail-age.* Isto tako su i Vraz, Preradović, pa donekle i Demeter dali djela od izvjestne pjesničke vriednosti, a isto tako ima dosta umjetnika i u Botiću. Pa ako je nešto talenta bilo i kod po gdjekoga drugoga pisca, ipak se većina dotadašnje književne produkcije devetnaestoga stoljeća ne diže mnogo iznad prosječnosti. Prava književnost s prvim ozbiljnim umjetničkim nastojanjima i s nekim estetskim kriterijima, počinje se stvarati tek u osmom deceniju devetnaestoga vieka. Šenoino doba znači stvaranje novije hrvatske književnosti.

15. NAGODBENA HRVATSKA I STVARANJE MODERNE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI (1868-1918.)

A. Nagodbena Hrvatska

125. Nagodba je stvorila novi okvir, u kojemu se odvijao hrvatski javni život kroz daljih petdeset godina. Ona je priznala Hrvate posebnim političkim narodom, zasebnim od madžarskoga (što Madžari »narodnostima« unutar uže Ugarske nisu htjeli priznati), sa posebnim teritorijem (u koji se uz Hrvatsku-Slavoniju, uključivši i tadanju Vojnu Krajinu, pribraja još i Dalmacija), osigurala je Hrvatima narodni jezik u svemu javnom životu, kako u podpuno autonomnim poslovima (uprava, sudstvo, prosvjeta), tako i u zajedničkima (trgovina, promet, financije i dr., čak i domobranstvo), priznala im za autonomne poslove vlastito zakonodavno tielo, hrvatski sabor, a ujedno i pravo, da se hrvatskim jezikom mogu služiti u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, pa čak i u delegacijama ugarsko-austrijskima. K tomu je zajamčena upotreba hrvatske zastave i grba.

Uza sve to, protiv nagodbe su se digli odmah ozbiljni prigovori; naročito se digao hrvatski zahtjev za financialnom samostalnošću, zatim da se ban imenuje na priedlog hrvatskog sabora, a ne ugarskog ministra predsjednika; Hrvati bi trebalo da u zajedničkom saboru glasuju kolektivno (kao nekoć hrvatski izaslanici), a ne individualno, jer će ovako biti uviek nadglasani. Za Rieku su čak i unionisti zahtievali, da se ima pripojiti Hrvatskoj.

Madžari su opet smatrali, da su previše popustili Hrvatima, i čim se dualizam više učvršćivao, tim su više nastojali izigrati nagodbu. Nakon što je pao *Levin Rauch,* koji je umjetnom saborskom većinom progurao prihvat nagodbe, dobili su za njegova nasljednika *Kolomana Bedekovića* kod izbora (g. 1871.) unionisti samo 13, narodna stranka 51 i Starčević 1 mandat (od 65); doskora stvorena bjelovarska županija (od križevačke i đurđevačke pukovnije) dala je novih 9 zastupnika narodnoj stranci. Austrijski ministar predsjednik Hohenwart upravo je radio na federalizaciji Austrije, kad je Eugen Kvaternik podigao bunu oko Plaškoga i Rakovice (8.-11. X. 1871.), čime je dao ministrima Andrassyu i Beustu jake argumente protiv popuštanja Slavenima, pa je Hohenwart pao, i dualizam se konačno učvrstio. Ban Bedeković je odstupio, a namjestnik banske časti *Antun Vakanović,* uza svu korupciju kod izbora (1872.), nije mogao spriečiti, da novi izbori donesu 47 narodnjaka i tek 28 unionista. No pozvavši 47 virilista (pre-

lata, župana i velikaša) u sabor, prisilio je Vakanović narodnu stranku na popuštanje, pa je ona prihvatila reviziju nagodbe (1873.), koja je, uz neke manje korekture u prilog Hrvata, određivala, kao »kvotu« za podmirenje autonomnih hrvatskih potreba, 45% svih hrvatskih prihoda, kako ih je izkazao zajednički ministar financija (!); ostatak je išao za zajedničke poslove. Kako su međutim i unionisti ušli u narodnu stranku, postala je ona vladina stranka.

G. 1873. imenovan je banom *Ivan Mažuranić,* koji je proveo mnoge reforme u školstvu, upravi i pravosuđu. Osigurao je slobodu štampe, uveo porotu za tiskovne parnice, pravo sastajanja, otvorio je sveučilište (1874.), uveo obvezatan polazak škole, razdielio konačno upravu i sudstvo, i zajamčio nezavisnost sudaca. Kad je došlo do okupacije Bosne i Hercegovine, koje su po hrvatskom shvaćanju trebale biti uključene u hrvatsko upravno područje, što nije odgovaralo ni Austriji ni Madžarima, morao je Mažuranić otići. Njegov nasljednik grof *Ladislav Pejačević* (1880-1883.) provede sjedinjenje Krajine s Hrvatskom, ali zbog t. zv. Davidovih škola u kojima su hrvatske financijalne činovnike silili da uče madžarski, dođe do izstupa 22 zastupnika, s Matom Mrazovićem na čelu, iz narodne stranke; oni osnovaše »*neodvisnu* narodnu stranku« (glasilo »Obzor«). Kad je ministar financija Szapary dao postaviti u Zagrebu na financijske urede madžarsko - hrvatske nadpise i grbove, došlo je do demonstracija i Pejačević odstupi. To je ujedno i svršetak starog unionizma, koji je počivao na uvjerenju, da će Hrvatska uz Ugarsku lakše braniti svoja prava.

Nato bude obustavljen ustav (1883.) i general *Hermann Ramberg* kao komesar uzpostavi dvojezične grbove, a iza šest nedjelja ih zamiene grbovi bez nadpisa (»niemi«). Sada je trebala jaka ruka, koja će znati svim sredstvima provoditi politiku prema željama Madžara. Zato je poslan za bana rođak madžarskog ministra predsjednika Kolomana Tisze grof *Dragutin Khuen-Hedervary* (1883-1903.), koji se, iako rođen u Hrvatskoj, osjećao i priznavao Madžarom. On je svom žestinom počeo provoditi misao jedinstvene madžarske države. Na prvim izborima (god. 1884.), uza sav pritisak, još je loše prošao, jer je od 110 mandata dobila opozicija 41 mandat, od toga neodvišnjaci 13, a stranka prava 25! Stranka prava, koja je iza Kvaternikove bune bila potisnuta u pozadinu, stekla je u osamdesetim godinama vrlo velik broj pristaša, koji se iztiču i u javnom životu i u književnosti. No Khuen dade pooštriti saborski poslovnik (zastupnik se mogao izključiti i na 60 sjednica!), a poslije izglasati novi izborni red; snizi broj kotareva (na 90), a povisi izborni cenzus, tako da je jedva 2% odraslih mužkaraca moglo glasovati; bilo je izbornih kotara sa svega 61, 74, 75 i 81 izbornikom, a i kotari su bili tako zaokruženi, da su vladini birači (velikim dielom činovnici) bili u većini. Na svima kasnijim izborima (1887., 1892., 1897. i 1901) imala je vladina »narodna stranka« ogromnu većinu!

Godine 1895. vjerovao je Khuen, da može i pred kraljem pokazati uspjelu madžarizaciju Hrvatske, pa je dao pozvati kralja u Zagreb, da položi završni kamen novoj zgradi Hrvatskog narodnog kazališta. Tom je zgodom sveučilištna omladina, pod vodstvom Stjepana Radića, demonstrativno spalila madžarsku zastavu na Jelačićevom trgu. Omladinci su bili kažnjeni zatvorom, a zatim relegirani sa sveučilišta. Nastavili su nauke u Beču i ponajviše u Pragu, gdje su se zadojili novim naprednim i slobodarskim duhom, pa su se puni novih ideja vratili u domovinu i na prekretu stoljeća počeli ulaziti u javni život i tamo provoditi svoje nove ideje.

U provođenju svojih političkih ciljeva Khuen se vrlo vješto i uspješno poslužio sporom, koji je vladao između Hrvata i Srba, osobito nakon proširenja pravaških ideja među narodom. Srbi, kojima su bili tuđi državopravni zahtjevi Hrvata, vodili su oportunističku politiku i podupirali vladu, a zato su bili podupirani u svojim prosvjetnim i ekonomskim nastojanjima, što je još povećalo nerazpoloženje Hrvata prema njima. G. 1902., prvih dana rujna, došlo je u Zagrebu i do žestokih protusrbskih demonstracija u povodu jednog članka »Srbskog književnog glasnika«, gdje su se bogzna koji put ponovile stare fraze, kako Hrvati nemaju ni svog jezika, niti zajedničkih običaja, niti čistog jedinstva života, niti što je glavno, sviesti o međusobnoj pripadnosti, stoga ne mogu biti posebna narodnost. Borba između Hrvata i Srba da se »mora voditi do iztrage naše ili vaše. Jedna stranka mora podleći. Da će to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnosti, što žive svuda pomiešani sa Srbima, i proces obće evolucije, po kojemu ideja srbstva znači napredak« (»Obzor«, 27. VIII. 1902.).

No sve to više nije moglo pomoći Khuenu. Već 15. siečnja 1902. stvorena je fuzija »neodvisne narodne stranke« i »stranke prava« (što se 1895. razišla sa Starčevićem i njegovom »čistom strankom prava«), u »hrvatsku opoziciju«, koja se godinu dana kasnije prozove »hrvatska stranka prava«. U upravni odbor ulaze: Dr. Šime Mazzura, Dr. Milivoj Dežman, Dr. Ante Radić, Fran Folnegović, Josip Pasarić, Fran Supilo, Ivan Lorković i dr. Zaredale su skupštine, a u povodu novog jednog madžarskog nadpisa i izazovnog vješanja madžarske zastave na kolodvoru u Zaprešiću, došlo je do spaljivanja te zastave, do pucanja u narod, do bune i do priekog suda. K tomu sukob dvora s Madžarima te vanjski događaji (umorstvo kralja Aleksandra u Beogradu) učiniše, da je Khuen maknut iz Hrvatske, da bi postao — ugarskim ministrom predsjednikom.

Nasliedio ga je grof *Teodor Pejačević* (1903-1907.), koji u prvo vrieme svoga banovanja ostavlja sve pri starom. Međutim se mladi organiziraju kao »hrvatska pučka napredna stranka« i izdaju kao svoj organ »Pokret« (29. XII. 1904.), a Stjepan Radić s bratom Antunom osniva »hrvatsku pučku seljačku stranku«, koja drži konstituirajuću skupštinu 17. IX. 1905.; njen je cilj »učiniti seljake subjektom politike«. Uto dolazi, na inicijativu Frana Supila, i do *riečke rezolucije* (3. X. 1905.),

kojom hrvatski opozicionalni zastupnici (bez Radićevaca i čiste stranke prave) izjavljuju, da su spremni podupirati madžarsku opoziciju u borbi za podpunu državnu samostalnost, ali uz uvjet reinkorporacije Dalmacije i zajamčenja ustavnih sloboda za Hrvate. Toj se izjavi priključuju i srbski opozicionalni zastupnici *zadarskom rezolucijom* (17. X. 1905.), uz uvjet, »da se sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srbskoga naroda s hrvatskim«. Madžarska opozicija dobila je u travnju 1906. vladu s ministrom predsjednikom Wekerleom.

Kod novih izbora u svibnju g. 1906. izstupile su hrvatske opozicionalne stranke (hrv. stranka prava, naprednjaci, srbska samostalna stranka i neki neopredieljeni) zajedno pod imenom *hrvatsko-srbske koalicije* i dobile relativnu večinu, ali tek s naporom t. zv. »narodnu vladu« (podban: Vladimir Nikolić, pravosuđe: Dr. Aleks. Badaj, bogoštovlje i nastavu: Milan Rojc). Banom je ostao Pejačević. Čista stranka prava (vođa dr. Josip Frank) ostala je izvan koalicije i ide svojim putem, sve do g. 1918., kada likvidira. I Radićeva seljačka stranka ne ulazi u koaliciju, jer Radić nema povjerenja prema Madžarima ni kad su u opoziciji. Godina 1907. pokazala je, da je Radić imao pravo. Te godine ministar Kossuth iznosi pred zajednički sabor zakonsku osnovu o željezničarskoj pragmatici, koja predviđa za željeznice madžarski jezik kao službeni. Tako koalicija spoznaje, da njezina suradnja s madžarskom opozicijom, kad je ova došla na vladu, nije doniela željena ploda. Zato hrvatski zastupnici počinju u zajedničkom saboru obstruirati služeći se hrvatskim jezikom u debatama, na što su imali pravo po nagodbi. Evropa je upozorena, da Ugarska nije jedinstvena država. Kada je konačno željezničarska pragmatika primljena, čime je ujedno i politika riečke rezolucije doživjela svoj slom, postalo je svima jasno, da između Hrvata i Madžara postoji nepremostiv jaz: Madžari hoće jedinstvenu madžarsku državu, uključivši i Hrvatsku, a Hrvati hoće jednakopravnost između Hrvata i Madžara. Taj je jaz ostao otvorenim sve do godine 1918.

Sada je kolo sudbine krenulo svojim neizbježivim tokom. Oči hrvatskih političara počinju gledati izvan granica monarhije. Koalicija bude maknuta s vlade, Pejačević odlazi, nasljeđuje ga *Aleksandar pl. Rakodczay* (1907-1908.), koji prihvaća pragmatiku kao gotov čin. Kad ga sabor hoće staviti pod obtužbu, bude razpušten (12. XII. 1907.).

Nove izbore proveo je novi ban barun *Pavao Rauch* (1908-1910.), ali nije dobio nijednoga mandata. Njega podupire i savjetuje dr. Frank, sa svojim najužim krugom prijatelja, i nekadanji Khuenov predstojnik za bogoštovlje i nastavu dr. Iso Kršnjavi. Oni vjeruju, da će ipak doći do trializma, u kome bi Hrvati postali treći državotvorni faktor u monarhiji. Od Franka se 24. IV. 1909. odcjepljuje dr. Mile Starčević i njegovi prijatelji: dr. Ante Pavelić, zubar, dr. I. Peršić i dr. (»milinovci«). Zbog umirovljenja profesora Šurmina dolazi opet do odlazka hrvatskih đaka na druga sveučilišta, naročito u Prag; u Zagrebu su se upisala svega tri

đaka. Kako je uto provedena aneksija Bosne (8. X. 1908.), a koaliciji se kao najjačoj stranci nije htjela predati vlast, poveden je u Zagrebu veleizdajnički proces »protiv 53 Srbina zbog veleizdaje« (1909.), a potom je u Beču došlo do t. zv. Friedjungovog procesa, povodom tvrdnja Friedjungovih, da postoje nedopuštene veze hrvatsko-srbske koalicije s kraljevinom Srbijom. Prvi proces je naknadno aboliran (1910.), a u drugom je koalicija povukla tužbu, kad je Friedjung priznao svoju nedovoljnu informaciju.

Iza Raucha je došao za bana *Nikola pl. Tomašić* (1909-1912.); on sklapa pakt s koalicijom, koju nakon Supilova izstupa (1910.) vodi Svetozar Pribićević. Ona sada vodi politiku oportunizma i u prvom redu zaštite srbskih interesa. Ipak je Tomašić na dvjema izborima propao. Koaliciju nije mogao slomiti ni njegov nasljednik *Slavko Cuvaj* (1912 - 1913.), koji je bio najprije ban, a onda komesar; protiv njega je pokušao atentat Luka Jukić (8. VI. 1912.). Za njegove uprave došlo je do prvog balkanskog rata (1912-13.), koji je znatno djelovao na duhove u monarhiji, pa su u Beču i Pešti morali pomišljati na to, da primire Hrvatsku. Cuvaj je poslan na dopust, zamjenjuje ga dr. Unkelhäuser, a onda dolazi kao komesar, pa zatim kao ban barun *Ivan Skerlecz* (1913-1917.). Hrvatima je vraćen ustav, donešena je nova željezničarska pragmatika bez uredbe o madžarskom jeziku; u izborima (12. XII. 1913.) izniela je koalicija absolutnu većinu, a iza izbora osnovan je četvrti odjel autonomne vlade »za narodno gospodarstvo«. I protiv Skerlecza je pokušan atentat, dokaz neprestane političke napetosti. Madžari su spremali novi udar na Hrvatsku zakonskom osnovom o izvlaštenju hrvatske morske obale, no zbog rata nije do toga došlo. Svjetski rat, koji je buknuo za Skerleczova banovanja, a dovršen je za bana *Antuna pl. Mihalovića* (1917 - 1918.), člana hrvatsko-srbske koalicije, doveo je do razsapa Austro-ugarske monarhije. Narodno vieće Srba, Hrvata i Slovenaca proglasilo je 29. listopada 1918. odciepljenje Hrvatske od kraljevine Ugarske i carevine Austrije, a 1. prosinca 1918. proglašeno je ujedinjeno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnija Jugoslavija.

B. Šenoino doba: prielaz iz romantizma u realizam (1869-1881.)

126. Sav politički i kulturni život šestdesetih i sedamdesetih godina stoji u znaku jugoslavizma, što ga je zastupao Strossmayer i liberalna narodna stranka, i koji nadovezuje na tradicije ilirizma. Sve se jugoslavizira: osniva se »jugoslavenska« akademija, stvaraju se zakoni o »jugoslavenskom« kazalištu i o »jugoslavenskom« sveučilištu, pa čak i samomu narodnom jeziku Hrvata daje se ime »jugoslavensko«. Narodni se prvaci nadaju, da će se pod tim imenom okupiti svi južni Slaveni oko Hrvata, a Zagreb će postati jugoslavenskom Atenom. Nekada-

nji pak ilirski panslavizam nasljeđuje slavenofilstvo, podržavano živom vjerom u veliku budućnost Slavenstva.

Protivnog je mišljenja Ante Starčević, koji traži, da se Hrvati oslone sami na sebe i uzdaju u vlastitu snagu; neka ne daju, da tko drugi odlučuje hrvatskom sudbinom, nego Bog i Hrvati! Slavensko ime odklanja kao sramotno (»slavoserbi«), a odklanja i pojam »slavenstva« kao neke cjeline; za njega su »Rusi Rusi, Poljaci Poljaci, Hrvati Hrvati«. (»Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu«, 1867., p. 4.). Na Rusiju računati nema smisla. Rusija »ne može postati zazbilja europejskom velevlašću, dok ne dojde na Dunaj ili, što je isto, na more adriatičko, a kada se to zbude, tada nestaje Europe, pa ova strana zemlje postaje Rusijom«. Evropa će se braniti, a posljedice toga rvanja ne će osjećati Austrija, »koja ih *ne može* u današnjemu svomu stanju *ni doživeti«,* nego Hrvati i narodi Ungarije. »Europa može se tomu najvećemu i najžešćemu ratu samo onda ugnuti, ako ona sve narode na iztoku Europe oslobodi«. Starčević je »uveren, da će Europa zakopati Austriju i despociju njezinu, pa će na njihovu grobu rešiti pitanje iztočno, te urediti i nas i Madžare i sve naše susede onako, kako se Europi svidi«, a on se nada, da će to biti pravedno (Govor 26. VI. 1861.).

U osmom deceniju jugoslavenstvo se pomalo gubi, jer ga više nitko ne će: Austrija ga se boji, jer za nju ono znači bacanje pogleda preko državnih granica; Ugarskoj je ono prietnja za razkidanjem okvira »zemalja krune sv. Stjepana«; Srbima ono znači slabljenje narodne sviesti i unašanje mlakosti u borbu za oslobođenje i ujedinjenje svih Srba; a za Hrvate je to ime i onako bilo koncesija, koja je trebala da ukloni narodnostne osjetljivosti južnih Slavena, u prvom redu Srba, pa kada to nije uspjelo, vraćaju se Hrvati opet svomu narodnomu imenu hrvatskomu. To je ujedno i posljedica pojačanog utjecaja pravaša i njihova uspona u prvoj polovici osamdesetih godina.

Uz zanos za slavenstvo vrlo je značajna za to razdoblje i mržnja na Austriju, koja je za Hrvate predstavnik germanstva. U tomu se slaže Starčević i s narodnjacima i s unionistima. Ta je mržnja podpuno shvatljiva nakon opetovanih pokušaja absolutizma i germanizacije. K tomu se kod hrvatskih rodoljuba, koji brzo spoznaše i nepouzdano prijateljstvo Madžara, pridružuje nerazpoloženje, pa čak i oštri neprijateljski stav prema Madžarima.

Sve se te pojave odrazuju dakako i u književnosti. *Matica ilirska,* koja je g. 1842. osnovana kao posebna glavnica zagrebačke Čitaonice za izdavanje klasika i drugih koristnih knjiga (v. § 99.), postala je samostalnim družtvom, kad se Čitaonica g. 1850. razišla (v. § 111.). Prvoga predsjednika Janka Draškovića nasliedio je Ambroz Vranicani (1851-1858.), a ovoga Ivan Mažuranić (1858-1872.). U tom drugom razdoblju Matica je izdala nekoliko svezaka klasika i još par drugih knjiga, izdavala je »Neven« (v. § 112.), g. 1860. štampala je u 4000 primjeraka Kačićev *Razgovor ugodni,* g. 1863. priredila je *Tisućnicu* (v. § 120.), a g.

1866. *Zrinjsku zviezdu* (v. § 120.). Kad je g. 1867. otvorena Jugoslavenska akademija, mislilo se, da je Matičina uloga dovršena, pa je ona preniela svoje književno djelovanje na Akademiju, kao vrhovni prosvjetni forum, zadržavši ipak upravljanje novčanom glavnicom za sebe Akademija je dakle trebala odlučivati, što će se izdavati troškom Matice, koja se tako nekako vratila svojoj polaznoj točki, kad je osnovana kao samostalna glavnica u okviru narodne čitaonice. U tom vremenu (1868-1873.) nije izdana nijedna knjiga nakladom Matice, ali je godine 1869. pokrenut književni list *Vienac,* koji je 1873. prestao biti Matičin list. »Vienac« je izlazio kroz punih 35 godina (do g. 1903.) i bio je kroz to vrieme glavni, često puta i jedini, a uviek najugledniji organ čitavog hrvatskog književnog i uobće kulturnog života.

Kako su se međutim prilike od ilirskog vremena znatno izmienile, a kulturne i književne potrebe izdiferencirale, vratila je g. 1873. Akademija Matici brigu za književna izdanja, dok je sebi zadržala zadaću, da izdaje znanstvena djela. Dne 29. studenoga 1874. održana je posljednja sjednica Matice ilirske, koja toga dana uzima ime *Matica Hrvatska.* »Sav je narod to ime (ilirsko) pokopao, pak mu ni mi ne mogosmo sada istom nov hram graditi. Ime je hrvatsko jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono proniče svu sviest naroda, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim«. (Smičiklas, Vienac, 1874., br. 30.). Matica je dobila i novog predsjednika Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1874-1889), a iza njega je došao Tade Smičiklas (1889-1901.). Sada se Matica bacila na intenzivno izdavanje knjiga, »u koliko ne spadaju na strogo znanstvenu i pučku knjigu«. Odmah u početku izdala je *Antologiju* našega pjesničtva, koju je priredio August Šenoa (1876.), zatim više prievoda (Jules Verne, Andersen, 1875. i 1876.). Za god. 1877. izdaje prva četiri djela u svojoj »Zabavnoj knjižnici«, i to su prievodi; ali već za godinu 1878. izdaje u »Pučkoj knjižnici« krasan Klaićev *Prirodni zemljopis Hrvatske,* Kišpatićeve *Slike iz rudstva* i Klaićev *Zemljopis Bosne,* a u »Zabavnoj knjižnici«, uz prievode (Irving, Czajkowski, Andersen) i izvorna djela hrvatskih pisaca: Janka Jurkovića, Josipa Eugena Tomića i Augusta Šenoe *(Diogenes).* I odtada se redaju iz godine u godinu, u šest do deset knjiga godišnje, svi znatniji hrvatski pisci, od kojih mnogi danas već zauzimaju u književnosti položaj »klasika devetnaestog stoljeća«; mnoga su djela izdana s dobrim i stručnim uvodima, a sva u uzornoj opremi.

No dok još Matica nije organizirala svoju nakladničku djelatnost, književna se produkcija usredotočila oko *Vienca.* »Vienac« uređuju: Đuro Stj. Deželić (1869.), Ivan Perkovac (1870-1871.), Ivan Dežman (1872. do br. 21.), Franjo Marković (1872-1874.) i August Šenoa (1874-1881.). U godini 1869. vidimo među suradnicima ove pripovjedače: Jurković, Perkovac, Trnski, Zahar, B. Lorković i Šenoa *(Dusi narodne straže).* G. 1870. surađuju još i Tomić, J. Gržetić, I. Dežman te Veber *Nadalom Bakarkom.* U god. 1871. novi su Vukelić i Ciraki; te godine

izlazi Šenoino *Zlatarovo zlato.* Godina 1872. ne donosi novih pripovjedača (nema ni Šenoe), dok je g. 1873. nov Jorgovanić *(Mlinarska djeca),* a Šenoa piše *Prijana Lovru i Liepu Anku.* Godine 1874. izlazi Šenoin *Barun Ivica,* Veberova *Paskva* i Jorgovanićeva *Divlja djevojka;* novi su pripovjedači Vj. Klaić, L. Mrazović i D. Lopašić. God. 1875. napisao je Šenoa dvie velike pripoviesti: *Mladi gospodin* i *Čuvaj se senjske ruke;* novi je pripovjedač Bude Budisavljević *(Očajnik Milivoj).* God. 1876. izlazi Šenoina *Ilijina oporuka;* kao novi javljaju se: Ferdo Becić, Tomo Maretić i Jovan Hranilović. Godina 1877. donosi, uz dvie neznačajnije stvari (F. Becića i E. Nenadova), tri iztaknuta djela hrvatske književnosti: Korajčeve *Auvergnanske senatore,* Kovačićevu *Baruničinu ljubav* i Šenoinu *Seljačku bunu.* Godina 1878. nema, osim Jorgovanića *(Žena i ljubovca),* nikakvih suradnika novelista do Šenoe; te godine izlaze njegove četiri pripoviesti: *Karanfil s pjesnikova groba, Pruski kralj, Turci idu* i *U akvariju.* God. 1879. isto je suradnja malobrojna; štampane su samo tri izvorne pripoviesti: Veberov *Dobrotvor đački,* Jorgovanićev *Za jedan časak radosti* i Šenoin *Vladimir.* God. 1880. ima dosta suradnika; među njima su novi: I. Vojnović *(Geranium),* Đ. Arnold i Vj. Livadić. Od Šenoe je *Kanarinčeva ljubovca.* God. 1881. su novi pripovjedači: Ernest Kramberger i Edo Tomaj. Od Šenoe izlazi *Branka.* To je ujedno i godina Šenoine smrti.

Izvan »Vienca« izašli su, od znatnijih pripovjedalačkih radova, kod Matice Hrvatske Šenoine pripoviesti *Diogenes* (1878.) i *Prosjak Luka* (1879.), Tomićev *Zmaj od Bosne* (1879.) te Jurkovićeve *Sabrane pripoviesti* (1880. i 1881.), a u »Obzoru« Becićeva *Kletva nevjere* (1875), koja se mnogo čitala. U almanahu »Hrvatskom domu« štampana je Kovačićeva *Ljubljanska katastrofa* (1877.), a u »Hrvatskoj« *Seoski učitelj* i *Ladanjska sekta* (1880.). U »Hrvatskoj Lipi« (1875.) nema nikakvih vrednijih novih pripovjedača, ali zato u njoj debitira Josip Kozarac — kao pjesnik!

Od iztaknutijih dramskih djela napisana su početkom sedamdesetih godina tragedije Franje Markovića: *Karlo Drački* (Vienac, 1872.) i *Benko Bot* (Vienac, 1872.), a nešto kasnije *Zvonimir* (1876.; štamp. 1877.); od Jurkovićevih igrokaza izišla je g. 1872. komedija *Što žena može,* a kasnije dva svezka *Dramatičkih djela* (1878. i 1879.). — Od pjesnika, osim najstarije generacije (Trnski) i srednje (Šenoa, te nešto mlađi Marković, Zahar, Palmović) javljaju se i mladi (Hugo Badalić, Rikard Flider-Jorgovanić, Đuro Arnold, Ante Kovačić, Jovan Hranilović i dr.). Mladi i najmlađi javljaju se u tjednom »časopisu zabavi i pouci« *Hrvatska Lipa* (1875., ur. Vj. Klaić) i u »listu za naše vrieme, za obrazovanje i zabavu« *Hrvatski Svjetozor* (1877-78., ur. M. Grlović) te naročito u svojim almanasima (»zabavnicima«): *Velebit* (1874.), *Hrvatski dom* (I. 1876., II. 1877., III. 1878. i IV. »obzoraški« 1880.) i *Hrvatska* (»pravaška« 1880. i 1881.).

127. Kad je podkraj šestdesetih godina, nakon sklopljene nagodbe, započelo povlačenje iz političkoga života, posvećuje se i IVAN PERKOVAC (1826. do

1871.) književnome radu. Bivši bogoslov, činovnik bojnog odsjeka banskog vieća (1848.), pravnik, tajnik Matice ilirske (25. XI. 1851.—2. II. 1853.), urednik »Nevena« (1853.), perovođa u odvjetničkoj pisarni Matije Mrazovića i drugdje, bez stalnoga namještenja (1854-1861.), novinar i urednik (»Pozor«, »Novi Pozor«), narodni zastupnik narodne odnosno narodno-liberalne stranke (1861-67.), urednik »Vienca« (1870-71.) i književnik, a uz to sušičav, Perkovac je jedan od tipičnih predstavnika težkih sudbina hrvatskih intelektualaca. U mladosti je počeo pisati pripoviesti i jedan roman, ali sve je ostalo tek u početcima. Prva mu je pripoviest štampana 1869. u »Viencu«, *I žene ljube iskreno,* a zatim *Kitica* i *Župnikova sestra.* Te je godine objavio i *Crtice iz bojnoga odsjeka.* Napisao je još *Šljivare* i *Stankovačku učiteljicu* (1871.). — Makar da ga je zatekla smrt jedva što se pojavio u književnosti, ipak je njegov književni lik dobio svoj relief: prvi od hrvatskih pisaca, Perkovac je shvatio, da vodstvo narodnog života ima da preuzme treći stalež; plemstvo je već doigralo svoju ulogu i živi kao parazit na narodnom tielu, uviek spremno, da za svoje staležke interese žrtvuje interese naroda. Ljudi, koji su u to doba živjeli upravo na socialnoj prekretnici historije, nisu to pravo ni primjećivali. Perkovac je po svojim idejama *socialni* pisac, sa izrazitim simpatijama za potlačene. U tom su pogledu značajne njegove novele: *Župnikova sestra* i umjetnički znatno slabija, ali idejno iztaknutija: *Šljivari.* No i izvan te gotovo borbeno tendenciozne literature, Perkovac nastoji da pokaže vriednost i potrebu prosvjetnoga rada među širokim narodnim slojevima u *Stankovačkoj učiteljici.* Ta je novela i osnovnom idejom kao i kompozicijom (pisana je u obliku pisama) nesumnjivo dala poticaja Šenoi za pisanje njegove *Branke.* No dok je prikazivanje Perkovčevo po stilu *realističko,* a po duhu demokratsko, Šenoina obradba znači zapravo idejni nazadak, jer prilično romantički pokušava da rehabilitira osiromašenog feudalca. I manje značajna *Kitica* svojom postavom i karakteristikom osoba našla je odjeka kod Šenoe *U akvariju.* U noveli *I žene ljube iskreno* Perkovac je dao mnogu autobiografsku crtu, pa se ona svojom neposrednošću dojima čitaoca kao autorova konfesija.

Realističkog su značaja i jedine dvie pripoviesti krajiškog upravnog častnika LAVOSLAVA VUKELIĆA (1840 - 1879.), koje su također izišle u »Viencu« godine 1871.: *Hajduk Rade* i *Krvava dioba.* U njima se zrcali fatalistička rezigniranost čovjeka, sputana činovničkom karijerom i ogorčena težkim nomadskim životom. Upravo nevin mora Rade da se odmetne u hajduke te konačno i da izgubi glavu, a isto tako kao fatumom gonjen ubija u drugoj noveli starac Marko snahu i unuka, da poslije kidiše i svom vlastitom životu. Vukelić se javljao, dosta riedko, i pjesmama, ponajviše u »Viencu«, sve do konca života. Posmrtno mu je štampana najpoznatija pjesma *Kod Solferina* (1879.), u kojoj smrtno ranjeni krajišnik umire na bojištu i osjećajući bezsmislenost ratnoga klanja izdiše s riečima na ustima: »Bože, Bože, ako jesi, gdje si?«

128. U doba kad se »Vienac« osnivao, već je bio priznat kao pjesnik FRANJO MARKOVIĆ (1845 - 1914.). Rođen Križevčanin, polazi od g. 1854. gimnaziju u Zagrebu. G. 1862. studira u Beču klasičnu filologiju; tamo je među osnivačima »Velebita«. Suplent je na osječkoj gimnaziji; 1869. premješten u Zagreb, napušta službu iz protesta protiv Rauchovih nasilja; 1870. opet studira u Beču estetiku i obću filozofiju, 1872. promoviran je za doktora filozofije; odlazi na dvie godine zbog usavršavanja u Njemačku i Francuzku, 1874 - 1909. sveučilištni je profesor u Zagrebu. — Prvu pjesmu donosi mu đački listić »Domovina« (1859.). Sa dvadeset godina izpjevao je prvi naš idilski ep *Dom i sviet* (1865.), ali ga tada nije izdao. G. 1866. nastaje njegova budnica »U boj! u boj!«, koju je Zajc uglasbio. God. 1868. izlazi mu romantički ep *Kohan i Vlasta*. Surađuje u »Viencu« već od prvog godišta; tamo štampa svoje dvie tragedije: *Karlo Drački* (1872., br. 20-27.) i *Benko Bot* (1872., br. 49-52.). »Karlo Drački« je zamišljen kao prvi dio tetralogije »Hrvatski pokret«, ali ta je ostala neizvedena. God. 1876., za proslavu osamstogodišnjice krunitbe kralja Zvonimira, piše dramu *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski,* a g. 1883. izdaje mu Matica knjigu izvornih i prevedenih (s poljskoga) pjesama *Iz mlađih dana;* tu je štampan i *Dom i sviet* te odulja epska pjesma *Povratak pod hrvatskoga kralja* (iz g. 1871.). Napisao je libreto za Zajčevu operu »*Mislav*« (1870.), prigodnu alegoriju za otvorenje sveučilišta *Vilinski darovi* (god. 1874.) i »pozorišnu prikazu« *Uspomeni Marka Marulića* (1901.). — Pisao je kritike, ocjene djelâ, prikaze život i rada književnikâ te naučne razprave iz filozofije i estetike (*Estetika,* 1903.).

Riedko je koja knjiga bila prihvaćena od hrvatske javnosti s tolikim oduševljenjem kao *Kohan i Vlasta.* »To je pjesnik..., koji je smjelim poletom nadletio Mažuranića, a nježnošću i tančinom, šaptom svojih misli i pjesničkih slika nadmašio« (Jambrečak u »Dragoljubu«, 1868., br. 18.). U trećem izdanju toga djela (1901.) spominje Marković, da je njegova »mlađahna fantazija, povođena romantikom Byronovom i Mickiewiczeom, smislila događaj »Kohana i Vlaste«, pa se doista kao uzor pjesnikov naročito iztiče Mickiewiczev ep »Konrad Wallenrod«, ali i njegova »Grazyna« (Andrić); nalazi se tragova utjecaja Byronova (»The Bride of Abydos«), Puškinova (»Mjedeni vsadnik«), a treće pjevanje »Ljiljani«, možda je reminiscencija na Freiligrathovu baladu »Der Blumen Rache«. Kod čitanja se osjeća kadkada i »dah Preradovićev, a u stotinama momenata Mažuranićev »Čengić-aga«; upravo se primjećuje trajno, možda i sviestno nasljedovanje slika, situacija i izraza iz Mažuranićeva epa.

Izbor sujeta — iz borba starih Slavena i Niemaca — značajan je za stvaranje Markovićevo, kako to iztiče dr. Barac (»Članak o Franji Markoviću« u *Člancima o književnosti,* 1935.). Po naravi osjetljiv i tankoćutan, nastojao je pjesnik, da svoje lične osjećaje i dojmove što više pred svietom prikrije. A na njega su živo djelovali politički događaji njegova vremena: absolutizam i germanizacija, koju je

posebno osjetio i kao đak u gimnaziji, kad se uvodio njemački jezik kao nastavni, — stvorili su u njega odlučno protunjemačko razpoloženje. Tomu je dao izraza i u *Domu i svietu* (uzori: »Hermann und Dorothea« i »Pan Tadeusz«), gdje je iznio sliku hrvatskog života iz svoga djetinjstva; uz poznata zla: sklonost piću, domaću neslogu, cjepkanje zadruga, donošenje pokvarenosti iz grada u selo po vojnicima, iztaknuo je opasnost stranih kulturnih izvora, protunarodnu funkciju stranih činovnika i sudbinu Hrvata, da vječno ginu za drugoga, dok im domovinu tlači tuđinac. I ta je pjesma prožeta protunjemačkom tendencijom, koja je bila u skladu s osjećanjem hrvatskog naroda u to doba. Samo je u njoj način prikazivanja uglavnom *realističan,* dok kasnija djela nose značajke romantizma.

Kad je kod Hrvata nastupilo razočaranje zbog nagodbe, Marković piše drame s izrazitom protumadžarskom tendencijom. »U »*Karlu Dračkome*« prikazana je ciela Ugarska kao zemlja razbojnika, krivokletnika, egoista i podmuklica; ... protagonisti madžarske politike inkarnacija su zloće i pokvarenosti. U *Benku Botu* prikazan je kralj Andrija kao slabić, kraj kojega žena Gertruda i njezino družtvo može slobodno da vrši sve moguće nepravde i bezzakonja, trujući namjerno i sistematski duše najboljih ljudi. U *Zvonimiru* su madžarski dvor i njegova okolica prikazani i opet kao tielo podmuklih i sladkih ljudi, prietvornih uhoda i sebičnjaka« (Barac).

Nasuprot tomu iztaknuta je čestitost i plemenitost slavenstva, koje zato i strada zbog lažnog prijateljstva tuđinaca:

Oj slavski rode, čudna ti je kob:
Ti sloviš prvi da si pjesnik svieta,
Pa ipak da si prvi svieta rob?

Utjeha je slavenstvu pjesma, njegov anđeo čuvar. (*Anđeo Slavjanstva,* 1864.).

Uza sve to, Marković je daleko od toga da propovieda mržnju među narodima. On vjeruje, da će doći dan, kad će se tlačitelji Slavena preporoditi, pa će nestati razloga nepovjerenju prema njima. Jer svaki narod treba da izvrši svoju etičku misiju u svietu; zato se ne smiju narodni i čovječanski ideali postizavati nečastnim sredstvima niti osvetom. (Hrvati puštaju živoga Gorjanskoga, uzročnika smrti Karla Dračkoga; Zvonimir pušta Tolena, koji diže bune po Hrvatskoj i kuje urotu protiv kralja; Zabor se vraća hrvatskome kralju uvidjevši, da je krivo radio prolievajući kršćansku krv iz osvete, itd.).

U doba, kad je realizam prodirao u našu književnost, Marković ga napušta i traži predmete za svoja književna djela u davnini i u bajki, jer »je osjetio, da realizam, ma kakvi mu bili principi, mora na koncu da se završi time, što će iznositi sitne detalje života, njegove prljavštine i grubosti, i da će prije ili kasnije odvratiti poglede čovječanstva od njegovih velikih zadataka«.

Kao estetik Marković je pristaša Herbartove estetike; smatrao je zadatkom estetike, da izpita različite oblike, u kojima se mogu da pojave tvarni ele-

menti. Stajao je na stanovištu, da umjetnik mora idealizirati život, jer sve pojave u prirodi imaju neumjetničkih elemenata; zato je odklanjao realizam i naturalizam. Umjetničko djelo treba ocjenjivati »s obzirom na prilike i kriterije, koji su vladali u doba, kad je ono nastalo«. Marković je pisao kritike suvremenih djela, a i čitav niz ocjena starijih djela i pisaca, naročito za izdanja Matice Hrvatske. Glasovita je njegova *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana* (Rad 46., 47., 50, 52), u kojoj brani jedinstvenost zamisli Gundulićeva epa (v. § 64.). Prigovarali su mu, da nije napisao nijedne negativne ocjene; no više puta je njegov negativni sud izrečen na vrlo obziran način, tako da ga je i sam autor smatrao pozitivnim. Markovićevi se kritički članci danas jedva mogu čitati zbog težke terminologije i zalaženja u neznatne sitnice, ali on je prvi od hrvatskih kritičara formulirao svoje estetske principe i držao ih se kod ocjenjivanja književnih djela. I što je glavno: *on je imao sposobnosti da osjeti, što je prava umjetnina.*

Marković je u svojim djelima obrađivao teme u vezi sa suvremenim problemima svoga vremena, ali se uviek trsio, da im nađe dublji ljudski smisao. A po njemu je »konačni cilj svega ljudskoga nastojanja: slobodan i sretan pojedinac u sretnu narodu, sretan narod u sretnu čovječanstvu« (Barac).

129. Godinu dana prije »Karla Dračkoga« i »Benka Bota« izlazilo je u »Viencu« *Zlatarovo zlato* (1871.), prvi i najpopularniji roman AUGUSTA ŠENOE (1838 - 1881.); prema tomu je Marković već bio dao svoja glavna djela, kad je Šenoa zapravo počeo da najintenzivnije stvara. Šenoa je najbolji književni predstavnik one generacije, koja se školala za vrieme absolutizma, a mladost svoju provodila i duhovno se izgrađivala u razdoblju od listopadske diplome do hrvatsko-ugarske nagodbe. Šenoa je g. 1857. svršio gimnaziju u Zagrebu (prvi razred je polazio u Pečuhu 1849/50.); tu studira i dvie godine prava, da zatim nastavi pravne nauke u Pragu, koji je bio žarište slavenske misli. Odavle se javlja prvim pjesmama i feljtonima u zagrebačkim listovima, a g. 1865. polazi na poziv Abela Lukšića u Beč te uređuje »Glasonošu« i »Slavische Blätter«. God. 1866. dolazi u Zagred i radi u »Pozoru« (1866-67.), sve dok ovaj nije bio zabranjen. 23. ožujka 1868. izabran je za gradskog bilježnika; te se godine oženio sa Slavicom pl. Ištvanić. U gradskoj službi ostaje do smrti; umire kao gradski senator (imenovan 15. I. 1873.).

Može se reći, da sa Šenoom počinje prava moderna hrvatska književnost u širokom smislu te rieči. Njegov gorostasni lik upravo dominira cielim osmim decenijem devetnaestog stoljeća. Šenoa piše feljtone i kritike, prati u člancima sav hrvatski politički i kulturni život, piše za kazalište i djeluje u njemu, pjeva pjesme i stvara čitav niz novela i romana, koje publika čita s oduševljenjem u njegovo doba, s interesom do današnjeg dana. Kad se oko g. 1860. počinje Šenoino ime javljati u našim listovima, književni su proizvodi, što ih oni donose, tako bezkrvni i bliedi, da nisu mogli osvojiti indiferentnu široku publiku. Šenoina književna lič-

nost tako je mnogostrana, intenzivna i produktivna, da je ne samo zasjenila svoje suvremenike i gurnula u zaborav predšastnike, nego je i kasnijoj generaciji znatno otežčala afirmaciju. Kada ga nakon dva decenija književnog rada, u naponu stvaralačkih sposobnosti, odnosi prerana smrt, dugo se vremena tvrdi, da iza Šenoe u Hrvatskoj više nema pravoga pripovjedača; tako se težko smirivala publika s pomišlju, da njezin ljubimac nije više među živima.

Ako ne uzmemo u obzir jednu mladenačku pjesmu, izdanu anonimno već g. 1855. (»Smrt nad grobom Gustava Magjara«), Šenoa se javlja u hrvatskom javnom životu najprije kao novinar dopisima »Pozoru« i svim književnim listovima odnosno zabavnicima toga vremena (1861 - 1864.: Naše Gore List, Leptir, Glasonoša, Slavonac), a okušava se i u drami (komedija *Ljubica,* 1864., izd. u »Pozoru« 1866.). Kad g. 1865. preuzima uredničtvo »Glasonoše«, štampa u tom listu svoje prve novele *(Turopoljski top, Bliedi mjesec),* piše programatski i kritički osvrt *Naša književnost,* i izpunjava najveći dio lista kritikama, pjesmama, prievodima i dr.; te iste godine prevodi i Racineovu »Fedru«. Od g. 1865. do 1868. razmjerno malo stvara izvorno, jer mora da zaslužuje kruh kao urednik i novinar.

Istom poslije namještenja u gradskoj službi i poslije ženitbe počinje se sređivati. Između g. 1868. i 1873. djeluje u kazalištu, najprije kao član kazalištnog odbora, a ubrzo i kao artistički ravnatelj, nasliedivši Demetra, koji formalno ostaje literarni ravnatelj. Sad već dolazi na glas svojim pjesmama: *Kugina kuća, Kameni svatovi, Kakvu Hrvati djecu jedu* (1869.) i dr., piše novele *Do tri puta Bog pomaže* (1868.) i *Zlatarovo zlato* (1871.). Počinju ga smatrati najjačim suvremenim književnikom i »prema spontanom zanosu za Šenoin roman pohvale geniju Markovićevu zvuče kao nešto oficiozno«.

Od g. 1873. odrekav se kazališta, Šenoa se posvećuje intenzivnom novelističkom radu, uređujući povrh toga od g. 1874. i »Vienac«, pjevajući svoje povjestice, prateći kazalište, pišući feljtone i kritike, a baveći se i književnom teorijom. Uz to je pisac biografija zaslužnih hrvatskih prosvjetnih radnika, vrlo agilan član kulturnih i književnih ustanova (podpredsjednik Matice Hrvatske, 1877-1881.) i sastavljač antologija *(Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srbskih,* 1873.; *Antologija pjesničtva hrvatskoga i srbskoga,* 1876.). Od novela i romana izlaze mu: 1873. *Prijan Lovro* i *Liepa Anka;* 1874. *Barun Ivica* i *Kapetan Izajilo* (pučka pripoviest); 1875. *Mladi gospodin* i *Čuvaj se senjske ruke;* 1876. *Ilijina oporuka* i pučka pripoviest *Kako došlo, tako prošlo;* 1877. *Seljačka buna;* 1878. *Karanfil s pjesnikova groba, Pruski kralj, Turci idu, U akvariju* i *Diogenes;* 1879. *Vladimir* i *Prosjak Luka;* 1880. *Kanarinčeva ljubovca* i *Zvonar topčija;* te 1881. *Branka* i *Kletva.*

Šenoin novinarski rad obuhvaća u prvom redu različite političke članke i dopise iz Praga, ali tu ima i nekoliko feljtona, koji se odlikuju kadkad vedrim humorom, a kadkad i jetkom satirom *(Duša Lumirova,* 1862. i *Vječni žid u Za-*

115. Dragutin Rakovac (1813—1854.)

116. Antun Nemčić (1813—1849.)

117. Ivan Mažuranić (1814—1890.)

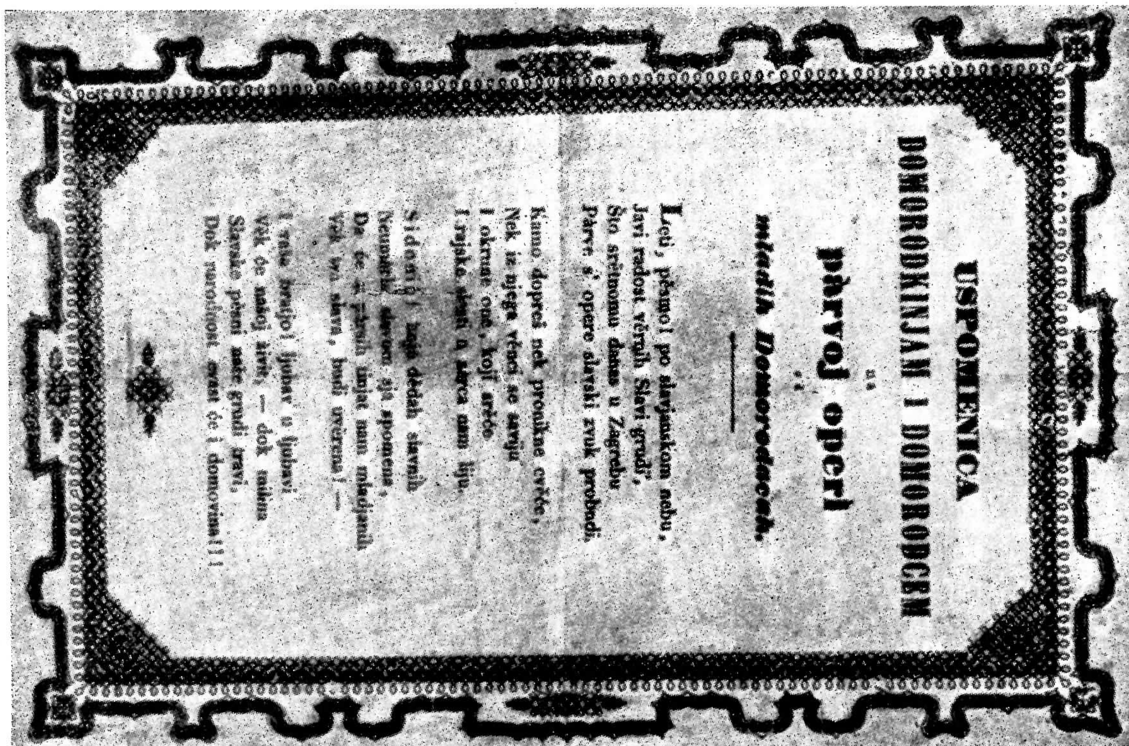
118. Mirko Bogović (1816—1893.)

119. Ivan Kukuljević Sakcinski (1816—1889.)

120. Petar Preradović (1818—1872.)

USPOMENICA
DOMORODKINJAM I DOMORODCEM
na
pàrvoj operi
od
mladih Domorodacah.

Leti, pěsmo! po slavjanskom nebu,
Javi radost věrnih Slavi grudi',
Što srětnomu danas u Zagrebu
Pàrve s' opere slavski zvuk probudi.

Kamo doprei nek pronikne cvěće,
Nek iz njega věnci se saviju
I okrune one, koji srěće
I rajske slasti u sàrca nam liju.

Sidoniġ! koja dědah slavnih
Neumàrlu slavom sja spomena,
Da će u pàrsih tinjat nam mladjanih
Věk tva slava, budi uvěrena! —

I vaša bratjo! ljubav u ljubavi
Věk će našoj živit, — dok milina
Slavske pěsni naše grudi travi,
Dok narodnost cvast će i domovina!!!

121. Uspomena na izvedbu prve hrvatske opere. (28. III. 1846.)

grebu, 1862.). Ta se humoristička crta javlja kod Šenoe i u nekim pjesmama (na pr. *Postolar i vrag, Kakvu Hrvati djecu jedu, Junaci gologlavci)* i novelama (*Bliedi mjesec, Dusi narodne straže, Zvonar topčija* i dr.). Oštra su satira prve *Zagrebulje* u »Pozoru« (1866-1867.); tu se iznosi intimni život i žigoše izpraznost tadanje buržoazije, koja je djelomično proizašla iz najgoreg moralnog ološa, a koja nema niti smisla za obće čovječanske potrebe, niti ima srdca za svoj narod; uz to se dodiruju i važniji suvremeni politički događaji. — Druga serija »Zagrebulja« (Vienac, 1877., 1879. i 1880.) nešto je drugčija: uz crtanje zagrebačkog družtva iznose se neki važniji kulturni problemi, a o politici se ne govori.

I komedija *Ljubica* nije ništa drugo nego, kako je rekao Perkovac u svojoj kritici (Novi Pozor 1868., br. 168. i 169.), »dramatizirani feljton — peckanje, štipanje, epizode bez potrebe i veza«. Ono loše, što je Šenoa iznosio o zagrebačkim udavačama i kicošima u svojim feljtonima, htio je da iznese zgusnuto u ovoj komediji. Ali tu nije mogao toliko izkoristiti svoj lični živahni i bujni stil, i satira je prešla u karikaturu. Komad je na premijeri (26. III. 1868.) propao. Drugi pokušaj na dramskom polju, tragediju *Slavku* nije uobće dovršio; jedan ulomak štampao je u »Dragoljubu« (1867.), a kasniju preradbu (I. čin) u »Viencu« (1874.).

Iako se nije afirmirao kao dramski pisac, Šenoa je cieli život s velikim zanimanjem pratio rad hrvatskoga kazališta. Najprije je pisao oštre kritike, prigovarajući prenizkoj umjetničkoj razini zavoda i zahtievajući, da se mjesto pretežno njemačkih komada daje više francuzka konzervaciona komedija. Tako je došao do polemike s Demetrom, a i sa Špirom Dimitrovićem, koji je bio prevodilac kazalištnih komada. Kad je postao artistički ravnatelj, Šenoa je doduše davao više francuzkih stvari, ali je u praksi vidio, kako je težko ostvariti ono, što si zahtievao od drugoga, i na kakve se često nepremostive potežkoće kod toga nailazi. Uspjeh Šenoina rada u kazalištu nije bio osobit, pa je i on morao progutati mnogu oštru kritiku, na što je bio jako osjetljiv.

I kao pjesnik zauzima Šenoa najiztaknutije mjesto među suvremenicima. U stvari, on i nije bio pravi liričar; mjesto osjećajnog kod njega prevladava u poeziji opisni značaj. Ali ipak je u svojoj lirici iznio mnogo ličnih momenata, koji nam omogućuju da dobijemo intimniju sliku pjesnikovu. Naročito se pak odlikuje lakoćom stiha. Šenoa je bio rođeni verzifikator; on je prvi, nakon Mažuranića, uspio iztaknuti svu snagu i plastičnost hrvatskoga jezika. Rođeni je deklamator i govornik. »Šenoa pišući govori čitatelju, kao da sam sjedi do njega... Pišući stihove Šenoa ih je očito i izricao, pjevao, klicao i grmio... Za razliku od Preradovićeve smirene rieke, kod Šenoe svi vrutci vru, svi se padi pjene. Šenoin je stil poskočljiv, mladenački, nasrtljiv, nemiran od bujnosti doživljenja i pun upita i usklika« (Nehajev). Ako i nije toliko dubok osjećajem, Šenoa je za uzvrat ideoložki predstavnik težnja svoje generacije. *(Na Ozlju gradu,* 1872., *Zagrebu,* 1872., *Hrvatska pjesma,* 1873., *Budi svoj!* 1874., *U slavu J. J. Strossmayera,* 1874., *Klevet-*

nikom Hrvatske, 1878., *Hrvat Bosni,* 1878. i dr.). Njegov je retorski stil bio osobito podesan za epsku pjesmu, kojoj je pogodovala njegova širina i bujnost; zato su *povjestice* njegov najveći i najtrajniji pjesnički uspjeh. Još i danas se *Kugina kuća* (1869.), *Smrt Petra Svačića* (1877.) ili *Šljivari* (1880.) rado deklamiraju kod različitih priredaba.

Šenoina generacija stoji na važnoj prekretnici hrvatske poviesti. Stariji je naraštaj neprestano stajao u državopravnim borbama, trajno se pozivao na hrvatsko poviestno pravo, sav je bio zadojen historizmom. Mladi su se našli u jednoj stvorenoj situaciji, za koju nije bilo vjerojatno, da će se brzo promieniti, pa je trebalo realnosti ozbiljno pogledati u oči. Između historizma, koji se najbolje očitovao u sklonosti k romantizmu, i realizma, koji ipak ublažuje težinu života sklonošću prema idealizmu, koleba se sav rad i sve književno stvaranje toga razdoblja. Šenoa je uspio dati sintezu obiju sklonosti vremena, i našao je jednako dobar umjetnički izraz, kako za historijski roman, tako i za novelu iz suvremenog života; uspio je, da uoči svu mnogostrukost prošlih i tadanjih hrvatskih sudbina, i da ih iznese u živim i zaokruženim slikama. Kao rođeni pripovjedač volio je širinu, koja kod epskih pjesama kadkada slabi intenzivnost dojma, ali u pripoviedkama osvaja šarolikošću situacija i događaja; gdjekoje pripoviesti gotovo su kulturno-socijalne studije. Odatle njegova simpatija za realizam, ali uz korekturu idealizma. »Puki realizam bez ideje nije nego fotografija, puki idealizam jest sjena bez života. Samo pravi skladni savez između realizma i idealizma stvorit će pravi pjesmotvor, gdje stvar služi ideji« (Antologija pjesn., p. VI.). Jer književnik mora da služi nekoj ideji. »Zašto pišemo? Da si ovaj ili onaj čitalac, ne znajući što da pametno radi, prikrati vrieme? U tom slučaju ne bi novela više vriedila od one brojanice, koju Turčin od duga časa broji«. Ne, književnost nije sama sebi svrhom; ona treba da služi narodu i čovječanstvu: »Mi hoćemo da dignemo narod, da ga osviestimo, da mane prošlosti popravimo, da budimo u njemu smisao za sve, što je liepo, dobro i plemenito«.

U svojoj *Ljubici* i *Prijanu Lovri* Šenoa se približio čak i naturalizmu, i, što je značajno, naišao je na odklon suvremene kritike. Kasnije se Šenoa u crtanju značajeva više priklanja idealizmu, ali ostaje u načelu na terenu realizma. Zato su mu značajevi izrađeni u tehnici crno-bielo, što ih približuje romantizmu, dok su situacije i sredina crtani realistički. »Đurđica Agićeva« realista Đalskoga u suštini je isto tako prožeta romantizmom kao i Šenoina »Branka«, koja opet u realističkom crtanju sredine ne zaostaje za romanom Đalskoga. Ta mješavina realizma i romantizma provlači se kroz hrvatsku književnost i u mlađim generacijama (Kovačić, Kumičić, hrvatska Moderna).

Historijski su romani Šenoini: *Zlatarovo zlato,* gdje je iznesena slika hrvatskoga javnoga života između 1574. i 1590., u okviru borbâ slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba s nasilnim gospodarom Medvedgrada Stjepkom Gregorijan-

cem. Vanredno su živo iznesene pojedine slike tadanjega života i ocrtan niz tipova iz staroga Zagreba. *Seljačka buna* obrađuje događaje, koji su historijski predhodili »Zlatarovu zlatu«, između g. 1564. i 1574., a koji su kulminirali u tragičnom ustanku seljaka pod Matijom Gubcem (1573.), u borbi za seljačka i čovječja prava (v. § 24.). *Diogenes* je blistava kulturno-historijska slika Zagreba oko polovice osamnaestoga stoljeća, iz doba Adama Bátthyánya, namjestnika banske časti, čija je žena Tereza rođena Illéshazy, priređivala bakanalije u banskim dvorima; tadanji razpušteni život, političke spletke grofice Tereze i pukovnika Klefelda, parirane spretnim udarcima kraljevskog viećnika Jankovića, hrvatskog Diogenesa, tkivo su ovoga romana, koji još i danas nije izgubio svoje privlačivosti. *Kletva* prikazuje hrvatski pokret (podkraj 14. stoljeća) zagrebačkog biskupa Pavla Horvata, brata mu bana Ivaniša i vranskoga priora Paležne protiv ugarske kraljice Marije, majke joj Jelisave i doglavnika Gorjanskoga, te dovođenje na priesto Karla Dračkoga (v. § 12.); a uz to i borbe Griča i Kaptola, koje dovode do biskupova prokletstva nad Gričom. Šenoa je napisao nešto preko tri četvrtine romana; dovršio ga je Josip Eugen Tomić. Ovamo možemo pribrojiti i veliku historijsku novelu *Čuvaj se senjske ruke,* gdje je prikazana osveta uskočkih junaka generalu Rabatti za njegova nasilja, u početku 17. vieka (v. § 24.). Šenoa je historijski roman digao tako visoko, da ga nitko od njegovih nastavljača i nasljedovatelja nije dosegao sve do novijega vremena, kad je Nehajev svojim *Vucima* (1928.) dao novi tip historijskog romana.

Veće su Šenoine novele: *Prijan Lovro,* gdje pisac crta tragični konac nadarenoga, ali nesretnoga seljačkoga sina, profesora Mahnića. *Mladi gospodin* upravo je okvirna novela s tri upletene radnje, koje se odvijaju oko »mladog gospodina« t. j. kapelana Janka Lugarića; model je Šenoin uistinu bio kapelan u Velikoj Gorici, i zvao se Janko Puškarić. U *Ilijinoj oporuci* obradio je Šenoa jedan slučaj iz svoje prakse (bio je i gradski sudac): razkalašena žena razsipa mužev imutak i gotovo upropašćuje kćerku. *Vladimir* prikazuje pad madžaronske porodice i snagu ilirske vlastele. *Prosjak Luka,* tip prosjaka, koji je seoski lihvar, i koji dovodi do razdora dvie čestite seoske porodice, također je rađen po živom modelu, baš kao i glavne osobe manjih novela: *Pruski kralj, Barun Ivica* i *Kanarinčeva ljubovca. Branka* je uzor pučke učiteljice, koja se posvećuje dizanju zapuštenoga naroda, uztraje u radu unatoč spletkama seoske »inteligencije«, i konačno se udaje za velikaša, koji se također priklonio svomu hrvatskom narodu. Pisac se nesumnjivo inspirirao novelom »Stankovačka učiteljica« od Ivana Perkovca, koji je djelovao i na novelu *U akvariju* svojom »Kiticom«. *Karanfil s pjesnikova groba* zapravo je lirska reminiscencija na autorovu mladenačku ljubav prema mladoj Slovenki Neži.

Od godine 1874. pa do svoje smrti, dakle kroz osam godina, Šenoa je i urednik »Vienca«. Kao i kod »Glasonoše«, on je sam izpunjavao mnoge rubrike, kad

za njih nije imao gradiva od drugih. Premda je naglašavao, da je »Vienac« daleko od politike, ipak je ostao u užem doticaju sa svojim političkim sumišljenicima, koji su list i osnovali (Rački, Mrazović, Trnski, Marković, Vončina i dr.). Kako je Šenoa imao izgrađene misli o književnosti i zadatcima književnika, morao je da vodi borbu i s diletantizmom mladih i s enciklopedijskim shvaćanjem starih. To je dovodilo i do polemikâ, od kojih je najžešća bila ona, koju je zapodjeo mladi pravaški književnik Ante Kovačić. Šenoa je štampao u »Viencu« Kovačićevu »Baruničinu ljubav« (1877.), pa još i g. 1879. njegovu pjesmu »Ana Cesargradska«. Međutim je Kovačić u sušačkoj »Slobodi« u feljtonima stao napadati dosta jasno Šenou, a ovaj zato nije htio štampati njegovu novelu »Bježi-hajka«. Kod osobnog sastanka, nakon sedam mjeseci, došlo je do žučljivog objašnjavanja, a poslije toga je »Sloboda (1880.) doniela nekoliko članaka i feljtona, s napadajima na Šenou i njegove suradnike, Vončinu, Jorgovanića, Arnolda i dr. Uz ostalo grde Šenou i zato, što je napisao nepovoljnu ocjenu o drami »Divljanki« od Ivke Kraljeve (prema jednom romanu gospođe Marlitt!), koja je bila pravašica! Zamjeravaju mu, da prieči mladima ulazak u književnost.

U stvari, Šenoa je štampao i mlađe: i Palmovića, i Jorgovanića, i Arnolda, i Vojnovića, pa i Kovačića, a bio bi i Kumičića, da ovaj nije iz političkih razloga dao svoje radove drugamo. Ali omladina, koja je bila pravaški orientirana, prihvatila je Starčevićevo negiranje svih kulturnih tekovina, što su dobivene zaslugom jugoslavenski orientirane generacije. Starčević g. 1879., kad je hrvatska književnost već imala djela Markovićeva i Šenoina, piše: »Knjižtva nema, *vladajuće čerčkanje* nije van plaćena sramota« (Pisma Mađarolacah, str. IV.). Za jugoslavenski orientirane narodnjake veli: »Slavoserbi su sužanjska pasmina, skot gnjusniji od ikojega drugoga«; za njih upotrebljava vrlo pogrdne izraze kao »kerdo« i sl. Taj su ton prihvatili i mlađi, a Šenoa se protiv njega ogradio i nazvao knjigu »Pasmina slavoserbska« paskvilom »najgnjusnije vrsti, koji je ikad sviet ugledao«.

Nisu dakako niti »slavoserbi« bili sama utjelovljena otmjenost. To su pokazali već godine 1873., kad je izašla knjiga pjesama nesumnjivo nadarenog prvog pravaškog pjesnika, pravoslavnog Hrvata Danila Medića pod naslovom *Različite pjesme prvog doba* (1873.), gdje je na pr. štampan epigram *Panslavizam:*

Bunište je carstvo petla,
Kud se baca stara metla,
Stara metla, stara čizma
I ideja panslavizma.

Tu je knjigu napao »Obzor« (16. VI. 1873.) govoreći o »fakinskoj verzifikaciji« i tvrdeći povodom Medićevih pjesama: »U njih se riše pojet Medić sav savcat što jest, nakazan i sablaznjiva protuha ovoga svieta, koja će naći gdjegod pod plotom svoj grob, dok mu vrane izpiju kratku pamet izpod duge kose.« (v. § 132.).

Sva ta borba nije se vodila zbog umjetničkog pravca, nego zato, jer su mladi htjeli, da se više iztakne *hrvatski* karakter književnosti. Zato Desiderius (Janko Ibler) u »Slobodi« (1880.) veli, da je najbolja stvar, koja je u godini 1879. napisana, Tomićev *Zmaj od Bosne* (koji je odgovorao aktualnom interesu Hrvata za Bosnu), dok bi za Šenou najbolje bilo, da »Prosjaka Luku« nije ni izdao. I naturalizam, što ga teoretski zagovara mlada generacija, nije nikao u vezi s materialističkim gledanjem na sviet — pravaši su u duši veliki romantici — već u vezi s odvraćanjem od Niemaca i traženjem uzorâ kod Francuzâ, koji su uživali simpatije pravaša; on je kopija Zolinih teorija, koje su uostalom i sami pravaši doskora odklonili. Kumičić u svome članku »O romanu« (Hrvatska vila, 1883.) traži od pisca »zdrave oči«, i on treba da prikaže »ljude od kosti i mesa«; moderni roman ne pripada u područje poezije, nego u područje nauke. Ali dodaje: »Naš neumrli Šenoa imao je velik um i posve zdrave oči«. I što je više prolazilo vrieme od smrti Šenoine, to se više njegova ličnost oslobađala od sjena suvremenih osobnih i političkih omraza, a ostajao je svietli lik hrvatskog umjetnika-stvaraoca.

Šenoa je unio u književnost svu svoju ambiciju i golemu radinost. Smatrao je, da je književnost funkcija narodnog života, i zato joj ništa od tog života ne smije biti tuđe. Šenoa je uistinu obraćao pažnju svima njegovim stranama: šibao je političke prevrtljivce, rugao se umišljenim veličinama, imao je toplo srdce za biedne i potlačene, izticao ličnu vriednost pojedinca, gajio je kult tradicije, osvježavao je poznavanje narodne prošlosti, odkrivao i krčio puteve budućnosti; — tako je ušao u život naroda, da ga ne možeš izrezati iz narodnog organizma, a da ne pozliediš sam organizam. Taj svestrani rad za narod Šenoin je životni credo; njime je prožeo sva svoja književna djela, i to je ono, što im daje trajnu vriednost, i zbog čega Šenoa danas već uživa ugled hrvatskog klasika.

Svoja je sabrana djela počeo izdavati već sam Šenoa pod naslovom *Sabrani spisi;* izašla su četiri svezka (I. Čuvaj se senjske ruke, 1876.; II. Ilijina oporuka, 1876.; III. Seljačka buna, 1878.; i IV. Zlatarovo zlato, 1878.). *Sabrane pripoviesti* u osam svezaka izdala je Matica Hrvatska (1883 - 1897.); to je Matičino izdanje poslije nekritički preštampavala knjižara Kugli. *Izabrane pjesme,* s uvodom Franje Markovića, izdala je Matica Hrvatska (1882.), a ostale je, pod naslovom *Razne pjesme,* uredio Hugo Badalić, a izdao Kugli (1892.). Prvo podpuno i kritično izdanje Šenoinih pjesama priredili su o 50. obljetnici pjesnikove smrti dr. Milan Šenoa i dr. Slavko Ježić (izd. Minerva, 1932.), a prva dva kritična izdanja Šenoinih djela izdale su naklade Binoza (uredio dr. A. Barac, 20 svezaka, 1932. do 1934.) i Minerva (uredio dr. S. Ježić, 12 svezaka, 1932-1935.).

130. Bilo je u Šenoino doba i takvih pisaca, koji su naprosto nastavljali romantičke tradicije šestdesetih godina, obogaćujući ih jedino zanimljivijom i zapletenijom fabulom i privlačeći sve šire krugove čitalaca hrvatskoj knjizi. Kod toga se služe rekvizitima nižeg romantizma, značajnima za »roman-feuilleton«, ko-

mu su najiztaknutiji predstavnici Alexandre Dumas (1803-1870.: *Les trois Mousquetaires,* 1844., *Le Comte de Monte Christo,* 1844 - 45.), i Eugène Sue (1804. do 1857.: *Les Mystères de Paris,* 1843., *Le Juif errant,* 1844-45.).

Stvaraocem hrvatskoga roman-feuilletona možemo smatrati FERDU BECIĆA (g. 1844 - 1919.) s književnim imenom Fedor Brestov, najprije krajiškog upravnog častnika, a onda civilnog upravnog činovnika. Počeo je s pjesmama u »Naše Gore Listu« i »Glasonoši«, da izađe na glas svojim romanom *Kletva nevjere,* koji je najprije izlazio u »Obzorovu« podlistku, a onda je odštampan posebno u knjizi (1875.). O psihologiji lica ili o kakvom artizmu nema tu ni govora, ali roman je pisan napeto i toliko je zapleten, da je bila vještina odmrsiti ga, i publika ga je u ono vrieme upravo gutala. Surađivao je i u »Viencu«, pa u »Domu i svietu«, »Nadi«, »Narodnim Novinama«, »Prosvjeti« i »Hrvatskoj Smotri«; čak i Matica Hrvatska izdala mu je roman *Zavjet* (1882.). Od ostalih djela spominjemo: *Vukićev most* (1883.), četiri svezka *Đačkih uspomena,* dva romana u »Hrvatskoj Smotri« (*»Errata corrige,* 1908. i *Sic itur ad astra,* 1909.). Novele *Persa* (1876.) i *Lajtmanuška deputacija* (1881.) preradio je kasnije za kazalište. »Krajiški častnici i podčastnici, lugari i serežani, gospoda i polugospoda, hajduci i zulumćari, to su glavna lica njegovih pripoviesti«, koje su osim toga često protkane i vedrim humorom.

Romantik čiste vode bio je i devet godina od Becića mlađi RIKARD FLIDER-JORGOVANIĆ (1853 - 1880.). Nesvršeni bogoslov bez pravog građanskog zanimanja, informator u grofovskoj obiteji, novinar i književnik, umire od tuberkuloze u mladosti od 27 godina, pošto mu je prije amputirana noga. Osim u omladinskim listovima, surađivao je pjesmama u »Viencu«, »Hrvatskom domu« i »Hrvatskoj Lipi«. Neke od tih pjesama pripadaju među najbolje u ovom razdoblju. Kao novelista napisao je: *Mlinarska djeca* (Vienac, 1873.), *Divlja djevojka* (V. 1874.), *Crne niti* (V. 1875.), *Ženske suze* (Hrv. Lipa, 1875.), *Na jezeru* (Hrv. Lipa, 1875.), *Ljubav na odru* (Hrv. Dom, 1876.), *Žena i ljubovca* (V. 1878.), *Čovjek bez srdca* (Hrv. Dom, 1878.), *Za jedan časak radosti* (V. 1879.), te *Stella Raiva, Iz pensionata* i *Gavan* (1880.). Jorgovanićeva djela i pjesme (ove u redakciji Harambašićevoj) izdao je knjižar Strmecki (1889 - 1895.) u sedam svezaka, a sada (god. 1942-3.) ih izdaje Hrv. bibliogradski zavod (u redakciji J. Benešića). — U svom mučnom i kratkom životu nije Jorgovanić dospio da se staloži, piše mnogo, brzo i nervozno, puštajući maha neobuzdanoj svojoj fantaziji i želeći da čim lakše zadovolji publiku, koja je još uviek gutala sentimentalno - romantičke fabule ženskih romana u njemačkim *familienblattima.* Da je uza sve to dao dosta dobro zapaženih karakteristika, spretno zamišljenih zapletaja i zanimljivih sujeta, koji su dosta uspjeli da ga popularizираju osobito kod ženske publike, dokazom je njegova nesumnjiva talenta, koji se nije dospio razviti.

131. Drugi su pisci razbijali romantičku atmosferu svoga vremena prikazujući ljude i život oko sebe s većom ili manjom dozom humora, koji je sam po sebi realistički elemenat u književnom stvaranju. Zanimljivo je, da su sva tri naša pisca humorista iz ovoga razdoblja Požežani. Od starije generacije, koja se već primiče petdesetoj, a i prelazi je, piše humoristične pripoviesti JANKO JURKOVIĆ (v. § 116.) u »Viencu« (*Sudbina jarac, Memoari stare grešlje,* 1869., *Ratni memento starca Ivana,* 1870., *Razoreni ideal* i *Timotija Patkov,* 1871.), a podkraj osmog decenija izdaje mu Matica, nakon »Dramatičkih djela« (1878/9.), *Sabrane pripoviesti* (1880/81.), u kojima su dodane još tri nove pripoviesti (U I. svezku *Seoski mecenati,* a u II. *Slučaj provodadžija* i *Liečnik u stupici).*

I VILIM KORAJAC (1839 - 1899.), požežki đak, đakovački bogoslov i sjemeništni profesor, pa konačno zemunski župnik, već je u šestdesetim godinama počeo književno raditi. Njegov je prvienac humoristična pripoviest *Dvie čudne promenade* (Naše Gore List, 1862.) još dosta početnička. No već je zapažen *Lov na sjedečke* (Dragoljub, 1867.), gdje u licu pjesnika Bukvanovića izvrgava satiri nazovi-pjesničtvo, a pogotovo njegovi *Šijaci* (Dragoljub, 1868.), gdje crta tipove iz svoga požežkoga kraja. Najzrelije mu je i najglasovitije djelo *Auvergnanski senatori,* pisano neodoljivom komikom, relativno dobroćudna satira požežkoga družtva i tamošnjih gradskih otaca, izprepletena anegdotama i šalama, koje su povezane s Požegom; Požegu on dosljedno naziva Auvergneom i tako je povezuje s drugim francuzkim u književnosti slavnim gradom — Tarasconom! Korajac piše čistim i jedrim narodnim govorom, kojim se s ljubavlju bavio od mladosti, pa je rezultat toga zanimanja veliko djelo *Filozofija hrvatsko-srbskih poslovica,* u tri svezka, od kojih je samo prvi izišao štampom (1876.).

Vrlo popularne su bile i manje šaljive pripoviesti, što ih je JOSIP EUGEN TOMIĆ (1843 - 1906.) štampao po prvim godištima »Vienca«, a kasnije su ušle u njegove *Pošurice* (izd. Mat. Hrv. 1887.). »U nekima od njih izbija zdrav humor i mirno risanje »purgarskih« prilika«, nešto slično Janku Jurkoviću; ima u njima osim književne još i kulturne vriednosti, pošto je Tomić zalazio pomalo u onu blizu historiju, o kojoj je mogao čuti od svojih starijih«.

Tomić, rođeni Požežanin, najprije bogoslov, onda pravnik, koji je svoju činovničku karijeru završio kao banski savjetnik, ušao je u književnost najprije kao *pjesnik,* tužaljkom za Jelačićem banom (Nar. Nov. 1859.); u šestdesetim godinama nastavio je pjevati u »Slavoncu«, »Naše Gore Listu« i »Glasonoši«, a pjesme je skupio u zbirci *Leljinke* (1865.). — U sedamdesetim godinama iztiče se najviše kao *dramatik.* Od g. 1872. je u kazalištnom odboru, od 1873-74. je dramaturg, a 1874. i upravitelj hrvatskog kazališta; i kasnije, 1880 - 1890. član je kazalištnog odbora. G. 1873. prikazivana mu je komedija *Bračne ponude,* a g. 1878. *Zatečeni*

ženik. (Obje izd. Mat. Hrv. *Komedije,* I. sv. 1878.). G. 1880. prikazivan mu je popularni igrokaz *Franjo barun Trenk.* Iza toga, u osamdesetim godinama, napisao je još dvie komedije *Novi rod* i *Gospodin tutor* (prikaz. 1884.); obje je izdala Matica Hrvatska *(Komedije,* II., 1882.). — I u devetdesetim godinama piše Tomić za kazalište *Pastorak* (1892., prik. 1893.), igrokaz iz pučkoga slavonskoga života, pa čak i u prvim godinama dvadesetog stoljeća historijsku tragediju u stihovima *Veroniku Desiničku* (prik. 1903., izd. 1904.). Osim toga je što preveo što priredio oko petdeset komada za kazalište!

Ipak je glavno područje književne djelatnosti Tomićeve *pripoviest.* Unatoč manjih pripoviesti razasutih po »Viencu« (1870.: *Zatečeni ženik* i *Pelivanka,* te pošurica *Krivi zubi;* 1871.: novela *Opančareva kći;* 1872.: *Pokćerka* i humoreska *Izigrani;* 1873.: *Prijateljice* i *Suparnici),* Tomić je došao na glas kao pripovjedač tek podkraj osmog decenija svojim romanom *Zmaj od Bosne* (1879.), koji je naišao naročito na srdačan prihvat sa strane hrvatske stranke prava, a izišao je upravo u času, kad su oči svih Hrvata bile uprte u Bosnu. Pravaši su taj roman stavljali visoko nad Šenoina »Prosjaka Luku«, koji je iste godine izišao. Glas Tomića kao pisca romana ustalio se kod široke publike, osim ovim romanom, još i naročito time, što je dovršic Šenoinu *Kletvu* (1882.), a kasnije još i romanom *Za kralja-za dom* (1894 - 1895.), od koga je prvi dio izišao već prije u Viencu *(Pretorijanac,* 1890.). Historijska je pripoviest *Udovica* (Vienac, 1891., M. H. 1902.), po karakteru socialni roman 18. stoljeća. — Iz bosanskoga je još života: *Emin-agina ljubav* (1888.) i ranija manja pripoviest *Janko i Jaga* (Danica, 1882.), a u vezi je s Bosnom i *Kapitanova kći* (1884.), kojoj se inače radnja odigrava u Požegi. Bosanskim je pripoviestima nastojao Tomić zainteresirati Hrvate iz banske Hrvatske za bosanski život, a bosanske Hrvate privući hrvatskoj knjizi. — Posljednja i najbolja je veća Tomićeva pripoviest *Melita* (1899.), također neke vrsti socialni roman, ali više u stilu Ohneta, kojim je pisac htio da dade sliku propadanja hrvatskoga plemstva, a u stvari pokazuje, kako nizko može pasti žena visokoga roda, ako se poda razuzdanom životu.

U svojoj osnovnoj intonaciji Tomić je kao pripovjedač *romantik,* koji ima realističkih crta, pa se okušava čak i u socialnom romanu. Iako je njegov pripovjedački rad stvoren većinom u devetom i desetom deceniju devetnaestog stoljeća, Tomić ipak u to doba već predstavlja pisca starije generacije, na koju on i nadovezuje mimo nastojanja novijih naraštaja. Svima je u predodžbi Tomić kao nastavljač Šenoine »Kletve«, samo što taj nastavak nije dosegao Šenoine visine. Kako je naročito pravaška generacija uzdizala Tomića, zanimljiv je njezin sud o piscu prigodom njegove smrti: »Tomić kao stvaralac niti je artista, niti eksperimentator ili »*grübler*« kakovih problema, a niti *par force* kakav tendenciozni pisac, propovjednik ili pedagog; ne, on je samo zanimljiv i ugodan pripovjedač sa svojim lie-

pim i jedrim hrvatskim jezikom, u kom tek tu i tamo naiđete na koji »šlavonski« prizvuk... Prikazati rad Tomića kao umjetnika u nekom ograničnom sliedu ili posebnom jedinstvenom razvoju nije moguće, jer toga i takovoga razvoja nije ni bilo u Tomića. Kod njega nije svako naredno djelo možda korektiv predašnjega ili nova etapa u razvoju umjetničkoga stvaranja. Ne, on je postigao stanovitu literarnu visinu, po kojoj je uz priznanje radio prije toga, a radit će i poslije, izabirući samo — različite sujete, veće i manje, od kojih onoga obradi bolje onoga lošije... Drugih pretenzija i ovoga vječitoga nemira, kojim moderni duh traži nova i prava područja svojoj individualnosti — nije imao Tomić«. (Ogrizović, J. E. Tomić, Hrv. Smotra I. 1906., 16.).

132. Uz Šenoine pjesme, jedina lirika, koja zavređuje pažnju, nikla je iz rodoljubne, upravo pravaške inspiracije. Već spomenuti DANILO MEDIĆ (1844 do 1879.; v. § 129.), štovatelj Puškina i Ljermontova, začuđuje ljepotom jezika, okretnošću stiha, ali i domoljubnim osjećajem. Njegova oda *Hrvatskoj,* iako okovana srokom sestine, odskače nad nespretnom verzifikacijom starije generacije, a svojom dikcijom (»Tuđin s tebe plašt škrletni skide...«) daje intonaciju cielom nizu pravaških pjesama kasnijih generacija (*Palmović:* »Sonetni vienac«: Domovino, ime svetih osjećaja; *Harambašić:* »Hrvatskoj«: Sa tebe su strgli kraljevsko odielo; *Kranjčević:* »Hrvatskoj«: »... jao kakva li si, izmučena majko, oj Hrvatska moja?! Na skršenih daskah drhturiš li tako kraljice moguća, nesretna i tužna...«).

Pravaškom pokretu pripadao je i svećenik ANDRIJA PALMOVIĆ (1847. do 1882.), ali je poput pobratima mu Frana Folnegovića prihvaćao i neke Strossmayerove ideje. Gonjen od duhovnih vlasti zbog slobodna života, vječno potucalo, slaba zdravlja, ostavio je jedva nešto preko četrdesetak pjesama potomstvu. (*Pjesme Andrije Palmovića,* izdao F. Folnegović, uvod H. Badalića, 1883.). Palmović je najveći talenat posljednjeg romantičarskog pokoljenja. Poput svih romantika voli romancu i baladu (naročito se iztiče: *Tomić Mihovile),* a lirske su mu pjesme posvećene domovini, jer mu je svećeničko zvanje smetalo da pjeva o ženi i ljubavi, osim u dvie tri pjesme (*Osmo čudo, Pokupkinji, Zaman ukletva).* Suvremenim zanimanjem za Bosnu izazvane su: *Bosanski korabljar* i *Hercegovački ustaša;* među ostalim domoljubnim pjesmama iztiču se: *Što je zlato..., Bog i Hrvati, Hrvatom izvan Hrvatske, Sonetni vienac.* Posebno se uzdiže ljepotom izražaja davorija *Konju Mrkodinu.* Od hrvatskih pjesnika najjače je na nj utjecao Šenoa, ali ima traga i utjecaju Preradovićevu (*Slut);* Prešernova »Luna sije« metrički je uzor pjesmi *Brence ljubavi.* Inače je Palmovićev talenat vrlo samonikao, pjesme su rađene vrlo brižno, s nastojanjem, da se uvedu novi metrički oblici (daktil), s umjetničkim osjećajem i snagom u izražaju. Njegovi izdjelani soneti više puta dozivaju dikcijom u sjećanje Nazora (*Je l' ustaši zima),* a skladnošću i sentimentalnim ugođajem Matoša (*Poljička knjeginja Tuga)* — a to im je ujedno i najljepša pohvala.

C. Realizam i naturalizam (1882-1895.)

133. Uzpon realizma u hrvatskoj književnosti vezan je s uzponom pravaštva u osamdesetim godinama. Za vrieme banovanja Mažuranićeva narodna je stranka podupirala vladu, i tako se, vodeći »realnu« politiku, pomalo pretvarala u oportunističku režimsku stranku, a isto tako gubila je pomalo i zaleđe u narodu. Opoziciju je vodio do g. 1876. popularni dr. Milan Makanec, a kad se on povukao, počeo je Fran Folnegović, na temelju Starčevićevih ideja, s uspjehom širiti »stranku prava«, koja se nakon rakovičke bune (1871.) morala povući sa poprišta. God. 1878. izvukoše i dr. Antu Starčevića iz Jastrebarskoga, gdje je radio u kancelariji svoga sinovca Davida (v. § 118.), i odvedoše ga u Sušak, te mu predadoše list »Primorac« (izl. 1873 - 1878.), koji se prozva *Sloboda* i postade dnevnikom i glasilom stranke prava (1878 - 1886.). Starčević je kod izbora god. 1878. došao s Folnegovićem i u sabor. Pristaše su stranke: Barčić, Bakarčić, Krajač i dr., a iz Istre Matko Laginja i Evgenij Kumičić. Zbog žestokog i agresivnog tona, kojim se (uz »Staroga«) služe naročito mlađi pristaše stranke prava, nazvali su ih protivnici »stekliššima« (kajkavski: »stekli pes« = biesno pseto). To pogrdno ime prihvatiše oni kao počast. God. 1881. došlo je u sabor devet pravaša (uz ostale i dr. David Starčević), a god. 1883. povećao se njihov broj za novih šest zastupnika iz razvojačene Krajine. Te se godine seli Starčević i vodstvo stranke u Zagreb, pa od g. 1883. izlazi u Zagrebu i glasilo stranke »Sloboda« i književni list »Hrvatska Vila«. Za Khuenovih izbora g. 1884. stranka prava još je u porastu: u sabor dolaze 24 pravaša (kod naknadnih izbora izgubljen je jedan mandat), među njima i Evgenij Kumičić. No sada je započeo teror zloglasnog Khuenovog režima, koji je nastojao, da svim sredstvima izkorieni opoziciju u Hrvatskoj. Pogotovo se Khuen razbjesnio, kad je na glasovitoj saborskoj sjednici od 5. listopada 1885. dobio udarac nogom od dr. Davida Starčevića (po drugoj verziji od Josipa Gržanića), koji je to kasnije (1887.) platio osudom na šest godina tamnice (sniženo na dvie), zbog tobožnjeg »pronevjerenja«; branio ga je dr. Josip Frank. Započeli su najteži progoni stranke prava, njezine štampe i njezinih pristaša. G. 1886. napušta Janko Ibler, glavni urednik »Hrvatske«, novoga glasila stranke (1886 - 1892.), pravaški list i prelazi u vladine »Narodne Novine«; uredničtvo »Hrvatske« preuzima Kumičić (g. 1886-88.), a onda Martin Lovrenčević. God. 1887. dolazi u sabor jedanaest pravaških zastupnika, a g. 1892. samo njih nekoliko. To znači eliminiranje opozicije iz političkoga života. *Khuenovština slavi orgije; ona daje ton čitavomu javnomu životu devetdesetih godina.* Khuen truje inteligenciju; najbolje umove narodne nastoji predobiti dajući im ugledne i unosne položaje; manjima, ako se ne pokore, uništava egzistencije bez skrupula. Lome se značajevi; činovničtvo je pokorno roblje, prezreno od narodne inteligencije. U narodu se osjećaju posljedice financialne nesamostalnosti; nastaje osiromašenje, nestaje novaca. K tomu seljaka šikaniraju

zakoni i bezbrojni propisi, kojih često ne zna i ne razumije; nastaje bieg od zemlje: seljak škola sina za činovnika, da bi »lakše« živio, a sam putuje u Ameriku na zaradu, često puta se izseljuje trajno s obitelju. Bilo je koncem stoljeća i do 100.000 izseljenika na godinu. Zemlju izseljenika Hrvata kupuje doseljeni stranac. — U narodnim krugovima zavladala je depresija; pesimizam se hvata duhova, i ta se pesimistička atmosfera spušta i na književnost, gdje se sublimira i psihologijski produbljuje. Opozicija pokušava naći izlaz iz te situacije. Radi se na ujedinjenju pravaša s neodvišnjacima, ali smrću Račkoga (1894.) pregovori se prekinu. God. 1895. otvara se Starčevićev dom i proglašuje program stranke prava, ali dolazi do razkola u stranci i Starčević s nekoliko pristaša (Mile Starčević, E. Kumičić i dr.) osniva »čistu stranku prava«. Khuen triumfira. Uvjeren, da je opozicija skršena, a Hrvatska »pacificirana«, t. j. osvojena za ideju jedinstvene madžarske države, dovodi u Zagreb kralja (1895.). Na kolodvoru i državnim zgradama dade izvjesiti madžarske zastave. I sad se događa neočekivana stvar: u znak prosvjeda akademska omladina spaljuje javno na Jelačićevom trgu madžarsku zastavu — tako reći pred očima kraljevima. Ona je zato i kažnjena: protjerana je sa zagrebačkog sveučilišta, ali pokazala je, da je ciela ta »pacifikacija« površna, izvanjska, i da je izpod površine Hrvatska nalik stišanom, ali živomu vulkanu, za koga nikad ne znaš, kada će provaliti. Spaljivanje madžarske zastave prvi je nastup mlade generacije, koja će skorih godina početi igrati važnu ulogu u hrvatskom javnom životu.

134. Početak intenzivne pravaške akcije pada u zadnje godine osmoga decenija. U to doba dominira književnim životom Šenoa, koji je odlučni pristaša Strossmayerove narodne i prosvjetne politike. On doduše prima u »Vienac« i priloge ljudi, koji su pristaše drugih stranaka, a ne zatvara stranice lista ni pred mlađim suradnicima, ali njegovi sumišljenici dominiraju, a prema mlađima je strog sudac. Tako nerazpoloženje protiv Šenoe raste. Mlađi izdavaju svoj almanah »*Hrvatski Dom*« (1876., 1877. i 1878.), a kad se pociepaše na »obzoraše« i na »pravaše«, ostaje »Hrvatski Dom« obzorašima, a pravaši izdaju *Hrvatsku* (I. za g. 1880. u Zagrebu; II. za g. 1881. izišla 1882. na Sušaku). God. 1882. pokreću pravaši na Sušaku i svoj književni list *Hrvatsku Vilu* (1882 - 1885.), koji sliedeće godine seli u Zagreb (1882. urednik Harambašić, 1883-4. Harambašić i Kumičić, 1885. Kokotović); kad »Hrvatska Vila« prestaje izlaziti, zamjenjuje ju *Balkan* (1886-87.; ur. 1886. Harambašić i Kokotović, 1887. Kokotović i Kukor). Sada već nastaju sve žešći progoni pravaške stranke i njezine štampe, pa više nema ni posebnog pravaškog književnog lista. Od g. 1888. izlazi i ilustrovani list *Dom i Sviet* (1888. do 1923.), u izdanju knjižare Hartman-Kugli, u kome surađuju pravaši; tamo izlaze Kumičićeve pripoviesti i romani. Jedini književni organ do početka devetdesetih godina ostaje *Vienac,* koji je g. 1882. bio prolazno u pravaškim rukama (ur. Folnegović, stvarno ga je uređivao Ibler. Kasniji urednici: 1883-1889. Klaić i Mara-

vić; 1890. Pasarić i Maravić; 1891-95. Pasarić; 1896. Pasarić i Inhof; 1897-98. Inhof; 1899. Inhof i Hranilović; 1900. Hranilović i Arnold; 1901. Arnold; 1902. Arnold, Bosanac i M. Šenoa; 1903. Lj. Babić-Ks. Š. Gjalski i M. Dežman). Istom godine 1893. pokreće Folnegović, uz suradnju pravaških književnika, novi list *Prosvjetu,* namienjen u prvom redu hrvatskoj obitelji; list doskora dobiva katoličko-klerikalno obilježje. Godine 1895. počinje u Sarajevu izlaziti s vladinom podporom književni list *Nada* (devet godina: 1895-1903. ur. Hörmann i Kranjčević), a god. 1897. u Splitu *Novi Viek* (I. 1897., II-III. 1898., IV. 1899.; ur. dr. A. Tresić-Pavičić). No ovi novi listovi odkreću se već od dotadanje književne linije i kreću novim smjerovima.

Nezadovoljni maglovitim jugoslavenstvom kao i oportunizmom narodnjaka, te njihovim književnim idealizmom, pravaši su stali tvrditi, da je književniku dužnost zagledati u život naroda i iznieti ga *realistički,* kakav jest, bez uljepšavanja i idealiziranja. »Život, pravi neokrinkani život i priroda, to ima da bude predmet i romansieru za roman i novelisti za novelu, i pjesniku za pjesmu, i dječjem piscu za dječje pripoviesti« (Ibler, Hrv. Vila, 1884., 158.).

I Kumičić, je kopirajući uglavnom Zoline teorije, u svom članku *O romanu* (Hrv. Vila, 1883.) iznio principe: »pripovjedač treba da opisuje život onakav, kakav jest, ne kloneći se ni najprljavijih njegovih strana; pisac ne smije izmišljati, niti raditi fantazijom, nego mora u prvom redu proučavati život, i zato mora imati zdrave oči; umjetnost ima da vrši moralnu i socialnu misiju; moderni roman ne pripada u područje poezije, nego u područje nauke« (Barac, Hrv. knjiž. kritika, p. 63.) To mišljenje i slična mu druga provijavaju kroz prikaze i razmatranja pravaških kritičara onoga doba, u prvom redu Janka Iblera, (na pr. u napadaju na Šenoina »*Prosjaka Luku*«, »Sloboda«, 1881., br. 139.), koji svuda iztiče, kako pisac mora građu uzimati iz života. Ta je načela pokušao Kumičić provoditi u svojim djelima, što ih u prvoj fazi svoga kritičarskoga rada Ibler navodi kao uzor. Kasnije je Ibler došao do spoznaje, da nije toliko važno, odkuda pisac crpe svoju građu, nego što znade od nje stvoriti, pa je promienio i svoje mišljenje o Kumičićevoj književnoj vriednosti; ako su Kumičićeve osobe možda i živjele, ipak u njegovim djelima nema ni traga realizmu, tvrdi Ibler kasnije, jer je u njima prikazano sve nevjerojatno (Barac, o. c., 77.). Danas, uistinu, Kumičićev »naturalizam« daje po koji puta više dojam fantastičnosti roman-feuilletona u stilu Suea i Dumasa, negoli naturalizma u stilu Zole.

Uostalom, naturalističke tendencije u književnosti odklonila je brzo i kritika i publika, a i sami pisci. »Vienac« je već god. 1883. prešao u ruke novih urednika (Klaić i Maravić) i pokušava da nastavi Šenoinim smjerom, ali dakako da i u njemu dolazi realistička struja do izražaja, naprosto zato, jer je mlađa generacija tako pisala. No to je realizam blažega stila, kakav je ostvaren u djelima ruskih pisaca, naročito Turgenjeva, a od Francuza kod Daudeta. Taj je realizam

preporučao i propagirao osobito Šrepel, jedan od glavnih kritičara i veliki popularizator ruskih pisaca kod Hrvata u devetdesetim godinama.

Sam *razvoj realizma* bio je uvjetovan i vanjskim i unutarnjim uzrocima. *Radikalizam pravaštva* kao reakcija na narodnjačke (»obzoraške«) tradicije ilirizma i idealizma u književnosti naglašavao je hrvatstvo, a realizam je u prvom naletu gurnuo do granice naturalizma. To je pomoglo uklanjanju šablone, koja je uokvirila književnost, a stvorilo je i neku atmosferu *slobodarstva i slobodoumlja,* koja je privukla i one pisce, koji nisu mnogo marili za političke ideje pravaštva. Realizam je izprva tek *izvanjskog značaja*; »izcrpljuje se u smionosti pisca, da iznese i brutalne momente života, a u jezgri je sadržaj pripoviesti romantičan« (Kumičić), ili pisac stoji prema svome predmetu hladno i objektivno (Vojnović, Draženović) — i u tomu se osjeća utjecaj francuzkog naturalizma (Zola, Flaubert), a donekle i talijanskog verizma. Kad su oko godine 1885. nastali težki dani za pravaše, a i za sav hrvatski narod, počeli su ljudi kritičnije gledati oko sebe, pa se javlja i *kritika* domaćih prilika (Gjalski »U noći«, 1886.). Opaža se zapuštenost naroda, koji izseljuje u Ameriku, a tuđinac naseljuje njegovu zemlju. Političke prilike sve su teže; i samo se pravaštvo u devetdesetim godinama ciepa i slabi. Život je sve više raztrovan, bolji se duhovi povlače u sebe, slobodne je inteligencije sve manje. Svuda vlada »očaj, praznina i malodušnost«. Pisci se sve više udubljuju u domaći život. Na njih sada djeluje znatno i ruski realizam, koji je više socialan i human. Traže se *uzroci zlu,* koje vlada (Turić, Gjalski, Kozarac) ili se crta život s ljubavlju i samilošću (Novak). Nalazeći svuda očajne prilike, koje dovode do *pesimizma* (Gjalski: »Janko Borislavić«), pisci se pomalo odvraćaju od javnoga života, bave se sve više *pojedincem,* a sve manje družtvom, sve više *dušom,* a sve manje životom (Leskovar), i tako se sprema teren književnosti »Moderne«, koja stoji pod vanjskim utjecajima dekadenata i simbolista.

Za realno crtanje života i analizu suvremenih prilika najprikladniji je književni oblik *novele ili romana,* pa zato i dominiraju u ovome razdoblju pripovjedači. Oni nam iznose ponajviše život malih provincijskih gradova, s kojima je vezana ili poviestna predaja ili su bili trgovački važni (Varaždin: Gjalski, Senj: Novak, Rieka: Kumičić), manje život sela (Kovačić), dok se Zagrebom bavi njih većina (Gjalski, Kumičić, Tomić, Novak i dr.). U njihovim je djelima obuhvaćen život gotovo svih hrvatskih krajeva (osim Međimurja): Hrvatsko Zagorje opisuju Gjalski i Leskovar, Slavoniju Kozarac i Tordinac, bivšu Krajinu Draženović, Devčić i Turić, Hrvatsko Primorje, Dalmaciju i Istru Kumičić, Novak i Car, Dubrovnik Vojnović, Bosnu Edhem Mulabdić i Osman Aziz. Realisti su prikazali čitavu skalu staleža: družtvene parazite i odvjetnike (Kovačić, Kumičić), pisca (Gjalski, Kumičić), učitelja (Leskovar), agronoma i radnika (Kozarac, Novak), seljaka primorskog [ribara, pomorca], slavonskog i zagorskog (Kumičić, Novak, Kozarac, Kovačić), a od žena ponajviše učiteljicu (Gjalski). Socialna pitanja u užem ili širem

obsegu iznieli su Kumičić, Kozarac, Novak, a psihologijske probleme Gjalski, Kozarac, Novak, Leskovar i dr.

Iste prilike, koje su pripovjedače dovodile do pesimizma, našle su kod *pjesnika* svoj izraz najprije u rodoljubnoj poeziji s mnogo patosa, koji se često gubi u verbalizmu, ali nadomješćujući ilirsku davoriju daje novu budnicu s jakim bojnim parolama (Harambašić), da preko socialnih refleksija (Hranilović, Arnold, Deželić i dr.) nađe sintezu svih idejnih strujanja svoga vremena u Kranjčevićevu pesimizmu, koji se diže do obćečovječanskih vidika.

Drama nije mogla da iznese suvremene probleme već zbog cenzure i policajnog režima. Osim nekih pokušaja (Rorauer, Derenčin, Kumičić) manje važnosti, nema do polovice devetdesetih godina ništa znatnije; onda se javlja Tresić-Pavić s historijskim dramama u stihovima, koje su bolje građene od Bogovićevih, ali idejno i sadržajno zaostaju za Markovićevima; odlikuju se retoričkim tiradama, ali nemaju scenskog života.

U devetdesetim godinama poumirala je uglavnom sva ilirska i prva poilirska književna generacija. Već g. 1887. nestaje Mihovila Pavlinovića (r. 1831.), koji je bio ne samo narodni borac za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (v. § 119.), nego i pjesnik i pisac i odličan stilista (Pjesma *Ognjišar,* 1864.; *Različiti spisi,* 1875.; *Hrvatski razgovori,* 1877.; *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji,* 1882. i dr.). God. 1889. umr'o je Ivan Kukuljević, a g. 1890. Ivan Mažuranić i Ognjoslav Utješenović Ostrožinski. G. 1893. pokosi smrt Ljudevita Vukotinovića, Mirka Bogovića, Stjepana Ilijaševića i Juru Tordinca. Godina 1894. odnosi velikog historika Franju Račkoga. Od najstarijih književnih i kulturnih ličnosti umiru u dvadesetom stoljeću: 1905. Strossmayer (r. 1815.) i Martić (r. 1822.), 1910. Trnski (r. 1819.), a od nešto mlađih, 1912. Natko Nodilo (r. 1834.) i 1923. V. Jagić (r. 1838.). Na književnom polju, ostaju relativno mlađi pisci, ali i realisti se podkraj stoljeća približuju petdesetim godinama života.

135. Pred čitaoce su pisci i pjesnici realističkoga razdoblja izlazili ovim kronoložkim redom (V.=Vienac, H. V.=Hrvatska Vila, S.=Sloboda, B.=Balkan, D. S.=Dom i Sviet, Pr.=Prosvjeta, N.=Nada, M. H.=Matica Hrvatska, D. H. K. =Družtvo hrv. književnika):

1877. Kovačić: Baruničina ljubav. V.; Ljubljanska katastrofa. »Hrv. Dom«. — *1878.* Kozarac: Priče djeda Nike. »Pučki prijatelj«. — *1879.* Kumičić: Slučaj. S. — *1880.* Kovačić: Smrt babe Čengićkinje. Sušak; Seoski učitelj. »Hrvatska«; Ladanjska sekta. »Hrvatska«; Bježi-hajka. S. — Vojnović: Geranium. V. — *1881.* Kumičić: Jelkin bosiljak. S. (M. H. 1905.); Olga i Lina. S. — Novak: Maca. H. V. — *1882.* Kovačić: Fiškal. S. — Kumičić: Neobični ljudi. V.; Primorci. H. V. — Draženović: Siromah Janko. V. — *1883.* Kumičić: Začuđeni svatovi. V. (M. H. 1910.); (O romanu. H. V.). — Novak: Baba Marta. V. — Harambašić: Ružmarinke; Slobodarke. — *1884.* Kovačić: Smetanje posjeda. V.; Doktor Marko u kajgani. Zadar.

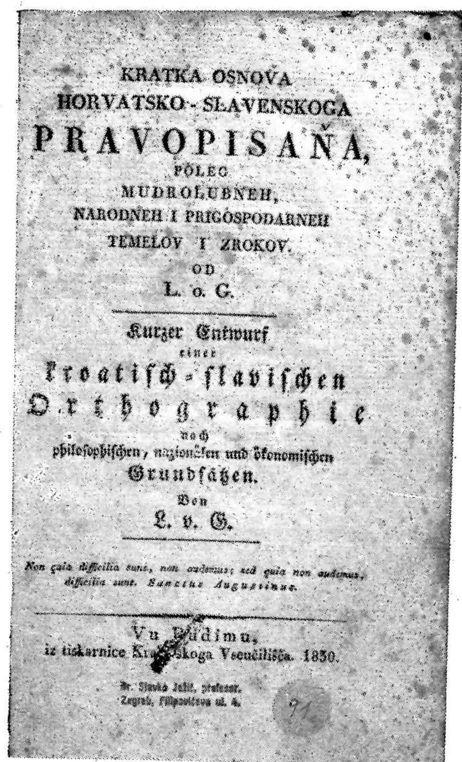
— Kumičić: Ubilo ga vino. S.; Gospođa Sabina, M. H. — Novak: Mlinarov jedinac. H. V.; Marko Finderlić. H. V., Poštenjak. V.; Putem. V. — Gjalski: Illustrissmus Battorych. V.; Maričon. V. — Turić: U mraku. V.; Pod kabanicom. H. V. — Draženović: Crtice iz hrv. života. Hartman. — Vojnović (Sergij P.): Perom i olovkom. M. H. — (Pasarić: Hoćemo li naturalizmu? V.). — *1885.* Kumičić: Sirota. M. H. — Gjalski: U novom dvoru. V. — Novak: Mile Ratković. H. V. — Fran Mažuranić: Iz »Lišća«. V. — Tordinac N.: Seoske bajke i bajalice. Đakovo. — Kranjčević: Bugarkinje. Senj; Uskočke elegije. V. — Hranilović: Žumberačke elegije. V. — *1886.* Kovačić: Među žabari. B. — Kumičić: Pod puškom. B. — Gjalski: U noći. V.; Pod starimi krovovi. M. H. — Vojnović: Ksanta. M. H. — (Lovrenčević: Pesimizam. B.). — *1887.* Gjalski: Janko Borislavić; V.; Tri pripoviesti bez naslova. M. H. — Kozarac: Biser-Kata. V. — Fran Mažuranić: Lišće. Hartman. — Draženović: Iskrice. Senj. — *1888.* Kovačić: U registraturi. V. — Gjalski: Biedne priče. M. H. — Kozarac: Proletarci; Naš Pilip; Kapetan Gašo; Slavonska šuma. V.; Krčelići ne će ljepote. D. S. — Novak: Pavao Šegota. M. H. — Turić: Hajduk Ivan. V. — (Šrepel: Šopenhauerova karakteristika života i smrti). — *1889.* Kumičić: Teodora. M. H.; Saveznice. D. S.; Preko mora. Hartman. — Gjalski: Đurđica Agićeva. V. (M. H. 1903.). — Kozarac: Mrtvi kapitali. V. — Novak: Podgorske pripoviesti. M. H. — Turić: Darovi svieta. D. S. — Vojnović: Psyche. M. H. — *1890.* Kumičić: Otrovana srdca. D. S.; Crn Božić. Hrvatska; Tri mučenice. Hartman; Sestre. — Gjalski: Na rođenoj grudi. M. H. — Kozarac: Dona Ines. V. — Treščec-Borotha: Zimska priča. — *1891.* Kumičić: Mladost ludost. D. S.; Br. 84. i 85. Hrvatska; Obiteljska tajna. M. H. — Gjalski: Iz varmeđinskih dana. M. H. — Kozarac: Među svietlom i tminom. M. H.; Ljudi, koji svašta trebaju. V. — Leskovar: Misao na vječnost. V. — Kranjčević: Nevinčetu; Jataganu; Smrti; Gospodskomu Kastoru; Stara priča i dr. V. — *1892.* Kumičić: Urota. D. S. — Gjalski: Osvit. M. H. — Kozarac: Moj djed. V. — Leskovar: Katastrofa. V. — Novak: Pod Nehajem. M. H. — Harambašić: Nevenke; Bog i Hrvati. Prosvjeta. — Kranjčević: Iza spuštenijeh trepavica. V. — *1893.* Kumičić: Urota. D. S. (konac). — Draženović: Crtice iz primorskoga malogradskoga života. — E. Mulabdić: Rukoviet šale. Sarajevo. — Kranjčević: Lucida intervalla; Prvi grieh. V. — 1894. Gjalski: Radmilović. V., Male pripoviesti. M. H. — Kozarac: Tena. D. S.; Tri ljubavi. Prosvjeta. — Leskovar: Poslije nesreće. V. — Novak: Podgorka. M. H. — *1895.* Kozarac: Mira Kodolićeva. Prosvjeta. — Novak: Majstor Adam. »Sv. Jeronim«. — Turić: Krivi akordi. Pr. — Vojnović: Ekvinocij. M. H. — Harambašić: Izabrane pjesme. M. H. — *1896.* Kumičić: Pobieljeni grobovi. D. S. — Kozarac: Moje susjedice »Prosvjeta«. — Leskovar: Propali dvori. M. H. — Novak: Nikola Baretić. M. H. — *1897.* Gjalski: Mors. V. — Kozarac: Tri dana kod sina. »Prosvjeta«, Emilijan Lazarević. N. — Leskovar: Jesenski cvietci. N. — Novak: Dvie pripoviesti. M. H. — Turić: San ili java. V.; Tko je kriv? V. — *1898.* Gjalski: Život jedne ekscelen-

cije. V. — Leskovar: Sjene ljubavi. M. H. — E. Mulabdić: Zeleno busenje. M. H. — Kranjčević: Izabrane pjesme. M. H. — *1899.* Gjalski: Diljem doma. M. H. — Kozarac: Oprava, V.; Rodu u pohodu. V. — Novak: Posljednji Stipančići. M. H. — *1900.* Kumičić: Petar Zrinski. — Leskovar: Priče o ljubavi. »Život«; Patnik. »Spomen cvieće«. — E. Mulabdić: Na obali Bosne. M. H. — *1901.* Novak: Dva svieta. M. H. — Draženović: Poviest jednoga vjenčanja. M. H. — Treščec: U malome svietu. M. H. — *1902.* Kumičić: Kraljica Lepa. D. S. — Vojnović: Dubrovačka trilogija. M. H. — Kranjčević: Trzaji. D. Tuzla. — *1905.* Novak: Zapreke. M. H. — *1906.* Gjalski: Za materinsku rieč. D. H. K. — Novak: Tito Dorčić. M. H.

136. U književnost ulaze prilično u isto vrieme i Kumičić i Kovačić. Ali premda je Kumičić bio četiri godine stariji, Kovačićeva je romantička »Baruničina ljubav« štampana u »Viencu« još g. 1877., za redakcije Šenoine, a osim toga je Kovačić, koji je bio žestok i nemiran duh, brzo došao u sukob sa Šenoom, pa tako njegova ličnost zapravo povezuje ne samo dvie generacije nego i dva književna stila svoga vremena.

ANTE KOVAČIĆ (1854-1889.), sin zagorskoga seljaka; počeo studirati bogosloviju, prešao na pravo, radio u pisarni dr. Franka, oženio se, doktorirao god. 1880., došao u Karlovac kao koncipient, pa u Zagreb; 1889. postaje odvjetnik u Glini, ali iste godine poludi i umre. — Uza svu tu težku životnu borbu radi neumorno na književnosti. Pjeva pjesme već od 1875. (u »Viencu«, »Hrv. Lipi«, »Hrvatskoj«), 1877. izlazi u »Viencu« roman *Baruničina ljubav,* a u »Hrvatskom Domu« pripoviest *Ljubljanska katastrofa.* 1879. i 1880. piše u sušačkoj »Slobodi« feljtone, 1880. izdaje na Sušaku travestiju *Smrt babe Čengićkinje,* a u »Hrvatskoj« pripoviesti: *Seoski učitelj* i *Ladanjska sekta* i u »Slobodi« *Bježi-hajku.* G. 1882. izlazi roman *Fiškal* (Sloboda), g. 1884. politička satira *Doktor Marko u kajgani* (u Zadru) i kratka pripoviest *Smetanje posjeda* (Vienac); g. 1886. nedovršeni roman *Među žabari* (Balkan) i pripoviest *Zanovietalo* (Balkan), te konačno g. 1888. glavno njegovo djelo, roman *U registraturi.* — Kovačićeve »Izabrane pjesme«, s predgovorom A. G. Matoša, izd. Sokol, 1908. »Smrt babe Čengićkinje«, 2. izd., Sokol, 1911. »Sabrane pripoviesti«, kao 7. knj. Savremenih hrv. pisaca, izd. D. H. K. 1910. »U registraturi« izd. M. H. 1911., 2. izd. 1919.; 3. izd. Velzek (Knjižnica hrv. klasika), 1942. Ostala djela preštampava knjižara Kugli.

Roman *Baruničina ljubav* (zapravo veća novela) podpuno je još pisan u stilu Becićeva roman-feuilletona i Jorgovanićevih pripoviesti; pun je rekvizita nižeg romantizma (bakanalska gozba, zavođenje nevine djevojke, neodržani dvoboj, hinbeni značajevi, ljubav majke prema vlastitom sinu, samoubojstvo i dr.), i po njemu samomu jedva da bi 23-godišnji pisac mnogo više značio od spomenutih svojih romantičarskih drugova u peru. Tragovi romantizma ostali su trajni i neizbrisivi na svemu Kovačićevu stvaranju. Oni su vidljivi i u pripovietci *Ljubljanska katastrofa,* koja je nastala pod dojmom đačkog putovanja s prijateljem Palmovićem po

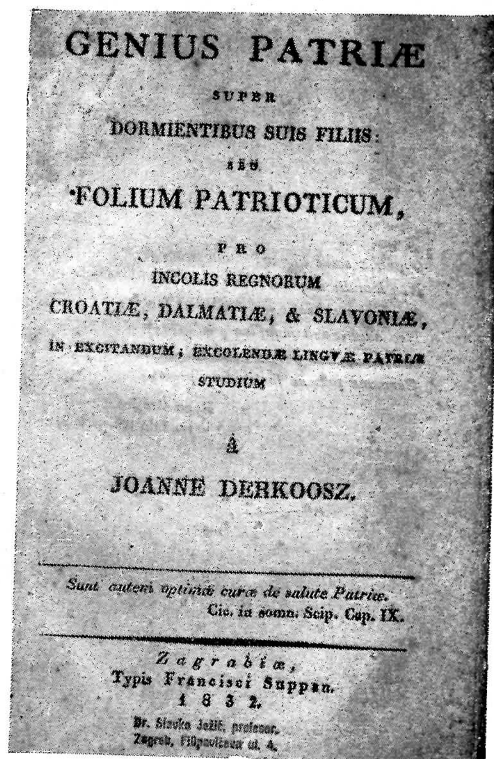

KRATKA OSNOVA
HORVATSKO-SLAVENSKOGA
PRAVOPISAŇA,
POLEG
MUDROLUBNEH,
NARODNEH I PRIGOSPODARNEH
TEMELOV I ZROKOV.
OD
L. o. G.

Kurzer Entwurf
einer
kroatisch-slavischen
Orthographie
nach
philosophischen, nazionalen und ökonomischen
Grundsätzen.
Von
L. v. G.

Non quia difficilia sunt, non audemus; sed quia non audemus, difficilia sunt. Sanctus Augustinus.

Vu Budimu,
iz tiskarnice Kraljevskoga Vseučilišča. 1830.

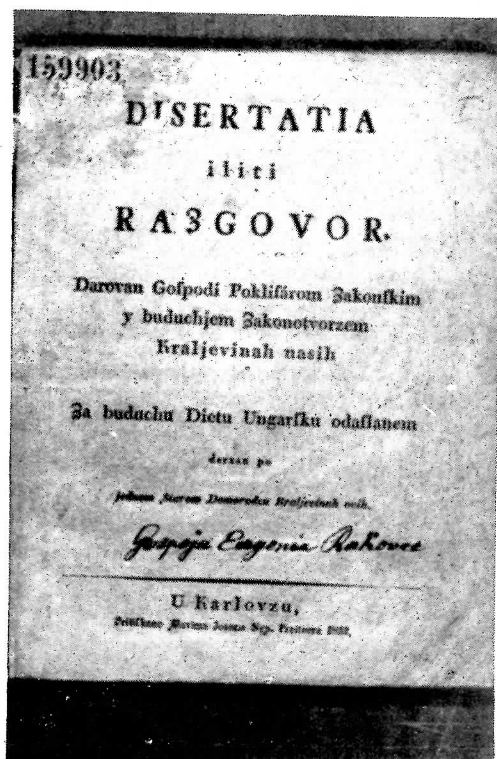
122. Lj. Gaj: Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, Budim, 1830.

GENIUS PATRIÆ
SUPER
DORMIENTIBUS SUIS FILIIS:
SEU
FOLIUM PATRIOTICUM,
PRO
INCOLIS REGNORUM
CROATIÆ, DALMATIÆ, & SLAVONIÆ,
IN EXCITANDUM; EXCOLENDÆ LINGVÆ PATRIÆ
STUDIUM
À
JOANNE DERKOOSZ.

Sunt autem optimæ curæ de salute Patriæ.
Cic. in somn. Scip. Cap. IX.

Zagrabiæ,
Typis Francisci Suppan.
1832.

123. Ivan Derkos: Genius patriae. Zagreb, 1832.

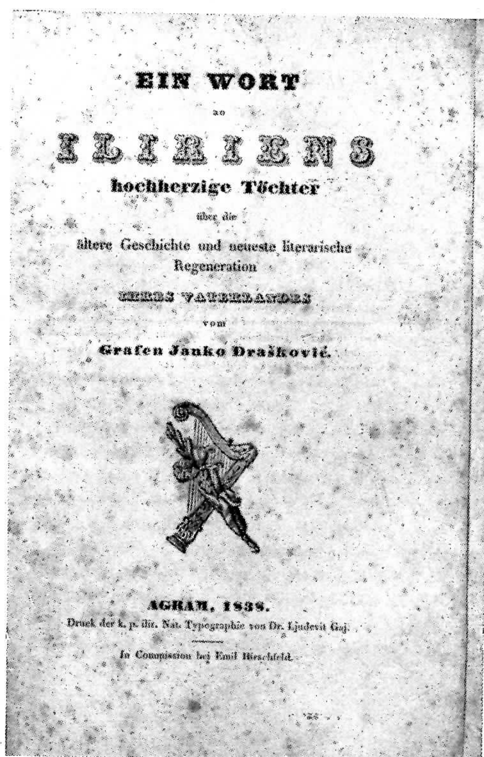

DISERTATIA
iliti
RAZGOVOR.
Darovan Gospodi Poklisarom Zakonskim
y buduchjem Zakonotvorzem
Kraljevinah nasih
Za buduchu Dietu Ungarsku odaslanem
derxan po
jednom Starom Domorodzu Kraljevinah nasih.

Gospoja Eugenia Rakovec

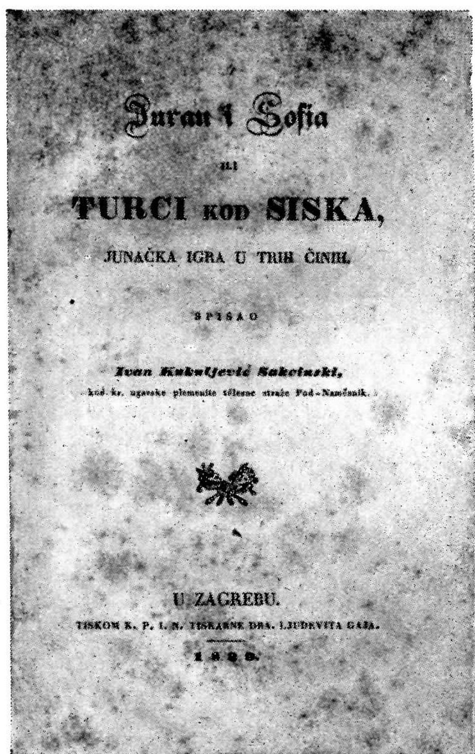
U Karlovzu,
Pritiskano Slovima Joana Nep. Prettnera 1832.

124. Janko Drašković: Disertacija iliti razgovor, Karlovac, 1832.

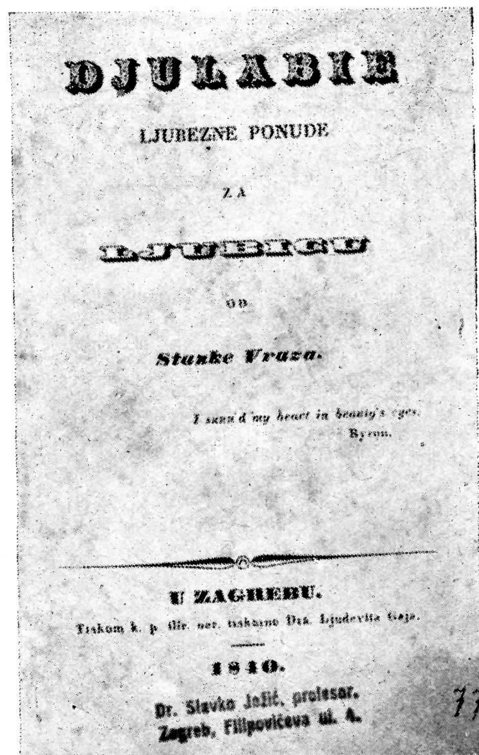

EIN WORT
an
ILIRIENS
hochherzige Töchter
über die
ältere Geschichte und neueste literarische
Regeneration
ihres Vaterlandes
vom
Grafen Janko Drašković.

AGRAM, 1838.
Druck der k. p. illir. Nat. Typographie von Dr. Ljudevit Gaj.
In Commission bei Emil Hirschfeld.

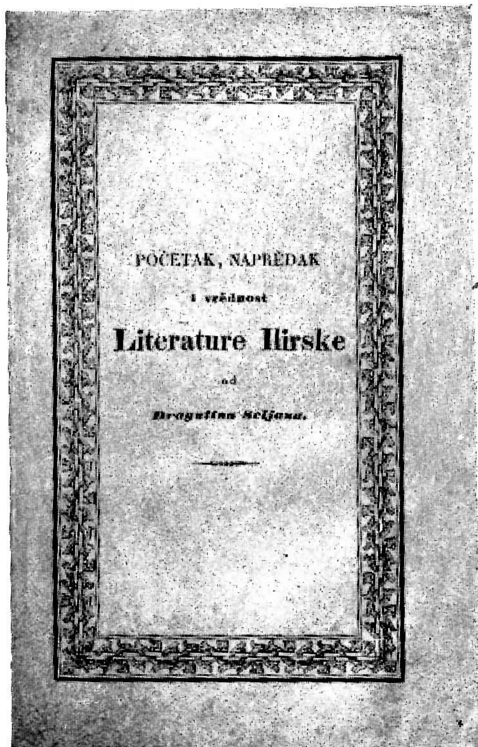
125. Janko Drašković: Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter. Zagreb, 1838.

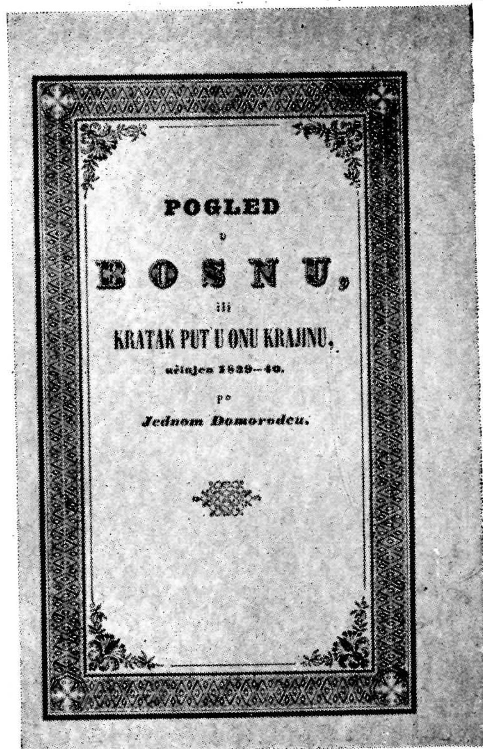
126. *Ivan Kukuljević: Juran i Sofija, Zagreb, 1839.*

127. *Stanko Vraz: Đulabije. Zagreb, 1840.*

128. *Dragutin Seljan: Početak, napredak i vriednost liter. ilirske. (Omot). Zagreb, 1840.*

129. *Matija Mažuranić: Pogled u Bosnu. (Omot). Zagreb, 1842.*

Sloveniji, i koja je kao neki pendant Šenoinu »Karanfilu s pjesnikova groba«, samo s manje romantičkog ugođaja i s manje umjetničke dotjeranosti.

U težkoj životnoj borbi kapnula je u piščevu dušu mnoga kap gorčine, a kako je po prirodi bio žestok i borben, prava »stekliška« narav, to se u njega razvila naročito jaka *satirička* žica. Ona dolazi do izraza u nizu njegovih pjesama (»Kameleonu«, 1884., »Velikom patuljku«, 1885., »Sveznalici«, 1885., »Pokornome kljusetu«, 1886. i dr.), u njegovim feljtonima, u travestiji *Smrt babe Čengićkinje,* gdje se ruga narodnjačkom »krdu«, koje podupire politiku austrijanca Ivše-bana (Mažuranića); ona si daje oduška u pripoviestima *Bježi-hajka* i *Ladanjska sekta,* u pamfletu *Doktor Marko u kajgani,* u romanu *Fiškal,* gdje se naročito karikiraju pristaše i pjesnici ilirizma, a još više u romanu *Među žabari,* koji je morao ostati nedovršen, jer su se neki karlovački građani našli njime pogođeni u svomu »jeftinom patriotizmu, jeftinim frazama i skupoj porodičnoj egzistenciji« (Matoš).

Kovačić je već u prvom svom romanu počeo da obrađuje jedan naročiti problem našega života, a to je *prielaz seljaka u gospodina.* Problem naše inteligencije, koja se pretežito rekrutira iz seljačkog staleža, podvrgli su analizi i drugi pisci (Turić, Kozarac, Novak), ali kod Kovačića nema teoretiziranja, nego se naprosto iznose proizvodi školovanja seljačke djece. A ti nisu nigdje najsretniji: najmanje je to vidljivo kod Ivana Martinića (u »Baruničinoj ljubavi«), više kod Jakoba Podgorskoga (u »Fiškalu«), a najviše kod Ivice Kičmanovića (»U registraturi«). Kovačić osjeća, da sva ona pregaranja i poniženja, što ih mora mali seljačić podnieti prije nego postane »gospodin«, nisu ni u kakvu razmjeru s polučenim uspjehom. Patnje ga slome, učine ga slabim, i onda život vitla njime, mjesto da on gospodari životom. Rezultat svih životnih napora Podgorskoga ipak je konačni slom i ludilo; Ivica Kičmanović svršava u najbezsmislenijem i najbezsadržajnijem činovničkom zvanju — u registraturi (pismohrani), a na koncu poludi i on, i zapali spise te izgori s njima. Roman »U registraturi« upravo je veličajan u svomu zamahu, pisan bez šablone, nošen snagom fantazije, ukrašen blistavim opisima snažnog naturalizma, koji prelazi u nevjerojatni romantizam — a ipak sve to spontano, neodoljivo, po unutarnjoj potrebi. Sve te realne osobe i stvari postaju pod piščevim perom instinktivno simboli sa dva lica: Mecena, Laura, Registratura — mecenatstvo i licemjerje, životni polet i razvrat, kariera i slom.

»Kovačić je bio pravaš, seljački sin kajkavskog Zagorja, uz to žestoke naravi. Žestina njegova je potencirala romantiku do divljih, velebnih vizija; seljačka narav dala mu je grubost i robustnost; zagorski kraj, humovit, gusto napučen, bez velikog horizonta, dao mu je smisao za opažanje detalja za zgusnutost stila, za koncentraciju pogleda; kajkavski duh dao mu je smisao za satiru, humor i za realizam stila . . .; pravaški odgoj, zanos, te utjecaj Starčevića, radikalizam . . ., to mu je dalo pravac i poticaj da ruši, da se ruga, da karikira cielo naše družtvo«. (Marjanović, Savremenik 1907., 77.).

13. Najveći pisac iz pravaških redova, dugo vremena smatran predstavnikom naturalizma u književnosti, bio je EVGENIJ KUMIČIĆ (1850-1904.). Rodom Istranin, iz Berseča, studirao je najprije medicinu u Pragu, ali da udovolji želji bratovoj, prešao je na filozofiju u Beču. Služio je kao nastavnik u Splitu (od god. 1873.), prijateljevao s Francuzom Vigneauxom, proveo dvie godine u Parizu (1875. do 1877.), pola godine u Mletcima, a za okupacije Bosne pozvan je pod pušku (1878.). Neko je vrieme bio informator unucima Metela Ožegovića, a onda ga je Jurković pozvao u Zagreb i namjestio na realci (od 1879/80.). God. 1882. oženio se s Marijom Maršićevom; 1883. napušta državnu službu i bavi se politikom i književnošću. Više puta je biran za narodnog zastupnika (1884., 1893., 1903.). Umr'o je u Zagrebu. Njegova djela izdaje Kugli.

Za Kumičićevo književno formiranje bile su odlučne tri činjenice: da je rođen na moru, da se književno odgojio u Parizu i da se politički opredielio za pravaštvo. Prva njegova pripoviest bila je započeta još 1874. i imala je naslov »Spljet i Pariz«, koji kao da simbolički označuje dvie velike ljubavi pjesnikove. Ta tugaljiva i romantična pripoviest izašla je pod naslovom *Slučaj* u »Slobodi« (1879.). Već u njoj se primjećuje dobar poznavalac mora i primoraca, kao i doskora u nježnoj istarskoj pripoviesti *Jelkin bosiljak* (Sloboda, 1881.). Ali iste godine izlazi i prvo njegovo djelo u naturalističkoj maniri *Olga i Lina* (Sloboda, 1881.); tu se iznosi pokvarenost suvremenoga družtva, i već se opaža značajna crta Kumičićevih junaka (premda ih je redovno crtao po živim uzorima): dobri su vrlo dobri (Olga), a zli su do krajnosti zli (Lina). Kako je Kumičić iskren rodoljub, to će se ova osebina razviti doskora tako, da će spletkari i zločinci biti većinom stranci, Niemci, Talijani ili Madžari, a plemeniti i dobri ljudi bit će dakako Hrvati. (Takvi su loši karakteri i zli ljudi na pr. u »Primorcima« Madžar Vörös, u »Začuđenim svatovima« Talijani: Saletti, Maletti, Murelli, u »Otrovanim srdcima« Niemac Plank, u »Preko mora« Talijani Stambelli i grof Sponga i dr.). Već sliedeće pripoviesti, *Neobični ljudi* (Vienac, 1882.) i *Primorci* (Hrvatska Vila, 1882.), prikazujući život građanskih primorskih krajeva, dotiču se neizbježivog sukoba između dvaju nepomirljivih elemenata, hrvatskoga i talijanskoga. Sliedeće je godine napisan najljepši između istarskih romana Kumičićevih *Začuđeni svatovi* (Vienac, 1883.), u kome se izprepliću ljubavne niti između hrvatskih i talijanskih porodica u Istri. Opisi mora, naročito za težke oluje, i ovdje, kao i inače u Kumičića, nedostiživo su plastični i pripadaju među najljepše u hrvatskoj književnosti.

Boravak u Zagrebu proširio je tematiku Kumičićeva stvaranja. *Gospođa Sabina* (M. H., 1884.) pokušaj je socialnog romana iz zagrebačke sredine, u naturalističkom stilu. Sabina je supruga činovnika, razsipna, lakoumna, spremna na intervencije, loša majka, koja kćerku tjera u nepoštenje, i loša supruga, koja muža nagoni na pronevjerenje, te upropašćuje porodicu, sve iz pohlepe za zabavama i užitcima. Taj roman ostaje jedno od najznačajnijih Kumičićevih djela. Zabavljen

saborskim poslovima g. 1884. dospije da napiše tek manju crticu *Ubilo ga vino* (Naša Sloga, 1884.), ali već sliedeće godine izlazi veća pripoviest iz istarskoga života *Sirota* (M. H., 1885.), puna romantike, ali i liepih opisa prirode. U Harambašićevu »Balkanu« priobćuje svoje uspomene na vojevanje u Bosni, *Pod puškom* (1886.), koje dakako i nisu pripoviest, ali se odlikuju potresnim i snažnim stranicama. *Preko mora* (1889.) je pjesnička idila, a *Teodora* (M. H., 1889.) obrađuje slučaj neobičnog talijanskog zločinca, koji razara čitavu jednu čestitu porodicu, u koju se uvukao kao zet. (Ista je građa i u drami *Sestre,* prikazivanoj 1890., a čak i isti junak u drami *Poslovi,* prikazanoj g. 1898.). Tih godina izlaze manje pripoviesti *Saveznice* (Dom i Sviet, 1889.), koje crtaju družtvenu pokvarenost, *Prodana srdca* (Dom i Sviet, 1890.) i *Mladost-ludost* (Dom i Sviet, 1891.). Povodom strašne smrti svoga prijatelja književnika Ante Kovačića, napisao je crticu *Crn Božić* (Hrvatska, 1890.), a godinu dana kasnije *Br. 84. i 85.,* gdje je ocrtan udes biedne slovačke djece. Družtvena je trulost prikazana još i u *Pobieljenim grobovima* (Dom i Sviet, 1896.).

Prikazivanjem negativnih strana družtvenog života, po uzoru Zole, Kumičić je stekao glas naturalističkog pisca. U stvari, on se služi samo vanjskom tehnikom naturalizma; kod Kumičića je naturalizam više manira, negoli umjetnički nazor. Opisi su mu često smioni, više puta i drastični, ali značajeve svojih osoba prikazuje romantički, a pogotovo mu je romantička fabula. Samo je to romantika negativnih tipova, pokvarenih ljudi, pa se u tom pogledu i Kumičić opasno približava roman-feuilletonu.

Iz te ga je opasnosti spasilo njegovo pravaštvo, koje ga je privelo tomu, da u borbi za hrvatska prava stane svoju pažnju obraćati sve više hrvatskoj prošlosti. Poviest mu je uostalom kao profesoru bila i struka. Iz mržnje na Austriju pravaštvo je stvorilo kult Zrinskih i Frankopana, a to je bio jedan od glavnih povoda, da je Kumičić temeljito proučio katastrofu Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana, pa je na temelju dokumenata napisao svoj historijski roman *Urota Zrinsko-Frankopanska,* koji je izlazio u Domu i Svietu g. 1892. i 1893. Iz te je građe nikla i drama *Petar Zrinski,* prikazana g. 1900., a i njegov spis *Petar Zrinski i Fran K. Frankopan i njihovi klevetnici* (1900.), odgovor na jedan neukusni pamflet nekog Mitrovića protiv hrvatskih velikaša. — Kumičićeva »Urota« naišla je na vanredan uspjeh kod hrvatske publike, koja iza Šenoe nije više imala svoga historijskog romana. U onim težkim političkim prilikama godilo joj je vidjeti urotnika protiv tuđinske vlasti, makar i u historijskoj perspektivi. Da podkriepi istinitost svoga prikazivanja, Kumičić navodi kod nevjerojatnih ili manje poznatih mjesta historijska vrela, iz kojih je crpao građu. Svojom »Urotom« stekao je Kumičić popularnost, koja se donekle približila Šenoinoj.

Kad je tako obradio odnos Hrvata prema Beču i pokazao dovoljno jasno, što oni mogu od Beča očekivati, uznastojao je, da prikaže i to, kako je stvoren

odnos prema Pešti, odnosno prema Madžarima. Zato je proučio dinastičke i političke borbe za kralja Dimitrija Zvonimira i njegove žene Lepe i dolazak madžarske kraljevske dinastije na hrvatsko priestolje. To je obradio u svom posljednjem romanu *Kraljica Lepa* (Dom i Sviet, 1902.). Premda je danas stroga kritična historija osporila izpravnost nekih vrela, kojima se Kumičić služio, ipak djelo ostavlja jak dojam na čitaoca, pogotovo prikaz ubojstva kralja Zvonimira kod »Petih crikvah« i smrti Petra Svačića kod Gvozda. Isto tako osvaja svietao lik Krešimirovićke Nede, koji je crtan naročitom toplinom.

U svojim historijskim romanima Kumičić je opet našao sebe: divni opisi mora, podle spletke i nasilja tuđinaca, ljubavna romantika, sve to na široko zasnovanoj poviestnoj osnovi, karakteristika su ovih dviju historijskih romana. Prema tomu i oni imaju sve mane i odlike Kumičićeva umjetničkog izražaja, ali historijski interes i osjećajna opredieljenost publike potiskuju još uviek uspješno sve prigovore umjetničke naravi. I još uviek privlače ti romani nove naraštaje Kumičićevim djelima, koja tako ostaju trajni elemenat izgradnje hrvatske narodne sviesti i trajna tekovina hrvatske književnosti.

138. Popularnost Šenoina nije prešla ni na Kovačića ni na Kumičića, ako uzmemo u obzir *cjelokupni* njihov književni rad, nego na KSAVERA ŠANDORA GJALSKOGA (1854-1935.). To je književni pseudonim Ljube Babića, rođenoga u starom vlastelinskom domu Hrvatskog Zagorja, u Brežicama, varaždinskog gimnazijalca (od 1863.), pravnika u Zagrebu (od 1871.) i Beču (od 1873.), i konačno (od 1878.) pristava u Koprivnici, Osieku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Sušaku i Zagrebu; kao pristav je i umirovljen (1897.), jer ga nije trpio Khuen. G. 1906. i 1913. izabran je za narodnog zastupnika koalicije, a 1917. je postao zagrebački veliki župan; ponovno je umirovljen 1919. Kao umirovljenik živio je do smrti na svom imanju u Gredicama. — »Sveukupna djela« počela mu je g. 1912. izdavati Dionička tiskara; izišlo je osamnaest knjiga; izdanje je prekinuo prvi svjetski rat, baš dok se štampao roman »Za materinsku rieč« (19. knjiga), koji u ovom izdanju nije dovršen. Autorsko pravo na nekoliko knjiga kupila je knjižara Kugli, pa ih je štampala u novom izdanju.

Premda je bio odgojen u ilirskim tradicijama, i Gjalski je prošao svoju periodu pravaškog oduševljenja, od viših gimnazijskih razreda pa do podkraj sveučilištnih studija; naročito su ga oduševljavale Kvaternikove političke razprave. No poslije se vratio slavenofilstvu, ostajući i dalje neprijatelj madžaronstva. Već u mladim godinama okušavao se u noveli, pa čak i u romanu, ali to nije iznosio u javnost. Prva mu je štampana stvar izišla u »Viencu« g. 1884. pod pseudonimom Ksaver Šandor Gjalski (prema imenu majčine obitelji), i on mu je ostao trajno kao književno ime. To je novela »*Illustrissimus Battorych*«, koja je odmah svratila pažnju na autora, a bila je nakon par mjeseci prevedena i na poljski (od Bron. Grabowskoga). Iste godine izašla je u »Viencu« i njegova novela *Maričon,* a zatim su

sliedile iz godine u godinu novele, crtice, romani. »... Sliedio sam i sliedim puteve realizma (piše o sebi Gjalski u zapisima »Za moj životopis«, Mladost, 1898.), jer taj način najviše odgovara mojoj ćudi. Kad sam uzeo pero u ruke, da pišem »Stare krovove«, bila mi je želja da predstavim i originalnost naše stare hrvatske kurije i opet da naslikam onu nježnu poeziju, što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikažem hrvatsku dušu. Tendenciji rodoljubnoj nisam se uklanjao nit joj se uklanjam. Već »Maričon« nije bez tendencije...; isto sam tako »U novom dvoru« pripustio tendenciji pristup, da pokažem mimogredce, kakva nam je aristokracija; u romanu »U noći« želio sam da pokažem, na kakve je žalostne i pogubne puteve udarila naša mladež poslije 1870... U »Trima pripoviestima bez naslova« želio sam da naslikam tragiku naših prilika zadnjih četrdeset godina, a na »Rođenoj grudi« želio sam naslikati i ljepotu ladanjskog doma i izkazati tendenciju, da se ne jagmimo za službom državnom. U »Janku Borislaviću« taknuo sam se Faustovog problema, zahađajući kod toga za tragovima naše hrvatske duše. U »Đurđici Agićevoj« želio sam predstaviti biedu učiteljice — usred zločestih jezičina naših malih mjesta. Svoje »Biedne priče« i »Male pripoviesti« pisao sam što od potrebe, da izrazim bol nad patnjom oko sebe, što opet da se dotaknem mističnih strana naše duše ili, u nekojim crtama, da pokušam slikati ljepotu. Moja »Božićna legenda«, moja novela »U žutoj kući« i »Mors« isto su zbog toga pisane«.

U tim svojim autobiografskim zapisima Gjalski je uglavnom iztaknuo stvaralačke elemente svoga književnog rada. Uz ljubav prema »dragom zagorskom kraju« našle su u njegovim djelima odraza i družtvene i gospodarske promjene, što ih je ukinuće kmetstva izazvalo u životu malih zagorskih plemića i vlastele. *(Pod starimi krovovi,* M. H., 1886., *Iz varmeđinskih dana,* M. H., 1894., *Diljem doma,* M. H., 1899. i romani: *U novom dvoru,* Vienac, 1885. i *Na rođenoj grudi,* M. H. 1890.). Tu su nezaboravni tipovi illustrissimusa Batorića, perillustrisa Cinteka, ekscelencije Borisa. Autorovi osjećajni opisi, puni ugođaja, pripadaju među najljepše i najvrednije stranice njegova stvaranja. Zbog njih su Gjalskoga nazvali čak i Homerom Hrvatskog Zagorja ili, skromnije, hrvatskim Turgenjevom. Uostalom utjecaj Turgenjeva na svoje izgrađivanje iztiče i sam Gjalski. Čitao ga je i u djetinjstvu, »ali sam bio premlad, da bih ga bio mogao i znao dovoljno procieniti«. Kad ga je počeo čitati kao studenat u Beču, »sad mi istom bude, kao da me je obasjalo sunce, sad sam istom počutio, da oko mene treperi i svjetluca najslađa poezija... Čitajući te njegove divne razkaze iz ruskih zamoka, bude i mojoj nostalgiji za domom mnogo lakše. Bilo mi je često i često kao da slušam glasove svoga doma, svojih ljudi... I možda sam već onda lovio pero u ruke, da si pravim zapiske iz domaje« (Rukovet autobiografijskih zapisaka. U knjizi »Ljubav lajtnanta Milića«, str. 186.).

Proširujući krug svoga interesa, Gjalski crta javni život u Hrvatskoj: političke prilike u doba svoje mladosti (*U noći,* Vienac, 1886.), uz »leitmotiv«:

»Značajeva, značajeva nam treba!«, a zatim i svoga djetinjstva, koje pada u doba absolutizma *(Tri pripoviesti bez naslova,* M. H., 1887.), da segne čak i do vremena hrvatskog preporoda, o kome je slušao u djetinjstvu od svoga otca Ilirca *(Osvit,* M. H., 1892., djelomično i crtice u *Malim pripoviestima,* 1894.); na preporod se vraća i u kasnijim danima *(Za materinsku rieč,* D. H. K., 1906.). Kako je dosta dugo poživio, nastoji da i događaji kasnijih vremena nađu odraza u njegovim djelima; tako svjetski rat *(Ljubav lajtnanta Milića,* M. H., 1923.) i obće prilike iza svjetskoga rata *(Pronevjereni ideali,* »Hrvat«, 1925.). U starosti nastoji da oživotvori trajnu svoju težnju i da prikaže dolazak Hrvata u njihovu današnju postojbinu, oslanjajući se na podatke Konstantina Porfirogeneta, komu je tvrdo vjerovao *(Dolazak Hrvata,* M. H., 1924.). Ali ova zadnja djela izlazila su u doba, kad mlađa generacija nije više pravo ni znala, da li Gjalski još živi, a kamo li da bi ta djela mogla biti od kakva utjecaja.

No interes se Gjalskoga već i u ranijim djelima obraćao i obćim ljudskim problemima. U to doba počima se javljati pesimističko razpoloženje u dušama hrvatskih književnika; krive su tomu političke prilike, ali i vanjski utjecaji; kod nas se već počinje pisati o Schopenhaueru (Lovrenčević, Balkan, 1886.). Sada Gjalski piše svoga *Janka Borislavića* (Vienac, 1887.). Taj hrvatski Faust, plemićki sin, koji uči sve znanosti, ne može biti sretan sa svojom Gretchen-Dorom, jer ga muči šopenhauerovska misao, da je ljubav samo sredstvo prirode za očuvanje vrste. Težak položaj hrvatskih kulturnih i prosvjetnih radnika iznesen je u dva romana. U *Đurđici Agićevoj* (Vienac, 1889.) prikazuje se, kao i u Šenoinoj »Branki«, stradanje učiteljice na selu, s nešto romantički tugaljivim završetkom, a u *Radmiloviću* (Vienac, 1894.) tragedija hrvatskog književnika, koji ne nalazi razumievanja kod publike, i nakon velikih stradanja poludi. Vjerojatno je takav svršetak izazvala tragična sudbina Ante Kovačića. U *Biednim pričama* (M. H., 1899.) dolazi do izraza samilost prema patnicima.

Konačno ima novela, koje su prožete nekim misticizmom ili, bolje rečeno, stoje pod utjecajem okultističkih i spiritističkih strujanja onoga vremena. Već u *Snu doktora Mišića* (Vienac, 1890.) dotiče se pisac problema telepatije (liečnik secira ženu, koja je poginula onako, kako je o njoj sanjao; poreže se i otruje krv). Pripoviesti »mističnoga« karaktera sabrane su u *Malim pripoviestima* (M. H., god. 1894.); tu je *Notturno* (čovjek vidi u snu pokojnu ženu, razgovara s njom, i poslije poludi), *Pelud, Kobne slutnje* i dr.

Unatoč vlastitoga njegova izticanja, da sliedi puteve realizma, nalazimo kod njega još mnogo stranica punih romantizma, koje čine spoj između Gjalskoga i Šenoe. To je i sam Gjalski uviđao i opravdavao riečima: »Dakako da nisam nikad bio, kao što i danas nisam prijatelj nikakvih t. zv. literarnih škola. Ja sam se klanjao Turgenjevu, Daudetu, Zoli, Balzacu, Flaubertu, ali nikad nisam izgubio smisla za ljepote, što se nalaze u romantičkim piscima. Napokon romanticizam otac je rea-

lizma, koji opet može mirne duše pod svoje okrilje uzeti i misticizam i simbolizam. Nisam prijatelj određenih škola u umjetnosti, jer po mom je mnienju umjetnost tek nastavak prirode«. (»Mladost«, 1898., 266.).

Razpon tematike Gjalskoga vrlo je velik i dovoljno zanimljiv ne samo za intelektualce, nego i za čitaoce iz t. zv. »širih« krugova. Zato je Gjalski najčitaniji hrvatski pisac u drugoj polovini devetoga i kroz cieli zadnji decenij devetnaestoga stoljeća, unatoč toga, što mu je jezik često dosta nemaran, i što ga je obilno i brzo produciranje dovodilo kadkad do šablonskog crtanja situacija i karaktera. Njega i u tuđini smatraju najreprezentativnijim hrvatskim književnikom, pa ga prevode i na strane jezike (poljski, ruski, češki, njemački, englezki). Mlađi pisci posvećuju mu svoja djela (Treščec, Tresić-Pavičić). Kad je nastao pokret mladih, oni ga revindiciraju za sebe. Dežman-Ivanov piše prvu izcrpiviju studiju (»portrait«) o njemu u »Mladosti« (1898., 269.). U prvom broju svog »Lovora« (Senj 1905.) donosi Nehajev reprodukciju Frangešova portreta Gjalskoga i piše uvodni članak »Gjalski«. Veli, da je to obmana, kad se Gjalski sam naziva »realistom krutim, hladnim... Gjalski se vara. On je idealista — ne idealista od plahih njemačkih, od buntovnih francezkih — on je idealista slavenski. Široki, dobri idealista, koji nikada nije prestao vjerovati u napredak, u sposobnost, u život, u dušu svoga naroda«. I završava: »Pitaju me, što hoću u »Lovoru«? — *Gjalski.* — Eto to je moj program...« Ugled je Gjalskoga tolik, da ga mladi biraju za predsjednika svoga Družtva hrvatskih književnika, i izdaju njegov roman »Za materinsku rieč« (1906.).

Pa ipak, plodni i oplodni dio stvaranja Gjalskoga završen je na prielazu stoljeća. On je dao, što je umjetnički mogao. Kasnije ga podržava *prestige,* što ga je stekao dotadanjim svojim radom. Kako je dosta dugo poživio, on i kasnije stvara, ne mnogo i ne na visini zrelih svojih radova. Međutim su i »mladi« iz početka 20. stoljeća postajali stari. A Gjalski je još uviek živio. Novi «mladi« nisu više imali shvaćanja za njega; bio im je predalek. Svjetski rat je uzburkao duhove, a mladi buntovnici obarali su sve stare svetinje. I Gjalskoga. To mu je kadkad ogorčilo stare dane. Ali danas, kad ga više nema, jasno je vidljivo, što je ostavio kao baštinu potomstvu. To je ciela mala biblioteka, u kojoj su sadržane brige, ideali, nastojanja, nadanja i stradanja generacije osamdesetih i devetdesetih godina devetnaestoga vieka. Tamo je mjesto književnika Gjalskoga.

139. Najmanje formalne umjetničke dotjeranosti unosi u svoja djela Vinkovčanin JOSIP KOZARAC (1858-1906.), koji je u Beču svršio Visoku školu za kulturu tla (1875-79.), a zatim službovao kao vježbenik i kasnije šumarnik u Vinkovcima, dok je najugodnije i za književni rad najplodnije doba svoga života proveo kao upravitelj državne šumarije u Lipovljanima, u kotaru novskomu (1885. do 1895.). Umro je od sušice u 48. godini života. »Sabrana djela« izdala mu je knjižara Kugli u redakciji Ise Velikanovića (s. d.).

Kao student u Beču Kozarac se oduševljava Turgenjevom, Shakespeareom i Molièreom. Najprije pjesnikuje, a zatim misli, da će postati dramatik; sasstavlja svoje slabe dramske pokušaje: *Tartuffeov unuk* (Sveslav. almanah, 1878.) i *Tunja Bunjavilo* (prik. 1879.). Ali već tada piše gospodarstvene crtice u obliku pripovjedčica, *Priče djeda Nike* (Pučki prijatelj, 1878.). A kad je počeo služiti u Slavoniji, napustio je i pjesmu i dramu, te stao proučavati tamošnje ljude i njihov život, promatrati zlo, koje narod bije, razmišljati o njegovu uzroku i tražiti načina, kako da se zlo ukloni.

U prvim svojim pripoviestima slika Kozarac objektivno, tvrdo i realistički slavonski život i različite tipove, koje je tamo sreo, (a na to se povraća kadšto i kasnije): razvratne žene *(Biser-Kata,* Vienac, 1884. i poslije *Tena,* Dom i Sviet, 1894.), seoskog zvekana i baksuza (*Naš Pilip,* V. 1884.), pokvarenu i umišljenu poluinteligenciju (*Proletarci,* V. 1885.), bistrog i zubatog seljaka *(Kapetan Gašo,* V., 1885.), braću, koja se zbog ljubavi zavade, ali se kao proračunani i škrti seljaci opet pomire *(Krčelići ne će ljepote,* Dom i Sviet, 1885.), kradljivce *(Ljudi, koji svašta trebaju,* Vienac, 1891.), ljude, koji u težnji za višom karierom gube ponos i osjećaje te postaju nesretni *(Emilijan Lazarević,* Nada, 1897.) i dr.

Zalazeći doskora dublje, traži uzroke propadanju Slavonije i nastoji pronaći način, kako da se tomu doskoči. Zlo, koje bije Slavoniju, ovo je: žena ne će da ima porodicu, podaje se razvratnu životu, a mužkarac ne će da radi, odbija se od zemlje i prepušta je tuđincu. Tako propada dvostruki kapital: zemlja, koja ostaje neobrađena, osim ako padne u ruke strancu, i čovjek, koji postaje činovnik, prodaje se za golu krajcaru, »koja kao ukleta ne nosi poput ostaloga novca kamate, nego rađa vječnim dugom«, a k tomu otima čovjeku slobodu, i tjelesnu i duševnu. »Nevidljivim okovima sapela je i tvoje tielo i tvoju rieč i tvoj duh. Ti nisi svoj, tvoja suština nije tvoja, jer ti moraš raditi, kako drugi želi, ti moraš misliti, kako taj drugi zapovieda« (»Živi kapitali«). Čovjek bez zemlje i zemlja bez čovjeka, to su *mrtvi kapitali.* Tako i Matković upravitelj vlastelinskog dobra i njegov pristav Lesić, vole zemlju i razumiju njezinu vriednost, a jednako i Matkovićev sin Vinko i kći mu Anka, dok mu žena i druga kći Nela čeznu za gradom; konačno se Nela udaje za siromašnog i zavisnog činovnika, a Anka polazi za Lesića, da u prirodi, među narodom, izkoriste mrtve kapitale zemlje i provedu život liep i dostojan čovjeka. (*Mrtvi kapitali,* Vienac, 1889.).

»Mrtvi kapitali« najznačajnije su djelo Kozarčevo. U romanu »Među svietlom i tminom« varira istu temu. Jakov Klarić, sin bogate seljačke porodice, ne svršivši ni četiri razreda srednje škole, potucao se kao žandar, lugar, pisar i dnevničar, da konačno postane načelnik u selu Žabarski Bok i služi tuđinskom režimu. A i nadareni zanesenjak Josip Ratković, koji sanjari o reformama ljudskoga družtva, ali se ne može odlučiti na pravu akciju, nego se vječno koleba, pada kao opozicioni kandidat na izborima — te konačno nalazi sadržaj i smisao svoga života u

povratku k zemlji. Oženivši čestitu Klarićevu kćerku Terezu, on izriče zadaću pravog i podpunog čovjeka: biti *gospodar svoje žene i sluga svoje zemlje.* Tužimo se na zapuštenost seljaka, ali velika krivnja pada i na našu nedozrelu inteligenciju, koja je prekinula veze s narodom, iz koga je nikla. Leteći za svietlom prosvjete, ona ostavlja svoj narod u tmini. *(Među svietlom i tminom,* M. H., 1891.).

Kozarac se vraća na taj problem i u svom posljednjem djelu *Živim kapitalima,* što ih je počeo pisati pred smrt, no nije ih dovršio. Mladi se čovjek posvetio birokratskoj karieri, ali kad vidi težke rane našega socialnoga i političkoga života, »dojadi mu gospodski život, ostavi službu i družtveni položaj, te se vrati k rođenoj zemlji, k plugu i k motici, odakle je i došao«. Tako Kozarac postaje idealista. »Ja odilazim od vas *idealista* (piše Kozarac u jednom pismu pred smrt); bio sam realista diljem svega svoga života i rada, a sada iznosim tip, kojega oko nas nema. Gdje je uistinu moj junak iz »Živih kapitala«? Nema ga još...« — Otuđenje između sela i grada, kao i neprirodan gradski život, pokazao je Kozarac u svojim novelama *Tri dana kod sina* (Prosvjeta, 1897.) i *Rodu u pohodu* (Vienac, 1899.), a svojoj ljubavi prema šumi daje oduška u značajnoj crtici *Slavonska šuma* (Vienac, 1888.).

Kasnije prelazi i na psihologijsku novelu. To su njegove *Tri ljubavi* (Prosvjeta, 1894.), *Mira Kodolićeva* (Prosvjeta, 1895.) i *Oprava* (Prosvjeta, 1899.). Tu Kozarac napušta objektivno realističko opisivanje: u »Tri ljubavi« otvoreno je subjektivan, a u »Miri Kodolićevoj« topao i čuvstven, premda se i tu osjeća realističko pero, koje oštro zadire u tužnu zbilju: žena zapuštena od muža nalazi sreću s drugim, koji je istinski ljubi. »Moji su ljubimci među mojima pripoviestima: »Tri ljubavi« i »Mira Kodolićeva« — novele bez tendencije, izpjevane po onoj Radičevićevoj: »da zagudim, da mi srdcu odlane u grudim...« (Autobiografija). — Umjetnički mu je dotjeranija jedna od zadnjih radnja *Oprava,* psiholožka studija, blizu stilu Leskovarovu: sušičav čovjek, počinje nakon mnogo godina sumnjati o vjernosti svoje žene i otčinstvu djeteta, te u težkim duševnim mukama umire, odkrivši triumf »genija vrste« (pesimizam!).

Dok je inače u svojima intelektom koncipiranim djelima Kozarac hladan i tendenciozan crtač narodnih mana i zala, u ovim je kasnijim novelama pustio maha svojoj osjećajnosti i dao male umjetničke minijature. To nam svjedoči, da je i u Kozarca kucalo toplo srdce, pa da je i one dosta opore i tvrde realističke stranice ostalih djela pisala ruka čovjeka, koji je mnogo osjećao za svoj narod.

140. Najdulje je trebao da dođe do priznanja jedan od najplodnijih pisaca realizma, VJENCESLAV NOVAK (1859-1905.), premda se prvi počeo javljati, najprije doduše u stihovima (1874.), i premda se od godine 1881., kad mu je izišla pripoviest *Maca* u posebnoj knjizi, svake godine (osim 1882.) javlja po svim našim časopisima, redovno s više novela, a osim toga izlazi mu i čitav niz knjiga među

izdanjima Matice Hrvatske. Ipak, Novakova se književna reputacija ustaljuje tek podkraj devetdesetih godina, a najzrelije svoje stvari daje uistinu u zadnjim godinama života. Rođen je u Senju, od otca doseljenog Čeha i majke Senjanke, bavarskog podrietla. Bio je učitelj u Senju, a nakon naknadno svršenog konzervatorija u Pragu (1887.) dolazi kao učitelj u Zagreb na preparandiju, gdje služi (od god. 1897. kao profesor) do svoje smrti. Umr'o je od sušice u 46. godini. — Iza njegove smrti, izdalo je Družtvo Hrvatskih Književnika izbor njegovih novela pod naslovom *Težki životi* (1911.), a Matica četiri knjige *Izabranih pripoviesti* (1925-1928.). *Djela Vjenceslava Novaka* u 12 svezaka izdala je knjižara Minerva, u redakciji Slavka Ježića (1931-1933.); tu su izdane sve veće stvari Novakove i one novele, koje su izašle sabrane u knjizi; u 12. svesku preštampana su djela namienjena puku i omladini *(Majstor Adam, Maca, Iz života za život)*. Na kraju je dodan jedan kronologijski pregled Novakova književna rada, uz popis djela, koja su izašla štampom u posebnoj knjizi, te onih, koja su ostala razasuta po časopisima. (Vidi k tomu: M. Ivšić: *Bibliografi V. Novaka,* Hrv. Revija, 1933., i S. Ježić: *Bibliografi V. Novaka i njihovi kritici,* Hrv. Revija, 1934.). — Novak je pisao i za djecu, te mnogo članaka i feljtona u »Obzoru« i drugim zagrebačkim dnevnicima, anonimno i pod pseudonimom, učbenike, članke i bilježke o glazbi i dr. Preveo je 8. pjevanje »Priče o Frithjofu« od švedskog pjesnika Isaije Tegnéra. Neke Novakove pripoviesti prevedene su na ruski, poljski, češki, njemački i švedski jezik.

Kao pripoviedač, Novak stoji u početku pod utjecajem starijih hrvatskih pisaca, u prvom redu Šenoe (prva pripoviest, *Maca,* 1881. romantičnog je stila), ali se poslije zadubljuje sve više u realni život, dok u zrelo doba svoga stvaranja smatra, da »pozlaćivati život u umjetnosti ne valja. Od toga dolazi razočaranje, a umjetnost gubi biljeg ozbiljnoga duševnoga rada. Treba upirati prstom u rane družtva, bez toga ne će biti nikada obćeg liečenja socialnoga zla«. (Hrv. Kolo, god. 1906., 408.). Kako najveći dio Novakova stvaranja pada u Khuenovo doba, kada se svaki jači intelektualac osjećao duševno zarobljenim, kad je činovnik morao bezpomoćno gledati propadanje vriednih i uzvišenih principa, te pobjedu zla, morao je Novak, otac brojne familije, silom prilika često zatomljivati svoje osjećaje i ostajati u svojim djelima neizrazit. Uz to ga je bieda, koje se do grla naužio za cieloga života, silila, da čim brže stvara, unoseći u djela uz bitno i nevažno, a nemajući nikad vremena, da ih naknadno dotjerava. Zato je i jači dojam nekih njegovih kraćih crtica i novela, gdje nije mogao da nagomila toliko heterogenih elemenata, kao što u duljim pripoviestima i romanima. A tamo je manje došao do izražaja i njegov nedostatak obsežnije književne kulture.

Novak je svoj neobični dar opažanja i smisao za realnost života pokazao već u prvim pripoviestima, koje opisuju život ljudi iz Podgorja, izpod Velebita *(Baba Marta,* 1883., *Poštenjak,* 1884., *Fiškalova izpovied,* 1886., *Salomon,* 1888. i dr.; *Podgorske pripoviedke,* 1889.). Tamo je prosjačenje još zanat, koji ne znači

ništa sramotno; mnogi stiču tako velike svote, pa kod kuće postaju lihvari, posuđujući novac uz velike kamate, ili Don Juani, koji hvataju u svoje pandže sirote žene, a neki čak i pokušavaju, da se prihvate kakva dostojnijega posla. Za tu siromašnu čeljad »financ«, iako biedno plaćen, predstavlja ipak neku sigurnu egzistenciju, ali kako ne smije da se ženi, živi ponajviše u divljem braku (problem *Podgorke,* 1894.). Novak gleda sve to stradanje, i samilost se javlja u njegovu srdcu; ona mu je i utisnula pero u ruku. Iz Podgorja je i junak prvoga većega Novakova romana *Pavao Šegota* (M. H., 1888.), čiju majku zapadne neočekivana baština od 10.000 forinti (romantičan motiv!); na školama u Pragu zapadne Pavao u zlo družtvo, potroši novac, propada, zaboravi na dom i na svoju prvu ljubav, te se konačno u svom kraju baca u more.

Novakova se pažnja odmah izpočetka obraća i gradu, pogotovo malogradskom i filistarskom životu (*Marko Finderlić,* 1884., *Mile Ratković,* 1885.). U prvome redu ta je pažnja posvećena piščevu rodnom gradu Senju; njegov je život obrađen u više romana te duljih i kraćih pripoviesti. Zato su Novaka neki nazvali i »Šenoom Senja«; ali Novak ne iznosi starije poviesti grada Senja (osim u *Na smrtnoj uri,* Vienac, 1897. pod utjecajem Šenoe), nego njegov prielaz izpod njemačke vojničke uprave pod vlast građanske Hrvatske (*Pod Nehajem,* M. H., 1892.) i njegovo gospodarsko propadanje u 19. stoljeću (*Posljednji Stipančići,* M. H., 1899.). »Posljednji Stipančići« najbliži su onom sumornom razpoloženju, koje se odrazilo »Pod starimi krovovi« Gjalskoga, u Leskovarovim »Propalim dvorima« i nešto kasnije u Vojnovićevoj »Dubrovačkoj trilogiji«. U svima tima djelima jedan stari sviet propada, iz njih odjekuje elegični ton umiranja. Ali Novakov smisao za realnost prevladava i ovdje: čitalac nema samilosti s patricijima, koji propadaju, nego s onima, koji stradaju zbog tih patricija. Valovi narodnog preporoda dopiru i do senjskih ulica, kojima odjekuje pjesma »Još Hrvatska nij' propala«, i tako se oči od tragedije pojedinaca obraćaju k svjetlijoj budućnosti narodne cjeline, u kojoj će i pojedinci biti sretniji.

Romani i pripoviesti iz života gradskoga svieta, napose činovnika, intelektualaca, tipova iz kancelarija ili redakcija u znatnom su broju zastupani u Novakovu književnu radu. Uz »Pavla Šegotu« pripadaju ovamo, od većih stvari, *Nikola Baretić* (M. H., 1896.: nesuglasice inteligentna čovjeka u životu, u družtvu i braku), *Dva svieta* (M. H., 1901.: opreka između svieta sanja i zbiljskoga života, od čega glazbenik Amadej Zlatanić poludi), *Zapreke* (M. H., 1905.: Viktor Jerković je protiv svoje volje, a po želji roditelja postao svećenik; pregorjevši veliku mladenačku ljubav, ostaje ipak svećenik, a njegova nesuđena odlazi u Ameriku) i *Tito Dorčić* (M. H., 1906.: priprosti, ali imućniji ljudi sile sina u škole; dok bi on po zakonu nasljedstva bio izvrstan ribar, postaje loš »gospodin«; unesrećuje inteligentniju ženu, osuđuje na smrt nevina čovjeka i od grižnje savjesti poludi). Inače u pripoviestima iz ovoga kruga crta sitne birokratske tipove, koji žive samo za

svoje akte i za karieru. Novak je izvrstan crtač ovih puzavih tipova, servilnih prema višima, surovih prema nižima; čovjek viših sposobnosti mora da strada u ovakvoj amoralnoj sredini. Što je tomu krivo? Naš začmali milieu, naše biedne političke i socialne prilike, odgovara Novak. (*Što je krivo?* 1897.). Osuđivao je diletantizam naše politike. O lozinki, da nas mogu spasiti samo značajevi, on misli, da je značaj doduše predpostavka za javni rad, ali u politici ovo veličanje značaja rađa opasnošću svojeglavosti i izpraznih stranačkih borba. Narodu treba najprije osigurati kruh. Za Novaka su »glad i ljubav dvie najjače poluge u radionici prirode«. »Siromaštvo je najveća nesreća narodna, osiromašen se gladan čovjek i žena mogu pridobiti za sve. Glupo je zahtievati, da čovjek, koji se s glađu bori, bude na jednakoj moralnoj visini kao čovjek, koji ne poznaje oskudice« (Livadić).

Zato Novak zalazi još dalje i dublje, u velegradsko predgrađe i podzemlje. Tu je sviet radničke sirotinje, koja pogiba od tuberkuloze po vlažnim podrumskim stanovima; siromašnih đaka, koji stradavaju od biede i glada; propalih talenata i bezkućnika. Tako postaje socialni pisac, premda je prije karikirao socialističke demagoge (*Majstor Adam,* 1895.). Ali značajno je za Novaka, da se kroz njegova djela provlači neka njegova osobita filozofija ljubavi i praštanja. Zato one njegove pripoviesti, koje govore o ljudima s bezgraničnom i naivnom dobrotom pripadaju među najbolje, što je napisao (*Fiškalova izpovied,* 1886., *Salomon,* 1888., *Po smrti,* 1890., *Klara,* 1892., *Prva plaća,* 1894., *Pod priekim sudom,* 1896., *Podgorska lutrijašica,* 1899., *U glib,* 1901., *Jerko Dropalo s nadimkom Dobrićak,* 1902., *Pred svietlom,* 1903.), a neke i među najljepše stranice hrvatske književnosti (*Jana,* 1901., *Iz velegradskog podzemlja,* 1905.). »Pa makar broj takvih strana bio i malen, one su takve, da se po njima ovaj naš pisac uzdiže ne samo nad osrednje, već i među prve pisce našega realizma — a po nekim je svojstvima i jedini pisac svoje vrste«.

U Novakovim se književnim djelima odrazuje sav hrvatski narodni i družtveni život krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga vieka. Za razliku od Gjalskoga, koji je više prikazivao izvanjske strane hrvatskoga javnoga života, Novak je zalazio više prema dnu toga života, prikazujući ono, što se skriva izpod površine. Ali »osnovni osjećaj, koji iz svih Novakovih djela... izbija o ličnosti njihova autora, jest osjećaj neke zaturenosti i bezpomoćnosti čovjeka, koji vanredno dobro opaža sve zlo oko sebe, njegove nosioce i uzročnike, no koji nema snage, da oštro reagira na sve to, već prolazi svietom uz osjećaj tihe tuge u gušenju vlastitih suza«. U svojim djelima nije Novak iznosio nekih naročitih vlastitih pogleda na sviet i život, ali kod njega nisu osobe samo neke figure, što ih pisac gura, da predstave neke ideje, nego su to pravi ljudi »sa svojom krvavom nutrinjom, sa svojim velikim patnjama i malim radostima«. To čini, da je Novak »u neku ruku kopča između hrvatskog realizma i hrvatske Moderne, u kojoj je na prvo mjesto došao individuum«. (Barac).

141. Podkraj osamdesetih i početkom devetdesetih godina došlo je u hrvatskoj književnosti do prielaza socialne pripoviedke u psiholožku. U to se doba javlja kao pripovjedač JANKO LESKOVAR (r. 1861.), koji svojim djelima pripada posve ovoj drugoj razvojnoj fazi. Svršivši 1884. preparandiju u Zagrebu, službovao je kao učitelj u različitim mjestima Slavonije i Hrv. Zagorja; kod čega su mu književno najplodnije godine službovanja u Krapinskim Toplicama (od 1891.) i Krapini (od 1897.). G. 1899. dolazi u Karlovac, 1906. u Zagreb, 1908. kao županijski školski nadzornik u Osiek i iste godine u Zagreb. Umirovljen g. 1914. živi u rodnom mjestu Valentinovu i bavi se ekonomijom. Pripoviesti su mu: *Misao na vječnost,* (Vienac, 1891.), *Katastrofa* (Vienac, 1892.), *Poslije nesreće (Vienac,* 1894.), *Propali dvori* (M. H., 1896.), *Jesenski cvietci* (Nada, 1897.), *Sjene ljubavi* (M. H., g. 1898.), *Priča o ljubavi* (Život, II., 1900.), *Patnik* (Spomen-cvieće, 1900.), *Bez doma* (Na domaćem ognjištu, 1901.), *Kita cvieća* (Nada, 1903.), *Izgubljeni sin* (Vienac, 1903.), *Kraljica zemlje* (Sielo, 1905.). — Posebno izašlo, osim izdanjâ M. H.: »Katastrofa« (Dion. tiskara, 1892.; sadržaje i »Poslije nesreće«) i »Pripoviesti« (Hrv. pripoviedači, izd. dr. Vodnik; 7 prip.).

Osobe Leskovarovih pripoviesti veoma su osjetljivi i uznemireni duhovi, koji razkapaju po svojoj unutarnjosti, motre i razčlanjuju svaki njezin pokret i dolaze do spoznaje, da ništa u svemiru ne gine i svaki se prošli grieh osvećuje. To ih čini pasivnima i onemogućuje im svaki odlučni zahvat u realnom životu. Oni kao da uživaju u toj introspekciji i autoanalizi, u nekom etičkom fatalizmu, koji se rodio iz Schopenhauerova pesimizma. U *Misli na vječnost* učitelj Đuro Martić ne može da se poda novoj ljubavi, jer mu je jedna mladenačka završila samoubojstvom djevojke, koja ga je ljubila, pa kod pomisli, kako ništa nije izgubljeno, jer sve što se zbilo, leti od zviezde do zviezde, u svemir, u vječnost — i on poludi. *Katastrofa* jedina crta izvanjski život: biedu, bolest i smrt sušičavoga pučkog učitelja u borbi za svagdanji kruh. U pripoviesti *Poslije nesreće* traži Ivan Ivanović, koga je prevarila žena, zaborav u pesimističkim knjigama Schopenhauerovim, i živi sa ženom kao dvie sjene jedna pokraj druge. Nađu se kod odra djeteta, ali u Ivanovića provali opet jad na ženu i iztjera je napolje, u taman i hladan hodnik, a izpod gomile filozofskih knjiga izvlači davno zaboravljeni misal (bio je prije teolog) i zapjeva nad odrom mrtvoga Ivice psalam »Laudate pueri dominum«... U romanu *Propali dvori* ekonom Pavao Petrović razvrgava zaruke s bogatom udovicom zbog ljubavi prema plemenitaškoj djevojci Ljudmili Borkovićevoj. Ali razstavlja ih razlika među visokim, otmjenim svietom i nizkim ljudima novca i svagdašnjosti. Petrovićev otac uvriedi te plemiće, koji padaju na sve niže grane, pa se tako razvrgne ta ljubav. Petrović, neodlučan čovjek, nije nikad pošao za Ljudmilom, i provodi dane u nezadovoljstvu uz otca, s kojim se ne razumije. »Leskovarski« motiv: nešto, što je izvan naše moći, razlika krvi, muti harmoniju života. U *Jesenskim cvietcima* ne može udovac Imrović da se preda ljubavi prema čis-

toj i vedroj djevojci Olgi, jer ga muče misli na pokojnu ženu i djecu, pa se boji, da bi mogao otrovati život sebi i njoj. Iz »krajeva vječne šutnje« ne može da se zakorači u život... U romanu *Sjene ljubavi* Marcel Bušinski, koji se već nakušao ljubavi, hoće da se privije uz netaknutu učiteljicu Ljerku. Ali prošlost se vraća u prilici bujne žene Helene, i ne mogući se oteti Heleni, gubi Ljerku, premda je ova bila spremna da mu oprosti... To je glavni dio Leskovarova rada. Dolazeći u grad, zaposlen zvaničnim poslovima, radi manje književno, a i što radi, većinom su kraće crtice, kao nacrti za veće, ali neizrađene pripoviesti. No i u njima ostaje osnovni ton neke rezignacije i nemoći: trgovački agenat sanja o porodičnoj sreći, koje nikad nije dočekao *(Bez doma)*, mladi vlastelin gine u tihoj ljubavi prema ženi svoga prijatelja, a ova mu se baca u naručaj baš u času, kad mu je taj prijatelj našao bogatu zaručnicu, a sada ubija handžarom svoju ženu *(Priča o ljubavi)* i dr.

Leskovarova lica »nisu toliko objekti vanjskoga svieta, koliko projekcije njegove vlastite vanredno osjetljive duše. Sve su njegove novele samo variante na istu temu, naime na vlastite duševne doživljaje, a ti su nutarnji doživljali samo odjek srodnim pobudama iz vanjskoga života« (Ogrizović). Njegova lica osjećaju ono, što pisca tišti kao misao ili spoznaja. Zato njegove pripoviesti ostavljaju dojam ugođaja (»štimunga«), što se prenosi na čitaoca. Svojim dekadentnim tonom one se odvajaju iz kruga realizma, premda je Leskovaru u tehnici pripoviedanja učiteljem Turgenjev. Tako se Leskovar prvi od starijih pisaca približio suvremenoj evropskoj problematici, i bio od mlađih, koji su težili za evropskim horizontima, pozdravljen kao njihov i kao pisac, koji »zaslužuje jedno od prvih, ako ne i prvo mjesto u savremenoj našoj knjizi« (Nehajev, Život, 1900., II, 56.).

142. Pokraj ovih velikih predstavnika realističkoga smjera u hrvatskoj književnosti bilo je i drugih pisaca, koji upodpunjavaju sliku razdoblja, dajući joj potrebitu plastičnost i punoću. Među njima je jedan od največih kasnijih hrvatskih artista, Dubrovčanin IVO VOJNOVIĆ (1857 - 1929.), koji je još za života Šenoina objavio prvu svoju novelu u »Viencu« (*Geranium*, 1880.), u kojoj se već pokazuje sklonost k simbolizmu, a godine, kad se Gjalski prvi put javlja svojim »Batorićem«, izdaje Matica Hrvatska Vojnoviću već cielu knjigu novela *Perom i olovkom* (1884.), pod pseudonimom Sergij P. Dvie godine kasnije izlazi mu i velika novela *Ksanta* u posebnoj knjizi (M. H., 1896.). Vojnovićeve novele još su romantičke u svojoj zamisli, a realističke u crtanju osoba, a pogotovo sredine. (U »Ksanti« Ivo Dubović, pomorski kapetan sumnjiva morala, gotovo neka vrsta pirata, svima je mrzak, a njegov čestiti sin Pero uzima za ženu Ksantu, kćerku jednog ortaka otčeva, kojega je također stari Dubović upropastio). To je produženje i profinjenje Šenoina idealističkog realizma. »Ksanta« obiluje sjajnim opisima dubrovačke prirode i mora. — Vojnović već u prvim novelama zalazi i u veliki sviet, ali ga trajno vuče nostalgija za njegovim rodnim Dubrovnikom. Napustivši novelu

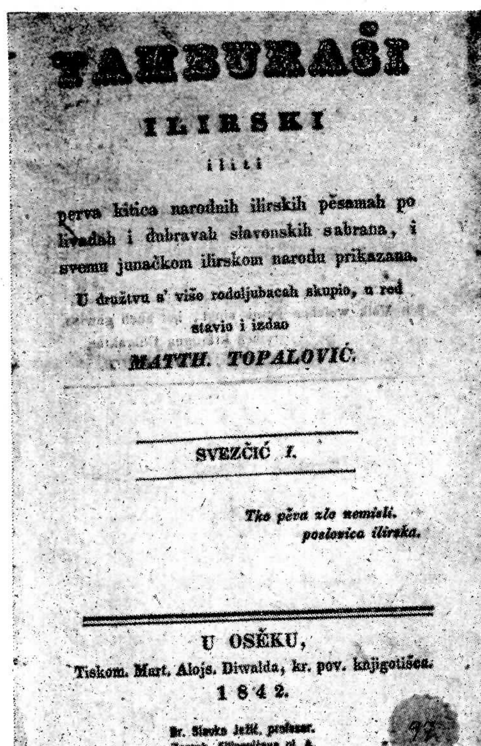
predaje se radu na drami. I radnja prve njegove komedije *Psyche* (M. H., 1889.) odvija se u umjetničkim krugovima Beča, dok se svojom dramom *Ekvinocijem* (M. H., 1895.), vraća u dubrovačko primorje (žena ubija ljubavnika, da spasi sreću djeteta). Kod pokreta mlađih, podkraj devetdesetih godina, on pristaje uz njih, i u »Životu« izlaze mu drame *Suton* (1900.) i *Allons enfants* (1901.), kasniji dielovi *Dubrovačke trilogije;* to je najznatnije i najjače Vojnovićevo djelo, u kojemu se prikazuje propadanje patricijskoga Dubrovnika u 19. vieku. Kasniji Vojnovićev dramski rad, koji se odlikuje lirizmom i patosom, u vezi je s pokretom Moderne te evropskim i domaćim književnim strujama 20. vieka *(Smrt majke Jugovića,* 1907., *Gospođa sa suncokretom,* 1912., *Lazarovo vaskresenje,* 1913., *Imperatrix,* nap. 1914., *Maškerate iz podkuplja,* 1925.; v. § 157.).

Posebno je mjesto zapremio u književnosti Novljanin FRAN MAŽURANIĆ (1859 - 1928.), sin Matije, pisca »Pogleda u Bosnu« (v. § 107.). Studirao je tehniku, poslije je prešao u vojnu službu, iz koje je odpušten 1900. Odonda mu se gubi trag; već prije je proputovao Evropu, a sada i ostale kontinente (osim Australije); izdržavao se književnim radom na stranim jezicima; umr'o je u Berlinu. — Kao poručnik počeo je pisati po uzoru Turgenjevljevih pjesama u prozi lirske crtice, koje su izlazile u »Viencu« 1885-6. i drugdje pod naslovom *Lišće* (u knjizi 1887.). Pisao je još nešto crtica i humoreska (4 crtice pod naslovom *Novo lišće,* Vienac, 1888.). Od g. 1888. ne javlja se više u književnosti do pred smrt, kad šalje Matici nove svoje crtice *Od zore do mraka* (1927.; od Matice neizdani dio izlazi pod istim naslovom: *Od zore do mraka.* Dopunjak izdanju Matice Hrvatske. »Vienac«, 1928.). — »Lišće« sadržava četrdeset crtica, pisanih lakoćom, lapidarno sažetih, snažnih i duhovitih, u kojima se odrazuju autorove misli i osjećaji; naročito provijava njima jaka patriotska nota (Par distance, Kod kuće, Usidjelica, Svemir, Jedinac, Lastavica, Gospodin učitelj, The rest is silence i dr.). Crtice »Od zore do mraka« dulje su; one su zrcalo piščeve životne mudrosti; često se približuju paraboli. U njima izneseni sviet šareniji je, osim toga više dolazi do izražaja autorova sklonost refleksiji. Naročito su liepe i osjećajne stranice odsjeka »Mladost-radost«, u kojima se autor podaje sjećanjima svoje rane mladosti u Novomu. Uz knjige Jagode Truhelke tu su dane najljepše stranice fine analize djetinjeg doba.

Ostali pisci nadopunjuju rad realističkih prvaka, proširujući njihova interesna područja ili zalazeći u detalje problema. Slavonija je predmet crticama i pripoviestima NIKOLE TORDINCA (1858 - 1888.), koje su više didaktične i rodoljubne, a pisane u duhu romantizma Šenoina doba *(Seoske bajke i bajalice,* 1885.; *Odabrane crtice,* M. H., 1890.). — ĐURO TURIĆ (1861-1944.) manje je pričalac, a više oštroumni promatrač naoko neznatnih stvari. Javlja se od g. 1880. novelama iz ličkoga života, naročito iz doba razvojačenja Krajine i hajdukovanja (koje se prikazuje vrlo realistički); njegove pripoviesti pune su jedrih ličkih i graničarskih

tipova (*U mraku,* Vienac, 1884., *Hajduk Ivan,* V. 1888., *Darovi svieta,* Dom i Sviet, 1889., *Supersko šetalište,* V. 1893., *Tko je kriv?,* V. 1897. i dr.). Izbor novela izdalo mu je Družtvo hrvatskih književnika (*Igra životom,* 1909.). — JOSIP DRAŽENOVIĆ (1863 - 1942.) pisao je pripoviesti, novele i crtice, koje su rađene upravo minuciozno, pisane sažetim jezikom, a osobe u njima prikazane hladnom objektivnošću, kadkada upravo ledeno; samo u prvim pripoviestima ima romantičkih tragova. Opisuje ponajviše primorski malogradski život; iznosi i biedne ljude sa dna života. (*Crtice iz hrvatskoga života,* Hartman, 1884., *Iskrice,* Senj, 1887., *Crtice iz primorskoga malogradskog života,* Senj, 1893., *Poviest jednoga vjenčanja,* M. H., 1901.). — Bosni je posvetila JAGODA TRUHELKA (r. 1864.) roman *Vojača* (g. 1899.), iz bosanskog sredovječnog života, za burnog doba »bogumila« i osmanlijske najezde. Ona je uz to pisala i psihologijske novele i pripoviesti za djecu, koje su stekle toliku popularnost te se još i danas preštampavaju (naročito : *Zlatni danci,* 1918.).

Na ove pisce nadovezuje mlađa generacija realista, rođenih oko godine 1870. Među njima se iztiče MILAN ŠENOA (r. 1869.) sa svojim simpatijama za Primorje i Dubrovnik, koje je obradio u svojim pripoviestima, dramoletima i dramama. (Drame: *Kako vam drago,* V. 1893., *Kneginja Dora,* V. 1896., *Ban Pavao,* M. H., 1903.; *Dialozi i dramoleti,* D. H. K., 1914.; romani i novele: *Exodus,* M. H., 1904., *Kvarnerske pripoviesti,* D. H. K. 1912., *Iz kobnih dana,* M. H., 1914.). Proputovao je cielu Evropu i napisao mnogo putopisa. Kao geograf bavio se i naučnim radom. Šenoin književni rad je dosta obilan, ali raznovrstan; najbolje su mu pripoviedke s kvarnerske obale, u kojima su vrlo živo i uspjelo izneseni tipovi toga kraja. — Istri i Primorju posvećen je književni rad RIKARDA KATALINIĆA JERETOVA (r. 1869.), koji se sastoji od pjesama (*Pozdrav istarskog Hrvata,* 1890. *Primorkinje,* 1896., *S moje lire,* M. H., 1904.) te crticâ i pričâ (*Našim morem i našim krajem,* 1911.); pisao je i za djecu. Najbolje se dojimaju anegdotske crtice iz primorskog života, iznesene svagdanjim realizmom. — Daleko je produktivniji drugi Istranin VIKTOR CAR EMIN (r. 1870.), pisac čitavog niza novela i romana (*Pusto ognjište,* M. H., 1900.; *Usahlo vrelo,* M. H., 1904.; *Novele:* I. Kontesa Nina, 1906., II. Neznatni ljudi, 1906., III. U mraku, 1907.; *Iza plime,* M. H., 1913.; *Starci,* novele, D. H. K., 1917.; *Pod sumnjom,* M. H., 1918.; *Nove borbe,* S. K. Z., 1926.). Premda je u Opatiji mogao naći građe za čitav niz romana u stilu Marcela Prévosta, kaže on u svojoj autobiografiji, ipak »sam ostao kod mojih kapetana i mornara, kod različnih kriza, što su za moga vieka zadesile naše more i našu zemlju« (»Pusto ognjište«: propast kapetana jedrenjače u doba utakmice parobroda; »Usahlo vrelo« je more, kad su propale jedrenjače; »Iza plime«: gospodarsko propadanje njegovih zemljaka, prodavanje zemljišta za vile u Opatiji; i sl.). Napisao je i dramu *Zimsko sunce* (M. H., 1903.) s patriotskom tendencijom; igrana mu je u Zagrebu i drama *Mrtva straža* (1924.). Car je izvrstan pisac

TAMBURAŠI

ILIRSKI

iliti

perva kitica narodnih ilirskih pěsamah po livadah i dubravah slavonskih sabrana, i svemu junačkom ilirskom narodu prikazana.

U družtvu s' više rodoljubacah skupio, u red stavio i izdao

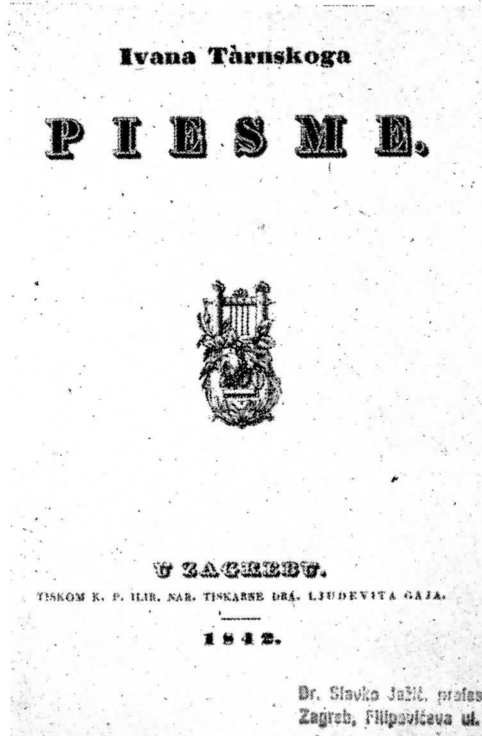
MATTH. TOPALOVIĆ.

SVEZČIĆ I.

Tko pěva zlo nemisli.
poslovica ilirska.

U OSĚKU,
Tiskom. Mart. Alojs. Diwalda, kr. pov. knjigotišca.
1842.

130. *Matija Topalović: Tamburaši ilirski. Osiek, 1842.*

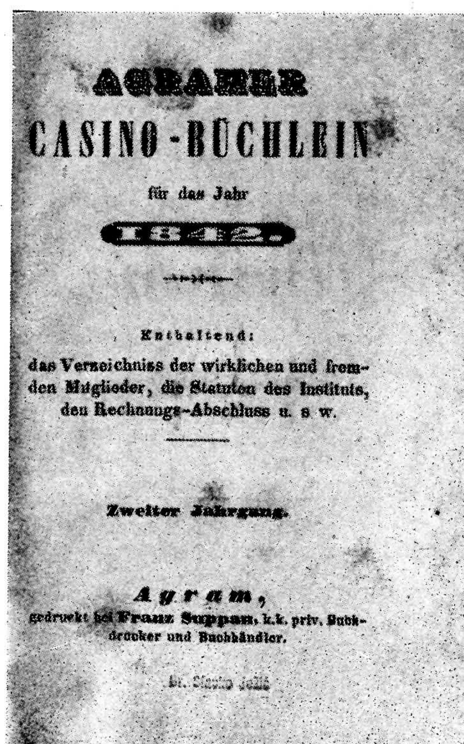
Ivana Tàrnskoga

PIESME.

U ZAGREBU.
TISKOM K. P. ILIR. NAR. TISKARNE DRÁ. LJUDEVITA GAJA.
1842.

Dr. Slavko Ježić, profesor
Zagreb, Filipovićeva ul.

131. *Ivan Trnski: Pjesme. Zagreb, 1842.*

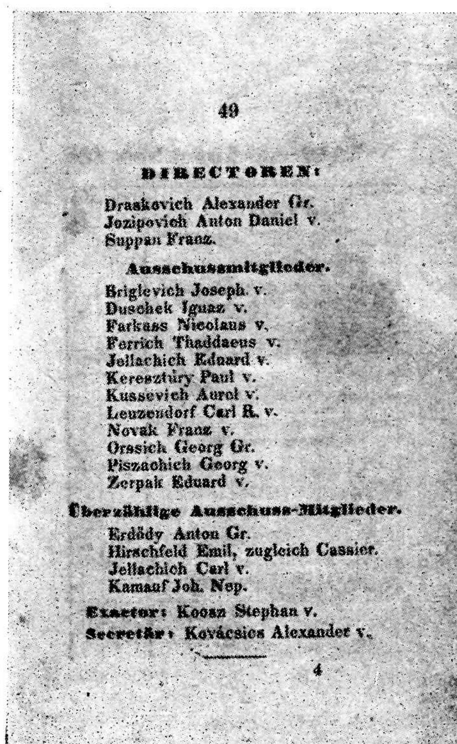
AGRAMER
CASINO-BÜCHLEIN
für das Jahr
1842.

Enthaltend:
das Verzeichniss der wirklichen und fremden Mitglieder, die Statuten des Instituts, den Rechnungs-Abschluss u. s. w.

Zweiter Jahrgang.

Agram,
gedruckt bei Franz Suppan, k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler.

132. *Agramer Casino-Büchlein für das Jahr 1842.*

49

DIRECTOREN:

Draskovich Alexander Gr.
Jozipovich Anton Daniel v.
Suppan Franz.

Ausschussmitglieder.

Briglevich Joseph v.
Duschek Ignaz v.
Farkass Nicolaus v.
Ferrich Thaddaeus v.
Jellachich Eduard v.
Keresztúry Paul v.
Kussevich Aurel v.
Leuzendorf Carl R. v.
Novak Franz v.
Orssich Georg Gr.
Piszachich Georg v.
Zerpak Eduard v.

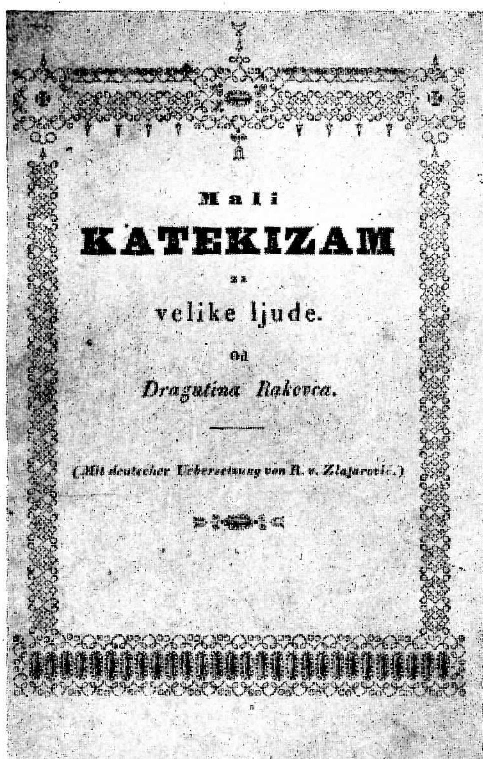
Überzählige Ausschuss-Mitglieder.

Erdődy Anton Gr.
Hirschfeld Emil, zugleich Cassier.
Jellachich Carl v.
Kamauf Joh. Nep.

Exactor: Koosz Stephan v.
Secretär: Kovácsics Alexander v.

4

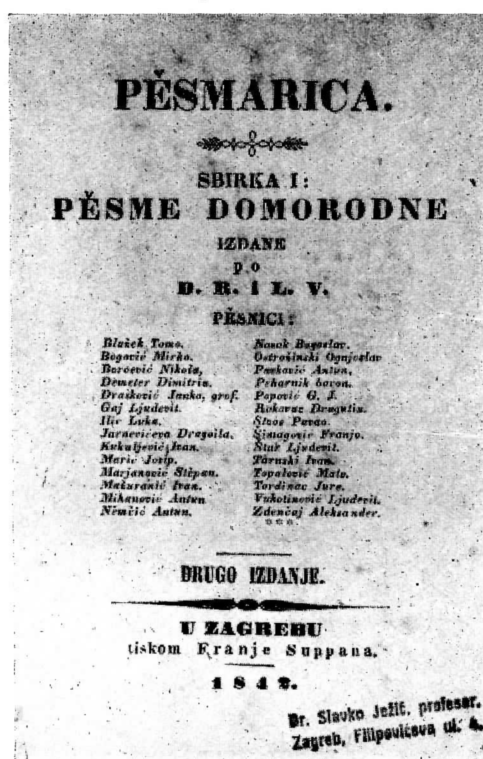
133. *Upravni odbor madžaronskog kazina g. 1842.*

Mali
KATEKIZAM
za
velike ljude.
Od
Dragutina Rakovca.

(Mit deutscher Uebersetzung von R. v. Zlatarović.)

134. Dragutin Rakovac: Mali katekizam za velike ljude. Zagreb, 1842.

PĚSMARICA.

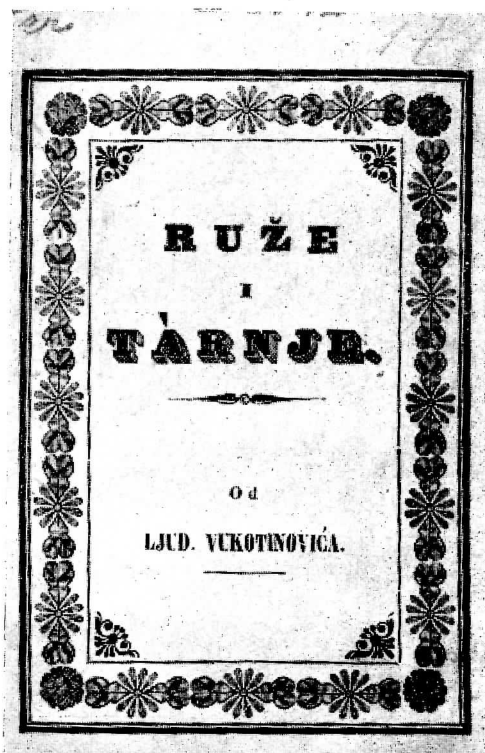
SBIRKA I:
PĚSME DOMORODNE
IZDANE
po
D. R. i L. V.
PĚSNICI:

Blažek Tomo.	*Novak Bogoslav.*
Bogović Mirko.	*Ostrožinski Ognjoslav*
Borčević Nikola,	*Puškarić Antun.*
Demeter Dimitria.	*Peharnik baron.*
Drašković Janko, grof.	*Popović G. J.*
Gaj Ljudevit.	*Rakovac Dragutin.*
Ilić Luka.	*Štoos Pavao.*
Jarnevićeva Dragoila.	*Šimagović Franjo.*
Kukuljević Ivan.	*Štur Ljudevit.*
Marić Josip.	*Tèrnski Ivan.*
Marjanović Stěpan.	*Topalović Mato.*
Mažuranić Ivan.	*Tordinac Jure.*
Mikanović Antun	*Vukotinović Ljudevit.*
Němčić Antun.	*Zdenčaj Aleksander.*
	***.

DRUGO IZDANJE.

U ZAGREBU
tiskom Franje Suppana.
1842.

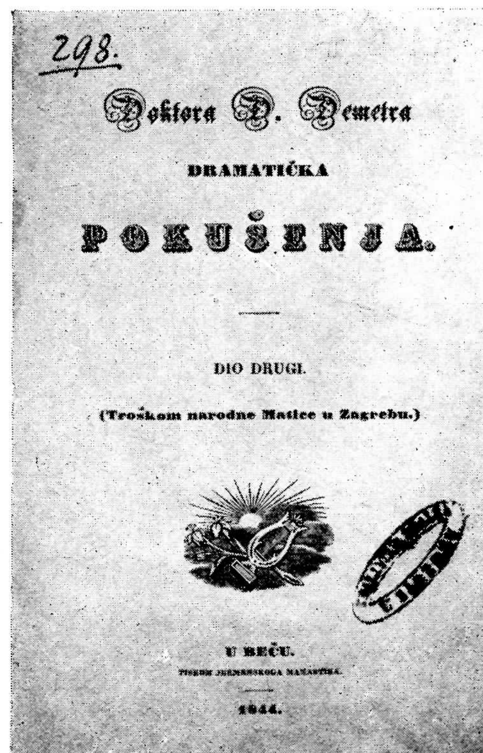
135. D. Rakovac-Lj. Vukotinović: Pjesmarica. Zagreb, 1842.

RUŽE
I
TÀRNJE.

Od
LJUD. VUKOTINOVIĆA.

136. Ljudevit Vukotinović: Ruže i trnje. (Omot). Zagreb, 1842.

Doktora D. Demetra
DRAMATIČKA
POKUŠENJA.

DIO DRUGI.

(Troškom narodne Matice u Zagrebu.)

U BEČU.
TISKOM JERMENSKOGA MANASTIRA.
1844.

137. Dimitrija Demeter: Dramatička pokušenja. II. (Teuta). Beč, 1844.

za djecu; izdavao je s Katalinićem časopis »Mladi Istranin« (g. 1909.) odnosno »Mladi Hrvat« (1910 - 1914.).

Bosnom se bavi VLADIMIR TREŠČEC-BRANJSKI (Borotha; 1870-1932.) u svojim pripoviestima *Dva naraštaja* i *Šemsudin* (Vienac, 1892.), koje su zapravo studije o srazu evropske i iztočne kulture. »Šemsudin je produkt jedne kaste, nosilac jedne ideje; on propada, jer je njegova ideja osuđena na propast«. Treščec je prvi prekinuo s romantičkim i narodopisnim načinom pripoviedanja o Bosni, kakvo nalazimo u Tordinca i Tomića. Karakter hercegovačkog muslimana prikazan je živo i realistički u crtici *Ferid* (Savremenik, 1906.). Znatnije su mu novele *Listak romana* (Vienac, 1893.) i *Ksenija* (Život, 1900.), obje izdane u knjizi *Novele* (D. H. K., 1915.), i romani *Ljetne noći* (1895.) i *U malome svietu* (M. H., g. 1901.); u ovomu romanu nastavlja Treščec donekle Kumičićevu »Gospođu Sabinu« i Tomićevu »Melitu«, dajući zagrebački »roman de moeurs«. — Prikazivanje propadanja Bosne nastavili su rođeni sinovi Bosne IVAN MILIČEVIĆ (r. 1868.) i OSMAN NURI HADŽIĆ (1869 - 1937.; na početku svoje kariere pravaš), koji su pod zajedničkim imenom OSMAN AZIZ napisali iz bosanskog života iza okupacije romane: *Bez nade* (M. H., 1895.) i *Bez svrhe* (M. H., 1896.) te zbirku pripoviesti *Na pragu novoga doba* (M. H., 1896.) i *Pripoviesti iz bosanskoga života* (Dr. svetog Jeronima, 1898.). — Ovamo pripada i nešto stariji EDHEM MULABDIĆ (r. 1864.), nastavnik po struci, urednik »Behara« (1901 - 1906.), komu je Matica Hrvatska izdala roman *Zeleno busenje* i zbirku pripoviesti *Na obali Bosne* (god. 1900.), a Muslimanska biblioteka u Mostaru pripoviesti *Nova vremena* (1914.). U njega dolazi do izražaja didaktička crta, kad iztiče prednosti školovanja.

143. Premda je za realizam najznačajnija beletristička proza, pripoviest i roman, ipak je i u tom razdoblju izpjevano obilje stihova. Neki od pripovjedača pjevali su i pjesme (Kovačić, Kozarac, Novak), ali su ponajviše kasnije od toga odustali, ili bar te pjesme ne znače najznačajnije u njihovu stvaranju. Nastavljajući Šenoinu tradiciju, pjesničtvom kao glavnim svojim književnim izrazom bavili su se, od starije generacije, Hugo Badalić i Đuro Arnold. HUGO BADALIĆ (1851. do 1900.) javlja se već od g. 1874., a pjesničku mu je slavu brzo utvrdila balada *Panem et circenses* (1874.). Priredio je za Maticu knjigu: *Hrvatska antologija. Umjetno pjesničtvo starijega i novijega doba* (1892.), koja, uz Šenoinu antologiju jedina daje pregled cieloga našega pjesničtva. Priredio je po Körneru libreto za Zajčevu operu »Zrinski«, preveo Shakespeareova »Koriolana« i dr. Bio je klasično naobražen, ali dosta male invencije, pa je i malo stvarao. — ĐURO ARNOLD (1853. do 1941.) pjevao je od g. 1873. pa do svoje smrti. Od 1894. do 1923. bio je profesorom filozofije na zagrebačkom sveučilištu, a od 1902-1908. predsjednik Matice Hrvatske, u doba borbe mladih i starih. Arnold nadovezuje na Šenoin pjesnički stil, ne donoseći nikakvih novih ličnih elemenata. (Zbirke: *Izabrane pjesme*, M. H., 1899.; *Čeznuća i maštanja,* M. H., 1907.; *S visina i dubina,* 1918.; *Izabrane pjes-*

me, M. H., 1923.). Jedno ga vrieme smatraju kao pjesnika balada nastavljačem vrste povjesticâ *(Damjan Juda, knez dubrovački,* 1885.), a vrlo je popularna, iako ne posve izvorna, njegova didaktička pjesma *Domovina* (1888.). Napisao je i niz filozofskih razprava. Kao ozbiljan radnik, iskren rodoljub i otmjen gospodin uživao je obće simpatije. Svršio je u krugu katoličkih književnika, kamo je svojom iskrenom religioznošću i pripadao. — Katolički su orientirani i pjesnici MARIN SABIĆ (1860 - 1923.), koji već od mladosti surađuje gotovo u svima hrvatskim književnim listovima, i koji se nakon težke bolesti očiju od ateista pretvorio u vatrena katolika i najboljeg hrvatskog mističkog pjesnika *(Trenutci,* 1901.), te drugi konvertit VELIMIR DEŽELIĆ (1864 - 1941.), koji je osim pjesama *(Pjesme,* 1899., *Kopnom i morem,* 1900., *Zvuci iz katakomba,* 1902.) pisao i pripoviedke u stilu Sienkiewiczevu *(U buri i oluji,* 1902., *Prvi kralj,* 1903., *U službi kalifa,* 1908., *Hadžibova kob,* 1909. i dr.) te književne i kulturno-historijske razprave *(Iz njemačkoga Zagreba,* 1901., *M. Vrhovac,* 1904., *Lj. Gaj,* 1908. i dr.). — I JOVAN HRANILOVIĆ (1855 - 1924.), grkokatolički svećenik, koji se iztakao u osamdesetim i devetdesetim godinama i kao kritičar, a bio je i oštar polemičar u borbi protiv »mladih«, bio je također pjesnik. Mnogo su uspjeha imale njegove *Žumberačke elegije* (1886.), koje su potakle Kranjčevića da pjeva »Uskočke elegije«. Hranilović je izdao i *Pjesme svakidanke* (1890.), a kod Matice su mu izašle *Izabrane pjesme* (1893.).

144. Prielaz između Šenoe i Kranjčevića tvori pjesnički rad AUGUSTA HARAMBAŠIĆA (1861 - 1911.). Sin pravoslavnog otca i katoličke matere, maturira u Osieku (1879.), radi demonstracije relegiran sa sveučilišta (1881.) bavi se žurnalistikom i književnošću na Sušaku (1881 - 83.), a onda u Zagrebu. Nakon vojske (1884 - 85.) dolazi u zatvor zbog pjesme u prozi »Tri molitve«, 1892. promovira, 1894. je odvjetnički perovođa kod dr. Franka, 1900. odvjetnik, 1901. nar. zastupnik, 1905. pristaje uz riečku rezoluciju, 1908. postaje za bana Raucha vladin tajnik. Umr'o je od paralize. — Izdao zbirke: *Ružmarinke* (1883.), *Slobodarke* (1883.), *Sitne pjesme* (1884.), pjesničku pripoviest *Rob* (1892.) i *Izabrane pjesme* (M. H., 1895.). Dr. A. Barac izdao je Harambašićevu *Antologiju* (1926.) s obširnom studijom o pjesniku. — Harambašić je pisao i pripoviesti, referate i književne ocjene, uređivao (na mahove): »Hrvatsku Vilu«, »Balkan«, »Prosvjetu«, »Preporod« i humoristički list »Tries«; mnogo je prevodio.

Harambašić je središnja pjesnička ličnost osamdesetih godina. Njegov uzpon i opadanje idu uporedo s porastom i padom stranke prava u javnom životu. On preuzima shvaćanje Šenoino, po kojemu književnost nije samo bezposlica i kraćenje vremena; »književnik uobće nije samo da zabavlja nego da prosvjetljuje narod« (Hrv. Vila, 1883., 94.). Ušao je u književnost u času, kad se zatalasao veliki pravaški pokret i predao mu se čitav, žarom mladoga srdca. Svoje »Slobodarke«

posvećuje dr. Anti Starčeviću, ukrašuje ih njegovom slikom, a u knjizi dolaze i ovakvi stihovi:

O buď'te ljudi, junački Hrvati,
Pa ustanite listom poput lava!
Slobodi vi ste već pred samim vrati,
Do nje vas vodi samo stranka prava . . .

(Slobodarke, 44.).

Slično i u drugim zbirkama:

Ja sam, draga, dobar Hrvat,
Bistra vida, uma zdrava,
Ja sam, draga, dušom, tielom,
Privrženik stranke prava!

(Ružmarinke, 58.).

Zato je i prozvan »bardom stranke prava«. I stvarno, stranka prava ga je digla i njeni pristaše pronosili su mu slavu diljem ciele hrvatske domovine. I čitava ideologija stranke odrazuje se u njegovim pjesmama; iz njih izbijaju dvie njezine najznačajnije crte: mržnja na Austriju i velikohrvatsko shvaćanje. U pjesmi »Rob« (1886.) izražava svoje misli o okupaciji Bosne, koja »još uviek . . . samo tuđeg cara služi«:

Bosno moja, težko zemlji,
Kojoj tuđin sreću nuđa,
Težko tebi, jer je tobom
Eto pala vojska tuđa . . .

Plač i lelek djece tvoje
Ti tuđinci ne shvaćaju,
Jerbo ni tvoj jezik liepi
Ni tvoj narod ne poznaju . . .

(Rob, 57).

A njegova Hrvatska ima prostrane granice:

Od Adrije tamo do hladna Timoka,
Od Balkana pa do Triglava visoka
Svud su tvoja djeca — i svud sreća huda!

(»Hrvatskoj«, Slobodarke 12.).

No Harambašić je stekao ogromnu popularnost i svojim ljubavnim pjesmama, koje doduše pokazuju malo ličnih crta, ali u ono doba slabo izdiferenciranih pojedinaca u širim slojevima bila je to »lirika đaka, seoskih učiteljica, poluinteligencije, koja se uzgajala knjigama Matice Hrvatske, Viencem, Hrvatskom Vilom itd., i koja se u svojoj seoskoj i malograđanskoj povučenosti u

doba pravaškog radikalizma ipak smatrala nečim odabranim«. A kako su mnoge od tih pjesama uglazbljene, to su s melodijom pogotovo prodrle u najšire slojeve.

Zapanjuje lakoća, kojom je Harambašić gradio stihove; zato ima u njima tako mnogo površnosti, praznine i banalnosti. On je to znao i osjetiti, pa bi onda ovako pjevao:

Eto vidiš, taj me udes čeka,
Sve će onda zaboravit mene,
A i moje pjesme skrparene!

(Hrv. Vila, 1883., 79.).

Pa ipak je u njemu, i kraj imitacije stranih uzora (Zmaj, Hugo, Stecchetti, Leopardi), bilo i nešto od istinskoga umjetnika. Patetičnost »Slobodarki« i jednostavnost »Sitnih pjesama« pokazuju, kako je imao osjećaja i smisla za to, da naravi pjesme prilagodi i njezin stilski izražaj. Harambašić je jedan od znatnih graditelja hrvatskoga stiha, koji je iza Šenoe omogućio razvoj Kranjčeviću. A kad se odbaci ogromni balast rieči i stihova iz Harambašićeva »pjesničkog žurnalizma« (kako taj rad naziva Barac) ostaje u jezgri ipak »umjetnik, koji nadvisuje prosječnost naše tadanje pjesničke produkcije i čije je značenje veće od značenja jednog Arnolda, Hranilovića, Badalića i dr.« Neke njegove pjesme svojom iskrenošću osvajaju, a pogotovo, kad pjeva o biednicima oko sebe (»Oj druzi moji, bogci, patnici!«) i kad se, slomljen životom, predaje rezignaciji (Molitva, Na Golgoti, Novi viek). U Harambašićevoj *Antologiji* (1926.) probrao je dr. Barac nešto preko dvadesetak pjesama, koje ostaju neizbrisive u poviesti hrvatske lirike, jer »ono, što je inspiriralo njega, nisu bila efemerna čuvstva, već vječna pokretala života: mladost i zanos, ljubav i pregnuće, bol, razočaranje, pregaranje. I sve je to — bar djelomično — došlo kod njega do izražaja u stihovima, koji i danas prodiru do dna srdca«. (Barac).

145. Najjača pjesnička ličnost devetdesetih godina, a i najveći hrvatski pjesnik devetnaestoga stoljeća, bio je SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (god. 1865-1908.). Rođen je u Senju (17. II.); već kao gimnazijalac je propjevao; majku je izgubio u petoj gimnaziji; iza mature morao je, po želji otčevoj, u Rim, u Collegium Germanico-Hungaricum, da se škola za svećenika (1883.), ali nakon par mjeseci svukao je crnu halju i pomoću Strossmayerovom došao u Zagreb, gdje se našao u kolu književnika oko Harambašića. Težko je živio i pošao k tetki Amaliji Lončarić u Vrhovine, gdje je izpjevao dosta novih pjesama, što ih je, zajedno sa starijima, izdao senjski knjižar Župan (*Bugarkinje,* 1885.). God. 1886. umre mu otac; te je godine položio u Zagrebu učiteljski izpit. Mjesto je dobio na trgovačkoj školi u Mostaru, no zbog denunciacija bude premješten u Livno iste godine (1886.). Iz Livna dođe u Bijeljinu (1886 - 1892.), pa opet u Livno, a odavle u Sarajevo na preparandiju (1893.). Kad je osnovan književni polumjesečnik »Nada« (1895.), Kranjčević mu postaje urednikom (s Kostom Hörmannom) i ostaje to sve

do prestanka lista (1903.). G. 1898. oženio se s Elom Kašaj i živio u sretnom braku. Te godine mu izdaje Matica *Izabrane pjesme* (1898.). God. 1902. izlaze u D. Tuzli *Trzaji*. G. 1904. rodila mu se kći Višnja, a postao je i školski nadzornik, zatim profesor i upravitelj trgovačke škole. Od te godine javlja mu se i bolest (stvaranje kamena u mjehuru), od koje se lieči u Beču, pa u Kiseljaku, a 29. listopada 1908. umire u Sarajevu. — D. H. K. izdaje mu divot-izdanje posljednjih pjesama (*Pjesme,* 1908.), koje je trebalo da svojim prihodom omogući pjesniku liečenje, ali je izašlo iza njegove smrti. D. H. K. je izdalo i njegovu *Književnu prozu* (Savr. hrv. pisci 19, 1912.), s uvodom o pjesniku od M. Marjanovića. Knjižara Vošicki izdala je izbor njegovih pjesama pod naslovom *Život i probrane pjesme* (1921.; život od Lj. Dlustuša), a Matica *Pjesme.* (Novi izbor, ur. B. Livadić, g. 1926.; novo izd. 1943.). Podpuno i kritičko izdanje svih njegovih djela u četiri svezka izdala je knjižara Minerva, a priredio dr. B. Livadić (*Djela S. S. Kranjčevića.* I. Za narod. god. 1933., II. Za čovjeka, II. Pred vizijama, IV. *Kroz život i djelo,* 1934. U kolekciji »Noviji hrv. pisci«, ur. S. Ježić).

Prvim svojim pjesmama *Bugarkinjama* pristaje Kranjčević podpuno u krug suvremene pravaške lirike, koja je kulminirala u Harambašiću, a prevladavala je u njoj domoljubna nota, »koja nadglašava i ljubav prema ženi, a i sva druga čuvstva« (»Hrvatskoj«, »Narodu«, »Hrvatskoj majci«, »Bog i Hrvati«, »Hrvatica kod kolievke« i dr.). Ipak već i u tu liriku unosi Kranjčević svoju ličnu crtu pjevajući, uz obćenite otačbeničke teme, i ljubav prema svomu rodnomu gradu (»Senju-gradu», »Na Nehaju«, Nad razsapom moga grada«). U posvetnoj pjesmi (»Uspomeni Augusta Šenoe«) proglašuje se pjesnik učenikom Šenoinim (»Na vrućem onom tvoga srdca žaru — Ja učio sam, što je dar s nebesa«...), no u stvari on je pod utjecajem svih pjesnika, koji su ga se jače dojmili (Harambašić, Vukelić, Palmović, pa i Kovačić). No i po izboru tema i po obilju pjesničkih oblika (u »Bugarkinjama« ima i jedan »Sonetni vienac«) i po tvornoj snazi osjeća se nov i jak talenat. Uz to pjesme »Radniku« i »Suzi roblja« unose jednu sasvim novu notu, koja se kasnije nazvala socialnom. Tu se svakako vide prvi jači utjecaji realističnog shvaćanja onoga vremena na pjesničko stvaranje.

Kao »odziv« na Hranilovićeve »Žumberačke elegije« nastale su Kranjčevićeve *Uskočke elegije* (od kojih su I. i III. štampane u Viencu 1885., a u Matičinu izdanju ima ih dvanaest), koje donekle nastavljaju patriotsku liriku (»Pristup«, »Trsatska sjena«, »Pred kraljevskom pločom u Baški«), ali su već prožete ličnim gledanjem pjesnikovim, s prizvukom ironije (»Naš čovo«, »Stari oporbenjak«, »Na obali uskočkoga grada«).

Najplodnije stvaralačke godine bile su od 1890. do 1898. Njihov rezultat su *Izabrane pjesme* u Matičinu izdanju. U tu su zbirku ušle vrlo strogo probrane pjesme od početka Kranjčevićeva pjesničkoga rada pa do g. 1898., mnoge prerađene i dotjerane; tu je priobćen i »Prvi grieh«, oratorij u tri diela. U »Izabranim

pjesmama« Kranjčević se javlja kao viestnik novih ideja, koje su u ono doba pokretale duhove, pa su i njega oduševljavale. Zato su te pjesme odmah oduševljeno prihvatili pristaše novih ideja, a njihovi protivnici postali su i pjesnikovi protivnici. Tako je Kranjčević dobio stanovitu književnu fizionomiju, koja je ostala nepromienjena u sviesti njegovih suvremenika, štovatelja, kritičara i napadača, ma da je ona kasnije doživjela i izvjestne modifikacije. U ovim je pjesmama Kranjčević iznio svoj nazor o svietu i dao svoj obračun s filozofskim i vjerskim problemima svoga vremena. Utvrđeno je, da je čitao Büchnera, Darwina, Häckela, Schopenhauera, Hartmanna, Nordaua i stručna djela o sociologiji. Studij radničkoga pitanja doveo ga je do Comteova pozitivizma. Kao urednik »Nade« došao je u priliku, da upozna mnoge studije o filozofskim i književnim pitanjima, pa i filozofiju iztočnih religija; bibliju je dobro poznavao još iz klerikata.

Po sudu Grabowskoga, Kranjčević je gledao patnju oko sebe i u njega se razvijala vjera u moć ljudske volje i ljudskoga roda, a digavši se nad svoje patnje i nad običnu zemaljsku ljubav, osjetio je sveobuhvatnu ljudsku ljubav, koja je uključila sve ljudske patnje i stradanja. Prvi je glas prosvjeda protiv socialnih odnosa pjesma »Radniku« (prerađena iz »Bugarkinja«), koga naziva »gordi mužu, u čijem srdcu zbori Isus Hristos: sinovi da smo ravni jednoga otca«, a zatim se čuje i prigovor, da je lako bilo u šest dana stvoriti sviet »lebdeći lagano povrh voda«, ali radnik je »mučne trebao duge vieke — razklimane točkove da mu sredi... ljubeći zemlju«. Ta je ideologija našla najpodpuniji izraz u oratoriju »Prvi grieh« (iz g. 1895.): ako je Bog osudio čovjeka, da u znoju lica svojega ima jesti hljeb, dok se ne vrati u zemlju, jer je prah i u prah će se vratiti, onda ipak ima nešto, što će čovjeku dati novi polet, a to je *rad;* radom će čovjek postati stvaralac i bit će kao Bog!

Znoj i suze krst su svieta
Novom vieku i poletu
Budućnost i čast.

Kod razmišljanja o ljudskim patnjama rađa se u pjesnikovoj duši samilost, ali se gomila i pesimističko razpoloženje, koje konačno prelazi i u ogorčenje. »Iz cielog jednog niza pjesama struji do nas neki val boli, tako lično obojen, da ga razpoznajemo, kad se opet javlja, po nečemu neizrecivom, kao čovječji glas... Nastrojenje prelazi u pjesnikovu dušu iz prirode« (»Angelus«, »Iza spuštenijeh trepavica).« — Nova vjera u rad, koji će spasiti ljudstvo, sadržana je i u nauci Kristovoj, ali su je njegovi sljedbenici izopačili. Zato se Krist javlja uviek, kao neki simbol, na strani potlačenih i boraca za pravdu (»Resurectio«, »Eli! Eli! Lama azavtani?!«, »Dva barjaka«). Time Kranjčević unosi u svoju poeziju neki kršćanski misticizam, koji se vidi i u liku Kristove majke, Blažene Djevice Marije, »bliede djevice« njegova »Triptiha«, u koju će se pretvoriti posljednji ljudski izdih, »sanak moj bieli preko groba«. — Jer kad pjesnika ovlada pesimizam, onda

vjeruje, da svi ljudski napori na zemlji ipak ne dovode ni do čega. »Zadnji Adam« umirući piše noktom na santi leda upitnik! U toj se pjesmi javlja i »vječni Sveduh nedomašan nikad«, koji nije neki personalni bog, nego panteistički simbol najviše inteligencije, koja obuhvaća sav ljudski spoznajni i voljni život. Taj »svevidni Duh« dočekuju buntovnu ljudsku misao dobrodošlicom, jer mu bez nje bijaše dosadno; ali onda je šalje — »sad pođi sumnjat dalje!« (»Excelsior«). Tako se u Kranjčevićevim kasnijim pjesmama (*Trzaji, Pjesme*) sve jače onaj buntovnik i borac za nove ideje pretvara u pesimista, koji ljudskom bivstvu ne nalazi prave svrhe, a jedini smisao ljudske misli vidi u tomu, da vječito — sumnja.

U svojim studijama o Kranjčeviću (uvod »Pjesmama« 1926. i pogovor »Djelima« 1934.) dao je Livadić nekoliko vrlo izpravnih karakteristika Kranjčevićeve poezije. »Kako se životna i razvojna linija Kranjčevićeve poezije podpuno i nerazdvojno poklapaju, ostavljale su patnje mnogogodišnje bolesti duboke tragove u njegovoj poeziji. Njegov pesimizam nailazi u vrieme »Izabranih pjesama« još dovoljno odpora i uravnoteženosti. U vrieme »Trzaja« predaje se on samome sebi, dok se u vrieme posljednjih pjesama prelama u klonulost, apatiju pa i zgađenje. Kako se taj pesimizam... premetao... svaki put u nove nuance izražaja, poprimio je u ovo posljednje doba u misticizmu Kranjčevićevu svoju najjaču oznaku. U toj se je formi, bar umjetnički, najjače afirmirao«.

»Kranjčevićeva je poezija«, veli Livadić, »bila brevijar slobodarstva i misaonog i etičkog«. U tom su svietlu prikazali Kranjčevića prvi popularizatori. Drugi su ga proglasili »pjesnikom pesimizma, hamletovskom figurom«. Ali »umjetnička je veličina njegove poezije sazrievala lagano i dozrela do zreloga ploda tek na koncu njegove pjesničke kariere«, u njegovim posljednjim pjesmama. »Koncizna i sažeta jezična forma adekvatan je izraz sažimanja, povlačenja u sebe sve njegove duševnosti, a u takvoj podpunosti, da su i popratni satirički akordi ušli u ovu konačnu i zadnju izpoviest duše... Njegova su djela izraz duševnog života jedne duše — jasan, snažan i podpun. Kao takva ona su ljepota...«

A Milan Marjanović (u uvodu »Pjesničkoj prozi«) veli, da bi Kranjčević po kronologiji evropske duhovne evolucije pripadao najbolje u sredinu 19. vieka, ali se ipak pojavio kod nas u pravo vrieme. »On je bio tipičan izraz naših devetdesetih godina, godina krize moralne, narodne i intelektualne, godina prelaza iz tradicionalizma u savremeni« život..., »prije svega u eru oslobađanja duhova. Ali iako je bio tipičan izraz onih godina, krv njegova, kojom je pisao pjesme svoje, prolivena je za budućnost, za odkupljenje onih, koji dolaze.«

146. Uz Kranjčevića javljalo se u devetdesetim godinama i podosta drugih pjesnika, od kojih su neki imali, bar u svoje vrieme, i priličnu popularnost Čitav niz njih pripadao je bosanskomu krugu, a neki su i lično drugovali s Kranjčevićem (Milaković, Alaupović). Među njima je JOSIP MILAKOVIĆ (1861 - 1921.),

knjigom pjesama *Hrvaćanke* (1883.) stao u kolo pravaških pjesnika oko Harambašića, ali u devetdesetim godinama i kasnije izdaje još osam zbirki lirike. Došao je više na glas kao pjesnik za djecu. Izdao je antologiju hrvatskih pjesnika *Naša pjesma* (I. D. Tuzla, 1903.; II. Sarajevo, 1905.). — TUGOMIR ALAUPOVIĆ (r. 1871.) pjeva najprije pod imenom »Tugomir Hrvat Bošnjak«. Kao osmoškolac pjeva pjesan *Nesuđenicu,* koja je kasnije izdana s većom epskom pjesmom *Naše rane* (1898.). Matica mu je izdala *Probrane pjesme* (1902.). Lirika mu je dosta patetična i deklamatorna, donekle pod utjecajem Preradovića, pa Radičevića i Jakšića; ritam je lagan i okretan, rime prirodne i čiste, a jezik narodan i liep. — U Donjoj Tuzli nastanio se odvjetnik IVAN KAZIMIR OSTOJIĆ (r. 1863.), koji je tamo pokrenuo izdavanje hrvatskih pjesnika (Kranjčevićevi »Trzaji«, Milakovićeve pjesme i dr.), a i sam je pjevao lirske pjesme (*Poletarke,* 1884., *Suze i osmjesi,* 1900.), baš kao i brat mu MATO (1862 - 1929.: *Iskre i plamovi,* 1894. i dr.) i treći brat NIKOLA (r. 1869.: *Čuvstva i poleti,* 1900.). SAFVET BAŠAGIĆ (god. 1870 - 1934.) pjevao je pod pseudonimom MIRZA SAFVET lirske pjesme s mnogo orientalnih motiva *(Trofanda,* 1896., *Misli i čuvstva,* 1905. i dr.) i prevodio s iztočnih jezika. Pisao je i drame te literarno-historijske razprave i prikaze. — STJEPKO ILIJIĆ (1863 - 1933.) službovao je u Dalmaciji i Bosni, pjevao je pjesme, pisao različite književne ocjene i prikaze, a bio je i marljiv prevodilac hrvatskih pjesnika na talijanski. — KRSTO PAVLETIĆ (1865 - 1919.), profesor i predsjednik Matice Hrvatske od g. 1918., napisao je više epskih pjesama, od kojih mu je najpoznatija *Vjerne sluge* (1898.). Piše i historijske drame, među njima *Kobna oklada* (Kolo M. H., 1908., o Maruliću) i *Bratski inat* (1911., o bosanskom Omerpaši Latasu). Napisao je i razpravu *Život i pjesnička djela Franje Markovića* (1917.). — Sriemac je ANTE BENEŠIĆ (1864 - 1916.), koji se javlja već u almanaku »Zvonimir« (1886.), a najviše producira između 1905. i 1907. Piše pjesme, humoreske, lakrdije i drame (*Damjan Juda,* trag., 1905., *Kraljević Marko,* drama, 1907., *Petronij,* 1907.) te idilu *Branko i Grozdana,* (1906.) a D. H. K. mu izdaje zbirku pjesama *Anakreontika* (1913.), kojoj naslov odgovara sadržaju, a u njoj je najznačajnije i najvrednije, što je Benešić dao. — I drugi Sriemac ISO VELIKANOVIĆ (g. 1869 - 1940.) napisao je niz pjesama, pripoviesti i komedija, sve puno zdravoga sriemskoga humora. Matica mu je izdala humoristični ep *Otmicu* (1901.), a D. H. K. *Sriemske priče* (1915.). Izdavao je u Mitrovici humoristički list »Knut« (1904. do 1906.). Iztakao se izvrstnim prievodima sa slavenskih jezika (Puškin, Tolstoj, Gogolj, Dostojevski, Merežkovski, Mickiewicz i dr.), sa španjolskoga (»Don Quijote«), francuzkoga (Balzac), njemačkoga (»Faust«) i dr. — Pjesme su pjevali Stjepko Španić (1871 - 1908.), Samoborac Bogumil Toni (r. 1874.), Štefanija Iskra (Iva Rod, r. 1869.) i dr.

Jedno je vrieme izgledalo, kao da će ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ (r. 1867.) postati jedno od najjačih imena na hrvatskom Parnasu. Prva mu je zbirka *Gla-*

sovi s mora jadranskoga (1891.) znatno odskočila od suvremene lirske produkcije; u njoj se vidi učenik Pindara, Horacija i Carduccija, koji obogaćuje hrvatsku metriku uvodeći nove metričke sisteme po ličnom ukusu. U *Đulima i Sumbulima* (g. 1900.) okušava se u stilu narodne ženske pjesme, a u *Valovima misli i čuvstava* (M. H., 1903.) pjeva u duhu klasicizma, ali modernim izražajem. Zadnja mu je važnija zbirka *Sutonski soneti* (1904.). — Tresić je više refleksivan negoli osjećajan pjesnik. Pesimizam ranijih pjesama ustupa kasnije mjesto elegičnosti. U rodoljubivim pjesmama ide tragom Leopardija i Foscola; one, koje pjeva prema domaćoj tradiciji, slabije su. Tresićeva lirika, puna filozofiranja, a u neobičnim i težkim metrima, nije mogla da osvoji publike. Smeta, što joj u dobrom dielu fali spontanost. Tresić je ipak izvršio utjecaj na jedan dio mlađe generacije, pogotovo one, koja je bila i inače bliže talijanskoj kulturnoj sferi, pa ga zato u hrvatskoj književnoj poviesti pripada dosta markantno mjesto. — U svojim dramama visokoga stila iz hrvatske poviesti nadovezuje Tresić na tradiciju Franje Markovića; te su drame: *Ljutovid Posavski* (1894.) i *Simeon Veliki* (1897.), pa *Katarina Zrinska* (1899.), nastala pod dojmom Kumičićeve »Urote«. To su više drame za čitanje, negoli za prikazivanje. Svojim dramama iz rimskoga života (u prozi) učinio je zanimljiv pokušaj, da iznese ne samo velike rimske ličnosti, nego i svagdanji život sa što više detalja; po mišljenju poviestnih stručnjaka u tomu je uspio. *Finis rei publicae* (1902.), naslov prve drame, uzet je poslije kao ime cielog ciklusa, koji je zamišljen kao tetralogija; ovdje je prikazana Cezarova smrt i Brutovo kajanje (zadnje dvie drame u kasnijoj obradbi). *Ciceronovo progonstvo* (1909.) ima biti prva drama tetralogije; veristički se prikazuje nemoral staroga Rima, u komu Cezar dolazi na prvo mjesto, a Ciceron mora u progonstvo. *Katon Utički* (1911.) drugi je dio ciklusa; Katon kao branič zakona i republike, razočaran u Pompeju, priklanja se Cezaru; ali kad se i tu razočara, polazi u smrt. — Tresić je pisao i romane (*Sudbina izdajice, Izgubljeni ljudi,* 1894., *Pobjeda kreposti,* 1897., *Moć ljepote,* 1901.), a u književnim borbama krajem stoljeća ustao je protiv dekadentstva »mladih« i zagovarao prislanjanje uz klasicizam.

147. Realistička drama nije dala velikih djela. Glavni su njeni predstavnici: JULIJE RORAUER (1859-1912.), koji gradi drame po uzoru Sardoua, s temom o preljubu, a iz kozmopolitskoga družtva (*Maja,* 1883., *Olynta,* 1884., *Sirena,* 1896.). Jedino je drama *Naši ljudi* (1889.) pokušaj socialne drame iz naše sredine, ali u njoj ima više rezoniranja nego radnje; u suštini je to obrana madžaronske aristokracije. — MARIJAN DERENČIN (1836-1908.) napisao je više izvornih komada, a od tih se, kao pokušaj naše aristofanske komedije, još čita *Ladanjska opozicija* (1896., izd. Pasarić, 1908.), pisana po uzoru Gogoljeva »Revizora«. Derenčinova dramska tehnika je loša, radnja se razvlači, osobe drže političke govore; drame su tendenciozne i bez veće umjetničke vriednosti. — *Grof Ivan* (1883.), drama VLADIMIRA MAŽURANIĆA (1845 - 1928.) nastoji zagrijati

hrvatsko plemstvo za racionalno gospodarstvo i za borbu za narodna prava. Mažuranić nije pisao iz unutarnje potrebe, već po nagovoru Franje Markovića, pa je doskora i napustio dramu te se posvetio pravnoj i kulturnoj poviesti hrvatskoj (*Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik,* 1908 - 1922.).

148. Kritiku osamdesetih i devetdesetih godina zastupaju Janko Ibler (1862 - 1926.), branitelj realizma i naturalizma (v. § 134.), Josip Pasarić (1860. do 1937.), branitelj Šenoinih tradicija i idealističkog realizma, Milivoj Šrepel (1862. do 1905.), pristaša Turgenjevljeva realizma i propagator poznavanja evropskih književnosti. Dinko Politeo (1854 - 1903.), štovatelj Manzonija te simpatizer romantizma, i Jovan Hranilović (1855-1924.), slavitelj Arnolda te oduševljeni borac za nastavljanje i čuvanje tradicije, iztakli su se kao žestoki protivnici »mladih«, a osobito uporan u toj borbi bio je Hranilović.

Prvi hrvatski kritik, koji je želio da sistematski, s određenog gledišta, razmotri hrvatsku književnost i dade o njoj stručno mišljenje, bio je svećenik JAKOV ČUKA (1868 - 1929.), koji je pisao pod imenom JAKŠA ČEDOMIL. Počeo je pisati u zadarskom »Narodnom Listu« (1887.), pa u »Hrvatskoj« (1888.), »Viencu« (1889.), »Iskri« (1891.), a poslije je pisao i u »Prosvjeti«, »Novom Vieku« i »Glasniku Matice Dalmatinske« (1901. i 1902.), koji je sam pokrenuo i uređivao. G. 1903. naglo se prestao baviti kritikom i nije joj se više vraćao. — Čuka, koji je poznavao evropsku književnost, nije bio zadovoljan s kritikom svoga vremena: Šrepela je smatrao diletantom, a Hranilovićevu kritiku »Radmilovića« (u »Viencu« 1895.) nazvao je otvoreno bedastom. Izpočetka bezkompromisno strog, s vremenom je postajao blaži, a od odlučnog pristaše realizma razvio se podkraj devedesetih godina do predstavnika one reakcije protiv naturalizma, koja se javila pod imenom neoidealizma. Glavni znak stvaralačkog talenta gleda Čuka u tomu, je li djelo nastalo spontano, pod dojmom piščeva doživljaja, ili je plod knjižkih utjecaja. Vriednost pjesmi daje dubljina i iskrenost pjesnikovih čuvstava, a romanu i noveli psiholožka produbljenost. I otrcane fabule (na pr. o gradskoj zloći i seoskoj nepokvarenosti) odbacivao je: hrvatska knjiga treba da dade sliku i prosjek kroz vrieme, u kome pisci žive, a književnost da se razvija u kontinuitetu, na osnovi tradicija. Tako je on pokušao provesti reviziju književnih vrednota: iza Šenoe ima mnogo pripovjedača, ali malo dobrih romana, mnogo ljudi piše stihove, ali pravih je pjesnika malo. Čuka je smatrao pravim umjetnicima jedino Gjalskoga i Borothu (Treščeca), a prvi su mu pravi pjesnici Kranjčević i Tresić. Podpuno je osudio Kovačićev roman »U registraturi« i Harambašićevu liriku. Dok je na pr. o Novaku i Draženoviću oštro sudio, prema starijima (Martić, Zmaj, Vodopić) nastojao je biti obziran; Kumičić je loše prošao, jer ga je smatrao književnim veteranom, s kojim kritik može i mora biti strog i iskren. Kad je došlo do borbe između Mladih i Starih (on je bio desetak godina mlađi od najizrazitijih Starih, a isto toliko stariji od najizrazitijih Mladih), Čuka, koji je živio izvan Zagreba, nije imao

razloga, da se upušta u tu borbu, no njegove su simpatije bile više na strani Mladih. Ali kad je na katoličkom kongresu (1900.) kao referent za književnost predložio rezoluciju, koja je u suštini značila prilično ograničavanje slobode stvaranja, smatrali su Mladi, da je podpuno stao na stranu njihovih protivnika. On je mislio pomirljivom rezolucijom spriečiti razdor između književnika, ali nije uspio: zamjerio se Mladima, a ipak je navukao na sebe sumnju crkvenih poglavara (Mahnić). To ga je konačno i ponukalo, da se povuče iz rada na kritici. — Njegova je zasluga, što je nastojao, da u hrvatsku književnost unese što više Zapada, što je izticao umjetničke kriterije u kritici i što je otvorio više novih vidika, nego ikoji hrvatski kritik prije njega.

Drugi kritici starije generacije bili su: ANTE PETRAVIĆ (1874 - 1941.), pisac pet knjiga »Studija i portreta« (2. izd. *Petih studija i portreta* izišlo je 1937., a počeo je pisati oko 1880.), koje su dobrim dielom posvećene i stranoj (talijanskoj) književnosti, a često se bave dosta neznatnim književnim pojavama, ali pokazuju solidnu književnu naobrazbu i zdravo kritičko razsuđivanje. — VLADOJE DUKAT (r. 1861.) mnogo se bavio hrvatskom leksikografijom, kajkavskim piscima i englezkom književnošću. — NIKOLA ANDRIĆ (1867 - 1942.) bio je kritik i književni povjestničar (*Prievodna beletristika u Srba od 1777-1847.*, Vienac, 1891., studija o *P. Solariću,* Rad 150., *Pod absolutizmom,* M. H., 1906.), izdavač narodnih pjesama (V-X. knj. Matice Hrv. 1909 - 1942.), pisac o kazalištu (*Spomen knjiga,* 1895.) i o hrvatskom književnom jeziku (*Branič jezika hrvatskoga,* 1911.). Najveću popularnost je stekao kao urednik »Zabavne biblioteke«, u kojoj je izdao preko šest stotina svezaka iz svjetske književnosti; prva knjiga bila je »Krotko janje« od Dostojevskoga (1913.), a posljednja (603.) »Francuzka lirika« (prir. S. Težić, 1941.).

Književnom poviešću bavio se VATROSLAV JAGIĆ (1838 - 1923.); profesor u Zagrebu (1860 - 1870.), odpušten zbog politike, polaže 1871. doktorat u Leipzigu, postaje vanredni profesor sveučilišta u Odesi, 1874. dolazi na sveučilište u Berlin, 1884. u Petrograd, a od 1886 - 1908. profesor je bečkog sveučilišta. Jagić je bio učenjak svjetskoga glasa, u slavistici upravo enciklopedijskog znanja; od g. 1875. pa do smrti uređivao je »Archiv für slavische Philologie«. Bio je jedan od urednika »Književnika« (s Račkim i Torbarom, 1864 - 66.). Još g. 1867. napisao je »*Historiju književnosti* naroda hrvatskoga i srbskoga. I. Staro doba«, izcrpivo djelo o književnosti do kraja 14. vieka. Čitav niz stručnih razprava iz svih područja slavistike objelodanio je u svom »Archivu«; surađivao je i u »Radu«, »Starinama« i dr. Za hrvatsku književnost još je važna njegova knjiga *Život i rad Jurja Križanića* (1917.). Njegove memoare izdala je beogradska Akademija nauka (*Spomeni mojega života,* 1930. i 1934.) — NATKO NODILO (1834-1912.), urednik zadarskog »Narodnog lista« (Il Nazionale), političar i profesor zagrebačkog sveučilišta, bio je povjestničar, koji je, uz niz stručnih radova, napisao »za obću

naobrazbu« odlično poviestno djelo *Historija srednjega vieka* (3 sv., 1898 - 1905.). Bio je izvrstan stilist, a stekao je glas i svojim vanredno liepo pisanim esejima, koji su izlazili u »Savremeniku« od 1906. do 1908. (*Essayi*, 1918.). — DON FRANE BULIĆ (1846 - 1934.) bio je prvi naš arheolog svjetskoga glasa, ravnatelj arheoložkog muzeja u Splitu i odkrivač brojnih starohrvatskih spomenika. Glavni dio njegova rada izišao je u »Viestniku za arheologiju i historiju dalm.« (Bulletino dalmato), koji je uređivao od 1883 - 1927. Prilikom Bulićeva 75. rođendana izdali su njegovi štovatelji, suradnici i učenici velik i krasan *Bulićev zbornik* (god. 1924.) s naučnim prinosima iz svih historijskih područja.

D. Artizam hrvatske Moderne, nacionalizam predratne generacije i prvi svjetski rat (1895-1918.)

149. Godine 1895. došla je depresija hrvatskih duhova do svoje najniže točke. Neodvišnjaka, koji su ostali vjerni Strossmayerovu stiegu, praktički je nestalo iz političkog života; smrću Račkoga (1894.) izgubili su i svoga vođu, jer Strossmayer se od g. 1873. povukao iz aktivne političke djelatnosti. Pravaši su spali na nekoliko mandata, a narodna stranka (»madžaroni«) bila je sliepo i pokorno oružje u Khuenovim rukama, koji je vladao »zoblju i bičem«. Pozicija Srba silno je ojačala; oni su vodili oportunističku politiku i pomagali Khuena u svim njegovim protuhrvatskim akcijama. Zato su bili i nagrađeni: osnivali su po miloj volji srbske konfesionalne škole, dobili su u Zagrebu višu djevojačku školu, a u Pakracu svoj bogoslovni seminar; dana im je dozvola, da se služe srbskom trobojnicom, a 19. listopada 1895. izjavio je Khuen u saboru, da srbska trobojka ima u Hrvatskoj isto toliko prava kao i madžarska, i dokle on bude banom, dotle će je zaštićivati. I u hrvatske se škole uvelo obvezatno učenje ćirilice, a narodni se jezik nazivao »hrvatski ili srbski«, »hrvatsko-srbski« ili »srbsko-hrvatski«. Srbi su Khuena slavili i pozdravljali kao »srbskoga bana« (»Agramer Tagblatt« 1903., br. 293.).

K tomu je godine 1895. došlo i do razcjepa u stranci prava, jer veći dio pravaških prvaka nije bio zadovoljan s time, što je u strankinom programu od g. 1894. bilo iztaknuto kao politički cilj ujedinjenje hrvatskog naroda »u jedno samostalno državno tielo, *u okviru habsburške monarkije«;* to da se protivi osnovnoj pravaškoj misli, koja je značila borbu na tri fronte: protiv Austrije, protiv Madžara i protiv Srba. Čista stranka prava, koju je vodio dr. Frank, (odatle: »frankovci«), a za koju se izjasnio i sam dr. Ante Starčević (glasilo: »Hrvatsko Pravo«, osn. 1895.), napustila je borbu na jednoj fronti, onoj protiv Austrije, jer je borba na tri fronte u onom času bila podpuno bezizgledna; da je baš austrijska fronta napuštena, dokazom je, da je u dr. Franka već tada bila dozrela misao, da

je jedino moguće rješenje hrvatskog pitanja unutar monarkije *trializam,* t. j. uređenje treće državne jedinice, uz Austriju i Ugarsku, gdje bi bile okupljene historijske hrvatske zemlje u jednu cjelinu. Da se borba na tri fronte nije mogla održati, vidi se i po tomu, što su i oni pravaši, koji su odklonili »okvir habsburške monarkije« (organ »Hrvatska Domovina«, odatle «domovinaši«) morali napustiti jednu frontu; samo što su oni napustili frontu protiv Srba, pa su se s bivšim neodvišnjacima stopili u »hrvatsku stranku prava« (Tuškan, Magdić, Harambašić, Zagorac, Modrušan, Novosel, Lukinić, Pinterović, Bauer, Banjavčić, Barčić, Mažuranić, Brlić i dr.; glasilo »Hrvatska«, osn. 1903.); kao takvi stupili su g. 1906. u »hrvatsko-srbsku koaliciju« (v. § 125.). Došlo je do razkola i u »čistoj stranci prava« g. 1908., kad se zbog neslaganja u stavu stranke prema banu Rauchu, dr. Mile Starčević odciepio od matice i osnovao »Starčevićevu stranku prava« (»milinovci«; glasilo: »Hrvatska Sloboda«, osn. koncem travnja 1908.). Time se ova frakcija povratila na protuaustrijski stav, ali je morala ublažiti svoju protusrbsku frontu, što je konačno dovelo do toga, da je unatoč formalnoga pomirenja »milinovaca« i »frankovaca«, u siečnju 1912., za vrieme svjetskoga rata glasilo starčevićanaca »Hrvat« bilo najizrazitiji protuaustrijski i antantofilski list, čitan oduševljeno od svih neprijatelja Austrije u Hrvatskoj, pa i od Srba.

Napuštanje srbske fronte sa strane Hrvata značajno je za početak dvadesetoga stoljeća. Srbi su postali vrlo moćan faktor; no kako njihov državopravni položaj nije bio dovoljno zakonski osiguran, a njihova politika je bila skroz realistička, nenatrunjena sentimentalnošću ni prema Madžarima ni prema Hrvatima, oni su, predviđajući da u dogledno vrieme mora doći do obračuna između monarkije i kraljevine Srbije (u prvom redu zbog Bosne i Hercegovine), bili spremni da se približe Hrvatima, koji su opet bili uvjereni, »da sa Srbima mogu mnogo, bez njih malo, a protiv njih ništa« (rieči dr. Lovre Montija, citirane u Supilovu govoru 25. veljače 1907.). Tako je došlo do političke koalicije hrvatskih i srbskih stranaka (»hrvatsko-srbska koalicija«, 1906.), a doskora se obnovila i ideja »narodnog jedinstva« u obliku *serbo-kroatizma,* nove nacionalističke formule *o jednom narodu hrvatsko-srbskom ili srbsko-hrvatskom,* koja je nasliedila tradicije Gajeva ilirizma i Strossmayerova jugoslavizma.

150. U času najveće depresije planula je prva iskra: spaljivanje madžarske zastave za kraljeva boravka u Zagrebu (16. listopada 1895.). To je bila prva zraka svietla u mraku khuenovske noći i pokazala je, ako su stari i klonuli, da dolazi mlado pokoljenje, koje će uliti svježe sokove u osušene grane narodnoga debla. Zbog spaljivanja zastave bila su obtužena 54 sveučilištarca; obtužnica je glasila proti »Vladimiru Vidriću i drugovima«. Među tima drugovima bili su: Stjepan Radić, Gedeon Knežević, Osman Nuri Hadžić, Živko Bertić, Aleksandar Horvat, Milan Heimerl, Svetimir Korporić, Franjo Papratović, Zvonimir Vukelić, Ivan i Vladimir Frank i dr. Glavnu je razpravu vodio tadanji predsjednik sudbenoga

stola dr. Aleksandar pl. Rakodczay, kasniji ban. Osuda je glasila na strogi zatvor od 2—6 mjeseci; šest mjeseci dobio je samo Stjepan Radić, koji je već prije bio zatvoren na četiri mjeseca, a zatim relegiran na dvie godine sa zagrebačkog sveučilišta, jer je sudjelovao u Sisku kod proslave 300 - godišnjice Bakačeve pobjede nad Turcima (1593.), kao zastupnik sveučilištne omladine; te dvie godine proveo je Radić je na pražkom sveučilištu.

I ovi demonstranti od g. 1895. bili su relegirani sa sveučilišta, a uz njih i oni studenti, koji su se solidarizirali s njima (Ivica Peršić). Relegirani đaci nastavili su nauke najviše u Pragu, zatim u Beču, a neki u Münchenu. Gradska i činovnička djeca išla su radije u Beč, a đaci iz pokrajine i sa sela u Prag; u tim je gradovima već i prije dosta hrvatskih đaka studiralo. Tamo su došli u bliži doticaj sa suvremenim književnim i umjetničkim strujanjima u Evropi, naročito s dekadentstvom i simbolizmom. U Beču je tada bio najiztaknutija književna i kritičarska ličnost Hermann *Bahr,* koji je već g. 1891. bio napisao knjigu protiv naturalizma: *Zur Überwindung des Naturalismus,* propoviedao početak individualne »umjetnosti duše« i započeo pokret, koji je dobio ime *Moderna.* Prema Bahru moderni umjetnik mora imati do krajnosti osjetljive i protančane živce; on se odlikuje od ostalih ljudi po tomu, što prima u sebe mnogo više utisaka; umjetnost je za Bahra izpražnjivanje suviška tih utisaka (dojmova), »slično otresanju psa, kad izađe iz vode«. — U Pragu se u to doba bio razvio pokret čeških *»realista«,* kojima je stajao na čelu profesor Toma *Masaryk;* realisti su se oborili na romantičko shvaćanje poviesti i politike, zabacili su stare češke programe o federaciji monarkije i propoviedali su sitan prosvjetni rad u narodu, bez mnogo buke i fraza. U književnosti su prihvatili nastojanja Moderne; njezin predstavnik bio je slobodoumni J. S. Machar. — U slikarstvu, kiparstvu i graditeljstvu novu je umjetnost zastupala münchenska i bečka *secesija,* koja znači »odciepljenje ili odieljenje« od staroga. Secesija zahtieva absolutnu individualnu slobodu stvaranja, jednostavnost forme, a bogatstvo sadržaja, i širenje umjetnosti u sve slojeve naroda. Prva su secesiju učinili francuzki slikari pod vodstvom Puvis de Chavannesa (1889.) ostavivši salon u Grand-Palaisu na Champs-Elysées i ustrojivši svoj salon na Champs de Marsu. Pa njihovu uzoru secesionirali su g. 1892. i münchenski slikari (Franz Stuck), ne priznavajući više kalupe starih stilova i zahtievajući za novo doba novu formu i vlastiti njegov izražaj. Isto tako su u Beču Mladi ostavili Künstlergenossenschaft i osnovali Vereinigung bildender Künstler Oesterreichs (arh. Otto von Wagner, slikar Klimt; list »Ver Sacrum«) Do secesije došlo je i u Zagrebu 1896., kad su mlađi umjetnici ostavili Društvo umjetnosti (Kršnjavi) i osnovali svoje Družtvo hrvatskih umjetnika (pravila odobrena 24. IX. 1897.; predsj. Vlaho Bukovac, podpredsj. Robert Frangeš). Glavna je borba, koju vodi secesija, uperena protiv sliepog kulta i imitacije klasicizma. — U domovini je na mladost naročito djelovao danski kritičar Georg Brandes, koji je propoviedao naprednjačtvo i intenzivnost

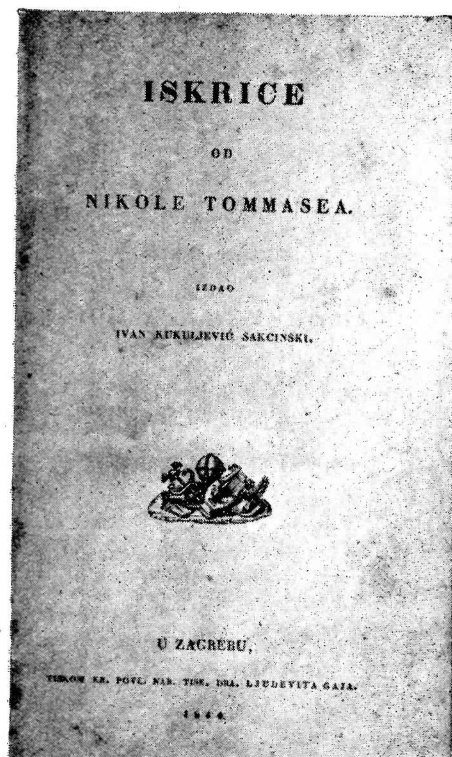
duševnoga života. Već g. 1893. piše o Brandesu Šrepel, a izlazi i Brandesov članak o Taineu u »Viencu«; g. 1894. prevodi Gudel Brandesov sud o Zoli, a iste godine izlazi Brandesov članak o »narodnosti čuvstva«. O Brandesu se piše i kasnije. God. 1895. otvara se nova zgrada hrvatskog kazališta, u kojoj intendant Miletić razvija svoju najveću djelatnost. Tako oko godine 1895. počinje u svima smjerovima evropejiziranje hrvatske književnosti i umjetnosti.

Mladi se izprva sporadično javljaju u listovima starije generacije (»Vienac«, »Nada«), ali doskora počinju izdavati i vlastite listove. Godine 1897. pokreću Živan Bertić, Milan Heimerl, Franjo Hlavaček, Svetimir Korporić, Franjo Poljak i Milan Šarić u Pragu *Hrvatsku Misao,* koja se uglavnom bavi kulturnim, ekonomskih i socialnim pitanjima, a književnošću tek u okviru obćih kritičkih prikaza. U članku »O hrvatskim književnim prilikama« piše Milivoj Dežman-Ivanov, kako je u nas težko govoriti o zadaći književnosti, jer ona nema samo da bude *l'art pour l'art,* nego ima i da odgaja narod preko inteligencije. »U nas utuku pisca na tri načina; ili da ga proglase izdajicom ili pornografom ili nadobudnim pjesnikom. Prvo ga utuče u patriotskim krugovima, drugo u pristojnim, treće u inteligentnim«. A Milan Šarić u članku »Hrvatska književnost« zastupa mišljenje, da »narodna književnost ima značenje samo utoliko, ukoliko je u vezi sa zbiljskim narodnim životom«, a »književnik ima cienu prema onome, što donosi«. Hrvatska lirika ne valja: ljubavna je banalna, a patriotska je izprazna i verbalistička; pjeva se o domovini kao o kraljici, kojoj su raztrgali udove, a na zbiljski se narod zaboravlja. Svi pjevaju o borbi za domovinu, ali to je borba Don Kihota s vjetrenjačama: »Svi hoće za domovinu umrijeti; koliko ih hoće za domovinu živjeti i raditi?« Harambašić i Tresić mu ne vriede ništa. I pripovjedači pišu samo o aristokraciji, a mi smo seljački narod. Piše o Gjalskomu, Kumičiću, Kozarcu i Leskovaru, uglavnom negativno, osim o Kozarcu. Iztiče potrebu socialnog romana. — Iste godine je pokrenuta *Nova Nada* (1897-1899.) u Zagrebu, u kojoj su mogli surađivati samo srednjoškolci. List je kao izdavač podpisivao Vladimir J. Teharski (Jelovšek), a uređivali su ga Marjanović, Milčinović i Cihlar-Nehajev. Tu je štampana Cihlarova drama »Prielom« (1897.), koju je Miletić dao i prikazivati (1898.), premda joj je autor bio gimnazijalac; Cihlar je vodio i kazalištnu kritiku. U listu surađuju i Slovenci. — Godine 1897. počeo je izlaziti i Tresićev »Novi Viek« (§ 134.), ali on je zauzeo odlučno stanovište protiv Mladih, koje napada kadkada upravo surovo i nepristojno.

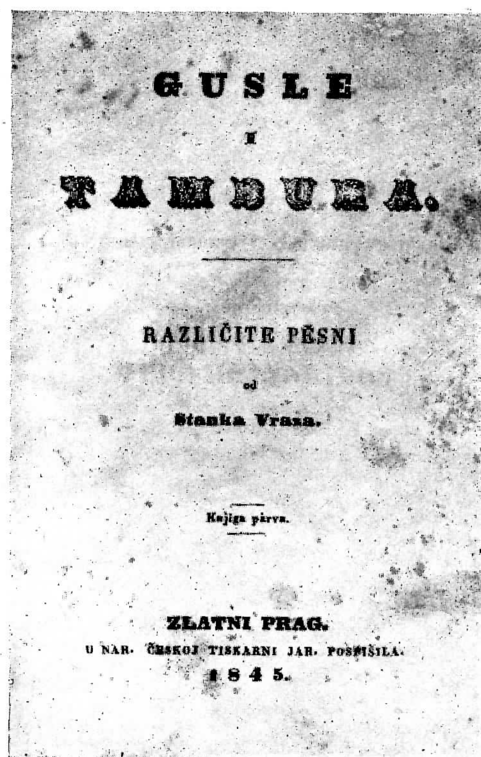
Godine 1898. pretvara se pražka »Hrvatska Misao« u *Novo Doba* i donosi članke Ivana Lorkovića, Živka Bertića, Stjepana Radića, Jovana Banjanina i dr.; od Čeha surađuje Adolf Černý, a prevedena su i dva članka T. G. Masaryka. Ima i članaka slovenskim jezikom. U Zagrebu izlazi g. 1898. *Narodna Misao* (ur. Ivan Ružić), kojoj »Novo Doba« prigovara, što je stavila na čelo ime dr. Barčića kao svoga protektora; ali iztiče, da ga s »Narodnom Mišlju« veže uvjerenje, »da Hr-

vastvo i Srbstvo niesu u opreci s gledišta moralno-vjerskoga i narodno-socialnoga, nego samo s historijsko-vjerskoga i teritorialno-političkoga«. (»Hrvatska Misao« pokrenuta je u Hrvatskoj opet g. 1902.; knjigu I-II. izd. i ur. Lav Mazzura, a III-V., 1903-1905., Stjepan Radić, koji joj daje izrazito slavenofilsko obilježje). G. 1899. izlazi u Zagrebu i list *Glas*. — Godine 1908. izlazi napokon prvi književni list Mladih, i to u Beču: *Mladost* (siečanj-ožujak 1898., 6 brojeva, ur. V. Vidrić i M. Dežman). Suradnici su: Milivoj Dežman-Ivanov (»Okovi« i »Ksaver Šandor Gjalski«, portret), Branimir Livadić (»Smrt i more«), Mihovil Nikolić (»Ja lietam po tom svietu«), Vladimir Vidrić (»Na Nilu«), Artur Grado (»Mlada Hrvatska«), Šandor Gjalski (»Pred Venerom Kapitolskom« i »Za moj životopis«) i par manje važnih pisaca, uz više prievoda (Catulle Mendès, Toma Kobor, G. D'Annunzio u prievodu Xeresa de la Maraje, A. Schnitzler, Knut Hamsun), pregleda stranih književnosti, članaka o slikarima (Vereščagin, Böcklin, Bukovac) od Guida Jenya, te listak, u kom se prate pojave hrvatske i strane književnosti. Ima i slovenskih prinosa (Govekar), pa i nešto ćirilice. U uvodniku veli uredničtvo: »Zabacimo staro, jer nam nije donielo izčekivanu sreću, tražimo nove vidike, ne bi li zagledali žuđeni raj... Kruti realizam umjesto da nas je izbavio dvojbe, još nas je više ogorčio i još smo više zamrzili na sviet. Preplašili smo se krute zbilje i utičemo se snatrenju, uvlačimo u tajno skrovište duše naše. — Pojavila se legenda, vizionarna, mistična. Kao da Swedenborg obilazi zemljom. — I mi prisluškujemo toj legendi — mi djeca sa staračkim licem. Sve patnje i kušnje ostavile su trag, sve boli i nade prijašnjih generacija sastale su se u nama... U toj živčanoj trzavici, usred patnja i nade digla se nova umjetnost. Nije to stanoviti pravac teoretički konstruiran — ne, to je odraz duševne borbe nove generacije. Borba protiv materializma u umjetnosti je deviza. Još tapka po tmini, tek ovdje-ondje sine koja zraka novog sunca. Zvali se moderni: simbolisti, dekadenti, impresionisti i t. d., jedno im je zajedničko: traže nove ciljeve, idu neutrtim stazama; bježe sviet. Gube se u tihoj čežnji za novim idealima. Senzitivni, sjetni, gotovo mistici!...«

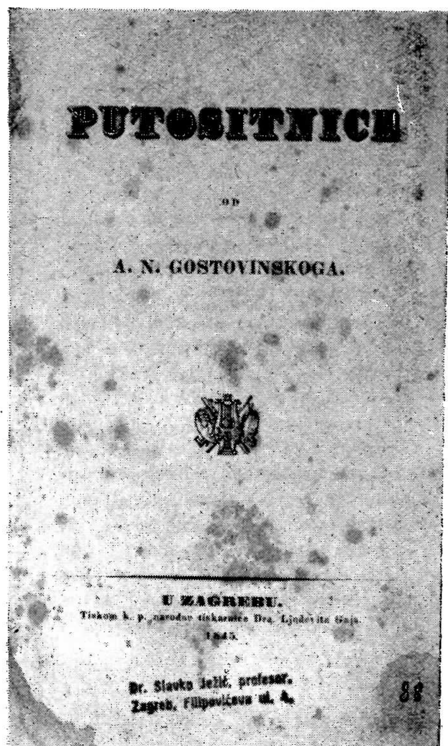
Konačno, 15. prosinca g. 1898. priredilo je Družtvo hrvatskih umjetnika (hrvatski secesionisti), prvu svoju izložbu skopčanu s otvorenjem umjetničkog paviljona; izložba je zaključena 10. ožujka 1899. Tom su zgodom hrvatski književnici i umjetnici izdali zajednički četiri broja lista *Hrvatski salon* 1892., u kojem su donesene reprodukcije najznatnijih izloženih slika i kipova, a u književnim prilozima (veli uredničtvo) »smo nastojali, da izaberemo uviek takovu radnju, koja najbolje označuje književnu fizionomiju dotičnog pisca«. Listu je uvodno slovo napisao Gjalski, koji se priklonio Mladima, a ostali su suradnici: Mihovil Nikolić, Ivo Pilar, Vlad. Vidrić, Srđan Tucić, Dušan Plavšić, Ivanov (M. Dežman), Alberto Weber, Napoleon Špun-Strižić, Dragutin Zelinski (Domjanić), M. Nehajev (Cihlar), B. Livadić, S. S. Kranjčević, Stj. Miletić, Xeres de la Maraja (M. Begović), V. Borotha (Treščec), V. Nazor, I. Krnic, A. Grado (Benko), T. Alaupović, L. Ladanj-

138. *Nikola Tommaseo: Iskrice. Zagreb, 1844.*

139. *Stanko Vraz: Gusle i tambura. Prag, 1845.*

140. *Antun Nemčić: Putositnice. Zagreb, 1845.*

141. *Petar Preradović: Prvenci. Zadar. 1846.*

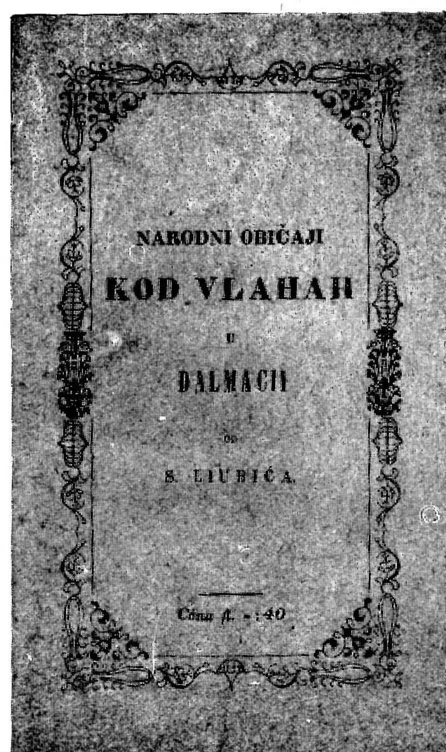

NARODNI
SLAVONSKI
OBIĆAJI.

Sabrani i popisani
po
Luki Iliću,
Oriovčaninu.

U Zagrebu
tiskom Franje Suppana.
1846.

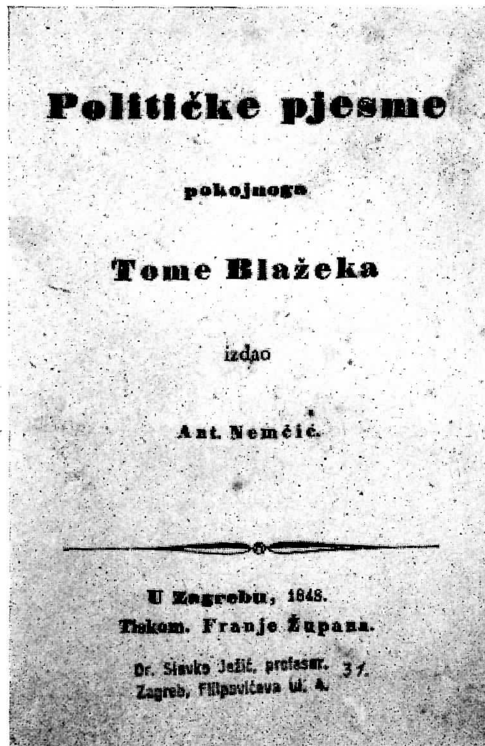
142. *Luka Ilić: Narodni slavonski običaji. (Omot). Zagreb, 1846.*

NARODNI OBIČAJI
KOD VLAHAH
U
DALMACII
OD
S. LIUBIĆA.

Cěna fl. –:40

143. *Sime Ljubić: Narodni običaji kod Vlaha u Dalmaciji. (Omot). Zadar, 1846.*

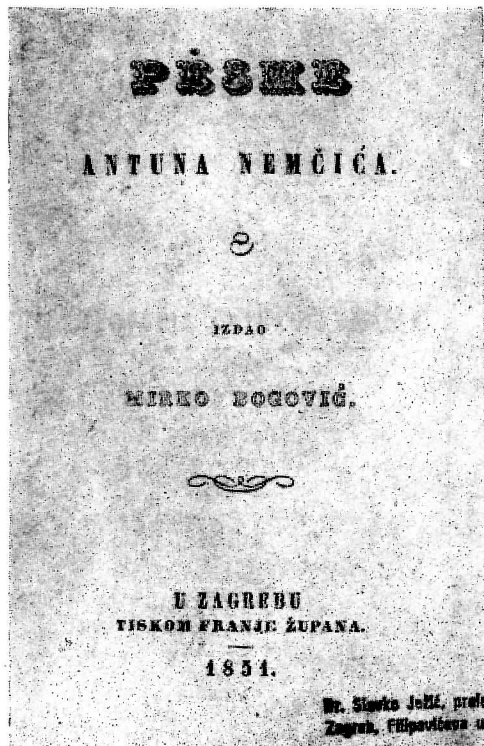

Političke pjesme
pokojnoga
Tome Blažeka
izdao
Ant. Nemčić.

U Zagrebu, 1848.
Tiskom. Franje Župana.

Dr. Slavko Ježić, profesor. 37.
Zagreb, Filipovićeva ul. 4.

144. *Antun Nemčić: Polit. pjesme Tome Blažeka. Zagreb, 1848.*

PĚSME
ANTUNA NEMČIĆA.
IZDAO
MIRKO BOGOVIĆ.

U ZAGREBU
TISKOM FRANJE ŽUPANA.
1851.

Dr. Slavko Ježić, prof
Zagreb, Filipovićeva ul

145. *Mirko Bogović: Pjesme Antuna Nemčića. Zagreb, 1851.*

ski (dr. Čačković), Mirza Šafvet (Šafvet beg Bašagić), Ylajali (Nina Vavra), Štj. Španić. Ovdje se već vidi, koji su se književnici okupljali u grupi Mladih; tek neki su od njih kasnije postali »odpadnici« i prešli k Starima (A. Weber-Biskra, L. Ladanjski). U ime Mladih napisao je Dežman člančić *Naše težnje.* U njemu su otvoreno i jasno iztaknuta nastojanja Mladih i nove književnosti, koja se tu već naziva »Modernom«. Dežman piše: »... Nema tomu dugo, kad su prvi put izbili na javu znaci nezadovoljstva... u duši našoj bio je vječni nemir, ćutili smo protuslovlje... Na našu želju, da izrazimo naše misli, naše dvojbe, da shvatimo narodne potrebe i da iskreno udesimo svoj rad, odgovorili su sa navalom... Na prvi naš poklik, doviknuli su nam baš oni, od kojih smo se najmanje nadali — da smo izdajnici. Izdajnici, jer hoćemo da srušimo sve, jer ne štujemo stare borce, jer napuštamo i narod i moral... Ako mi sad tražimo ne samo u narodu, nego i izvan domovine uzore, zar smo za to izdajnici?... A mi ako sad ne prihvaćamo sve nazore naših starih, to je zato, jer držimo, da su, sa promienjenim životom, promienjene i potrebe, da ona sredstva, koja su vriedila prije, ne vriede danas... Sve u svoje vrieme... *Moderna* nije stanovita škola i stanoviti stil u umjetnosti. Moderni pokret je borba individua za slobodu. Moderni umjetnik ne pripada nijednoj školi. Moderna mrzi epigonstvo — ona hoće, da ljudi živu u sadašnjosti, da se oslone na svoju dušu, da svojim djelima dadu pečat svoje osobe. Svaki neka živi svojim životom. Moderna... ne odklanja nijedan osjećaj, nijednu misao... a sve što se naziva simbolizmom, dekadentizmom, diabolizmom i t. d. — to je samo želja svjetskih registratora da strpaju pojedine individue u stanovite etiketirane pretince«.

Modernu je kasnije okarakterizirao Milan Marjanović ovako: »Postili smo duševno i oslabili. Pa koje čudo onda, da nas je zahvatila u onoj formi »Moderna« upravo epidemično? A »moderno« je bilo sve, o čem nismo dotad čuli. Moderan je bio i Brandes i Zola i Bahr i Maeterlinck, moderan je bio i Comte i Swedenborg i Ibsen i Strindberg i Böcklin i Rops i Przybyszewski i D' Annunzio. Moderan je bio i simbolizam i neohelenizam i renesansa i japonizam i pozitivizam te sredovječni i moderni okultizam, kasnije i alkemija, psihiatrija i spiritizam, budizam i ničeanstvo, socializam i anarhizam. O svem tom nismo ništa čuli, sve je to bilo novo i sve se to pozdravljalo, primalo, bez reda bez kriterija. Kriterij bio bi odbacio i ovo i ono, ali to bi bila jedna prikrata... I zato, samo zato se vikalo o absolutnoj slobodi. To je vikao glad! Zato nije ni moglo biti mnogo drugih zajedničkih pozitivnih načela, niti kakovog sustava, zato se i nije moglo sve to probaviti... Sve se pokušalo izreći, sve imitirati. Složni su bili svi samo u tome, da ne će nikakovih »načela«, nikakvog ograničenja« (Iza Šenoe, p. 142-3.).

151. Sve dosadanje manifestacije Mladih imale su nedostatak u tomu, što su bile samo prigodne i kratkotrajne. Trebalo je da oni stvore neku solidnu književnu organizaciju, da se vidi, da su jedna kompaktna grupa, i da osnuju svoj vlastiti književni organ s osiguranom egzistencijom, kako bi po njemu stekli po-

trebito uvažavanje i ugled u hrvatskomu javnomu životu. Oko toga se kreću njihova nastojanja zadnjih triju godina devetnaestoga stoljeća.

Pošto su bila odobrena pravila Družtva hrvatskih umjetnika, sastajalo se u tom družtvu i više mladih književnika, koji su osnovali svoj posebni klub i stali raditi oko toga, da bi se osnovalo Družtvo hrvatskih književnika sa zadaćom, da podupire književničke i književne interese. Glavni pokretač kluba i akcije za osnutak družtva bio je dr. Milivoj Dežman. Konačno je došlo do sastanka oko petdeset književnika pod predsjedanjem Ivana Trnskoga, te je stvoren nacrt pravila, koja su 27. lipnja 1898. predložena na potvrdu, a odpisom vladinim od 17. listopada 1889. povraćena kao »neprikladna za oblastno odobrenje«. Prerađena pravila odobrena su 17. ožujka 1900. Na konstituirajućoj glavnoj skupštini, 22. travnja 1900., izabran je za prvog predsjednika Družtva hrvatskih književnika Ivan vitez Trnski, a u upravni su odbor izabrani: Vladimir Mažuranić, Ljubo Babić-Gjalski, Stjepan pl. Miletić, August Harambašić, Đuro Arnold, Jovan Hranilović, Milivoj Dežman, Milan Šenoa i A. Tresić-Pavičić, a naknadno (20. V. 1900.): Milan Grlović, Tomislav Ivkanec i Josip Pasarić. Kako se vidi, prvi odbor družtva sastojao se od Mladih i od Starih, i obećavao je najbolju harmoniju u književnom životu. Trnski je ostao predsjednikom družtva do 19. ožujka 1905., kad se zbog starosti zahvalio, a na njegovo je mjesto glavna skupština izabrala dra Stjepana Miletića.

Dok se još čekalo na odobrenje pravila Družtva hrvatskih književnika, pokrenulo je »Družtvo hrvatskih umjetnika u savezu sa nekolicinom hrvatskih književnika« (kako piše na naslovnoj strani) »mjesečnu smotru za književnost i umjetnost« *Život* (knjiga I. i II. 1900., knj. III. 1901.) pod uredničtvom dr. Milivoja Dežmana (III. knj. i Srđana Tucića). List je imao uz prve dvie knjige motto: «Ar se zdižu mladi, posluju marljivo — Ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo« od Josipa Kundeka (»Reč jezika narodnoga«, 1832.). List donosi reprodukcije hrvatskih i stranih likovnih umjetnika; po opremi je najljepša revija, koju su Hrvati dotad imali, a i sadržajem je na doličnoj visini. Među suradnicima su: Kranjčević, Domjanić, Lisičar, Nazor, Mih. Nikolić, Tresić, Vedrić, Begović, Borotha, Gjalski, Matoš, Milan Šenoa, Tucić, N. Andrić, Kozarac, Livadić, Marjanović, Miletić, Turić, Dukat, Ogrizović, Leskovar, Krnic, Lunaček, Nehajev, Sabić, Vojnović, Bertić i dr. »Život« je donio Vojnovićev »Suton« (1900.) i »Allons enfants« (1901.) te čitav niz Vidrićevih pjesama. — Iza toga još su Mladi dobili g. 1903. od Matice »Vienac«, što ga je ona g. 1900. preuzela od Dioničke tiskare, (urednik Babić-Gjalski i Milivoj Dežman): list je te godine bio vrlo moderno i liepo uređen, ali ga Matica iza toga nije htjela više finansirati, a sama ga se nije poslije usudila više izdavati; tako je nakon 35 godina obstanka nestalo i »Vienca« iz hrvatskog književnog života. (G. 1903. prestaje izlaziti i sarajevska »Nada«). — Drugi listovi od nekog značenja, koji se još u to doba previranja pojavljuju, jesu: *Sielo* (1904/5. i 1905/6.) u Pragu

(ur. Zofka Kveder Jelovšek) i *Lovor* (1905., 7 brojeva) u Zadru i Zagrebu (ur. Cihlar-Nehajev, izd. Katalinić-Jeretov).

Ali taj idilički odnos između Mladih i Starih nije se mogao dugo održati. Godine 1901. povukao se Tadija Smičiklas s predsjedničkoga, a Ivan Kostrenčić s tajničkoga mjesta Matice Hrvatske, jer su uvidjeli, »da ne će biti više moguće podržati potrebiti sklad između uprave, odbora i skupštine, jer su nadošla nova vremena, jer se i u Maticu uvukao crv, koji raztače cio naš život« (Izvještaj M. H. za g. 1908-1909., članak o I. Kostrenčiću). U promemoriji, koju je Kostrenčić priredio za glavnu skupštinu, ali je »nije dospio pročitati«, veli on: »Matica je došla na raskršće, — i sad iza 25 godina treba iznova da se snova uredi i udesi svoj — naročito književni rad prema novim prilikama«. U daljem izlaganju svojih misli veli: »Nu priznajem, da sada iza 25 godina treba nešto obnoviti i neku novu osnovu književnoga rada unutar granica družtvenih pravila izraditi. I ja bih želio, da to bude izvedeno u miru i slozi«.

Međutim, ta obnova nije išla u miru i slozi. Već u prvim brojevima »Života« bilo je prigovora radu Matice Hrvatske. Ti su prigovori postajali sve oštriji, a u III. knjizi piše Marjanović i o potrebitim reformama u Matici. Uz izticanje nekih formalnih kršenja Matičinih pravila naročito se prigovaralo lošoj umjetničkoj (odnosno znanstvenoj) kvaliteti Matičinih izdanja, dok se priznavalo, da je dotadanji odbor (Smičiklas-Kostrenčić) imao znatnog uspjeha u materialnom pogledu. Kako je kao nasljednik Smičiklasa izabran za Matičina predsjednika Ivan vitez Trnski (1901-1902.), koji je ujedno bio i predsjednik Družtva hrvatskih književnika, nastalo je privremeno zatišje. Situacija se pogoršala, kad je na skupštini Matice Hrvatske 8. svibnja 1902. izabran za predsjednika Đuro Arnold, izraziti predstavnik Starih. Svoj stav prema književnosti i umjetnosti izrazio je Arnold u svojim govorima na skupštinama Matice Hrvatske, u kojima je zastupao gledište starije generacije, tražeći da književnost bude »narodna« (a ne kozmopolitska), ističući potrebu vjere, morala i sl. Na Arnoldov govor o »Književnosti za cieli narod i o njezinim vrelima« na glavnoj skupštini 1904. replicirao je dr. Branimir Vizner-Livadić svojim predavanjem u Družtvu hrvatskih književnika: *Književnost i njezini ciljevi* (4. studenog 1904.). Arnold zahtieva u knjizi narodne osebine, da bi je narod mogao prigrliti. Livadić iztiče, da ne moraju tuđinske osebine biti uviek narodu nerazumljive, čemu je dokaz Sveto Pismo, koje su najrazličitiji narodi prigrlili. Ne treba odbaciti ono, što je dobro kod stranih naroda, nego treba narod duševno pridići, da bude dorastao tuđim takmacima. Čim iskrenije će se pisac davati u svojim djelima, tim će književnost biti više narodna, jer će se jače u njoj izraziti narodni duh. Arnoldova borba je borba književnika iz onoga doba, koje je moderni život pregazio, a s njime i moderna književnost, koja se ne stavlja u opoziciju narodnom duhu, nego mu daje smjeliji polet. »U opoziciju samo stavlja se ona pro-

tiv mediokriteta i epigona ilirizma, jer za nove potrebe, dostojne narodne književnosti, nedostatna su njihova tradicijom poprimljena sredstva«. (»Pokret, 6. XI. 1904.).

Iza toga stvaraju Mladi u D. H. K. rezoluciju od 4. studenoga 1904., kojom »odklanjaju jednostranu izjavu gospodina predsjednika Matice Hrvatske kao protivnu shvaćanju pravih rodoljubnih dužnosti i slobode umjetničkog stvaranja kod sviju kulturnih naroda našega vremena«. Među podpisnicima rezolucije nalaze se ova imena: Borotha (Trešćec), Begović, Cihlar-Nehajev, Car-Emin, Domjanić, Dežman, Gudel, Gjalski, Kozarac, Katalinić-Jeretov, Kosor, Leskovar, Livadić, Lunaček, Miletić, Nazor, Ogrizović, Šurmin, Tresić, Vojnović, Vidrić i dr.

Time je bio navješten rat. U stvari, razdoblje od 1900 - 1904. bilo je samo neke vrsti primirje. Jer već kod prve pojave Mladih napao ih je »Novi Viek«, naročito njegov suradnik Kerubin Šegvić. Njemu su se pridružili u ime morala, vjere i hrvatstva i drugi neki stariji pisci (F. Ž. Kuhač: Anarhija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti, Z. 1898.; Stj. Korenić: Nekoliko misli k našem umjetno-literarnom pokretu, Z. 1899.; zatim: Dinko Politeo i Jovan Hranilović). Sada su se tabori razdielili: na jednoj strani Družtvo hrvatskih književnika (D. H. K.), a na drugoj Matica Hrvatska (M. H.). D. H. K. je početkom godine 1906. pokrenulo svoje književno glasilo *Savremenik*, koji prve godine uređuje dr. Đuro Šurmin, a u drugom polugodištu i dr. Branko Drechsler (Vodnik). Od g. 1907. pa sve do 1916. uređuje list dr. Branimir Livadić, komu 1917. i 1918. postaje suurednikom prof. Julije Benešić. Savremenik postaje centralnim književnim listom, u kome surađuju svi viđeniji hrvatski književnici sve do rata. Matica, koja nije imala svoga lista, pokrenula je godine 1906. *Glas Matice Hrvatske* (1906-1909.), koji joj je uglavnom služio za reklamu vlastitih izdanja i za polemiku s Mladima. Suradnici su »Glasa M. H.«: Đ. Arnold, Vj. Klaić, N. Andrić, A. Radić, J. Hranilović, Stj. Bosanac, A. Bazala, K. Šegvić, V. Deželić otac, R. Pinter, R. F. Magjer i dr., a jedanput čak i A. G. Matoš!

Situacija se komplicirala time, što su i Stari i Mladi imali i odieljene grupe, koje su se djelomično solidarizirale s njima, a djelomično su išle svojim putovima. Tako se pravaška grupa mladih književnika u umjetničkom pogledu prilično slagala s Mladima, ali je naglašavala hrvatsku nacionalnu misao i nadovezivala na pravaške tradicije. Njihov je list *Hrvatska Smotra* (I. 1906.; II-III. 1907.; IV. 1908.; V. 1909.; VI. 1910.; ur. i izd. Z. Vukelić), koja ima među suradnicima: A. G. Matoša, M. Ogrizovića, I. Krnica, Fr. Galovića, Z. Vukelića i dr. — Sa Starima je surađivala katolička grupa pisaca, koja je opet naročito izticala u svom radu religiozno-katoličku notu (prvi katolički kongres u Zagrebu, 1900.). Mlađi pristaše katoličkog pokreta, okupljeni oko biskupa Mahnića, izdaju od g. 1905. svoj đački list *Luč*, a od g. 1914. pretvorila se »Prosvjeta« u *Hrvatsku Prosvjetu* i postala književnim organom katoličkih pisaca. Njihova su najznatnija imena: pjesnici Izi-

dor Poljak i Milan Pavelić i kritičar Ljubomir Maraković. Politički je katolička grupa bila izprva najbliža Starčevićevoj, a jedan dio Radićevoj (v. § 152.) ideologiji. Ali osnovali su i vlastitu političku stranku (»klerikalci«, vulgo »furtimaši«), koja je naišla na slabi odziv u narodu. Pred ratom i iza rata priličan je broj naročito mladih članova te grupe pristao uz političko jugoslavenstvo i ekavštinu u književnosti. — I ostala omladina se organizira. Napredno đačtvo izdaje list »Hrvatski Đak« (1907 - 1911.), pod redakcijom Jurislava Janušića. Suradnici su: Fran Bubanović, Ante Hikec, Ivo Politeo, I. Sporčić, Vilko Gabarić, Ivan N. Novak, Stj. Parmačević, Karlo Häusler, Janko Polić-Kamov, Matej Koščina, Zdenko Vernić, Ivan Kozarac, Mira Kočonda, Andrija Štampar, Miško Radošević i dr. — Pravaško đačtvo izdaje »Mladu Hrvatsku« (I.-V., 1908 - 1912.), koju najprije uređuju Krešimir Kovačić i Fran Galović (1908 - 1909.), onda Mile Budak (1910 - 1911.), a zatim Fran Galović i Josip Matasović (1912.); oni su više opozicija klerikalnomu đačtvu oko »Luči«, ali i naprednjacima zamjeravaju srbofilsku politiku. Od omladinaca surađuju u »Mladoj Hrvatskoj« Fran Galović, Ljubo Wiesner i August Ujević, a od starijih Iso Kršnjavi, Milan Ogrizović, A. G. Matoš i K. Šegvić.

Borba između Mladih i Starih vodila se žestoko, kadkad i lično; gotovo nijedan broj »Savremenika« ili »Glasa M.H.« nije bez kakva traga te borbe. Završila se konačno kompromisom, koji je jako nalikovao kapitulaciji Starih. Matičin »Glas« je obustavljen s godinom 1909., a 1910. nalazimo u »Savremeniku« posebnu rubriku pod naslovom »Glas Matice Hrvatske«, gdje se donose Matičine viesti i izvještaji o glavnoj skupštini. U znak pomirenja, novi je predsjednik Matice Hrvatske dr. Oton Kučera (25. III. 1908. do 29. VI. 1917.) čak i surađivao u »Savremeniku« (1910.), a na glavnoj skupštini Matice Hrvatske, dne 3. travnja 1910., održao je podpredsjednik prof. Krsto Pavletić s puno takta, ali i odlučnosti, pomirbeni govor, gdje iztiče različite književne struje u stranomu svietu, ali (veli) »kraj sve te vreve, gužvanja i meteža — a recimo — i muteža, »Matica« mora u svojim književnim darovima narodu za tim težiti, da zadovolji obće kulturne zahtjeve bez obzira na momentane pojedinačne ukuse«. Matica ne smije biti dakako skučena, već široka obzorja, pristupačna svim strujama, ali uza sve to i eklektična, sigurna izbiračica svega, što je najbolje po obće priznatom ukusu...«

Godine 1910. svršila je borba između Mladih i Starih. Oni Stari, koji nisu bili zadovoljni s polučenim kompromisom, osnovali su g. 1913. Kolo hrvatskih književnika, oko kojeg su se okupili književnici katoličkoga smjera; njihov je organ postala »Hrvatska Prosvjeta«. Mladi su počeli ulaziti u izdanja Matice Hrvatske, ali su nastavili i dalje s izdavanjem »Savremenika« kao i svoga niza »Savremenih hrvatskih pisaca«, započetog 1909. U njemu su do g. 1920., izašle 54 knjige; obnovljen g. 1928. izdao je dalje dvie knjige (55. i 56.), a drugi puta obnovljen g. 1936. još sedam knjiga (57-63.).

152. Mladi su nastojali, da se afirmiraju i u političkom životu. Pošto su već dobili pristup u »Obzor«, oni pokreću i svoj časopis »Hrvatsku misao« (v. § 150.). Zbog izticanja načela Mladih zanimljiv je poziv na predplatu toga lista (»Obzor«, 3. I. 1902.); tu se, uz ostalo, veli: »Tiekom zadnjih godina javila se u mladosti hrvatskoj odlučna želja, da zbiljski sudjeluje u radu oko narodnoga napredka. Prazni zanos, koji se u praksi u kasnije doba redovno prometnuo u mlohavost, pače i u rad protiv slobode i napredka, htjela je mladost hrvatska nadomjestiti temeljnim proučavanjem svih savremenih pitanja našega i tuđega života, pa se željna bacila na studij svih pokreta družtvenih i književnih... S druge strane... se mladi naraštaj, u mnogočem, poglavito pak u dieljenju književnosti od ostaloga života, gotovo razilazio radi svojih modernih teorija... Posljednji događaji, u prvom redu izborni poraz (1901.), uvjeriše sve raznolike elemente mlađega naraštaja o potrebi zajedničkoga rada«. Mladost će morati izdržati »najjaču navalu na same temelje hrvatske narodne, državne i kulturne osebujnosti«. Njezin je zadatak: rješenje pitanja narodno-gospodarstvenoga, obrana političke i družtvene slobode i ustavnosti, te »ozbiljan i savjestan prosvjetni rad«. Poziv su podpisali: Milutin Cihlar, Milan Heimerl, Milan Marjanović, Lav Mazzura, Stjepan Radić, Milan Šarić i Stanko Šverljuga. — Već od početka najviše je pisao u »Hrvatsku Misao« Stjepan Radić, a od jeseni 1903. on joj je i vlastnik i urednik. Uz čisto književno stivo, koje obasiže manji dio lista, ima niz većih i manjih razprava o Slavenima, osobito južnima, o glavnim mislima demokratske politike, o gospodarskim pitanjima i sl. (»Nacionalizam i ekonomizam«, »Industrialni feudalizam Saveznih država«, »Panslavizam i rusko jedinstvo«, »Savremena Francuzka« i dr.).

Kod fuzije neodvisne narodne stranke i stranke prava najprije u »hrvatsku opoziciju« (15. I. 1902.), a onda u »hrvatsku stranku prava« (29. I. 1903.) sudjeluju i mladi: dr. Milivoj Dežman, dr. Ante Radić, Stjepan Radić, dr. Ivan Lorković, Dr. Svetimir Korporić i Milan Heimerl. Kad »Obzor« konačno prestaje biti glasilom neodvisne narodne stranke, postaje nezavisnim političkim glasilom pod vodstvom dr. M. Dežmana (1. X. 1905.). Napredna omladina počinje 17. IV. 1904. izdavati tjednik »Pokret« kao »glasilo hrvatskih naprednjaka« (M. Heimerl, Lav Mazzura, V. Wilder). Istog dana, kada Dežman preuzima »Obzor«, postaje »Pokret« dnevnikom kao organ »hrvatske pučke napredne stranke«; odgovorni su mu urednici: Većeslav Wilder, Josip Pasarić, dr. Ivan Lorković, Veljko Tomić i Đuro Šurmin. Kad je u listopadu 1910. osnovana »hrvatska ujedinjena stranka« (fuzionirana napredna stranka i hrvatska stranka prava), dobio je list ime »Hrvatski Pokret« i postao glavni organ te stranke.

U to vrieme pada i prva socialistička akcija u Hrvatskoj. »Slobodna rieč« (1902., ur. Vilim Bukšeg; dnevnikom postaje 1909.); 3 broja srednjoškolske »Naše snage« (1904., ur. Juraj Demetrović) i socialistički mjesečnik »Razredna borba«

(1907., ur. Vitomir Korać). — I slobodni mislioci pokrenuli su g. 1910. svoj list »Slobodna Misao«; njihov je najiztaknutiji pisac bio Davorin Trstenjak (1848. do 1921.).

Najtemeljitije su provodili metode čeških realista u praksi braća Antun i Stjepan Radić. Ponajprije je Antun Radić izdavao *Dom,* polumjesečni »list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk« (1900 - 1904.), gdje se pomalo razvijala i izgrađivala ideologija seljačkoga pokreta. Već u ožujku 1902. razvija Antun Radić misli o seljačkoj stranci, o kojima diskutira i dr. Svetimir Korporić u »Hrvatskoj Misli«. 22. prosinca 1904. prihvaćen je već program nove »Hrvatske pučke seljačke stranke« (H. P. S. S.), koji 9. siečnja 1905. podpisuju članovi privremenog glavnog odbora; među njima su: dr. A. Radić, Stjepan Radić, Ivan Gmajner (urednik »Hrv. Danice»), Tomo Jalžabetić, seljak iz Đurđevca, dr. Svetimir Korporić (ur. »Hrv. Naroda«), dr. Milan Krištof, Peroslav Ljubić (ur. »Hrv. Novina«, Virje), Toni Šlegl, Luka Šoški, dr. Benjamin Šuperina i dr. Glasilo stranke za g. 1905. postaje »Hrvatski Narod«, a od g. 1906. opet *Dom,* »glavne novine hrvatske pučke seljačke stranke«, koje izlaze svake sriede.

U svome proglasu veli privremeni odbor: »... Prosvjećeni rodoljubi hrvatski imadu se riešiti zastarjeloga straha od »seljačke bune« te u nastojanju, da rodoljublje, pravo i sloboda ne budu samo prazne rieči, — bez straha preskočiti onaj jaz, što dieli tako zvanu »gospodu« od puka, osobito od seljačtva. Sa sviešću o vrhovnom narodnom pravu neka otvoreno pristupe k najvećem dielu naroda, k seljačtvu, u kojem je sviest o tom pravu živa, jer ju ima od naravi, no ustrašena trajnom političkom stegom. Tu Bogom danu i tisućljetnim ljudskim životom razvijenu sviest treba samo ohrabriti, — i narod će ustati za svoje pravo kao jedan čovjek, čim se ne bude bojao stražara — vlastite braće svoje«. — U programu stranke iztaknuti su naročito narodnogospodarstveni i prosvjetni momenti, u državopravnom pogledu program se ne izražava, »budući da je državnopravni odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj i prema habsbužkoj monarkiji posljedica hrvatske narodne snage i političkih prilika u susjedstvu«, a u narodnostnom pogledu izjavljuje, da su Hrvati i Srbi jedan narod, a »Slovenci i Hrvati jedni su drugima tako blizu, te su zapravo i oni s Hrvatima jedan narod«. Inače su obća načela, koja nadahnjuju program, demokratska.

Dok je Antun Radić, po zvanju profesor, bio više ideolog i pisac, Stjepan je bio aktivni političar. Toliko aktivnosti nije pokazao još nijedan hrvatski političar prije njega. Stjepan je Radić išao od sela do sela, držao govore, objašnjavao načela seljačke stranke, upućivao narod i odgajao ga politički. Njegovi su suradnici otvarali analfabetske tečajeve, učili narod čitati i pisati, te cieniti narodnu nošnju i običaje. S vremenom je gotovo u svaku hrvatsku kuću dolazio Radićev »Dom«. Svojom mnogostranošću akcija Stjepana Radića i njegovih pristaša prestala je biti obična politička aktivnost, te je postala pravim narodnim pokretom,

koji je uztalasao najšire slojeve hrvatskoga naroda i upravo ih nacionalno, politički i prosvjetno preporodio. Stjepan Radić, koga su protivnici rado nazivali pučkim tribunom, stvarno je postao narodnim učiteljem i vođom.

153. Kad je »hrvatsko-srbska koalicija« (a to su bile sve stranke osim narodne: »madžarona«, čiste stranke prava: »frankovaca« i hrvatske pučke seljačke stranke: »radićevaca«) godine 1906. dobila u ruke vlast, postao je serbokroatizam službenom politikom vlade. Kako je riečka rezolucija (v. § 125.), koja je značila sporazum Hrvata i Madžara (barem opozicionih stranaka), ozlovoljila Beč, tako opet sporazum Hrvata i Srba nije bio po volji ni Pešti ni Beču. To objašnjava brzo nastale sukobe između Hrvata i Madžara, koji su naročito oštro izbili u povodu željezničke pragmatike, a objašnjava isto tako i veleizdajnički proces protiv Srba u Zagrebu, kao i Friedjungov proces u Beču (v. § 125.). Dakako da je do sloge Srba s Hrvatima došlo na mig Beograda, što objašnjava i brzi dolazak zadarske rezolucije iza riečke (§ 125.). Srbi su pokušavali, da sve sile stave u gibanje, kako bi im pripala Bosna i Hercegovina (o tom ima program već u djelu: Spalajković, *La Bosnie et l' Herzégovine,* 1899.), koja je bila samo pod »privremenom« okupacijom monarkije, ali je de iure pripadala otomanskom carstvu; godine 1908. održan je niz sveslavenskih sastanaka (28. V. sveslavenski kongres u Petrogradu, 9. VI. sveslavenski trgovački kongres u Varšavi, 23. VII. sveslavenska konferencija u Pragu), koji su svi naglašavali i dizali duh slavenske solidarnosti. Akcija u Hrvatskoj bila je samo dio ove velike akcije u prilog Srba, koju vodi beogradski list »Slovenski Jug« (1904-1911.). Kako je u srpnju 1908. buknula mladoturska revolucija i dala turskom carstvu ustav, spremali su se bosanski muslimani i pravoslavni, da biraju poslanike za parlamenat u Carigradu; time bi se de facto ignorirala mandatarna vlast. Sada se Austrija odlučila na sudbonosni korak i proglasila je aneksiju Bosne i Hercegovine (7. list. 1908.). Time je zadala težak udarac srbskim planovima; ali doskora su se oni javili u novim oblicima: Cvijić zahtieva, pored iztočne Bosne, još i koridor za Srbiju preko južne Bosne i Hercegovine na Jadranske more; Stanojević piše Šišiću glasovito pismo, u kojem veli »da pod cenu Bosne i Hercegovine među nama ne može biti prijateljstva« (1909.); Jovan Skerlić drži u rujnu 1912. u Dubrovniku predavanje pod naslovom »*Današnji srbsko-hrvatski nacionalizam*«, a pod istim naslovom, ali s drugim sadržajem, izdaje knjižara Trbojević na Rieci 1913. njegovu brošuru sa dva eseja: *Ante Starčević* i *Današnji nacionalizam.* U sličnom duhu pišu i Milan Pribićević (»Naš najveći junak«, 1913.; to je srbski seljak) i D. Mitrinović (»Novi moral«, 1913.). Sve su te knjige izašle kod knjižare Trbojević na Rieci. — Od vrlo velike je važnosti anketa, što ju je Skerlić pokrenuo u »Srb. Književ. Glasniku« (1913.), bi li se ekavština ili jekavština upotriebila kao zajednički književni jezik Srba i Hrvata. Prema sredini, u kojoj je anketa pokrenuta, prema njenoj spretnoj formulaciji, a i prema razpoloženju momenta, izhod anketi bio je već unapried jasan: većina odgovora izjasnila se za ekavicu, naročito

onih iz Dalmacije (vrlo odlučno zastupa ekavicu dr. Josip Smodlaka); kod toga su Hrvati redovno predlagali, da bi se kao »ustupak Hrvatima« uzelo kao zajedničko pismo latinica. Ta je anketa našla dosta jaki odjek naročito kod pisaca mlađe hrvatske generacije. Čak i neki pravaši počinju pisati ekavski (I. Krnic), a mlađi klerikalci gotovo izključivo stadoše upotrebljavati ekavicu. Miroslav Krleža čitav niz godina piše ekavski, a s njime i niz mladih socialnih pisaca.

Međutim, akcija serbokroatizma jača se i na hrvatskoj strani. God. 1910. izlazi (s oznakom Zagreb-Beograd) *Almanah hrvatskih i srbskih pripovjedača* u redakciji Milana Ćurčina, a na poticaj Jovana Dučića; pri uređivanju pomagao je Branimir Livadić. Štampan je ćirilicom i latinicom, ekavski i jekavski. Prve rečenice u toj knjizi glase: »Ova knjiga posvećena je ideji narodnog jedinstva. Ona bi htela biti korak bliže k ostvarenju te ideje. A ako uspe, ona bi ujedno značila početak jednog sistematskog rada u ovom pravcu«. Značajna je u njemu »Rodoljubiva pesma« urednika M. Ćurčina. Sliedeće godine izišao je *Srbskohrvatski (hrvatskosrbski) almanah za godinu 1911.*, opet u redakciji M. Ćurčina. Tu već ima nekoliko članaka o jedinstvu Hrvata i Srba (D. Obradović, M. Murko, J. Cvijić); tu je opet naročito zanimljiv članak Stojana Novakovića »Nakon sto godina«, koji daje uvid u srbsko gledanje budućeg srbsko-hrvatskog zajedničkog života, a nabacuje se već i ime »jugoslavensko«. Te godine Matica Hrvatska izdaje *Antologiju novije srbske lirike* (1911.) od Bogdana Popovića, i time se zatvara lanac uzajamnih izdanja hrvatskih kod Srba (Srbska Književna Zadruga izdala je »Mrtve kapitale« Josipa Kozarca, 1910., »Tita Dorčića« Vj. Novaka, 1911., i »Antologiju novijih hrvatski pripovjedača«, koju je priredio dr. Branko Drechsler-Vodnik, god. 1912.), a srbskih i slovenskih kod Hrvata. (Matica Hrvatska izdala je već 1906. »Cvieće slovenskoga pjesničtva«, ur. dr. Fran Ilešić, 1907. »Slovenske novele i povesti«, a 1913. Aškercove »Izabrane pjesme« i 1919. »Novije slovenske pisce«; Matica Slovenska izdala je, uz ostalo, i Nazorovu nacionalističku pripoviest »Veli Jože«, 1908.). God. 1911. održan je u Splitu kongres hrvatskih i srbskih naprednjaka; pokrenut je i list »Naprednjak« u Šibeniku. Izlaze još listovi »Val« (u Zagrebu, pa u Pragu, 1912.) i »Zora« (1909. u Beču, 1912. u Pragu). Jedinstvo propagira omladinski »Vihor« (1913., ur. Vladimir Čerina) i »Jugoslavija« (ujedinjeni »Val« i »Zora«), a služi mu i dnevnik »Nova Rieč« (bivši »Hrvatski Pokret«). Razumije se samo sobom, da su na razmah serbokroatizma bili od velikog utjecaja i balkanski ratovi (1912-13.). S hrvatske strane propagira serbokroatizam naročito Milan Marjanović, koji piše brošuru »Narod koji nastaje« (t. j. Srbohrvati) i priređuje za Srbsku Književnu Zadrugu knjigu *Savremena Hrvatska* (1913.). U Zagrebu se pripremala i proslava stogodišnjice Njegoševa rođenja (r. 1813.), koja se zavukla; definitivni dogovor za proslavu imao se održati u Pragu 28. lipnja 1914. Toga dana je međutim izvršen sarajevski atentat, a 1. kolovoza započeo je svjetski rat (1914 - 1918.). Već za mobilizacije pohapšen je jedan dio

inteligencije, pristaša srbsko-hrvatskog jedinstva, dok je jedan dio prebjegao u inozemstvo i tamo razvio svoju akciju za ujedinjenjem Hrvata i Slovenaca sa Srbima (Jugoslavenski odbor u Londonu; akcija Milana Marjanovića i Hinka Hinkovića u Americi). Za rata dobiva serbokroatizam sve više ime i oblik jugoslavenski, te obuhvaća, uz Hrvate i Srbe, također i Slovence. U Hrvatskoj se, nakon periode zastoja, javlja tjedni časopis »Hrvatska Njiva« (1917.), koja piše u duhu demokracije i narodnog jedinstva (ur. dr. Dragutin Prohaska, izd. Juraj Demetrović), a književni list u jugoslavenskom duhu je g. 1918. osnovani »Književni Jug« (1918. do 1919.); pokretači su mu Branko Mašić, Niko Bartulović, Vladimir Ćorović i Ivo Andrić.

154. Među ideolozima i kritičarima Mladih u prvo je vrieme zauzimao najvrednije mjesto po svojoj neumornoj aktivnosti MILIVOJ DEŽMAN (1873. do 1940.), koji je pisao pod imenom IVANOV. On je sudjelovao kod pokretanja listova i bio njihov urednik (Mladost, 1898., Hrvatski Salon 1898., Život 1900 - 1901., Vienac, 1903.), a pisao je i programatičke članke (v. § 150. i 151.). Bio je jedan od najagilnijih osnivača Družtva Hrvatskih Književnika. Njegovo je načelo bilo, da svaka generacija treba da dade svoj biljeg književnosti; tako je i on bio sklon književnim strujama, koje su se javljale podkraj 19. stoljeća (secesija, dekadentizam, simbolizam, misticizam i dr.), a smatrao je, da je zadaća pokreta Moderne borba individuuma za slobodu. Gjalskoga je proglasio izhodištem Moderne (Mladost, god. 1898.), ali nije poricao ni Starima vriednosti u razvoju književnosti, samo njihovo je doba prošlo. To njegovo pomirljivo stanovište smatrali su kadšto beznačelnošću, što nije bilo izpravno, i kompromisnošću, a do toga je ono kadšto i dovodilo (slučaj Kumičić). Njegovi su ga nazori dovodili do izpravnoga stanovišta, da književnost treba gledati »u kompleksu cjelokupnoga hrvatskoga narodnoga života«. — Pisao je kazalištne kritike u »Obzoru« (1894 - 1900.). Bavio se i beletrističkim radom. U »Viencu« se javlja novelama (1894 - 1899.); prva je *Dorica se zabavlja* (1894.), najveća je *Sjene* (1895.). Simbolička mu je crtica *Okovi* (Mladost, 1898.). *Protiv struje* (1903.) je zbirka beletrističkih radova u dekadentnomu stilu, bez jačega dojma. Bavio se dramom (*Rasulo,* Vienac, 1896.; *Vir,* Život III., 1901.; *Kneginja Jelena,* hist. drama, Nada, 1901.; dramatizacija Šenoina *Zlatareva zlata,* prik. g. 1901.), koja je, ukoliko je izvorna, pisana u stilu tehnike Sardouove, s dialozima u duhu Mladih. Dežmanova kritičarska i književna djelatnost prestaje odprilike u doba osnutka »Savremenika« (1906.).

Baš u to doba dobiva naročitu važnost ličnost BRANIMIRA LIVADIĆA (r. 1871.), unuka ilirskog glazbenika Ferde Livadića, profesora, poslije ravnatelja glumačke škole (1920-21.) i gimnazijskog ravnatelja. Livadić se počeo javljati pjesmama i pripoviestima od g. 1893. (*Jeremija,* pjesan u 3. pjev., 1893.); surađuje u Viencu i Nadi (1895 - 1902.), Prosvjeti (1900.) i Savremeniku (od osnutka god. 1906.). Novele su mu sabrane u knjizi, koju je izdalo D. H. K. (*Novele,* 1910.), a

kasnije, u novom izboru, M. H. (*Novele,* 1932.). Posebno je otisnuta novela *Zapreka* (iz »Nade«, 1898.). D. H. K. izdalo mu je *Legendu o Amisu i Amilu* (1913.). Svoje dojmove s puta u Buenos Aires, kuda je išao kao predsjednik zagrebačkog Pen-kluba na kongres (1936.), opisao je u knjizi *Do Buenos Airesa* (otisak iz »Hrv. Revije«, 1937.). Njegove novele, po obsegu sve dosta kratke, daju kao neki nagli bljesak u dušu i osvjetljuju ponajčešće onaj psiholožki momenat, kada život dolazi u dodir sa smrću, ili kada se kakvim iznenadnim događajem ili spoznajom pokolebaju neke ustaljene vrednote, koje ipak nisu tako solidne, kako su se činile. U iznošenju tih subtilnih kontrasta, koji su redovno više nabačene skice, negoli detaljno razrađene studije, osjeća se naročiti Livadićev dar za opažanje podsviestnih duševnih poriva. — Kako je Livadić završio svoje studije prije spaljivanja madžarske zastave (promoviran je za doktora filozofije u Beču g. 1895.), to nije sudjelovao u prvim manifestacijama Mladih ni u njihovim studentskim listovima. Ali javlja se već u »Životu« (1900.) i odonda dalje nastupa vrlo borbeno uz Mlade, nastoji da dade estetska načela njihovu stvaranju, i svojim govorom od 4. studenoga 1904. dovodi do rezolucije protiv Đure Arnolda, kojom je borba između Mladih i Starih stupila u svoj najkritičniji stadij (v. § 151.). Svojim člancima u »Životu« (*Hrvatska književnost i siromaštvo, O najnovijoj hrvatskoj književnosti, Za slobodu stvaranja)* iztiče, da se idealizam uvlači u hrvatsku književnost, kako bi se sakrila stvarna bieda svagdanjega života, i zato, jer bi se pisac iznoseći zbiljski život lako zamjerio ljudima; prema tomu to idealiziranje u književnosti u stvari znači bezidejnost i sterilnost. Književnik mora biti »raznolik i tvoran poput prirode, te najsilnije umjetnice. I čim su njegova lica i njihova čuvstva bliže prirodi, a ne samo njemu, tim je njegovo djelo veće« (»Život II., 174.). Livadić se odlučno bori za slobodu stvaranja, jer je čitav život, u svima svojim manifestacijama, gradivo za umjetnika, i on ima pravo, dotle dok ostaje umjetnik, da to gradivo iznosi bez ikakva ograničenja. Godine 1907. postao je Livadić urednikom »Savremenika«, koji je baš za njegove redakcije (1907 - 1918.) postao centralnim hrvatskim književnim listom i davao ton cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. Livadić je ostao i kao urednik dosljedan svojim načelima, pa se borio za slobodu stvaranja, a protiv unošenja strančarstva, klerikalizma i politike u književnost. Kasnije je ustajao i protiv onih Mladih, koji su zahtievali, da se jače iztakne nacionalna nota u književnosti, a pogotovo je bio protivan revolucionarnomu nacionalizmu prije svjetskoga rata. »Nacionalni duh je književnosti *imanentan,* pak je borba za nj teoretski pleonazam, praktički njome se samo slabi snaga i moć i samosvojnost književnosti. Pjesnici mogu narodu vazda više reći nego političari.« *(Naša književna borba,* g. 1914.). Livadić se, kao i Croce, protivi Taineovu shvaćanju »milieu-a«, jer »veličina umjetničkoga djela raste, što se je više umjetnik udaljio od svega dojakošnjega« (Savremenik, 1913., 350.). Uza sve to, postoji veza između književnosti i narodnoga života, pa »uporedo s kulturom raste i snaga literature. Velika književna

djela nisu slučajne izrasline na neobrađenu tlu, nego su plodovi sa stabla, koje se hranilo preobiljem životnih sokova kroz vjekove i vjekove naprezanja svih ljudskih sposobnosti« (*John Galsworthy,* Savremenik, 1911., 400.). — Livadić je priklanjao pažnju i piscima prije Moderne. Najveće su Livadićeve simpatije iz doba realizma bile Kranjčević i Novak. Kad je prestao biti urednikom »Savremenika«, priredio je i izbor Novakovih pripoviesti za Maticu Hrvatsku (4 sv., 1925 - 1928.) kao i Kranjčevićevih pjesama (1926. i 1943.), davši u oba slučaja, a naročito u drugom, izvrstne studije o tim piscima. On je priredio i jedino podpuno i kritičko izdanje *Djela S. S. Kranjčevića* (4 sv., 1933 - 1934., u kolekciji »Noviji hrvatski pisci«, ur. S. Ježić, izd. Minerva) s brojnim napomenama te biografskim i bibliografskim podatcima. Od ostalih pisaca, kod Ogrizovića nije nalazio mnogo dobra, Stjepanu Miletiću je porekao pravi stvaralački dar, za Vojnovićevu »Gospođu sa suncokretom« smatrao je, da je nastala više iz želje za senzacijom, negoli iz umjetničke potrebe autorove, a Tuciću nije poricao pjesničkoga dara, ali je prigovarao mnogim neukusnostima i težnji za efektima. — Livadićev liberalizam u uređivanju »Savremenika« nailazio je u vrieme svjetskog rata na sve veću opoziciju, pa je 1917. i 1918. Livadić dobio za suurednika Julija Benešića, a koncem te godine je napustio redakciju. Kad je Matica Hrvatska pokrenula »Hrvatsku Reviju«, bio joj je prve dvie godine (1928 - 1929.) urednikom Livadić (1929. sa Stjepanom Ivšićem), da ponovno preuzme uredničtvo, zajedno s Olinkom Delorkom, g. 1943.

Jedan od najaktivnijih kritičara Moderne i jedan od najboljih poznavalaca svjetske kritike bio je MILAN MARJANOVIĆ (r. 1879.). Njegov život kao i rad vrlo je šarolik i pun promjena. Gimnaziju je učio u Pazinu, Rieci, Karlovcu i Zagrebu, viši trgovački tečaj u Pragu. Napustivši namještenje u Obrtnom zboru u Zagrebu, postaje publicist i surađuje u različitim listovima (Svietlo, Hrvatska, Riečki Novi List, Obzor, Pokret i dr.), a neke od njih neko vrieme uređuje ili sam pokreće (Nova Nada, Novo Svietlo, Hrvatska Misao, Crvena Hrvatska, Obzor, Zvono, Sloboda, Pučka Sloboda, Jug, Val, Književne Novosti, Narodno Jedinstvo i dr.). Nakon Jukićeva atentata na Cuvaja (§ 125.) prognan je iz Zagreba na deset godina, dolazi u Beograd u presbiro (1912.), a za Skerleczove vlade može se vratiti u Zagreb (1913.). Jedan je od najizrazitijih predstavnika serbokroatizma, pa je nakon sarajevskog atentata interniran i zatvaran, ali 18. travnja 1915. uspieva mu prebjeći preko granice u Italiju. Vodi jugoslavensku propagandu u Rimu, Parizu, Londonu, Ženevi i u Americi, gdje drži oko četrdeset predavanja i skupština. God. 1919. vratio se u Zagreb, pokrenuo list »Obnovu«, koja se poslije fuzionirala s »Jugoslavenskom Njivom« (1920.); pokrenuo je »Slobodnu Tribunu« i preuzeo izdavanje »Savremenika« (1920.). Poslije je bio opet u Americi, a zatim je kao šef beogradskog presbiroa umirovljen. — Marjanović od g. 1895-1903. sudjeluje u pokretu Mladih; od g. 1903-1910. nalazi se u vodstvu slobodoumne »hrv. napredne stranke«; od g. 1910-1914. radi živo na pokretu serbo-kroatizma; od 1915-1919. vodi pro-

pagandističku akciju u inozemstvu; a nakon rata radi publicistički što kod kuće, a što opet u Americi. Tima su aktivnostima posvećeni i njegovi književni odnosno publicistički radovi. Osim beletristike (*Fragmenti,* crtice, 1903., *Kariera,* roman, 1905.; drame: *Svagdašnjost,* 1906., i *Ivičina kariera,* 1910.) piše i kritička djela: *Iza Šenoe* (Zadar, 1906.), *Književne studije i prikazi* (Split, 1911.) i kasnije *Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik* (1924.), te djela publicističkog značaja: *Poraz i slavlje* (s Nehajevom, 1901.: proslava Marulićeva i poraz opozicije na izborima), *Hrvatski Pokret 1903.* (2 sv., 1903.), *Savremena Hrvatska* (1913.), *Narod koji nastaje* (1913.); zatim *Via crucis* (zapisci u stihovima, Valparaiso, 1918.) i *Obnova* (24 članka, Valparaiso, 1919.). Iza rata je izdao dvie knjižice o religiji relativizma i o okultizmu i esoteriji. — Marjanović je prvi od Mladih unosio u hrvatsku kritiku misli i načela kritičara zapadne Evrope (Brandes, Taine, Sainte-Beuve i dr.), a i prvi je hrvatskoj javnosti pregledno prikazao rad hrvatskih pisaca od Šenoe do Moderne (*Iza Šenoe,* 1906.). Marjanović je čovjek širokoga, iako ne uviek i dubokoga znanja, pun velikih iniciativa, neumorne aktivnosti i težnje za sintezom. Nijedan se od listova, što ih je on pokrenuo, nije održao dulje vremena; impresivan i temperamentan po prirodi, on se brzo oduševljava, ali ne ide u dubljinu, nego u širinu; zato pokreće mnoge akcije, ali ih i brzo napušta, sliedeći nove dojmove i ideje. Poslije razočaranja u javnom životu, vratio se opet literaturi i kritici.

U listovima Mladih surađivao je i VLADIMIR LUNAČEK (1873 - 1927.), ali nije pripadao među borce prve linije. Od g. 1891. študira medicinu u Pragu i Beču, a zatim prelazi u Zagrebu na pravo, koje i svršava. Neko vrieme se prehranjuje kao privatni učitelj; onda se posvećuje novinarstvu, kod kojega i ostaje; radi u Agramer Zeitungu, Dnevnom Listu i Obzoru (kojemu je mnogo godina odgovorni urednik). Izpočetka je napisao par novela (u karlovačkom Svietlu i Novom Svietlu), a izdao je u posebnim knjigama i dramske radove: *Četiri aktovke* (D. H. K., 1910.: *Dužnik, Poslije kazališta, Zvieri, Savjest)* te *Ilirce,* dramu u tri čina (D. H. K., god. 1912.). Aktovke su mu salonske po stilu, a erotične po sadržaju, dok »Ilirci« povezuju srpanjske žrtve 1845. s privatnim životom jedne obitelji. — U kritici, koja je impresionistička, pokazuje Lunaček široku obću naobrazbu, i prati ne samo književnost i kazalište, nego i znanost i umjetnost. Oštrina opažanja digla je Lunačekove kritike znatno iznad prosječnosti, premda nije dao većih radova jačega ideoložkog značaja. Naročito se izticao Lunačekov stav protiv »profesorštine«, pod čime je mislio plitko formalističko gledanje na književnost, bez duljeg shvaćanja za umjetničku vriednost djela i bez razumievanja za vezu književnosti s ostalim pitanjima i očitovanjima javnoga života i obće narodne kulture. Sav njegov kritički rad ima feljtonski karakter; ipak je vredniji u dubljim i većim sastavcima: o Matošu (predgovor 2. izd. Umornih priča, 1917.), o Vidriću (izd. Pjesama, 1924.), o Domjaniću (Izabrane pjesme, 1924.), o Gjalskomu (Obzor, 1924., br. 345.), i o Mažuraniću (Kritika, 1922., str. 453-468.)

155. Dvie crte su naročito karakteristične za Modernu: njezin sviestni priključak na suvremene tendencije svjetske književnosti i njezina »bezgranična sposobnost uživanja« (prema riečima Branimira Livadića), što zapravo ne znači ništa drugo nego modernu primjenu Terencijeve izjave: »Homo sum, humani nil a me alienum puto«. Odatle i svima zajednička težnja za nečim novim, ali istodobno i veliko množtvo niansa među njima. Te su se tendencije najlakše i najizrazitije mogle manifestirati u *lirici,* koja tako postaje najznačajniji predstavnik književnosti Moderne, kao što je za realizam bila najznačajnija književna vrsta *roman.*

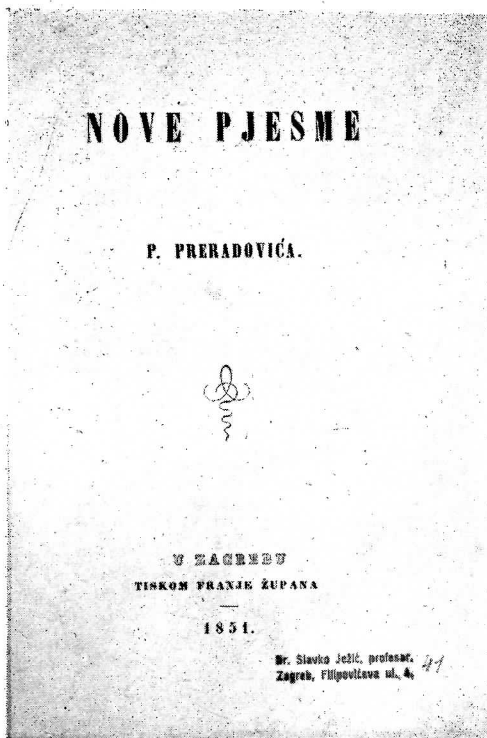
Tri su pjesnika našla svoj glavni i gotovo jedini izražaj u lirici, koja je kadkada pisana prozom: Mihovil Nikolić, Vladimir Vidrić i Dragutin Domjanić. Sva trojica traže svoj individualni izraz, klone se identifikacije s masom i ne mare za njezin pljesak. MIHOVIL NIKOLIĆ (r. 1878.), po zvanju privatni činovnik, ravnatelj družtva za osiguranje »Croatia«, po godinama malo mlađi od ostale dvojice, ušao je u književnost mladenačkom pjesmom u »Bršljanu« g. 1892. Prvu knjigu *Pjesme* izdao je g. 1898.; zatim su izašle: *Knjiga života* (novele i pjesme u prozi sa Srđanom Tucićem, 1899.), drugo izdanje »Pjesama« (1901.), *Nove pjesme* (god 1905.), *Vjeručka* (proza, 1914.) i *Knjiga pjesama* (1917.), u kojoj je, povodom 25-godišnjice njegova književna rada, D. H. K. izdalo izbor iz njegovih štampanih knjiga lirike, uz tridesetak novih pjesama. Napisao je i aktovku »Razbijeni sni« (prik. 1905.), lirsku aktovku »Kad zamre pjesma« (Vienac, 1903.), te dosta feljtona i proze, naročito u »Narodnim Novinama«. — Nikolić u prvoj knjizi pjesama navodi kao motto često stihove francuzkih pjesnika, naročito Lamartinea; pa i ima nešto lamartinovske nostalgične sentimentalnosti s nešto rezigniranosti, osjećaja za prirodu i neke otmjene osamljenosti u tim pjesmama. I lektira Kranjčevića ostavila je tragova u dikciji, a donekle i u tematici. Tako je Nikolić uspio steći i simpatije Starih, premda se nalazio u kolu Mladih. Kasnije se pojačala erotska nota, zazvučio je i po koji možda traženi modernistički motiv, s nešto naslova i izraza, kakvi se češće sretaju u Modernoj (»Karneval života«, »Nox«, »Mater dolorosa«, »Pred kipom Venere«, »Chanson« i dr.), ali ipak sve to nije izbrisalo onu malo arhaičnu notu romantičnosti, kontemplativnosti, a donekle i melankolije (koja izbija i iz »Vjeručke«), koja je dala otmjenu patinu nizu Nikolićevih pjesama, i tako ih sačuvala za kasnije generacije.

Ako ne prezir mase, a ono svakako podpunu ravnodušnost prema njezinu stavu, pokazao je u svojim pjesmama VLADIMIR VIDRIĆ (1875 - 1909.). Bio je kraće vrieme pražki đak prije spaljivanja madžarske zastave, a poslije toga je studirao u Beču. Tjelesno jak i liep, vrlo nadaren, klasično obrazovan, s mnogo znanja, materialno osiguran, predestiniran za sveučilištnog profesora, umr'o je u 35. godini života kao odvjetnički perovođa u stenjevačkoj ludnici od shizofrenije. Trpio je od kompleksa bezvriednosti; u odnosima prema roditeljima plašljiv i pokoran, izvan njihove kontrole bio je bezgranično razularen. Prvu je pjesmu »Boni

mores« (kasnija »Pomona«) štampao u »Viencu« (1898.), zatim je surađivao u bečkoj »Mladosti (v. § 150.), u »Životu«, u »Viencu« i u »Savremeniku«. Njegove *Pjesme* (1907.), izdane u vlastitoj nakladi, sadržavaju 25 pjesama, kojima je u kasnijim izdanjima (Vasić, 1922., s uvodom J. Dučića; Tipografija, 1924., s uvodom Vl. Lunačeka) dodano još nekoliko, što ih je pjesnik bio izostavio, ali su ih zabilježili pjesnikovi znanci, ili što su kasnije nastale. — O tih nekoliko pjesama i o njihovu pjesniku napisan je čitav niz feljtona, članaka i razprava, od kojih je najveća studija dr. A. Barca, izašla kao posebna knjiga (*Vidrić,* M. H., 1940.). — Vidrićeve pjesme, u većini ugođaji (štimungi) uklopljeni u objektivan okvir, koji je najviše nalik romanci, u isti mah su odraz subjektivnog momenta, koji ih je stvorio, i slika objektivne realizacije, u kojoj pjesnikova ličnost ili se posve gubi (Elije Glauko, Dva levita, Na Nilu, Pompejanska sličica, Dva pejsaža I., Pomona, Coena, Jutro, Mrtvac, Kipovi, Ex Pannonia, Romanca, Sjene, Jezuiti), ili izčezava u oblacima, u magli i sjeni (U oblacima, Roblje, Scherzo, Dva pejsaža II., Grieh), ili se sakriva u kome mitskom liku (mag, vrač, poganska pseudohistorijska lica: Silen, Mentor i pjesnik, Perun, Notturno, Plakat, Ambrozijska noć); riedko se pojavljuje direktno (Bosket, Narodna, Gonzaga, Adieu, Mrtva ljubav, Putovah). Tako je stvorena osebujna lirika, u stilu slikarski-impresionistička, oblikom bezlična, a sadržajem intenzivno lična. Ona se doimlje kao egzotična melodija, odsvirana na nekom naročitom instrumentu, s malo žica, posebnoga zvuka, ali takva, da se nijednim poznatim glazbalom ne da ekvivalentno reproducirati. Ta melodija podsjeća na mnoge poznate, ali od svake je drugčija, zato privlači našu pažnju i sili nas, da je ponovno slušamo, da se sve jače na nju koncentriramo, ne bismo li prodrli u njezinu tajnu — ali na kraju spoznajemo, da je ona, unatoč svih sličnosti i poredaba, ipak samo svoja, podpuni lični izraz njezina tvorca. Zbog toga je Vidrićeva poezija zauzela sasvim posebno mjesto u književnosti Moderne. Našla je množtvo hvalitelja, ali i kuditelja, ne samo među Starima (Hranilović), nego i među Mladima (Matoš), pa i mlađima (A. B. Šimić). — A. G. Matoš smatrao je, da su Vidrićeve pjesme »još uviek diletantska poezija«, da su »veliki pokušaji, mali uspjesi«, ali ipak iztiče »divnu sliku melanholijskog smrkavanja u parku, gdje kipovi gledaju za oblacima i tonu u tugu noći kao čežnja Hölderlinova, kao tragični Heineovi bogovi u sutonu poganskog bogomraka« (»Kipovi«); takvi »diskretni i štedljivi momenti su divni i sasvim su gotovo nepoznati u hrvatskoj lirici« (Hrv. Smotra, 1908., 19-20.). — A. B. Šimić secira poput anatoma Vidrićevu poeziju. Pobija Dučićeve hvale, prigovara Vidriću, da ne zna jezika (to prigovara i Matoš), da piše nekim umjetnim žargonom, da zato nije mogao biti niti umjetnik u ritmu; što više, njegov je ritam često puta tek nasilno preudešena proza. Sve u svemu, jedino u poredbi s pjesnicima prije njega i s njegovim vršnjacima, Vidrić je jači, a jači je i od svojih imitatora. »Uostalom meni je neshvatljivo, što se ima da nauči, a kamo li da imitira kod ovog pjesnika, čiji doživljaji dotiču jedva za nekoliko uspjelijih

štimunga i čija je snaga realizacije u rieči i ritmu tako mala« (Jugosl. Njiva, siečanj, 1922.). — Nikola Polić smatra naprotiv Vidrića »artistom od poroda«, komu je svaki stih: »jedna lapidarna bizarnost; jedna duhovita slučajnost; jedan srebreni refleks; jedna ležerna vidovitost i jedan moment tlapnje«. »Da su kraljevi pjesnici, pjevali bi kao Vidrić«. Njegov je ritam odjeknuo i u lirici mlađih: Gustava Krkleca i Vilka Gabarića (Kritika, 1922., 54-57.). Vidrić je, uostalom, djelovao i na svoje suvremenike: Domjanića, Begovića i Nazora. — I A. Barac je proveo detaljnu analizu Vidrićeva života i poezije (Ličnost i djelo, Umjetnost i bol, Pjesnik u svome vremenu, Borba oko izraza, O ritmu i stihu, Između svietla i mraka, Književna poređenja) i došao je do upravo obratna zaključka od A. B. Šimića: »Po dojmovima, koje... izazivaju, i po pitanjima, koja pobuđuju, Vidrićeve su pjesme tvorevine, kojima je djelomično zahvaćeno u dno ljudskih problema i težkoća. Po tim svojim crtama one nisu samo više manje uspjelo književno djelo, nego su — kao i svaka istinska umjetnina — povezane s našim životom, sa svim onim, što nas zaokuplja, zabrinjuje, uzhićuje (Vidrić, 36.) ... Vidrićeva se lirika kao umjetnost čini samo sjajnim zaletom, sjajnim pokušajem, da se izrazi i bogatstvo života i širina životnih problema. No ako se poveže s pjesnikovom ličnošću, onda ona postaje nekom višom cielošću, u kojoj su na čudesan način povezani čovjek i njegova poezija. U toj je poeziji, s obzirom na njen odnos prema njezinu tvorcu, svaka gotovo rieč na svome mjestu, zadržavajući svoje puno i upravo mistično značenje u tom izprepletenom, čudnom, a ipak cjelovitom zbivanju, što ga zovemo životom. U njoj se, na tako jedinstven i čudesan način, izprepliću najviše tajne: mladost, snaga, užitak, patnja, ludilo i smrt« (ib., 96.). — Zato svi prigovori formalne naravi (jezik, ritam, banalni epiteti i dr.) mogu biti samo sporednog značenja kod pjesnika, koji je kadar toliko se dojmiti čitalaca; mnogo će pjesama dotjeranijih formom ili smjelijih u izražaju proći, a Vidrićeve će pjesme ostati.

Aristokrat je po naravi bio DRAGUTIN DOMJANIĆ (1875-1933.), potomak stare prigorske vlasteoske obitelji (rođen u Krčima, kotar Sv. Ivan Zelina), zvanjem sudac; među predima je imao latinskog pjesnika Adama Sigismunda Domjanića, znanca Vitezovićeva. — I Domjanić se prvom štampanom pjesmom javio u »Bršljanu« (1892., pod pseudonimom Milivoj Seljan); 1895. štampa u »Viencu«: »Ridi pagliaccio«; surađuje u časopisima Mladih (kasnije u svim hrvatskim, te nekim srbskim i slovenskim listovima). Prvu knjigu pjesama izdaje mu D. H. K. (*Pjesme*, 1909.; 2. izd. 1917.); M. H. izdala mu je *Izabrane pjesme* (1924., s predg. V. Lunačeka). Prva knjiga kajkavskih pjesama bili su *Kipci i popevke* (D. H. K., 1917.), koji su kasnije izdani i u divot-izdanju (Tipografija, 1922.); druge su kajkavske zbirke: *V suncu i senci* (1927.) i *Po dragom kraju* (1933.). Za djecu je izpjevao kajkavski *Petrica Kerempuh i spametni osel* (Dr. hrv. srednj. prof., g. 1921.). — Tjelesno krhak, duševno vrlo osjetljiv, sviestan, da se ne može predati životnim užitcima, za kojima je ipak tielo po prirodi težilo, dekadentno životno

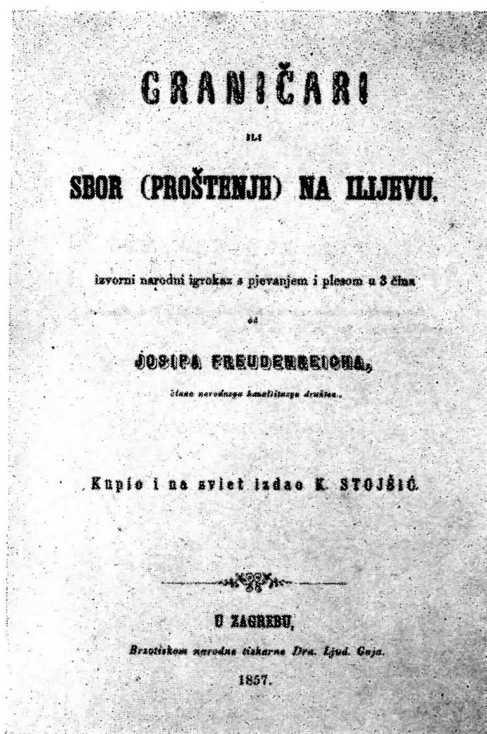
NOVE PJESME

P. PRERADOVIĆA.

U ZAGREBU
TISKOM FRANJE ŽUPANA
1851.

Dr. Slavko Ježić, profesor,
Zagreb, Filipovićeva ul. 4.

146. Petar Preradović: Nove pjesme. Zagreb, 1851.

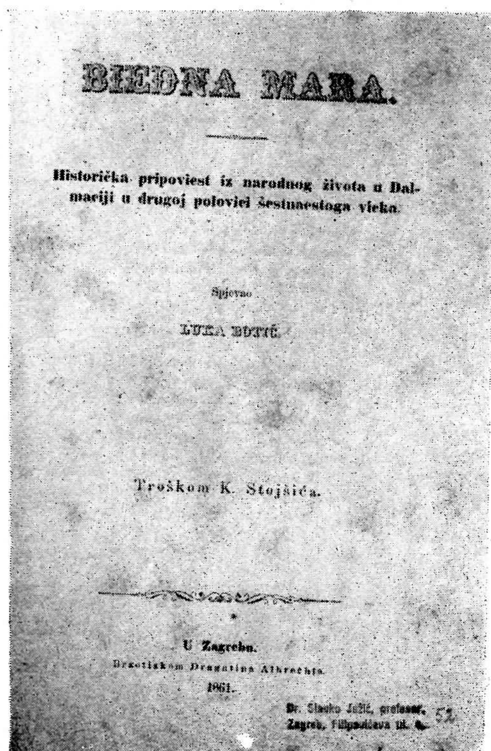
GRANIČARI
ILI
SBOR (PROŠTENJE) NA ILIJEVU.

izvorni narodni igrokaz s pjevanjem i plesom u 3 čina
od
JOSIPA FREUDENREICHA,
člana narodnoga kazalištnoga družtva.

Kupio i na sviet izdao K. STOJŠIĆ.

U ZAGREBU,
Brzotiskom narodne tiskarne Dra. Ljud. Gaja.
1857.

147. Josip Freudenreich: Graničari. Zagreb, 1857.

BIEDNA MARA.

Historička pripoviest iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici šestnaestoga vieka.

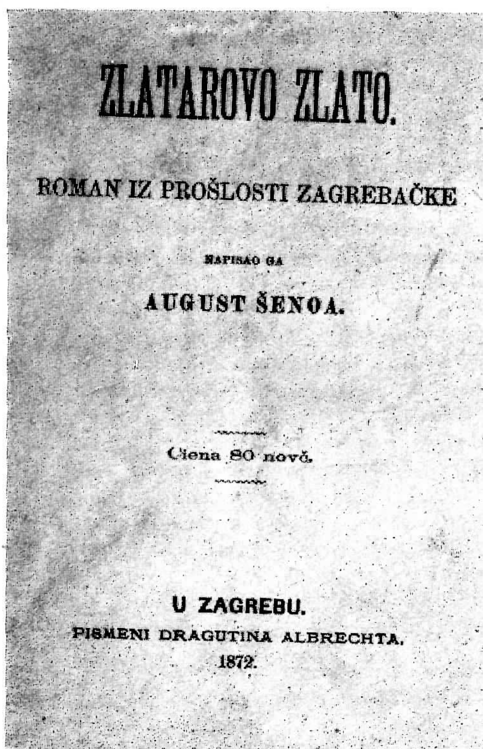
Spjevao
LUKA BOTIĆ.

Troškom K. Stojšića.

U Zagrebu.
Brzotiskom Dragutina Albrechta.
1861.

Dr. Slavko Ježić, profesor,
Zagreb, Filipovićeva ul. 4.

148. Luka Botić: Biedna Mara, Zagreb, 1861.

ZLATAROVO ZLATO.

ROMAN IZ PROŠLOSTI ZAGREBAČKE

NAPISAO GA
AUGUST ŠENOA.

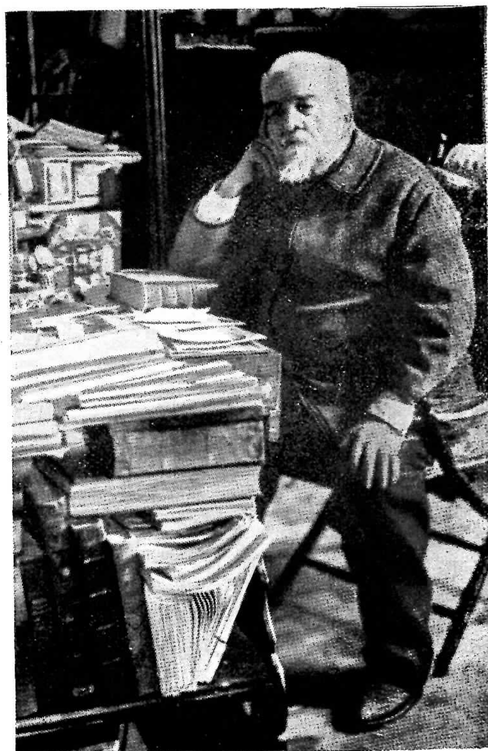
Ciena 80 novč.

U ZAGREBU.
PISMENI DRAGUTINA ALBRECHTA.
1872.

149. August Šenoa: Zlatarovo zlato. 1. izd. Zagreb, 1872.

150. *Fran Kurelac (1811—1874.)*

151. *Ivan Trnski (1819—1910.)*

152. *Dr. Ante Starčević (1823—1896.)*

153. *Adolfo Veber-Tkalčević (1825—1889.)*

nemoćan, aristokratski duhovno nadmoćan, Domjanić se izražavao redovno *con sordino:* i najžešća provala čežnje, boli ili očaja iznesena je suspregnuto, ili bar obuzdana ironijom ili sarkazmom. Prezirač gomile, ne će da živi njenim životom, nego stvara svoj vlastiti, dematerializirani životni ideal, zatvara se u sebe i izgara u neutaženoj žeđi za zbiljskim životom. Odatle pesimistična nota njegovih pjesama u bezbroj variacija (*Pjesme,* 1909.: Ridi pagliaccio, Umiranje, Confiteor, Život, Carmen, Htio bih..., Tajna, Crv, Onkraj groba, Moja ljubav i dr.). Taj pesimizam, uz živ osjećaj povezanosti s tradicijom njegovih pređa, poveo ga je putem prošlosti i dočarao mu kao ideal kulturne iztančanosti dekadentno doba kasnoga baroka - rokokoa osamnaestoga stoljeća. Domjaniću je atmosfera rokokoa potrebita kao stilska kulisa za njegovu hipersenzibilnost: sve te markize i paževi, parkovi i amoreti, glicinije i terase, sve to nije realni sviet, sve su to kreacije osamljene i zatvorene duše, koja se u njima iživljava, jer je sviestno prezrela i odbacila pravu stvarnost života (»Kanconier« u »*Pjesmama*«: L' oiseau bleu, Romantika, Lotos, Priča, Balada, Starinska pjesma, Otmjena dosada, Glicinije, Noblesse, Spinet, Amoreti i dr.). Ipak neutažena čežnja za životom izbija iz niza pjesama okupljenih (u »*Pjesmama*«) pod naslovima »Minula proljeća« i »Sanjarije« (Ko golubče..., Ti se bojiš..., Čežnja, U snu i na javi, Glogovi cvietci, Miris akacija, Ti moja krasna ljubavi...; Poslije ljubavi, Ofelija i dr.), djelomično spojena s ponosnim pregaranjem ili tihom rezignacijom, a kadkada i s prezirom (Ne vjeruj..., Spominjanje, Priznanje, Jesen, Finale?, Bez naslova, Farewell, Svatovi). U tim se pjesmama osjeća i utjecaj lektire ruskih pjesnika (Ljermontov, Puškin) i slovenskih (Župančić, Kette), pa Heinea (Priznanje), Verlainea (Mjesečina) i Vidrića (Ti moja krasna ljubavi..., Driade, Capriccio, Ruže). Ima u tim pjesmama i nostalgičnih sjećanja na rodne Krče (Mrtvi zavičaj, Starinska pjesma, u 2. izd. Krče), iz kojih je Stanko Vraz slao prve »Đubalije« u Gajevu »Danicu Ilirsku«, i na Zelinu (Glicinije, Romantika), a i pjesma »U rudniku«, gdje je ljubav prema domovini iznesena u posve novom, modernom ugođaju. Cieli ton i smisao prve i glavne svoje zbirke pjesama (1909.) dao je Domjanić na kraju u »Epilogu«:

Vazda sam maštao, odviše snivao,
Života ni mladosti nisam uživao,
pa sva moja mladost — pjesme su te.
Al ja se ne žalim na zaludne sanje,
ta život je dnevno tek umiranje...

No s vremenom Domjanić ipak sve više osjeća i patnje ljudi oko sebe i patnje svoga naroda; možda je tomu nešto pridonielo i njegovo sudačko zvanje, ali svakako najviše nesmiljeni udarci realnoga života, što padaju i na one, koji ga se klone i koji ne će da ga priznaju. Suvremena zbivanja odjeknula su i u Domjanićevim pjesmama. Sve su ove pjesme sabrane u Matičinu izdanju (*Izabrane pjesme,* 1924.). Tako su nastale, nadovezujući na akord »U rudniku«, pjesme:

»Molitva izseljenikova« (Hrv. Kolo M. H., 1910.), »Zagorska uspavanka« (Bos. Vila, 1911.), »Na kolodvoru« (Srb.-hrv. almanah, 1911.). A nacionalni zanos za balkanskih ratova došao je do izraza u pjesmama: »1912.« (Izabr. pjesme, 142.), »Vi umirete« (Srb. Književ. Gl., 1913.) i »Vladimiru Vidriću« (Srb. Knjiž. Gl., 1913.). Strahote ruske revolucije našle su odjek u »Prevratu« (Srb. Knjiž. Gl., 1920.), a poslijeratne prilike u pjesmi »Na Kvarneru« (S. Knj. Gl., 1922.). A borba sa sumnjom, koja često podrhtava u bolnom i sumornom akcentu u Domjanićevim pjesmama i koja ga je dovela u dodir i s budizmom (»Umrli hram«, Savr. g. 1912., »Indijski motiv«, Savr. 1913.), našla je svoj zaključni akord u »Molitvi u noći« (Hrv. Prosvjeta, 1924.). Iz tih kasnijih godina ima i nekoliko uzdaha nad tužnom tamnicom činovničkoga života (»Iz moje tamnice«, Savremenik, 1922.).

Ali što kasnije, Domjanić sve manje pjeva štokavski. Baš uoči svjetskoga rata počeo je pjevati kajkavski. Kajkavski je govorila aristokracija triju hrvatskih županija »gornje Slavonije«, pa je prirođena aristokratska crta pjesnikova značaja morala da ga privuče k govoru njegovih pređa. U književnosti je u ono doba kajkavski služio samo za pojačanje komičnog efekta (u lakrdijama i sl.), a to je i razumljivo, jer se stavljao redovno u usta ljudima iz priprostih slojeva (služinčad, seljaci). Jedini Fran Galović pjevao je ozbiljne ugođaje (štimunge) kajkavskim stihovima, tad još neizdanim. I Domjanić je počeo šaljivim pjesmama na kajkavskom narječju (u šaljivom listu »Šišmiš«); podpisivao ih je: Grga. Poslije se dao nagovoriti, da i ozbiljne pjesme pjeva kajkavski. Prva tako izpjevana pjesma bio je »Listek« (kasniji »Rožnjak«). U toj je pjesmi i opravdanje, zašto pjeva kajkavski:

Vi ne zamerite, da reč mi ni tak fina,
Da ja Vam pišem tak, kako doma se spomina,
Tak mislim ja navek, ja nisem rad v paradi,
I znam, taj jezik naš Vi imate tak radi.

G. 1917. već mu je D. H. K. moglo izdati cielu knjigu kajkavskih pjesama, *Kipci i popevke.* U prvi mah je Domjanić kanio i šaljive pjesme uvrstiti u istu zbirku, ali ga je njegov dobar ukus brzo odvratio od toga; šaljive je pjesme ostavio za zbirku »Grgine popevke«, ali ta nije uobće izišla. »Kipci i popevke« razdieljeni su u dva diela; prvi sadržava pretežito slike i ugođaje (»Kipci«), a drugi takve pjesme, koje bi, po pjesnikovu mišljenju, bile prikladnije za pjevanje (»Popevke«). U prvom su dielu opjevane uspomene na djetinjstvo (Bele rože, Na Krče, Lipa, Deca), sentimentalni ugođaji (Rožnjak, Kaprica, Figurice, Mesečina, Ide noć, Megle, Interieur, Sveti Kralj) i ratni motivi (Ciklame, krvave ciklame; Prošecija); u drugom dielu su neke pjesme u narodnom stilu (Međimorska, Protuletna, Popevka, Daj ruku!, Kmiči se...), ali ima i ugođaja (Lan, Zviranjek, Vu svojemu selu, Mak, V senokošah, Slutnja), nekih i u vezi s ratom (Rubača, V snegu), pa i čisto artističkih pjesama (Tiho prihaja mrak) i prepjeva (Španjolska romanca, od

Puškina). U zaključnoj pjesmici »Za zbogom« oprašta se pjesnik od čitaoca (»... Znam, skoro me ne bu i ja bum pozabljen«) sa željom, da u svakoj pjesmici i iza njegove smrti živi njegovo srce i »da vsaka ti vraća — Vsu ljubav, vse lepo, kaj ti si mi dala, — Ti draga, ti reč mi domaća!«. — Kasnije kajkavske zbirke: *V suncu i senci* (1927.) i *Po dragomu kraju* (1933., izdala pjesnikova majka) kreću se u okviru istih motiva; u prvoj je glasovita pjesmica »Kaj«. — Svojim je kajkavskim pjesmama Domjanić ušao u srdca svih Hrvata, pogotovo kajkavaca, i po njima je stekao daleko veću popularnost, nego što bi je bio dosegao štokavskim pjesmama. Narječje, kojim on pjeva, u stvari je izgrađen književni jezik na podlozi govora zagrebačke inteligencije, pa je udivljenja vriedna Domjanićeva jezična stvaralačka sposobnost, koja podsjeća na slični stvaralački genij Mažuranićev. Taj je jezik pun melodioznosti i muzikalnosti (Ziblje, nagiblje se voz... Svileno seno diši; Na te črne, — Oštre trne — Sipa svetli cvet, — Pak te pela — V bela sela — V čudni tihi svet), a Domjanićeve pjesme na njemu pune su najrafiniranijega artizma. Pjesnik je znao govoriti, da mu je samo do toga stalo, »kaj muži veliju« i muzičari za te njegove pjesme. Muzičari su u njima našli bogato vrelo inspiracije, i oni su mnogo pridonieli popularnosti Domjanićevih kajkavskih pjesama. Da te artističke pjesme, dobrim dielom o markizicama i luksuznim figuricama, nisu stvorene za »muže«, to je prilično jasno. Ali stekle su veliku omiljelost u krugovima, koji svojom kulturom i socialnom sredinom stoje blizu pjesniku, a to su obrazovani slojevi hrvatskog građanstva.

156. Kao lirski pjesnik ušao je u književnost i MILAN BEGOVIĆ (r. god. 1876. u Vrlici), romanist, profesor na realci u Splitu (1899-1908.), zatim dramaturg i redatelj u Hamburgu (1908-1912.) i Beču (1912-1920.), od 1920. u domovini, gdje je profesor glumačke škole, a kasnije i ravnatelj drame (1927 - 1928.); kao takav je i umirovljen (1928.). — Pisao je pjesme, drame, romane, novele, književne studije *(Voj. Ilijć,* Mostar, 1905.), kazalištne i književne kritike, prevodio za kazalište iz njemačkoga (Goethe, Schiller, Grillparzer, Kleist, Hofmannsthal), iz talijanskoga (Goldoni, D' Annunzio, Pirandello) i iz francuzkoga (Maeterlinck, Portoriche, Bataille). Počeo je kao srednjoškolac pjevati u »Viencu« (1892.), a svoje đačke *(Gretchen)* i mladenačke pjesme izdao je kao dvadesetgodišnji mladić (*Pjesme,* 1896.); u zbirki se osjeća mladenački verbalizam, lektira Heinea, Musseta, Harambašića i Kranjčevića, uz nešto modernističke natruhe. Istom *Knjiga Boccadoro* (1900.) znači znatan datum u poviesti hrvatske lirike. Erotika, koja je značajna za sve Begovićevo stvaranje, a koja u prvoj zbirci ima još pubertetskih akcenata, ovdje dobiva svoj artistički oblik. Bogatstvom slika i jezičnog izražaja unio je Begović mnogo »plein-aira« u dotadanji »clair-obscur« hrvatske lirike, koju je i formalno obogatio dajući svome izražaju oblik soneta, ballate, pastourelle i tercine. »*Boccadoro* je ljubavni kanconier, sav prodahnut poganskom žeđi za uživanjem i zahuktan požudom za erotskim izživljavanjem. U tom erotskom mahni-

tanju ima i kulturne prerafiniranosti i arkadijske sirove jednostavnosti; u atmosferi toga lirizma trepti i prezasićenost zapadnjačkoga senzibilističkog uživača i priprostost... sirova seljaka. Ima u tim stihovima pravoga i krivoga lirskog pulziranja, ali i mnogo umjetnoga i namještenoga praznog kazivanja. Tek u svima ima bogatoga i razkošnoga verbalizma, u najboljem smislu te rieči. Jezičko je bogatstvo *Boccadora* golemo i dotada ni od jednoga našeg pjesnika neostvareno. Muzika stiha doduše nije uviek skladna, no zato je nadomještava uviek baršunasto šuštanje rieči, što omamljuje i iluzionira, iako se ne doimlje svakad duboko duše. U pogledu versifikacije, tehnike, stila, forme i jezičnoga razkošnog obilja Begovićeva je lirika bitna i odlučna karika u razvitku modernoga hrvatskog stiha«. Ovaj simpatični i izpravni sud Josipa Bognera (uvod u Begovićev »Kvartet«, 1906., str. 14.) ostat će u svojoj biti uobće sud o Begoviću kao liriku. Ciklus soneta *Život za cara* (1904.) »ima i stvaralačke vizionarnosti, i topline, i iskrene lirske ponesenosti«, a dotjeraniji je oblikom i verzifikacijom, i jezično bogatiji. Zbirka *Vrelo* (D. H. K., 1912.), koje obuhvaća i »Knjigu Boccadoro« i »Život za cara«, ujedno je i zaključan kamen u zgradi Begovićeva lirskog stvaranja, jer kasnije Matičino izdanje *Izabranih pjesama* (1925.) donosi samo izbor iz »Vrela«. »Vrelo« pokazuje dalje izgrađivanje na istoj erotičkoj bazi, u »baršunastom šuštanju rieči«, obogaćujući hrvatsku liriku novim motivima (»Liddy«, »Eva«) i iznoseći otvoreno Begovićevo umjetničko geslo: »In voluptate ars«.

Begović je u to doba živio u tuđini i upoznao se temeljito kako tehničkim problemima scene tako i sa suvremenim svjetskim dramskim stvaranjem. Taj je posao odgovarao njegovima davnim sklonostima, jer se već za mladih dana okušao i kao dramski pisac. Od tih mladenačkih pokušaja štampani su u knjizi: *Myrrha* (Prag, 1902.), *Menuet* (Novi Sad, 1903.), *Venus Victrix* (Split, 1906.; prik. 1905.); te i neke mlađe i kasnije aktovke, koje su djelomično izašle u revijama i almanasima (*Biskupova sinovica*, Alm., 1910., *Čičak*, Savremenik, 1912., *Pred izpitom zrelosti*, Savremenik, 1914.), preštampane su u *Malim komedijama* (1921.). Prvo umjetnički značajno djelo je *Gospođa Walewska*, drama u pet činova, u stihovima (Savremenik, 1906., i posebno), koja prikazuje ljubav Napoleona prema liepoj Poljakinji. Prave radnje i nema do četvrtog čina; fali psiholožka motivacija; veća je pažnja posvećena dekorativnosti lica i sredine; drama »se pretvorila u neki dekorativan teatar, u kome sve treperi od otmjene atmosfere, finoće, liepih gesta i lepršavih stihova«. Zato se bolje doimlje kod čitanja negoli kod gledanja. Druga značajnija drama je *Stana Biučića* (Savremenik, 1909.), gdje se iznosi, kako majka nezakonitog djeteta iz ljubavi prema djetetu pada sve dublje u moralnu kaljužu. Tu se već osjeća utjecaj evropskog naturalizma (Hauptmannova »Rose Bernd«). — Ali istom iza svjetskoga rata nastaje velika kazalištna i dramska aktivnost Begovićeva. U trećem i četvrtom deceniju dvadesetog stoljeća Begović je (uz Krležu i Kosora) najplodniji hrvatski dramski pisac. U to doba

nastaju djela: *Svadbeni let* (1922., prik. 1923.), *Božji čovjek* (1924.), *Pustolov pred vratima* (1926.), *Hrvatski Diogenes* (1928.), *Amerikanska jahta u splitskoj luci* (Srp. Knj. Glasnik, 1929., prik. 1930.), *Bez trećega* (prik. 1931.), štampano u *Tri drame* (»Božji čovjek«, »Pustolov pred vratima«, »Bez trećega«, 1934.); nisu štampane: *Čovjek je slabo stvorenje* (prik. u Brnu, 1933.), *Dva prstena* (1935.), *I Lela će nositi kapelin* (1936.), *Badnje veče Katice Degrelove* (1938.); ovamo pripada i libretto: *Ero s onoga svieta* (1936., glazba J. Gotovca).

Dvie stvari su značajne za Begovića kao dramatičara: veliko poznavanje svjetskih pisaca i savršeno vladanje scenskom tehnikom. U njegovu »Božjem čovjeku« ima claudelovskog zamaha, u »Pustolovu« se odrazuje poznavanje Hauptmanna (»Hanneles Himmelfahrt«), Dymova (»Nju«), Andrejeva, Pirandella, donekle i Crommelyncka i Lenormanda, a slično i u drugim djelima, ali te veze sa stranim autorima nisu ga spriečile, da stvori nekoliko iskreno proživjelih djela. »Begović se povodi za strujama, on se povodi kadkad i za političkim situacijama, obazire se na potrebne mogućnosti stanovitih glumaca — ali iz svih tih motiva nastaje ipak djelo, koje živi samo u sebi i samo od sebe« (Fotez, Giga Barićeva III., 244.). A. Lj. Maraković misli, »da bi Begovićeva stvaralačka inspiracija i formalna iztančanost dala daleko više i jače kad ne bi bilo utrke za vanjskim uspjesima, proslavama i pozama... Pa iako se u svakom njegovom djelu vidno osjećaju pabirci iz najnovijih literarnih i kazalištnih senzacija, tako da su ona kadkad upravo mozaik različitih refleksa, osim njegove formalne vještine, koja je neosporna, ostaje na dnu svega uviek ista dominanta njegove književničke ličnosti: kao i pred četrdeset godina, g. Begović je i danas ostao poganin, kojemu sve služi samo za uživanje života« (o. c. 245.). A njegova tehnika »nije ona duboka, tajanstvena sila, ona trajna nedokučiva harmonija klasike, već je to sklad postignut namještenim i pažljivo odabranim sredstvima... Kad Begović to svoje znalačtvo, svoje poznavanje scenskih zakona i vladanje njima, upotriebi uz dobar sadržaj, on napiše dobro djelo, a kad mu je to prazna vanjska forma, ljuska bez jezgre, nastaje djelo prolazne vriednosti« (Fotez). Obćenito se smatraju trima najboljim Begovićevim dramama »Božji čovjek«, »Pustolov pred vratima« i »Bez trećega«. Za prvi čin *Božjega čovjeka* smatra Bogner, da je »ne samo tehnički najsnažnije konstruiran, nego je i životno najzgusnutiji..., a psiholožki je najuvjerljivije i najbolje zahvaćen... U crtanju senzualno-erotskih provala i izživljavanja, u prvom činu, Begović je bez sumnje podpuno uspio, jer je on s tim kompleksom prisno saživljen«; scensko-tehnički okvir je izvrstan: »Scena je puna dinamike i akcije, i radnja teče brzim dramskim tempom uza sve to, što život u drugom i trećem činu izblijeđuje«. *Pustolov pred vratima* prikazuje podsviestna erotska izživljavanja bolestne djevojke. Značajne su crte komada psihoanaliza i groteska. »I po svojim teatarskim i po svojim književnim osobinama »Pustolov« je jedna od najvećih vriednosti naše moderne dramatike, a i u obćoj evropskoj dramskoj književno-

sti predstavlja vriedno djelo« (Bogner). *Bez trećega* je psiholožka drama. »Atmosfera je u njoj težka, karakteri komplicirani, a psihologiziranje stalno i detaljno«. Muž i žena sastaju se nakon osam godina, a razstali su se u ratu ne doživjevši ni bračne noći; njihov sastanak pun je dramske napetosti, koja za vrieme igre trajno raste, dok ne dođe do eksplozije u pucnju revolvera, kojim žena-djevica ubija ljubljenoga muža, koji ju je duboko pozliedio svojim cinizmom i nepovjerenjem. I scenskom tehnikom (igraju samo dvie osobe) i dramskom graduacijom ovo djelo pripada među najbolje proizvode hrvatske moderne dramske književnosti.

Begović je stekao vidno književno mjesto i kao pripovjedač. I tu je ostao vjeran erotskim motivima i temama, ali je u *Dunji u kovčegu* (1921.) dao najbolji lirski roman u hrvatskoj književnosti, pun ljubavne razplamtjelosti, s toliko muzikalnosti u jeziku i ritma u rečenici, s toliko formalne dotjeranosti, da mu čitave stranice djeluju upravo antologijski. *Giga Barićeva* (u »Novostima« 1930., u 3 knj. 1940.) je veliki družtveni roman iz poratnoga hrvatskoga života, pun znalačkog prodiranja u ondašnje prilike i u psihologiju tadanjeg svieta, bez ikakve moralizatorne tendencije, već naprosto u težnji, da se prikažu život i ljudi, kakvi su bili. (Iz zadnjeg poglavlja stvorena je drama »Bez trećega«). Napisani roman *Bisag-grad* nije još izišao u štampi.

Kao novelista dao je Begović najprije svoja *Nasmijana srdca* (1923.); to su zapravo duhoviti feljtoni i kozerije, uviek sa stanovitom natruhom erotike, izpričani na dušak, proračunani na poentu, bez velikih pretenzija i bez značenja za književni razvoj Begovićev. Knjiga novela *Kvartet* (1936., s predgovorom J. Bognera) sadržaje četiri novele, od kojih je prva (»Kvartet«) uzorna kompozicijom; u njoj je Begović ostvario podpuno uronjavanje u ljudsku dušu i podsviest. Uzorna je i kompozicijom i psihologijom i jezikom također posljednja novela »Dva biela kruha«. »Humano-tragična nota i čovječanska toplina, koja prodahnjuje ovo pripoviedanje, daje mu na mjestima značenje one prave proživljene i intimno proosjećane »socialne« umjetnosti, kakva se proživljava sa strana velikih majstoraslikara čovječjega udesa i tragike« (Bogner). Ostale su dvie novele (»Pulchra vidua« i »Pozorištna kariera Žarka Babića«) zapravo odlomci iz romana »Giga Barićeva«. U zbirci »*Puste želje*« (1942.) sabrano je sedam Begovićevih novela, koje su nastale u različito doba njegova stvaranja, a povezane su manje ili više (osim zadnjih dviju) zajedničkim motivom, erotikom (»Nerodkinja«, »Krzno od sibirske vjeverice«, »Posljednji posjet«, »Parabola«, »Jana«, »I Lela će nositi kapelin«, »Luka Laktaš«). Treba spomenuti i vanredno zanimljivi putopis *Put po Italiji* (1942.), kojemu blistavi stil, umjetnička prodornost, lirska erotika i romantična dirljivost daju naročito mjesto u Begovićevu književnom stvaranju, a i u hrvatskoj putopisnoj književnosti.

Begović je današnjoj javnosti najviše poznat kao dramatičar; a to je i za njega, dok živi, najvažnija njegova književna produkcija, jer od nje živi. Ali

kad jednom pitanje tantijemâ izgubi svoju važnost, a i kad se publika zasiti njegovih komada i odvrati od njih (a to je neizbježiva sudbina pretežitog diela dramskih proizvoda po svem svietu), onda će se s više pažnje čitati pripovjedačka djela Begovićeva, i ona će nesumnjivo duže živjeti. Njih će spasiti ono, što sada spašava i drame Begovićeve, a to je, da se uza svu težnju za pljeskom publike, Begović ipak nikad (ili gotovo nikad) nije spustio izpod razine umjetnika. U tomu mu je pomogla i njegova romanska kultura i iztančani umjetnički ukus i topli lirizam rođenog pjesnika.

157. Milan Begović se doduše već g. 1905. pojavio na kazalištnim daskama svojom »Venus Victrix«, a g. 1906. »Gospođom Walewskom« i g. 1909. »Stanom«, ali glavni dio njegova kazalištnoga rada pada u razdoblje iza svjetskoga rata. Koncem 19. stoljeća i u godinama prije rata dominiraju hrvatskom pozornicom druga imena; među njima su najiztaknutija: od starijih, Ivo Vojnović i Ante Tresić-Pavičić, a od mlađih Srđan Tucić i Milan Ogrizović; krajem prvoga decenija javlja se i Josip Kosor.

Moderno razdoblje hrvatskoga kazalištnoga života počinje s intendanturom Stjepana Miletića (1894 - 1898.) i otvaranjem nove zgrade Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu (1895.). STJEPAN pl. MILETIĆ (1868 - 1908.) bio je fanatik kazalištne umjetnosti. Postao je intendantom sa 26 godina, godinu dana nakon što je u Beču položio doktorat (1893.), napisavši disertaciju »Die aesthetische Form des abschliessenden Ausgleiches in den Shakespeare'schen Dramen« (g. 1892.). Prije početka svoga rada proputovao je Evropom i proučavao rad najglasovitijih evropskih kazališta (u Beču, Pragu, Münchenu, Berlinu, Weimaru i druguda po Njemačkoj, te u Parizu). Kako je bio bogat i neovisan, uzeo je od god. 1895. kazalište u zakup, i iz vlastitih je sredstava podmirivao njegov deficit. Svojim zanosom, stručnim znanjem i neumornom djelatnošću digao je zagrebačko kazalište, koje je do onda imalo karakter provincialne pozornice, na umjetničku visinu ravnu pozornicama ostalih znatnijih srednjoevropskih gradova. Temeljito je uredio kazalištnu upravu, uklonio tehničke nedostatke, nabavio potrebne dekoracije i rekvizite, upodpunio vrlo nedostatnu garderobu, modernizirao scenu, uveo električnu razsvjetu, ukratko učinio je s administrativne i tehničke strane sve, što je neobhodno potrebito za gladko odvijanje kazalištnoga života, a što je bilo do njegova dolazka zapušteno ili u vrlo primitivnom stanju. S obzirom na izvanjske komponente umjetničkoga rada, najveću je pažnju posvećivao valjanoj inscenaciji, izpravnom umjetničkom stilu, vjernim historijskim kostimima i čistomu književnomu štokavskom jeziku. Osim toga je osnovao glumačku školu, ustanovio položaj dramaturga (koji je trebao paziti na jezik i dati literarno komentiranje drame), spojio Demetrova nastojanja (Burgtheater) sa Šenoinima (francuzka drama) i zamienio retorički patos realističkom igrom. Svoj umjetnički program nastojao je oživotvoriti stvaranjem stalnog repertoara uzornih klasičnih djela svjetske književnosti, uzimajući

uz to u prvom redu obzir na hrvatsku i slavensku dramu, a ne puštajući s vida ni najvažnijih pojava suvremene dramske proizvodnje u svietu. Uz to je opet oživio operu, koja je bila ukinuta 1889. (osnovana 1870.), a posvetio je pažnju i baletu kao umjetničkoj grani kazalištno-glazbenoga života. Dakako da je Miletić, kao i svaki ozbiljni kazalištni trudbenik, bio predmetom intriga i nedostojnih napadaja, koji su nakon prve njegove sezone svršili demisijom, da mu se na početku sliedeće sezone dade kazalište u zakup na tri godine, uz stanovite materialne uvjete i obećanu subvenciju, što nije bilo u podpunosti održano.

I više godina nakon njegova odlazka iz kazališta nisu mu dali mira (polemika Andrić-Miletić u godinama 1905-6.), što je Miletića, i po odgoju i po slabom zdravlju vrlo osjetljiva, bolno diralo. Umr'o je navršivši jedva 40 godina života, 8. rujna 1908. (rođen je 24. ožujka 1868.). — Svoje intendantske memoare izdao je Miletić u dvie knjige pod naslovom *Hrvatsko glumište* (1904.); to je najvjernija slika Miletićeva rada, njegovih težnja i uspjeha, ali i težkih borba i razočaranja; riznica poticaja i pouka za svakoga kazalištnoga čovjeka, a ujedno i dragocjeni prilog upoznavanju hrvatske kulturne poviesti. Bavio se i beletristikom; povrh pjesama (*Grobne pjesme,* 1889.), zanimljivih za upoznavanje ličnosti, ali umjetnički slabih, i feljtonâ, od kojih su neki vrlo dobro pisani (*Iz raznih novina,* I. 1887., II. 1909.), dao je nekoliko manjih i prigodnih igrokaza (tako: *Slava umjetnosti,* 1895.), dramatizaciju Šenoina *Diogenesa* (1887.), drame: *Grof Paližna* (1892.), *Boleslav* (1894., motiv Hamleta), zamislio »Pentalogiju hrvatskih kraljeva«, od kojih mu je prvi dio *Tomislav* izdala Matica Hrvatska (1903.), a drugi dio *Pribina* (motiv Macbetha) bio je tiskan u »Viencu« (1903.). Niti zdravlje, niti stvaralačke sposobnosti Miletićeve nisu bile dostatne, da on svoj naum izvrši, a niti da mu dade dostatnu dramatičnu snagu.

Miletić po prvi put iznosi na pozornicu historijske drame Ante Tresića Pavičića (v. § 146.) *Ljutovida Posavskoga* (1895., prema osnovi Franje Markovića) i *Simeona Velikoga* (1896.), a ponovno izvodi *Ekvinocijo* (1895.) Ive Vojnovića. IVO VOJNOVIĆ (1857 - 1929.; v. § 142.), koji je svojim *Ekvinocijom* stvorio snažnu realističku dramu iz dubrovačke sredine dao je u *Dubrovačkoj trilogiji* (1902.) tri drame, koje su povezane zajedničkim motivom: propast dubrovačke republike. Prva od njih, *Allons enfants,* prikazuje historijski čas, kad Napoleonov general Lauriston, uz svirku marseljeze ulazi u Dubrovnik, za koji ta himna slobode znači — konac njegove slobode. Taj se ulazak zbiva iza scene, a na sceni se iznosi slika razrožnosti i kukavštine vlastele, što je u stvari pravi uzrok propasti republike. *Suton,* druga drama, događa se oko trideset godina kasnije, i pokazuje propadanje i gladovanje osiromašene vlastele, koja ipak prezire neplemiće; vlasteoska kći polazi u samostan, jer je zavoljela (inače vriedna) kapetana pučanina. Konačno, *Na taraci* dolazi novi sviet, koji više nema shvaćanja za prošlost. Najviše lirizma i unutarnje dramatske borbe ima u »Sutonu«, a snažne patetike u

»Allons enfants«. Tima momentima udaljuje se »Dubrovačka trilogija« od realističkoga kazališta prije toga vremena i nosi sve značajke modernističke drame. — Vrhunac modernizma dao je Vojnović u »*Gospođi sa suncokretom*« (1912.), koja nosi oznaku »san mletačke noći«, i za koju je sam autor izjavio, da je smatra »dramskim romanom«. Ovo kozmopolitsko djelo (model: grofica Tarnowska, zločinka iz ljubavi), smione kompozicije (drugi dio je vizija događaja, koji se dogodio mnogo prije prvoga diela), napisano je neodoljivom pjesničkom snagom, blistavim stilom i razkošnim izrazom, i dokaz je neslućenih mogućnosti hrvatskoga jezika, ako je oruđe u ruci velikoga umjetnika. »Gospođa sa suncokretom« pripada s »Dubrovačkom trilogijom« i »Ekvinocijom« u najbolja Vojnovićeva dramska djela. Slabija je *Smrt majke Jugovića* (1907.), koja je više potaknuta suvremenim zbivanjem, negoli udubljivanjem u zbiljsku prošlost, a odlikuje se sjajnom pjesničkom dikcijom; još je slabije *Lazarovo vaskresenje* (1913.): »četiri glave jedne proste istorije, koja začudno svršava pjesmom« (arnautska krvoločtva nad balkanskom rajom). Poslije je još napisao simbolističku dramu *Imperatrix* (nap. 1914.), koja je ostala bez većeg odjeka, i *Maškerate iz podkuplja* (prik. 1923.; u štampanom izdanju stoji krivo »izpod kuplja«; »podkuplje« = »podkrovlje«, »tavanska soba«), gdje se vraća dubrovačkoj sredini (smrt sirote bolestne djevojke u podkuplju). Vojnović je svojim djelima unio u hrvatsku književnost bujnu dikciju, razkošni jezik, plemeniti patos i izkreni osjećaj artizma, a hrvatsku je dramu digao na razinu evropskoga stvaranja.

SRĐAN TUCIĆ (1873 - 1940.), pošto se neuspjelo okušao u kiparstvu, prešao je u glumce za Miletićeve uprave (1895.). Od tada se bavi pisanjem naturalističkih i verističkih drama. Uzori su mu Tolstoj (»Moć tmine«) i Hauptmann (»Fuhrmann Henschel«). Tema je Tucićevim dramama preljub i ubojstvo (*Povratak,* 1898.; *Truli dom,* 1898., *Svršetak,* 1899.); pisane su efektno, pune su verističkih scena i grubih izraza. Kasnije prelazi u blaži naturalizam (*Kroz život,* 1912., tri aktovke), ali obćinstvo se već stalo otuđivati tomu smjeru. Zato poslije toga piše sadržajem religioznu, tendencijom antiklerikalnu, umjetnički snažnu lirsku dramu *Golgotu* (1913.) ali uvodi u nju vizionarni lik Kristov, što je smetalo uspjehu kod obćinstva. *Oslobodítelji* (1918.) imaju političku tendenciju (izmirenje Srba i Bugara iza balkanskog rata). S Mihovilom Nikolićem napisao je *Knjigu života* (1900.; pripovjedačka proza); pisao je i stihove. Bio je ravnatelj carskog bugarskog kazališta u Sofiji (1902 - 1912.); za svjetskog rata je emigrirao u London; odanle je otišao u Ameriku, počeo pisati englezki i postao suradnik američkih listova. Umro je u New Yorku. — I FRAN HRČIĆ (r. 1876.) napisao je tri realističke drame (*U sumraku,* prik. 1904., *More,* prik. 1906., *Velikà žrtva,* D. H. K. 1910.), djelomično po ugledu u Tolstoja; prve dvie su iz seljačkog svieta, a treća iz činovničkog. Uspjeh kod publike bio je dosta slab.

Izraziti kazalištni čovjek bio je MILAN OGRIZOVIĆ (1877-1923.), rodom Senjanin, zvanjem profesor, za vrieme rata urednik »Beogradskih novina«, a god. 1920. dodieljen na rad glumačkoj školi Narodnog kazališta. Politički orientiran kao pravaš-»frankovac«, bio je g. 1908. biran i za narodnog zastupnika. U sukobu Starih i Mladih pristaje uz Modernu, izlazi iz odbora Matice Hrvatske, ali poslije izstupa i iz Družtva hrvatskih književnika, te piše čitav niz članaka i književnih i kazalištnih prikaza u pravaškoj »Hrvatskoj smotri« (1906 - 1910.), kojoj je urednik Zvonimir Vukelić (Zyr Xapula), a zapravo je literarno vodi Ogrizović (Nehajev, Savremenik 1923., 360.). K Mladima ga privlači naglašavanje individualizma i slobode stvaranja, a sa Starima ga veže ljubav za tradiciju i kontinuitet u književnosti. To njegovo unutarnje kolebanje, koje se nije dospjelo konačno smiriti i staložiti, odrazuje se u čitavom njegovom životu, u javnom radu i u njegovu književnom stvaranju. (Udvara starijoj sestri, a onda se zaljubljuje u mlađu i vjenča se s njome; na izborima g. 1911. izstupa kao pravaš, ali — samostalno, i propada; itd.). Radio je mnogo i marljivo. Počinje s jatagansko-handžarskom rodoljubnom poezijom, piše i nešto beletristike (*Stari plamen,* roman, Hrv. Smotra, 1907.; *Tajna vrata,* novele, 1917.), bavi se mnogo kritičarskim radom, (*Hrvatski pripovjedači,* 1907., *Petdeset godina hrv. kazališta* 1910., *Pet godina hrv. kazališta,* 1914., *Hrvatska opera,* 1920., *August Šenoa,* 1922.), prevodi i prerađuje strana djela (Andersen), piše satire (*Trgovina ideja* i *Nova trgovina ideja,* sa Zv. Vukelićem), ali najviše je za njega značio i čitav mu je život izpunjavao rad na drami. Već u prvim dramskim radovima javljaju se elementi, koji su kasnije podpunije izrađeni u njegovim kasnijim dramama. *Dah,* drama u 3 čina (nap. 1899., prik. 1901., tiskana u »Nadi« 1902.), u kojoj se glavni junak (po riečima pisca) bori »protiv monotonije života i misli o vječnom dahu, koji je u svakom od nas, a koji je prigušen dnevnim brigama«, nastala je pod utjecajem Ibsenova »Rosmersholma«. *Propast kraljeva hrvatske krvi* (prik. 1905.) rađena je po Kumičićevu romanu »Kraljica Lepa«, u suradnji s Marijom Kumičić. »Čitava je drama sukob dviju misli: tuđinske i narodne ili latinske i hrvatske«. Katolički su je krugovi primili s izvjestnim nezadovoljstvom. To se nezadovoljstvo pretvorilo u ogorčenje kod drame *Prokletstvo* (Savremenik 1906., posebno 1907.), napisane u zajednici s Andrijom Milčinovićem. Građani Nove Vesi odkazuju posluh Kaptolu i ne će da plaćaju desetine, te budu zato udareni prokletstvom. Oni bi se i pokorili, ali ne će njihov duhovni vođa Toma, koga narod konačno kamenuje. (Po izdanju u knjizi to se zbiva u 13. vieku). Djelo pokazuje idejni utjecaj Tolstoja, dok mu je građa uzeta iz Tkalčićeve studije o buni radi desetine u Radu (knj. 49., 1879.). Radi velike graje, koja se digla na to djelo, zabranjeno je njegovo prikazivanje, a Ogrizović koji je upravo kandidirao za sabor, izjavio je, da je »kod izradbe drame sudjelovao više kao dramski pomagač, negoli kao autor svih ondje iznesenih nazora glavnog junaka« (Hrv. Pravo, 25. I. 1908.). Prije toga svršio je pisac četiri aktovke (»Pro-

ljetno jutro« i »Jesenje veče«, Vienac, 1903., »Ljetno podne«, Lovor, 1905., i »Zimska noć«, Hrv. Smotra, 1906.), koje su izdane zajedno pod naslovom *Godina ljubavi* (1909.). To su više ugođaji (štimungi), i samo »Zimska noć« pokazuje veću dotjeranost i psiholožku motivaciju. Najpopularnija je Ogrizovićeva drama svakako *Hasanaginica* (1909.), koja je ostala trajni sastavni dio hrvatskog narodnog repertoara, a prevedena je i na češki, poljski i njemački jezik. Za podlogu drami uzeta je narodna pjesma o Hasanaginici (po Fortisu), ali je Ogrizović od nje stvorio umjetničko djelo, tehnički dotjerano, s krasnom dikcijom, prožeto pjesnikovom ličnošću, s problemima, koji su mučili njegovu dušu. To i nije »dramatizacija« narodne pjesme, nego drama, kojoj je materialni sadržaj uzet iz narodne pjesme, ali motivacija radnje i njena obradba podpuno su samostalne. Iz narodne pjesme uzet je motiv i za *Banovića Strahinju* (prik. 1912., izd. 1913.): može li se i nakon ženine nevjere nastaviti brak u ljubavi i sreći, i daje se negativan odgovor. Historijska drama *Car Dukljanin* (prik. 1913. nije štampana), prikazuje borbu dvaju svjetova: poganskoga, koji se ruši, i kršćanskoga, koji se diže. Za vrieme rata pokušava Ogrizović u simboličnoj drami *Objavljenju* (»snoviđenje« u tri čina, 1917.) dati lik žene, kojoj su od prevelikog uzbuđivanja popustili živci, pa smatra, da ona, kao i svaki čovjek, nosi svoj dio krivnje za taj rat. U nekom transu dolaze joj priviđenja, u kojima je uloga zavodnika i đavla (koji nju navode na grieh) dana muževu bratu, dok se muž javlja kao Krist i liečnik; ona umire, ali pročišćena buduća pokoljenja moći će da uživaju mir. Osjeća se inspiracija Tucićeve »Golgote«. O vriednosti djela postoje različita mišljenja. Sam Ogrizović, dok ga je radio, izjavio se o njemu ovako: »Ili će to djelo biti »grandiozno« ili veliko — Ništa«. Sama publika primila je djelo hladno. Odmah iza rata napisao je Ogrizović dramu »*Smrt Smailage Čengića*« (1919.), prema Mažuranićevu epu. Dok je »Hasanaginica« samostalna drama, ovdje se radi o dramatizaciji umjetničkog epa, moglo bi se reći o prebacivanju dvodimenzionalne umjetnine u tri dimenzije. Kako je Mažuranićeva pjesan jedno od najsavršenijih djela hrvatske književnosti, mogu se druga djela (bez obzira na sadržaj) samo više ili manje približiti njegovoj ljepoti; tako i Ogrizovićeva inače tehnički uspjela dramatizacija zaostaje znatno po umjetničkom doimanju iza epa, a po odzivu publike i iza »Hasanaginice«. Zadnje veliko djelo Ogrizovićevo bila je drama *Vučina* (1921.), sa sadržajem iz ličkog života. Vučina je gorostasan tip iz naroda, koji se ravna po svojim praiskonskim nagonima i zavodi Stanu, kćer svoje treće žene, koju je imala iz ranijega braka. Kad se Stana osjeti majkom, udari sjekirom svoga zavodnika i misleći, da ga je ubila, baci ga u trap. Ali Vučina je ostao živ i čuo iz trapa, da ga Stana ipak voli i da je s njim zaniela, pa je uzima kao ženu, a njezina se majka pokori volji Vučine. Djelo je snažno i pokazuje vrhunac individualizma piščeva, njegovo dizanje nad sve spone družtvene i literarne. Pisac ga je posvetio »samomu sebi«, možda u želji da iztakne, kako je konačno ipak stvorio glavnog junaka, koji je u borbi protiv okoline prešao preko

svih zapreka i ostao pobjednik. Inače su u toj borbi svi njegovi junaci podliegali: Ivan u »Dahu«, Toma u »Prokletstvu«, Hasanaga i Hasanaginica, Banović Strahinja, pa i car Dukljanin, i »Ona« u »Objavljenju«. Uz tu borbu sa svojom okolinom najznačajnija je crta Ogrizovićeva stvaranja *erotika,* pa većina njegovih djela ima za okostnicu ljubav, a ženskinje je u njima prikazano u svima niansama duše, i kao djevojka i kao žena, i kao ljubovca i kao majka. Ali dok je erotika na pr. kod Begovića više artističko sredstvo (on se služi intimnim životom, da izrazi erotiku), kod Ogrizovića je ona elemenat intimnoga života, koji njome dobiva svoju puninu i po njoj dolazi do izražaja. Razumije se, da je i dobro poznavanje svjetske književnosti (Ibsen, Tolstoj, Dostojevski, Hauptmann, Schönherr, Maeterlinck i dr.) pripomoglo formiranju Ogrizovićeve književne ličnosti. Kako je više puta naglo stvarao, a i kolebao je u svojoj životnoj i stvaralačkoj liniji, to je njegov lik ostao suvremenicima prilično neizrazit, pa su ga neki nazvali čak »prigodničarom« (Nevistić). Nehajev opet smatra, da je pravi i najintimniji Ogrizović u »Objavljenju« i »Tajnim vratima«; za ovu knjigu novela kaže čak, da je »za nj najznatnija, a u našoj produkciji diže se ne samo nad prosjek, nego do prvih visina«. Svakako se opaža, čim veći postaje razmak između piščeve smrti i dolazka novih generacija, da se jedan dio književnoga rada Ogrizovićeva sve više učvršćuje kao trajni sastavni dio hrvatske književnosti; među time je svakako »Hasanaginica«, a vjerojatno i »Vučina« i nekoliko novela s dubljom unutarnjom problematikom; o »Prokletstvu« i »Objavljenju« sudovi se još razilaze.

Ličanin je i PETAR PETROVIĆ PECIJA (r. 1877.), koji je u svojim crticama i feljtonima, a pogotovo u svojim komedijama i aktovkama iznosio realističkim stilom ponajviše erotske momente iz seoskoga ličkoga života. Piše narodnim jezikom, unoseći u nj osebine ličkoga govora; odlikuje se vedrim humorom, kadkada i toplim lirizmom, potrebitom dozom sentimentalnosti i iskrenom simpatijom za te seoske lole i bećare. Kasnija su mu djela i nešto krupnija u šali i više proračunana na kazalištni efekat. (*Rkać,* prik. 1904., »Lovor« 1905.; *Ruška,* 1905., *Suza,* 1907., *Duše,* 1910., *šuma,* 1915., *Mrak,* 1916., *U naviljcima,* 1916., *Pljusak,* 1918., *Čvor,* 1920., *Stojanda,* 1922., *Zemlja,* 1925.; zatim *Njih troje, A sad laku noć!* i dr. — Novele: *Izpod naših brda,* 1909.). — MIRKO DEČAK (r. 1876.), publicist i bivši dramaturg u Osieku, dao je nekoliko duhovitih aktovki s erotskim motivima (*Grbavac,* 1906., *Pjesma,* prik. 1906., izd. 1908., *Adresa,* 1908., *Ponos,* 1909., *Crveni kimono,* 1913., *Konflandski husari,* 1920.) i knjigu novelâ: *Naše duše* (1905), a RUDOLF KOLARIĆ-KIŠUR (1882 - 1938.), odvjetnik i pisac romana *Laž* (1905.), pokušao se u dosta naivnoj aktovki *Kći* (1906.) dotaći socialnog problema (zanemaren odgoj kćeri vodi je u propast), a u *Okovima života* (1908.) dati bračnu dramu; zbog slabog uspjeha nije neke napisane drame ni izdao.

JOSIP KOSOR (r. 1879.), rodom iz Dalmacije, u Slavoniji (Otok) je svršio pučku školu; bio općinski, sudski i advokatski pisar, tipograf, pjevač i tamburaš,

svjetski skitnica (Zagreb, Split, München, Beč, Berlin, Zürich, Pariz, London, Skandinavija, Rusija, Tunis, Beograd, Zagreb) i vječiti bohem. Počeo kao pripovjedač, prešao kasnije na dramu, ali se ipak vraćao noveli i romanu. — Prve pripoviesti: *Obtužba* (1905.) i *Crni glasovi* (1905.), prvi romani: *Rasap* (g. 1906.), *Radnici* (Obzor, 1906.), *Cupalo* (Savremenik, 1907.). Kasnije novele: *Mime* (1916.), *Miris zemlje i more* (1926.) i roman *Razvrat* (1923.). Pjesme *Bieli plamenovi* (1919.). Drame: *Požar strasti* (1912., 2. izd. 1921.), *Pomirenje* (prik. 1914.; izd. 1926. s tragikomedijom *Niemak), Žena* (1920.), *Nepobjediva lađa,* »tragedija ljudske sviesti« (1921.), *U Café du Dome* (1922.), *Rotonda* (1925.), *Čovječanstvo* (1925.). Napisao je više drama (*Ima Boga — nema Boga* i dr.), koje nisu štampane. — Kosor je književni samouk, pa je u Modernu, koja je bila sva pod utjecajima evropskih književnosti i sva artistička, unio svojim pripoviedkama goli i neposredni život, osobito onaj »sa dna života«. (Novele: »Ciganin«, »Odpuhivač prašine«, »Občinski ovrhovoditelj«). To mu je brzo donielo ime hrvatskoga Gorkoga, što je izpravno samo s obzirom na sredinu, koja je bila analogna sredini Gorkoga, ali Kosorov način iznošenja bio je izvorno njegov. U romanu »Rasap« prikazuje propadanje stare i bogate zadruge Gavanovića zbog nesloge, svađe, nevjernosti ženâ i neposluha; razdieljeni u osam grana žive mnogo teže; djedak Ilarija poludio je od žalosti i umr'o u tuđoj kući. Istom u zagrebačkim književnim krugovima upućen je Kosor na ruski realizam, a pomalo je ušao i u patetički i artistički stil suvremenih svjetskih pisaca (Przybyszewski), ali se sve više stao udaljivati od sredine, u kojoj se formirao njegov talenat i koju je bio kadar proniknuti. Tako je pomalo zašao u teme, koje su dražile njegov iskonski, nikakvim školskim znanjem nenatrunjeni talenat, pa su tako i nastajala djela, koja su kadkada groteskna mješavina genialnih naslućivanja i najbanalnijih izpraznosti. K tomu je pridošao i naročiti stil, koji bi trebao da bude dinamičan, ali vrlo često djeluje bombastično. Kosor se svojim dramama uspio prije plasirati u tuđini nego kod kuće. Ona elementarna snaga, koja je probijala iz njih, svojim je pozitivnim stranama pokazivala zaista neobičan i jak talenat, dok su negativne strane stavljane na račun primitivne i barbarske sredine, u kojoj je autor nikao i živio. — U prvoj drami, *Požar strasti,* napisanoj 1910. u Beču, a davanoj u Njemačkoj (München, Mannheim, Berlin, Beč) i Englezkoj prije nego u Zagrebu, prikazuje se sukob između dobra (Ilarija Šalić i sin mu Ilja) i zla (Guša Rigalin i njegov sin Ada), u kojemu se zlo ne da svladati dobrom nego zlom: Ilarija i Ilja, unatoč svih pokušaja pomirenja, izazivani Gušom i Adom, prisiljeni su da ih u borbi golim rukama zadave, i tako njihove zločinačke porive pračovjeka uklone sa svieta. U pozadini slavonsko selo i njegovi običaji, što ih je autor poznavao izravno iz vrela, daju nakalamljenoj ideji o borbi dobra i zla neku folklornu boju i čine vjerojatnom mogućnost toga sukoba. — I druga je drama, *Pomirenje,* izišla iz slavonske sredine, iz Kosorova romana »Rasap«. Glavna osoba romana i drame je Marko Gavanović. Ali već u

drugi čin se mieša Tolstoj, i to onaj iz života, ne iz književnosti: Gavanović, razdielivši sve svoje siromasima, ostavlja porodicu i odlazi u šumu, u samoću, da konačno dobije poput Krista svoj križ i Mariju Magdalenu (u liku opatice, prije svoje žene) i apostole (sinove) i masu (proštenjare), koja mu najprije kliče (kao Kristu: hosana), a onda ga kao Antikrista ubija. Tu već osobe postaju simboli, a idejni su preteče Kosorovi Tolstoj, Wyspianski i Dostojevski. Kosorova je zasluga, da je nosiocima svojih ideja učinio tipove sa sela, koji su mu blizi, ali koji se ovakvom simboličkom postavom udaljuju od svoga realnoga bitka. — U drami *Žena* zapravo je iznesen »požar strasti«, što ga razpaljuje erotičnost žene u svima mužkarcima, koji je susreću, ali ona pripada samo onomu, koji ju je u djetinjstvu zavolio čistom ljubavlju. Sve je to izneseno u tako fantastičnom kovitlanju zapletaja i nesuvislosti radnje, da se otima logičnoj analizi. Sve osobe postaju simboli, a izražajni način se vidi iz zaključnih rieči drame: »Sretan put u bezkraj ljubavi i sreće, u sladku Nirvanu Svespoznaje Boga!« Za takvu simboliku trebao bi subtilni artista Maeterlinckova kova, dok pod perom Kosorovim i radnja i osobe poprimaju groteskne i gotovo smiešne oblike, gdje genialnost graniči s bezsmislicom. U tom stilu razvija se Kosorova dramaturgija dalje. *Nepobjediva lađa* prikazuje tragičnost titanizma u čovjeka, koja ga dovodi do priegarnog uzklika: O kad bih bar bio gorila! — U dvoaktovci *U Café du Dome* iznesen je vječni spor između materializma (Amerikanac) i idealizma (bohemi, apaši, dame iz polusvieta!) i priznanje, da treba naći kompromis između ta dva svieta, jer nema života bez malo sramote. Možda je to autorov idejni napredak, ali svakako ga je na putu njegove »filozofije« ostavila publika i odklonila ovakvu umjetnost. — U romanu *Razvrat* prikazan je razuzdani život, koji je zavladao svietom u prvim godinama iza svjetskoga rata. Iznosi se sva grozota dojmova, koji su pali na dušu književnika Gligorija Jefremovića, kad se vraćao poslije rata u domovinu, iza lutanja po širokom svietu. Intenzivnost svih tih dojmova potencirana je upravo do nevjerojatnosti, a crtanje situacija i karaktera dotjerano gotovo do absurdnosti. Ujedno je to i najgorča satira na tadanje prilike u Jugoslaviji: podmitljivost željezničara, pokvarenost uprave, prljavost kavana, nemoral noćnih lokala, strančarstvo u politici, klikarstvo u književnosti, nehaj vlasti, surovost žandara . . . Djelo je pisano vrlo nejednolikim stilom: kraj najbanalnijih mjesta dolaze kao slučajno nabačeni redci neočekivane ljepote. Ipak je i to djelo samo po sebi dokumenat razvratne epohe, koju hoće žigosati; vriednost njegove lektire za velik broj čitalaca vrlo je dubiozna. Osim pomanjkanja osjećaja umjetničke odgovornosti i mjere (»sunt certi denique fines«), glavni mu je nedostatak, što se pisac nije dignuo nad gradivo, nego se izgubio u njemu; tako te se može reći, da ne vlada on gradivom, nego gradivo njime. — Uza sve prigovore, koji se mogu iznieti Kosorovu književnom radu, mora se ipak iztaknuti i njegov pozitivni prinos Modernoj: on je prvim svojim djelima u njezinu dekadentnost i knjižkost unio dah zbiljskoga života, obnavljajući

tako tradiciju realizma; kasnije je opet za »praiskonsku« dinamiku svoga stila stvorio i adekvatno bogatstvo jezičnog izraza, čime je osposobio hrvatski jezik, da i u tom pogledu stane kao ravnopravan takmac uz bok ostalima već dotjeranima i tradicijom posvećenima evropskim jezicima.

158. Mnogostranošću svoga talenta i vriednošću književnoga rada zauzima posebno mjesto u književnosti Moderne MILUTIN CIHLAR-NEHAJEV (1880. do 1931.), rodom Senjanin, strukom kemičar, zvanjem profesor, odnosno novinar i urednik »Obzora« (1905.), »Lovora« (1905.) i »Balkana« (Trst, 1907.). Pisao je drame i komedije (*Prielom,* Nova Nada, 1898., *Svjećica,* Nada, 1898., *Život,* 1907, *Spasitelj,* 1916., *Klupa na mjesečini,* 1928.), novele (*Veliki grad,* 1919.), romane (*Bieg,* 1909., *Vuci,* 1928.), eseje (*Studija o Hamletu,* 1917., *O stogodišnjici hrvatskoga preporoda,* 1931., *Rakovica,* 1932., *Knjiga eseja,* 1936.), te bezbroj bilježaka, ocjena, referata i kritika, napose o glazbi, kazalištu i književnosti. Mnogo je i prevodio. — Nehajev je u sebi utjelovio dvie značajke: titansku snagu izkonskih poriva i dekadentnu dušu suvremenog čovjeka. Prometej i Hamlet. Golema intelektualna snaga, spojena sa zamjernom erudicijom, i obilje sitnoga, tričavoga rada, vezanoga sa zahtjevima zvanja i s borbom za egzistenciju. I sve osobe, koje su prošle kroz stvaralačku prizmu njegove duše, nose u sebi te njegove osnovne značajke: sve su grandiozne u svojim planovima, ili bar vanredne svojim sposobnostima, snažne u svom zamahu, ali u sukobu s realnim životom doživljuju slom. Značajne su za taj rad njegove vlastite rieči: »Može se vjerovati ili ne vjerovati u izpravnost Taineove metode, ama je izvan sumnje, da je u djelu pisca uviek sadržana i njegova fotografija ili bar croquis s njegovim glavnim crtama« (esej o Gustavu Flaubertu). U njegovim mladenačkim igrokazima već se nalaze elementi hamletovske nemoći, kadkad i oblomovske pasivnosti suvremena čovjeka. U *Prielomu* glavni junak zbog ponosa ne će da prima milostinju od strica, a u *Svjećici* velika ljubav treperi i napokon gasne pred materialnim prohtjevima života. U *Životu* dva muža slabića svjetuju jedan drugomu samoubojstvo. *Spasitelj* je liečnik, koji ulieva otcu nadu u spas sina, premda znade, da će diete umrieti. Na kasniji prigovor otca, liečnik se opravdava, da je on »ona stara i vječna ljudska nada, koja uviek uzdiže i koja — jer je irealna — uviek vara«. *Klupa na mjesečini* je komedija, u kojoj je ljubav prikazana kao zasliepljenost, koja prolazi mimo mogućnosti materialnog olakšanja u životu, i ne opazivši ga. Premda mu je »Prielom« iznio Miletić još kao gimnazijalcu, ipak Nehajev nije uspio da u drami stvori ono veliko, što je nosio u duši. — Naprotiv, svojim *Biegom* dao je Nehajev najjači roman Moderne, a ujedno i jedno od najznačajnijih djela te književne struje (uz Domjanićeve i Nazorove pjesme i Šimunovićev »Mrkodol«). Djelo imade mnogo autobiografskih crta, a prikazuje vrlo nadarenog mladog književnika Đuru Andrijaševića, koji u dodiru s realnim stranama života doživljuje težke duševne potrese, a kao nastavnik u sitnoj malogradskoj okolini propada i konačno završava samo-

ubojstvom. — I u svojim *novelama* (napisanima između 1901. i 1918.) prikazuje slične karaktere i sudbine: kako je veliki grad (Beč) slomio medicinara Frana Mirkovića, koji se nakon potraćenih 11 godina na »studijama«, baca pod tramvaj (»Veliki grad«); kako liečnik Grančarić, bez energije, pušta da ga more života nosi, kuda hoće (»Zeleno more«) i dr. Par novela, nastalih u kasnijim godinama (*Kostrenka, Jubilej, Onaj žutokosi*) nemaju toliko autobiografskih momenata, koliko su svjedočanstva piščeve umjetničke zrelosti i pripovjedačke superiornosti. — Historijski roman *Vuci,* koji je izišao »o četiristotoj obljetnici smrti Krste Frankopana, kneza krčkog, senjskog i modruškog« (27. IX. 1527.) iznosi sudbinu velikoga junaka Krste Frankopana, koji se bio borio protiv Turaka, Venecije i Niemaca, postao »defensor et tutor patriae«, ali su ga svi nastojali izigrati, jer je svima bio preopasan; konačno je pao smrtno ranjen od lumbarde kod obsjedanja staroga varaždinskoga grada, neostvarivši svojih životnih ciljeva. Uz njega je ocrtana djelomično i sudbina otca mu Bernardina, koji je uzalud zaklinjao njemačke državne staleže na saboru u Nürnbergu (1522.), da Hrvatima pruže pomoć protiv Turaka (v. § 24.). Tu je bezstrastnim realizmom, uz upotrebu poviestnih dokumenata, prikazan čitav život jedne nada sve važne i burne poviestne epohe, koja je i u zbilji bila puna neobičnih i često puta upravo nevjerojatnih obrata. Svojim trieznim načinom prikazivanja, bogatstvom detalja, koji ukrašuju radnju, ali nigdje ne djeluju prenatrpano, a naročito svojim dubokim poniranjem u smisao historijskih događaja, »Vuci« su jedno od najjačih i najznatnijih djela ciele novije hrvatske književnosti. — Nehajev je s dubokim poznavanjem predmeta pisao svoje eseje i studije o književnim i umjetničkim pitanjima. Njegova *Studija o Hamletu* značajna je već po tomu, što joj je predmet analiza djela, komu glavni junak »nije stvoren da radi nego da sanja«, i koji je »od naravi određen za genija, (a) od sudbine određen za nesreću i ludilo« (Taine); po uvjerenju Nehajeva, Shakespeare je u Hamletu dao sebe, upravo svoje umjetničke kvalitete. I drugi članci i studije o književnim i političkim ličnostima (Ogrizović, Starčević) i pojavama (hrvatski preporod) puni su originalnih i vrlo izpravnih opažanja i konstatacija. Njegovi eseji o nekim iztaknutim ličnostima svjetske književnosti (Tolstoj, Gustav Flaubert, Henrik Ibsen, August Strindberg, Emile Zola, sabrani u »Knjizi eseja«) odlikuju se izvrstnim poznavanjem tih pisaca, sigurnim sudom, vanredno zanimljivim stilom i dubokim umjetničkim osjećajem, te premda se gdjegdje razlikuju od današnjeg shvaćanja, ne zaostaju po vriednosti za analognim esejima D. Merežkovskoga (»Vječni suputnici«). U pitanju lapurlartizma odnosno utilitarizma u književnosti on naginje prvomu, i veli: »U bitnosti pitanje o utilitarizmu u umjetnosti, naročito u književnosti, valjat će svesti na to, da je umjetnik izraz svojega vremena, pa makar i u izvanrednom obliku genija«. Nije bez interesa ovaj pasus iz eseja o Flaubertu: »Kad su Prusi provalili u Francuzku, Flaubert je ogorčen; vidi rađanje novog vremena, kadno će militarizam poplaviti čitavu Evropu, pa će

154. *Janko Jurković (1827—1889.)*

155. *Luka Botić (1830—1863.)*

156. *August Šenoa (1838—1881.)*

157. *Vilim Korajac (1839—1899.)*

158. *Franjo Marković (1845—1914.)*

159. *Evgenij Kumičić (1850—1904.)*

160. *Ante Kovačić (1854—1889.)*

161. *Ksaver Šandor Gjalski (1854—1935.)*

se zaratiti ponajprije evropejski narodi, a zatim će doći barbarski potop azijskih«. — Najveći je njegov historijski esej o Eugenu Kvaterniku, pod naslovom *Rakovica.* Čovjek, koji je sve svoje energije uložio i svu Evropu nastojao pokrenuti, da ostvari svoj ideal nezavisne hrvatske države, pa kad ga je Evropa ostavila na cjedilu, pokušao sa šakom ljudi ustanak protiv velike Austrije i kod toga jadno zaglavio (v. § 125.) — bio je kao stvoren da postane predmet Nehajevljeve simpatije i obradbe. Djelo je podieljeno osim uvoda, u tri glavna diela (Ličnost; Priprava; Djelo), ali smrt je prekinula pisca u radu; dovršena su dva diela, a treći je ostao u fragmentima. (Rukopis je za štampu priredio dr. Blaž Jurišić). Tako se Nehajev odužio svomu narodu i okajao neke zablude iz mladosti (bio je urednik Rauchove »Ustavnosti«); »od pjesnika i romanopisca postaje on tako pod konac života piscem poviestnih eseja, i kritika jednodušno konstatira, da baš u toj vrsti književnog stvaranja dolazi njegov talenat najjače do izražaja« (M. Starčević). I »Vuci« su djelo, koje je po svojoj naravi blizu poviestnom eseju. — I tako je taj neumorni radnik, taj veliki duh u malomu tielu, završio svoj život s istim mentalitetom, koji mu je inspirirao (u pjesmi »Glosa«, u stilu Harambašićevu) kao 16-godišnjem mladiću ove stihove o njegovoj Hrvatskoj:

I ja i svaki Hrvat za te živi,
U svom ti srdcu svaki tamjan pali,
Jer u tvom krilu rađali se divi, —
Na tvojoj grudi divi umirali.

159. Iako pripovjedački rad nije najznačajniji dio književne proizvodnje za Modernu, ipak je pored Nehajevljeva romana »Bieg« (»Vuci« su izašli čitav decenij poslije svjetskoga rata!) dao i znamenitu knjigu novela »Mrkodol«, kojoj je autor DINKO ŠIMUNOVIĆ (1873 - 1933.). Učiteljsko diete, i sam učitelj (u selima oko Sinja), kasnije profesor na umjetničko-obrtnoj školi u Splitu (1909.); kad je umirovljen (1927.), preselio se u Zagreb (1929.) radi školovanja djece; tu je i umr'o. Povrh zbirki novela (*Mrkodol,* 1909., *Đerdan,* 1914., *Dvie pripoviedke,* 1922., *Sa Krke i Cetine,* 1930., i *Posmrtne novele,* 1936.) napisao je i dva romana (*Tuđinac,* 1914., *Porodica Vinčić,* 1923.) i dvie knjige uspomena (*Mladi dani,* 1919. i *Mladost,* 1921.). — Šimunović je svojim novelama unio u hrvatsku književnost život dalmatinske Zagore (okoliš vrlički, sinjski i drniški), koji i danas — gledan piščevim očima — odgovara herojskomu doba našega naroda, te predstavlja živi srednji viek. »Šimunovićevo selo — to nije ono naše obično selo, poznato iz tugaljivih i bezbojnih seoskih novela, već je više neko ostvarenje sna o junačtvu, snazi, ljepoti«. Trajno mienjajući mjesto boravišta po zvanju otčevu i po svomu, on se osjeća kao stablo, koje se neprestano presađuje, pa nigdje ne može da uhvati koriena: svuda je *tuđinac.* U svojim uspomenama (»Mladi dani«) sjeća se najljepših dana mladosti u selu Koljanima (nedaleko Vrlike) i težkog dojma, kad je opazio, da ga ni seoska djeca ne smatraju svojim, a i gospodska ga se klone;

razočaran je bio, kad mu je majka objasnila, da su oni gospoda, a »gospoda nemaju kuće«. Zato je seljak izpao u njegovim očima kao ono primarno, pravo božje stvorenje, koje je sraslo sa svojim tlom, i znade, da ima nešto, što je samo njegovo, čemu je on gospodar. On je gospodar i svoje žene, pa je i bije, ako treba. »Svaki čovjek tuče ženu. Jedanput, ljudi moji, nalupao je baš junački; svu smo se zimu smijali« (»Rudica«). Ilinka ne trpi muža mekušca; a kad jednoga dana sve njegove molbe nisu uspjele da svladaju njenu tvrdoglavost, pa se on latio korbača, vratila se njena prava ljubav (»Ilinkina ljubav«). Junak imponira ženi, pa i Marta voli otca Rašicu, pobjednika u alci, ma da sina mu Salka neuzvraćena ljubav dovodi do ludila (»Alkar«). Obrnuto od seljaka, gospodin, »lacmanin«, i »polacmanjeni« seljak uviek su nesimpatične figure; svi su oni podmukli i nemoralni. Zato je Primorje sa Primorcima i sve, što obilježuje »lacmanstvo«, prikazano sa samim negativnim stranama, dok cetinska Zagora posjeduje sve pozitivne elemente. — Knjiga *Mrkodol* dobila je naslov prema prvoj noveli, u kojoj se crta oblomovski liena i nepokretna mrkodolska krajina; vidljiv je jak utjecaj Gončarova. Druga novela »Mulika« nosi ime vitke i žutokose djevojke, koja vene među jakim i punim djevojkama oko manastira Drage, i konačno ugine, kad mora poći za neljubljena. U »Dugi« mlada i živahna djevojčica Srna čezne, da se naskače, proveseli i potuče s dječacima, ali joj to bogati roditelji krate. Kad dozna od bezruke Savke, da djevojčica može postati dječakom, ako pretrči izpod duge, trči ona neumorno, ali ne može preteći duge, nego se udavi u močvari; roditelji se bace u ponor. Liepa »Rudica« stradava u braku s Pričalom, komu rodi mnogo djece, a on se poteže po krčmama. Zadnja novela »Alkar« najveća je i najznačajnija: hajdučki vođa Rašica pobiedi kod gađanja alke i uzima za ženu krasnu djevojku Martu, koju voli i njegov sin Salko; ovaj nakon toga poludi. Opis natjecanja u gađanju alke, kao i »božji sud«, što ga selo sprema »vještici« Stani, Martinoj majci, od vanredno su snažnog dojma. — Roman *Tuđinac* pun je autobiografskih momenata: Stanko Lukovac, sin graditelja, nema nigdje doma, pa ga ni velika ljubav Dubrovkinje Made ne može smiriti; konačno bježi u Ameriku, »zemlju bez prošlosti, gdje su svi ljudi tuđinci«. Taj osjećaj izkorienjenosti srodan je onomu, što su ga realisti opisivali kod seljačke djece, koja su se pogospodila. Knjiga je puna pjesničkih momenata, ali psihološka analiza tuđinstva nije dovoljno uvjerljiva, pa je kritika djelomično i napala roman (Matoš). — U zbirci *Đerdan*, naslovna novela pripovieda, kako je Petrica prevoljela čobančetu Božku, kad je »polacmanjeni« Jurica htio da njene dukate upotriebi radije za svoju trgovinu, negoli za njezin đerdan. Ta novela, kao i zadnja, »Mati« (koja ljubomorno čuva sina), slabije su. Izvrstna je »Krčma«, u kojoj je sa simpatijom opisan pomaman kaluđer »Kale« kao neki junak narodne pjesme. Propali pravnik Joza Vilović, pun duševnih nemira, dosađuje svojom filozofijom družtvu, koje ga baca na dvorište, gdje se smrzne u sniegu. Puna je duha i fantazije, a i poezije njegova oporuka

(nešto u stilu Villonovu), koju te večeri čita u krčmi. U »Ljubavi« je prikazan strah Lina Tomića da možda stari, kad mu život uz ženu i obilje djece postaje jednoličan; ljubav prema djevojci Zorki dovodi do samoubojstva njezina zaručnika, a kad umre i Linova dobra žena Ljubica, posveti se Lino sav odgoju svoje djece. Tu je iznesena analiza, one vječne žalbe za mladošću, kojoj je pisac dao oduška riečima: »Da, ljepota, mladost i ljubav, to je sve, i samo je u tome život«. — Od drugih novela iztiče se *Kukavica* (uz »Mlade dane«), u kojoj stari kaluđer priča svoje jezive doživljaje iz rane mladosti, i kako je postao plašljiv. U suštini je to hvala prošlih vremena, kad je vriedila ona »tko se ne osveti, taj se ne posveti«. S te strane je značajna za Šimunovićeve nazore. — *Porodica Vinčić,* roman iz zagorske sredine, crta propadanje odrođene seoske obitelji, koja se pogospodila. Događa se šestdesetih godina 19. vieka, kad se razmahao narodni preporod u Dalmaciji; stari konte Vinčić je uz autonomaše. Roman nije dobro komponiran, jer pojedinosti nisu dovoljno sastavljene u cjelinu, ali ima vrlo sugestivnih stranica. — Među ostalim novelama iztiču se iz zbirke *Sa Krke i Cetine:* »Sirota« (liečnik se u gradu odbio od rodnoga sela, a nije srastao s gradom), lirsko »Crno vrelo« (djevojka zamišlja, da je s presahlim vrelom umrla i njezina ljubav), »Pojila« (djevojke se ne obaziru na pjesnikovu ljubav, nego vole njegove drugove), najveća i najljepša pripoviedka u zbirci, i »Đemo« (veliki junak, ali se boji utvara). Među *Posmrtnim novelama* iztiče se naročito »Uzkrsni blagoslov« (učitelj je nagovorio djevojku, da ne nosi kolače na uzkrsni blagoslov i razorio je time sreću i ljepotu u kući). — Šimunović se okušao i u drami *(Romilda i Stojana,* Jug. Njiva, 1926., *Čudo,* Vienac, 1926., *Momak-djevojka,* Vienac, 1926.), bez velika uspjeha, a napisao je i više higiensko - didaktičnih crtica, pedagožkih razprava, pa prikaza i bilježaka. — Svoja nastojanja okarakterizirao je sam pisac u pismu jednom prijatelju (iz g. 1906.): »Nastojim svojim crticama da čitatelja očaram tajanstvenom prostotom narodnog života i pokažem, kako priroda nije bez utjecaja na naš narod, već da je svaki čovjek iz naroda prirodni, iako nesviestni, pjesnik i filozof sa svim vrlinama i manama, što ih priroda u čovjeku stvara, da nije dakle životinja, koja se po njoj miče, samo da udovolji nagonima, kao što mnogi misle, a i pišu«. A Matoš je u ocjeni »Mrkodola« (Hrv. Smotra, V., 1909, 253.) ovako karakterizirao Šimunovićeve novele: »Šimunović nam je odkrio misterij duše najhrvatskijeg hrvatskog plemena, i taj pripovjedački realizam djeluje poezijom narodne pjesme... Nijedan dalmatinski pripovjedač nema toga osjećanja za sve, što je u toj jakoj rasi još silno, energično i zdravo. Tim svojim razumievanjem hrvatskih arhaizama i hrvatske primitivne energije vrlo nalikuje taj pripovjedač Nazoru«. Premda je Šimunović bio samorodan talenat, koji je relativno malo poznavao svjetsku književnost (osim nešto ruske), kojoj se nastojala približiti Moderna, ipak je i on vezan uz Modernu izpočetka svojim liberalizmom (anti-

klerikalan stav u noveli »Mrkodol«), a trajno svojim osjećanjem »izkorienjena« čovjeka i jakom subjektivnom notom, kojom su prožeta sva njegova djela.

160. Dalmatinska Zagora i Bukovica (benkovački kotar) pozorište je radnje i u novelama RIKARDA NIKOLIĆA (r. 1879.), rodom Korčulanina zvanjem sudca (*Djeca majke zemlje,* D. H. K., 1917.). U svojim romanima prikazuje mučnu borbu inteligenata protiv zaostale i sitničave sredine (*Lomnom stazom,* 1917, *Ustajale vode,* 1926.). Piše i pjesme (*Kroz svjetlost i sjenu,* 1912.). — Dalmaciju, more i Primorje obrađivali su u svojim djelima i Dubrovčanin po rodu MATO LISIČAR, odvjetnik, (1877 - 1939.), koji je uz pripoviesti (*Na rasjelinama,* Vienac n. s., 1910., *Pripoviesti,* M. H., 1911.) pisao i kozerije, eseje i kritike; NIKO ANDRIJAŠEVIĆ (r. 1882.), odvjetnik, koji znade donieti skučenu dušu dalmatinskoga seljaka, s izvjestnom dozom erotike (*Slike i priče iz Neretvanske krajine,* M. H., 1907., *Pripoviesti,* D. H. K., 1912.); erotika često lepršava i obiestna, te okretni i živi stil, karakteristični su i za novele Splićanina MARINA BEGA (r. 1881.; *S mora,* D. H. K., 1911., *Novele,* M. H., 1916., *Eva,* Zab. bibl., 1925.), koji je napisao i jedan roman (*U očekivanju,* 1917.) i putopis (*Niz našu obalu,* 1912.).

Hrvatsko Zagorje našlo je svoga pisca u FRANJI HORVATU-KIŠU (g. 1876 - 1924.), učitelju, rođenom u Loboru (Pripoviesti: *Ženici,* 1903., *Zašto?* 1908., *Nasmijani udesi,* D. H. K., 1918.; putopisi: *Viđeno i neviđeno,* 1911., *Istarski puti,* 1919.). Horvat-Kiš crta svoje Zagorce iskreno i bez uljepšavanja, bez refleksija i bez tendencije. To su biedni, zgaženi crvi, poniženi kao psi, često i glupi kao idioti. Ali i oni imaju svoje čežnje i radosti, svoje boli i žalosti. Luka Ščapec obija vojničku kuhinju, da dobije zalogaj hrane, a vojnici ga mrcvare i zlostavljaju, i on odlazi »mokar od znoja kao prokislo pseto, a kući se vukao noseći u sebi osjećaj crva, komu su pod nečijim podplatom prsnula crieva, pa ih mora za sobom vući« (»Obijalo« u »Nasmijanim udesima«). Štefa Zaplatić je lien i malo misli, ali mnogo jede. Kad se zaljubi, posve se promieni: radi marljivo, pa čak i štedi. No djevojka je već izprošena i udaje se za drugoga. Štefa se spusti bez želje i bez misli na zemlju. »Djeca, što su ga išla gledati, pripoviedala su, da baš onako cvili, kao susjedova kuja »Cifra«, kada su ju svu blatom obličila« (»Ženik«). Cenek Zrelec je od sudbine određen da trpi. Kudagod se okrene, dočekuju ga udarci. Konačno, kad bježi pred ženom, koja hoće da ga izbije, posrne i padne na vile, probode se i pogine (»Zašto?«). Humoristični i sentimentalni ton daje Horvat-Kišovim pripoviestima toplinu, koja nije bez lirizma.

Sriem i Slavonija također su zastupani u književnosti ovoga vremena. ŽIVKO BERTIĆ (1875 - 1938.), iz sriemskih Kukujevaca, koji je sudjelovao u spaljivanju madžarske zastave i bio jedan od osnivača pražke »Hrvatske misli«, bavio se više advokaturom i politikom, a pisao je razmjerno malo: nešto novela u »Viencu«, »Nadi« i zagrebačkoj »Hrv. Misli« između 1896. i 1902., tri pripoviesti u knjizi *Ženski udesi* (M. H., 1902.: »Paraskina sreća«, »Sirota«, »Udala se«) i nekoliko

satira i humoreski (»Oszlics Szilard i njegov certifikat«, »Na velike škole«, »Zgode i nezgode jedne deputacije«). Bertiću nije bilo stalo do toga, da dade samo umjetničko djelo, već da prikaže svu težinu i golotinju čovječjega života, i to baš seljačkoga, koji je najteži. Prikazao je »ženske udese«, jer žene najviše trpe u narodu: napate se radom »kao što je Hristos patio«, a osim toga je njezin čovjek i bije, jer je jača životinja od nje; nigdje ne nalazi zaštite, ni pred družtvom, ni pred zakonom. Treba dati zaštitu i pomoć slabijemu. Bertić nije pisao s patriotskom tendencijom, ali zato sa socialnom i humanom, u stilu napredne pražke škole. Kad je vidio, da se »literaturom« kod nas ne polučuju nikakvi preokreti, bacio se na politiku i borbu u javnom životu.

Slavonija je dala dva iztaknuta pisca (uz Kosora, koji je rodom Dalmatinac): Jozu Ivakića i Ivu Kozarca. Vinkovčanin JOZA IVAKIĆ (1879 - 1932.), profesor i dramaturg, napisao je nekoliko knjiga novela (*Iz našeg sokaka,* 1905., dulja pripoviest *Mladost i Život,* Savremenik, 1909. i pos. 1912., *Selo i varoš,* D. H. K., 1912., *Knjigu od žena i od ljubavi,* 1912., *Pripoviedka jedne služkinje* i *Mati,* zajedno u »Maloj bibl. Novosti«), jedan roman (*Kapelan,* 1919.), više drama i komedija (*Inoče,* 1919., *Pouzdani sastanak* 1922., *Majstorica Ruža,* 1924., *Samoborski kolodvor,* 1925.) te par predavanja i studija (*Književni rad Josipa Kozarca,* 1907., *Selo u hrvatskoj književnosti,* 1914., *Josip Eugen Tomić,* 1918.), uz niz feljtona, članaka, ocjena i prikaza. — Ivakić prvi unosi u pripoviedanje o slavonskomu životu dobroćudni osmieh čovjeka, koji ne će da moralizira, nego da zabavlja, koji ljudske slaboće razumije, pa ih zato i oprašta. Prikazuje slavonsku provinciju, koja nije ni selo ni varoš, nego oboje zajedno; život na sokaku, gdje se sve odvija u brzom i živom dialogu, koji dobiva posebni kolorit slavonskom ikavštinom i lokalnim govorom. Erotika, ponajviše prigušena, koja se često zaustavlja kod želje ili kod pokušaja ostvarenja, ponajviše je začin životu, a nije duboka tragedija. Nema tendencije, osim nešto protuklerikalnog stava u »Kapelanu«. — Kad Ivakić kao dramatičar pokušava da iznese kakav teži problem (»Inoče«: muž se vraća iz rata i nalazi ženu preudatu za drugoga), onda ne nalazi snage za njegovo dramatsko rješenje, ali uspieva, kad se zadovoljava zabavnim komadom bez velikih pretenzija. Ivakić, kao književna pojava, znači iznošenje iste slavonske sredine, koja se nalazi u djelima Josipa Kozarca, ali bez tendencije za socialnom i ekonomskom obnovom zemlje i naroda.

Intenzivnija umjetnička priroda bio je Ivakićev »patriota« (zemljak), šest godina mlađi IVAN KOZARAC (1885 - 1910.), čovjek gotovo bez škola (drugi je gimnazijski razred svršio s četiri druga reda, među njima i iz — hrvatskoga), sudski i advokatski pisar, u vojsci kapral, kasnije poslovođa Nakladnog fonda D. H. K. i družtveni reditelj (od 1. II. 1910.); umro je od sušice (16. XI. 1910.). Za života izdao je knjigu novela *Slavonska krv* (Vinkovci, 1906.); iza smrti izdao mu je J. Ivakić *Izabrane pripoviedke* (Vinkovci, 1911.) i *Pjesme* (s predgovorom

V. Čerine, Split, 1911.), a D. H. K. roman *Đuku Begovića* (1911.), koji je prije izlazio u »Ilustrovanom Obzoru« (1909.). *Izabrana djela* (1942.), gdje je uz pjesme, novele i »Đuku Begovića« prvi puta objavljena i aktovka *Pod noć* (dramatizacija novele »Stara rana«), uredio je Dragutin Tadijanović, dodavši u napomenama dosta gradiva za biografiju i bibliografiju piščevu. — Za razliku od Ivakića, koji s nekom dobrohotnošću prikazuje slaboće svojih slavonskih lica, crtajući ih gotovo anegdotarno, Kozarac vidi u njima burkanje nemirne slavonske krvi, koja kao neka nesavladiva sila odlučuje njihovim sudbinama. Izpočetka Ivan Kozarac gleda na taj misterij krvi sentimentalno i gotovo idilički, ne traži u njemu rješenje nekih dubokih problema, nego ostaje više na površini i daje samo izsječke života, ocrtane toplim erotskim lirizmom. On donekle izpada i kao branitelj njihova morala: »Pojmovi su o životu i moralu uzki, naivni. Ono je dobro, što se srdcu mili. Na srdcu se osniva ljubav. seksus, poezija« (Vodnik). S vremenom počinje Kozarac psiholožki i socialno produbljivati svoju umjetnost: on jače izrađuje svoje ličnosti i njihove čine obrazlaže karakterom, a ne samo prostim nagonom krvi; isto tako više naglašuje socialnu važnost pitanja, kojima se bavi u svojim pripoviestima. »Onaj prvotni priprosti i naivni moral iz »Slavonske krvi«, koji se sastojao u opravdanju svega, na što nas srdce upućuje, Kozarac će odsada produbsti u neki viši moral krvi, koji ima u sebi nešto fatumsko, tragično« (Bogner). Ovaj kasniji stadij Kozarčeva stvaranja došao je do svoga najjačega izraza u romanu »Đuka Begović«. U Đuki Begoviću »zgusnuo je (Kozarac) sve svoje slavonske bećare u jednoga najglavnijega, najfatalnijega« (Prohaska). Đuka Begović je »tragična ličnost, i to tragična čitava svog života. Fatum leži u njegovoj krvi, i on ravna stazu njegova života neumitno, zakonski neodstupno... Pored toga u tom ćemo djelu naći i svu problematiku Kozarčeva umjetničkog stvaranja. Problem o ekonomskom i moralnom propadanju slavonskog sela, o rđavim posljedicama gradske polukulture po selo, o štetnim utjecajima soldateske na selo i njegovo shvaćanje morala, o degeneraciji Slavonca itd.« (Bogner). Uza sve to, djelo nije pisano s moralizatorsko-odgojnom tendencijom (kako piše Josip Kozarac); ono je samim iznošenjem činjenica najoštrija kritika slavonskoga mentaliteta. Ali život je donesen sasvim artistički, cieli je roman jedna zanosna, ali bolna i turobna pjesma, koju ukrasuje i iskreni osjećaj za ljepotu slavonskoga pejzaža. K tomu dolazi i ljepota izraza: »Jezik je u Ivana Kozarca svjež i slikovit. To je muzika; al ne ona umjetna, napirlitana, koja te odmah obaspe svojim velikim čarima, nego ona skromna, jednostavna muzika slavonskih dvojnica i ciganskih egeda, kojoj osjetiš milinu i čare, tek kad joj se priljubiš, a onda te se doimlje i u srdce te dira« (J. Ivakić). Ivan Kozarac umr'o je navršivši jedva dvadeset i pet godina, ali je ostavio jak trag u poviesti hrvatske književnosti i njegovo će djelo ostati trajni dokumenat jedne epohe slavonskoga života.

Od svih ženskih pisaca ovog doba najveću je slavu stekla IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ (1874 - 1938.), unuka bana-pjesnika, a kćerka Vladimira Mažuranića, pisca »Grofa Ivana« i »Prinosa« (v. § 147.), koja se udala za odvjetnika u Brodu dr. Vatroslava Brlića, sina Andrije Torkvata (1826 - 1868.), urednika VIII. knjige »Kola« (v. § 106.) i pisca (dnevnik, gramatika), a unuka Ignjata Alojzija Brlića (1795 - 1855.), pisca knjige »Grammatik der illirischen Sprache« (1833.). Bez sistematskog školovanja, ona je trajno živjela u atmosferi, gdje je književnost bila njegovana i visoko cienjena, pa je pustila maha svojoj mašti i stvorila nekoliko odličnih djela za djecu, koja su joj osigurala trajno mjesto u hrvatskoj književnosti. Prva djela (*Valjani i nevaljani,* 1903., *Škola i praznici,* 1905.), »pjesmice i priče za dječake«, nemaju još veće književne vriednosti. Zbirčica pjesama *Slike* (1912.) odlikuje se snažnim koloritom i pokazuje nesumnjiv dar autoričin (»Led na rieci«). Istom *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* (1913.) dale su djelo, koje je osvojilo mladu publiku. Hlapić je siromašak, koji bježi od mrkoga gazde zbog krivice i lošeg postupka, doživljava čitav niz romantičnih i gotovo jezovitih pustolovina, da na koncu dovede majstoru natrag njegovu kćerku Gitu, koju su kao diete ukrali cigani. Hlapić nije obični šegrtski nevaljanac, nego nosilac ideje pravednosti. No glavno djelo autoričino, koje je steklo svjetsku slavu, jesu njezine *Priče iz davnine* (1916., 1920., 1926.). U svome konačnom izdanju knjiga sadržava osam priča (Kako je Potjeh tražio istinu, Ribar Palunko i njegova žena, Regoč, Šuma Striborova, Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica, Lutonjica Toporko i devet župančića, Sunce djever i Neva Nevičica, Jagor), kojima je fantastičan sadržaj stavljen u slavensko mitoložko doba. Priče su pune duhova (bjesova), zlih i dobrih bogova, vila i vještica, starih slavenskih legenda, a dakako i kneginja, župana, banova i junaka. One su plod bujne mašte i stekle su veliku popularnost; prevedene su i na mnoge evropske jezike (englezki prievod gđe Copeland, izd. Allen & Unvinn, 1924.), pa su autorici doniele naslov hrvatskog Andersena. Autorica je i poslije napisala nekoliko stvari s odgojnom i miroljubivom tendencijom (*Knjiga omladini,* 1922., *Mir u duši,* 1927.), ali se istom u knjizi *Jašo Dalmatin, podkralj Gudžerata* (1937.) vratila pripoviedci, u kojoj se historijska istina izprepliće s carstvom fantazije, te je dala neke vrsti romansiranu biografiju pustolovnog života dalmatinskog Hrvata iz kraja 15. i početka 16. stoljeća, prema građi iz poviestne razprave njezina otca Vladimira Mažuranića »Melek Jaša Dubrovčanin u Indiji« (Zbornik kralja Tomislava, 1925.). — U vanjskom svietu, među Poljacima, poznata je i ZDENKA MARKOVIĆ (r. 1884.), profesor, prevodilac s poljskoga, i pisac lirskih novela (*Let,* 1920.), pjesama u prozi (*Kuća u sniegu,* 1922., *Kuća na suncu,* 1930.) i jednog autobiografijskog djela (*Prozori moga djetinjstva,* 1941.). Na nju je utjecala lektira Wyspianskoga i Maeterlincka. Djela su joj puna intimne, nešto prigušene lirike, osjećaja prirode, optimizma i hedonističkog panteizma.

Od ostalih pripovjedača Moderne svratili su na sebe pažnju ANDRIJA MILČINOVIĆ (1877 - 1937.), koji se iztaknuo manjim crticama i pripoviedkama (*Zapisci,* 1900., *U areni,* 1913., *Mali ljudi,* 1919.). S Ogrizovićem je napisao dramu *Prokletstvo* (v. § 157.). — ADELA MILČINOVIĆ (r. 1880.) rado je opisivala žensko samotovanje i maštanje o sreći (*Ivka,* 1905., *Gospođa doktorica,* 1919., drama *Bez sreće,* 1912.). Zato ju je privukao i udes ilirske pjesnikinje Dragojle Jarnevićeve, o kojoj je napisala zanimljivu studiju (*Dragojla Jarnevićeva* (1906.). — MILO MISTRA (književno ime Milorada Stražnickoga, r. 1879.) ulazi svojim romanima u zagrebački činovnički ambient i prikazuje hrvatsko družtvo u Khuenovo doba (*Moć spoznaje,* 1909., *Modri brieg,* 1919.). Družtvo hrvatskih književnika mu je izdalo *Dvie komedije* (1911.; »Mrtve vode« i »Rakolov«), a prikazana mu je komedija *Nešto se zbilo* (1912.). — MILKAN LOVINAC (1873 - 1938.; pravo mu je ime Milivoj Vukelić, sin je pjesnika Lavoslava Vukelića), napisao je knjigu novela tobože iz ruske pomorske revolte u Sevastopolu g. 1905. (*Purpurne noći,* 1914.); stilom se ugleda u Arcybaševa, a idejno u Tolstoja. — ADAM KOSTELIĆ (pravo ime: Hugo Sedlaček, r. 1880.) pisao je crtice, novele i drame šopenhauerovskog razpoloženja (*Oluje,* D. H. K., 1913.). — IVAN KRNIC (1878 - 1937.), suradnik »Hrvatske Smotre« i drugih književnih listova, pisao je pjesme, novele (*Ljubavna priča,* 1901., *Ljudi obični i neobični,* 1905., *Janko i Bianka,* novela u stihovima, g. 1907., *Nuzgredni život,* 1910., i dr.) i komedije, te obilje članaka o književnosti i književnicima. U stilu ima humora, a nastoji da gleda na životna pitanja shvaćanjem običnoga prosječnoga razboritog čovjeka. Poznavao je zapadnoevropske književnosti. — ZVONIMIR VUKELIĆ (Zyr Xapula, r. 1876.) napisao je bezbroj satiričkih i humorističkih feljtona, crtica i pripoviesti. S Ogrizovićem je izdao *Trgovinu ideju* (1900.) i *Novu trgovinu ideja* (1902.), a i komediju *Hrvati na Karpatima ili gospođica od telefona* (prik. 1910.). Matica Hrvatska mu je izdala *Knjigu bez predgovora* (1914.). Izdavao je pravaški književni list »Hrvatsku Smotru« (g. 1906 - 1910.), u kojoj je glavni književni kritik i izvjestitelj bio Milan Ogrizović, a revni suradnik A. G. Matoš.

161. Od svih pisaca hrvatske Moderne, ANTUN GUSTAV MATOŠ (1873. do 1914.) bio je najveći i najiskreniji artist. Podrietlom Bunjevac, rodom Sriemac (Tovarnik), osjećajem Zagrebčanin, nesvršeni gimnazijalac, nedoučeni veterinar, uhapšeni vojni bjegunac, koji ponovno bježi (1894.), silom prognanik u Beogradu, Ženevi i Parizu (od g. 1904. opet u Beogradu), amnestiran nakon 14 godina izagnanstva (1908.), umire u domovini, nakon više bolnih operacija, od sušice u grlu. Za života izašle su mu ove knjige: *Iverje* (1899., crtice), *Novo iverje,* (1900., novele), *Ogledi* (1905., studije), *Vidici i putovi* (1907., eseji), *Umorne priče* (1909.), *Naši ljudi i krajevi* (1910., »portraiti i pejzaži«), *Pečalba* (1913., »kaprisi i feljtoni«); a poslije smrti: *Feljtoni i eseji* (1917.) i *Pjesme* (1923.). Sabrana mu je djela

izdala Binoza (sv. I-VII., 1935-38., ur. A. Barac, a sv. VIII-XVII., bez godine, ur. J. Benešić).

Za Matoša artizam nije bio samo način gledanja na književnost, on je za njega bio pravi životni credo. Svoje je nazore Matoš izgradio na vrelu, gdje je moderni artizam nikao, u Parizu, dok su ostali naši modernisti te ideje dobivali iz druge ruke, iz Beča ili iz Praga. Dok neki pisci zastupaju teoriju koristne i tendencijske literature, dotle, veli Matoš, »smo mi, đaci učitelja energije kao što su klasici, Stendhal i Nietzsche, svladali pesimizam kao individualiste i suvremenici preporoda evropskih nacionalizama, našavši čak i u bolnoj i pesimističkoj knjizi kao Poe i Baudelaire akt suverene energije, a *u artizmu način, koji nas oslobođava od plačnog pesimizma,* kao i od plitkog utilitarnog optimizma« (Savremenik, 1913.). I drugdje: »Ja sam uvjeren o vječnosti ljudske gluposti, demokraciju ne smatram religijom, ne vjerujem u ljudsku jednakost i pravdu, misleći, da je *najljepši cilj čovjeka poljepšavati taj život i služiti ljepoti«* (Naši ljudi i krajevi, 172.). Za Matoša je »artizam... u stvari tek oslobođenje, emancipacija umjetnosti od svih stega, i uvjerenje, da je umjetniku djelo sve, da ima samo jedan jedini način dobrog izraza, i da za postizavanje toga jedinstvenog stila treba osim talenta i riedkog ukusa absolutna, ustrpljiva i neumorna predanost umjetničkom poslu... *Zato je čisti artist aristokrat, individualist, indiferentan u moralnim pitanjima,...* originalan i protivnik fraze i klišeja, što manje osoban« (Savremenik, 1911.).

Boravak u tuđini imao je za prirodnu posljedicu, da je Matoš upoznao strane književnosti, naročito francuzku, jer je lakše dolazio do francuzkih djela negoli do hrvatskih, a istodobno je posljedica bilo i to, da mu je čitava borba između Starih i Mladih u Hrvatskoj ostala prilično strana i daleka. S Mladima ga je vezalo jednako gledanje na književnost (individualizam, sloboda stvaranja, artizam), a sa Starima njihovo nastojanje, da se očuva kontinuitet u književnosti i sklonost prema historizmu i hrvatskoj tradiciji. Matoš je u »sitnom radu«, što su ga toliko izticali Mladi, vidio nedostatak poleta i idealizma, kao i neshvaćanja za velika pitanja narodnog obstanka. Dok su Mladima poviestna i državopravna pitanja bila ponajviše bez važnosti, Matoš je naprotiv neobično cienio poznavanje narodne poviesti: »Praktična, pozitivna, realna snaga poviesti baš i stoji u tome, što je historija vrsta štedionice drevnih energija, koje se baš njenim posredovanjem kao žive sile predaju potomstvu« (Hrv. Sloboda, 1911., br. 11.). Zato se Matoš ne opredjeljuje ni za Stare ni za Mlade, surađuje i u listovima Mladih i u listovima Starih, a piše o piscima i djelima jednih i drugih kadkad pozitivno, kadkad negativno. Svoj položaj označuje u predgovoru »Vidicima i putovima« ovim riečima: »Živući izvan naših koterija literarnih i političkih, sasvim je prirodno, što sam im biela vrana, jer one progone sve, što je individualno i izolovano«. Kako borba između Mladih i Starih ostaje ipak najznačajnija crta hrvatske književnosti u prvom

deceniju 20. stoljeća, to Matoš stoji svakako postrance od te glavne značajke, pa je neizpravno nazivati to razdoblje imenom »Matoševo doba«. Istom nakon njegova povratka u domovinu (1908.) okupio se oko njega krug prijatelja i štovatelja njegovih, koji su i u svom književnom radu donekle pod utjecajem Matoševim.

Još jednu naročito značajnu crtu Matoševu objašnjava njegov boravak u tuđini. Tamo se u Matoševu srdcu razplamsala silna čežnja za domovinom, u koju se nije smio vratiti, i kao što neutažena čežnja prema ženi dobiva neke sladostrastne oblike, koji graniče na ludilo, tako je i ta Matoševa razbuktjela strast došla do izražaja u bolnim i potresnim krikovima duše, koja se sva ovila oko njegove ljubljene Kroacije, personifikacije patnjâ, nadanjâ i stradanjâ svih Hrvata. Samo takva bolna i neutažena ljubav mogla se ovako razplakati (u sonetu »1909«):

Jer Hrvatsku mi moju objesiše
Kô lopova, dok njeno ime briše,
Za volju ne znam kome, žbir u uzama.

Ili protužiti:

Među narodima mi Hrvati sada
Jesmo zadnji, robovi bez vlasti,
Osuđeni pasti i propasti bez časti.

Domovino moja, tvoje sunce pada,
Ni umrieti za te Hrvat snage nema,
Dok nam stranac, majko, tihu propast sprema.

(Stara pjesma, 1909.)

Ili naći zanosne rieči utjehe:

U katedralu, kad su težke noći,
Na Banov grob zna jedna žena doći
S težkim križem ciele jedne nacije,
A kip joj veli: Majko, audiant reges:
Regnum regno non praescribit leges,
I dok je srdca, bit će i Kroacije!

(Pri Sv. Kralju, 1910.)

Ta se nota ljubavi prema Kroaciji provlači kroz cielo Matoševo djelo, kadkad upadljivo, kadkad nevidljivo, ali da je prisutna, osjeća se uviek i svuda. To je ona nota, koja je našla odjeka u svima hrvatskim dušama, i zbog koje su mu one spremne oprostiti sve one sitne nepravde i nedosljednosti, koje su neizbježive u dnevnim ličnim borbama i trzavicama, i koje u vremenskom razmaku dobivaju značaj više tugaljivih nego tužnih, a kadkada i više komičnih negoli tragičnih epizoda.

Matoš je ušao u književnost kao pripovjedač. (»Iverje«, »Novo iverje« i kasnije »Umorne priče«), pa je taj dio svoga rada, kao i pjesme, koje je počeo

pjevati kasnije, smatrao svojom književničkom legitimacijom, dok je za »novinarske stvari« rekao, da ih »smatra literarnima samo toliko, koliko ih pisaše književnik, koji je morao davati koncesije kao žurnalist, da ih ne mora davati kao umjetnik. Uostalom pisci i artisti prvog reda kao T. Quincey, H. Heine i E. A. Poe bijahu novinari«. Pišući u »Hrv. Smotri« o Matošu (*Artista,* H. S., 1907.), Ogrizović hvali njegove pripoviesti, koje su, »komadi srdca, iverje života«, premda bi »za njegove čudne, gotovo apartne, često paradoksalne sižeje čovjek... na prvi mah rekao, da su traženi, kombinirani..., da su »naknadno osjećani« (nachempfunden) iz druge lektire — kad ne bi znao, da su refleksi doživljenih duševnih situacija«. Uza sve to, svojim bizarnim sižejima jedan dio tih pripovjedaka — većinom u »Novom iverju« — podsjeća na Poea (»U čudnim gostima«, »Camao« i dr.), dok su neke (»Kip domovine leta 1884.«, »Čestitka«, Nezahvalnost«, »Pereci, frižki pereci«) podpuno samonikle kako inspiracijom tako i obradbom. »Ti su sižeji«, veli Ogrizović, »spram života kao što je iluzija spram realnosti, slika spram predmeta, plamen spram ugljena, glas spram strune. I zato velim, da je Matoš artista«.

Matoš je napisao i tri knjige eseja i putopisa (»Ogledi«, »Vidici i putovi«, »Naši ljudi i krajevi«), povrh »mase članaka političkog, polemičkog i kritičkog sadržaja«. Za života mu je izašla i knjiga feljtona »Pečalba«, a iza smrti »Feljtoni i eseji«. U pogovoru »Pečalbi« veli: »Autor ih je [te novinske članke, feljtone] nazvao Pečalba [nadnica], jer ih je pisao kao novinarski nadničar. Tragično je — biti umjetnik i morati živjeti od pera. Nisu svi artisti rentiri kao Flaubert i Turgenjev, ali dok je i veliki Flaubert, uzor umjetničke savjestnosti, tu i tamo pogriešio čak proti jezičnim pravilima, Teofil Gautier nije nepogrešiv samo kao umjetnički, već i kao novinarski radnik, kao umjetnički novinar, *jer je umjetnički svaki, pa i novinarski posao, odlikuje li se stilom,* pa zato ima umjetnika, što su obični novinari, i novinara, što su neobični umjetnici.«

»Ogledi« daju izvrstan pogled u načitanost i univerzalnost Matoševu. U uvodnoj rieči »čitaocu« naziva Montaignea svojim učiteljem »*Ogledi* su odmorišta, stanice na mom putu k slobodi i obrazovanju. Vježbanja nezadovoljne, neuke mladosti; ona najbolje zna, kolik mučan je još put do vedre Telemske Opatije, gdje stanuje nekoliko tisuća najmudrijih Europljana...« To su najprije pisma iz Ženeve, Cologny a i Pariza, gdje sasvim impresionistički i bez plana govori o svemu, što mu je bilo na srdcu i u duši: o lordu Byronu, o modi, o Brummelu, o cvieću, o pjesnicima, o flirtu, Heineu, Louvreu, Henri Becqueu, Griegu i dr., živim i pokretnim stilom, često duhovito, uviek zanimljivo. Uz nekoliko manjih stvari, tu je štampana i obsežna studija o Stendhalu (rađena uglavnom po Sainte-Beuveu, Bourgetu, Mériméu i Faguetu), koja ima, uz stanoviti niz pogriešnih tvrdnja, vrlo liepih stranica, i naročito uspjelu sintezu Stendhalove ličnosti i njegovih

djela. — Matoš je i inače mnogo pisao o francuzkoj književnosti, pa ima od njega većih članaka, osim o Stendhalu, još i o Voltaireu (Novi Viek, 1898.), Baudelaireu (Vidici i putovi), Flaubertu (Obzor, 12. II. 1913.), Gautieru (Savremenik, g. 1910., Obzor 23. IX. 1911.), Verlaineu (Hrv. Sloboda, 24. XII. 1909.), Rimbaudu (Hrv. Smotra, 1908.), Zoli (Nar. Novine, 21. X. 1902.), Barrèsu (Mlada Hrv., g. 1902., Nada, 1903., Obzor, 25. IV. 1912. i 7. III. 1913.), Franceu (Obzor, 21. VII. 1912.) i dr. Svima tima radovima, koji su, kao što je i razumljivo, rađeni s upotrebom francuzkih studija i članaka o tim piscima, Matoš je znao dati svoju ličnu crtu, a naročito svoj vanredni stil, pa su neki od njih najbolje, što je o tim piscima pisano u hrvatskoj književnosti do svjetskoga rata. — I u ostalim knjigama eseja i feljtona ima članaka o najrazličitijim temama, koje su svratile na se pažnju Matoševu (»Vidici i putovi«: Don Kihot, Janko Veselinović, Strossmayerov spomenik, Kod kuće i dr.; »Naši ljudi i krajevi«: oko Lobora, Sremac, Jovan Skerlić, Pjesme D. Domjanića, Sintetična kritika, Narodna kultura, Književnost i književnici i dr.; »Pečalba«: Moji zatvori, Zagreb i Zagrebi, Kafanske variacije, Tolstoj, Lady Šram i dr.; »Feljtoni i eseji«: Futurizam, A. Harambašić, Emerson i dr.). Kod Matoša se ne da gotovo nikad »sasvim točno odsjeći, što je studija, a što feljton, što esej, a što portre, što kozerija, a što impresija ili moment-slika, što pejsaž, a što duša, što slika, a što misao. Jedno prelazi u drugo«. Tima je riečima okarakterizirao Ogrizović Matoševe članke (A. G. Matoš, In Memoriam, 1934., 5.). Svi su ti članci stvarno dokaz velike interesne sfere Matoševa duha, i svi su oni jedna lična izpoviest autorova. Zato su oni uviek zanimljivi, bez obzira, kojoj književnoj vrsti pripadaju i koju temu obrađuju.

Isto je tako visoko mišljenje imao Matoš o značenju kritike. »*Kritičar je prije svega umjetnik, umjetnik osjećanjem i stvaranjem.* Kao umjetnost što je život, realnost transformirana kroz prizmu individualnosti, tako je kritika dojam umjetnosti na umjetnika... Moderni umjetnik, sad više sad manje, stvara analizom, uzpoređivanjem, dakle kritički, a *moderni kritičar sintetiše, slika, oživljava umjetnički.* Neke priče An. Francea, Stendhala i Waltera Patera su imaginarne kritike, a eseji Macaulayevi i Taineovi su kritični, savršeno dokumentirani romani«. (Naši ljudi i krajevi, 155-6.).

Kao kritičar, Matoš je pratio svu našu suvremenu književnu proizvodnju, pa jedva da ima znatnije ime, o kome on nije pisao. Njegova je kritika impresionistička. Glavna joj je značajka, da je u književnim djelima tražila uviek umjetničke kvalitete. Ali u mnogima ga je polemički ton zaveo na nepravedan postupak; to je bilo naročito, kad je htio da reagira na sudove, s kojima se nije slagao. Kod pisaca, koji su mu bili simpatični, redovno je najprije izticao obširno povoljne strane njihovih djela, a onda bi ukratko naveo nepovoljne; ali kad je htio da se obori na pisca, postupak je bio upravo obratan: nakon obširne analize svega, što je smatrao negativnim, spomenuo bi pozitivne momente sasvim ukratko, više kao

uzput. Tako je na pr. Šimunovićev »Mrkodol« ocienio povoljno (Hrv. Smotra, god. 1909.), ali kako je bio u polemici s Drechslerom, urednikom Matičinih izdanja, oborio se kod izlazka »Tuđinca«, koga je izdala Matica, takvom žestinom na to djelo (Savremenik, 1912.), kao da ono nema uobće nikakve umjetničke vriednosti. Inače su ga, osobito u zadnjim godinama njegova života, stranački i prijateljski obziri češće naveli, da napiše kritike, koje su svojim sudom bile blaže nego bi bile, da ih je Matoš pisao bez ikakvih obzira. Tako dok su Domjanić, Kranjčević, Vidrić i Šimunović prošli zlo, o Kovačiću i Harambašiću (pa čak i o nekim piscima, kojima su imena danas posve zaboravljena) pisao je s toplinom. Često je iznosio i krive podatke o piscima (na pr. o Kovačiću), a kad je upozoren na to, odbio je, da ih izpravi. Dakako da ga je to dovelo i do žestokih polemika (s Drechslerom, Prohaskom, Milčinovićem, Parmačevićem, Ogrizovićem, Tinom Ujevićem i dr.), koje se nisu uviek odlikovale ni otmjenošću ni pravednošću, no ipak redovno duhovitošću.

Zadnjih godina života (od 1906. dalje) počeo je pisati i »pjesme, naročito sonete, kada je — kako veli u »Pečalbi« — zbog forsiranog rada dobio u Beogradu grč od pisanja, pa morao pisati ljevicom i odreći se sviranja zbog te bolesti — bio je izvrstan čelista i svirao je u beogradskoj operi — pa tako stihovima zadovoljava svoje muzikalne potrebe, pišući ih ušima i za (dobre) uši«. Ovako, malo preciozno, objasnio je sam pisac svoje pjesnikovanje; ali Barac je izpravno utvrdio, da je Matoš bio u dnu svoje ličnosti *lirski* disponiran čovjek, koji je tražio i konačno našao u lirici ono »područje, na kome će moći najbolje, najpregnantnije da izrazi cielu svoju intimnost. *Zato njegova lirika nije samo najbolji, nego i najkarakterističniji dio njegova stvaranja*«. (Predavanje o A. G. M. In Memoriam, str. 17.). A baš za Matoševe pjesme rekao je Lunaček (u predgovoru 2. izd. »Umornih priča«), da »bi bilo bolje, da ih nikad napisao nije«. Barac naprotiv nalazi, da je »Matoš znao da u pjesmu zbije i vlastitu životnu tragiku i svoj patriotizam, i probleme, što ih je uočio u predratnom životu Hrvatske, i ljubav k pejzažu, i samilost prema našem malom čovjeku, koji ponajviše nosi i teret i bol naših obćih neuspjeha« (ib., 17.). Čitav niz njegovih pjesama potresne su lične konfesije, a neke su upravo antologijskoga karaktera. (Osim već spomenutih, to su: Utjeha kose, 19. svibnja 1907., Djevojčici mjesto igračke, Maćuhica, Pravda, Pjesnik, Mladoj Hrvatskoj, Srodnost, Lamentacija [u stilu Villonovu], Epitaf bez trofeja, Gniezdo bez sokola, Izseljenik, Sirotica, Prkos, Gospa Marija).

Matoš je naročito njegovao kult rieči i vjerovao je, da ima »samo jedan jedini način dobrog izraza«. Mnogo je pažnje posvećivao verzifikaciji i muzikalnosti stiha. U svojim kritikama rado se zadržavao na metričkoj analizi i rado dolazio do zaključka, da u našoj lirici nema niti jedne formalno bezprikorne pjesme, što je dakako rezultat primjene neizpravnog principa. »Udivljenja dostojan bijaše napor upotriebiti bogatu skalu glasova zvučnoga našega jezika, da odjekne čitava

gama hrvatskoga izraza... Cello nije bio jedini njegov instrumenat; on je bio vješti svirač rieči, i imao je Muzu muzikalnu« (Tin Ujević, »Em smo Horvati«, In memoriam, 116.).

Tako Matoš ostaje jedna od najznačajnijih hrvatskih književnih ličnosti na početku 20. stoljeća. U njemu je utjelovljen prvi pokušaj *spoja* Evrope i Hrvatske; dok su se drugi književnici zadovoljavali samo s time, da se Hrvatska ravna po uzoru Evrope, da je dakle *imitira,* Matoš je zahtievao od sebe i od drugih da stvaraju *izvorno,* kao da su sami Evropljani, služeći se jedino kao medijem za izražavanje svojim hrvatskim jezikom. Matoš je postavio umjetničke zahtjeve vrlo visoko; on je stavio estetske principe i nad etičke i nad socialne, njemu je ljepota mjerilo svega. Ako sâm i nije uspio ostvariti u svojim djelima svoj cilj u podpunosti, ipak je njegova neprolazna zasluga, da je na nj ukazao, i da poslije njega nitko više nije smio krenuti književnom stazom i ne obazirati se na taj uzvišeni cilj.

162. Kad se Matoš povratio u Hrvatsku, stao se oko njega okupljati krug književnika i prijatelja književnosti, koje je taj pisac već prije bio zanio svojom bogatom književnom kulturom, svojom predanom službom čistoj umjetnosti i osobito svojim blistavim stilom, kakvim se dotada nije pisalo u Hrvatskoj. A sada ih je privukla i njegova fascinantna ličnost, koja je u težko i pesimistično razpoloženje hrvatskoga *fin du siècle-a* (taj u Hrvatskoj traje, s normalnim zakašnjenjem, desetak godina dulje) doniela dah Evrope, široke horizonte, bezkompromisnu borbenost i plamenu ljubav za tu zgaženu, poniženu i prezrenu Hrvatsku, koja se u pjesnikovu maštanju digla do tako visokih regiona, da je više nalikovala čarobnoj viziji negoli tadanjoj sumornoj hrvatskoj stvarnosti. U znak prezira prema suvremenoj malograđanskoj sitničavosti razvio je Matošev krug zastavu Boheme, prve i jedine autentične Boheme u Hrvatskoj, koja je doduše užasavala tadanje dobroćudne zagrebačke građane, ali im je istodobno i imponirala. Bohemski stil života, koji je razvio Matoš sa svojim krugom, učinio ga je popularnim i u onim redovima građanstva, koje za Matoševe literarne napore nije imalo mnogo razumievanja.

Tako je Matoš osnovao »prvi naš cenakulum u kafani, gdje se mladi ljudi, upozoravani na novije francuzke struje, učahu kultu pravilne forme i čista jezika«, piše Ljubo Wiesner u predgovoru *Hrvatske mlade lirike* (1914.). Pretežita književna manifestacija toga kruga je *lirika,* do koje je i Matošu od sve njegove književne produkcije bilo najviše stalo. Evo kako Wiesner karakterizira razvoj novije hrvatske lirike: »Imena Vidrić, Matoš, Domjanić, imena čisto lirska, stoje kao lampa na razkršću dvaju naraštaja... Oni označiše pravac mnogima od mlađih i dadoše pobudu prvu, naročito Vidrić genialnom spontanošću nadahnuća i Matoš neobičnom do njega rigoroznošću forme... Novija je lirika sama iz sebe stala da izbacuje snage i razvija se posve samostalno: marljivo je izgrađivanje i diferenciranje novih elemenata osjećanja i gledanja s jedne, a s druge je strane tra-

ženje adekvatnog izraza savremenim bolovima, užitcima, strastima. Profinjuje se osjećaj za jezik i ritam, kultivira se pravilnost stiha i strofe, sasvim se nove oblasti osvajaju za liriku. Plastičnost slike, čisto razpoloženje, sitnica kakva iz života prirode ili duše: to je gradivo nekima, a sloboda, sloboda nada sve cilj je svima od reda. Kupe se u intimna cenakula i rade u smotrama studentskim ili književnim od jednoga broja: *Hrvatski đak, Mlada Hrvatska, Sutla, Grabancijaš, Stekliš*...« K navedenim listovima treba pribrojiti još naknadno izašli almanah *Grič* (1917.) s njegovim »prilozima« odnosno »serijom drugom« (1917., 1918., 1920.) kao organe, u kojima su se javljali pjesnici Matoševa kruga, koje više puta nazivlju i »Gričani«, i »Mladohrvati«. Wiesner predlaže za njih ime »simbolisti«. Politička im je orientacija redovno pravaška.

Među tima pjesnicima, MILAN VRBANIĆ (1884 - 1913.) umr'o je mlad i još prije Matoša, ostavivši samo nekoliko pjesama, sabranih u dva ciklusa *Pjesme srdca i oblaka* i *Priče mojih snova,* oba preštampana u »Hrvatskoj mladoj lirici« (1914.). Njegovoj ljubavi za pejzaž pridružuje se osjećaj za sirotinju, proletarsku biedu i njihovu tužnu ljubav. — VILKO GABARIĆ (1889 - 1915.), zastupan u »Mladoj lirici«, po svojoj prošlosti zapravo je naprednjak, urednik jednog godišta »Hrv. Đaka« (1908.), pravnik, koji je naprasno poginuo, smrvljen od vagona na željezničkoj stanici u Zagrebu. Napisao je nekoliko novela, prikaza, feljtona i nešto pjesama s podravskim pejzažima i punih vedrog hedonizma. (*Stihovi i proza,* D. H. K., 1920.). — ZVONKO MILKOVIĆ (r. 1888.) autor je male zbirke skladnih stihova (*Pjesme,* 1914.), razdieljene u dva ciklusa: »Zvonici s ladanja« i »Šaptaji vjetra«, pune toplih i sjetnih ugođaja, s krasnim slikama zagorskog pejzaža. — KARLO HÄUSLER (1887 - 1942.), advokat, ministar, pjesnik i prijatelj Matošev, izdavač jedinog broja »Sutle« (1908.), pisao je pjesme, koje se odlikuju muzikalnim stihovima, ali su neznatne sadržajem (*Pjesme,* 1922.). Uspomeni svog prijatelja odužio se knjigom *Uspomene na A. G. Matoša* (M. H. 1941.).

Od jače iztaknutih književnih ličnosti iz Matoševa kruga rano je nestao FRAN GALOVIĆ (1887 - 1914.), mladi profesor, rođen u Blažekovu Peterancu, pao kao zastavnik na srbskom bojištu. Bio je urednik glasila starčevićanske omladine »Mlade Hrvatske« (I. god. 1. broj 1907., broj 2-4, 1908.; II. god. stud. 1908. do lipnja 1909., svega 10 brojeva; i V. god., 1911., s Milom Budakom i Josipom Matasovićem) i jedan od najmarljivijih suradnika »Hrvatske Smotre«; inače je surađivao i u »Savremeniku«, »Viencu«, »Sutli« te drugim časopisima i novinama (»Hrv. Pravo«, »Hrvatska«, »Nar. Novine«). U kazalištu mu je prikazana *Tamara,* »scena po motivu Ljermontovljeve pjesme« (12. IX. 1907.; štamp. »Hrv. Smotra«, 1907.), zajedno s dramom *Grieh* (istoga je dana igrana i Nehajevljeva tragedija u dva čina »Život«). G. 1908. iznielo mu je kazalište trilogiju *Mors regni.* Štampana mu je aktovka *Pred smrt* (»Savremenik« 1913.), a *Mariju Magdalenu,* misterij u tri čina s epilogom (napisan 1912., štamp. u »Viencu« 1923.), nije prihvatilo ka-

zalište na prikazivanje. Novelu *Začarano ogledalo* izdalo je D. H. K. (1913.); za života štampana mu je i mistična priča *Izpovied* (»Književne Novosti«, 1914.); preštampana je i u posebnu knjigu, kao i soneti *Četiri grada* (iz »Prosvjete«, g. 1913.). Iza smrti izlazi u »Savremeniku« drama u jednom činu *Valovi* (1916.), a iste godine prikazuje kazalište drame: *Pred smrt* (9. VI. 1916.) i *Mati* (29. XII. 1916.). G. 1925. donosi »Književna Republika« Galovićev ciklus kajkavskih pjesama (22) *Z mojih bregov,* Binoza izdaje u dva svezka pjesme Galovićeve pod naslovom *Djela* (I., II., 1940.) u redakciji Julija Benešića, s obširnim uvodom o pjesniku. Hrv. izdav. bibliografski zavod pokrenuo je novo izdanje Galovićevih djela, u 10 knjiga (1942.); ur. J. Benešić. — U posljednjim djelima Galovića zaokuplja problem smrti, pa je u njima, a naročito u »Začaranom ogledalu« (kako je iztaknuto u pogovoru toga djela), »pokušao podati fantastičnu sliku prelaza iz života u smrt. U ogledalu je simbol veze ovih dvaju svjetova, između kojih postoji tek jedna zavjesa, a tu valja razderati, da možda i opet — ne ugledamo ništa. Što je zapravo san, a što java, to nam Galović ne kazuje, jer odgonetke ovoj velikoj tajni uobće i nema«. Galović je pravio velike planove o svojoj dramskoj djelatnosti, ali ga je u tome radu prekinula rana smrt. U svojoj autobiografiji u »Hrv. mladoj lirici«, veli: »Voli kadšto Shakespearea i novije dramatske pjesnike, gine za Ibsenom, Poeom i Maeterlinckom«; utjecaj te njegove lektire i gledanja kazališnih komada osjeća se u njegovu stvaranju. Poezija mu je izprva u stilu starije škole i dikcije i u tonu pesimistična, a kasnije dolazi pod utjecaj Matošev i »forma sve većma dobiva vlast nad sadržajem i nad mišlju. Pod utjecajem Matoševa naučanja o stihu i srokovima, Galović sklada trosložne rime, misao ne dovršava istodobno sa stihom, nego je lomi, prenosi u sliedeći stih ili u sliedeću strofu. Izbjegava narodni deseterac« (Benešić). Najsnažniji su mu kajkavski stihovi, pisani podravskim narječjem.

Po naravi svoga rada i stilskoj vrstnoći ovamo bi pripadao — iako usamljenik — i MATO HANŽEKOVIĆ (r. 1884.), pisac slika iz života, duhovitih feljtona, oštrih polemika i kritika, te više knjiga pripoviedaka i romana (*Sa zlatnih polja,* 1910., *Pisma iz Lumbarde,* 1923., *Gospodin čovjek,* 1932., *Novele,* 1932., *Bieli griesi,* 1938., *Na prielomu,* 1939.). Publicistički radi pod imenom M. Gabriel (*Otac domovine Dr. Ante Starčević,* 1939.).

Najstariji, najuztrajniji i najvjerniji član Matoševa kruga bio je LJUBO WIESNER (r. 1885.). On je jedini od svih uspio od Boheme načiniti zaokruženi *stil,* stil života i umjetničkoga stvaranja. Prihvativši njezine negativne strane kao nuždno zlo, odbacio je svaku težnju za družtvenom karierom i tako se oslobodio svih žaljenja zbog »neuspjeha« u životu. Prihvativši ujedno artističke težnje svoga cénacle-a, koje su se djelomično izcrpile u čisto formalističkim zahtjevima, nebitnima za samu umjetnost, on je stvorio okvir, u kome se kretalo njegovo umjetničko stvaranje. I tako je on koracao kroz život smireno i tiho, ali sviestan

162. *Ivo Vojnović (1857—1929.)*

163. *Josip Kozarac (1858—1906.)*

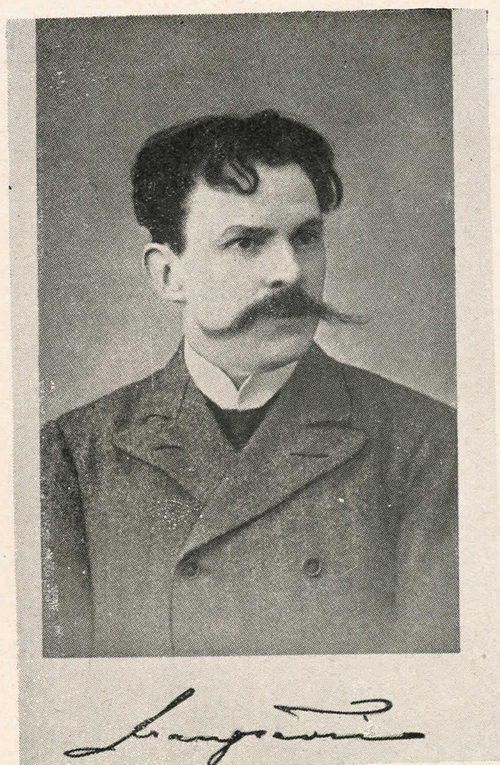
164. *Vjenceslav Novak (1859—1905.)*

165. *Janko Leskovar (* 1861.)*

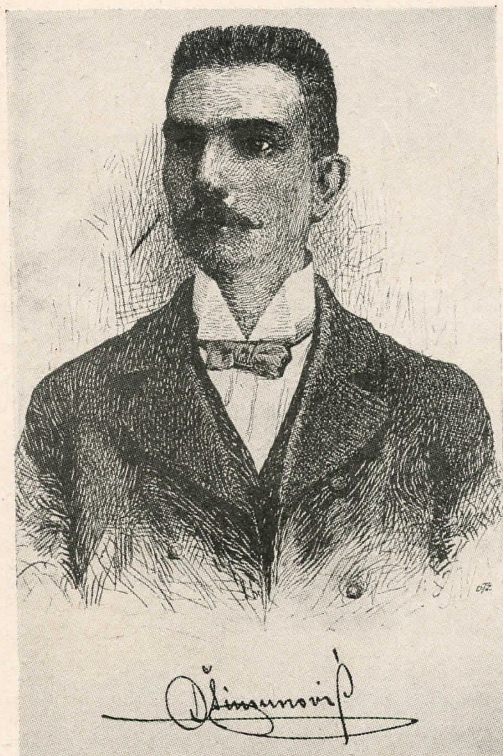
166. August Harambašić (1861—1911.)

167. Silvije Strahimir Kranjčević (1865—1908.)

168. Branimir Livadić (1871.)*

169. Dinko Šimunović (1873—1933.)

svoje umjetničke misije: »Pravo zagrebačko diete iz gornje Ilice. Nekad ministrant u samostanu sestara sv. Vinka Paulskog, da bi kasnije postao žurnalist desetog reda, dugokosa atrakcija kazalištne kafane i strah kelnera. Zbog tehničkih neprilika nikad nije doputovao u inozemstvo ostajući stanovati na periferijama rođenoga grada. Ulicama hoda samosviestno, po šumama tiho« (Hrv. mlada lirika, 151.). — Predpostavivši bez kolebanja kvalitet kvantitetu, nije stvarao mnogo. Sve njegove pjesme stale su u zbirku maloga formata, na manje od šestdeset stranica (*Pjesme,* 1926.). Osim toga je još nešto izašlo u »Savremeniku« i po novinama. Pa ipak, nitko nije tako podpuno sažeo u tako malo stihova svu duhovnu atmosferu cielog jednog diela svoje generacije. Ta je generacija osjećala u sebi lomljenje dotrajalih životnih oblika, nosila prokletstvo nemoći i nesposobnosti svojih otaca, ali jedan dio njezin prihvaćao je to rezignirano i bez borbe, maštajući o smirenosti šumskih čistina (*Na šumskoj livadi, Šetnja u samoći*), o tišini gorskih jezera (*Na jezeru*) i žuboru planinskih vrela i potoka (*Nadpis u gori, Potok*), o romonu proljetne kiše (*Proljetna kiša*) i šumu jesenjeg vjetra (*Jesenji sonet*), o krasotama samotnih crkvica na brežuljcima (*Samotna kapela*), o poeziji njihovih praznih prostora (*Prazna crkva*) i pjesmi njihovih zvona (*Zvonar*), o tihom životu sela (*Tihi život*), o krasnim baščama, što ih vrtljar zalieva (*Vrtljar*) i divnim mirisima tmastih, rumenih ruža (*Ruže*) — sve puno mirnih, tihih, idiličnih ugođaja (*Seosko jutro*)... Samo kadkada se zvonici tih seoskih crkava usplahire, vjetrovi šume oko njih, oluja bjesni, čini se, kao da se bude dusi drevnih buntovnika, — ali onda se opet sve smiri: i tornjevi, i odžaci, i brežuljci, i mrtvi u grobu... (*Crkve*).

Tako je Wiesner u idiličnu poeziju unio sasvim novi ton: ona nije deskriptivna i izvanjska, nego je donesena u projekciji pjesnikove unutarnjosti, intenzitetom ličnoga doživljaja, umjetnički proosjećana, u finim, nježnim drhtajima, kadkada tako subtilnima, da se jedva primjećuju. Poput velikog bohema Villona, i Wiesnera prati u njegovim duševnim doživljajima lik stare mu, dobre majke; gleda je, kako hrli u crkvu:

To moja mati želi sreću sinu
I ranom zorom ide k Božjem Sinu. (Seosko jutro)

I pjeva o njoj u villonovskim vizijama:

Iznemogla i stara, pošla je moja mati
U sumornome redu sinjih kukavica
Životom...

I plaču njene stare materinske oči,
Od posla ugasle i pune bliedog straha:
Po crkvama je pošla ljubit svete moći,
U nieme ozbiljnosti crkvenoga praha.

Za sreću ona ne zna... Pa što moli tako?
O, uviek se boji za nesrećnog svog sina,
Da ne dođe med crne proklete, u pakô,
Gdje ne vidi se svietlo s nebeskih visina...

I pružit će se — sve se bojim — jednog dana
Na krevetu to malo, sirotinjsko tielo,
Izubijano, puno udara i rana,
A njeno čelo bit će bielo, tako bielo...

Dok majka pati i moli, njezin sin provodi dane među bohemima, kavanskim pjesnicima (»Dani su hladni — Kako su jadni — Gosti!«, *Kavanski pjesnici),* i sanja o Parizu, Londonu, New Yorku, Nizzi i Veneciji, kao i onaj siromašni *Kupac čarobnih kriesnica,* komu se rodila kći, pa kupuje kriesnice:

Pošto je ne mogu slati u Španiju ili Aziju,
Dajte mi kriesnica tih,
Da razvijem maloj fantaziju...

Ali kad se vraćao kući, grubi mu prolaznik u uzkoj uličici zdrobio srebrne kriesnice — baš kao što je pjesniku i bohemskim mu drugovima, lovcima fantastičnih avantira *(Avantire),* život razorio sve iluzije,

Pa [pjesnik] *sada sliedeć Svetog Ubogara*
Položiv zavjet vječnog siromaštva,
Traži iz spleena izlaz, iz cafarda
Slavljenjem Sunca, Bosjačtva i Đačtva...,

dok od drugih bohema, jedan:

Čeka na logu, usred znojnih plahta,
Mučen škorbutom, vjetrom paralize,
Dok dođe doktor il kraljevska jahta —
Čeka na svietle krune flerdelize,

a drugi je sliedio svoju Fatu Morganu,

Da slomljen jedne zore hladne i rane
Spozna, da svi smo samo ludi bardi,
Osjetiv nešto kao dah od rane —
Svoj goli nemir u sivoj mansardi!

Zato pred zastavom Presvete Boheme pjesnik vapi:

... Gdje će naša Odiseja
Da nas približi Problema Odkriću?
Hoće l' se sjetit koja zlatna seja,
Bradati druže Tine Ujeviću,

Da nam ostvari žudnju putovanja,
Da nas povede putem svietlih zbilja...

i zaklinje maštu, da još malo napne krila, dok ne dođe »konac priči bonoj«, i dok im se tuđa majka ne smili:

Da nam da mira u svojemu krilu,
Jastučić srdca, ruku naše Mame,
Utjehu rieči, svog pogleda svilu,
Sestrinsku suzu za Dno naše Jame!

Tim se potresnim stihovima, kao nad grobom naše Boheme, završava knjiga Wiesnerovih pjesama, koja je počela idiličkim »Seoskim jutrom«. Ona u svojoj cjelini djeluje kao pjesnički dnevnik, u komu su zabilježena najintimnija treperenja pjesnikove duše.

Wiesner je kasnije objelodanio četiri soneta (*Iz dubina...*, Savremenik, 1926., str. 278.), od kojih naročito dva daju njegovo lično objašnjenje vlastitoga mu života i pjesničkoga rada. Kao što se iz dubina zdenca i po danu vide zviezde na nebu, tako i pjesnik, što u vanjskom materialnom životu niže pada, to se duševno više diže (*Zraka u dubinu*). Isto je tako Ikar spreman da svoj život žrtvuje, samo da se vine do zviezda:

Tielo, zemna koro! Što ću s tvojim prahom?
Hajd' da hvatam zviezde, dok sve ljepše zvone!
Ne mognem li rukom, dostić' ću ih dahom!

(Ikarov odgovor)

I tako je Wiesner relativno malim brojem pjesama ipak dao svoj podpuni pjesnički lik; a što je još više, dao nam je pjesničku sliku težnjâ i ostvarenjâ Matoševe Boheme.

Povrh pjesama napisao je Wiesner i nekoliko prikaza o književnicima (Gabarić, Čerina, Vrbanić, Janko i Nikola Polić), koji su kadšto odlični eseji, više članaka o Matošu, pisanih vrlo književno i s mnogo pieteta, a koji bi trebali biti ulomci spremane velike studije o tom značajnom hrvatskom književniku. Preveo je i više romana iz francuzkoga (Zola, Rolland, V. Hugo: »Biednici«). Inače radi po redakcijama, vrši korekture i ne tuži se.

Više gost negoli stalan član Matoševa kruga bio je NIKOLA POLIĆ (r. 1890.), mlađi brat Janka Polića-Kamova, đak graditeljske škole, novinar. Svoje feljtone u sušačkom Novom Listu podpisivao je Quasimodo, a u Novostima Grga Čokolin. Izdao: *Marginalia*, (1921.), *Moj izlet t. j. ulet u iztražni zatvor* (1923.) i knjigu pjesama *Jučerašnji grad* (1936., s predgovorom Ljube Wiesnera). Rodom Sušačanin, ali »adoptivni Zagrebčanin, odgojen u kafansko-bohemskoj idili pod dalekim utjecajem Vidrića, Matoša i »matoševaca«, zaljubljen u Šenoin i Matošev Gornji Grad — *Jučerašnji grad*«. Pjesnički je bliz Wiesneru: »Polićevi su doživljaji intimni, za prosto (prostačko) oko nevidljivi. Zanimaju ga variante tišine, i sa tih mirnih časova« Polićeva »zaprašena, klavirska, upravo spinetski paučinasta poezija« vodi »u svježu tišinu polja, voda i šuma, zaustavivši se na čas na

kakvom rekonvalescentno-špitaljskom, čas na kakvom uličnom, bodlerskom (ali ni Baudelaire, ni Mallarmé) motivu, da svrši i opet u večernjim sjenama, večernjim bojama, večernjim tišinama. Većinom pejzaži, intérieuri i »štimungi« iz predgrađa, Polićeve su pjesme kao neki tihi odbljesci iznutra, i kako je pejzaž »stanje duše« (Amiel i simbolisti), ove su tanke, artističke senzacije, pretvorene u evokatorske slike — upravo diskretne, poluglasne, intimne izpoviesti«. Tima je riečima karakterizirao Wiesner Polića, nalazeći razumievanje za njega zagledavanjem u vlastitu dušu. I tumačeći »Polićev bieg od okoline, čak i od samoga sebe (*Bieg*), i od današnje civilizacije fabrikâ«, objašnjava, kako novi pjesnici t. j. Wiesnerovi suvremenici, osjećaju, »da umjetnost može dati čovjeku sve one duboke radosti, koje mu nekoć davahu religije, i da se neka nova, ponosna i slobodna vjera može roditi i van družtvenoga — uglavnom vrlo dosadnog — saobraćaja«. Tu je dan credo Matošev, Wiesnerov i credo »*hrvatskih simbolista*«, koje ime predlaže Wiesner za pjesnike Matoševa kruga, dodavši: »da je rieč *simbolizam* posve slučajna, i da nije potrebno opravdavati ovaj naziv nekim simbolima ili teoretskim predpostavkama uobće«. To pogotovo vriedi za Polića, koji je »kao artista interesiran samo vizuelnim i auditivnim senzacijama, a napose muzičar u svim nervima svojega bića«, poput francuzkih simbolista. Kod njega su te čulne korelacije »tako nenametljive, tako povezane s harmonijom njegovih malih lirskih (upravo plastičnih) cjelina, te izgledaju podpuno normalne i gotovo nevidljive — kao potrebno, rigorozno lično sredstvo njegova izraza«; one su bit stila i pjesničke ličnosti Nikole Polića.

Nadograđujući na Matoševim temeljima, izgradio se u jaku i samostalnu književnu ličnost TIN (AUGUSTIN) UJEVIĆ (r. 1891.), bohem i erudit, koji u autobiografiji svoj stav prema tima svojima dvjema najznačajnijim crtama kazuje ovako: »U Zagrebu, Beogradu i Parizu upisivah književnost i filozofiju; u stvari je moja struka enciklopedija, a kelnere uvažavam koliko profesore«. U razlazu s Matošem došlo je do oštrijega polemičkoga izjašnjavanja, u kojem Matoš zamjera svome »discipulusu«, da ga vješto kopira, a ovaj opet, parodirajući ime Matoševa ugleda Barrèsa, naziva »rabbija«: Oinobarès. Samo početci Ujevićeva književna rada pripadaju u doba prije svjetskoga rata. Ujeviću, koji je poslije prihvatio ekavštinu, a prenievši svoje boravište u Beograd tiskao i knjige ćirilicom (*Lelek sebra,* 1920., *Kolajna,* 1926., *Auto na korzu,* 1932.), izdala je Matica Hrvatska knjigu pjesama *Ojađeno zvono* (1933.), koja je jedna od najboljih knjiga hrvatske lirike između prvoga i drugoga rata. Različiti eseji Ujevićevi sabrani su u dvie knjige: *Skalpel kaosa* (1938.) i *Ljudi za vratima gostionice* (1938.). — I Ujević se više pročuo svojim bohemskim životom negoli što su ljudi uistinu čitali njegove pjesme; te su, osobito kasnije, nepristupnije i svojim jezičnim izrazom, kojim je pjesnik više išao za tim, da dade bogati kompleks svojih duševnih proživljaja, negoli da se približi shvaćanju i ukusu gomile. »Nevjerojatno bogatstvo motiva, koji dolaze često među sobom u koliziju, izbija u dinamici slapa i ruši

snagom sjevernih snježnih oluja: profinjenih slika velikih artista, toplih reminiscencija na drage krajeve nekad pohođene i na bose dane djetinjstva, urbanističkih vizija, datih u smionoj formi i žučljivosti pamfleta, profetskih stihova, koji bi mogli poslužiti za uzor ortodoksnoj proleterskoj književnosti...« (Kozarčanin, Hrv. Revija, 1934., 493.). »U dielu zbirke »Ojađeno zvono«, kojemu je naziv *Hrpe,* nalaze se pjesme, što su ne samo svojom zanosnošću jedinstvene, nego i po raznovrstnoj stvarnosti, koja je upjesmljena, čudo;... što su ne samo po svojoj modernoj umjetničkoj kulturi napredne, nego što po civilizacijskom životu, koji u njima pjesnički živi, jedine predstavljaju lirizam i životnost naših dana« (St. Šimić, Dalekozor, duha, 77.). Tu je i prekrasni pendant Wiesnerovu »*Ikarovu odgovoru*«, pjesma *Vasionac:*

Uzke su mi ove male zemlje.
Kratke su mi moje biele ruke.
Gorke su mi ove suhe žemlje.
Ja bih mogo, Svietlo, u hajduke.

Kroz ocean neba ja sam ronac
I u mrežu lovim mliečne staze,
Mjesečić i Sunčić, Vasionac.
Mene pravo samo zviezde paze.

Borci viču: konja! A mornari: jedra!
A ja, opit glasom pomorkinja vila,
žudim samo plavet, Vasiona Njedra,
i ja vičem: krila! — krila, krila!

U svojim pjesmama Ujević je pisao »biografiju svoga *ja*... i piše (je) čitavo vrieme: vjeruje u samostalnost individualnog subjekta; pred očima mu je obilje subjektivističkih motiva kršćanske mistike iz srednjeg vieka. *Ja* je nosilac svih doživljivih sadržaja. Taj narcisizam kod njega je toliko jak, da se predstavlja i u času smrti; nikada, valjda, nije netko napisao tako uznosite strofe pri pomisli na svoju smrt« (*Čitulja budućega* u »Autu na korzu«; v. S. Šimić, Hrv. Revija, 1932., 521-22.). Ta sviest o visokoj duhovnoj vriednosti vlastitoga stvaranja ističe se ne samo u Ujevićevim pjesmama, nego i u njegovim esejima.

Sam naslov pjesama »Ojađeno zvono«, veli Kozarčanin, »precizno označuje osnovni ton (turoban i napukao) skoro čitave knjige« i »toplo formira pred očima dragi, žalostivi lik Tina, golemog pjesnika i književnog fanatika, kroničara sanjara i ljudi, utopljenih u ubitačnoj jednoličnosti dana...« A najiskreniji štovalac Ujevićev, Stanislav Šimić, završava razmatranja o pjesniku riečima: »Tegobno je doživljavati pustolovine u prašumama i neobretenim krajevima njegovih stihova; ali tko je kadar, da se u to nadadne, uvjerit će se, kako u njima živi velika sloboda, velika ljubav i idealan čovjek« (Dalekozor duha, 83.).

163. Od velikih je pjesnika Moderne najkasnije došao do slave VLADIMIR NAZOR (r. 1876. u Postiru na Braču). Studirao je prirodne nauke, bio profesor u Splitu i Zadru, zatim u Istri (ravnatelj u Kastvu), pa u banskoj Hrvatskoj (Crikvenica, Zagreb). Napisao je nekoliko desetaka knjiga. Od toga su u stihovima: *Slavenske legende* (1900.), *Živana,* mistični ep (1902.), *Pjesma naroda hrvatskoga* (Odjek Marulićevoj proslavi, 1902.), *Knjiga o kraljevima hrvatskijem* (1904.), *Lirika* (D. H. K., 1910.), *Hrvatski kraljevi* (M. H., 1912.), *Nove pjesme* (1913.), *Intima,* (1915.), *Pjesni ljuvene* (1915.), *Medvjed Brundo,* život. ep (1915. i 1928.), *Utva zlatokrila,* mitsko zbivanje (1916. i 1928.), *Pabirci* (1917.), *Djela V. N.* (Vodnik, 1918. I. »Gospa od Sniega«, II-IV. »Lirika«), *More,* vizija (1920.), *Niza od koralja* (1922.), *Carmen vitae* (antol., ur. M. Marjanović, 1922.), *Lirske pjesme* (antolog. S. K. Z. 1925.), *Pjesme o četiri arhanđela* (1927. i 1942.), *Pjesme moje mladosti* (1930.), *Topuske elegije* (1933.) i *Knjiga pjesama* (1942.). — U prozi je napisao: *Krvava košulja* (1905.), *Krvavi dani* (1906.), *Veli Jože,* istar. priča (1908.), *Istarske priče* (M. H. 1913., i Vodnik 1917.), *Stoimena* (M. H. 1916.), *Tri priče za djecu* (1920.), *Arkun* (1920.), *Nove priče I-IX* (1922-1926.), *Priče iz djetinjstva* (1924.), *Crvenkapica,* igra za lutke (1925.), *Genovefina košuta* (god. (1926.), *Priče s ostrva, iz grada i sa planine* (1927.), *Boškarina,* ist. priča (1928.), *Pastir Loda,* roman (I. 1938., II. 1939.), *Dedek Kajbumšćak,* prip. (1939.), *Pripoviedke* (1940.), *Putopisi* (1942.), *Na vrhu jezika i pera,* večernje bilježke (1942.), *Zagrebačke novele* (1942.) i *Eseji i članci I-II.* (1942.). — K tomu dolaze prievodi: Shakespeaerov »Macbeth« (1918.), Goetheove »Rimske elegije« (Nova Evropa, 1932.), Heineove pjesme (1932.), različiti talijanski lirici (u Delorko-Nizeteovoj »Talij. lirici«, 1939.), različiti francuzki lirici (u Ježićevoj »Francuzkoj lirici« g. 1941.), »Posljednja triada«, prievodi iz Carduccija, Pascolija i D' Annunzia (1942.), Danteov »Pakao« (1943.) i dr. Na talijanski je preveo hrvatske pjesnike u *Lirici croati* (1942.). — *Sabrana djela* izdaje mu knjižara Horvat.

U golemom književnom radu Nazorovu najbitnija i najiztaknutija vrsta ostaje *lirika.* Prvi njezini proizvodi, još od godine 1892., postali su poznati širokim krugovima tek iz zbirke »Pabirci« (1917. V. »Proljetne vode«). Već u njima se vide pjesme širega zamaha, većih strofa, duljega stiha, kadkada i klasičnoga metra (heksametar), koje pokazuju dobru školu Carduccija i Hugoa, što im se poslije pridružuje i Goethe. Sklonost prema kraćoj formi, sa simpatijom za Heinea, došla je kasnije, ali nikada nije prevladala. Od ostalih velikih svjetskih pjesnika mnogo se bavio Danteom, a nešta i Shakespeareom. Nazorove pjesme prožete su već od početka zanosom za životom, divljenjem snazi, obožavanjem prirode. Tražeći uporišta za svoj snažni polet u visine, on odklanja romantična maštanja, što ih Xeres de la Maraja (Begović) pjeva svojoj ljepotici Zoi, i zagrijava se za svetu baštinu slavensku na žalu mora Baltičkoga:

Mani se drugih boja šarenila:
Oj, nek do skora ta svetinja draga
Uzkrsne barem u našim pjesmama.

(Slavenske legende, 8.)

Tako je Nazor počeo da u stilu »Legende vjekova« pjeva slavensku davninu, u »Slavenskim legendama« i »Živani« više mitoložku (Perun, Dabog, Črt, Davor, Jarilo i Lada, Stojanbog i dr.), ali i legendarno-historijsku (Dunaj Ivanović, Lozana, Sepont i dr.), koja preteže u »Knjizi o kraljevima hrvatskijem«, kasnije prerađenoj u »Hrvatske Kraljeve«. U prvoj svojoj verziji »Kraljevi« su samo evociranje prošlosti:

To davno bje — sad tek je spomen, sanja...
Al gorku suzu mami ti na oko,
A odkad do kad diže te visoko
U čar već prošlog, ali ljepšeg dana.

(Knjiga o kralj. hrv., 3.)

U kasnijoj preradbi, oni hoće da pokažu nesatarivu snagu, koja je Hrvate držala kroz vjekove:

Slaga, tko reče, da smo lovor-grana,
Melem na rani, duga u oblaku:
Mi porod jesmo vuka i arslana!

Što davno bješe i sad je u nama;
Još snaga stara tjera čvrstu šaku,
Da digne zide porušenog hrama.

(Hrv. kraljevi, 3.)

U ovom drugom izdanju dodana je i pjesma o »Zvonimirovoj lađi« — hrvatskoj državi — koja se, uza sve nedaće, održala kroz osam stoljeća:

Osamstoto ljeto teče,
I sve vali lađu biju,
I sve sikću munje žive
I jesenje kiše liju.

Snažno o nju udaraju
Vjetar, talas i oluje.
Slomila se, prignula se:
Na piesku je — al' još tu je!

(Hrv. kraljevi, 120.)

To je i učinilo, da je mlada nacionalistička generacija proglasila Nazora nacionalnim pjesnikom, »pjesnikom nas sutrašnjih« (Čerina, Savremenik, g. 1914., 368.). »Nazor je pjesnik divske borbe, koja nam vraća našu prošlost«, a ta prošlost »nije

sanja već život: jedna velika, neprekinuta energija, koju on budi, gdje je uspavana, jača, gdje je oslabljena, odkriva, gdje je odavna duboko sakrivena, a ovo buđenje, jačanje i odkrivanje izražava se — u borbi. Nazor je zato pjesnik borbe, čeznući za snagom divova i heroja, slavenskih bogova, naših kraljeva, za golemom snagom naših hajduka...« (Vodnik u »Medvjedu Brundi«, str. VIII.). Takve su na pr. pjesme (u zbirci »Nove pjesme«): »Davori! Davori!« (str. 52.), »Heroji« (54.) i »Borba« (55.).

Nazor ipak nije bio fanatik oslobodilačke borbe, neki nacionalni bard, šta više u njega se doskora javlja i sumnja u snagu naroda. Iza »Hrvatskih kraljeva«, borbenost je u »Novim pjesmama« došla do vrhunca, da se već u »Pabircima« stanu javljati sumorni tonovi: vonj truleži širi se oko nas: »Mrtvac je pod našim krovom — Već davno, bar osam već stoljeća« (»Mrtvac«, iz godine 1914. — Pabirci, 9); mi smo kao robijaši, koji lutamo u tami i gušimo se: »Što nama treba, mi već znamo, znamo: — Oh zraka! zraka! zraka!« (»Zraka« — Pabirci, 23.). Zato slavi šikaru, koja nam je jedina preostala, jer neprijatelj nam je šume već sasjekao, i želi, neka po šikari raste drač i trn, neka se po njoj kote zmije, ris i vuk —

Kad nismo znali lug obranit jakošću
Hrastova, pandžom krutom,
To što nam osta, dračama ogradimo
I svojom zloćom ljutom!
Oh, rastite sveđ gušći, sveđ dračaviji
— Sok: otrov; trnje: nado —
Vi naše zemlje šiprazi i šikare,
Vi posljednja nam nádo!

(»Šikara« — Pabirci 22.).

Iako to nije zanosna himna narodnoga barda, ne može se ipak poreći, da i u tim stihovima odjekuje poziv neslomiva buntovnika, da se borba za narodnu slobodu, odnosno za obranu narodne grude, povede do zadnjega čovjeka, do zadnjega pedlja zemlje. Više nostalgična nota prevladava u »Medvjedu Brundi« (nastalom iza »Novih pjesama«), gdje su životinje zapravo predstavnici tipova hrvatskoga javnoga života, a Velebit slika hrvatske države, koja propada zbog nesloge među njezinim sinovima. Dok se dva glavna lica, Brundo i Vukan, predstavnici konzervativizma i radikalizma, međusobno bore, zagospodari šumom lukavi dušmanin Mletčić, pa je u pijanstvu od obiesti i zapali; nekadanji protivnici Brundo i Vukan jedini se bore protiv dušmanina, ali na koncu ugibaju, dok su se ostale zvjeri razbježale... U prozi je robstvo našega naroda u Istri prikazano u priči o divu »Veli Jože«; i tamo divovi, predstavnici hrvatskog naroda, stradaju zbog nesloge, ali na povratku u robstvo Veli Jože ipak se u zadnji čas trgne i pobjegne.

Nazorova erotika ne pjeva onu idealnu ljubav Domjanića, a donekle i Nikolića, koja je više sanja i ideal, nego stvarnost, i uglavnom ostaje kroz cielo pjesničko stvaranje njihovo jednaka. »Nazor ne pozna toga. Njegova je ljubav ciela skala tonova — od najdubljih do najviših, od onih sasvim duševnih emocija, kad je čuvstvo samo uzdah, blažen posmjeh, do pravoga požara puti, osjećaja, koji se očituju kao drhtaj sreće, do mukle tutnjave, potresa, koji drma cielim tielom« (Barac, V. Nazor, 18.). Nježna poezija, puna ljubavne čežnje za dragom, vidljiva je u prvim pjesmama »Lirike« (većinom pjesme I. odsjeka »Erotika«, p. 1-45.), dok u »Kiklopu« (Nove Pjesme, 18-23.) to »nije više čuvstvo, koje veže dva bića, već... iz njih govori narav, koja hoće da stvara. Njihovo je šaputanje neugašljiv oganj, cjelovi žarki plamenovi. Sve je samo zanosni ritam prirode, u kome se raztapa sve pojedinačno, da se iz časa omamljenosti i zaboravi porodi jak i silan potomak« (Barac, o. c., 20.). Uobće je Nazorova ljubavna poezija himna snazi, zdravlju i ljepoti, i »gotovo sva je »Lirika«... samo poletna himna ljubavi,... koja zanosi, opija, te je neizcrpljivo vrelo užitka« (ib.). Ali doskora se javlja i sumnja u trajnost sreće, koja dolazi od takve ljubavi i on je se odriče (»Liepa plava zvierka«, Lirika, 164.), da u »Pjesmama ljuvenim« spozna, kako je ljubav samo iluzija, potrebna čovjeku, koji teži prema bezkrajnim, nebeskim visinama, kao protuteža, što ga privlači k zemlji:

Ja ne mogu živjet bez Boga i Žene.
Prvi: vječan i svet, jakost i dobrota;
Druga: zla i smrtna, slabost, što se mota
Oko snage, da je i guši i prene.

Otac sviju slava i kći svih sramota
Caruju nad nama; i naše su zjene
Pune njih... Sve zahman! Bez sunca i sjene,
Bez neba i zemlje nema nam života.

Tko to reče, da će Žena ljestve biti
Put visine?... S njena da ćeš dlana piti
Sok, što blaži, — jošte svietom ide laža.

Oh ne! Da sjen bude svietlu našeg ljeta,
Iz puti nečiste ona će da cvjeta
Uviek gora, a sveđ milija i draža.

(«Svietlo i sjena«, Pjesni ljuvene, 92.).

Oslobađajući se u težkim trzavicama materialnih okova svoga tiela i roneći sve više u tajne dubine svoje duše, pjesnik osjeća, kako mu se shvaćanje životnih problema produbljuje i kako mu se duh pročišćuje. Sada se i njegova poezija *spiritualizira*. Ovo svoje najviše pročišćenje izrazio je u »Pjesmama o četiri

arhanđela« (1927.), koji su četiri manifestacije Gospoda: Rafael je liek Gospodnji, Uriel svietlo Gospodnje, Mihail je mač Gospodinov, a Gabriel Njegova snaga. I sva priroda djelo je tih arhanđela:

Vjerujem, da Zemlju četiri biela
Arhanđela prate, sveđ u njenom letu,
I da neprestance rukama joj pletu
Bit, kô da je ona pređa nekog vela.

Zato pjesnik vjeruje, da je sve živo: i voda i bilje i rude, jer se u svima njima izprepliću duše četiriju arhanđela. A i svojoj vječitoj borbi s prirodom i s težkom materijom, svome trajnome upinjanju za letom u nebeske visine, našao je pjesnik svrhu i objašnjenje:

Težak kao gvožđe na toj zemlji stojim.
Utaman se mučim dostići ih letom.
Al godišnja doba dok prolaze sv'jetom,
Graditelja rajskih, ovjenčanih slavom,
Rad ja ipak vidim zemskim očima svojim,
Visoko, visoko u eteru plavom.

(Pjesme o četiri arh., 5.)

Na taj je način pjesnikovo obožavanje prirode, njegov često izticani panteizam dobio neočekivani kršćanski obrat. Objašnjeno je i njegovo bavljenje slavenskom mitologijom. Rafael lebdi nad zemljom:

Dugo sam ga gledô.
I zvao sam ga Momirom.
I zvao sam ga Jarilom.
I mislio sam, da ja njega gradim
Od pređe svojih sanja.

Ali to je arhanđel »kroz biljke i kroz rude« u pjesnikove žile točio moć ljekovitu, da mu mladost bude zdrava i vesela, i da jednom poput Tobije progleda i vidi pravu istinu. (»Liek gospodnji«, 11.). I ljubav dobiva sada spiritualni, upravo mistički karakter. Iako pjesnik Nju, onu pravu, nikada nije sreo u životu, osjećao je zvuk njena glasa i vonju njenih vlasi; iako su udaljeni, oni su uviek skupa; ali on mora »dalje gradit samog sebe« i

... kroz troja vrata, kroz tri smrti — doći
U kraj, gdje ću jednom ugledati tebe.

I onda će sve, što sapinje i koči,
Iz nas pasti; i sav dignuti se mrak.
Motreći se dugo rajit ćemo oči.
I tad će se vršit naš mistički brak.

(»Mistički brak«, 32.)

Iako vidi sukob svietlih sanja i grube zbilje života (»Svetčev cjelov, 64.), pjesnik ipak zaziva Duha Svetoga, jer »Duha puni, odsad nam je živjeti — U vječnom miru Gospodnjem«! (»Duhovi«, 36.) i, ovako smiren, prvi puta osjeća veličinu rođenja Isusova, koji se toliko puta za nj rodio, a da to pjesnik nije bio shvatio; ali sada prostire preda nj svoje sanje proljetne, svoje ljetne zanose i tuge jesenje —

I prvi put se sva nutrinja sja
Mog krutog bića zimskoga,
O iskro Sunca Vječnoga,
O malo d'jete Isuse!

(»Božić«, 67.)

Ciela zbirka završava se himnom Stvoritelju, upravo parafrazom očenaša, koji je molitva Gospodinu, neka nas od zla čuva, dok se ne popnemo do njegovih vrhunaca, i dok

Noseć ti svoje plode
Sa ovih njiva zemaljskih,
U tebi nas nestane.
— Amen!

(»Oče naš, koji jesi na nebesi«, 73.). —

Isti idejni elementi, koji su značajni za Nazorovu lirsku poeziju, odrazuju se i u njegovoj *epici* i u obilnoj *prozi*. Njegov »Medvjed Brundo« je doduše životinjski ep, ali istodobno i rodoljubna pjesma. Rodoljuban je i u prijašnjim knjigama »Krvava košulja« i »Krvavi dani« te u istarskoj priči »Veli Jože«, a puna liepe, tople erotike je priča »Facól rakamáni« (Halugica), u kojoj ima stranica s patetičkom inspiracijom »Pjesme nad pjesmama« (»Istar. priče«, 52.). Puna je poezije »Šuma bez slavuja«, dok »Albus kralj« i »Crveni lišaji« spajaju legendarnost i mitologiju slavensku s početcima kršćanstva kod Slavena. — »Utva zlatokrila« je »mitsko zbivanje«, u kojemu Jarilo vodi borbu sa zlim duhovima, pobjeđuje ih i vjeri se s Utvom, plemenitom robinjicom iz susjedne zemlje, te postaje vladar. Radnja se diže do dramatske snage u svečanom prizoru vršidbe. Isti motiv (čak i s upletenom istom pjesmom »Hljebe moj čemerni«) obrađen je u priči »Stoimena«: to je vila, koju nitko nije vidio izbliza, ali svatko vjeruje, da donosi sreću; zovu je Pravda, Vlast, Sila, Hrabrost. U priči nema vjeridbe, nego kraljević razočaran podlim dvoranima i gadnom gomilom, polazi da traži Stoimenu. Ona je izbliza ružna i odvratna, ali izdaleka, na briegu, izgleda divna. Donievši je na vrh briega, kraljević od napora klone mrtav. Sreća postoji samo u iluziji...

Nazor je napisao više knjigâ pričâ za djecu, više pripovjedaka autobiografskog karaktera (»Priče iz djetinjstva«, »Šarko«), niz putopisa, eseja, članaka i feljtona, roman »Pastir Loda« (»Zgode i nezgode bračkoga fauna«, koji ne može umrieti i živi kroz stoljeća), pripoviest za djecu o krapinskom pračovjeku »Dedek Kajbumšćak« i dr. Uz to je uviek bio zainteresiran pitanjima metrike i poetike,

pa je o tom napisao više članaka, među ostalima i razpravu »O hrvatskom jedanaestercu (1838-1900.)« (1935.). O toj temi pjeva i u »Pabircima« (»Ars poetika«, p. 64.), a »Ljubavi i mržnje žabca tužnopojca« (p. 67.) satira su na one, koji zadovoljno žive u svojoj bari i ne shvaćaju pjesnički polet u visine; tu se ujedno ruga onima, koji napadaju nepravilnost njegova ritma i stiha.

U dekadentstvo, koje je vladalo književnošću, kad se Nazor u njoj pojavio, unio je on himnu zdravlju, životnoj radosti i fizičkoj snazi. Osvježio je i rodoljubivu liriku, unievši u nju podpuno novi način izražaja i nove oblike. Uz to je neprekidno i neumorno tražio smisao svoga života i bivstvovanja uobće. Sva je njegova poezija uzko povezana s njegovom ličnošću, a kako je to ličnost samotnika, koji se zatvarao u svoju »Turris eburnea« i dizao u visine nedokučive množtvu, ostao je dobar dio njegova pjesničkog stvaranja nepristupan širim krugovima i neshvaćen od njih. Zadnja faza te poezije zadobila je već konture mistične religioznosti, a istodobno i duboke misaonosti, pa će, uz studij Nazora kao pjesnika, trebati posvetiti posebnu pažnju i studiju Nazora kao mislioca i mistika.

164. Među pjesnicima »Hrvatske mlade lirike« od g. 1914. zastupane su po svom pjesničkom i književnom radu kao i po svom životu uglavnom dvie različite grupe. Jedna je s rezignacijom i bez borbe prihvaćala izvanjske peripetije života kao nuždan, iako možda slučajan, okvir svome stvaranju, i nalazila nutarnje zadovoljstvo u intenzivnom iživljavanju svoje duševnosti u pjesničtvu i književnosti uobće; to su pjesnici M a t o š e v a kruga, koji se nazivaju i hrvatskim simbolistima (Wiesner, Ujević i dr.). U drugoj su grupi buntovno razpoloženi elementi, kojima je bliža bila borbena lirika Nazorova, i koji su se oborili na čitav život sredine, što ih je okružavala. U toj su sredini oni gledali životnu učmalost, moralnu baruštinu, družtvenu zaostalost, narodnu ravnodušnost, ukratko sve zlo *fin de siècle*a; osjećali su se zatvoreni u zagušljivoj zgradi družtvene farizejštine, kojoj nije dosta samo otvoriti prozore i prozračiti je, nego joj treba podkopati temelje i porušiti zidove, pa da se onda stane sve iznova graditi. U svojoj buntovnosti njihova književna produkcija kadkada daje dojam pubertetske uzbuđenosti i neuravnoteženosti, kadkada se čini kao buka zbog buke, buna zbog bune, mnogo vike ni za što. Ali to je samo zato, što su prvi predstavnici tih buntovnika stvarali vrlo mladi i još mladi nestali s književne pozornice, pa se nisu dospjeli smiriti, srediti svoje ideje i s planom se baciti na izgradnju novoga svieta, koji se rađao i čijim su težnjama oni bili prvi proplamsaj.

Najtipičniji predstavnik tih buntovnih književnika bio je JANKO POLIĆ KAMOV (1886 - 1910.), stariji brat »Gričanina« Nikole Polića (v. § 162.), zbog žestoke ćudi izključen iz sušačke gimnazije, za zagrebačkih demonstracija g. 1903. zatvoren na tri mjeseca, putujući glumac hrvatskim i srbskim zemljama, putujući novinar (»dopisnik Pokreta«) Italijom, Španjolskom i Katalonijom, s'rvan od neobuzdana života i bolesti u Barceloni u 24. godini. Za života je izdao u knjizi: pjes-

me *Izštipana hartija* i *Psovka* te dramske scene: *Na rođenoj grudi* i *Tragedija mozgova* — sve štampano god. 1907., a nastajalo kroz dvie do tri godine prije toga. Polićev štovatelj Čerina priredio je zbirku njegovih feljtona pod naslovom *Časkanja* (s predgovorom, 1914.), a napisao je o njemu i studiju u posebnoj knjizi (»Janko Polić Kamov«, 1913.). Iz navedenih zbirka izvadio je Ljubo Wiesner pet pjesama za »Hrvatsku mladu liriku«. Od Polića je ostalo u rukopisu nešto pjesama i nešto proze (roman »Izsušena kaljuža«), a niz feljtona i članćića štampan je u »Pokretu« od g. 1907. do 1910.; u »Riečkom Novom Listu« izlazio mu je zanimljivi, ali nedovoljno umjetnički izrađen roman *Čuška* (1908.). Pisao je i u Savremeniku, Zvonu, Hrvatskom Đaku, Obzoru, Bosanskoj Vili, Grabancijašu i Mladoj Hrvatskoj. — Svoje pjesničtvo sam objašnjava ovako:

Naiđoh svagdje — kô na gad —
na častno lice glupo . . .
Kad glupost vrieđa ljudski stid
i pljuskô bih i lupô . . .

Kad tamo — rukom po staklu
Svim svojim tresnuh biesom:
Promaših! . . . Rukom curi krv
i staklo živim mesom . . .

I kletva grdna, prostačka
sve pjesme od tad piše:
Psovača tek sam pjesnik ja
i za sad — ništa više!

(»Izštipana hartija« 63/4.).

A u »Psovci«, knjizi pjesama u slobodnim stihovima, karakterističan je »Intermezzo«, u kom uzvikuje:

Absurd postaje pjesma moja i nema ludnice za mene;
ne čitajte djela moja i sažgite hartiju;
polomite mi pero — i skinite oblačine sa nebišta —
dajte mi sunca! — grozan je Osvaldov finale.

(Psovka, 15.)

Za njegove pripoviesti značajna je ova izpovied u neštampanom romanu »Izsušena kaljuža« (cit. Čerina, J. Polić Kamov, 84.): »Dosadna je čitava literatura bez propalica, zločinaca i luđaka. Život je interesantan, ako ga žive ljudi, a ljudi, ako spadaju u psihopatologiju. Psihologija počinje tamo, gdje zdravlje prestaje«. Njegova su »Časkanja« (t. j. kozerije) duhoviti, ležerni feljtoni, u kojima se »bacaju rieči i rečenice, opazke, dojmovi, bilježke, misli, uporedbe, sudovi, sve se prikazuje i iznosi lako, kavanski brzo, kroz pjenu, u hrpi, zgužvano bez reda, zabrbljano«

(Čerina, o. c., 20.). Ti su feljtoni nastali u zadnjim godinama života, kad je već onaj prvi revolucionarni zamah jenjavao, ali po svojoj živosti i svježini ostaju čitki i danas. Polić je bio vrlo nadaren, vrlo načitan i vrlo borben, a po svojoj eruptivnosti znatno se iztaknuo nad svojim vršnjacima. Unatoč svoga kratkoga života ostavio je vidljiv trag u knjizi svoga vremena.

Njegov štovalac, šest godina mlađi VLADIMIR ČERINA (1892 - 1932.) bio je također nesvršeni gimnazijalac, od 1911. do 1913. lutalac po našoj zemlji i po Italiji, za rata izbjeglica u nizu talijanskih gradova, pa u Švicarskoj; 1918. i 1919. u Parizu. Poslije rata doskora je duševno obolio i nakon dugog bolovanja umr'o u šibenskoj bolnici za duševne bolesti. Njegova su djela: *Beograd bez maske* (brošura 1911.), *Razpeće* (pjesme, 1913.), *Janko Polić Kamov* (studija, god. 1913.), »*Polić i njegova ćaskanja*« (predgovor »Ćaskanjima«, 1914.). Uređivao je »Vihor«, list za nacionalističku kulturu (9 brojeva, 1914.). — Čerina pripada isto tako vječno nemirnoj i lutalačkoj generaciji kao i Polić, pa je očito zato i imao toliko razumievanja i simpatije za njega. Uz to se Čerina priključuje nacionalističkom pokretu serbokroatizma, širi kult Nazora kao nacionalnoga pjesnika (kakvim ga je proglasio Marjanović) i podpisuje 4. listopada 1912. proglas »Ujedinjene Omladine Splita, Šibenika i Starigrada«, u kome se veli: »Da mre ona Hrvatska, u kojoj Diogenesovom sviećicom i pored tolikih bjelodanih podlosti vlasti treba tražiti Hrvate, — ona Hrvatska, koja je bez čežnje za ponosnom Smrću ili sviestnim Životom, koja je sve dotle dok bude u njenim partijama dosadanjeg separatističkog mentaliteta, malo obćečovječanska, još manje Naša, a najviše samo: Bezimena i Bezsramna! Da mre ta Hrvatska! ... Ništa nam nije svetije do ljudskoga Ponosa i nacionalnoga oslobođenja...« (v. Lj. Wiesner, Nar. Novine, 3. III. 1932.). »Apoštol toga junačkoga nacionalizma i jedan od vođa te predratne omladine bio je i pokojni Vladimir Čerina. Devet brojeva njegovog »Vihora« ostat će vjerno ogledalo rada revolucionarnoga naraštaja iz 1912. do 1914. godine. Dimitrije Mitrinović izrađivao je religiju toga nacionalizma, Miloš Gjurić njegovu filozofiju, a Vladimir Čerina njegovu praktiku i obću ideologiju. Čerinini članci »U gradu cinika«, »Prije i poslije Kosova«, »Motor Hrvatske« (o Matošu), »Monumenat naše rase« (o J. Skerliću) i »Značenje Stajićevih predavanja« imaju historijsku važnost ne samo kao pismeni dokumenti, već kao idejna sadržina bačena u atmosferu, da vrije, vrišti, buni i pokreće, kako bi se razvilo i sazrelo Djelo. To djelo je bilo konačno Oslobođenje i Ujedinjenje jugoslavenskog naroda...« (ib.; v. § 153.). Od Čerine je i naziv za tu nacionalnu omladinu »predkosovska omladina«.

Pristaše toga nacionalističkoga pokreta bili su za vrieme rata zatvarani i internirani, a podkraj rata osnovali su novi književni list, koji nije značio posebni umjetnički smjer, ali je bio uređivan u *jugoslavenskom* nacionalnom duhu; bio je to *Književni Jug* (1918 - 1919.). Glavni osnivači bili su — dva Srbina: bivši komita BRANKO MAŠIĆ (r. 1887.), pisac knjiga o balkanskim ratovima: *Ratne slike i*

utisci i *Bojne priče,* te vanredno uspjelih pripovjedaka i romana iz srbijanskoga života: *Školovanje Alekse Mišćevića* (Hum. knjiž., 1917.), *Lutanja* (1917.), *Deda Joksim* (1922.), *Ljupče* (1925.), *Direktor Prokić* (zbirka pripovjedaka, 1927.); i VLADIMIR ĆOROVIĆ (r. 1885.), rodom iz Bosne, srbski povjestničar, a kasnije i sveučilištni profesor u Beogradu; — te dva Hrvata: NIKO BARTULOVIĆ (r. g. 1890.), pripovjedač *(Ivanjski kriesovi, Na prelomu* i dr.), dramatik (*Kuga,* 1919..), književni kritik, novinar, urednik i vođa »Orjune« (Organizacije jugoslavenske nacionalne omladine), i IVO ANDRIĆ (r. 1892.), bosanski Hrvat, kasniji poslanik Jugoslavije u Berlinu. Andrić je najjača književna ličnost među Hrvatima ove nacionalističke omladine. Zastupan u »Hrvatskoj mladoj lirici«, on godine 1918. izdaje svoje lirske meditacije, nastale u zatvoru i zatočenju, pod naslovom *Ex ponto,* koje je izdavač vrlo dobro nazvao »razgovori s dušom«, razgovori intimni, iskreni, bolni i topli. Sličnim su načinom napisane pjesme u prozi *Nemiri* (Kugli, 1921.). Posve su drugog karaktera njegove pripoviedke iz bosanskog života i tradicije, koje se odlikuju zbijenom formom, iztančanim psihologijskim osjećajem, bogatstvom boja i ljepotom jezika (*Put Alije Gjerzeleza,* 1920. i 1922., *Pripoviedke,* g. 1924. i dr.).

Izvan toga kruga stoje, ali su mu po svojoj orientaciji najbliži: BOŽO LOVRIĆ (r. 1881.), lirski pjesnik (*Hrizanteme,* 1904., *Sveto proljeće,* 1915. i dr.), pisac novela, romana (*Crni brod*), drama *(More, Sin, Kapetan Niko* i dr.) i mnogih članaka o književnosti, kazalištu i o umjetnosti uobće; te JULIJE BENEŠIĆ (r. 1883.), dva puta kazalištni intendant (1921-1927. i 1939-1940.), bivši jugoslavenski kulturni attaché u Varšavi, lirik (*Iztrgnuti listovi,* 1922.), feljtonist (*Razgovori,* 1922.), književni i kazalištni kritik *(Kritike i članci,* 1943.), urednik izdanjâ D. H. K. (1912 - 1918.), urednik »Savremenika« (1917-18.) i priređivač različitih izdanja djelâ hrvatskih pisaca, te prevodilac iz poljskoga.

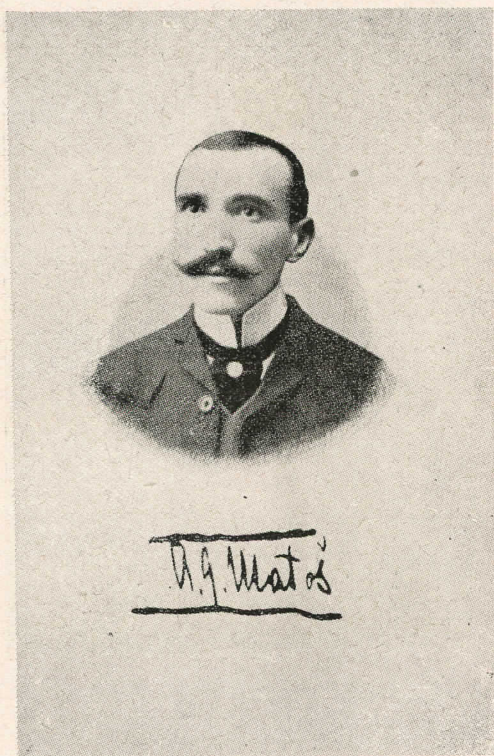
165. Nakon starije generacije katolički orientiranih književnika (Velimir Deželić, Marin Sabić, v. § 143.), kamo možemo pribrojiti i Kerubina Šegvića (v. § 166.), dolazi generacija novokatoličkih književnika, nazvana i *katolička Moderna,* premda je u stvari više brana protiv pokreta Mladih (dakle stvaralaca hrvatske Moderne), negoli njihov ogranak. Početak pokreta oko vlastite organizacije katoličkih književnika možemo staviti u g. 1900., kad je na hrvatskom katoličkom kongresu Jakov Čuka (Čedomil Jakša, v. § 148.) predložio rezoluciju, u kojoj stoji: »Katolički sastanak stavlja na srdce svim -a) da ne podupiru takova izdanja, koja šire krive nazore i načela ili i inače vriеđaju vjersko i moralno čuvstvo i hrvatsko rodoljublje; -b) da hrvatski književnici, kritičari i novinari smatraju svojom dužnosti i rodoljubnim činom upozoravati obćinstvo na dobru i liepu knjigu i preporučivati mu je, kao što odvraćati ga od zle i pokvarene! -c) da se hrvatskim družtvima, nakladnicima i časopisima u ime katoličkoga sastanka stavi na srdce, da ne bi nikada objelodanili takove spise, koji bi vrieđali religiozno-moralno čuvstvo i hr-

vatsko rodoljublje, i da ne bi dopustili, što je do njih, da se u hrvatsku književnost uvuče otrovni duh, jer će tako na prosvjetnom polju najvećma koristiti hrvatskom narodu« (Barac, Hrv. književ. kritika, 177-8.).

Pokret katoličkih književnika (podupiran od katoličkog episkopata: Mahnić, Štadler, kasnije Šarić), odlikuje se dobro organiziranom propagandom i velikom disciplinom. G. 1908. ima već oko dvadesetak omladinskih katoličkih listova; centralni list je *Luč,* koja počinje izlaziti g. 1905., u Beču (ur. Ivan Butković, poslije Lj. Maraković). Kasnije su se katoličkoj omladini iz »Luči« priključili oni Stari, koji nisu pristali uz sporazum s Mladima (Arnold, Hranilović, Kršnjavi i dr.), i osnovali su *Kolo Hrvatskih Književnika* (15. V. 1913.), kojemu je za predsjednika izabran Đuro Arnold. »Prosvjeta«, koja je bila uređivana kao katolički obiteljski list, uzela je ime *Hrvatska Prosvjeta,* i postala je književnim glasilom katoličkih književnika. Prve godine uređivao ju je Petar Grgec (1914.), kasnije Ferdo Rožić (1915-1919.), i konačno Ljubomir Maraković. Za vrieme rata velik je dio katoličke omladine pristao uz srbskohrvatski pokret, odnosno jugoslavenski nacionalizam, pa su prihvatili i ekavštinu kao govor svoga književnoga jezika. Neki su katolički omladinci kasnije odpali od pokreta i iztaknuli se kao samostalne književne ličnosti (Vinko Jurković, Ilija Jakovljević, te naročito Antun Branko Šimić i Đuro Vilović).

Među katoličkim pjesnicima prije svjetskoga rata iztaknuli su se osobito: IVAN EVANĐELIST ŠARIĆ (r. 1871.), urednik »Vrhbosne« i po smrti Štadlerovoj († 1918.) nadbiskup u Sarajevu (od 1922.); pisao je rodoljubne i vjerske pjesme jednostavnim jezikom i stilom (*Pjesme i oblaci,* 1914., *Salve regina,* 1920., *Judita,* 1920., *Hagija Sofija,* 1928.; u prozi: *Zlatne legende,* 1931.); preveo je Wallaceova »Ben Hura«. — MILAN PAVELIĆ (1878-1939.), svećenik, kasnije isusovac, najjači je katolički pjesnik svoje generacije, osjećajan i jezično dotjeran, voli idilične slike (*Iz zakutka,* 1902., *Pjesme,* 1913.); preveo je Manzonijev roman »*I promessi sposi*«. — IZIDOR POLJAK (1883-1924.), rodom Zagorac, svećenik, pisao je osim vjerskih pjesama i pjesme s proturatnom tendencijom za vrieme rata (*Pjesme,* 1909., *Sa Bielog brda,* 1924.).

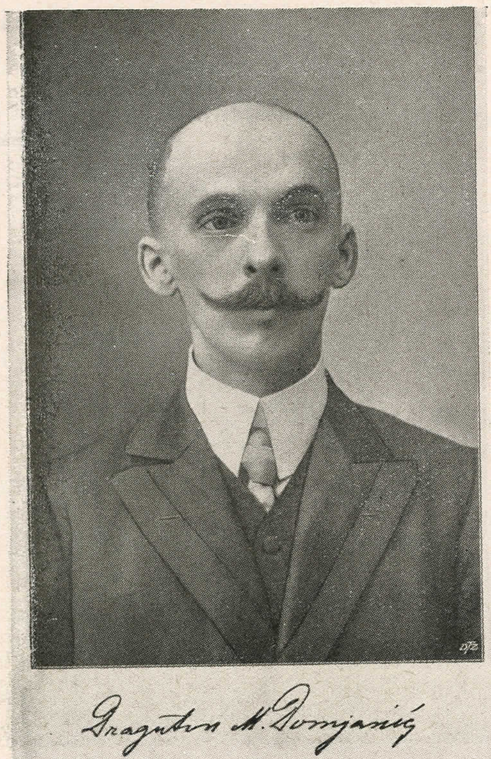
Od katoličkih pripovjedača, osim Velimira Deželića otca (v. § 143.) iztaknuo se svojim romanima liečnik MILAN KOVAČEVIĆ (1869-1931.); on je realist, zanimaju ga družtvena pitanja, a iznosi i život Hrvata u Americi (*Polomljena krila,* 1912., *Val i Zlotvor,* 1914.). — VELIMIR DEŽELIĆ sin (r. 1888.), urednik omladinskoga lista »Krijes« (1909-1921., uz prekide), napisao je, povrh različitih etnografskih i sociložkih radova te oratorijskih libreta i pjesmica za djecu, nekoliko romana i pripoviesti (*Sofiju odabra,* 1927., *Sedam puta udarani,* 1928., *Feminist,* 1930., *Sitna sreća,* 1938., i *Divlji oganj,* 1943.); u prvom od tih romana daje u nizu fresko-slika život sv. Ćirila, a u drugomu život sv. Jeronima; ima u njima aluzija na suvremene prilike. — PETAR GRGEC (r. 1890.), bivši urednik »Luči« (1911.), i »Hrvatske Prosvjete« (1914.), napisao je pripoviest *Gospodin Rafo* (g.

170. Antun Gustav Matoš (1873—1914.)

171. Vladimir Vidrić (1875—1909.)

172. Dragutin Domjanić (1875—1933.)

173. Milan Begović (1876.)*

174. Vladimir Nazor (1876.)*

175. Milan Ogrizović (1877—1923.)

176. Milutin Cihlar-Nehajev (1880—1931.)

177. Mile Budak (1889.)*

1928.), ali se više posvetio historijskom i biografijskom radu, izdao je nekoliko knjiga ratnih uspomena (*Jugoslavenski argonauti,* 1919., *Krvava služba,* 1940., *U paklenom trokutu,* 1940., *Topovi su grmjeli,* 1940.) te knjigu eseja o pjesničtvu (*Na izvorima pjesničtva,* god. 1940.) i više radova o narodnom pjesničtvu (*Hrvatske narodne pjesme,* god. 1943., i *Razvoj hrvatskog narodnog pjesničtva,* godine 1944.). — ANTUN MATASOVIĆ (rođen god. 1893.) napisao je, uz nekoliko aktovki i pučkih igara, te popularnih razprava, i par knjiga novela (*Susreti* I., II., god. 1918.) i pripoviesti za narod (*Slavončice,* god. 1926.); najuspjelija mu je tetralogija (bez zajedničkoga naslova), u kojoj se iznose problemi slavonskoga sela i obitelji, spleteni oko Đukice, seoskog djeteta, koje postaje svećenik, ali živi samo za selo i žrtvuje se za nj (*Bartol i Bara,* 1939., *Za kruh svagdanji,* 1940., *Pred život,* 1940., *Crno kraljevstvo,* 1942.). — JOSIP ANDRIĆ (r. 1894.), rodom Bačvanin, od g. 1921. urednik izdanja Družtva sv. Jeronima, koje je glavni nakladnik katoličkih pisaca, napisao je, povrh više životopisa i putopisa (o Irskoj, Palestini, Siciliji), nekoliko knjiga novela (*Dunje ranke,* 1923., *Nove brazde,* 1924., *Sriemske elegije,* 1939.) i dva romana (*Svega svieta dika,* 1926., i *Velika ljubav,* 1942.); bavi se mnogo i glazbom.

Od mlađe generacije iztaknule su se naročito dvie žene: ŠTEFA JURKIĆ (r. 1895.), koja obrađuje stare legende ili priče iz biblijskog svieta (*Legende u bojama,* 1928.), piše ljubavni roman, komu je središte čudo sv. Tereze od maloga Isusa (*Čipke,* 1929.), jednu poviest obraćenja iz 14. stoljeća i progona židova u Provansi, dovedavši je u vezu s bosanskim bogumilima (*Petnaest tornjeva,* god. 1934.), roman *Plašt maloga križara,* (1939.), dva svetačka životopisa (*Bl. Imelda Lambertini,* 1931., i *Sv. Katarina Sienska,* 1934.) te priče za djecu (*Nevidljiva kraljica,* 1942.). — Druga je SIDA KOŠUTIĆ (r. 1902.), koja je napisala mističnu dramu *K svitanju* (1927.), što je ostala neshvaćena od publike, svetački životopis *Sluga vječne mudrosti* (1930.) i romane *Portreti* (1928.) i *Jaslice* (1933.), koji iako su bliže realizmu, ipak su još uviek izpunjeni opažanjima finih duševnih titraja, punih niansa, te roman iz seljačkog života *S naših njiva,* u tri knjige (I. »Plodovi zemlje«, 1935/36., II. »Magle«, 1937., III. »Biele tišine«, 1940.). Osim toga izdala je i knjigu pjesama *Osmjesi* (1940.) te veliku alegoričku priču *Vrieska* (g. 1943.) i knjigu punu lirizma *Vjerenička žetva* (god. 1943.). — Manje se afirmirao kao pripovjedač MATO UJEVIĆ (r. 1901.) autobiografskim romanom *Mladost Tome Ivića* (1928.), ali je zato stekao neprolaznih zasluga oko organiziranja rada na »Hrvatskoj enciklopediji«, kojoj je i glavni urednik. Napisao je i manji priručnik »*Hrvatska književnost* (1932.). — Najvećeg pjesnika dala je mlađa katolička generacija u ĐURI SUDETI (1903-1927.). Njegove su zbirke pjesama: *Osamljene staze* (1924.), *Kućice na dolu* (1926.) i *Sutoni* (1929.), pune tuge i bolnih trzaja duše pred vizijom blize smrti (bolovao je od sušice); pripoviest *Mor* (god.

1930.) isto je tako prelivena čuvstvom i osjećajem za prirodne ljepote. Sabrana djela Đure Sudete izdao je Hrv. izdavalački bibliografski zavod (1943.).

Ideolog katoličkoga pokreta i mnogogodišnji urednik »Hrvatske Prosvjete«, LJUBOMIR MARAKOVIĆ (r. 1887.), prati već tri decenija sustavno sve hrvatske književne pojave, a obsežno poznavanje svjetske književnosti daje njegovim sudovima i potrebiti autoritet. Kritike, prikazi i studije razasuti su mu po različitim katoličkim listovima, ponajviše »Hrvatskoj Prosvjeti«, a zatim i po drugim književnim periodicima (»Hrv. Revija«, »Hrv. Kolo«, i dr.) U posebnim knjigama izdao je *Novi život* (1910.), *Pučka pozornica* (1929.) i *Novi pripovjedači* (1929.). U zborniku »Sto godina hrvatske književnosti« (ur. Slavko Ježić) priredio je Maraković dvie knjige: *Moderni hrvatski pripovjedači* (1934.) i *Hrvatska književna kritika* (1935.). Njemu imadu zahvaliti mnogi katolički pisci (Š. Jurkić, S. Košutić), što im je pomogao da dođu do zasluženog priznanja i ugleda.

166. Osnutkom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kojoj su pravila potvrđena g. 1866. (v. § 120.), dobili su Hrvati središte, oko koga se mogao usredotočiti njihov znanstveni rad. Stvorena u duhu Strossmayerove ideologije, akademija je doduše dobila ime jugoslavensko, ali njezin je rad bio ipak pretežito posvećen hrvatskom narodu, njegovoj prošlosti i njegovu životu, kao i zemljama, u kojima on živi. Kako su ostali južni Slaveni s vremenom dobili svoje narodne akademije u Beogradu, Sofiji i Ljubljani, bila je tomu logična posljedica, da je zakonskom odredbom od 15. srpnja 1941 i akademija u Zagrebu prozvana »Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti«. Akademija je osnovala čitav niz naučnih zbornika, od kojih su poviesti, književnosti, jezikoslovlju, filozofiji i etnografiji posvećeni ovi: *Rad,* (do god. 1941. 269 knjiga, od toga 121 posvećena spomenutim naukama), *Starine* (39 svezaka), *Građa za poviest književnosti hrvatske* (15 sv.), *Zbornik za život i običaje južnih Slavena* (32), *Ljetopis* (53), *Stari pisci hrvatski* (27), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (43), *Monumenta historico-juridica* (12), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (15 sv.; 1. svezak nije još izdan), zatim *Bulletin international,* (izvodi iz razprava, napisani na stranim jezicima, 12 knjiga); zatim veliki Akademijin *Rječnik* (52 svezka; došao do rieči: »provrtotina«), pa *Prinosi za hrvatski pravno-poviestni rječnik* (u 10. sv., s »dodatcima«), što ih je napisao Vladimir Mažuranić (v. § 147.). Osim toga je akademija izdala niz posebnih naučnih *Djela* (22), među njima na pr. Jagićev »Život i rad Jurja Križanića« (1917.), »Zbornik kralja Tomislava«, u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva (1925.) i dr., te *Znanstvenih djela za obću naobrazbu* (12), a i obilje djela prirodopisnih, matematičkih itd. Prve knjige, što ih je izdala Hrvatska akademija u god. 1942. bile su: *Rad,* knj. 270., 271. i 272., *Prirodoslovna iztraživanja Nezavisne Države Hrvatske,* sv. 23., *Bulletin international de l' Academie Croate,* sv. 13., *M. Hirtz: Rječnik zooloških naziva,* sv. 2. i *Stjepan Zimmermann: Filozofija života* (Znan. djela za obću naobraz-

bu, 13.). — Dakako da je bilo naučnih djela, koja su izašla i izvan akademije, a naročito je Matica Hrvatska izdala obilje djela (pogotovo poviestnih i književno-poviestnih), koja su doduše bila pisana od učenjaka i stručnjaka, često i s naučnom dokumentacijom, ali su ipak bila namienjena široj javnosti.

Od učenjaka, koji su se bavili hrvatskom poviešću nakon Ilirca IVANA ŠVEARA (1775-1839.), pisca nekritičnog *Ogledala Iliriuma* (1839-42., 4. sv.) i IVANA KUKULJEVIĆA SAKCINSKOGA (1816-1889., v. § 109.), koji je 1851. osnovao »Družtvo za poviest jugoslavensku« i izdao 12 knjiga *Arhiva* (1851 - 1875.), važno djelo *Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1861-62., 3. sv.) i više historijskih monografija — iztaknuli su se: ŠIME LJUBIĆ (1822-1892.), koji je napisao vriedni *Pregled hrvatske poviesti* (1864.), rađen po arhivskoj građi, i niz naučnih razprava o odnošajima Dubrovnika i Mletaka. — MATIJA MESIĆ (1826. do 1878.) pisac je poviestnih razprava u »Arhivu«, »Književniku« i »Radu«, a naročito poznat po svojoj monografiji *Život Nikole Zrinskoga* (1866., v. § 120.). — FRANJO RAČKI (1828-1894.), prijatelj i politički savjetnik Strossmayerov, udario je zapravo temelje naučnom iztraživanju starije hrvatske poviesti, te je i strani sviet, osobito slavenski, upoznao s hrvatskom davnom prošlošću. Bio je prvi predsjednik akademije i naročito po njemu i njegovu radu stekla je ona visoki ugled u inozemstvu. Pisao je u »Književniku«, u »Radu« i u posebnim knjigama, ocjenjujući starije izvore za našu poviest, pišući o hrvatskom državnom pravu za narodne dinastije i dr. Najglavnije su mu razprave *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. vieka* (Rad, 2., 3., 4.), *Bogomili i patareni* (Rad, 7., 8., 10.), *Borba južnih Slavena za državnu neovisnost u XI. vieku* (Rad 24-31.) i *Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljištni obseg i narod* (Rad, 56., 57.). Izdao je *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (1877.). — RADOSLAV LOPAŠIĆ (1835 - 1893.) historik je hrvatske Krajine. Osim brojnih članaka i radnja izdao je ove monografije: *Karlovac* (1879.), *Žumberak* (1881.), *Dva hrvatska junaka, Marko Mesić i Luka Imbrišimović* (1888.), *Bihać i bihaćka krajina* (1890.), a posmrtno je izašlo djelo: *Oko Kupe i Korane* (1895.). — IVAN KRST. TKALČIĆ (1840-1905.), osim obćih pregleda hrvatske poviesti, napisao je mnogo razprava iz poviesti grada Zagreba, i izdao je devet knjiga *Poviestnih spomenika slobodnog kr. grada Zagreba* (1889-1905.); djelo je nastavio izdavati E. Laszowski. — NATKO NODILO (1834-1912.) napisao je osim *Historije srednjega vieka* (v. § 148.) i više historijskih razprava, među njima i *Stara vjera Srba i Hrvata* (Rad 77. i dalje). — TADIJA SMIČIKLAS (1843-1914.), nasljednik Mesićev na hrvatskom sveučilištu, napisao je prvo veliko i kritičko djelo o našoj poviesti (*Poviest hrvatska,* 1879. i 1882., 2. sv.), pisano s mnogo rodoljubnog osjećaja, u pravcu pragmatizma, a na osnovu svega do tada pristupnoga materiala; prva knjiga, o starijoj poviesti, danas je već djelomično zastarjela. Napisao je i više specialnih razprava, a uređivao je i *Codex diplomaticus* (svezak II-XII.). — VJEKOSLAV

KLAIĆ (1849-1928.), povjestničar i zemljopisac, profesor obće poviesti na hrvatskom sveučilištu; bavio se i glazbom. Uz množtvo uzornih kritičkih poviestnih studija (uz ostalo: o Frankopanima, o Šubićima, o Ritteru-Vitezoviću), napisao je prvu kritičku *Poviest Bosne* (1882.) i naročito veliku *Poviest Hrvata,* od koje je izašlo pet svezaka (1899-1911.), koji obrađuju hrvatsku poviest do godine 1608. »Izradbom, naučnim metodom i obširnošću Klaićevo djelo nadilazi sva dosadanja djela te vrste u našoj historiografiji; upotriebljeni su za nj ne samo svi objelodanjeni izvori, već i golemo množtvo arkivalnog blaga. Napisao ga je u smjeru *genetičke* škole, pa i jeste, naročito od druge knjige dalje, jedan od najodličnijih produkata naše moderne historiografije« (Šišić). — Arheolog svjetskoga glasa bio je Don FRANE BULIĆ (1846 - 1934.; v. § 148.), a najveći je hrvatski historik novijega doba FERDO ŠIŠIĆ (1869-1940.), koji je, uz obilje naučnih razprava, napisao više manjih pregleda hrvatske poviesti (1906-13., 1916., 1920.), priredio prvi svezak *Priručnika izvorâ hrvatske historije* (1914.), koji obasiže čest prvu I. diela; ostalo (zamišljena su 4 diela) nije izašlo. Napisao je njemačku *Geschichte der Kroaten* (1917.), koja obrađuje također samo doba narodnih vladara. Životno je njegovo djelo monumentalna *Poviest Hrvata u vrieme narodnih vladara* (1925.), s obiljem slika, s više karata i s cielim naučnim aparatom. »Šišić u sebi ujedinjuje najbolje odlike: strogu naučnu akribiju u izpitivanju, i poletan temperamentni način prikazivanja. Šišić zastupa strogu genetsku historijsku školu ne priklanjajući se nijednome od filozofsko-historijskih sistema. Iako Šišićeva iztraživanja obuhvaćaju najšire razmjere... ipak su najljepši, najdublji i najumniji radovi njegovi iz hrvatske narodne dinastije... i u svojim studijima neprestano se vraća tomu periodu... Njegova djela provejava duh istine, bez obzira na pojedine omiljene romantične tradicije« (V. Novak). — Od ostalih se povjestničara IVAN BOJNIČIĆ (1856-1926.) najviše bavio genealožkim i sfragističkim pitanjima; DANE GRUBER (1856-1927.) obrađivao je anžuvinsku epohu hrvatske poviesti; EMILIJE LASZOWSKI (r. 1868.) izdavač je starih dokumenata, pisac mnogih razprava i monografija, bavio se poviešću Zagreba i Turopolja; vrlo je plodan RUDOLF HORVAT (r. 1873.), koji je napisao više desetaka poviestnih knjiga i obilje razprava; među njima *Najnovije doba hrvatske poviesti* (1906.), *Poviest Međumurja* (1907.) i *Poviest Hrvatske* (knj. I. do 1657.; 1924.).

Za poviest hrvatskoga državnoga prava važno je djelo NIKOLE TOMAŠIĆA (1864-1918.), bivšega bana, *Temelji državnoga prava kraljevstva hrvatskoga* (1910.). U novije doba piše ANTUN DABINOVIĆ (r. 1882.) *Hrvatsku državnu i pravnu poviest* (1940.). — Poviestne i književne eseje, studije i knjige na hrvatskom i francuzkom jeziku pisao je LUJO VOJNOVIĆ (r. 1864.), brat Ive. Njegov je hrvatski jezik krcat rusizmima, a stil vrlo biran, gotovo preciozan (*Pad Dubrovnika,* 1908., *Književni časovi,* 1909., *Histoire de Dalmatie,* 1934.). — Vrlo je zaslužan radnik za hrvatsku kulturu i književnu poviest MIRKO BREYER (r. god.

1863.), koji je vodio prvi znanstveni antikvarijat u Hrvatskoj, a surađivao je u »Građi«, »Viencu«, »Savremeniku«, »Hrv. Reviji« i dr.; piše životopisne i bibliografske članke iz hrvatske i obće književne i kulturne prošlosti, a napose i članke o poviesti knjižarstva i knjigotiskarstva za »Hrvatsku Enciklopediju«. Posebno je izdao: *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj poviesti hrvatskoj* (1904.), *Antun conte Zanović i njegovi sinovi* (1928.), *Rara und rarissima* (1937.) i *Tragom života i rada Frana Kurelca* (1939.). — Više političkog su interesa knjige KERUBINA ŠEGVIĆA (r. 1867.), ljutog protivnika Mladih: *Prvo progonstvo Eugena Kvaternika* (1905.), *Drugo progonstvo Eugena Kvaternika* (1907.) i nažalost nepregledno napisana životopisna studija *Dr. Ante Starčević* (1911.). Šegvić je pisao i novele i romane (podpisivao ih je Pierre Lucki), a bavio se i književnom i kulturnom poviešću (*Toma Splićanin,* 1927., *Luka Botić,* 1930. i dr.).

ĐURO SZABO (1875 - 1943.) bavio se mnogo hrvatskom kulturnom poviešću, a naročito starim Zagrebom (*Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji,* god. 1920., *Umjetnost u našim ladanjskim crkvama,* godine 1929., *Kroz hrvatsko Zagorje,* 1938., *Stari Zagreb,* 1939.). — PETAR KARLIĆ (1877-1940.), bavio se hrvatskom poviešću za doba narodnih vladara (*Od smrti posljednjega Trpimirovića Stjepana II. do ugovora na Dravi 1102.,* Vjesnik drž. arhiva 1931.), ali je napisao i dva djela, jednako zanimljiva za književnu kao i političku poviest: *Kraljski Dalmatin* (1912.) i *Matica Dalmatinska* (g. 1913.). Izdao je Benetevićevu »Hvarkinju« (Građa VIII.; § 51.) i »Ljubovnike« nepoznata autora (v. § 73.). — LJUBO KARAMAN (r. 1886.) bavi se poviešću Dalmacije i njezine umjetnosti (*Palača cara Dioklecijana u Splitu,* 1927., zajedno s F. Bulićem; *Iz kolievke hrvatske prošlosti,* 1930., *Umjetnost u Dalmaciji,* 1933., *Eseji i članci,* 1939.), a JOSIP MATASOVIĆ (r. 1892.), nekad urednik »Mlade Hrvatske« (1911.), bavi se hrvatskom kulturnom poviešću (*Iz galantnoga stoljeća* I., 1911., *Die Briefe des Grafen Sermage,* 1923. i dr.). i uređuje »Narodnu Starinu«, časopis posvećen kulturnoj poviesti Hrvatske.

Posebno mjesto ide dva hrvatska učenjaka i književnika, Filipa Lukasa i Milana Šufflaya. MILAN ŠUFFLAY (1879-1931.), odličan diplomatičar i jedan od najboljih poznavalaca albanske poviesti, beletrist i publicist, napisao je, uz ostalo: *Hrvatska i zadnja pregnuća iztočne Imperije pod žezlom triju Komnena* (1901.), s Jirečekom izdao je *Acta Albaniae* (I. 1913., II. 1917.), a napisao je i više razprava o Albaniji. Od njega su i dva romana: *Kostadin Balšić 1392-1402.* (1920., pod pseud. Alba Limi) i *Na Pacifiku 2255.* (Obzor 1924., pod pseud. Eamon O' Leigh). U svojoj zbirci eseja *Hrvatska u svietlu svjetske historije i politike* (1938.) nastoji »proniknuti u smisao hrvatske poviesti i prema nuždnosti poviestnih zbivanja odkriti hrvatsku dušu i njeno poslanje u svietu«. Svojim idejama postao je Šufflay iza svjetskoga rata učiteljem nove hrvatske generacije, koja se dizala protiv srbske koncepcije Jugoslavije. — FILIP LUKAS (r. 1871.), po struci geograf

i pisac najboljih naših knjiga o ekonomskoj geografiji, dao je u nizu svojih eseja, članaka i govora (kao predsjednik Matice Hrvatske) također analizu i karakteristiku hrvatskih rasnih i narodnih elemenata, ali ti članci nisu još sabrani u knjigu (*Geografijska osnovica hrv. naroda,* u Zborniku M. H. o 1000-godišnjici hrv. naroda«, 1925., i dr.). Uz Šufflaya, Lukas je imao najviše utjecaja na ideoložku izgradnju Hrvata u Jugoslaviji.

167. Starija generacija naših književnih povjestničara — onih, koji su se rodili u trećoj četvrti devetnaestoga vieka — pripada listom t. zv. »filoložkoj školi«. Oni su glavnom zadaćom smatrali proučavanje starije hrvatske književnosti — novija je bila tek u stvaranju — pa kako su izdana djela starih pisaca bila bibliografske riedkosti, a veliki dio tih starih tekstova nije još bio ni izdan, nego je trebalo prevrtati i proučavati stare rukopise po bibliotekama i arhivima, to je filoložka metoda bila u stvari i jedina, kojom se moglo doći do nekih pouzdanih osnovnih rezultata. Kasnije, kad je već bilo podosta kritičnih izdanja na razpolaganju, moglo se prieći na uzporedivanje naših književnih djela s djelima svjetske književnosti, tražiti izvore, uzore i utjecaje, da se tako utvrdi, što je samostalan stvaralački rad, a što samo nasljedovanje (imitacija). Istom nakon svega toga moglo se pristupiti proučavanju umjetničke vriednosti onoga, što je bilo izvorno, i dati estetsku ocjenu tih djela. A kad je već kako tako postala jasna slika o razvoju i vriednosti starije književnosti, išlo se za tim, da se vidi, što je od toga i kojim je putem djelovalo na razvoj novije književnosti, da se napokon i novija književnost — koja je kroz par decenija nabujala, a u doba Moderne došla i u izravan doticaj s evropskom književnosti — da se i ta novija književnost podvrgne kritičkoj analizi s obzirom na svoju izvornost, umjetničku vriednost i nacionalno značenje.

Najstariju generaciju, koja je pojam filologije prihvaćala u njenom najširem značenju (književnost, kulturna poviest, etnografija i druge pomoćne znanosti te lingvistika), predstavljaju kod Hrvata: VATROSLAV JAGIĆ (1838-1923.; v. § 148.), a zatim IVAN BROZ (1852-1893.), koji je pisao i književno-historijske razprave, prikaze i knjige (*Crtice iz hrvatske književnosti,* I. 1886., II. 1888.), proučavao hrvatske narodne pjesme i priređivao njihovo izdanje za Maticu (ali ga je prekinula smrt, pa je I. knjigu izdao Stjepan Bosanac, 1896.), izradio prvi hrvatski školski pravopis na fonetičkom principu (*Hrvatski pravopis,* 1892.; iza njegove smrti nova je izdanja priređivao Dragutin Boranić), a priredio je i građu za *Rječnik hrvatskoga jezika,* koji je popunio i sam rječnik izdao kanonik F. Iveković (1901., 2. sv.). — IVAN MILČETIĆ (1853-1921.) bio je lingvist, etnograf i literarni historik. Kao lingvist, on je jedan od osnivača hrvatske dialektologije; proučavao je čakavštinu (Rad, 121.). Pisao je o hrvatskim naseobinama u Moravskoj, Donjoj Austriji i Zapadnoj Ugarskoj (Vienac, 1898.) i o narodnim običajima (Zbornik za nar. život, 1., 9., 22., 24.). Naročito se posvetio studiju glagoljske književ-

nosti i sakupljao je glagoljske kodekse, koje je poslije poklonio Akademiji; najveće mu je djelo iz toga područja *Hrvatska glagoljska bibliografija* (Starine 33., 1911.), koje je ostalo temelj svakomu daljemu studiju glagoljske književnosti. — TOMO MARETIĆ (1854-1938.) bavi se pretežito lingvistikom, ali je proučavao i narodne pjesme, a bavio se i poviešću hrvatskoga pravopisa i prevođenjem. Glavno mu je djelo *Gramatika i stilistika književnoga jezika* (1899., 2. popravljeno izd. 1931.), najobsežnija hrvatska gramatika; napisao je i *Historiju hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (1889.). Među Akademijinim znanstvenim djelima za obću naobrazbu izdana su Maretićeva djela: *Naša narodna epika* (1909.) i *Jezični savjetnik* (1924.), koji brani čistoću književnoga jezika [kao i »Barbarizmi« (1904.) Vatroslava Rožića (1857-1938.) ili »Branič jezika hrvatskoga« (1911.) Nikole Andrića (v. § 148.)]. Od g. 1907. pa sve do svoje smrti uređivao je Maretić veliki Akademijin *Rječnik* (sv. 27-52.); njegovom smrću zapeo je dalji rad na tome djelu. Preveo je u stihovima Ilijadu i Odiseju, cieloga Vergilija, Ovidijeve »Metamorfoze«, Mickiewiczeva »Gospodina Tadiju« i staroindijsku »Pjesmu o kralju Nalu«, sve iz originala. — Ugledan je učenjak bio Jagićev zet MILAN REŠETAR (1860-1940.), lingvist, dialektolog, književni povjestničar i numizmatičar; najveći autoritet u pitanjima stare dubrovačke književnosti. Pisao je naučne radove (U Jagićevu Archivu, Akademijinu Radu i dr.) o čakavštini i štokavštini, o pitanjima akcentologije, o hrvatskim kolonijama u južnoj Italiji itd. Napisao je komentar Njegoševu »Gorskom viencu« (1890.), priredio *Antologiju dubrovačke lirike* (god. 1894.), izdao *Djela Injacija Džordži* (Đorđića, 1918-1922-1926.), *Četiri dubrovačke drame u prozi* (1922.), *Libro od mnozijeh razloga* (1926.), priredio novo (2. izd.) *Djela Marina Držića* (1930.), *Pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, i ostale pjesme Ranjinina Zbornika* (1937.) i pregledao 3. izdanje *Djela Dživa Frana Gundulića* (1938.). Sav znanstveni rad Rešetarov odlikuje se temeljitošću i savjestnošću te ostaje uzor učenjačke solidnosti. — ĐURO ŠURMIN (1867-1937.) je kao filolog i lingvist izdao glagolicom *Hrvatske spomenike* (1898.) i *Čitanku iz književnih starina* (1896., zajedno sa Stjepanom Bosancem), a kao književni povjestničar bavio se mnogo hrvatskim preporodom *(Hrvatski Preporod,* I. 1903., II. 1904.) i prvi je napisao cjelovitu *Poviest književnosti hrvatske i srbske* (1898.), od najstarijih vremena pa do njegova doba, što je svakako značilo velik napor starije škole oko sinteze naše književne prošlosti. Napisao je više što manjih što većih članaka o književnosti i jeziku (Vienac, Rad i dr.). — DAVID BOGDANOVIĆ (g. 1869-1944.) pisao je književno-poviestne razprave i prikaze, priređivao tekstove pisaca i antologije pjesnika, i sastavljao učbenike za školu. Pisac je *Pregleda književnosti hrvatske i srbske* (1914-16., 3. izd. 1933.). - DRAGUTIN BORANIĆ (r. 1870.) pisao je o refleksivnim glagolima (Rad, 140.) i onomatopoetskim riečima za životinje (Rad, 178.), a poznat je po obradbi Brozova pravopisa, koji pod Boranićevem imenom izlazi od g. 1921. — STJEPAN BOSANAC (r. 1870.) priredio je dvie

knjige narodnih pjesama u izdanju Matice Hrvatske (I. 1896., II. 1897.), *Čitanku iz književnih starina* (1896. i dalje, sa Šurminom), te Brozove *Oblike jezika staroslovenskoga* (7. izd. 1923.). Napisao je obilje filoložkih i pedagožkih članaka po gotovo svim našim listovima. — ĐURO KORBLER (1873 - 1923.), po struci klasični fololog, bavio se mnogo dubrovačkom književnošću, proučavao je naročito dubrovačke latiniste, te je priredio za Akademiju 2. izdanje Gundulićevih djela (g. 1919.; 1. izd. priredio je njegov tast Armin Pavić), a za Maticu Hrvatsku priredio je Gundulićeva »Osmana« s komentarom (1919.). Uređivao je »Građu za poviest hrv. književnosti« (IX, 1920., X. 1927.). — MILORAD MEDINI (1874 - 1938.) pisac je mnogih razprava o dubrovačko-dalmatinskim piscima i prve *Poviesti hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku* (1902.); izišla je samo I. knjiga, koja obrađuje 16. stoljeće. — Analogno djelo napisao je VINKO LOZOVINA (g. 1874-1942.) pod naslovom: *Dalmacija u hrvatskoj književnosti* (1936.). Lozovina je pisac i različitih drugih književnih studija, osobito o talijanskoj književnosti (*Poviest talijanske književnosti* I. 1909., *Machiavelli,* 1928.). — Najodličniji je poznavalac slavonske književnosti TOMO MATIĆ (r. 1874.), predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, koji se mnogo bavio i starom hrvatskom književnošću u Dalmaciji. Između obilja njegovih studija (u Jagićevu Archivu, Radu, Nastavnom Vjesniku i dr.) napose se iztiču: *Molièreove komedije u Dubrovniku* (Rad 166., 1906.) i *Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba* (Rad, 231., 1925. i 233., 1927.). Priredio je kritično izdanje Djela Matije A. Relkovića (1916.) i A. Kačića (I. 1943.) te izbor tekstova iz starije slavonske književnosti (*Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije preporoda,* 1942.). Svi su Matićevi naučni radovi savjestno dokumentirani, te pokazuju veliko poznavanje svjetske književnosti kao što i domaćih prilika, u kojima su pisci živjeli i radili.

BRANKO DRECHSLER-VODNIK (1879-1926.) pripada već nešto mlađoj generaciji; radio je i kao beletrist i kritičar, izdavao jednu godinu »Mladu Hrvatsku« (1902.), u borbi Mladih i Starih pristao je uz Mlade, te je prve godine bio u suurednik Šurminov kod »Savremenika« (1906.). Napisao je čitav niz književno-poviestnih studija i priloga u »Radu«, »Građi«, »Savremeniku« i u posebnim izdanjima; tako *Petar Preradović* (1903.), *Slavonska književnost u 18. vieku* (1907.), *Stanko Vraz* (1909.), *Antun Mihanović* (1910.), *Dr. Ante Starčević* (god. 1912.), *Postanje Lucićeve «Robinje«* (Rad, 176., 1909.) i dr. Njegovo je životno djelo *Poviest hrvatske književnosti,* I. dio (1913.); uvod o hrvatskoj glagoljskoj književnosti napisao je V. Jagić. Djelo je izrađeno na temelju sve do tada poznate znanstvene literature, a dodana mu je i obilna bibliografija; to je do danas najbolja i najobsežnija knjiga, koja obuhvaća cjelokupnu hrvatsku književnost od prvih početaka pa do kraja 18. stoljeća. Ovo je ponovni pokušaj, petnaest godina iza Šurminove knjige, dati sintetičnu sliku hrvatskih književnih nastojanja prema modernijim shvaćanjima. Premda su i ta shvaćanja djelomično već zastarjela, a

poslije je izneseno i dosta nove građe za hrvatsku književnu poviest, vriednost ove knjige i danas je velika. Drechsler-Vodnik izdavao je i u vlastitoj nakladi djela hrvatskih pisaca (Leskovar, Kozarac, Nazor i dr.), a među njima je osobito važno prvo podpuno i kritično izdanje *Djela Petra Preradovića* u dvie knjige (I. 1918., II. 1919.). Za Maticu je priredio novo izdanje Preradovićevih *Izabranih pjesama* (1918.; 1. izd. prir. M. Šrepel, 1890.). — Suvremenu hrvatsku književnost obradio je DRAGUTIN PROHASKA (r. 1881.) u svom *Pregledu savremene hrvatsko-srbske književnosti* (1921.), koji obuhvaća razdoblje od realizma pa do konca svjetskoga rata (1880-1920.), i uza sve mjestimične netočnosti ostaje do danas jedini priručnik za to doba. Prohaska je i odprilike jedan decenij poslijeratne književnosti obuhvatio u svom češki napisanom pregledu *Srbocharvatská literatura* (Prag, 1928.). Njemački je napisao *Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Herzegowina* (1911.). — Velike je zasluge za bistrenje nekih pojmova i sudova u našoj književnoj historiografiji stekao FRANJO FANCEV (1882 - 1943.), koji savjestnom primjenom filoložke i historijsko-kritičke metode dolazi do značajnih rezultata. Počeo je s kajkavskim dialektoložkim studijama, da preko jezika protestantskih pisaca priеđe na proučavanje kajkavske književnosti, školskog i književnog rada isusovaca, pa onda na liturgijske tekstove, sredovječna crkvena skazanja, na dubrovačku komediju, na vezu između dubrovačke i dalmatinske književnosti te opet preko kajkavske književnosti, na izcrpivi studij hrvatskog preporoda. Fancev je naročito dva pitanja hrvatske književne i kulturne poviesti temeljito podvrgao kritici i iznio dokaze za svoje gledanje. P r v o, da je kolievka hrvatske književnosti u staroj hrvatskoj državi, t. j. u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju, a izvor joj je u crkvenim tekstovima, koji su najprije pisani glagoljicom i jezikom crkvenoslovjenskim, ali već podkraj 12. stoljeća javlja se hrvatska ćirilica, a u toku 14. stoljeća zamjenjuju latinicom pisani tekstovi crkvenoslovjenski jezik živim narodnim čakavskim govorom, koji postaje osnovom obćega hrvatskoga književnoga jezika. Taj se jezik nameće i Dubrovniku, koji u svojim književnim početcima i u 16. stoljeću stoji pod utjecajem te književnosti hrvatske Dalmacije, da u 17. stoljeću preuzme on književno vodstvo, a s njime stiče i južni štokavski govor književno prvenstvo. I d r u g o, da hrvatski preporod nije nikakav iz inozemstva importirani pokret, nego da je logična posljedica historijskoga razvoja, i da su sve premise za njegovo ostvarenje nastale na hrvatskom tlu. Te dvie vrlo važne teze provijavaju čitav niz Fancevljevih znanstvenih radova i popularnih članaka. Za prvu je tezu najvažnija razprava *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14. i 15. vieka i njihov odnos prema crkvenoslavenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve* (Uvod u »Vatikanski hrv. molitvenik i Dubrovački psaltir«, Djela Akademije XXXI, 1934.; v. § 17.), a za drugu njegova knjiga *Dokumenti za naše podrietlo hrvatskoga preporoda (1790-1832.),* koji su izašli kao 12. knjiga »Građe za poviest hrvatske književnosti« (Fancev je uredio 11-15. knjigu

»Građe«). Podpunu bibliografiju svih Fancevljevih radova (126 brojeva) doniela je »Hrvatska Revija« (g. XV., br. 12.: Stanko Gašparović) i »Časopis za hrv. poviest«, (knj. I., 1943., sv. 1-2., str. 154-164.) — Izvore starije hrvatske književnosti proučavao je i MIHOVIL KOMBOL (r. 1883.), koji je napisao razprave: *Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti* (Građa 11., 1932.) i *Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici* (Rad, 247., 1933.), priredio dvie antologije *Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devetdesetih godina* (1935.) i *Antologija novije hrvatske lirike* (1934.), (u zborniku »Sto godina hrvatske književnosti, 1830-1930«, ur. Slavko Ježić), te napisao za škole *Hrvatsku književnost do narodnog preporoda* (1941.), prema najnovijim rezultatima nauke. — Strogoj estetskoj kritici podvrgava naše pisce ALBERT HALER (r. 1883.), mjereći ih evropskim mjerilom. Bavi se i svjetskom književnošću, naročito talijanskom *(Iz tuđih književnosti,* 1941.). — Proučavanjem glagoljske književnosti bavi se STJEPAN IVŠIĆ (r. 1884.), te o njoj piše u različitim publikacijama (Sveslavenski zbornik, 1930., Rešetarov zbornik, 1931., Prilozi 11., 1931., Građa 11., 1932. i dr.), a dao je njezin zbiti prikaz u članku *Sredovječna glagoljska književnost* (Svesl. zbornik, 132-142.). Inače se Ivšić bavi akcentologijom i dialektologijom, a naročito posavskim govorom *(Današnji posavski govor,* Rad 196., 197., 1913.). — Književnost 19. stoljeća proučava ANTUN BARAC (r. 1894.), koji je o piscima i djelima toga stoljeća napisao obilje prikaza, studija i razprava po svim hrvatskim književnim i znanstvenim časopisima i publikacijama. U knjizi ili u posebnim otiscima izdao je: *Vladimir Nazor,* 1918., *Knjiga eseja,* 1924., *August Šenoa,* 1926., *Ilirska knjiga,* 1931., *Mirko Bogović,* 1933., *Članci o književnosti,* 1935., *Hrvatska književna kritika,* 1938., *Vidrić,* 1940., *Književnost i narod,* 1941.; priredio je Gregorčićevu i Harambašićevu antologiju; uređivao djela A. Šenoe, A. Matoša i dr. Njegovi se radovi odlikuju temeljitim studijem svih problema, koji zasjecaju u predmet, što ga obrađuje; iskrenim nastojanjem, da se dobije izpravan sud o umjetničkoj vriednosti djela, koje podvrgava estetskoj kritici, kao i o značenju pisca, kojega zajedno s njegovim radom stavlja u vremenski okvir i u družtvenu sredinu, u kojoj je radio.

16. IZMEĐU DVA RATA (1918-1941.)

168. Kad je 29. listopada 1918. u hrvatskom saboru proglašeno odciepljenje Hrvatske od Austrije i Ugarske, većina je Hrvata držala, da će u novo proklamiranoj suverenoj *Državi Slovenaca, Hrvata i Srba* biti okupljene sve zemlje bivše Monarkije, u kojima žive južni Slaveni, i da će se te zemlje okupiti oko Hrvatske i Zagreba kao svoga središta. Ta će Država Slovenaca, Hrvata i Srba stupiti dakako u najsrdačnije odnose, a možda i u uži savez s kraljevinom Srbijom, sve na temelju sporazuma i dogovora, ali svakako na bazi podpune ravnopravnosti obaju faktora. Bio je već dezigniran za diplomatskog predstavnika Narodnog vieća SHS kod srbskog kraljevskog dvora Valerijan Pribičević; od toga se, međutim, par dana kasnije odustalo. Da i službeni krugovi nisu mislili odmah na podpuno sjedinjenje s kraljevinom Srbijom, vidi se i po naredbi bana Mihalovicha, koju donose »Narodne Novine« od 31. listopada 1918., i kojom se za sve oblasti, urede i zavode ukida naslov »kraljevski«. Ta se naredba odmah i provela, pa su se iz svih službenih pečata izrezala slova »kr.«, a mnogi nadpisi (na pr. na trafikama) naprosto su premazali slova »kr.« crnom bojom.

Ovakav razvoj stvari nije odgovarao integralnim Jugoslavenima, a još manje službenoj politici kraljevine Srbije, jer bi tako Bosna došla pod utjecajnu sferu Hrvatske, što je bilo protivno svim nastojanjima službene srbske politike zadnjih decenija. Za bezodvlačno ujedinjenje s kraljevinom Srbijom bio je I. podpredsjednik Narodnog vieća i njegova duša, Svetozar Pribićević, komu je konačno, uz znatnu pomoć terora ulice, uspjelo predobiti za to većinu Narodnog vieća, na koje je hrvatski sabor prenio sve svoje kompetencije. Protiv ujedinjenja bez predhodnih garancija održao je Stjepan Radić svoj historijski govor od 24. studenoga 1918. Uži odbor Narodnog vieća, imenovan međusobno od političara, bez konzultiranja naroda, (širi odbor nije Pribićević nikada sazvao), izabrao je sam sebe kao odaslanstvo u Beograd, koje je 1. prosinca 1918. pod vodstvom II. podpredsjednika, liečnika dr. Pavelića, predalo regentu Aleksandru adresu, gdje je navelo, da želi ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu, čiji bi ustav doniela ustavotvorna skupština, izabrana na temelju obćega, jednakoga, izravnoga i proporcionalnoga prava glasa. Regent je u ime kralja Petra te želje prihvatio i proglasio ujedinjenje kraljevine Srbije sa zemljama Nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.* U novoj vladi postao je ministrom unutarnjih poslova Svetozar Pribićević, a banom »Hrvatske i Slavonije« (bez tradicionalnog dodatka »i Dalmacije«) imenovan je Ivan Paleček.

Taj razvoj događaja pobudio je kod hrvatske inteligencije sumnjičavost, dok je seljačtvo i onako listom stajalo iza Stjepana Radića. Ta se sumnjičavost pojačavala i pretvarala u nepovjerenje, a konačno i u otvoreno nezadovoljstvo, kad je Pribićević uveo za Hrvatsku režim otvorenog nasilja i bezzakonja. Započelo je batinjanje seljaka, koji su izpoviedali republikansko uvjerenje, zatvaranje opozicionalnih političara, masovno premještanje upravnih činovnika u prvom redu, a onda i svih ostalih činovnika, (nešto kasnije osobito učitelja), koji su bilo kako pokazali nesklonost novomu režimu. I gospodarski se uništavala Hrvatska; ne samo što su opljačkani namještaji i instalacije svih državnih ureda, nego su na pr. običnom ministarskom naredbom sve šume proglašene državnim dobrom; t. zv. »agrarna reforma« proglašena je samo za tri hrvatske županije; ministar financija je podpuno samovoljno odredio, da dinar vriedi najprije dvie krune, pa dvie i pol, kasnije tri, dok je konačno izvršena zamjena u omjeru 1 dinar: 4 krune. Sve te nepravde kulminirale su u prihvaćanju »vidovdanskog« ustava, od 28. lipnja 1921., po konstituanti (kojoj su članovi već unapried morali položiti prisegu kralju), a za koji je ustav glasalo *samo 10 Hrvata,* i kojim je konačno sankcionirano centralističko uređenje *Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* te njezino cjepkanje na 33 oblasti, koje su — bez obzira na historijske granice — bile često tako razgraničene, da su oslabljene kompaktne etničke grupe hrvatske. Time su, po shvaćanju Hrvata, pregažena i načela Krfske deklaracije od g. 1917. (između srbske vlade i jugosl. odbora), kao i obaveze dane Hrvatima 1. prosinca 1918.

Najpresudnije je za međusobno nerazumievanje Hrvata i Srba bilo njihovo u osnovi različito shvaćanje o biti nove države: dok je za Hrvate Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila *nova* državna tvorevina, u koju je Hrvatska ušla (u sklopu Države Slovenaca, Hrvata i Srba) kao *nezavisan i suveren faktor,* baš kao što je i Srbija prije ujedinjenja bila nezavisna i suverena (a bila je to i Crna Gora do podgoričke proklamacije o sjedinjenju sa Srbijom, od 13. studenoga 1918.) — dotle su Srbi novu kraljevinu smatrali naprosto nastavkom i proširenjem *stare* kraljevine Srbije, koja je okupila sve Srbe u svoje granice, a povrh toga je oslobodila i braću Hrvate i Slovence, koji su sve dotle čamili u »vjekovnome robstvu«. Tu je srbsku tezu kasnije i službeno prihvatila vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kod uređivanja stanovitih međunarodnih odnosa.

Širi narodni slojevi u Srbiji, koji nisu gotovo nikako bili upućeni u hrvatske prilike, i koji bi bili spremni i na pravednijoj bazi urediti odnošaje u državi, bili su redovno neizpravno obavještavani, pa se tako pomalo i kod njih stvorilo uvjerenje, da Hrvate uobće nije moguće zadovoljiti, da su oni »protudržavni« elementi, koji se samo silom i strahovladom mogu držati na uzdi. Takvomu shvaćanju najviše je pridonio Svetozar Pribićević i akcija njegovih političkih pristaša. S vremenom je ipak i Pribićević morao osjetiti posljedice svoje nesretne politike. Kako se u Hrvatskoj s najvećim ogorčenjem spominjalo njegovo ime, i on se izticao kao

najveći uzročnik nesporazuma između Hrvata i Srba, odlučili su srbijanski politički krugovi, da ga žrtvuju, nadajući se možda, da će tako primiriti Hrvate. No kako su i ti krugovi već prihvatili Pribićevićevu tezu o »protudržavnosti« Hrvata, koja im je dobro poslužila za kratkovidnu i sebičnu prosrbijansku politiku, pa je režim u suštini ostajao isti, to se situacija samo još pogoršala: Hrvati su ostali i dalje nezadovoljni, ali je povrh toga pridošlo i ogorčenje Pribićevićevo, koji se osjećao izigranim i bio spreman i na najopasnije eksperimente. Kod toga su u obranu Pribićevića njegovi prijatelji i pristaše navodili njegovu fanatičnu vjeru u potrebu i spasonosnost integralnoga jugoslavenstva, dok se za srbijanske političare u protuhrvatskoj politici moglo raditi jedino o sebičnim interesima, zbog kojih su bili neskloni istinskoj jugoslavenskoj politici.

Zatrovanost atmosfere rodila je konačno i misao o »amputaciji«, t. j. o izdvajanju Hrvatske iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ali — prema srbskoj koncepciji — s jednim vrlo neznatnim teritorijem. Drugi su opet vjerovali, da samo režim jake ruke može riešiti situaciju, pa se pomišljalo na uvođenje diktature. Po nesreći, prije toga upriličeno je krvoproliće u Narodnoj skupštini, 20. lipnja 1928., gdje je jedan crnogorski narodni zastupnik postrieljao nekoliko iztaknutih prvaka hrvatske seljačke stranke, a samoga predsjenika stranke i vođu hrvatskog naroda Stjepana Radića smrtno ranio. Time se mislilo ukloniti hrvatske političke vođe, a s njima i opoziciju pripremanoj diktaturi. U stvari, ti su hitci pogodili u srdce zajedničku državu Hrvata, Srba i Slovenaca. Oni su pokazali, da Hrvati nisu u beogradskom parlamentu više ni za svoj život sigurni. Nestalo je normalne političke baze za sporazum Hrvata i Srba, a među njima je stvoren nepremostiv jaz. Ukidanje vidovdanskog ustava, 6. siečnja 1929., i uvođenje diktature pod vladom generala Pere Živkovića, kao što i proglašenje države *Kraljevinom Jugoslavijom* te njena razdioba u devet banovina, prema diktiranom ustavu od 3. listopada 1929., — sve su to bili pokušaji spasavanja, koji više nisu mogli ništa pomoći. Stjepan je Radić, u borbi protiv Beograda, prihvatio čak i suradnju razočaranoga Svetozara Pribićevića, koji je, iza skorašnje Radićeve smrti, postao uz Radićeva nasljednika Vladka Mačeka, čak i jedan od nepomirljivih vođa oporbene seljačko-demokratske koalicije (S. D. K.); to je platio težkim zatočenjem, koje je ubrzalo i njegovu smrt.

Kako je, prirodno, sva težina diktature pala na Hrvate, protiv kojih je bila i uperena, došlo je njihovo ogorčenje do paroksizma, pa su oni hrvatski borci, koji su stekli uvjerenje, da Jugoslavija za Hrvate znači samo tamnicu i nečastnu smrt, otišli u emigraciju. Iz emigracije je vođena podzemna revolucionarna akcija protiv države. Tako je došlo i do atentata na kralja Aleksandra u Marseillesu, 9. listopada 1934. Sad se već i kod Srbâ pojavila sviest, da se ide ususret katastrofi, ako se ne rieši hrvatsko pitanje. Ali sitničava i sebična politika neprestano je ometala sve akcije oko sporazuma, što je imalo za posljedicu radikaliziranje hrvatske

opozicije. Kad je konačno, pod pritiskom vanjskih događaja, došlo do t. zv. *sporazuma* između predsjednika beogradske vlade Dragiše Cvetkovića i vođe hrvatskog naroda Vladka Mačeka, kojim je osnovana *Banovina Hrvatska,* 26. kolovoza 1939., bilo je to već uoči novog svjetskog rata. Državni udar generala Simovića, od 27. ožujka 1941., upleo je i Jugoslaviju u rat protiv Njemačke, a nato su hrvatski nacionalisti, 10. travnja 1941., proglasili *Nezavisnu Državu Hrvatsku.*

169. Uoči prvoga svjetskoga rata oni književnici, koji su pod imenom »Mladih« poveli borbu protiv »Starih«, bili su na pragu svoje četrdesete godine života, a neki su je već i prešli. Svi su oni, uz riedke izuzetke, našli kakav takav družtveni položaj i pomalo se stali smirivati sa životom, kakav jest. Njihova je borbenost jenjala. U stvari, oni i nisu išli za nekim preobraženjem svieta, za nekim političkim i socialnim (družtvenim) prevratom; oni su samo zahtievali slobodu stvaranja i izražavanja, kakva se u ostaloj Evropi razumievala sama po sebi. No za uzki vidokrug malograđanske sredine, koja je dominirala hrvatskim javnim životom na pragu dvadesetog stoljeća, ti su Mladi, sa svojom bukom o slobodi bez ikakve ograde patriotizma, politike, religije ili morala, izgledali kao strahoviti buntovnici i nekulturni barbari bez poštivanja tradicije.

Pomalo su se, međutim, i Stari i Mladi smirivali. Stari su vidjeli, da su Mladi u svoju borbu za slobodu uključili i borbu za slobodu svoga naroda (istina, shvaćajući i cilj i birajući sredstva za tu borbu na različite načine), a vidjeli su i to, da su ti Mladi i na drugim područjima zapravo samo promaja, koja je pročistila atmosferu i olakšala zrak u odajama književnog stvaranja, ali samu konstrukciju zgrade da nisu rušili. Tako je došlo do pomirenja i do smirenja. Borba Mladih i Starih je svršila.

Na baš u tom času stala je nadolaziti nova, mlađa generacija, koja je i opet po prirodnom zakonu bila buntovna i borbena. Predstraže su pale prije, nego je borba i odpočela (J. Polić Kamov). Jedan dio ovih novih Mladih ušao je u redove narodnih boraca i stavio književnost u službu političkih ciljeva (jugoslavenska omladina). Drugi su vjerovali, da je obnova književnosti, izvedena po nekadanjim Mladima, zastala na samoj formi, dok je njena suština, idejna sadržina, ostala ista; bili su uvjereni, da treba upozoriti na nove putove, zapjevati i poput chanteclera naviestiti svitanje novoga dana (»Kokot«, »Vijavica«). Treći su opet, malo kasnije, videći plamen, koji sažiže staru Evropu, i gledajući u novo sunce, koje izlazi na iztoku, preskočili uzki nacionalni okvir u vjeri, da će borbom za ponižene i obezpravljene cieloga svieta i svoj narod privesti boljoj budućnosti (»Plamen«).

Pročišćivanje pojmova naročito je otežčao i znatno omeo nastali svjetski rat. Sada su pogotovo sitne artističke finese izgledale kao bezsmislene tričarije i sve te predratne borbe kao mlaćenje prazne slame dokonih bel-esprita. U gigantskomu rvanju, gdje su se carstva rušila, i borci za najsuprotnije ideale mogli su

prolazno biti saveznici, i iste rieči različitim su ljudima drugo značile, a mnogi su se i sviestno pritajili, jer nisu znali, kako će se stvari razviti, dok je druge opet zaniela struja onamo, kamo nisu ni smjerali poći. Nova strujanja, koja su sada nastajala, bila su u svomu razvoju suviše složena, a da bi se u jednostavnoj poviestnoj shemi dala podpuno i izpravno prikazati. Bilo je tu mnogo kolebanja, mnogo susreta raznovrstnih elemenata na istoj liniji, mnogo mimoilaženja i razilaženja, mnogo dima bez vatre, a i mnogo bengalske vatre. Kad je strašno rvanje prestalo, i kad je trebalo napraviti obračun, vidjelo se, da su računi zamršeniji, nego što je izgledalo. Preko dva decenija trajalo je to natezanje oko obračunavanja, a da nije svršilo pozitivnim rezultatom. Konačno je postalo jasno, da prvi svršetak i nije bio svršetak, da sklopljeni mir i nije bio mir, nego da je cielo to razdoblje od dva decenija bilo samo stanka za predah, da se opet nastavi težko i krvavo razračunavanje oružjem.

170. Umjetnost 20. stoljeća počela se odvraćati od impresionizma, kao što i od naturalizma i uobće od prikazivanja ćutilne realnosti. Mjesto da se iznosi dojam (impresija), kojim vanjski sviet djeluje na našu nutrinju, traži se izraz (ekspresija) unutarnjega duševnoga života, i stvara se »duhovna umjetnost« s abstraktnim izražajnim sredstvima; slikari prelaze preko perspektive, naglašuje se boja i linija. Tako nastaje ekspresionizam, koji ima različite ogranke: *kubizam,* (u Francuzkoj nadovezuje na Cézannea), koji svodi sve oblike na osnovna tjelesa: kocku, kuglu ili valjak (Picasso, Léger, Bracque); *futurizam* (u Italiji), koji nastoji dati dinamiku pokreta, što često znači igru bojadisanih linija bez reprodukcije tiela (Boccioni, Carra, Russolo, Severini); *ekspresionizam* u užem smislu (u Njemačkoj, nadovezuje na van Gogha), koji se odlučno bori protiv impresionizma (münchenska grupa oko »Der blaue Reiter«, drezdensko-berlinska oko »Die Brücke«, Austrijanac Kokoschka); te *konstruktivizam,* koji gradi slike u strogim formama poput arhitekture (Willy Baumeister); on je utjecao na razvoj »nove stvarnosti« (»die neue Sachlichkeit«), koja je nasljednica ekspresionizma i prvi izraz novog, »idealističkog« realizma u umjetnosti.

Analogno tomu razvilo se shvaćanje umjetničkih zadataka i u književnosti. Zadaća umjetnosti, usmjerene na vječnost — po shvaćanju književnika ekspresionista — nije iznošenje mnogostrukosti doživljaja, raznolikosti duševnih razpoloženja, nego jednog jedinog velikog čuvstva, koje kulminira u ekstazi i čovjeka oslobađa podpuno od svakidašnjosti njegove okoline. Ta ekstaza uvjetuje i posebni jezični stil, koji poput ekspresionističkog slikarstva radi sa živim (grell) bojama i konačno prelazi preko svih gramatičkih pravila, tako da jezik na kraju krajeva postaje još jedva razumljivo mucanje; drama i pripoviest razpadaju se u slike, koje djeluju samo kao vizije neizmjerno uzbuđenog umjetnikovog duha; pjesma izgleda kao djetinje tepanje (»dadaizam«).

Njemački književni povjestničari ističu četiri komponente *ekspresionizma* (to je ime novog književnog nastojanja u Njemačkoj) u književnosti: aktivističku, primitivističku, gotsku i baroknu, kod čega prvoj svakako pripada najvažnije mjesto. Aktivizam znači ponovno prihvaćanje prosvjetiteljskih teorija: kritiku suvremene civilizacije i birokratizma, spojenu s težnjom za srećom čovječanstva. Iz toga se rađa pacifizam, antikapitalizam, čovjekoljubivost, težnja za jednakopravnošću (mjesto nekadanje »jednakosti«) i za primitivnošću staroga čovječanstva. S time je u vezi težnja za jednostavnošću i mudrošću dalekih, egzotičnih naroda: Kine, Indije, Perzije. Otuđujući se hladnom i smirenom klasicizmu, mnogi pisci teže za velikim kulturnim razdobljima u prošlosti Evrope, koja su, po njihovu shvaćanju, stajala pred sličnim pitanjima kao i sadašnjica: u gotsko doba došlo je do sukoba zapada s iztokom i rodila se težnja za dalekim i stranim, a u barok padaju početci mehanizacije i kapitalističke organizacije družtva. Ideali, za kojima se teži, jesu: *uklanjanje nasilja* u međusobnim životnim odnosima ljudi i *oslobađanje pojedinca od mehanizacije*. Putevi, koji do tih ideala vode, različiti su, već prema shvaćanju pojedinih pisaca: radikalni demokratizam i radikalni socializam, anarhizam i komunizam, pacifizam i antimilitarizam. Uzevši u obzir bezbrojne prisilne organizacije i dužnosti, što ih je ljudima rat bio nametao, razumljivo je, da su militarizmu i kapitalizmu namienjeni glavni udarci. Značajna je za ekspresionizam vjera, da će se promjenama družtvene organizacije, ili bar razbijanjem postojeće organizacije, kao i uklanjanjem mehanizacije, utemeljiti čovjekova sloboda. »Nije slučaj, da u tom smjeru aktivističkog ekspresionizma nastaju svi oni malograđanski tipovi na pozornici i u romanu, koji, iznenada oslobođeni spona, izjure iz prisiljenosti svoga zvanja, svoga filistarskoga bitka, da se biesno bace u more zločina, erotike, nemirâ i mukâ, i da na koncu zapadnu u nihilizam, kao kod Strindberga, ili — što je često vrlo mučno — da zatraže utočište i smirenost kod božanstva« (Georg Kaiser, Ernst Toller, Karl Sternheim, Leonhard Frank i dr.). Naročito se primitivistički ekspresionisti, tragajući za praosjećajima, obraćaju i metafizici, pa čak i teologiji; po njima nije mehanizacija u stvari kriva propasti duše, nego čovjekov odpad od Boga, od duševnosti, od prirođene primitivne moralnosti. Sve ove različite faze i nianse ekspresionizma, uključivši i prielazno stanje »nove stvarnosti« zove novija njemačka književna poviest »Uberrealismus« (nadrealizam), što treba lučiti od francuzkoga »surréalisme«, koji nadovezuje na Larbaudovu pjesničku generaciju »nesviestnoga« (l' inconscinet) i nastoji izraziti »bilo riečima bilo pismom zbiljsko funkcioniranje misli« (André Breton).

Protiv ekspresionizma diže se struja *modernog objektivizma,* koji se (prema jednoj izložbi u Mannheimu g. 1925.) u početku prozvao *»novom stvarnošću«.* On se vraća jasnom prikazivanju predmeta, a zajedničko mu je s konstruktivizmom: stroga formalna razdioba slike, oštrina crtanja, izticanje plastičnosti u prostoru i jasno polaganje boja, koje su, u protivnosti s ekspresionizmom, mirne i

šture. I književnost postaje i oblikom i sadržajem stvarnija, jednostavnija i produbljenija. Protiv umjetnog primitivizma, kao i protiv čitave negativne, nihilističke »asfaltne literature« (koja ide samo za tim, da zadovolji senzacijâ željnu publiku velegradskog asfalta), stala se dizati opozicija još novije generacije, kojoj je ideal *pročišćeni realizam.* Taj pozitivni *neorealizam* teži za umjetnošću, koja bi se, sviestna odgovornosti prema narodnoj zajednici, ozbiljno zabavila problemima sadašnjice; nije joj cilj da vrši žučljivu kritiku suvremenih prilika, nego da nađe duboku unutarnju vezu pjesnika s njegovim narodom, i da narodu pomogne u traženju njegove bitnosti i poviestne zadaće; a uz to da obradi sva glavna pitanja, koja su briga suvremenog čovjeka.

171. Već za trajanja prvoga svjetskoga rata javljali su se prvi nezadovoljnici u književnosti. Više nadovezujući na način Janka Polić Kamova (v. § 164.), osjećajući se nekim »prokletim pjesnikom« (poète maudit), neizgrađen podpuno ni u kojem smjeru, pod utjecajem lektire velikih evropskih književnika (Baudelaire, Dostojevski, Przybyszewski), iznio je svoje duševne lomove i stradanja u svojim djelima ULDERIKO DONANINI (1894-1923.). Za vrieme rata svršava filozofiju; mobiliziran, glumi luđaka; vodi život pun eksces̑a, dolazi u ludnicu i umire od sušice. — Djela su mu izlazila ovim redom: *Lude priče* (novele, g. 1915.), *Sablasti* (roman, 1916.), *Vijavice* (roman, 1917.), *Kamena s ramena* (feljtoni i kritike, g. 1917.), *Bezdan* (Drama, 1919.), *Igračka oluje* (drama, 1920.), *Kroz šibe* (roman, 1921.), *Bauk* (novele, 1922.). U »Savremeniku« izišla mu je veća novela *Dunja* (1920.), a u »Kritici« drama *Gogoljeva smrt* (1921.). Izdavao je vlastiti list »Kokot« (1916-1918.). Djela su mu autobiografskog značaja, često puna snažnih stranica. Iako nejednoličan i neizjednačen u stilu, po dinamici iznošenja svoje nutarnjosti pripada među prve književnike ekspresionizma u Hrvatskoj.

S Donadinijem je neko vrieme drugovao, zanosio se i borio za novi umjetnički stil ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (1898 - 1925.), književnik i novinar, koji se težko uzdržavao perom i umr'o od sušice. Pokretao je književne listove (»Vijavica« 1917., »Juriš« 1919., »Književnik« 1924-1925.), u kojima se borio za novo književno stvaranje, koje će dati smisao i sadržaj novoj kulturi, jer je stara dotrajala. »Mi puštamo svoje doživljaje, da se našom snagom stvarača ovaplote u forme, koje su njihovo pravo lice. Stoga za nas ne postoji ništa drugo, osim ono, što je potreba, da izraz bude pravi. Ne postoje nikakve razporedi gramatike ili sintakse... Mi ćemo se, ako treba, izražavati tako, da nitko ne će moći da nađe ikakvu uspomenu na kakvu gramatiku ili kakvu sintaksu ili kakav t. zv. onaj stil. Mi ćemo, ako treba, zavrištati u neartikulovanim glasovima kao životinje« (»Juriš«, 1919., sv. 1. str. 5.). Ideje su Šimićeve posve u duhu ekspresionizma, a »Vijavica« se može smatrati prvim ekspresionističkim listom u Hrvatskoj. U tom je stilu njegova knjiga pjesama *Preobraženja* (1920.). Surađivao je gotovo u svima književnim listovima onoga vremena, i u nekim novinama. Proučavao je suvremene evropske

književne pojave, pa je ozbiljnošću svojih referata i članaka stekao doskora velik ugled u književnim redovima. O priznatim starijim književnicima izriče dosta oštre sudove. Stvara svoj lični, sažeti stil lirike, u slobodnom stihu, koja je puna iskrenosti i snage, a svojom konciznošću još potresnije djeluje. Utjecao je mnogo na izgradnju stila i način izražaja mlađih suvremenih pjesnika (na pr. Tadijanovića). Matica Hrvatska izdala mu je posmrtno *Izabrane pjesme* (1933.). — Njegov suradnik GUSTAV KRKLEĆ (r. 1899.) pošao je u svojoj lirici tragom Rilkeovim; piše i drame i novele. Živio je i radio većinom izvan hrvatske književne sredine (*Lirika,* 1919., *Srebrna cesta,* 1921., *Nove pjesme,* 1923., *Ljubav ptica,* 1926., *Izlet u nebo,* 1928.). — Šimićev mlađi brat STANISLAV ŠIMIĆ (rođ. 1904.) nastoji da ozbiljno prouči pojave svjetske književnosti, osobito njemačke, i da si stvori samostalan sud o hrvatskom književnom stvaranju (*Dalekozor duha,* 1937.). Stanko Šimić je i pjesnik-satirik u naturalističkom stilu.

Glavni je predstavnik ekspresionizma i središnja hrvatska književna ličnost iza svjetskoga rata pa sve do sredine tridesetih godina MIROSLAV KRLEŽA (r. 1893.), koji, svršivši kadetsku školu u Pečuhu i Ludoviceum u Budimpešti, nije ušao u javnu službu, nego se posvetio podpuno književnomu radu. Taj je rad neobično plodan i mnogostruk: pjesnički, dramski, pripovjedački, esejistički, kritički, polemički, urednički i publicistički. Sav je u znaku ekspresionističkog aktivizma. Formalni početak ekspresionizma može se kod Hrvata datirati godinom 1917., kad je A. B. Šimić pokrenuo list »Vijavicu«, i kad su izašle dvie Krležine knjige: *Pan* i *Tri simfonije.* »To je snažna slika o rvanju Pana s Bogom, koja se, prema atomizirajućoj tehnici ekspresionizma razpada u bezbrojne pojedinačne sličice, kojima čuvstveni sadržaj i plastika znači čitavo odkrivenje najintenzivnijih senzacija« (Lj. Maraković). U »Plamenu«, listu, što ga je pokrenuo godine 1919. (izašlo 15 brojeva), obara se na »hrvatsku književnu laž«: niti je takozvani preporod preporodio hrvatski narod (onaj gornji sloj inteligencije Krleži ne znači narod), koji i dalje čami u robstvu, jer »biti Hrvatom i ne znači drugo nego osjetiti, kako te crnožuti car proždire«; niti je Moderna, koja je htjela da otvori široke horizonte, uspjela; ona je »danas jedan... stari plesnivi magazin prenatrpan gnjilim voćem«. »Sve to, što se danas zove hrvatska književnost, jedna je ornamentalna tapeta... Što će nama danas pesme o propaloj renesansnoj legendi na Jadranu, kad nam gori nad glavom?« Traži se novi smisao života i zadaća književnosti, traži se »životna emocija primarna i silna«, iznad sredovječnog nacionalizma, a tu će donieti »Spasonosni«, koji će nadsvoditi antitezu Vizanta i Rima, gigantski sukob Azije i Evrope te »borbu bede i bogatstva, i u pomirenju rešiti prvi preduvjet, da Čovečanstvo na ovoj krvavoj planeti odkrije Dobro i Lepo« (»Plamen«, br. 1.: »Hrvatska književna laž«). Osvrćući se na to stanovište, četiri godine kasnije, Krleža veli: »U junačko i homersko doba onih dana, u vreme uličnih barikadnih bojeva, kada su lajale na šetalištima i trgovima mitraljeze,

i kada su bankovni tresori izgledali kao obsjednute tvrđave, mi smo se sa svim našim simpatijama stavili na stranu sankilota i robova u dubokome uverenju, da ako njihova klasna mržnja nepravde i nasilja nije ona nepresušna eneržija, na kojoj treba konstruirati turbine i motore napredka, da onda uobšte nema izgleda u izlazak iz ovoga haosa« (»Književna republika«, 1923. br. 1., str. 39.). To gledanje ostalo je u suštini značajno za sav obsežan Krležin književni rad, kao i za listove, što ih je kasnije pokretao (»Književna Republika« 1923-1927., »Danas« 1934., »Pečat« 1939-40.). Taj književni rad obuhvaća više knjiga pjesama: *Pjesme* I. i II. (1918.), III. (1919.), *Lirika* 1919., sabrane kasnije u *Knjizi lirike* (1932.); ovamo idu i *Pan* i *Tri simfonije* (1917.) te *Balade Petrice Kerempuha* (1936.). Novele pripoviesti i romani izašli su u knjigama: *Tri kavalira gospođice Melanije* (god. 1920.), *Magyar királyi honvéd novela* (1921.), *Hrvatski Bog Mars* (1922.), *Vražji otok* (1924.), *Povratak Filipa Latinovića* (1932.), *Hiljadu i jedna smrt* (1933.). Uz to ima i knjiga *Eseja* (1932.), polemičko djelo *Moj obračun s njima* (1932.) i dr. Najznačajniji je Krležin književni rad na drami, koja je uobće najizrazitija književna vrsta ekspresionizma. Već prvi radovi imaju dialožki oblik (među njima i *Hrvatska rapsodija*, 1918.), a tek kasnije su izdane u knjizi dramske *Legende* (g. 1933.), koje su nastale deset do dvadeset godina ranije (*Legenda* i *Maskerata*, 1913., *Kraljevo*, 1915., *Kristofor Kolumbo*, 1917., *Michelangelo Buanarotti*, g. 1918., *Adam i Eva*, 1922.). U ranijim je godinama vodio težku borbu za prikazivanje svojih drama: *Galicija* je skinuta s repertoara na dan premiere (30. XII. 1920.); s mnogo uspjeha prikazivane su: *Golgota* (1922.), *Vučjak* (1923.), pa *Michelangelo Buanarotti* (1925.) i *Adam i Eva* (1925.). Najveći uspjeh imao je sa svojim dramama iz ciklusa »Glembajevi«: *Gospoda Glembajevi* (1928.), *U agoniji* (1928.) i *Leda* (sve izašlo u knjizi *Glembajevi*, 1932.), koje već prelaze iz okvira ekspresionizma u socialnu i psiholožku analizu »nove stvarnosti«. U novelama, dramama i fragmentima o Glembajevima iznesena je karakteristična ekspresionistička tema: razsap jedne građanske porodice, obogatjele na nepošteni i zločinački način, kojoj suvremeni potomci svršavaju u zločinu, samoubojstvu i ludilu.

Ostali dramatičari ekspresionizma bili su: JOSIP KULUNDŽIĆ (r. 1899.: *Ponoć, Škorpion, Misteriozni Kamić*), KALMAN MESARIĆ (r. 1897.: *Kozmički žongleri;* kasnije: *Joco Udmanić, I u našem gradu, Poslovne tajne* i dr.), TOMISLAV PRPIĆ (r. 1898.: *Kristuš na cesti;* lirika: *Modri časovi, Madona Bistrica*), TITO STROZZI (r. 1892.: *Iztočni grieh, Ecce homo* i dr.), AHMED MURADBEGOVIĆ (r. 1898.: *Biesno pseto, Mlinar Andrija;* kasnije piše komade iz bosanskog života i hrvatske prošlosti). Ovamo idu i kasnije drame Kosorove (*Žena, Rotonda,* i dr. v. § 157.), pa i njegov roman *Razvrat*, kao i roman STANKA TOMAŠIĆA (rođ. 1893.) *Salon milostive Kle* (1930.), te neka djela Augusta Cesarca (1893-1941.), Stevana Galogaže (r. 1893., ur. »Kritike«, »Vedrine« i »Literature«) i dr.

»Eminentno vizuelna i sva prožeta intenzivnim lirizmom ta dramatika stvara neodoljiv dojam na pozornici, ali je njezin konačni rezultat neobično pesimističan, tragičan, sumoran«, veli o ekspresionističkoj drami Ljubomir Maraković, a o samom pokretu izriče ovaj sud: »Ekspresionizam je... poezija akcije, barem zahtievane, očekivane — i zato je najjači u drami, koja znači konkretnu, vidnu radnju. Ali se konačno razplinuo u hiperboličnosti svojih programatskih proklamacijâ i manifestâ, u nabujalosti svoje latentne dinamike, koja se nasukala na prozaičnoj normalizaciji prilika i na razočaranju revolucionarnih neuspjeha«. (Obzorova »Spomen-knjiga«, 1935., str. 132.).

172. Sa sređivanjem, makar i površnim, poslijeratnih prilika dolazilo je i smirivanje u književnosti. Nakon kričave i nebolomne patetike ekspresionizma, koja je gospodovala manje od jednog desetljeća u našoj književnosti, došlo je do mirnijega zagledanja u suvremenu stvarnost i u probleme, što ih je ona sadržavala. Borbeniji elementi prikloniše se t. zv. socialnoj (družtvenoj) književnosti, a kontemplativnije naravi žaroniše u probleme duše i posvetiše se više detaljnoj psiholožkoj analizi.

Takvo razpoloženje bilo je manje podesno za razvitak drame, ali je pogodovalo lirici i novelistici. Uz to treba imati na umu, da su osim mladih književnika još uviek bili vrlo aktivni pisci predratne generacije, koji su ekspresionizam i onako smatrali prolaznom nastranošću, pa je novo stvarno prilaženje suvremenim problemima pogodovalo njihovim sklonostima za realizam još iz ranijih vremena.

Iako d r a m a uzmiče, ipak još uviek prvenstvo u toj djelatnosti nosi Miroslav Krleža, donoseći poraznu analizu družtva i njegovih moralnih kvaliteta. I Milan Begović je plodan dramatik, koji se znade prilagoditi shvaćanju vremena i ukusu publike. Širim krugovima obraća se obilna dramska proizvodnja GENE SENEČIĆA (r. 1907.), koja je svojim popularnim temama i ne predubokim psihologiziranjem s nešto sentimentalnosti našla dosta odziva kod obćinstva (*A. G. M.*, 1934.; *Ferdinand*, 1936.; *Slučaj s ulice*, 1937.; *Radnički dol*, 1938.; *Neobičan čovjek*, 1939.), dok se više psiholožkim i političkim pitanjima bavi MIROSLAV FELDMAN (r. 1899.: *Zec*, 1933., *U pozadini*, 1939. i dr.), koji se iztaknuo i kao lirik.

L i r i k a je doživjela svoj najljepši procvat u ovom razdoblju, i njome Hrvati mogu ući podpuno dostojno u okvir evropske književnosti. Vjerni ostaju tradicionalnoj tehnici stiha i rime pjesnici starije generacije (Domjanić, Nazor, Begović, Wiesner, Tin Ujević) i oni rođeni podkraj stoljeća (G. Krklec, r. 1899., M. Feldman, r. 1899., L. Perković, r. 1900., i Vj. Majer, r. 1900.), kao i neki mlađi, među kojima se osobito iztiče kristalno jasni i muzikalni pjesnik hrvatskih čežnja DOBRIŠA CESARIĆ (r. 1902.: *Lirika* 1931., *Spasena svietla* 1938., *Izabrani stihovi* 1942.), zatim Vlado Vlaisavljević (1901-1943.), i dr. U slobodnom stihu, koji

kadkada djeluje kao ritmička proza, pjeva DRAGUTIN TADIJANOVIĆ (r. 1905.: *Lirika,* 1931., *Sunce nad oranicama,* 1933., *Pepeo srdca,* 1936., *Dani djetinjstva,* 1937. i sabrane pjesme *Tuga zemlje,* 1942.), pjesnik nostalgije za selom i tuge za zemljom, iz koje je izčupan, a da se nikad nije uspio srasti s tlom grada, na koje je presađen. Slobodnim se stihom služe (a gdjekoji kadkada i vezanim): pjesnik mora Antun Bonifačić (r. 1901.), pjesnik nostalgije i uspomenâ Frano Alfirević (rođ. 1903.), pjesnik razpoloženjâ u egzotičnim okvirima Slavko Batušić (r. 1902.), pjesnik dekadentno bolnih, muzikalnih stihova s mnogo artističkog osjećaja Vladislav Kušan (r. 1904.), pjesnik intimne topline Vladimir Kovačić (r. 1907.), pjesnik razpoloženja i prirode Marijan Matijašević (r. 1910.) i Olinko Delorko (r. 1910.), pjesnik substilnih niansa i modernih nastrojenja uokvirenih u starinsku formu. Pjesnik u stilu francuzkog »surréalisme« i talijanskih »ermetici« je Drago Ivanišević (r. 1907.). U obilju najmlađih iztaknuli su se: Josip Velebit (r. 1911.), Vinko Nikolić (r. 1912.), Ivan Goran Kovačić (1913 - 1943.), Antun Nizeteo (r. 1913.), Radovan Žilić (r. 1913.) i Vinko Kos (r. 1914.). Katolički su pjesnici: Cvite Škarpa (r. 1898.), Ivo Horvat (r. 1903.), Đuro Sudeta (1903 - 1927., v. § 165.), Nikola Šop (r. 1904.: *Pjesma siromašnog sina* 1926., *Notturno* 1928., *Isus i moja sjena* 1934., *Od ranih do kasnih pietlova* 1939.), Jeronim Korner (r. 1909.), i dr. Regionalisti su: čakavci Mate Balota (r. 1898.), Pere Ljubić (r. 1901.) i Drago Gervais (r. 1904.), te kajkavci Tomislav Prpić (r. 1898.) i Nikola Pavić (r. 1898.), i dr.

R o m a n i n o v e l a također donose umjetnički vrlo vriednih i za hrvatski život značajnih stvari. Osim Nehajevljeva romana *Vuci* (1937.), Begovićevih novela, Nazorovih pripoviesti i nekih manje važnih djela pisaca starije generacije, nekadanje Moderne, dolaze u ovo doba do izražaja i neki pisci srednje generacije: Đuro Vilović, Stjepko Trontl, Slavko Kolar i naročito Mile Budak. U trećem deceniju najviše spominjano ime uz Krležu bilo je ĐURO VILOVIĆ (r. 1889.), koji izpočetka tapa tragom Hamsunovim, a izlazi na glas time, što je prvi unio u našu književnost Međimurje, ocrtavši vjerno i s izvrstnim poentama njegovu atmosferu. Ali i drugi hrvatski krajevi i tipovi obrađeni su u Vilovićevim novelama i romanima, naročito hrvatski jug. (*Međimurje, Tri sata, Zagaljeni životi,* 1923., *Mandorlato,* 1924., *Hrvatski sjever i jug,* 1930., *Majstor duša, Zvono je oplakalo djevicu,* 1938.). — Skromno je opet ušao u književnost, nakon duge stanke iza mladenačkih pokušaja, STJEPKO TRONTL (r. 1887.) svojim zrelim novelama sa starinskom patinom (*Nevidljivi Tone, Pet cigareta),* i osjećajnom lirikom punom finih zapažanja (*Kaleidoskop,* 1942.). — Sasvim posebno mjesto ide SLAVKA KOLARA (r. 1891.), nasmijanog crtača našeg seoskog i malogradskog života, punog vedrog i peckavog humora, s osjećanjem za ljudske slabosti, koji i kod iznošenja tužnih životnih strana znade naći dirljivu ljudsku notu, koja pokazuje razumievanje, a s njime i praštanje. Kolarov je sočni i mirni stil održao pobjedu nad svim peripetijama književnih škola i ukusâ, i njegove su knjige ostale trajno omiljela lektira

hrvatskog obćinstva. (*Nasmijane pripoviesti,* 1917., *Ili jesmo ili nismo,* 1933., 2. izd. 1942., *Mi smo za pravicu,* 1936. i 1942., *Perom i drljačom,* 1938.).

Na pragu četvrtog decenija ovog stoljeća vraća se u književnost i MILE BUDAK (r. 1889.), rodom Ličanin, zvanjem odvjetnik, nekada urednik «Mlade Hrvatske« (v. § 151.), uviek iztaknuti pravaš i politički čovjek. Njegova popularnost prva je uspjela potisnuti u pozadinu Miroslava Krležu. Zabavljen zvanjem i javnim poslovima nije dospio na pisanje, sve dok mu diktatura g. 1929. nije dala dovoljno slobodna vremena, zatvorivši ga bez iztrage. Zato god. 1930. provaljuje upravo orkanskom snagom u književnost i izdaje svake godine po jednu knjigu. (*Pod gorom,* ličke priče, 1930.; *Razpeće,* zapisci jednog malog intelektualca, 1931.; *Na ponorima,* roman 1932.; *Opanci dida Vidurine,* ličke novele, 1933.). Dne 7. lipnja 1932. doživljava pokušaj atentata, koji međutim nije uspio da bude smrtan. Nakon ozdravljenja polazi u emigraciju, odakle se vraća 1938., pokreće tjednik »Hrvatski Narod« i organizira ustaški pokret. Uza sve to dospieva napisati svoje najznamenitije književno djelo, veliki roman od preko 800 stranica, *Ognjište* (4 sv., 1938.). Iste godine izdaje mu Matica Hrvatska i roman *Direktor Križanić.* Odmah zatim izlaze: *Razcvjetana trešnja* (roman, 4 sv. 1939.), *Na veliki petak* (pripoviedke, 1939.), *Musinka* (posebno poglavlje romana »Ognjište«, 1941.), *Ratno roblje* (albanski križni put austrougarskih zarobljenih častnika, 2 sv. 1941.), *Na vulkanima* (2 sv., 1941.) i *San o sreći* (stara priča za nova pokoljenja, 2 sv., g. 1942.). Godine 1941. postaje Budak ministrom nastave, zatim poslanikom N. D. H. u Berlinu, a 1943. ministrom vanjskih poslova. — Budakove ličke novele u stvari su samo studije za »Ognjište«, koje ostaje glavno djelo Budakovo i jedan od najboljih romana hrvatske književnosti uobće. Tu je Budak ostvario težnju novije svjetske književnosti, da pisac u djelu pokaže rasne i psihičke osobine svoga naroda i svoju povezanost s narodom. Budakovo djelo nije razumska konstrukcija pomno proučenih detalja (kao Reymontovi »Seljaci«), nego je intuitivno uživljavanje i dozivanje u sjećanje dojmova iz najranijeg djetinjstva. U »Ognjištu« je nezaboravno prikazan čitav duhovni i tjelesni život ličkoga seljaka u svoj njegovoj praiskonskoj snazi i dinamici, sa svim svietlim i tamnim stranama, a naročito u onoj nagonskoj, bezbrojnim generacijama nasljeđivanoj težnji, da se ne utrne ognjište, da se ne prekine kontinuitet obitelji. Pisac je ovim djelom postigao najviši ideal realizma, podpuno objektivno iznošenje predmeta, bez ikakve sjene uplitanja piščeve ličnosti. U drugim je djelima iznesen i gradski život (»Direktor Križanić«, »Razcvjetana trešnja«, »San o sreći«); tako je njegov niz snažnih likova obogaćen novom galerijom nezaboravnih tipova iz gradske sredine. Na taj je način Budak stvaralac likova, koji pomalo ulaze u sviest hrvatskoga obćinstva i postaju sastavnim dielom njegova duhovnoga života — baš kao i lica velikih klasika Shakespearea ili Molièrea u njihovu narodu. Tako se i Budak uzdiže u redove hrvatskih klasika te u mnogim prievodima postaje tumač hrvatske duše pred stra-

nim svietom, kojemu nažalost ipak nije dana mogućnost, da uživa još i u bogatom i jedrom narodnom jeziku Budakovu.

I mlađa književna generacija dala je niz vrlo dobrih pripovjedača. Dok LUKA PERKOVIĆ (r. 1900.), koji je i nježan lirik, donosi subtilna opažanja i uspjele slike iz života, osobito seoskoga, kadšto prelivene tugom, u najsvjetlijoj realističkoj tradiciji (*Novele,* 1935.), dotle ANTUN BONIFAČIĆ (r. 1901.) zalazi u pitanja obćeg političkog i gospodarskog značenja (*Krv majke zemlje,* 1935., *Mladice,* 1938.). — VJEKOSLAV MAJER (r. 1900.), pjesnik više knjigâ pjesama, u kojima pored topline i nježnosti ima i jakih socialnih motiva, iznosi u svojoj prozi s blagim humorom i dobroćudno život zagrebačkih malograđana (*Pepić u vremenu i prostoru,* 1935. i 1936., *Život puža,* 1938., *Dnevnik Očenašeka* g. 1938.). — SLAVKO BATUŠIĆ (r. 1902.) izrazuje u svojim djelima senzacije putovanja, imaginarnog i realnog, jakom ličnom notom (Pripoviesti: *Čuda i čarolije,* 1931.; romani: *Na dragom tragu,* 1932. i *Argonauti,* 1936.; putopisi: *Kroz zapadne zemlje i gradove,* 1932., *Od Kandije do Hammerfesta,* 1937., *Od Siene do Haarlema,* 1941.; drama: *Komorni trio,* 1938.; lirika: *23 pjesme,* 1938.). — VJEKOSLAV KALEB (r. 1905.) prikazuje posebnim tugaljivim humorom dojmove nekih običnih doživljaja, gledane pod neobičnim vidnim kutom; u dušu seljaku je ušao možda najdublje od svih naših mladih pisaca (*Na kamenju,* 1940., *Izvan stvari,* 1942.). — IVAN SOFTA (r. 1906.) samouk pisac, izišao iz redova manualnih radnika, prikazuje ratne i poslijeratne prilike u Hercegovini s jakom socialnom i nacionalnom notom (*Na cesti,* 1936., *Dani jada i glada* 1937., *Nemirni mir,* 1940.). — ALIJA NAMETAK (r. 1906.) prikazuje život bosanskih muslimana (*Bajram žrtava,* 1931., *Dobri Bošnjani,* 1937., *Za obraz,* 1942.), dok MILA MIHOLJEVIĆ (r. 1898.) iznosi život slavonskog sela, a naročito seljačke žene, Primorke i Slavonke (*Na njivama,* 1937., *Za svietlom* 1941.), a MARKO ČOVIĆ (r. 1915.) život bačkih Hrvata (*Žito zove,* 1941.). — IVO KOZARČANIN (1911-1941.) nesretno je zaglavio prije nego je dospio izgraditi svoju književnu ličnost; pored novela (*Mati čeka,* 1934., *Tihi putovi,* 1939.) i romanâ (*Tuđa žena,* 1937., *Sam čovjek,* 1937.) pisao je i pjesme (*Sviram u sviralu,* 1935., *Mrtve oči,* 1938.), u kojima se opajao riečima »o krvi, o mraku, kišama, provincijskoj tuzi, ljudskoj mržnji, maglama i mrtvacima«. — Među ostalim pripovjedačima iztaknuli su se: Stjepan Mihalić (*Zapaljena krv,* 1933., *Rakovac u Vinovrhu,* 1939.), Jure Pavičić, Mara Švel, Zlatko Milković (biografijski romani), Zdenka Seunik-Jušić, Ante Dean i drugi. — Kao mlađi književni kritik i pisac književno-poviestnih članaka iztaknuo se svojim zrelim i pronicavim sudom nažalost prerano preminuli JOSIP BOGNER (1906-1936.), koji je osobitu pažnju posvećivao novijoj književnosti.

I najmlađa nacionalistička generacija izstupila je skupno u književnosti *Almanahom hrvatskih sveučilištaraca* (Z. 1938.) i *Lirikom hrvatskih sveučilištaraca* (Z. 1939.); u toj knjizi lirike, prema riečima urednika M. Čovića, zastupano je

»preko dvadeset mladih ljudi iz jedne generacije, (najstariji je rođen 1911., a najmlađi 1920.!), u glavnom ratna godišta«. Među imenima, koja su u tim zbornicima zastupana, postala su javnosti već poznatija: Stjepan Jakševac, Nada Kesterčanek, Vinko Kos, Stanko Vitković, Radovan Latković, Tias Mortiđija, Mladen Bošnjak, Franjo Nevistić, Vilko Rieger, pa Marko Čović i već pokojni Aleksandar Kokić. Kao treća knjiga izišao je, već u novoj državi, *Zbornik hrvatskih sveučilištaraca* (Z. 1942.), gdje se susrećemo opet s novim imenima mladih književnika. Kako je sada sve još u previranju i u stvaranju, ne može se dakako o radu najmlađe generacije dati već neki određeni sud, ali velika aktivnost, koju ona razvija, daje najbolje nade za budućnost hrvatske književnosti.

BIBLIOGRAFIJA I PREGLED SADRŽAJA

BIBLIOGRAFIJA

I. OBĆA DJELA

A. OBĆI PREGLEDI KNJIŽEVNOSTI I KNJIŽEVNIH RAZDOBLJA

V. Jagić, *Historija književnosti* naroda hrvatskoga i srpskoga. Knj. I. Staro doba. Z. 1867. (Od VII. do konca XIV. vieka).

Sime Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Rieka I. 1864., II. 1869.

Ivan Broz, *Crtice iz hrvatske književnosti.* M. H. Z. I. 1886., II. 1888.

Đuro Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske,* Z. 1898.

Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti.* Knj. I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. S uvodom V. Jagića o hrv. glagol. književnosti. M. H., Z. 1913. (Dodan obsežan »Pregled naučne literature«, 367—393.).

David Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske.* Z. I[1] 1914. (do preporoda, I[2] 1915., I[3] 1933.: dodana obširna bibliografija po abecedi stručnih pisaca, 574—597.); II/1 (od ilirskog pokreta do absolutizma) i II/2 (od romantizma do Moderne), Z. s. a.

Dragutin Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti.* (Do realizma 1880.) Z. 1919.; *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti,* M. H., Z. 1921.; *Srbocharvatská literatura.* (Praha) 1928. (Od Moderne dalje.)

Mate Ujević, *Hrvatska književnost.* Z. 1932.; *Plodovi uma i srca.* Hrv. čitanka za više razrede sred. škola. Treći dio: Hrv. književnost od narodnog preporoda do danas. Z. 1941. (Na kraju podatci o suvremenim književnicima: »Bilješke o piscima«).

B. PREGLEDI POKRAJINSKIH KNJIŽEVNOSTI

Ivan Kukuljević, *Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita.* Z. 1869.

Josip Forko, *Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII. stoljeću.* Osiek 1884—1888., 4. sv. (Pretiskano iz izvješća kr. velike realke).

Milorad Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku.* Knj. I. XVI. stoljeće. M. H., Z. 1902.

Branko Drechsler, *Slavonska književnost u XVIII. vijeku.* Studija. Z. 1907.

Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije.* M. H., Z. 1910.

Dragutin Prohaska, *Das kroatisch - serbische Schrifftum in Bosnien und der Herzegowina.* Von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert. Z. 1911.

Hamdija Kreševljaković, *Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni* od najstarijih vremena do danas. Sarajevo 1912.

Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti.* Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri (800—1890.). M. H., Z. 1936.

Tomo Matić, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije preporoda.* Z. 1942. (Uvod »Pogled na prosvjetni i književni rad u Slavoniji.«)

C. BIOGRAFIJSKA I BIBLIOGRAFIJSKA POMAGALA

Ivan Kukuljević, *Bibiliografia hrvatska. Dio prvi.* Tiskane knjige. Z. 1860.; *Bibliografia hrvatska. Dodatak k prvome dielu.* Tiskane knjige. Z. 1863.; *Bibliothèque sud-slave de J. K. à Agram.* Z. 1867.

Paul Jos. Šafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur.* Knj. I—III. Prag 1864/5. (Knj. II. Illirisches u. kroatisches Schriftentum).

G. Valentinelli, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro.* Z. 1855.; *Supplementi al saggio bibliografico della Dalm. e del Mont.* Z. 1862.; *Saggio di bibliografia istriana.* Kopar 1864.

Velimir Gaj, *Knjižnica Gajeva.* Ogled bibliografijskih studija. Z. 1875.

Szabó Károly és Hellebrant Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III-dik kötet. Budapest. I. 1896., II. 1898.

Nastavni Vjesnik, *Sadržaj knjiga I—XX.* (Z. 1912.).

Popis publikacija *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867—1935.* Z. 1935.

Joso L a k a t o š, *Hrvatska štampa 1789—1911.* (U knjizi: Jugoslovenska štampa. Referati i bibliografija. Beograd 1911.).

Simeone G l i u b i c h, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia.* Vienna 1856.

Milan G r l o v i ć, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća.* Sto i pedeset životopisa, slika i vlastoručnih podpisa. I—II. Z. 1898—1900.

Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925. (Z. 1925.).

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Ur. St. S t a n o j e v i ć I—IV. Z. 1928.

Ko je ko u Jugoslaviji? Z. 1928.

Leksikon Minerva. Ur. Gustav Š a m š a l o v i ć. Z. 1936.

Hrvatska enciklopedija. Izd. Hrv. izdav. bibliogr. zavod od g. 1941. Do kraja 1943. izišle knjige I—IV. (A—Dik).

D. ZBORNICI, POVREMENE PUBLIKACIJE I POMOĆNA DJELA IZ SUSJEDNIH PODRUČJA

a) Z b o r n i c i :

Bulićev zbornik (Strena Buliciana) Ur. M. A b r a m i ć i V. H o f f i l e r. Zagreb—Split 1924.

Zbornik Matice Hrvatske. O tisućoj godišnjici hrv. kraljevstva. Z. 1925.

Zbornik kralja Tomislava. U spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva. Izd. Jug. akad. znanosti i umjet. Z. 1925.

Šišićev zbornik (Mélanges Šišić). Zbornik naučnih radova F. Šišića povodom 60-godišnjice života. Ur. Grga N o v a k. Z. 1929.

Sveslavenski zbornik. Spomenica o tisućgodišnjici hrv. kraljevstva. Izd. Zajednica slav. društava u Zagrebu. Z. 1930.

Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti. (Mélanges Ragusains). M. R. o 70-oj godišnjici života. Dubrovnik 1931.

Italia e Croazia. R. Accademia d' Italia. Roma 1942.

b. P o v r e m e n e p u b l i k a c i j e:

Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. Ur. Fr. R a č k i, V. J a g i ć, J. T o r b a r. I—III. Z. 1864—1866.

Nastavni vjesnik. Časopis za srednje škole. Izlazi od g. 1893. (knj. I.) do 1907. (knj. XV.) u nakladi hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, a dalje kao glasilo Društva hrv. srednjošk. profesora. Od knjige XLVI. izišao je samo broj 1—5., knjiga XLVII. uobće nije izašla. a od knj. XLVIII. (god. 1939/40.) izlazi opet kao dvomjesečnik.

Narodna starina. Ur. Josip M a t a s o v i ć. Izlazi od g. 1922. u nejednakim vremenskim razmacima.

Croatia sacra. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata. Ur. Miroslav V a n i n o, D. I. Z. od g. 1931. dalje.

Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvat. krajevima. Ur. Miroslav V a n i n o D. I. Sarajevo od g. 1932.

P o v r e m e n a (serijska) i z d a n j a H r v. (Jug.) a k a d e m i j e znanosti i umjetnosti: *Rad* (izlazi od g. 1867. dalje), *Starine* (od g. 1869.), *Građa za povijest književnosti hrvatske* (od g. 1897.), *Zbornik za narodni život i običaje* (od g. 1896.), *Ljetopis* (od g. 1867.), *Bulletin international* (od g. 1932.).

I z d a n j a S r p s k e k r a l j e v s k e a k a d e m i j e: *Glas* (Drugi razred: Filološko-istoriske i filosofske nauke), od g. 1887.; *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda,* od g. 1902.

Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Ur. Pavle P o p o v i ć. Beograd, od g. 1921.

K n j i ž e v n i č a s o p i s i navedeni su u tekstu ove knjige.

c. R a z l i č i t a d j e l a:

Antun B a r a c, *Knjiga eseja.* Z. 1924. — *Članci o književnosti.* Z. 1935. — *Hrvatska književna kritika.* Z. 1938. — *Književnost i narod.* Z. 1941.

Mirko B r e y e r, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj.* Z. 1904. — *Südslavische Rara und Rarissima.* Eine empfindsame bibliophile Exkursion. Wien 1937. — *Aus der Frühzeit des kroatischen Buches.* Eine bibliographisch-bibliophile Auslese. Sonderabdruck a. d. Sammelbande »Die Kroaten«. Z. 1942. (Isto i francuzki: *Les débuts du livre croate.)*

B. B u d i s a v l j e v i ć Prijedorski, *Iz mojih uspomena* Z. 1918.

Vjekoslav K l a i ć, *Knjižarstvo u Hrvata.* Z. 1922.

Ivan K u k u l j e v i ć, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova.* Niz životopisa. M. H., Z. 1886.

Ljubomir M a r a k o v i ć, *Novi pripovjedači.* Kritičke studije i minijature. Z. 1929.

Vladimir M a ž u r a n i ć, *Prilozi za hrvatski pravno-povjestni rječnik,* 10 sv. i Dodatci. Akad., Z. 1908—1923.

Ante P e t r a v i ć, *Studije i potreti.* Z. 1905. — *Nove studije i portreti.* Osijek 1910. — *Treće studije i portreti.* Split 1917. — *Četvrte studije i potreti.* Split 1923. *Pete studije i portreti.* Z. 1935[1], 1937[2]. — *Iz primorske književnosti.* Beograd 1930.

Tade Smičiklas i Franjo Marković, *Matica Hrvatska od god. 1842. do god. 1892. Spomen-knjiga.* M. H., Z. 1892.

Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava. U vienac savila Matica Hrvatska. Z. 1900.

Arsen Wenzelides, *Književne studije.* Sarajevo 1918.

E. ANTOLOGIJE I VEĆE ZBIRKE PISACA

a. Domaće antologije:

Orsat Pocić, *Slavjanska antologija* iz rukopisnih dubrovačkih pjesnikah. Knjiga parva. U Beču 1844.

Ivan Kukuljević, *Pjesnici hrvatski XV. vieka.* Z. 1856.; *Pjesnici hrvatski XVI. vieka* I. Z. 1858.; II. Z. 1867.

August Šenoa, *Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srbskih.* Z. 1873.; *Antologija pjesničtva hrvatskoga i srbskoga, narodnoga i umjetnoga.* S uvodom o poetici. M. H., Z. 1876.

Hugo Badalić, *Hrvatska antologija.* Umjetno pjesničtvo starijega i novijega doba. M. H., Z. 1892.

Milan Rešetar, *Antologija dubrovačke lirike.* Biograd 1894.

Milan Ogrizović, *Hrvatski pripovjedači.* Z. 1907[1].; 1926[4]. (prir. i proš. I. Esih).

Ljubo Wiesner, *Hrvatska mlada lirika.* SHP 32. Z. 1914.

Mirko Deanović i Ante Petravić, *Antologija jugoslavenske lirike.* Split 1922.

David Bogdanović, *Antologija hrvatske lirike I. Stara hrvatska lirika.* Z. 1924.

Lirika šestorice. O. Delorko, I. Frol, V. Kovačić, M. Matijašević, B. Perović, D. Tadijanović. Z. 1931.

Lirika 1932. J. Hitrec, V. Jurčić, I. Kovačić. S predgovorom M. Hanžekovića. Z. 1932.

Dragutin Tadijanović i Olinko Delorko, *Hrvatska moderna lirika.* Z. 1933.

Lirika grude, I. Balentović, G. Cvitan, D. Čović, S. Hrastovec, J. Korner, K. Križanić, Z. Kuhar, I. Lendić, Z. Majtin, V. Nikolić. Z. 1934.

Slavko Ježić, *Sto godina hrvatske književnosti 1830—1930.* Z. 1934/5., 6 sv. (U zbirci: Noviji hrv. pisci, ur. — —):

I. Slavko Ježić, *Ilirska antologija.* Književni dokumenti hrvatskog preporoda. Z. 1934.

II. Slavko Ježić, *Prvi hrvatski pripovjedači iza preporoda 1850—1880.* Z. 1935.

III. Mihovil Kombol, *Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina.* Z. 1935.

IV. Ljubomir Maraković, *Moderni hrvatski pripovjedači.* Z. 1934.

V. Ljubomir Maraković, *Hrvatska književna kritika.* Z. 1935.

VI. Mihovil Kombol, *Antologija novije hrvatske lirike.* Z. 1934.

J. Jelenović i H. Petris, *Antologija nove čakavske lirike.* Z. 1934.

Marko Čović, *Lirika hrvatskih sveučilištaraca.* Z. 1939.

Sida Košutić i Vinko Nikolić, *Hrvatska majka u pjesmi.* Z. 1941.

Vinko Nikolić, *Hrvatska domovina.* Hrvatsko rodoljubno pjesništvo. Z. 1942.

Vinko Nikolić, *Između dva rata. Novija hrvatska lirika.* D. H. K., Z. 1942.

Tomo Matić, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije preporoda.* Z. 1942.

b. Na stranim jezicima:

(Jean Dayre), *Anthologie des conteurs croates 1880—1930.* Ed. Matica Hrvatska. Z. 1933.

Zlatko Gorjan, *Kroatische Dichtung.* Eine Auswahl moderner Lyrik in deutscher Übertragung. Verl. Matica Hrvatska. Z. 1933.

(Franz Hille), *Kroatische Novellen.* Wiener Verlagsgesellschaft 1842.

Vladimir Nazor, *Hrvatski pjesnici. Lirici croati.* Velzek, Zagreb 1942.

Luigi Salvini, *Poeti croati moderni,* Garzanti. Milano 1942. — *Il Melograno.* HIBZ, Zagreb 1942.

c. Zbirke pisaca:

Stari pisci hrvatski. Izdaje Hrvatska (prije Jugoslavenska) akademija znanosti i umjetnosti. Od g. 1869. do 1943. izašlo 27 knjiga kritičnih izdanja dubrovačko-dalmatinskih i slavonskih pisaca: 1. Marulić, 2. Menčetić, Držić, 3—4. Vetranić, 5. Dimitrović, Nalješković, 6. Hektorović, Lucić, 7. Marin Držić, 8. Nalješković; Čubranović, Pelegrinović, Mišetić (Jeđupke), 9. Gundulić, 10. Lukarević, 11. Bunić, Mažibradić, Burešić, 12—14. Palmotić, 15. Gleđević, 16. Zoranić, Sasin, Gučetić, 17. Baraković, 18. Ranjina, 19. Palmotić, 20. Crkvena prikazanja, 21. Zlatarić, 22. Kavanjin, 23. Relković, 24—25. Džordži (Đorđić), 26. Kanižlić, Ivanošić, Katančić, 27. Kačić.

Noviji hrvatski pisci. Urednik dr. Slavko Ježić. Izd. knjižara Minerva, 1931—1935. (Izišlo 35 knjiga: Djela Vjenceslava Novaka, 12 knj.; Djela Augusta Šenoe, 12 knj.; A. Šenoa:

Pjesme, prvo potpuno i krit. izdanje; Djela S. S. Kranjčevića, 4 knj.; Sto godina hrvatske književnosti, 6 knj.).

Suvremeni hrvatski pisci. Izd. Društvo hrvatskih književnika 1909—1938., 63 knjige. (*1909.:* 1. D. Šimunović: Mrkodol, 2. D. Domjanić: Pjesme, 3. M. Nehajev: Bieg, 4. J. Turić: Igra životom, 5. J. Kozarac: Male pripovijesti I.; *1910.:* 6. V. Lunaček: Četiri aktovke, 7. A. Kovačić: Sabrane pripovijesti, 8. B. Livadić: Novele, 9. V. Nazor: Lirika, 10. I. Vojnović: Novele, 11. F. Hrčić: Velika žrtva; *1911.:* 12. I. Kozarac: Gjuka Begović, 13. M. Bego: S mora, 14. M. Mistra: Dvije komedije, 15. V. Novak: Teški životi, 16. J. Kozarac: Male pripovijesti II.; *1912.:* 17. N. Andrijašević: Pripovijesti, 18. M. Begović: Vrelo, 19. S. S. Kranjčević: Pjesnička proza, 20. M. Šenoa: Kvarnerske pripovijesti, 21. M. Pogačić: Pjesme, 22. V. Lunaček: Ilirci, 23. J. Ivakić: Selo i varoš; *1913.:* 24. A. G. Matoš: Pečalba, 25. F. Galović: Začarano ogledalo, 26. S. Tucić: Golgota, 27. B. Livadić: Legenda o Amisu i Amilu, 28. A. Benešić: Anakreontika, 29. Z. Kveder: Jedanaest novela, 30. A. Kostelić: Oluje; *1914.:* 31. M. Lovinac: Purpurne noći, 32. Hrvatska mlada lirika, 33. M. Šenoa: Dialozi i dramoleti; *1915.:* 34. I. Velikanović: Srijemske priče, 35. V. Treščec: Novele, 36. B. Lovrić: Sveto proljeće; *1916.:* 37. P. Petrović: U naviljcima, 38. F. Mažuranić: Lišće i druga djela; *1917.:* 39. R. Nikolić: Djeca majke zemlje, 40. M. Krleža: Tri simfonije, 41. V. Car Emin: Starci, 42. M. Nikolić: Knjiga pjesama, 43. D. Domjanić: Kipci i popevke, 44. M. Košćina: Suor Maria Immacolata; *1918.:* 45. F. Horvat-Kiš: Nasmijani udesi, 46. P. Petrović: Pljusak, 47. S. Pandurović Okovani slogovi, 48. V. Korajac: Humoristička djela, 49. I. Vojnović: Geranium, 50. M. Crnjanski: Maska; *1919.:* 51. M. Mistra: Modri brijeg, 52. I. Vojnović: Stari grijesi; *1920.:* 53. V. Janković: Svetla u noći, 54. V. Gabarić: Stihovi i proza; *1928.:* 55. M. Begović: Hrvatski Diogenes, 56. M. Krleža: Gospoda Glembajevi; *1936.:* 57. F. Martinčić: Zmijski skot, 58. I. Dončević: Propast; *1937.:* 59. I. Kozarčanin: Tuđa žena, 60. S. Šimić: Dalekozor duha, 61. S. Batušić: Od Kandije do Hamerfesta, 62. N. Simić: Suton Tašlihana; *1938.:* T. Ujević: Ljudi za vratima gostionice).

II. POSEBNI RADOVI

I. SREDNJI VIEK

Pogl. 1.—4. Sredovječna Hrvatska

§ 1. M. Lorković, *Narod i zemlja Hrvata.* M. H., Z. 1939. — F. Lukas, *Geografijska osnovica hrv. naroda.* Zbornik Matice Hrv. Z. 1925.

§ 2—8. S. Ljubić, Pregled hrvatske poviesti, Rieka 1864. — T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska* I. (do 1526.), M. H. 1882. (zast.). — Vj. Klaić, *Povjest Hrvata* I. (do 1301.), (zast.). — F. Šišić, *Hrvatska povijest* I. (do 1526.). M. H., Z. 1906.; *Priručnik izvora hrv. historije* I./1. (do 1107.), Z. 1914. (U uvodu: Pregled historiografije hrvatske); *Pregled povijesti hrv. naroda* (do 1873.), M. H., Z. 1916.; *Geschichte der Kroaten.* I., M. H., Z. 1917.; *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* Z. 1925. (U uvodu: Izvori hrv. historije i Literatura). — R. Horvat, *Povijest Hrvatske.* I. (do 1657.). Z. 1924. — S. Srkulj, *Hrvatska povijest u 19 karata,* Z. 1937. — Lj. Katić, *Pregled povijesti Hrvata,* M. H., Z. 1938. — N. Tomašić, *Temelji drž. prava hrv. kraljevstva.* Najstarije doba: Pacta conventa. Z. 1910. — A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest.* M. H., Z. 1940. — (obsežna poviestna i državopravna bibliografija, str. 499—516.). — *Zbornik kralja Tomislava* u spomen tisućgodišnjice hrv. kraljevstva. Jug. akad. Z. 1925. (Naučni članci o najstarijoj poviesti Hrvata iz pera: F. Račkoga, M. S. Drinova, I. Kukuljevića, Lj. Hauptmanna, J. Srebrnića, Vj. Klaića, N. Županića, D. Grubera, J. Nagya i dr.). — J. Nagy, *Isprave iz doba hrv. narodne dinastije* (Monumenta diplomatica). Z. 1925.; *Hrvatske isprave iz doba narodne dinastije.* Zbornik Mat. Hrv., Z. 1925. — F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia.* (Mon. spect. hist. Slav. mer. 7.). Z. 1877.; *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie.* Beč 1861.; *Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u 11. vieku.* Rad 24, 25, 27, 28, 30, 31 (u knjizi izd. Srp. kralj. akad. »Posebna izdanja« knj. 87, Beograd

1931.); *Hrvatska prije 12. vieka glede na zemljištni obseg i narod*, Rad 56, 57; *Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća*, Rad 70, 79, 91, 99, 105, 115, 116. — B. Poparić, *Borba Hrvata za Jadran od VII. do kraja XI. stoljeća.* M. H., Z. 1937.

§ 9—14. Uz već navedena djela: Vj. Klaić, *Povjest Hrvata* II/1. (do 1409.), Z. 1900. (djelomično zast.); II/2. (do 1457.), Z. 1901.; II/3. (do 1526.), Z. 1904.; *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.* M. H., Z. 1897.; *Krčki knezovi Frankopani* I. (1118.—1480.). M. H., Z. 1901.; *Regnum Croatiae et Dalmatiae* (1059.—1359.). Sveslav. zbornik, 79—89.; *Poviest Bosne* do propasti kraljevstva. Z. 1882. — J. Macurek, *Dejiny Mad'aru a uherskeho statu.* V. Praze, 1934. — I. Tkalčić, *Borba naroda hrvatskoga za anžuvinsku kuću proti ugarskom kralju Arpadovcu Andriji III.*, Rad 34. — D. Gruber, *Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju* (1348.—1358.), Rad 152. — *Dalmacija za Ludovika I.* (1358.—1382.), I. dio (1358.—1367.), Rad 166, 168, 170. — Rob. Cessi, *Venezia e i Croati.* U knj. »Italia e Croazia« (Roma 1942.), p. 313—376. — F. Rački, *Pokret na slavenskom jugu koncem 14. i početkom 15. stoljeća.* Rad 2, 3, 4.; *Bogumili i Patareni*, Rad 7, 8, 10 (u knjizi: Beograd 1931.). — F. Šišić, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba* (1350.—1416.). M. H., Z. 1902. — F. Bulić, *Dolazak Hrvata i pohrvaćivanje Dalmacije.* Sveslav. zbornik, 1—5. — J. Šidak, *Pregled povijesti Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku.* P. o. Z. 1941.; *Bogumili*, p. o. iz Hrv. Enc. II. Z. 1942.

Pogl. 5. Hrvatska pismenost u srednjem vieku

§ 15.—23. V. Jagić, *Historija književnosti. I. Staro doba*, Z. 1867.; *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache.* Wien 1892.; *Konstantin (Ćiril) i Metodije*, Brastvo XVI. 1921.; *Hrvatska glagolska književnost* (Uvod Vodnikovoj knjizi »Povijest hrv. književnosti. I.«, str. 9—60.). Z. 1913. — F. Rački, *Književni rad sv. Ćirila i Methoda.* Tisućnica, 1—27. — Đ. Šurmin i S. Bosanac, *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih.* Z. 1908. — R. Strohal, *Hrvatska glagoljska knjiga.* Z. 1915.; *Čitanka iz književnih djela starih bugarskih, hrvatskih, srpskih i slovenačkih u I. periodu.* Z. 1921. — I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija.* Starine 35 (1916.). — Stj. Ivšić, *Sredovječna hrvatska glagolska književnost.* Sveslav. zbornik, 131—142. — J. Roić, *Starohrvatska crkvena prikazivanja.* Nast. Vj. XXIII. (1915.), 1, 81, 161. — F. Fancev, *Hrvatska crkvena prikazanja*, Nar. Starina XI. (1932.); *Građa za povijest hrv. crkvene drame* (Građa XI, 1932.), 11—63; *Vatikanski hrv. molitvenik i Dubrovački psaltir.* Dva latinicom pisana spomenika hrv. proze 14. i 15. vij. Z. 1934. (Uvod: »Latinički spomenici hrv. crkvene knjiž. 14. i 15. v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrv. glag. crkve«); *Hrv. starija književnost u današnjim srednjoškol. udžbenicima.* Hrv. Rev. X (1937.), 589—613. — J. Šidak, *Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji* (Rad 259.); *»Crkva bosanska« i problem bogumilstva u Bosni.* M. H., Z. 1940. — V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff, *Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis.* Vindobonae 1891. — *Crkvena prikazanja starohrvatska XVI. i XVII. vijeka.* (S P XX) Uvod: M. Valjavec, Z. 1893. — Za starije tekstove glagoljske v. »Starine«, a za ostale »Građu«. Hrv. pravni spomenici izdani su od Akademije u »Monumenta historico-juridica«; među njima: *Hrvatski pisani zakoni: vinodolski, poljički, vrbanski, a donekle svega krčkoga otoka, kastavski, veprinački i trsatski.* Ur. Fr. Rački, V. Jagić i I. Črnčić. Z. 1890. (vol. 4.); *Hrvatski urbari.* Sabrao i protum. R. Lopašić. Z. 1894. (v. 5.); *Hrvatski spomenici (Acta croatica)*, prir. Đ. Šurmin (vol. 6.) i dr.

II. RENESANSA, CRKVENA OBNOVA I PROSVJETITELJSTVO

Pogl. 6. Tri stoljeća razkomadane Hrvatske (XVI.—XVIII.)

§ 24. T. Smičiklas, *Poviest hrvatska II.* (1526.—1848.). M. H., Z. 1879. — Vj. Klaić, *Povjest Hrvata* III/1 (1526.—1608.), Z. 1911. (O kulturnim prilikama toga razdoblja izišao je još 6. svezak 1. snopić, s. a.). — F. Šišić, *Hrvatska povijest II.* (1526.—1790.). M. H., Z. 1908. — A. Luschin v. Ebengreuth, *Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte.* Bamberg 1899. — B. Poparić, Povijest senjskih uskoka. M. H., Z. 1936. — T. Smičiklas, *Dvijestogodiš-*

njica oslobođenja Slavonije. I. Slavonija i druge hrv. zemlje pod Turskom i rat oslobođenja; II. Spomenici o Slav. Z. 1891., 2 sv.

§. 25 S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost B. i H.* Sarajevo 1900. — M. Prelog, *Poviest Bosne u doba osmanlijske vlade (1453.—1878.)* Sar. 1912. (Sv. II.—III.).

§ 26. Lj. Karaman, *La Dalmatie à travers les ages: son histoire et ses monuments.* Split 1933. — L. Vojnović, *Histoire de Dalmatie.* Paris 1934. — A. Belas, *Hrvatska povijest u Vojnovićevoj Histoire de Dalmatie.* Split 1935. — I. Strohal, *Pravna poviest dalmatinskih gradova.* I. Jug. akad., Z. 1913. — T. Matić, *Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba* (Rad 231, 233).

§. 27. M. Rešetar, *Dubrovnik.* Narodna enciklopedija I, 587—596. — L. Vojnović, *Pad Dubrovnika.* I. (1797.—1806.) II. (1807.—1815.) Z. 1908. — S. Ljubić, *O odnošaju dubrovačke sa mletačkom republikom do god. 1358.* (Rad 5); *O odnošajih među Dubrovčani i Mletčani za ugarsko-hrv. vladanja u Dubrovniku* (Rad 17); *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka 16. stoljeća do njihove propasti* (Rad 53, 54). — F. Rački, *Prilozi za poviest hum. i ren. u Dubrovniku, Dalm. i Hrv. I. Ivan Ravenjanin, učenik Petrarkin, dubrovački kancelar (1384.—1387)...* (Rad 74).

§. 28. Vj. Klaić, *Hrvati i Hrvatska: Ime Hrvat u poviesti slav. naroda* Z. 1899.[1], M. H. Z. 1930.[2]. — V Mažuranić, *Prinosi* s. v. *Hrvati, Hrvatin,* p. 407—414. — I. Črnčić, *Imena Sovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. godine* (Rad 79); *Još dvoje o slovj. gostinjcu u Rimu izopačeno* (Rad 125); *Prilozi k raspravi: Imena Slovjenin i Ilir...* (Starine 18). — Vj. Klaić, *Knjižarstvo u Hrvata.* Z. 1922., str. 7—8. — S. Ježić, *Ilirska antologija,* Z. 1934., str. 27—35.

Pogl. 7. Hrvatsko narodno pjesničtvo

§ 29—30. T. Maretić, *Naša narodna epika.* Ak., Z. 1909. — N. Nodilo, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.* (Rad 77, 79, 81, 85, 89, 91, 94, 99, 101). — D, Kostić. *Starost narodnog epskog pjesništva našeg.* Južnosl. filolog. XII. 1933. — S. Stefanović, *Studije o narodnoj poeziji.* Beograd 1933. — Izdanja: *Hrvatske narodne pjesme.* Izd. Matica Hrv. knj. I.—IV., VIII. i IX. *Junačke pjesme* (III.—IV., Muhamedovske), Z. 1896.—1899., 1939.—1940.; Knj. V.—VII. i X. *Ženske pjesme.* Z. 1909.—1943. — B. Vodnik, *Izabrane nar. pjesme I. Junačke.* Z. 1908.[1], 1913.[2]. — M. Strašek, *Junačke narodne pjesme.* Z. 1925. — N. Andrić, *Izabrane nar. pjesme. II. Ženske.* Z. 1913. — *Istarske nar. pjesme,* izd. Istarska knjiž. zadruga. (Z.) 1924. — P. Grgec, *Hrvatske narodne pjesme.* Z. 1943.

§ 31. V. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa.* Biograd 1878. (Uvod o bugaršticama). — I. Scherzer, *Bugarštice* (Rad 182). — T. Maretić, *Metrika narodnih naših pjesama.* (Rad 168, 170). — S. Matić, *Narodne pjesme epske.* Nar. Enc. III, 24. — P. Grgec, *Ciklusi narodnih pjesama.* Nast. Vjesnik XLVIII., (1939./40.), 324. — *Na izvorima pjesništva.* M. H., Z. 1940. (str. 173—175. Dodatak raspravljanju o narodnim pjesmama. Ciklusi narodnih pjesama). — P. Grgec, *Ciklus narodnih pjesama o hrvatskim banovima.* Hrv. Kolo XXIII., 1942., 257.

§ 32. D. Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien u. Herz.* Z. 1911. (str. 147—175.: »*Die Raja und ihre Poesie*«).— B. Vodnik, *Izabrane nar. pjesme I.* 1913.[2] (Uvod: »O junačkim narodnim pjesmama«, 4—27). — S. Ježić, *Život i rad F. K. Frankopana.* M. H., Z. 1921. (str. 56—66.: »Dijačke junačke«). — M. Murko, *Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie.* Revue des études slaves, XIII., 1933., 16.

Pogl. 8. Hrvatska književnost Dalmacije i Dubrovnika u doba renesanse: prve tri generacije (1480.—1560.)

§ 33—36. M. G. Bartoli, *Das Dalmatische.* Wien 1906., 2. sv.; Rec. P. Skok, Nast. Vjesnik XX. (1912.), 451—5. — I. Strohal, *Pravna poviest dalm. gradova.* Z. 1913. (U odsj. drugom: O Hrvatima u pojedinim dalm. gradovima, naročito u Dubrovniku, 62—103, odsjek treći: Dalmatinski jezik, 109—149.). — M. Bartoli, *Dalmatico e albanocroatico.* Reliquie romaniche nel croato e nell'albanese. U knj. »Italia e Croazia« 109—185. — J. Torbarina, *Fragmenti iz neizdatih pisama Lod. Boccadellija.* Rev. »Dubrovnik«, 1929., 320 ss. — M. Medini, *Povijest hrv. knjiž. u Dalm. i Dubrov. Z.*

1902., 30—68. — F. F a n c e v, *Dubrovnik u razvitku hrv. knjiž.* Ljetopis Ak. 52, 104—139. — Giov. M a v e r, *La letteratura croata in rapporto alla letteratura italiana.* U knj. »Italia e Croazia«, 455—522. — H. J o a c h i m, *Geschichte der römischen Literatur.* Göschen, Berlin—Leipzig, 1914. — J. D a y r e, *O dubrovačkoj književnosti.* Hrv. Kolo 1935. — M. D e a n o v i ć, *Les influences italiennes sur l'ancienne littérature yougoslave du littoral adriatique.* Rev. de litt. comp. 1934.

§ 37—39. I. K u k u l j e v i ć *Glasoviti Hrvati,* 2. 1886. (J. Pannonius). — M. B r e y e r, *Prilozi,* Z. 1904. (J. Dragišić, Dobruško Dobrić). — F. R a č k i, *Prilozi i t. d., I. Ivan Ravenjanin* (Rad 74); *Iz djela E. L. Crijevića Dubrovčanina* (Starine IV, 154—200). — *Philippi de Diversis: Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclitae civitatis Ragusii.* Pubbl. da V. B r u n e l l i. Zadar 1882. (P. o. iz programa gimn. u Zadru od g. 1880.—82.). — M. Š r e p e l, *Humanist Šižgorić* (Rad 138); *J. Šižgorića spis »De situ Illyriae et civitate Sibenici a 1487.«* (Građa 2, 1—12.). — *Pjesme Marka Marulića,* skupio I. K u k u l j e v i ć (Stari pisci I.), Z. 1869. (Kao uvod: »Marko Marulić i njegova doba«). — *M. Marulić: Judita,* ur. Marcel K u š a r; (kao uvod: P. K a s a n d r i ć, Marko Marulić, život i djela). M. H., Z. 1901. — *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića,* skupio V. J a g i ć. (S. P. II). Z. 1870.[1]. Drugo, sasvim preudešeno izd. prir. M. R e š e t a r *(Pjesme Š. M. i Dž. D. i ostale pjesme Ranjinina zbornika)* Z. 1937.[2]. (Obširan uvod o izvorima, rukopisima, životu i radu obaju pjesnika, IX—CXXXI.) — Obširna bibliografija o Maruliću, Menčetiću i Držiću kod Vodnika, Povj. hrv. knji., 385—7. Osim toga: M. D e a n o v i ć, *Due soneti inediti di Marco Marullo.* Estr. dal Giornale Storico della letter. ital. CVIII, 1936., pp. 216 ss. — M. R e š e t a r, *Autorstvo pjesama Ranjinina zbornika* (Rad 247). — J. T o r b a r i n a, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic.* London 1931. (O Menčetiću i Držiću, 91—137). — M. M u r k o, *Nekoliko rieči o prvim dubrovačkim pjesnicima.* Reš. zbornik, 233 ss. — I. B r o z, *Sitni prilozi za povj. hrv. knj.* Nast. Vj. I. (1893.), 135 ss. — F. F a n c e v, *Nova poezija Splićanina Marka Marulića.* (Rad 245); *Dvije poslanice M. Pecinića-Marulića* (Građa 13, 1938., 187—192.); *Varijante triju pjesama iz Kanconijera Nikše Ranjine* (Građa 13, 1938., 284); *Građa za pjesnički leksikon hrv. jezika. Začeti, začinati, začinavac, začinka* (Građa 15, 182—200).

§ 40—48. Izdanja: *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića.* I. Skupili: V. J a g i ć i I. A. K a z n a č i ć. Z. 1871. (S P III.); II. Skup. isti i Gj. D a n i č i ć Z. 1872. (S P IV; Daničić: uvod o piscu). — *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića.* Skup. V. J a g i ć i Gj. D a n i č i ć. Z. 1873. (S P V.); uvod o Dimitroviću: V. Jagić, o Nalješkoviću: F. R a č k i. — *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića, Saba Mišetića, Bobaljevića i Jegjupka neznana pjesnika.* Z. 1876. (S P VIII.; uvod o Čubranoviću piše L. Žore, o Pelegrinoviću i Bobaljeviću Rački). — *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića.* Z. 1874. (S P VI.; o životu Hektorovićevu: S. Ljubić, o Lucićevu: F. Rački). — *Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučetića Bendevišević.* Z. 1888. S. P. XVI. Uvod o pjesnicima: P. Budmani). — *Djela Marina Držića* (S P VII). Z. 1875.[1] (Uvod F. Petračića), 1930.[2] prir. M. R e š e t a r (Uvod M. Rešetar: o izdanju, izvorima, životu i književnom radu M. Držića, I—CXLVII). — Jean D a y r e, *Dubrovačke studije.* M. H., Z. 1938.; *Marin Držić conspirant à Florence.* Rev. d. ét. sl. X (1930.), 76 (»Dubr. stud.«, 19). — A. P a v i ć, *Historija dubrovačke drame.* Z. 1871. — M. R e š e t a r, *Jezik Marina* Držića (Rad 248). — Ostala bibliografija kod Vodnika. — M. R e š e t a r, *Redakcije i izvori Vetranovićeva Posvetilišta Abramova* (Rad 237).

Pogl. 9. P o k u š a j i r e f o r m a c i j e: p o č e t c i n a r o d n e p i s m e n o s t i u s l o b o d n o j H r v a t s k o j (1550—1600.)

§ 49—50. F. B u č a r, *Povijest hrv. prot. književnosti.* Z. 1910. — F. F a n c e v, *Parnica Blaža Škrinjarića,* Vjesnik zem. arh. 1911., 1-14; *Jezik hrv. prot. pisaca* (Rad 212, 214); *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajk. knjiga.* Jug. Njiva VI, 486—9; *Tragovima hrv. kajk. poezije 16. vijeka* (Ljetopis Ak. 48, 1936.); *Hrv. starija književnost* i t. d. Hrv. Revija X (1937.), 569—613; *Hrv. kajk. poezija prošlih vjekova* (Ljetopis 52, 1940., 104—139.); *Koliko ima istine o prepričavanju o hrv. protestantizmu?* Savremenik 1938., 728—735.; *Povodom*

knjižice »Flacius« Mije Mirkovića. Hrv. Dnevnik 5. VI. 1938.; *Moja posljednja g. prof. Mirkoviću.* Hrv. Dnevnik 3. VIII. 1938. — E. Laszowski, *Borba Hrvata za rimokatoličku vjeru g. 1646.—1647.* Croatia sacra I. (1931.), 101—108. — Vj. Klaić, *Antonij Vramecz: Kronika.* (Mon. spect. hist. Slav. mer. XXXI. Scriptores. vol. V.), Z. 1908. (Uvod: Antun vramec i njegova djela, p. I—LII.).

Pogl. 10. Posljednje dvie renesansne generacije u Dalmaciji i Dubrovniku (1560.—1600.)

§ 51. *Martin Benetević: Hvarkinja,* prir. P. Karlić (Građa 8/1916., 247—327.). — F. Fancev, *Komedija od Raskota, Jelšanska selj. kom. iz kraja 16. v.* (Građa 11/1932., 95—123.).

§ 52. M. Šrepel, *Sigetski junak u povj. hrv. pjesničtva* (Rad 148/1902., 86.). — Š. Urlić, *Prilozi za biografiju Brna Krnarutića* (Građa 8/1916., 341—364.).

§ 53. J. Torbarina, *Italian influence* (v. § 37—39). — J. Dayre, *Savko Bobaljević (Savino Bobali),* Revue des ét, sl. XII (1932.), 216; *La vie d'un écrivain ragusain Francesco Luccari (Frano Lukarević Burina),* Slavia XI (1932.), 323. (U »Dubr. studijama, p. 24 i 53). — *Djela Frana Lukarevića Burine* (prir. S. Žepić, životopis: F. Rački), Z. 1878. (S P X). — Djela M. Bunića, M. i O. Mažibradića: S P XI, Savka Bobaljevića: S P VIII, Savka Gučetića i A. Sasina: S P XVI.

§ 54. *Pjesni razlike Dinka Ranjine.* (S P XVIII), Z. 1891. (M. Valjavec, Rieč o Dinku Ranjini i njegovijem pjesmama hrvatskijem, VII—XXVI.) — J. Dayre, *Recherches sur l'histoire de la poésie ragusaine I. Dinko Ranjina et sa biographie.* Rev. des ét. sl. XI (1931.), 50. (»Dubr. studije«, 39); *Un autographe de Dinko Ranjina.* Prilozi XII (1932.), 74. — Š. Urlić, *Nekoliko priloga biografiji Dinka Ranjina* (Građa 10). — M. Kombol, *Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti* (Građa 11/1932.), M. Rešetar, *Talijanske pjesme Dinka Ranjine* (Građa 4).

§ 55. *Djela Dominka Zlatarića* (S P XXI), Z. 1899. (P. Budmani, Život i djela Dominka Zlatarića, VII—XLIV.). — J. Dayre, *Le rectorat de Zlatarić à Padou.* Prilozi XIV (1934.), 71. (»Dubr. Studije«, 73); *Un sonnet oublié de Zlatarić.* Prilozi XII (1942.), 75. — M. Kombol, *Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici* (Rad 247). — M. Breyer, *Povijest jedne dubrovačke »Hrvatulje«.* Hrv. Kolo XVIII. (1937.), 37. — Jorjo Tadić, *Mladost Cvijete Zuzorić,* Šišićev zbornik, 395. — J. Torbarina, *Tassovi soneti i madrigali u čast Cvijete Zuzorić Dubrovkinje.* Hrv. Kolo XXI (1940.), 69. — Đ. Körbler, *Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku* (Rad 216).

§ 56. *Djela Jurja Barakovića* (S P XVII), prir. P. Budmani i M. Valjavac. Z. 1889. (M. Valjavac: Juraj Baraković, V—XIII.). — Bibliogr. Vodnik, 373. — F. Fancev, *Sitni prilozi. 4. Posvetne pjesme uz Barakovićevu »Jarulu«* (Građa XIII/1938.).

§ 57. F. Fancev, *Dubrovnik u razvitku hrv. književnosti.* (Ljetopis 52, 121—124.).

Pogl. 11. Književnost katoličke obnove i baroka (XVII. stoljeće)

§ 58—61. *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi... po Šimunu Budineu, popu Zadraninu. Pesma o muci Gospodinovoj od Iva Tomka Mrnavića Splićanina.* Iznovice ih na vidik iznese... Fran Kurelac. Na Reci 1861. — Vj. Štefanić, *Šime Budinić nije bio na tridentskom koncilu.* Nast. Vj. L (1941-1942.), 358—360. — M. Vanino, *Autobiografija Bartola Kašića.* (Građa 15, 1—144.); *Prvo izdanje Kašičeva »Perivoja od djevstva« g. 1625.* Vrela i prinosi 2 (1933.), 119; *Stjepan Roza o Evanđelištaru Bartola Kašića.* Vrela i pr. 3 (1933.), 133; *Bartol Kašić nije tipičan borac protiv luteranstva u Hrvatskoj.* Život XXII (1941.), 157—171. — M. Rešetar, *Micaglia und sein Wörterbuch,* Archiv. XXXIII. (1912.), 467. — A. Pavić, *Ivan Tomko Mrnavić* (Rad 33). — V. Jagić, *Život i rad Jurja Križanića.* Z. 1917. — D. Prohaska, *Das kroatisch-serb. Schrifttum in Bosnien u. der. Herzegowina.* Z. 1911. — H. Kreševljaković, *Kratak pregled hrv, knjige u Herceg-Bosni.* Sarajevo, 1912. — M. Hadžijahić, *Hrv. musl. književnost prije 1878. g.* Sarajevo, 1938.. — I. Kukuljević, *Književnici u Hrvatah...,* Z. 1869. — V. Jagić, *Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram.* Afsl Ph XXVI., 1904., 578.; *Nochmals Juraj Habdelić und seine liter. Tätigkeit im XVII. Jahrh.* AfslPh XXXI., 1919., 529. — M. Vanino, *Biografijski podaci o nekim piscima XVII. stolj.* Vrela

i pril. 3 (1933.), 105—132. (Habdelić, Krajačević, Ljubić, Milovac, Galović, Makar).

§ 62—68. Izdanja: *Djela Dživa Frana Gundulića,* S P IX[1], 1877.: A. Pavić; IX[2], 1919: Đ. Körbler; rec. M. Rešetar, Slavia, II, 138; IX[3], 1938.: Körbler, pregl. Rešetar (IX[2] i IX[3] opširan uvod o G.). — *Djela Gjona Gjora Palmotića.* I. 1882. (S P XII), II. 1883. (S P XIII), III. 1884. (S P XIV), IV. 1892. (S P XIX). — Đ. Körbler, *Palmotićeva Gomnaida.* (Građa 10). — *»Plandovanja« Iv. Bunića Vučićevića,* s uvodnijem govorom O. Počića. Alm. »Dubrovnik« za g. 1849. — B. Drechsler, *Iz »Plandovanja« Dž. B. V.* (Građa 8). — »Derviša« izdao je I. Kukuljević u knj. »Pjesnici hrv. XV. v.«, str. 105 (pod imenom Stj. Gučetić), a »Trublju slovinsku« posebno g. 1844.; ima više kasnijih izd. — Liter. v. Vodnik 376—380., 374, 388. — T. Smičiklas, *O postanku Gundulićeva »Osmana«.* Z. 1887. — A. Pavić, *O kompoziciji Gundulićeva Osmana* (Rad 32); *Gundulićev Vladislav* (Rad 55); *Postanje Gundulićeva »Osmana«.* Z. *1913.* — F. Marković, *Estetična ocjena Gundulićeva Osmana* (Rad 46, 47, 50, 52); *O Dubravci, drami I. Gundulića* (Rad 89). — A. Jensen, *Gundulić und sein Osman.* Göteborg 1900. — Đ. Körbler, *Četiri priloga Gunduliću i njegovu »Osmanu«.* (Rad 205). — M. Rešetar, *Gundulićev Osman.* (Brastvo 17). N. Sad, 1922.; *Odakle je Gundulić prevodio svoje »Pjesme pokorne«?* Belićev zbornik, 1937. — Gunduliću je posvećen 12. broj Hrv. Revije 1938. (XI); tamo među ostalim: N. Gjivanović, *Dživo Franov Gundulić;* M. Kombol, *Gundulić u hrv. književ.;* A. Haler, *O G-vim »Suzama sina razmetnoga«;* F. Fancev, *Čije su tri pjesme »U smrt Marije Kalandrice«?;* M. Deanović, *O G-vu jezičnom osjećaju;* J. Aranza, *Nov rukopis G-va »Osmana«, dosada nepoznat;* M. Čović, *Da li je I. G. bio literarni i religiozni konvertit?;* Lj. Maraković, *G. u okviru baroka;* A. Barac, *O Mažuranićevim pjevanjima »Osmana«;* F. Bučar, *A. Jensen i Gundulić;* B. Poparić, *Gundulići u službi svoje otadžbine u srednjem vijeku;* T. Mortiđija, *Političko značenje otkrića G-va spomenika.* — B. Drechsler, *Dživo Bunić Vučićević.* Ilustrov. Obzor 1909. — F. Kulišić, *Dž. Bunić Vučićević,* Matica Srp., Dubrovnik 1911. — A. Pavić, *Junije Palmotić,* (Rad 68, 70). — D. Pavlović, *Stijepo Đorđić dubr. pjesnik XVII. v.* (Glas ak. 164, 1935.).

§ 69—71. F. Iveković, *Hrv. »Zrinijada« prema madžarskoj.* Književnik III (1866.), 319. — V. Jagić, *»Adrianskoga mora sirena«, hrv. epos XVII. v.* Književnik III (1866.), 336. — A. Pisarević, *A magyar és horvát Zrinyiász.* Z. 1901.; *Madž. i hrv. »Zrinijada«.* Nast. Vj. X. (1902.), 577. i Školski Vj. XIV (1907.), 490. — S. Ježić, *Život i rad Frana Krste Frankopana.* S izborom iz njegovih djela. M. H., Z. 1921.; *Djela F. K. Frakopana,* Beograd 1936. — A. Cividini, *Franjo Krsto Frankapan* (u »Gorski kotar«, knj. V. sv. 1—3.). — Vj. Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića.* M. H., Z. 1914.

§ 72—74. I. Kukuljević, *Ivan Ivanišević.* (»Glasoviti Hrvati«, 206—224.), Z. 1886. — Stj. Skurla, *Ostan Božje ljubavi i razlike pjesni duhovne A. Vitaljića.* Dubrovnik 1874. (S uvodom). — I. Kanavelović, *Sveti Ivan, biskup trogirski.* (prir. i uvod nap. J. Jurković). Osiek 1858. — V. Vuletić Vukasović, *O Petru Kanaveloviću,* Vienac 1891., 254; *Još o P. K.* Vijenac 1891., 361. — F. Fancev, *Građa za bibliografiju P. Kanavelovića* (Građa 11). — *Jerolim Kavanjin: Poviest vanđelska (Bogatstvo i uboštvo).* S P XXII. Z. 1913. Prir. i uvod nap. J. Aranza. — Ćiro Čičin Šain: *Jerolim Kavanjin i njegova obitelj.* »Novo Doba«, 23. III. 1940. — Š. Urlić, *Ivan Tanzlinger-Zanotti i njegove pjesme* (Građa 5.); *Prvo izdanje Tanzlinger-Zanottijevih pjesama od g. 1699.* (Građa 9). — *Jaketa Palmović Gjonorić: Dubrovnik ponovljen i Didone.* Prir. i rastumačio Stj. Skurla. Dubrovnik 1878. — M. Rešetar, *Dva izvještaja o velikoj dubrovačkoj trešnji* (Starine 26). — M. Rešetar, *Četiri dubrovačke drame u prozi iz kraja XVII. v.* Beograd 1922. — F. Fancev, *Četiri dubrovačke komedije iz krajà 17. st. 1. Džono Funkjelica* (Građa 11); *2. Komedija Mada, 3. Komedija Starac Klimoje* (Građa 13). — T. Matić, *Molièreove komedije u Dubrovniku* (Rad (166); *Dubrovačke preradbe dviju Molièreovih komedija* (Građa 4). — *Ljubovnici. Dubr. kom. XV. vijeka.* Prir. i uvodom popr. P. Karlić. Dubrovnik 1921. — *Djela Injacija Džordži (Ignjata Đorđića).* I. (S P XXIV) Z. 1918.; II. (S P XXV), Z. 1922./26. (U uvodu: Život i rad Injacija Džordži (Đurđevića) XXIII—CXXIX). —

Đ. Popović, *Dubrovačka biografija. I. Ignjat Đorđić.* Godišnjica Nik. Čupića XXII, 1903. — D. Prohaska, *Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić* (Rad 178); ref. Drechsler, Savremenik 1910., 454. — M. Rešetar, *Nekoliko latin. i talij. pjesama Injacija Džorđži.* (Građa 9); *Pisma Ignjata Đurđevića i Dum Đura Matijaševića.* (Građa 11). — A. Vučetić i P. Kolendić, *Akademija dangubnijeh i njen rad.* Srđ 1906. — F. Kulišić, *Dubrovačka »Accademia della lingua Slava« u Rimu,* »Dubrovnik« 1907.; *Dubrovačka »Akademija od šturaka«,* »Dubrovnik« 1907.

Pogl. 12. Racionalizam i narodno prosvjećivanje (XVIII. stoljeće)

§ 75—77. F. Rački, *Rugjer Josip Bošković, životopisna crtica* (87, 88, 90). — I. Kukuljević. *R. J. Bošković.* »Glasoviti Hrvati«, 225. — M. Šrepel, *Stay prema Lukreciju* (Rad 124). — F. Maixner, *Život i rad Rajmunda Kunića* (Rad 96, 98). — Đ. Körbler, *Je li Brno Đamanjić pjevao hrvatski?* (Rad 212); *Hrv. pjesma Bernarda Zamanje* (Građa 5). — M. Šrepel, *O latinskoj poeziji Junija Restija* (Rad 114); *Pjesni Junija Rastića* (Građa 1). — M. Rešetar, *Dubr. pjesnik Nikola Marči.* Jagićev zbornik, Berlin 1908. — A. Kaznačić, *Juraj Ferić,* Zora Dalmat. 1845., br. 25. — I. A. K(aznačić), *Gjuro Hidja.* Slovinac 1882., 62. — I. Kasumović, *Dubrovački pjesnici u XIX. vijeku prije ilirskog pokreta.* Školski Vjesnik 1904., 113. — N. Gjivanović, *Nekoliko priloga literarnoj prošlosti dubrovačkoj.* Prava Crvena Hrvatska 1905., br. 28, 31 (Vlaho Squadri, Ivan i Božo Salatić), 36 (P. Kanavelović, Šiško I. Gundulić), 40 (J. Palmotić, Nikolica Sorkočević). — J. Nagy, *Marko Bruère Desrivaux als ragusanischer Dichter.* Archiv XXVIII (1906.), 52. — J. Dayre, *Marc Bruère Desrivaux.* Hrv. Kolo XXII (1941.), 48.

§ 78—82. D. Prohaska, *Das kroat.-serb. Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina.* Z. 1911. — Š. Urlić, *Filip Grabovac,* Nast. Vj. 1911., 659. — K. Eterović, *Fra Filip Grabovac,* Buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovini 17. v. Split 1927. — A. Petravić, *Filip Grabovac.* Pete studije i portreti. Z. 1935., 32. — Literatura o Kačiću, Vodnik, 382. — K. Eterović, *Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih istraživanja.* Dubrovnik 1922. — *Djela Andrije Kačića Miošića.* prir. T. Matić (S P XXVII), Z. 1942. (»Život i rad A. Kačića Miošića«, IV—LII.). — M. Magdić, *Život i djela Senjanina Mateše Ant. pl. Kuhačevića, hrv. pjesnika XVIII. vieka.* Senj 1878. — A. Petravić, *Jedan hrvatski Silvije Pellico* (M. pl. Kuhačević). Treće stud. i portreti. Split 1917., 91. — I. Milčetić, *Josip Voltić.* Spomen-cvieće. M. H., Z. 1900. — M. Breyer, *Istranin Josip Voltić (Voltiggi), slobodoumnik i leksikograf.* P. o. iz Jadran. koledara 1937.

§ 83—87. J. Forko, *Crtice iz slavonske književ. u XVIII. stolj.* Osijek 1884.—1888. — B. Drechsler, *Slavonska knjiž. u XVIII. v.* Z. 1907. — *Pjesme A. Kanižlića, A. Ivanošića i M. P. Katančića* (S P XXVI). Prir. i uvod nap. T. Matić. Z. 1940. (U uvodu: Život i rad A. Kanižlića XIII, A. Ivanošića XLI, M. P. Katančića LIX). — *Djela Matije Antuna Relkovića.* Prir. T. Matić (S P. XXIII), Z. 1916. (Uvod o životu i djelima pisca V-XXXVIII.). — *Vid Došen: Aždaja sedmoglava.* izd. David Starčević. Z. 1865. — T. Matić, *Iz hrv. književnosti u Slavoniji prije preporoda.* Z. 1942. (Književni pregled i ogledi).

§ 88—90. V. Dukat, *Jambrešićev »Lexicon latinum«* (Rad 162); *Pater Gregor Kapucin (Juraj Malevac), kajk. književnik 18. v.* (Rad 207); *Lovrenčićev »Petrica Kerempuh«* (Rad 220); *Izvori Belostenčeva »Gazophylacium latino-illyricum«* (Rad 227); *O kompoziciji i vrelima Belostenčeva »Gazophyl. illyrico-latinum«* (Rad 235); *Sušnik ili Jambrešić?* Nast. Vj. XXXV. (1927.), 370. — F. Fancev, *O autorstvu i postanju rječnika »Lexicon latinum«, Zagreb 1742.* Južnosl filolog III, 11—25.; *O postanju iliričko-latinskog dijela Belostenčeva rječnika.* Prilozi III, 150; *Sušnik autor, Jambrešić redaktor izdavač rječnika od g. 1742.* Nast. Vj. XXXVI, 66; *O drami i teatru kaptolskog Zagreba.* Hrv. Kolo 13, 134—140.; *Građa za poviest školskog i književ. rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606—1772). I. (1606—1720).* Starine 37, 1—176. *II. (1721—1773.)* Starine 38, 181—304.; *Prvi poznati diletanti isusovačkog školskog teatra u Varaždinu i Zagrebu.* Vrela i prinosi 5/1935., 127—139; *Dva priloga za povijest hrv. Pavlina.* Starine 38 (1937.) 305; *Barun I. Magdalenić i kazalište u Zagrebu.* Građa XIII (1938.); *Hrv. kajk. poezija prošlih vjekova.* Ljeto-

pis Ak. 51 (1939.), 86; *Dva igrokaza hrv. kajk. dramatike iz poč. 19. v.* (Diogeneš, Čini barona Tamburlana), Građa 15 (1940.), 201. — B. Drechsler-Vodnik, *Prilozi za poviest hrv. književnosti.* Građa 7 i 9 (Knjiž. rad Tita Brezovačkoga). — M. Šrepel, *Baron Tamburlanović* (Građa 1); *Kajkavska pjesmarica* (Građa 2); *Ni vsaki cipeliš na vsaku nogu* (Građa 3). — I. Kukuljević, *Prinesci za povjest književnosti hrvatske.* Arkiv za povj. jug. 12. (1875.), 51. (Baričević, Mikloušić, Kristijanović).

III. HRVATSKI PREPOROD I NOVA KNJIŽEVNOST (XIX. I XX. STOLJEĆE)

Pogl. 13. Hrvatski preporod

§ 91—93. P. Kulakovskij, *Illirizm.* Varšava 1894. (ruski). — Đ. Šurmin, *Hrvatski preporod.* I. (1790.—1836.) Z. 1903. — F. Šišić, *Hrvatska povijest.* III. (od 1790—1847.) M. H., Z. 1913.; *Hrvatski ilirizam.* Njegova politička strana. Brastvo XVI., Beograd 1921.; *Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao.* I. B. 1922.; *Južnoslavenska misao,* B. 1937.; *O stogodišnjici ilirskoga pokreta.* Ljetopis Ak. 49 (1937.), 99. — F. Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790.—1832.).* Građa XII. (1933.); *Hrvatski ilirski pokret jest naš autohton pokret.* Hrv. Kolo XVI. (1935.); *Les origines autochtones du mouvement illyrien croate.* Le Monde slave II (1935.); *Ilirstvo u hrvatskom preporodu.* Ljetopis Ak. 49. (1937.), 130; *Hrvatski preporod kao hrv. općenarodni pokret.* Hrv. Rev. 1936., 412—427. — S. Ježić, *Uvod u ilirski pokret i njegovu književnost.* (Studije o ilirizmu 1). Z. 1934.; *Ilirski pokret u hrvatskoj historiji.* (Studije o ilirizmu 2). Z. 1936.; *Ilirski pokret i nacionalni preporod u Hrvatskoj.* N. Sad 1936. — J. Herceg, *Ilirizam, preteča jugoslavenstva.* Split 1930.; *Ilirizam,* B. 1935. — M. Radojković, *Ilirski pokret,* B. 1937.

§ 94—97. M. Murko, *Početak Gajevih »Novin« in »Danice«.* Po novih virih. Spomen cvieće, 567. — Đ. Šurmin, *Početak Gajevih novina.* Prilog kulturnoj povijesti Hrvatske. (Rad 162); *Bilješke za hrvatski preporod.* Z. 1902. — V. Deželić, *Pisma pisana dr. Ljudevitu Gaju i njeki njegovi sastavci.* (1828.—1850.). Građa VI. (1909.); *Dr. Ljudevit Gaj.* Z. 1910. — F. Fancev, *Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme »Još Hrvatska ni propala«.* Hrv. Rev. 1935., 617—633.; *Zagrebačko školovanje Ant. Mihanovića Petropoljskoga.* Jut. List 1935., 29. XII.; *Janko grof Drašković prije god. 1832.* Ljetopis Ak. 50 (1936.), 177—203; *Janko grof Drašković u svijetlu dokumenta i činjenica.* Savremenik 27 (1938.), 201—216; *Dokumenti o prvim službama Ant. Mihanovića,* Građa XV (1940.), 311; *Za punu istinu o Antunu Mihanoviću Petropoljskomu.* Hrv. Narod. Božićni broj 1941. — M. Cihlar-Nehajev, *O stogodišnjici hrvatskoga preporoda.* (1830.—1930.). M. H., Z. 1931. — A. Barac, *Ilirska knjiga.* Beograd 1931. — T. Matić, *Iz mladih dana Janka Draškovića.* Vjesnik zem. arhiva. XVI. (1914.). — I. Hergešić, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* M. H., Z. 1936.

§ 98—100. Đ. Šurmin, *Hrvatski preporod.* II. *(1836.—1843.).* Z. 1904. — S. Ježić, *Ilirska antologija.* Književni dokumenti ilirskog preporoda. Z. 1934. (Opširna »Literatura o ilirizmu. Prilog ilirskoj bibliografiji«, str. 273—280.) — I. Mamuzić, *Ilirizam i Srbi* (Rad 274), P. o. Z. 1933.

§ 101—104. R. Horvat, *Najnovije doba hrv. povjesti.* Z. 1906.; *Hrvatski pokret* (u proljeću, ljetu, jeseni, zimi) *godine 1848.,* 4 sv. Z. 1898. — A. Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji god. 1848-9. i ukidanje kmetske zavisnosti seljaka.* Z. 1925. — V. Bogdanov, *Ustanak Srba u Vojvodini i mađarska revolucija 1848. i 1849.* Subotica 1929.

§ 105—110. S. Ježić, *Ilirska antologija.* (C. Pisci i djela, 165—272.); *Kukuljevićeva junačka igra »Juran i Sofija«.* Omladina XXIII. (1940.), br. 5. — V. Gudel, *Stogodišnjica hrvatskoga preporoda.* Z. 1936. — S. Ortner, *Život i rad Pavla Štoosa, hrv, pjesnika i svećenika.* Z. 1907. — J. Torbar, *Život i djelovanje Ljud. Vukotinovića.* Nekrolog. Ljetopis Ak. 12 (1897.); *O životu i djelovanju dr. Bogosl. Šuleka.* Ljetopis 11 (1896.). — I. Filipović, *Dragutin Rakovac.* Z. 1867. — V. Deželić i E. Laszowski, *Dnevnik Drag. Rakovca.* Nar. Starine I (1—3.), p. o. Z. 1922. — B. Drechsler, *Stanko Vraz.* Studija. M. H., Z. 1909. — *Dêla Stanka Vraza.* 5. sv. Izd. Matica Ilirska, I—IV., 1863—68.; V. 1877. (Pêsme, pabirci, proza i pisma). — T. Smičiklas, *Ivan Mažuranić,* Spomen knjiga M. H., Z. 1892., 96. — V. Mažura-

n i ć, *O životu i pjesničkom radu I. Mažuranića.* (predgovor izd. Pjesama), Z. 1895. — T. Smičiklas, *Antun Mažuranić.* Spomen-knj. M. H., Z. 1892., 289. — M(ilutin) M(ažuranić), *Matija Mažuranić* (1817.—1881., brat pjesnika i bana). Z. 1927. — *Matija Mažuranić: Pogled u Bosnu* (2. izd. prir. i uvod napisao S. Težić), Z. 1938. — M. Bogović, *Životopis Antuna Nemčića* (U knj. »Pêsme A. N.«), Z. 1851. — M. Šrepel, *O životu i radu A. Nemčića.* (U knj. »Izabrana djela A. N.«), M. H., Z. 1818. — V. Dukat, *O našijem humoristima: A. Nemčiću, J. Jurkoviću i V. Korajcu.* (Rad 197) P. o. Z. 1913. — *O životu i književnom radu A. Nemčića.* (Uvod u »Putositnice«, izd. HIBZ, Z. 1942., 2 sv.) — A. Nemčić, *Život Tome Blažeka.* (U knj. »Polit. pjesme pok. Tome Blažeka«), Z. 1848. — M. Šrepel, *O životu i radu M. Bogovića.* (U knj. »Pjesnička djela« III.), Z. 1895. — A. Barac, *Mirko Bogović,* (Rad 245, 88—172.). — V. Mažuranić, *Dimitrije Demeter.* Životopisna crta. (U knj. »Demeter: Teuta i Grobničko polje«). Z. 1891. — T. Smičiklas, *Život i djela I. Kukuljevića Sakcinskoga* (Rad 110.). — B. Vodnik, *Život i djela P. Preradovića.* (U Vodnikovu izdanju Preradovićevih djela, II. sv.). Z. 1919. — A. Barac, *Književni pojmovi Iliraca.* U knj. »Književnost i narod«, M. H., Z. 1941.

Pogl. 14. Hrvatski romantizam od absolutizma do nagodbe (1849—1868.)

§ 111—118. N. Andrić, *Pod apsolutizmom.* Historija šestoga decenija hrv. književnosti (1850—1860.). M. H., Z. 1906. — S. Ježić, *Prvi hrvatski pripovjedači iza preporoda 1850—1880.* Z. 1935. — J. Trdina, *Bahovi huzarji in Iliri.* Spomini iz moje profesorske službe na Hrvaškem (1853—1867.). Ljubljana 1903. — Đ. Stj. Deželić, *Životopis Mirka Bogovića.* Z. 1862. (O Bogoviću v. § 105—110.). — A. Milčinović, *Dragojla Jarnevićeva.* Z. 1906. — L. Botić, *Pjesme.* Pobratimstvo. Biedna Mara. Petar Bačić. (Uvod: M. Pavlinović i F. Marković) M. H., Z. 1885. — K. Šegvić, *Luka Botić.* Njegov život i njegova djela. M. H., Z. 1930. — A. Barac, *Botić kao pjesnik.* Hrv. Rev. IV (1931.), br. 10. — F. Marković, *Janko Jurković,* Spomen knjiga M. H., Z. 1892., 227. — (A. Veber), *Životopis Adolfa Vebera.* Djela A. V. I. (1885.), 1—40. — F. Marković. *Adolfo Veber Tkalčević.* Spomen-knj. M. H., Z. 1892., 303. — A. Barac, *Pripovijesti Ad. Vebera Tkalčevića.* Hrv. Kolo XX (1939.), 46—72. — K. Šegvić, *Dr. Ante Starčević.* Njegov život i njegova djela. Z. 1911. — B. Drechsler, *Dr. Ante Starčević.* Književna studija iz doba apsolutizma Bachova. Hrv. Kolo VII. (1912.), 353—408. — *Dr. Ante Starčević.* O 40-godišnjici smrti. Z. 1936. — M. Starčević, *Dr. Ante Starčević i Srbi.* M. H., Z. 1936. — J. Horvat, *Ante Starčević.* Kulturno-povijesna slika. Z. 1940. — A. Starčević, *Izabrani spisi.* Prir. B. Jurišić. (U pogovoru prikaz A. S. i literatura).

§ 119—124. M. Polić, *1860—1880. Parlamentarna poviest kraljevine Hrvatske, Slav. i Dalm. I.* od g. 1860—1867., Z. 1899. — *Životopis Eugena Kvaternika.* »Hrvatska« 1880., 207—240. — Ch. Šegvić, *Prvo progonstvo E. Kvaternika* (1858—1860.). Z. 1907.; *Drugo progonstvo E. K.* (1861—1865.) Z. 1907. — F. Šišić, *Kvaternik* (Rakovička buna). Z. 1926. — M. Nehajev, *Rakovica.* O 60. godišnjici smrti E. K. Prir. B. Jurišić. Z. 1932. — A. Veber, *Vjekopis Franje Kurelca.* Rad 29 (1874.). — B. Budisavljević, *Recimo koju o Franu Kurelcu.* O 30. obljetnici smrti njegove. Građa IV. (1904.). — B. Vodnik, *Život i djela Frana Kurelca.* (U knj. »Runje i pahuljice. Izbor iz K. djela«, prir. B. V., Z. 1916.) — M. Breyer, *Tragom života i rada Frana Kurelca, hrv. preporoditelja i književnika.* Z. 1939. (Podrobna bibliografija). — J. E. Tomić, *Ivan vitez Trnski.* Vijenac 1889., 280. — J. Milaković, *Trnski.* O pjesnikovoj 70-godišnjici. Savremenik II. (1907.) 166, 233; *Slava Trnskomu.* Savr. V. (1910.) 549. — J. Milaković, *Fra Grgo Martić.* Spomen-knjiga. Sarajevo 1906. — Đ. Šurmin, *U spomen fra Grge Martića.* Savremenik I (1906.). — O. Knezović, *Fra Grgo Martić.* Studija. Sarajevo 1931. — I. *Dežman. Izabrani spisi.* Ur. i uvod nap. (»O životu i spisih dra. I. Dežmana«) F. Marković, M. H., Z. 1896. — M. Vodopić, *Marija Konavoka* (Životopis: M. Kušar). M. H., Z. 1893. — A. Haler, *Mato Vodopić.* Jug. Njiva VIII./I. (1924.), 462—468. — A. Petravić, *Mato Vodopić.* U knj. »Pete studije i portreti« Z. 1935.

Pogl. 15. Nagodbena Hrvatska i stvaranje moderne hrvatske književnosti (1868—1918.)

§ 125—132. J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske.* Z. 1936. — F. Ivanišević, *Narodni preporod u Dalmaciji.* Split 1932. — M. Polić, *1860—1880. Parlamentarna povijest kralj. Hrvatske, Slav. i Dalmacije. II.* Od g. 1867—1880. Z. 1900. — S. Ježić, *Prvi hrv. pripovjedači iza preporoda 1850—1880.* Z. 1935. — I. Zahar, *Ivan Perkovac.* Životop. crtice. (Uvod u Matičino izd. »Pripoviesti. — Iz bojnoga odsjeka«) M. H., Z. 1905. — A. Barac, *O pripovijestima I. Perkovca.* Novosti, 2. X. 1932.; *Socijalna pozadina Perkovčevih pripovijesti.* »Knjiž. i narod«, Z. 1941., 89. — *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića.* Pribrao B. Budisavljević (Uvod: »Vjekopis«). Z. 1882. — B. Vodnik, *Franjo Marković.* Studija. Savrem. I. (1906.). — K. Pavletić, *Život i pjesnička djela F. Markovića.* M. H. Z. 1917. — A. Barac, *Članak o Franji Markoviću.* Članci o knjiž. Z. (1935.), 7. — F. Marković, *August Šenoa.* Spomen-knjiga. M. H., 1892., 175—224. — A. Barac, *August Šenoa.* Studija. Z. 1926. (Bibliografija). — V. Klaić, *Ferdo Becić.* Vijenac 1884.,430. — A. Harambašić, *Rikard Flieder Jorgovanić.* (Uvod pjesmama). Z. 1890. — V. Dukat, *O našijem humoristima: A. Nemčiću, J. Jurkoviću i V. Korajcu.* (Rad 197), Z. 1913. — J. Hranilović, *Vilim Korajac.* Vienac 1899., 618. — M. Ogrizović, *Hrv. pripovjedači.* Z. 1907.[1] V. Korajac: 94; (Esih) 1926.[4], 93. — Vj. Klaić, *Josip Eugen Tomić,* Vienac 1884., 621. — M. Ogrizović, *J. E. Tomić,* Hrv. Smotra I (1906.), 13; Hrv. prip., 25 (Esih, 248). — E. Štampar, *Josip Eugen Tomić* (Disertacija). Z. 1939. (Bibliografija!) — S. Ježić, *J. E. Tomić.* Hrv. kolo XXIV, 1943. — I. Krnic, *Danilo Medić, prvi pravaški pjesnik.* Hrv. Smotra III. (1907.), 297. — M. Grlović, *A. Palmović i moje uspomene na njega.* Vienac 1882. — B. Vodnik, *Andrija Palmović.* Savremenik II (1907.), 193.

§ 133—135. M. Marjanović, *Iza Šenoe.* Četvrt vijeka hrv. književnosti, Zadar s. a. — M. Kombol, *Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina.* Z. 1935. (Bibliografija). — A. Barac, *Selo u djelima hrv. realista.* »Knjiž. i narod«, Z. 1941., 115.

§ 136. M. Marjanović, *Ante Kovačić.* O desetgodišnjici smrti. Svjetlo 1899., br. 46; *Književni profili I.* Savrem. 1907. — I. Krnic, *Dr. A. Kovačić.* Lik iz novije hrv. knjiž. povijesti. Nada 1902. — A. G. Matoš, *Štiocu.* (Uvod u »Sabrane pripov.«) D. H. K. 1910., 7—17. — A. Barac, *Kovačićeva »Ladanjska sekta« prema Lazarevićevoj »Školskoj ikoni«.* Članci o knjiž. Z. 1935., 53.

§ 137. Ch. Šegvić, *Život i djela Evgenija Kumičića* (Predg. knj. »Jelkin bosiljak«). M. H., Z. 1905.; *Eugen Kumičić, pisac i političar 1850—1904.* Z. s. a. — B. Poparić, *Eugen Kumičić, predteča Nezavisne Države Hrvatske.* Z. s. a. — J. Čedomil, *Književna pisma. Hrvatska.* Glasnik Mat. Dal. II. (1902/3.), 404.

§ 138. M. Marjanović, *Ksaver Šandor Gjalski.* Književni prikaz. Svjetlo 1895., br. 10—19. — Gjalski, *Za moj životopis.* Mladost 1898., 256—268.; *Rukovet autobiografskih zapisaka.* U knj. »Ljubav lajtnanta Milića«, M. H., Z. 1923., 161—218. — Ivanov. *Ks. Š. Gj.* Portrait. Mladost 1898., 269—277. — Lj. Dvorniković, *Ks. Š. Gj.* Nada, 1903. — M. Krleža, *Illustrissimus dominus Battorych.* Knjiž. rep. I, 122. — *Gjalskomu.* Savremenik XX (1927.), br. 6. posvećen Gjalskomu (Prinosi: Nehajev, *Gjalski,* Begovićeva čestitka, Uspomene, misli i želje uz jubilej Š. Gj., R. Katalinić Jeretov: Dvije čak. pjesmice, Politeo, Gj. prema društvu i javnim prilikama, Hanžeković, Kod Gjalskoga, Wiesner, »Osvit« u kazalištu). — A. Barac, *Ks. Š. Đ.* Brastvo XXII. — K. Bego, *Gjalski.* Savrem. 1928. i 1929. — I. Nevistić, *Ks. S. Gjalski.* Studija. Z. 1928. — A. Haler, *Jedna studija o Đalskome.* Misao 26 (1928.).

§ 139. M. Marjanović, *Josip Kozarac.* Nova Nada III (1898.), br. 1.; Savremenik 1906/II. 241—245. — J. Kozarac, *Autobiografija.* Život I (1900.). — J. Ivakić, *Književni rad. J. Kozarca.* Karlovac 1907. — B. Drechsler (Vodnik), *Josip Kozarac,* predg. »Mrtvima kapit.«, S. K. Z. 1910.; »Izabr. prip.« Z. 1919., i »Teni«, Z. 1922. — J. Balen, *Josip Kozarac.* Z. 1936.

§ 140. Vj. C. Albertinov, *Vjenceslav Novak.* Književna studija. Vienac 1900. — Lj. Dvorniković, *Vj. Novak.* Literarno psihološka studija. Nada 1902. — Vj. Klaić. *Dva svježa groba.* Hrv. Kolo II.

(1906.). — B. L i v a d i ć, *V. Novak,* Savrem. 1906. — B. L i v a d i ć, *Djelo V. Novaka.* Predg. »Iz. prip. I.« M. H., Z. 1925. — Lj. D v o r n i k o v i ć, *Jedna revizija našeg književničkog Panteona.* Vijenac VI (1926.). — A. B a r a c, *V. Novak.* Savrem. 1928. — N e h a j e v, *S Vj. Novakom.* Hrv. Rev. 1929. — P. T i j a n, *Nekoliko bilježaka o životu i radu V. N.* Hrv. prosvjeta 1930.; *Kronologijski pregled djela V. N.* Hrv. Prosvj. 1931. — M. I v š i ć, *Socialni duh i lijepa knjiga.* Hrv. rev. 1933.; *Bibliografi V. N-a.* Hrv. rev. 1933. — S. J e ž i ć, *Bibliografi V. N-a i njihovi kritici.* Hrv. rev. 1934.

§ 141. M. N e h a j e v, *Janko Leskovar,* Nova Nada II. (1898.), br. 4—5.; *J. L.* književna studija. Život II (1900.). — M. M a r j a n o v i ć, *J. L.* Nada 1901. — D. P r o h a s k a, *J. L.* Hrv. njiva I. (1917.). — J. L e s k o v a r, *O kritici dra D. Prohaske.* Hrv. njiva II. 1918.), 38. — S. J u t r i š a, *J. L.* Lični dojmovi. Savremenik 1918.

§ 142. I v a n o v, *Ivo Vojnović.* Život I (1900.). — K. Š e g v i ć, *Dalmatinski pripovjedači.* Glasnik Mat. dalm. II. (1902/3.). — A. W e n z e l i d e s, *Dubrovački pripovjedači.* Savrem. 1916.; *Ivo Vojnović Užički.* Knjiž. studija. Sarajevo 1917.; *O pjesniku slobode.* Z. 1918. — M. P r e d i ć, *Smrt Iva Vojnovića.* S K Z 28 (1929.) — T. M a n o j l o v i ć, *Konte Ivo.* SKZ 28 (1929.). — M. O g r i z o v i ć, *Fran Mažuranić.* Hrv. pripovjedači 1907.[1], 209; (Esih) 1926.[4], 175. — (J. B e n e š i ć), *Fran Mažuranić.* Pogovor u knj. »Lišće i druga djela«. DHK, 1916. — Lj. M a r a k o v i ć, *»Od zore do mraka«.* Novi prip., Z. 1929., 215. — M. O g r i z o v i ć, *Nikola Tordinac.* Hrv. prip. Z. 1907.[1], 112. —. M. M a r j a n o v i ć, *Književni profili II.* (Turić). Savrem. 1907. — M. O g r i z o v i ć, *Đuro Turić.* Hrv. prip. Z. 1907.[1], 189. — R. P i n t e r, *Josip Draženović.* Vienac 1902. — M. O g r i z o v i ć, *Josip Draženović.* Hrv. prip. 1907.[1], 219. — —a— (A r s e n W e n z e l i d e s): *Draženovićeva 50-godišnjica.* Savremenik 1913. — Lj. M a r a k o v i ć, *Carstvo priče VI.* (Truhelka). Novi prip., 204. — A. G. M a t o š, *Kvarnerske pripovj.* (M. Šenoa). Savremenik 1912. — Lj. M a r a k o v i ć, *Tri knjige o Istri* (Car). Novi prip., 135. — N. B a r t u l o v i ć, *Šezdesetgodišnjica V. Cara Emina.* SKZ 31 (1930.). — J. Č e d o m i l, *Vladimir Borotha.* Novi Viek 1898.; *Nove pripovijesti.* Gl. Mat. Dalm. II. — S. M i l e t i ć, *V. Borotha.* Život I. (1900.). — I. K r n i c, *U malome svietu.* Nada 1902. — D. P r o h a s k a, *Novele* (Treščec). Savrem. 1915. — M. M a r j a n o v i ć, *Na obali Bosne* (E. Mulabdić). Nada 1901. — J. I v a k i ć, *Nova vremena* (Mulabdić). Savr. 1914.

§ 143. B. V o d n i k, *Badalić Hugo.* Nar. Enc. I., 115. — M. G r l o v i ć, *Gjuro Arnold.* Album zasluž. Hrvata. — Lj. M a r a k o v i ć, *Poezija Đ. Arnolda.* Hrv. rev. 1934., 617. — S. M a t i č e v i ć, *Đ. Arnold kao učenjak i školnik.* Hrv. rev. 1934., 622. — A. P e t r a v i ć, *Velimir Deželić; Jovan Hranilović.* Oboje u knj. »Studije i portreti«. Z. 1905.; *Tri portreta iz naše novije religiozne lirike* (M. Sabić, I. Šarić, M. Pavelić). U knj. »Treće studije i portreti«. Split 1917. — *Hranilovićeva spomenica.* N. Sad 1925. (literatura!).

§ 144. V. D e ž e l i ć, *Dr. August Harambašić.* Z. 1911. — A. G. M a t o š, *A. Harambašić.* Strossmayer kal. za 1912. (»Feljtoni i eseji«, 53—86.). — *A. Harambašić: Antologija.* Ur. i predg. nap. A. B a r a c. Z. 1926. (Uvod o A. H., 5—72.).

§ 145. *Spomenspis S. S. Kranjčeviću prigodom 25-godišnjice pjesnikovanja,* prešt. iz Behara, Sarajevo 1908. — J. M i l a k o v i ć, *S. S. K.* Predg. knj. »Odabrane pjesme omladini«. Sarajevo 1909. — M. M a r j a n o v i ć, *S. S. K.* Predg. knj. »Pjesnička proza«, DHK., Z. 1912., V.—XLII. (»Bibliografski podaci o S. S. K.«, 89—94.). — *S. S. Kranjčević: Život i probrane pjesme.* Koprivnica 1921. (Uvod o životu i djelima: Lj. D l u s t u š, 4—78). — B. L i v a d i ć, *Život i poezija S. S. Kranjčevića.* Uvod knj. »Pjesme. Novi izbor«. M. H., Z. 1926.; B. *S. Kranjčević.* Pogovor »Djelima S. S. K. IV. Kroz život i djelo«, Z. 1934., 159—190. (Dodano i: rad oko »Nade«, iz prepiske, iz Elina notesa, bibliografijske bilješke i dr.).

§ 146. A. P e t r a v i ć, *Josip Milaković; Braća Ostojići (Mato, Ivan i Nikola).* U knj. »Studije i portr.« Z. 1905.; *Tugomir Alaupović.* U knj. »Pete studije i port.« Z. 1935.[1], 1937.[2] — O s m a n A z i z, *Safvetbeg Redžepašić Bašagić (Mirza Safvet),* biogr. crtica. Mearif, muham. kal. za g. 1894-5. — J. B e n a k o v i ć, *Krsto Pavletić.* (Nekrolog). Nast. Vj. XXVIII (1919.), 35—43. — D. P r o h a s k a, *Ante Benešić.* Savrem. XI. (1916.), 359. — M. R(a d o š e v i ć), *Srijemske priče I. Velikanovića.* Savr. X. (1915.), 212—213.

— V. Slovačić, *Dr. A. Tresić-Pavičić kao liričar*. Studija. Beč (1898.). — S. P. i N. A., *Dr. A. Tresić--Pavičić nadripjesnik i megaloman?* Z. 1902. — A. Petravić, *A. Tresić-Pavičić*. »Nove stud. i portreti«. Osijek 1910.; »Iz primorske književnosti«, Beograd 1930., 117.

§ 147. A. Wenzelides, *Dr. Julije Rorauer*. »Knjiž. studije«. Saraj. 1918., 27—37. — J. Pasarić, *Dr Marijan Derenčin*. Savrem. III. (1908.), 227—235. — J. Pasarić, *Mat. Hrvatska* (V. Mažuranić). Vienac 1883., 512.

§ 148. A. Barac, *Hrvatska književna kritika*. Z. 1938. —A. R. Glavaš, *Jakša Čedomil osnivač moderne hrvatske kritike*. Z. 1942. — U. Urbanaz-Urbani, *Ante Petravić*. »Scrittori jug. II.«, Trieste 1927., 201—210.

§ 149—153. R. Horvat, *Najnovije doba hrv. povjesti*. M. H., Z. 1906. — J. Horvat, *Politička pov. Hrvatske*. Z. 1936.; *Supilo: Život jednog hrvatskog političara*. Z. 1938. — *Hrvatski đaci pred sudom*. Stenogr. izvještaj o gl. raspravi 11—16. stud. 1895. Z. 1895. — J. Ibler, *Hrv. politika 1903—1913*. I—III. Z. 1914. — F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*. Rieka 1911. — A. Trumbić, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*. Z. 1936. — R. W. Seton Watson, *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*. Berlin 1913. — L. v. Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*. Wien 1918. — M. Marjanović, *Savremena Hrvatska*. SKZ 153. Beograd 1913. — I. Hergešić, *Mladi u hrv. književnosti 1897—1907*. Obzor. Spomen-knjiga 1860—1935., 126.

§ 154. A. Barac, *Hrv. knjiž. krit*. Z. 1938. (Dežman, 182—192, Livadić, 201— 215, Marjanović 230—265.). — D. Prohaska, *Pregled savremene hrv. srp. knjiž*. Z. 1921. (Lunaček, 289). — A. Barac, *Lunaček Vladimir*. Nar. Enc. II, 700. — B. Livadić, *Književnost i njezini ciljevi*. Pokret 6. XI. 1904.

§ 155. M. Kombol, *Antologija novije hrvatske lirike*. (Sto godina hrv. knjiž.). Z. 1934. (Bibliografija!). — A. Barac, *Nikolić Mihovil*. Nar. Enc. III., 100. — J. Dučić, *Vladimir Vidrić*. »Almanah« Z. i Beograd 1910.; prešt. kao predg. izd. »Pjesama«, Z. 1921. — A. G. Matoš, *Hyperions Tod*. »Naši ljudi i krajevi«, Z. 1910., 192. — D. Prohaska, *Kako je V. Vidrić stvarao*. Hrv. Njiva 1917. — N. Polić, *V. Vidrić, posmatran u mjesecu septembru*. Kritika 1920.; *O Vidriću*. Kritika 1922., 54—57. — V. Lunaček, *Vladimir Vidrić*. Pjesme pokojnikove popratio s uvodom o njegovu životu te s bilješkama pop. Z. 1924. — A. B. Šimić, *Vidrićevi stihovi*. Jug. Njiva, 1922. — S. Ježić, *Vidrićeve pjesme*. Hrvat 22. IV. 1922. — A. Barac, *Vidrić*, M. M., Z. 1940. — A. G. Matoš, *Pjesme D. M. Domjanića*. »Naši ljudi i kr.«, Z. 1910., 198. — A. B. Šimić, *Lirika Domjanića*. Njiva I. (1917.). — S. Ježić, *Domjanićevi »Kipci i popevke«*. Savrem. 1918., 236. — A. Wenzelides, *Dragutin Domjanić*. »Knjiž. studije«, Sarajevo 1918., 79. — V. Lunaček. Uvod u knj. *D. M. Domjanić: Izabrane pjesme*. M. H., Z. 1924. — L. Žimbrek, *D. M. Domjanić*. Hrv. Kolo XI. (1930.), 85. — Lj. Maraković, *In memoriam*. (D. M. Domjanić—D. Šimunović). Hrv. Kolo XIV. (1933.), 3.

§ 156. D. Politeo, *Bolesna lirika* (Begović: Knj. Boccadoro). Obzor 1900. — M. Begović, *Bolesna kritika g. Dinka Politea*. Svjetlo 1900. — A. G. Matoš, *Lirika*. (Begović: Vrelo). Hrv. Kolo VII. (1912.), 475—480. — J. Pogonowski, *Tworczość M. Begovića*, Lwow 1922. — U. Urbanaz-Urbani, *Milan Begović*. »Scrittori jug.« II. Trieste 1927. — J. Bogner, *Milan Begović*. Uvod u knj. »Kvartet«. Z. 1936. — M. Fotez, *Književni rad Milana Begovića*. Pogovor knjizi »Giga Barićeva« III. Z. 1940., 223—247.

§ 157. B. Livadić, *Hrvatsko kazalište*. Obzor. Spomen-knjiga 1860—1935., 139—144. — M. Fotez, *Stjepan Miletić*. Književna studija. (Disertacija). Z. 1943. (Bibliografija!). — A. Wenzelides, *Ivo Vojnović Užički*. Knj. studija, Saraj. 1917. — A. Haler, *Pjesnik Dubrovnika*. Dubr. 1929. — U. Urbanaz-Urbani, *Ivo Vojnović*. »Scrittori jug.« II., 137. — D. Rubin, *Milan Ogrizović*. (Disert.). Z. 1938. — S. Miletić, *Hrvatsko glumište* (1894—1899.). Dramaturški zapisci. I—II. Z. 1904. — (M. Ogrizović), *Pedeset godina hrvatskoga kazališta*. (1860—1910.). Z. 1910. — B. Vodnik, *Kosor Josip*. Nar. Enc. II., 432.

§ 158. A. Milčinović, *M. Nehajev*. Savrem. 1909., 577.; *U Spomen Nehajevu*. Hrv. Kolo 1931., 329. — Lj. Maraković, *Roman o Frankopanu*. Hrv. Rev. 1929., 75. — *M. Nehajev, in memoriam*. Hrv. rev. 1932., 281.; Uvod knj. *M. Nehajev, Knjiga eseja*. M. H., 1936.

§ 159. A. Wenzelides, *Dinko Šimunović.* Savrem. 1923., 474. — B. Radica, *Kod D. Šimunovića.* Hrv. rev. 1929., 438. — S. Kolar, *D. Šimunović.* Hrv. rev. 1931. — K. Gergijević, *D. Šimunović.* Hrv. rev. 1933. — Lj. Maraković, *In memoriam* (Domjanić - Šimunović). Hrv. Kolo XIV. (1933.), 3. — V. B. Zaninović, *Dinko Šimunović,* Beograd 1936. (Bibliografija!). — A. Barac, *Šimunović i Kritika.* »Književnost i narod«, 145.

§ 160. D. Prohaska, *Hrv. Moderna, pripovjedači.* Pregled savr. knj. 215—241. — A. Wenzelides, *Rikard Nikolić.* »Knjižstudije«. Saraj., 1918., 96.; *Mato Lisičar* (Dubrov. pripovjedači IV) »Knjiž. stud.«, 21. — A. M.(ilčinović), *N. Andrijašević: Slike i priče iz neretvanske krajine.* Savrem. III. (1908.), 378—381. — M. Marjanović, *Niko Andrijašević: Pripovijesti.* Savr. VII. (1912.), 369—371. — L. Žimbrek, *Franjo Horvat Kiš.* »Razgovori o knjiž.«, Z. 1936., 6. — *Franjo Horvat Kiš: Sabrana djela I—II.* Ur. S. Gašparović. Z. 1943. (»Napomene i bilježke« s biograf. i bibliogr. podatcima). — B. Livadić, *Joza Ivakić.* Hrv. rev. 1932., 585. — *Ivan Kozarac: Izabrana djela.* Ur. D. Tadijanović, Z. 1942. (U »Napomenama«: Nacrt za biografiju I. K., bibliografija, popis prikaza o I. K., o Kozarčevoj knjiž. ostavštini i dr.). — I. Brlić-Mažuranić, *Autobiografija.* Hrv. rev. 1930., 241.; *O postanku Priča iz davnina.* Hrv. rev. 1930., 289. — F. Bučar, *Hrvatski Andersen.* Hrv. rev. 1930., 293.

§ 161. V. Lunaček, Predgovor knj.: *A. G. Matoš: Umorne priče. Vidici i putovi.* Z. 1917. — A. Wenzelides, *A. G. Matoš.* »Knjiž. stud.«, 38—52. — N. Polić, *A. G. M. Nacrt za studiju.* »Marginalia«. Z. 1921. — A. Barac, *Stihovi A. G. M-a.* »Knj. eseja«. Z. 1924., 138—158. — J. Bogner, *Jedna skica za studiju o M.* Savremenik 1929. — I. Esih, *A. G. Matoš.* U knj. »M. Ogrizović, Hrv. prip.« 1926.[4], 165. — *A. G. Matoš, borac za narodno oslobođenje i franc. hrv. zbliženje.* Z. s. a. — *A. G. Matoš, In memoriam.* O dvadeset-godišnjici pjesnikove smrti. (Članci: Barac, Ogrizović, Nikolajević, Vernić, Ujević, A. B. Šimić, S. Šimić, Rouveyre, Wiesner, N. Polić, Gligorić, Häusler). Z. 1934. — J. Tomić, *Matoševo poznavanje franc. književnosti* (Disert.). Z. 1939.

§ 162. *Hrvatska mlada lirika.* D. H. K., Z. 1914. (Izbor pjesama i biografije). — *Vilko Gabarić: Stihovi i proza.* (Životopis i bibliog.: J. Benešić). — J. Benešić, *O životu i radu F. Galovića.* U knj. »Djela I. Pjesme«. Z. 1940., 7—106. — *Ljubo Wiesner: Spomenica o 50-godišnjici.* Z. 1936. (Članci: I. Krnic, A. Barac, M Krleža, B. Borko, S. Šimić). — L. Žimbrek, *Razgovor s Lj. Wiesnerom.* »Razgovori o knjiž., Z. 1936., 44.; *Lj. Wiesner,* ib. 51. — Lj. Wiesner, *Nikola Polić.* Predg. knj. »Jučerašnji grad«. Z. 1936. — L. Žimbrek, *Razgovor s N. Polićem.* O. c., 94.; *O lirici N. Polića.* O. c., 104. — S. Šimić, *Automat slobode.* (T. Ujević). U knj. »Dalekozor duha«, Z. 1937., 62—93. — I. Kozarčanin, *Ojađeno zvono T. Ujevića.* Hrv. rev. 1934., 492.

§ 163. V. Čerina, *Pjesnik nas sutrašnjih.* (Nazor). Savrem. 1914.; *V. Nazor; Nazorizam,* Vihor 1914. — *V. Nazor: Medvjed Brundo.* (Uvod: B. Vodnik), Z. 1915. — A. Barac, *Vladimir Nazor.* Skica za studiju. Z. 1918. — A. Wenzelides, *Vladimir Nazor.* U knj. »Knj. stud.«, 53—78. — M. Marjanović, *V. N. kao nacionalni pjesnik.* Jug. Njiva 1923., pos. Z. 1924. — A. B. Šimić, *Nazorova lirika,* Vedrina 1923.; *Pravdanja o Nazoru.* Književnik 1924. — U. Urbanaz-Urbani, *Vladimir Nazor.* U knj. »Scrit. jug. II.« Trieste 1927., 157. — I. Esih, *V. N.* »Hrv. prip.« 1926.[4], 178. — Ž. Harambašić, *Jedan sat kod V. N.* 15 dana 1921., 3.

§ 164. V. Čerina, *Janko Polić Kamov.* Rijeka 1913. — S. Šimić, *Veliki psovač i Antijob.* »Dalekozor duha«, 184. — Lj. Wiesner, *V. Čerina* (Nekrolog) Nar. Novine 3. III. 1932. — I. Esih, *Ivo Andrić* »Hrv. pripovjedači«, Z. 1926.[4], 5. — U. Urbanaz-Urbani, *Ivo Andrić.* »Scrittori jug.« II., 189.

§ 165. M. Ujević, Hrvatska književnost. Z. 1932. (»Prijeratna i ratna omladina«, 176—181.). — Lj. Maraković, *Das katholische Schrifttum der Kroaten.* U knj. »Otto Forst Battaglia: Katholische Leistung in der Weltliteratur«, Herder, Freiburg im Breisgau, 1934.

§ 166. F. Šišić, *Pregled historiografije hrvatske.* U knj. »Priručnik izvora hrv. historije«, Z. 1914., 37—107.; *Izvori hrv. historije i Literatura,* u knj. »Povijest Hrvata u vrijeme nar. vladara«. Z. 1925., 38. — F. Rački, *Nacrt hrvatske historiografije od g. 1835.*

do 1885., Rad 80., 257. — I. E s i h, *Hrvatska historiografija u posljednjih 75 godina.* »Obzor«, Spomen-knjiga 1860—1935., 192.

§ 167. A B a r a c, *Naša književnost i njezini historici.* »Knjiga eseja«, Z. 1924., 3—25.; *Hrvatska književna kritika.* Z. 1938. — Lj. M a r a k o v i ć, *Hrvatska književna kritika.* (»Sto godina hrvatske književnosti« V.) Z. 1935. — I. E s i h, *Razvitak hrvatske lingvistike u posljednje tri četvrtine stoljeća.* Obzor. Spomen-knjiga 1860—1935., 196.

Pogl. 16. I z m e đ u d v a r a t a (1918—1941.)

§ 168. J. H o r v a t, *Politička povijest Hrvatske 1918—1929.* Z. 1938. — A. H r i b a r, *Jugoslavenska politika i hrvatsko pitanje.* Beograd 1929. (Na knjizi krivo štampana god. 1939!). — M. R o j c, *Za bolju budućnost naše kraljevine.* (*Razvitak prilika u Hrvatskoj*). Z. 1922. — M. M i l o š e v i ć, *P. P. Korupcija i nasilje.* Beograd 1925. — M. D r i n k o v i ć, *Hrvatska i državna politika.* Z. 1928. — *Hrvatsko pitanje i amputacija.* Z. 1928. — *Govori i interpelacije* N. Nikića, I. Lončarevića, L. Kneževića, F. Grubera i S. Valjavca. Z. 1933. — *Hrvatsko pitanje.* Tko se protivi pravednom rješenju hrvatskog pitanja i zašto. Z. 1935. (»Seljačka knjižnica«, ur. O. Maček). — L u č o n o š a, *Hrvatsko pitanje i londonski ugovor.* Z. 1937.

§ 169—170. F. M. H u e b n e r, *Europas neue Kunst und Dichtung.* Berlin 1920. — M. S c h n e i d e r, *Der Expressionismus im Drama.* Stuttgart 1920. — F. M ä r k e r, *Zur Literatur der Gegenwart.* München 1921. — W. M a h r h o l z, *Deutsche Literatur der Gegenwart.* Berlin 1931. (VI. Buch: Der Expressionismus, 359—420.; VII. Buch: Vom Expressionismus zum neuen Realismus. Die neue Sachlichkeit, 420—438.). — Chr. J e n s s e n, *Deutsche Dichtung der Gegenwart.* Leipzig—Berlin 1938. (»Die Literatur des Überrealismus« 1—8). — B. F a y, *Panorama de la littérature contemporaine.* Paris, Kra, 1927. — R. L a l o u, *Panorama dela littér. anglaise contemporaine.* Paris, Kra, 1927.

§ 171—172. Lj. M a r a k o v i ć, *Hrvatska književnost u XX. vijeku.* Obzor. Spomen-knjiga 1860—1935., 130.; *Das kroatische Schrifttum. III. Die Gegenwart.* U knj. »Die Kroaten«, Z. 1942—210. — A. B. Š i m i ć, *Donadini.* Savrem. 1923. — S. B a t u š i ć, *Ulderico Donadini.* Vijenac I (1923.), 425. — I. N e v i s t i ć, *U. Donadini.* Z. 1925. — St. Š i m i ć, *Pojave socijalne poezije.* Hrv. rev. 1932.; *Napomena* i bibliogr. u knji. »A. B. Šimić. Izabrane pjesme«. M. H., Z. 1933. — M. O g r i z o v i ć, *Krležina lirika.* Savrem. 1918. — I. H ü h n, *O M. Krleži.* Alm. savrem. problema. Z. 1932. — I. E s i h, *M. Krleža.* Hrv. prip. 1926.[4], 128. — S. Š i m i ć, *Krleža kao kritik.* Z. 1933. — M. K r l e ž a, *Moja ratna lirika.* Savrem. stvarnost 1933., br. 2. ; *Moj obračun s njima.* Z. 1932. — N. S i m i ć, *O novelama S. Kolara.* Književnik 1934., 79. — A. V e l z e k, *Đuro Vilović, radnik i umjetnik.* 15 dana, 1931. — J. B o g n e r, *Đuro Vilović.* 15 dana, 1932., 329. — Lj. M a r a k o v i ć, *Pripovjedački rad M. Budaka.* Hrv. rev. 1932., 475. — M. B u d a k, *Sam o sebi.* U knj. »Ognjište« IV, 139—151. — M. Č o v i ć, *Budakovi seljaci.* Hrv. Kolo XX (1939.), 158.; *Mile Budak.* U knj. »Ujević: Plodovi srca i uma«, Z. 1941., 572—574. — O novijim piscima donosi podatke pod naslovom *Bilješke o piscima* knjiga: Ujević, Plodovi srca i uma, Hrv. čit. za više razrede. Z. 1941., 729—736. — M. B o š n j a k, *Hrvatska intelektualna omladina.* U knj. »Almanah hrv. sveučilištaraca«. Z. 1938., 35—63. — F. N e v i s t i ć, *Naša kulturna orijentacija.* Ib., 64—92. —Bilješke o pjesnicima najmlađe generacije u knjizi: M. Č o v i ć, *Lirika hrvatskih sveučilištaraca.* Z. 1939.

POPIS SLIKA

XIV. 47. *Gaspard Bouttats: Fran Krsto Frankopan (1643—1671.)*
48. *Gaspard Bouttats: Grof Petar Zrinski (1621—1671.)*
49. *Oprostno pismo Petra Zrinskoga ženi Katarini (29. IV. 1671.)*

XV. 50. *Rukopis Katarine Zrinske (Božjakovina, 4. VII. 1647.)*
51. *Ulomak Frankopanova koncepta pjesme »Venus nastane davat audienciju«.*

XVI. 52. *Jakov Micaglia: Blago jezika slovinskoga. Loreto, 1649.*
53. *Juraj Rattkay Velikotaborski: Memoria regum et banorum. Beč, 1652.*
54. *Juraj Habdelić: Dictionar ili reči slovenske. Graz, 1670.*
55. *Juraj Habdelić: Zrcalo marijansko. Graz, 1662.*

XVII. 56. *Pavao Ritter-Vitezović: Kronika. Zagreb, 1696.*
57. *Pavao Ritter-Vitezović: Stemmatographia. Zagreb, 1700.*
58. *Pavao Ritter-Vitezović: Croatia rediviva. Zagreb, 1700.*
59. *Stranica iz knjige »Croatia rediviva«.*

XVIII. 60. *Popis hrvatskih knjiga knjižara Occhija u Mletcima, iz g. 1712. (1. strana).*
61. *2. strana Occhijeva popisa hrvatskih knjiga (1712.)*

XIX. 62. *Ardelio Della Bella: Dizionario italiano, latino, illirico. Mletci, 1728.*
63. *Belostenec (-Orlović): Gazophylacium. Zagreb, 1740.*
64. *(Sušnik-) Jambrešić: Lexicon latinum. Zagreb, 1742.*
65. *Josip Voltić (Voltiggi): Ričoslovnik. Beč, 1803.*

XX. 66. *Ivan Ivanišević (1608—1675.)*
67. *Jerolim Kavanjin (1643—1714.)*
68. *Ardelio Della Bella (1654—1737.)*
69. *Injacio Džordži-Đurđević (1675—1737.)*

XXI. 70. *Andrija Vitaljić: Istumačenje pisnih Davidovih. Mletci, 1703.*
71. *Injacio Džordži-Đurđević: Saltijer slovinski. Mletci, 1729.*
72. *Slika uz naslovni list Đurđevićeve »Mandaljene«.*
72. *Injacio Džordži-Đurđević: Uzdasi Mandaljene pokornice. Mletci, 1728.*

XXII. 74. *Andrija Kačić Miošić (1704—1760.)*
75. *Andrija Kačić Miošić: Razgovor ugodni, 1. izd. Mletci, 1756.*
76. *Vlastoručno Kačićevo pismo, pisano hrvatskom ćirilicom (Gradac, 19. II. 1753.).*

XXIII. 77. *Matija Antun Relković (1732—1798.)*
78. *Matija Petar Katančić (1750—1825.)*
79. *M. A. Relković: Satir iliti divji čovik, 1. izd. Dresden, 1762.*
80. *M. A. Relković: Satir, 2. izd. Osiek, 1779.*

XXIV. 81. *Vid Došen: Aždaja sedmoglava. Zagreb, 1768.*
82. *Josip Stjepan Relković: Kućnik. Osiek, 1796.*
83. *Antun Kanižlić: Sveta Rožalija. Beč, 1780.*
84. *M. P. Katančić: Fructus autumnales. Zagreb, 1791.*

XXV. 85. *Baltazar Adam Krčelić (1715—1778.)*
86. *Maksimilijan Vrhovac (1752—1827.)*

XXVI. 87. *Mihalj Šilobod Bolšić: Aritmetika horvatska. Zagreb, 1758.*
88. *Hilarion Gasparotti: Cvet sveteh, IV. svezak. Beč, 1761.*
89. *Juraj Mulih: Hrana nebeska. Zagreb, 1779.*
90. *Ivan Mulih: Prodeštva kratka i gotova. Zagreb, 1784.*

XXVII. 91. *Anton Vranić: Mlajši Robinzon, 2. del. Zagreb, 1796.*
92. *Jakob Lovrenčić: Petrica Kerempuh. Zagreb, 1834.*
93. *Toma Mikloušić: Stoletni kalendar. Zagreb, 1819.*
94. *Toma Mikloušić: Izbor dugovanj. Zagreb, 1821.*

XXVIII. 95. *Tito Brezovački: Authoris de reformatione cleri confutatio. Zagreb, 1793.*
96. *Maksimilijan Vrhovac: Podučavanja. Zagreb, 1822.*
97. *Lj. Gaj: Die Schlösser bei Krapina. Karlovac, 1826.*
98. *[J. Kušević:] De municipalibus iuribus et statutis. Zagreb, 1830.*

XXIX. 99. *Luna. Agramer Zeitschrift. I. 1826., 1. (s Mikloušićevom pjesmom.)*
100. *Novine Horvatske. I. 1835., br. 1.*
101. *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska. Tečaj I. br. 1. (1835.)*

102. *Danica Ilirska. Tečaj II., br. 1. (1836.)*
XXX. 103. *Croatia. I. god. 1839.*
104. *Kolo. Knjiga I. 1842.*
105. *Branislav. 1844.*
106. *Zora Dalmatinska. I. 1844.*
XXXI. 107. *Grof Janko Drašković (1770—1856.)*
108. *Antun Mihanović (1796—1861.)*
109. *Antun Mažuranić (1805—1888.)*
110. *Ljudevit Gaj (1809—1872.)*
XXXII. 111. *Stanko Vraz (1810—1851.)*
112. *Dimitrija Demeter (1811—1872.)*
113. *Vjekoslav Babukić (1812—1875.)*
114. *Ljudevit Farkaš-Vukotinović (1813—1893.)*
XXXIII. 115. *Dragutin Rakovac (1813—1854.)*
116. *Antun Nemčić (1813—1849.)*
117. *Ivan Mažuranić (1814—1890.)*
118. *Mirko Bogović (1816—1893.)*
XXXIV. 119. *Ivan Kukuljević Sakcinski (1816—1889.)*
120. *Petar Preradović (1818—1872.)*
121. *Uspomena na izvedbu prve hrvatske opere. (28. III. 1846.)*
XXXV. 122. *Lj. Gaj: Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja. Budim 1830.*
123. *Ivan Derkos: Genius patriae. Zagreb, 1832.*
124. *Janko Drašković: Disertacija iliti razgovor. Karlovac, 1832.*
125. *Janko Drašković: Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter. Zagreb, 1838.*
XXXVI. 126. *Ivan Kukuljević: Juran i Sofija, Zagreb, 1839.*
127. *Stanko Vraz: Đulabije. Zagreb, 1840.*
128. *Dragutin Seljan: Početak, napredak i vriednost liter. ilirske. (Omot). Zagreb, 1840.*
129. *Matija Mažuranić: Pogled u Bosnu. (Omot). Zagreb, 1842.*
XXXVII. 130. *Matija Topalović: Tamburaši ilirski. Osiek, 1842.*
131. *Ivan Trnski: Pjesme. Zagreb, 1842.*
132. *Agramer Casino-Büchlein für das Jahr 1842.*
133. *Upravni odbor madžaronskog kazina g. 1842.*
XXXVIII. 134. *Dragutin Rakovac: Mali katekizam za velike ljude. Zagreb, 1842.*
135. *D. Rakovac-Lj. Vukotinović: Pjesmarica. Zagreb, 1842.*
136. *Ljudevit Vukotinović: Ruže i trnje. (Omot). Zagreb, 1842.*
137. *Dimitrija Demeter: Dramatička pokušenja. II. (Teuta). Beč, 1844.*
XXXIX. 138. *Nikola Tommaseo: Iskrice. Zagreb, 1844.*
139. *Stanko Vraz: Gusle i tambura. Prag, 1845.*
140. *Antun Nemčić: Putositnice. Zagreb, 1845.*
141. *Petar Preradović: Prvenci. Zadar, 1846.*
XLI. 142. *Luka Ilić: Narodni slavonski običaji. (Omot). Zagreb, 1846.*
143. *Sime Ljubić: Narodni običaji kod Vlaha u Dalmaciji. (Omot). Zadar, 1846.*
144. *Antun Nemčić: Polit. pjesme Tome Blažeka, Zagreb, 1848.*
145. *Mirko Bogović: Pjesme Antuna Nemčića. Zagreb, 1851.*
XLI. 146. *Petar Preradović: Nove pjesme. Zagreb, 1851.*
147. *Josip Freudenreich: Graničari. Zagreb, 1857.*
148. *Luka Botić: Biedna Mara. Zagreb, 1861.*
149. *August Šenoa: Zlatarovo zlato, 1. izd. Zagreb, 1872.*
XLII. 150. *Fran Kurelac (1811—1874.)*
151. *Ivan Trnski (1819—1910.)*
152. *Dr. Ante Starčević (1823—1896.)*
153. *Adolfo Veber-Tkalčević (1825—1889.)*
XLIII. 154. *Janko Jurković (1827—1889.)*
155. *Luka Botić (1830—1863.)*
156. *August Šenoa (1838—1881.)*
157. *Vilim Korajac (1839—1899.)*
XLIV. 158. *Franjo Marković (1845—1914.)*
159. *Evgenij Kumičić (1850—1904.)*
160. *Ante Kovačić (1854—1889.)*
161. *Ksaver Šandor Gjalski (1854—1935.)*
XLV. 162. *Ivo Vojnović (1857—1929.)*
163. *Josip Kozarac (1858—1906.)*
164. *Vjenceslav Novak (1859—1905.)*
165. *Janko Leskovar (* 1861.)*
XLVI. 166. *August Harambašić (1861—1911.)*
167. *Silvije Strahimir Kranjčević (1865—1908.)*
168. *Branimir Livadić (* 1871.)*
169. *Dinko Šimunović (1873—1933.)*
XLVII. 170. *Antun Gustav Matoš (1873—1914.)*
171. *Vladimir Vidrić (1875—1909.)*
172. *Dragutin Domjanić (1875—1933.)*

POSEBNI PRILOZI

KAZALO IMENA

Kao imena pisaca unesena su u kazalo i imena historikâ i kritikâ, a od ostalih poviestnih i političkih imena ona, koja su uže povezana s književnim razvojem i radom. Za novije doba (od § 125 dalje) unesena su imena svih javnih radnika, političkih i kulturnih. Ne navode se imena starih klasika ni imena vladarâ.

SADRŽAJ

I. SREDNJI VIEK (XII.-XV. STOLJEĆE)

1. POVIESTNI PROSTOR HRVATSKOGA NARODA

2. STVARANJE HRVATSKE DRŽAVE U SREDNJEM VIEKU

3. HRVATSKI NARODNI KRALJEVI I POČETCI PISMENOSTI

4. SREDOVJEČNA HRVATSKA POD STRANIM VLADARIMA

5. HRVATSKA PISMENOST U SREDNJEM VIEKU

III. HRVATSKI PREPOROD I NOVA KNJIŽEVNOST (XIX. i XX. STOLJEĆE)

13. HRVATSKI PREPOROD

A. Pripremanje hrvatskog preporoda i sukobi s Madžarima (1790-1830.)

B. Preporodno svitanje (1830-1835.)

C. »Ilirski pokret« hrvatskog preporoda (1836 -1842.)

D. Izgrađivanje hrvatskog preporoda i rat s Madžarima (1843-1849.)

TISAK: HRVATSKI TISKARSKI ZAVOD D. D., ZAGREB / SLOG: STJEPAN HUDINA / PRIELOM: ANDRIJA PURGARIĆ / PRILOZI: NIKOLA ŽIVKOVIĆ / OMOT I PODSTAVA: OFFSET TISAK TIPOGRAFIJE D. D., ZAGREB / KLIŠEJI: CINKOGRAFIJA BRAĆA HOFFER, ZAGREB / UVEZ: ZADRUŽNA KNJIGOVEŽNICA, ZAGREB / UMJETNIČKA OPREMA: PROF. ERNEST TOMAŠEVIĆ.

OMOT: BAŠČANSKA PLOČA

TISAK DOVRŠEN: 5. TRAVNJA 1944.

KNJIGA JE TISKANA: 3500 PRIMJERAKA NA WERK-DRUCK-PAPIRU, OZNAČENIH BROJEVIMA 1 DO 3500 / 1500 PRIMJERAKA NA SREDNJE FINOM PAPIRU, OZNAČENIH BROJEVIMA 3501 do 5000 / 20 PRIMJERAKA IZVAN PRODAJE NA POSEBNOM PAPIRU, RUKOM OZNAČENIH BROJEVIMA I DO XX.

OVAJ PRIMJERAK IMA BROJ:

